STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07810

TROYMER FUN DER GHETO

Israel Zangwill

•

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

21 DAYS ....DAYS

די ביכער זיינען מתנות
אין אָנדענק פון שריפטשטעלער

1880 1948

פרץ הירשביין

געזאַמלט דורך
פרץ הירשביין קולטור־קרייז ביים ים

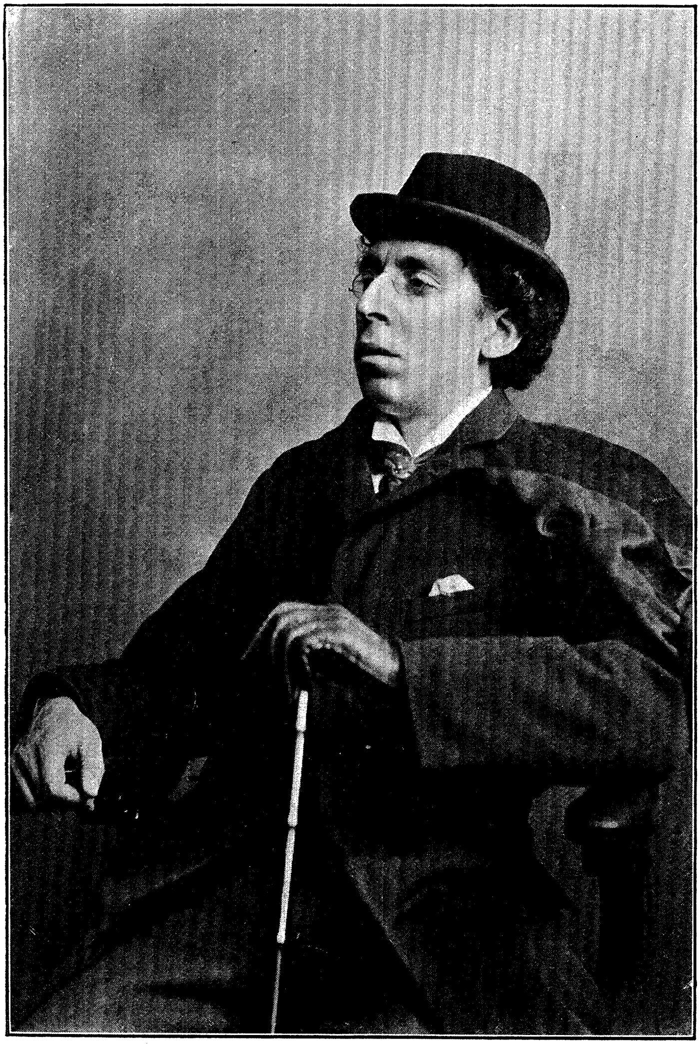

ישראל זאנגוויל.

423

טרוימער פון דער גהעטאָ

פון

ישראל זאנגוויל.

פערפאַסער פון
„קינדער פון דער גהעטאָ",
„דער קעניג פון די שנאָרער", א. ז. וו.

איבערזעצט פון א. פרומקין.

OCEAN PARK BRANCH LIBRARY

AUG 15 1952

לאָנדאָן,

ב. רודערמאן,

71 הענבורי סטריט, איסט.

1909.

געדרוקט ביי י. נאראָדיצקי, 48 מייל ענד רד.

פֿאָרוואָרט

ספּעציעל צו דער אידישער אויסגאַבע.

דאָס דאָזיגע בוך איז אַ געשיכטע פֿון טרוימער, וועלכע האָבען זיך בעוויזען אין דער געטאָ פֿון איהר ענטשטעהונג אָן אין דעם זעכצעהנטען יאָהרהונדערט ביז אונזער צייט, ווען זי שטאַרבט ביסלאַכווייז אָב. דאָס רוב פֿון זיי זיינען היסטאָרישע פּערזאָנען, נאָר עטליכע זיינען טיפּען פֿון דעם סאָרט טרוימער, וואָס האָט קיינמאָל ניט געפֿעהלט אין יודענטהום, און וועלכער איז נאָך איצט צווישען אונז.

דאָס קאַפּיטעל „אַ קאָנגרעס פֿון טרוימער" איז אַ גענויע בעשרייבונג פֿון דעם ערשטען ציוניסטישען קאָנגרעס אין באַזעל, און אַזוי ווי דאָס דאָזיגע בילד איז געצייכענט געוואָרען עטליכע טעג נאָך יענער עפּאָכע־מאַכענדער ערשיינונג, האָט עס אפשר אַצונד אַ געוויסען היסטאָרישען ווערטה. ווי מען וועט זעהן, ווערט הערצל דאָ אייגענטליך פֿאָרגעשטעלט אַלס טעריטאָריאַליסט, בעת ווען איך אַליין בין דאַן געווען אין דער פּאָזיציע פֿון אַ קריטיקער, אַ פּאָזיציע, וועלכע איך האָב קיינמאָל ניט אין גאַנצען אויפֿגעגעבען, כאָטש איך האָב זיך ענדליך מיט'ן גאַנצען האַרצען אָנגעשלאָסען אָן דר. הערצל מיט דער האָפֿנונג, אַז ער וועט זיין בכוח דורכצופֿיהרען זיין טרוים.

נאָר עס מוז בעמערקט ווערן, אַז ניט איינער פֿון די טרוימער, וואָס קומען פֿאָר אין דעם דאָזיגען בוך, האָט דערגרייכט וואָס עס איז בע־

שטימטעס. לאַסאַל האָט, אמת, געגרינדעט אַ פּאַרטיי, נאָר אָט די פּאַרטיי איז ווייט דערפֿון אַריינצופֿיהרען איהרע אידעען אין דער פּראַקטיקע, און לאַסאַל׳ס ערפֿאָלג אפילו וואָלט ניט געלייזט די אידישע פֿראַגע. וואָרים עס איז איינע פֿון די טראַגעדיעס פֿון דעם גלות, אַז ווען עס קומט שוין אַמאָל אַרויס פֿון איהם אַ הערקולעס, ווערט געוועהנליך די אַרבייט און די ענערגיע פֿון דעם דאָזיגען הערקולעס אָבגעגעבען אויף אַלצדינג אַחוץ די יודענפֿראַגע. אָט מחמת דעם טאַקי איז דר. הערצל דער ערשטער איינענער שטאַאַטס־מאַן, וואָס דער גלות האָט אַרויס־געגעבען.

נאָר זיין טרוים וועט ניט מקוים ווערן, כל זמן דאָס אידישע פֿאָלק וועט זיך צופֿריעדענשטעלען דערמיט, וואָס עס זיצט און קוויקט זיך דאָס האַרץ מיט׳ן חלום, (אַזוי ווי אָפּיום־רויכערער מיט זייערע הערליכע פֿאַנטאַזיעס), ניט אַרבייטענדיג איהם צו פֿערווירקליכען. און אָט די אַרבייט פֿאָדערט ניט קיין טומאַנע רעדעס, נאָר רעאַל־פּאָליטיק. דער איד מוז אָהן מורא אויפֿנעהמען די פֿאַקטען פֿון דעם לעבען און פֿון דער געשיכטע. ער מוז פֿערשטעהן, ווי ווייט ער איז פֿערהאַסט און אַז זיין רעטונג ליגט אין גאַנצען אין זיינע אייגענע הענד. ער מוז קוקען די שוועריגקייטען גלייך אין פנים אַריין, אָנשטאָט צו פֿערדאַמען די, וועלכע זאָגען דעם אמת ווענען זיי. דאַן, כאָטש ער וועט ניט קענען אין איין טאָג פֿונאַנדערנעהמען דעם פלאָנטער פֿון ניינצעהן יאָהרהונדערטע, וואָלט זיך איהם דאָך איינגעגעבען אַוועקצושטעלען די צוקונפֿט אויף אַ געזינדערן באַזיס. ער וואָלט אים שטאַנד געווען בּיסלאַכווייז צו שאַפֿען אַ פֿעסטען באָדען אונטער זיינע פֿיס. און דאַן, אין דער צוקונפֿט, ווען ישראל וועט צוריק זיין אַ נאַציאָן, וועלען די טרוימער, וואָס ער וועט אַרויסגעבען, ווערן זיין שטאָלץ און זיין קראַפֿט, ניט זיינע שונאים אָדער זיינע פֿערשטויסענע, אַזוי ווי דאָס רוב טרוימער פֿון דער גהעטאָ.

Israel Zangwill

פֿאָרוואָרט.

צו דער ענגלישער אויסגאבע.

דאָס דאָזיגע בוך איז אַ געשיכטע פֿון טרוימער, וועלכע זיינען ערשינען אין דער געהעטאָ פֿון איהר ענטשטעהונג אָן אין דעם זעכצעהנטען יאָהרהונדערט ביז אונזער צייט, ווען זי שטאַרבט ביסלאַכווייז אָב. אַ טהייל פֿון זיי זיינען געוואָרען היסטאָריש אין יודענטהום; אַנדערע האָבען זיך דורכגעשלאָגען אַ וועג אין דער גרעסערער וועלט און האָבען געדיענט אַלס מאָדעלען פֿאַר בעריהמטע קינסטלער, און ווען ניט דאָס וואָס זיי זיינען מיר נייטיג געוועזען פֿאַר מיין טהעמאַ, און ווען ניט די האָפֿנונג, וואָס איך האָב געהאַט, מחדש צו זיין וואָס עס איז אין זיי, וואָלט איך זיך ניט דערוועגט זיי צו בעהאַנדלען פֿון דאָס ניי. די איבעריגע זיינען מיר פֿערזענליך בעקאַנט, אָדער זיינען דער אַרטיסטישער טיפֿען־אויסדרוק פֿון אַסך זעעלען, וועלכע האָבען איבערגעלעבט אין זיך דעם גרויסען חלום פֿון דער געהעטאָ. די אַרטיסטישע וואַהרהייט איז פֿאַר מיר, דעם אמת זאָגענדיג, די העכסטע וואַהרהייט. די קונסט קען אָפּטמאָל אַרומנעהמען דעם עצם, די נשמה פֿון פערזאָנען און בעוועגונגען אַזוי וואַהר און בלי ספק אַסך לעבעדיגער ווי אַ וויסענשאַפֿטליכע גענעראַליזאַציע פֿערבינדט און פֿער־איינגט אַ מיש־מאַש פֿון נאַטור־ערשיינונגען. צייט און אָרט זיינען בלויז די בעדינגונגען, דורך וועלכע די גייסטיגע פֿאַקטען ברעכען זיך דורך זייער וועג. מחמת דעם האָב איך זיך אפשר דאָ און דאָרט ערלויבט צו

מאַכען קליינע ענדערונגען אין דער כאַראַקטעריסטיק פֿון מיינע פערזאָנען
האָב איך, למשל, געשטעלט דעם מאָמענט פֿון שפּינאָזאַ׳ס דונקעלער
ליעבעס־געשיכטע ניט אויף׳ן ריכטיגען פּלאַץ ? — איך האָב דאָך בלויז זיך
געהאַלטען ביי זיין אייגענעם פּרינציפּ, צו בעטראַכטען די וועלט פֿון דעם
אייביגקייטס־שטאַנדפּונקט ; און ווען עס זאָל אפילו אמת זיין, אַז די גאַנצע
געשיכטע איז ניט ריכטיג, ווי דער לעצטער אַרויסגעבער פֿון זיינע ווערק
אין האָלענדיש וויל האָבען, — וואָלט איך עס דאָך געהאַלטען פֿאַר וואַהר,
מחמת עס ענטהאַלט אין זיך די געפֿיהלען, מיט וועלכע דער פֿילאָזאָף
זאָגאַר מוז זיך רעכענען. וועגען היינע׳ן האָב איך זיך געסטאַרעט
איבערצוגעבען אַ מין צוזאַמענגעזעצטע פֿאָטאָגראַפֿיע אין ווערטער, פֿער־
מישענדיג, דאָ אויך, די אמת׳ע העלדין פֿון דער עפּיזאָדע מיט "*LaM ouche*"
(די פֿליעג). די, וואָס האָבען איהם גוט דורכגעשטודירט, וועלען דערקענען
זיינע אייגענע ווערטער—לאָמיך האָפֿען, אַז די ערטער, וואו זיי גיסען זיך
צונויף אינאיינעם מיט מיינע, זיינען ניט צו קענטיג. מיינע אַנדערע קוועלען
ליגען אויך צייטענווייז גאַנץ פֿון אויבען אויף, נאָר אָפֿטמאָל האָב איך
זיך געמוזט אַרונטערלאָזען אין ניט זעהר צוגענגליכע שטיין־גריבער. אַזוי,
למשל, האָב איך צו פֿערדאַנקען פֿאַר דער הימלישער פֿאַנטאַזיע פֿון דעם
„בעל שם" אַ העברעאישען אָריגינאַל, וואָס מיין פֿריינד דר. ס. שעכטער,
פּראָפֿעסאָר פֿון תלמוד אין דער קיימברידזשער אוניווערזיטעט און אַ קענער
פֿון די חסידים, איז געווען אַזוי פֿריינדליך מיר צו ווייזען. מיין בעשריי־
בונג פֿון „מיימון דער נאַר" (מענדעלסאָן) איז בעגרינדעט אויף זיין אייגענער
לעבענס־בעשרייבונג, פֿון וואַנען איך האָב אַרויסגענומען דעם דראַמאַטישען
עסענץ, כאָטש אין דעם צווייטען טהייל פֿון דער ערצעהלונג איז מיר אויס־
געקומען אַביסעל צו פֿערכאַפֿען אַפֿריהער די צייט, ווען מענדעלסאָן׳ס
„ירושלים" איז ערשיענען און ווען קאַנט איז געוואָרען בעריהמט.
הקיצור, איך בין זיך מודה, אַז איך בין ניט געווען קיין מקפּיד אין די
זאַכען : אַז ס׳איז מיר אויסגעקומען האָב איך גענומען די פֿאַקטען אַזוי ווי
אַ היסטאָריקער, און אַז איך האָב געפֿונען פֿאַר נייטיג, האָב איך פֿער־
טייטשט אַזוי ווי אַן ערפֿינדערישער קינסטלער.

איך האָב אַוועקגעשטעלט „אַ קינד פֿון דער גהעטאָ" צוערשט, ניט
נור מחמת דעם וואָס די ווענעציאַנער אידישע קהילה האָט די ערשטע
געטראָגען אויף זיך דעם נאָמען גהעטאָ, נאָר דערפֿאַר וואָס דאָס דאָזיגע
קאַפּיטעל קען בעטראַכט ווערן אַלס פֿאָרשפּיעל, אַלס הקדמה צו די אַלע
אַנדערע.* אַלצאַיינס צי דער חלום פֿליהט דורך פֿערביי סמירנא אָדער
אַמסטערדאַם, פֿערביי רוים אָדער קאַיראָ, פֿערביי ירושלים אָדער די

קאַרפּאַטהישע בערג, פֿערביי לאָנדאָן אָדער בערלין אָדער נויאָרק, — כמעט אַלע טרוימער האָבען געהאַט אַזאַ מין קינדהייט, און ס'קען דיענען זיי צו ערקלעהרען. עס איז דער סאַמע ערשטער קרייז, פֿון וואַנען זיי זיינען אַלע מעהר אָדער וויינינגער אַרויסגעקומען.

און ס'איז אויך פֿאַרהאַן אַ געוויסער זינן, אין וועלכען די ערצעהלונגען לויפֿען מיט אַ סדר איינע נאָך די אַנדערע ביז דער, וועלכע איך האָב געשטעלט צום סוף. דאָס „קינד פֿון דער גהעטאָ" קען בעטראַכט ווערן אַלס „פֿאָטער פֿון דעם מאַן" אין „חד גדיא", וואָס קומט פֿאָר טאַקי אין דערזעלביגער ים־שטאָדט.

וואָרים דאָס דאָזיגע בוך איז די געשיכטע פֿון אַ חלום, וואָס איז ניט מקוים געוואָרען.

י. ז.

I.

א קינד פון דער גהעטא.

423

א קינד פון דער גהעטא.

1.

די ערשטע זאך, וואס דאס קינד האט זיך געקענט דערמאנען, איז געווען, אז ער האט איינמאל ארונטערגעקוקט פון א פענסטער און דערזעהן גאנץ טיעף אונטען א פליסענדען גרינעם וואסער, מיט ווענעציאנער לוסט-שיפלאך און פישער-בארקעס מיט קוליערטע זעגלען, וואס די מענשען אין זיי האבען אויסגעזעהן אזוי קליין ווי קינדער. מחמת ער איז געבוירען געווארען אין דער גהעטא פון ווענעדיג, אויף א זיבעטען שטאק פון אן אלט הויז. עס זיינען געווען נאך צוויי עטאזשען, וואוהין ער איז קיינמאל נים ארויפגעגאנגען און וועלכע זיינען פאר איהם געבליבען בעהאלטענע, פרעמדע געגענדען, וואס האבען געפיהרט ארויף גלייך אין בלויען הימעל אריין. א דונקעלע שטיעג, מיט דינע אבגעקאלכטע ווענד, — פערביי טהירען, בעשלאגען מיט מזוזות — האט ארונטערגעפיהרט אין דעם שמאלען הויף פון דער עלטסטער גהעטא אין דער וועלט. עטליכע איילען רעכטס איז געווען א זיילען-גאנג, וואס האט געפיהרט צום ברעג פון א קאנאל, נאר א מיאוס'ער אייזערנער טויער האט פערשפארט דעם וועג. דאס וואסער פון אן אנדער קאנאל איז צוגעקומען גאנץ נאהענט צום הינטערשטען טהייל פון דער גהעטא און האט אבגעשניטען יעטוועדען אויסגאנג פון דער זייט; און די אנדערע זיילען-גענג, וואס האבען געפיהרט צו דער דרויסענדיגער וועלט, זיינען אויך געווען פערזארגט מיט טויערן, וועלכע זיינען בעוואכט געווארען פון ווענעציאנער שומרים. אט די טויערן פלעגט מען פערשליסען פונקט האלבע נאכט און אויף מארגען אין דער פריה זיי אויפעפענען צוריק, נאר שבת אדער אין א קריסטליכען יום טוב פלעגען זיי בלייבען פערשלאסען דעם גאנצען טאג, כדי קיין שום איד זאל נים קענען אריין אדער ארויסגעהן פון דעם הויף, דער גאס, דעם

גרויסען און קליינעם פלאַץ און די פּאָר קליינטשינקע געסעלאַך, וועלכע האָבען צונויפגעשטעלט די גהעטאָ. אַזוי ווי אין די איבעריגע טהיילען פון וועגעדיג, זיינען אויך אין דער גהעטאָ קיין ברייטע, לאַנגע גאַסען ניט געווען; מעהר ניט ווי טראָטואַרען, וואו ס'האָט זיך כסדר געהערט דער גערויש, וואָס די פערביינגעהער האָבען געמאַכט מיט זייערע פוס־טריט. ביינאַכט פלעגען די וועכטער אַרומפאָהרען אין די קאַנאַלען אַרום און אַרום דער גהעטאָ אויף גרויסע באַרקעס, פאַר וועלכע די אידען האָבען געמוזט בעצאָהלען.

נאָר דאָס קינד האָט זיך ניט געפיהלט פערשפאַרט, ווי אַן אַרעס־טאַנט. אַזוי ווי ער האָט קיין שום לוסט ניט געהאַט אַרויסצוגעהן פון די טויערן, האָט ער ניט געפיהלט די קייט, וואָס וואָלט איהם אַריינגעשלעפּט צוריק, אַזוי ווי אַ הונד אין זיין לאָך אַריין; און כאָטש אַלע מענער און פרויען, וועלכע ער האָט געקענט, האָבען געטראָגען געלע היטלען און גרויסע O'ען אויף די הערצער, בעת זיי פלעגען אַרויסגעהן פון דער גהעטאָ, דאָך האָט ער אַ לאַנגע צייט כמעט ניט געוואוסט, אַז עס זיינען פאַרהאַן מענשען אויף דער וועלט, וואָס זיינען קיין אידען ניט, און נאָך וויינינגער איז איהם אַרויפגעקומען אויף'ן געדאַנק, אַז די דאָזיגע היטלען און די דאָזיגע רעדעלאַך פון געלען שטאָף זיינען סימנים פון שאַנדע, צו בעצייכענען די אידען און זיי אָבטהיילען פון די אַנדערע מענשען. ער האָט זאָגאַר ניט געוואוסט, אַז ניט אַלע קליינע אינגלאַך טראָגען „ארבע כנפות'ן" אונטער די רעקלאַך זייערע און זאָגען „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", ווען זיי קושען די ציצית.

ניין, די גהעטאָ איז געווען די גאַנצע וועלט זיינע, און אַ גרויסע, מעכטיגע וועלט, פול מיט אַלצדינג, וואָס אַ קינדער־האַרץ קען נור בעגעהרען.

ווי האָט דאָס אַביסעל געזרוישט און געקאָכט אויף דעם גרויסען זוניגען פלאַץ, וואו דער וועגעציאַנער זעגעל־בוים האָט אַנגעשפּאַרט אַזש אין הימעל, און די טויבען פלעגען זיך אָפּט אויסמישען מיט דעם געדיכטען עולם פון שוואַרץ־בערדיגע מענער מיט געלע טורבאַנעס אויף די קעפּ, וועלכע האָבען בעלאַגערט די מאַסע פון קראָמען אונטער דעם ראַנד פון זיילען! וואָס פאַר אַ צויבער איז פאַר איהם געלעגען אין די הויכע הייזער מיט זייערע צאָהלרייכע פענסטער, מיט זייערע געפלאַסטערטע, ברעקעלדיגע פאַסאַדען, מיט זייערע גרינע און ברוינע לאָדענס, מיט זייערע אויסגע־שמירטע באַלקאָנען, מיט די פיעל־פאַרביגע גרעט! וואָס פאַר אַ פּרייד איז דאָס אַביסעל געווען אין דער פריה און פאַר־נאַכט, ווען דער

פֿערשלאָסענער בּרונען איז אויפֿגעעפֿענט געוואָרען, זיך צוצוקוקען, ווי די ווייבער שעפּען וואַסער, אָדער העלפֿען זאַגאַר ציהען די קייט. וואָס האָט געדרעהט דעם אָקס! און אויף דער בּריק, וואָס האָט געפֿיהרט פֿון דער אַלטער גהעטאָ צו דער נייער, וואו דער קאַנאַל האָט זיך פֿערצווייגען אָן אַ זייט אין צוויי ווינקלען, — ווי טיעף־אינטערעסאַנט איז דאָס געווען צו שטעהן און אַרויסקוקען, וואָס עס קען פֿאַרט אָנקומען פֿון יעטוועדען ווינקעל בּעזונדער! ווער ווייס, פֿילייכט קומט אָן אַ שיפֿעל, אָנגעטריבען פֿון אַ מאַן, וואָס שטעהט אין הינטער־גרונד מיט זיינע צוויי לאָפּעטעס אַריבּערגעלייגט איינע איבּער די אַנדערע; פֿילייכט אַ שווימענדע פּליטע מיט בּאָרוועסע איינגלאַך רייטענדיג דערויף; און אפשר גאָר אַ בּאַרקע, געפֿיהרט פֿון מענער מיט בּלויע בּלוזעס, איינער פֿון פֿאָרענט און צוויי פֿון הינטען, מיט אַ פּאַק גאָלדענע היי, אָדער מיט פּראָוויאַנט פֿאַר דער גהעטאָ—גליהענד־רויטע פֿרוכט און רייצענדע גרינוואַרג, אָדער מעקענדע שאָף און רעווענדע אָקסען, וואָס מען בּריינגט אַהער געקוילעט צו ווערן לויט דעם אידישען דין.

דער קאַנאַל, וואָס האָט אַרומגענומען די גהעטאָ פֿון הינטען, האָט געהאַט אַסך אַ בּרייטערן און ווייטערן אויסקוק, נאָר ס'איז געווען אַ סכנה צו שטעהן דאָרטען, מחמת די אַנדערע זייט איז געווען אַ פֿרעמדע, און די מאָדנע לייט, וועלכע האָבען זיך גערופֿען ווענעציאַנער האָבען דאָרט געוואוינט, און אַ טהייל פֿון די דאָזיגע רשעים האָבען אייך נאָך געקענט פֿערוואַרפֿען מיט שטיינער, ווען זיי דערזעהען אייך. דאָך, בּיינאַכט האָט מען זיך געקענט פֿער'גנב'ענען אַהין און קוקען און קוקען אין דעם קלאָהרען וואַסער, בּעלויכטען פֿון דער לבנה, און אַרויף צו די שטערן.

מכח דער וועלט, וואָס איז געלעגען אויף דער אַנדער זייט וואַסער, האָט ער בּלויז געוואוסט, אַז זי איז גרויס און פֿיינדליך און גרויזאַם, כאָטש ער האָט ליעב געהאַט אַרויסצוקוקען פֿון זיין הויכען פֿענסטער צו איהרע ווייטע אונבּעקאַנטע פּלעצער, וואָס האָבען אויסגעזעהען אַזוי געהיימניספֿאָל מיט די דעכּער און די שפּיצען פֿון די געוואַלדיג גרויסע געבּיידען; אָדער אַהין צו יענע בּערג, וועלכע האָבען זיך אויפֿגעהויבען צום ים צו, ווייס און נעבּעלדיג אַזוי ווי פֿער'חלום'ט, און וועלכע האָבען אויסגעזעהען בּיי איהם אין די אויגען אַזוי ווי דער בּאַרג סיני, וואו גאָט האָט גערעדט צו משה'ן. ס'איז איהם קיינמאָל ניט אַרויסגעקומען אויף'ן זינען, אַז דאָרט געפֿינען זיך אפשר כּשוף־מאַכערינס, אָדער שדים און רוחות, מחמת ער האָט קיינמאָל ניט געהערט פֿון אַזעלכע בּרואים. ער האָט געוואוסט, אַז עס זיינען פֿאַרהאַן גוטע גייסטער און שלעכטע גייסטער אויף דער וועלט;

זיי שוועבען אַרום אין דער לופטען, באָטש מען זעהט זיי ניט, און סטאַרען זיך אַרויפצופיהרען די קינדער אויף אַ גוטען וועג אָדער זיי אַראָבפיהרען פון דרך הישר. זיי האַלטען זיך אין איין אַרומרייסען איינע מיט די אַנדערע צוליעב די קליינע קינדער׳ס נשמות. נאָר אום שבת האָט דער שלעכטער מלאך אייערער קיין שום האַפט ניט, האָבענדיג אַנטקעגען זיך צוויי גוטע מלאכים: דעם גוטען מלאך פון אַ גאַנץ וואָך און אַ בעזונדערן שבת׳דיגען מלאך, וועלכער העלפט איהם אָבהיטען אייך פון שלעכטס, ווי מען קען בעשיינפערליך אַרויסזעהן פון די צוויי שאָטענס אָנשטאָט איינעם, וואָס אייער פיגור וואַרפט אויף דער וואַנד, ווען די צוויי בענש־ליכט זיינען אָנגעצונדען. ווי שעהן די דאָזיגע פרייטאָג־צו־נאַכט׳ס זיינען דאָס געווען, ווי שנעע־ווייס דער טיש־טוך, ווי זיס אַלעס האָט געשמעקט, און וואָס פאַר אַן אַנגענעהמע און בערוהיגענדע אַטמאָספערע! אַזאַ נחת־רוח, אַזאַ זיסער פריעדען פאַר דעם פאָטער מיט דער מוטער נאָך דער אַרבייט פון דער גאַנצער וואָך!

די „שבת־גויה״ איז געווען די ערשטע און די איינציגע פערזאָן, וועלכע האָט פעסטגעשטעלט ביים קינד אין מוח דעם געדאַנק, אַז די וועלט בעשטעהט ניט אין גאַנצען פון אידען. וואָרים אין דער צייט וואָס די, וועלכע האָבען געלעבט אינעווייניג, איינגעשלאָסען אין די טויערן פון דער גהעטאָ, זיינען אויסגעקליבען און בעשטימט געוואָרען צו דיענען דעם איינציגען גאָט פון ישראל, וועלכער האָט זיי בעפרייט פון פרעה׳ס יאָך אין מצרים און זיי געמאַכט פאַר זיינע קנעכט, האָבען זיך אויף דרויסען, פון דער אַנדער זייט טויערן, געפונען מענשען, וועלכע האָבען ניט גע־דאַרפט אָבהיטען תורת משה. אַזוי האָט ער למשל געוואוסט, אַז בעת ווען ער טהאָר ניט נור קיין פייער ניט אָנריהרען פון פרייטאָג־צו־נאַכט ביז שבת־צו־נאַכט, נאָר אפילו די לייכטער, וואו די ליכט האָבען געברענט, אויך ניט, מעג די „שבת־גויה״ שאַרען און שאַרען דעם אויוען וויפיעל איהר האַרץ גלוסט. אַזוי האָט זי פונאַנדערגעשאַרט די אויוענס פון דעם אונטערשטען עטאַזש אַרויף דורך די אַלע זיבען שטאָק, און איז נאָך געגאַנגען העכער, עפּעס אַזוי ווי אַ מין פייער־גייסט, וואָס הויבט זיך אויף צום הימעל צו.

זי האָט געהאַט נאָך אַנדערע מאָדנע פריווילעגיעס. די דאָזיגע קליינע, אַלטע פרוי מיט׳ן שאַל איבער׳ן קאָפּ, מחמת זי האָט געמעגט עסען חזיר און אַלע סאָרטען טרפה פלייש און פיש; זי האָט זאָגאַר געמעגט עסען פוטער תיכף נאָך פלייש, אָנשטאָט צו וואַרטען זעקס שעה — נאָך מעהר, זי האָט געמעגט עסען פוטער און פלייש אויף איין טעלער, בעת ווען דעם

קינדס מוטער האָט געהאַט צוויי בעזונדערע סאָרטען געשיער: פֿאַר מילכיגס און פֿליישיגס. יאָ, די „שבת־גויה" איז ווירקליך געווען אַ נידער־ריגערע סאָרט בריאה, וועלכע האָט געלעבט אויף דער וועלט בלויז אויפֿצופּאַקען די טהעע־קעסלען און אויסלעשען די ליכט אין דער גהעטאָ, און דערפֿאַר האָט זי געקראָגען גוט בעצאָהלט מיט קופּערנע מטבעות, וואָס זי האָט צונויפֿגעקליבען אין יעדער דירה, אַזוי גיך ווי מען האָט נור געמעגט האַלטען געלד.

וואָרים אַזוי גיך ווי דריי שטערען האָבען זיך בעוויזען אויף׳ן הימעל, איז די „שבת־גויה" געוואָרען אויס יחסן׳טע, און דעם קינד׳ס פֿאָטער האָט געמאַכט „הבדלה", דאַנקענדיג גאָט, וואָס איז מבדיל בין קודש לחול בין אור לחושך, וואָס טהיילט אָב דעם שבת פֿון אין דער וואָכען און דאָס ליכט פֿון דער פֿינסטערניש. איבער אַ פֿולען בעכער ווײן האָט ער געמאַכט הבדלה, האַלטענדיג די איינגעבויגענע פֿינגער זיינע פֿאַר אַ וועקסען ליכטעל און דערלאַנגענדיג יעדען איינעם די „בשמים" צו שמעקען.

און אַז די דאָזיגע צערעמאָניע האָט זיך געענדיגט, האָט דאָס קינד געקראָגען אַ זופּ ווײן פֿון דעם בעכער. ער האָט זיך אין זיין לעבען געקענט דערמאָנען אין אַסך אַזעלכע זיסע זופּען ווײן, וועלכע זיינען ביי איהם אין מוח געווען פֿערקניפּט מיט זיין רעליגיאָן. ער האָט זיי געהאַט אין שול גופא פֿרייטאָג־צו־נאַכטס און יום טוב אָוועגד, און אין דערהיים אויך, איבערהויפּט אום פּסח, אין די ערשטע צוויי סדר־נעכט, ווען זיין קליין ווײן־גלעזעל פֿלעגט אָנגעפֿילט ווערן ניט ווייניגער ווי פֿיער מאָל מיט אַ מילדען, זיסען ווײן. דערצו איז אויף׳ן טיש געשטאַנען, אָנגעגרייט פֿאַר אליהו הנביא, אַ גרויסע גלאָז ווײן, וואָס דער אונזיכטבאַרער גאַסט האָט אויסגעטרונקען, כאָטש די גלאָז איז געבליבען פֿול ווי אַן אויג. ס׳איז איבערהויפּט געווען אַ פֿריילאַך שטיקעל צייט, דער דאָזיגער יום טוב, פֿון ערב פּסח אָן, ווען מען האָט פֿערברענט דעם חמץ, ביז דער סאַמע לעצטער רגע פֿון דעם לעצטען טאָג, ווען דאָס פֿערבאָטענע ברויט האָט געהאַט אַ מאָדנעם טעם, אָקוראַט ווי זיסער קוכען. היינט די גאַנצע ענדערונג אין קיך, דאָס האָט אויך געהאַט אַ געוויסען צויבער: נייע פֿענדלאַך, נייע טעלער, נייע טעפּ, נייע לעפֿעל, אַלצדינג שפּאָגעל־ניי, און האַרמאָניע מיט די מצות, וועלכע האָבען פֿערנומען דעם פּלאַץ פֿון ברויט. און ווי שעהן האָט אויסגעזעהן דער טיש, וואָס איז געגרייט געוואָרען צום „סדר", מיט די ווײן־גלעזער און די מערקווירדיגע מאכלים, דעם זרוע, די מרור, די חרוסת און וואָס איהר ווילט אַליין! און ווי ברייט זיצען דאָס אַלע אַרום טיש, אָנגעשפּאַרט אויף ווייסע קישענס! דעם קינד׳ס

נשמה איז פול געווען מיט א צערטליכע פּאָעזיע, און ס'איז געווען אַ פרייד פאַר איהם צו פרעגען די „פיער קשיות" אין העברעאיש: — „מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה, הלילה הזה כלו מצה?" די דאָזיגע קשיא האָט ער איבערגעזאָגט פון אַ גרויסען דינעם ספר, „די הגדה", פול מיט בילדער מכח די „עשר מכות", וואָס גאָט האָט אַנגעשיקט אויף די מצרים, און מכח פרעה דעם רשע, וואָס איז געזעסען מיט אַ האַרטען האַרצען אויף אַ האַרטען טראָהן. זיין פּאָטער'ס ענטפער, וועלכער איז אויך געווען אין העברעאיש, האָט גע־דויערט אַ צוויי, דריי שעה, איבערגעשלאָגען אין מיטען מיט עסען און טרינקען; און דאָס איז אייגענטליך געווען דער איינציגער טהייל פון דעם ענטפער, וואָס דאָס קינד האָט ווירקליך פערשטאַנען, מחמת דאָס העברעאיש פון דער הגדה איז געווען זעהר שווער.

נאָר ער האָט אין אַלגעמיין געוואוסט, וואָס פאַר אַ יום טוב דאָס איז, און די קשיות זיינע זיינען מעהר ניט געווען ווי אַ צערעמאָניע־זאַך, מחמת ער האָט זיי אַזוי געהאַלטען אין איין פרעגען יאָהר איין יאָהר אויס, זאָגאַר דאַן, ווען ער איז שוין אויסגעוואַקסען. אויך האָט ער ווינציג וואָס נעטראַכט מכח דעם זינן פון די תפילות, בעת ער פלעגט זיי אָבזאָפען דריי מאָל אין טאָג, אין דערפריה, פאַרנאַכט און ביינאַכט, כאָטש ער האָט זיך אויסגעלערנט פערשטעהן לשון קודש און ער האָט זאָגאַר געקענט איבערזעצען דעם דאַוונען אין אַ שלעכטען איטאַליעניש, אַ צוקריפלונג פון דער ווענעציאַנער שפראַך, וועלכע איז אַריינגעבראַכט געוואָרען אין דער גהעטאָ דורך די אידען, וואָס האָבען געפיהרט געשעפטען מיט דער דרויסענדיגער וועלט. ס'איז געווען אַזוי פיעל צו דאַוונען—גאַנצע ספרים. און ווי האָט זיך דאָס איהם צייטענווייז געגלוסט איבערצוהיפען עטליכע טרוקענע, ניט־אינטערעסאַנטע בלעטלאַך! נאָר ער האָט זיך ניט נאָכ־געגעבען די תאוה און איז דורכגעקראָכען יענע שטיקער אפילו מיט די גאַנץ קליינע אותיות'לאַך, וואָס נאָר גרויסע דערוואַקסענע מענשען האָבען געדאַרפט זאָגען.

אַ טהייל פון דעם נחת־רוח, וואָס איז געלעגען אין די שבתים און ימים טובים, איז געווען די ענדערונג אין דעם דאַוונען. זאָגאַר דער בענשען נאָך'ן עסען האָט דאַן אויך דאָ און דאָרט געהאַט אַ שטיקעל פרישע אָבוועקסלונג. וואָרים פונקט ווי דאָס קינד האָט אָנגעטהאָן זיינע בעסטע בגדים אום שבת און יום טוב, אַזוי האָבען זיך זיינע תפלות עפּעס אַזוי ווי אָנגעטהאָן אין שעהנערע ווערטער, און האָבען געדאַרפט געזאָגט ווערען פון שעהנערע ספרים און מיט שעהנערע ניגונים. די מעלאָדיע,

־ער ניגון האָט געשפּיעלט אַ גרויסע ראָלע אין דעם דאַוונען, און כאָטש ער האָט, דוכט זיך, ניט געטראַכט מכח דער בעדייטונג פֿון די תּפלות, האָבען זיי פֿונדעסטוועגען געלעבט ביי איהם אין מוח אַזוי ווי שטיקער מוזיק, און צו זיי זיינען געווען אומעטיג, צו לוסטיג, — אָפּטמאָל, אין די שפּעטערע יאָהרען, האָבען זיי זיך אַליין געזונגען ביי איהם אין מוח. דריי „אמן׳ס" זיינען געווען אין דעם „מוסף" פֿון די דריי ימים טובים — פּסח, שבועות און סוכות — וועלכע האָבען געהאַט אַ מערקווירדיגען צויבער פֿאַר איהם. די ערשטע צוויי האָבען געקלונגען אָבגעריסען, דער לעצטער האָט זיך געדרעהט און געצירקעלט און איז לאַנגזאַם אָבגעשטאָרבען. און כאָטש עס איז געווען אַסך צו זאָגען אין די דאָזיגע טעג, ווען די תּפלות זיינען געווען דאָפּעלט, איז עס איהם פֿונדעסטוועגען ניט געפֿאַלען צו לאַסט, וואָרים די עקסטראַ שטיקלאַך האָבען זיך אַזוי ווי אַריינגע׳גנב׳עט צווישען די געוועהנליכע, אַלטעגליכע שטיקער, אָקוראַט ווי בערגלאַך אָדער בלומען, וועלכע וואַקסען אויס אין מיטען דערינען אויף אומגעריכטע ערטער, כדי אָבצופֿרישען אַביסעל די מרה־שחורה פֿון אַ לאַנגען, לאַנגען וועג. און אַחוץ דעם זיינען די דאָזיגע עקסטראַ־תּפלות געדרוקט געווען אַזוי שעהן, מיט אַזעלכע פֿיינע גראַמען. אַסך פֿון זיי זיינען געווען אויס־געצייכענטע „חרוזים", וואָס זיינען דורכגעלאָפֿען דעם גאַנצען „אלף בית", פֿון „א" ביז „ת". אָט די חרוזים, וואָס האָבען געשטאַמט פֿון דעם מיטעל־אַלטער, האָבען זיך דורכגעוואָרפֿען אין דעם יום טוב׳דיגען דאַוונען, און אפילו ווען דאָס קינד האָט זיך געדאַרפֿט מודה זיין אויף זיינע זינד — אָדער בעסער געזאָגט, אויף די זינד פֿון דער גאַנצער קהילה, מחמת „כל ישראל ערבים זה לזה" און יעדער איד איז פֿעראַנטוואָרטליך פֿאַר די מעשים פֿון דעם אַנדערן — האָט ער געזינדיגט זיינע זינד מיט אַן „א", געזינדיגט זיינע זינד מיט אַ „ב", און אַזוי ווייטער ביז ער האָט שוין מעהר ניט געקענט זינדיגען. און וואָס פֿאַר אַ תּענוג איז דאָס געווען צו בעטאָנען דעם סוף פֿון יעדען חרוז און איהם אויסשרייען מיט היץ! און אָפּטמאָל, ווען די חרוזים האָבען זיך אַלע געענדיגט מיט איין און דיזעלביגע ווערטער, אַזוי ווי דער כאָר, דער צושפּיעל פֿון אַ ליעד, וואָס פֿאַר אַן ערלייזונג איז דאָס געווען, נאָך אַ גאַנצע שווערע שטיק, וואָס מען האָט אָבגעזופּט אַבי־ווי, צוריק אַרויפֿצוקומען אויף די אַלטע גוט־בעקאַנטע ווערטער און זיי אויסשרייען אין דער הויך! צייטענווייז זיינען די פֿערזען געווען גאַנץ קורצע — בלויז צו איין שורה — און האָבען זיך געענדיגט מיט איין איינציגען וואָרט ווי „מים" אָדער „אש", למשל. און וואָס פֿאַר אַ פֿרומער ספּאָרט דאָס איז אַביסעל געווען צו לויפֿען

גליך אין „פייער" און אין „וואַסער" אַריין! אָט די ווערטער זיינען גע־שטאַנען אויסגעשטעלט פריינדליך און איינפאַך, דאָס איבעריגע אָבער איז געווען אַזאַ מאָדנע און שווערע לשון קודש, אַז צייטענווייז האָט דאָס קינד געצווייפעלט, צי דער פאָטער זיינער אפילו האָט דאָס אַלעס פערשטאַנען, ניט קוקענדיג דערויף וואָס ער פלעגט ביי געוויסע חרוזים פערגיסען ביטערע טרעהרען, דער עיקר אין די ימים נוראים. ס'איז עפּעס געווען אַ מין שרעק צו דיינקען, אַז די מלאכים אויבען אין הימעל פערשטעהען יעדעס איינציגע וואָרט דערפון. און ער איז געווען גענייגט צו דיינקען אַז דער חזן האָט אויך פערשטאַנען אַלצדינג; ער האָט געזונגען מיט אַזאַ מין געפיהל און מיט אַזויפיעל הארץ.

די איינציגע צייט, ווען דאָס קינד האָט זיך געלאַנגווײלט ביים דאַוונען, איז געווען שבת צו קריאת התורה. דער ניגון, מיט וועלכען מען האָט געלייענט די תורה, איז צונויפגעשטעלט געוואָרען לויט געוויסע צייכענס, וואָס זיינען אין חומש אָבגעדרוקט איבער און אונטער די ווערטער, און די צייכענס, וואָס האָבען אַרויסגעגעבען אַ שעהנעם קלאַנג, זיינען פאָרגעקומען זעלטען, און דער שעהנסטער פון זיי, דער „שלשלת", וועל־כער האָט אויסגעצויגען דאָס וואָרט מיט אַ קייט פון אונענדליכע טרעלען און דריידלאַך, אַקוראַט ווי דאָס געזאַנג פון אַ פויגעלע, — אָט דער צייכען איז בסך הכל פאָרגעקומען עטליכע מאָל אין די אַלע חמשה חומשי תו־ה. זיך צוהערענדיג צו דעם אונענדליכען צוויבער, האָט זיך דאָס קינד געטראַכט, ווי גוט עס וואָלט געווען, ווען די גאַנצע ספר־תורה ווי ביי געשפרייגקעלט מיט אַזאַ מין פויגעל־געזאַנג; ווען עס ווענדט זיך אָן איהם, וואָלט ער געמאַכט, די רייניגקייט זאָל האַלטען אין איין זינגען און טרילען. נאָר ער האָט געוואוסט, אַז דאָס קען ניט זיין, וואָרים די ספר־תורה איז געווען האַ־ט און ערנסט און ווירדיג, אַקוראַט ווי די גבאים פון שוהל, וועלכע האָבען איהר געהויבען אין דער לופטען, אָדער איהר פונאַנדערגעוויקעלט און איהר אָנגעטהאָן דאָס מענטעלע איהרם און אויפ־געהאַנגען די קלינגענדיגע זילבערנע גלעקלאַך אויף איהר. אפילו די איינפאַכסטע מוזיקאַלישע צייכענס זיינען ניט געווען אָנגעצייכענט אויף איהר, נאָך מעהר, זי איז געווען זאָגאַר אָהן נקודות. בלויז די אותיות האָט מען געקענט זעהן אויף דעם הייליגען פאַרמעט, אי דאָס זיינען דאָס געווען געשריבענע, ניט קיין געדרוקטע אותיות, מחמת דער דרוק איז ניט אַזוי ווי די עהרווירדיגע האַנד פון דעם סופר. דאָס קינד האָט זיך געטראַכט ביי זיך, וואָס פאַר אַ וואונדערבאַרע פעהיגקייט מען מוז דאָס האָבען, עס צו קענען לייענען, בפרט נאָך עס צו קענען אויסזינגען ריכטיג.

פֿערטיעפֿט אין אַזעלכע געדאַנקען, פֿלעגט ער שטעהן און קוקען, ווי מען רופֿט אויף צו דער תורה זיבען אידען, איינעם נאָך׳ן צווייטען, צוערשט אַ כ ה ן, דערנאָך אַ ל ו י, דערנאָך פֿינף געוועהנליכע ישראלים, און זייער אַרויפֿגעהן און אַרונטערגעהן פֿון דער בימה שלאָגט איבער אַביסעל די איינטאָניגקייט פֿון דעם לייענען. נאָך קריאת התורה זיינען געקומען די נ ב י א י ם, די ה פ ט ר ה, וועלכע האָט פֿון דאָס ניי דערוועקט דעם קינד׳ס אינטערעס, מחמת זי האָט געהאַט אַן אַנדערן און אַ זיסערן ניגון, אין מינאָר, פֿול מיט האַלבע טענער און מיט אַ זיסער אומעטיגקייט, וועלכע האָט זיך געענדיגט אין אַן אויסברוך פֿון פֿרייד. וואָרים די נביאים, כאָטש זיי האָבען געדונערט געגען די אונגערעכטיגקייטען פֿון דעם פֿאָלק ישראל און געהאַלטען אין איין וויינען און קלאָגען אויף די עולות, וואָס זיינען בעגאַנגען געוואָרען, האָבען זיי אָבער אויך גערעדט פֿון דער גוטער צייט, ווען ס׳וועט נעהמען אַ סוף צום גלות, און מ ש י ח וועט קומען און צונויפֿקלייבען זיין פֿאָלק פֿון אַלע פֿיער עקען פֿון דער ערד, און דער בית המקדש וועט פֿון דאָס ניי אויפֿגעבויט ווערן אין ירושלים, און אַלע נאַציאָנען וועלען דיענען דעם איינציגען גאָט, וואָס האָט געגעבען זיין תורה צו די אידען אויף׳ן בארג סיני.

דער־ווייל איז נור דאָס פֿאָלק ישראל מחויב אָבצוהיטען די תורה מיט אַלע איהרע פּרטים ודקדוקים, וואָרים בלויז די אידען — צי געבוירען צי ניט־געבוירען — האָבען געשוואָרען אַזוי צו טהאָן אין רעבטען מיטען פֿון די קולות וברקים, פֿון די דונערן און בליצען אויף׳ן הר סיני. אפילו דעם קינד׳ס נאָך ניט־געבוירענע נשמה איז געווען דערביי און האָט גענומען אויף זיך דעם יאָך פֿון דער תורה. אָפֿטמאָל האָט ער זיך געסטאַרעט צו דערמאָנען אָן דער דאָזיגער פּאַסירונג, נאָר כאָטש ער האָט זיך געקענט גאַנץ גוט פֿאָרשטעלען די סצענע און זעהן, ווי די נשמות שוועבען אַרום איבער די בערג אַזוי ווי וויסע וואָלקענס, האָט ער זיך פֿונדעסטוועגען ניט געקענט דערמאָנען, אַז ער זאָל האָבען געווען צווישען זיי. אָט אַפנים ער האָט עס געמוזט פֿערגעסען אינאיינעם מיט די איבעריגע זאַכען, וואָס האָבען געטראָפֿען מיט איהם פֿאַר זיין געבורט — ווי די צוויי מלאכים, למשל, וועלכע האָבען מיט איהם געלערנט תורה און איהם געוויזען יעדען א׳ן דערפֿריה דעם גן עדן און יעדען פֿאַרנאַכט דעם גיהנום; נאָר אין דער רגע, וואָס ער איז געבוירען געוואָרען, האָט איהם אײנער פֿון די מלאכים אַ שנעל געטהאָן מיט׳ן פֿינגער אין דער אויבערשטער ליפּ און האָט איהם אַראָבגעשיקט אויף דער וועלט אַ וויינענדיגען פֿון ווייטאָג, מיט דעם דאָזיגען גריבעלע אונטער די נאָזלעכער, וואָס איז דער צייכען

אַז דער מענש האָט זיך אויף אייביג פערגעסען וואָס עס טהוט זיך אויבען אויף׳ן הימעל.

נאָר אין דעם טאָג פון מתן תורה — דעם יום טוב פון שבועות — איז די שוהל געוועזען פערפוצט מיט בלומען. ס׳איז ניט אַזוי גרינג געוועזען צו קריגען בלומען אין ווענעדיג — יענע שטאָדט פון שטיינער און פון ים — דאָך זיינען די זיילען און די באַלקאָנען פון יעדער שוהל (און עס זיינען געוועזען זיבען שוהלען אין דער דאָזיגער איינגער גהעטאָ, א טהייל פון זיי אַלט און שעהן, אַנדערע אָרים און נידעריג) געוועזען פערציערט מיט רויזען, ליליען און אַנדערע סאָרטען בלומען.

נאָך שעהנער איז געוועזען דער יום טוב פון סוכות, ווען דער פלאַץ און די הויפען פון די שוהלען זיינען פערנומען געוואָרען מיט הילצערנע שטיבלאַך, לזכר פון די טעג, ווען די קינדער פון ישראל האָבען געלעבט אין ביידלאַך אין דער מדבר. דעם קינד׳ס פאָטער, אַן אמת פרומער איד, האָט געהאַט א גאַנצע סוכה פאַר זיך, בעדעקט מיט גרינע צווייגען, בעהאַנגען מיט פרוכט און אויסגעמעבעלט מיט שמוהלען און מיט א טיש, ביי וועלכען דאָס קינד איז געזעסען, אויפהייבענדיג די אויגען צום בלויען הימעל, וועלכער האָט אַריינגעקוקט דורך די גרינע בלעטער, און זיי אַרונטערלאָזענדיג אויף דעם שנעע-ווייסען טיש-טוך, בעשפריינקעלט מיט שפיעלענדע שאָטענס און מיט בלישטשענדע זונען-שטראַהלען. די לעצטע טעג פון יום טוב האָט ער זיך גענומען צום דאַך, אויפעסענדיג איינציגווייז די אַלע געשמאַקע עפּעל, די זיסע אָראַנזשען און די רייצענדע וויינטרויבען. היינט די אתרוגים און די לולבים, מיט וועלכע ס׳האָט גערוישט אין שול דעם גאַנצען שעהנעם יום טוב, ווען די מענער האָבען זיי געשאָקעלט און געטרייסעלט און בעוואויגען נאָך אַלע זייטען, צו מזרח און מערב, צו צפון און דרום, אַרויף צום הימעל און אַראָב צו דער ערד. אַזוי ווי קיינער האָט ניט געטאָרט אָנבייסען פאַר אתרוג-בענשען, האָט א מאַן אַרומגעטראָגען דעם לולב מיט׳ן אתרוג איבער די הייזער צו די ווייבער, וועלכע האָבען געמוזט בלייבען אין דערהיים, פערזאָרגען דאָס הויז — און ווירקליך, די היים איז געוועזען דער פרוי׳ס ערשטער פלאַץ, און ליכט-בענשען דער פרוי׳ס הייליגסטע פליכט, און אפילו אין שוהל איז זי אויך געזעסען אין א בעזונדער אָרט, אויף אַן אָבגעצאַמטער גאַלעריע מיט שטראָכעטען, ווייט אַוועק פון די מענער. דעם זיבעטען טאָג סוכות האָט דאָס קינד געקראָגען פאַר זיך אַליין א „הושענה", א פריש בינטעל מיט צווייגלאַך און מיט גרינע בלעטער, וועלכע ער האָט צושלאָגען און צורקלאַפט אויף דער שוהל-באַנק, שרייענדיג: „הושענה!" און אינאיינעם

מיט די בלעטלאך, וועלכע זיינען צופלויגען אויף דער ערד, זיינען אויך אוועקגעפאלען זיינע זינד. די גאנצע נאכט פון „הושענה רבה" איז דער פאטער זיינער אויף געווען אין שוהל, נאר דאס קינד איז געגאנגען אהיים שלאפען, נאך א ביטערן קאמפף, וואס ער האט געהאט מיט זיינע האלב־פערקלעפטע אויגען, און געהענדיג אהיים האט ער געצימערט, ער זאל חלילה ניט זעהן, אויף די שטיינער זיין שאטען אהן א קאפ, מחמת דאס איז געווען א סימן פון טויט.

נאך דער ניינטער טאג סוכות, „שמחת תורה" הייסט עס, איז געווען דער בעסטער פון אלע, דער טאג, ווען מען האט געענדיגט די תורה און טאקי באלד אויף'ן שטעל איהר אנגעפאנגען פון דאס ניי, פון „בראשית" אן, כדי ס'זאל ניט אויסזעהן, אז די „שמחה" איז מחמת דעם וואס די קהלה איז פטור געווארען פון דער תורה. וואס פאר א צויבער איז געלעגען פאר דאס קינד אין דער צערעמאניע מיט די צוויי חתנים, דעם „חתן־תורה" און דעם „חתן בראשית", וועלכע האט אויסגעזעהן, ווי אן אמת'ע חתונה! ווי די אינגלאך האבען זיך דאס געווארפען אין שוהל אויף דער ערד, אויפצוקלייבען די צוקערלאך און די אנדערע זיסע זאכען! און ווי גליקלאך זיי זיינען דאס אביסעל געווען צו געהן אינאיינעם מיט די גרויסע אין דער פראצעסיאן, די „הקפות", מיט פענדלאך און מיט ווערסענע ליכטלאך, וואס האבען געשטעקט אין אויסגעהוילטע מעהרען, אנשטאט לייכטער, זינגענדיג אינאיינעם מיט דעם גאנצען עולם די ווער־טער: „אנא ה' הושיעה נא! אנא ה' הצליחה נא!" אזוי פריילאך איז דער חזן געווען, אז ער האט זיך ניט געקענט איינהאלטען ניט צו טאנצען, און פערשטעהט זיך, אז די שטימע זיינע האט געטאנצט בעת ער האט געזונגען.

ס'איז ניט געווען קיין שום אנדער צייט אין יאהר, וואס זאל זיין אזוי לוסטיג אין דער געהעטא, אחוץ פורים, ווען מען האט זיך געשיקט „שלח מנות", און די מענער האבען געטראגען קאמישע מאסקעס אדער זיך פערשטעלט פאר פרויען און געשפיעלט „טהעאטער". דאס קינד פלעגט ארומגעהן מיט א גרויסער פאלשער נאז, און יעדעס מאל ווען מען האט אין שוהל, ביי דער „מגילה", דערמאנט דעם נאמען „המן", האט ער מיט אלע כוחות געקלאפט מיט א האמער אדער געדרעהט מיט א גראגער.

אן אנדער יום טוב פון דעם סארט איז געווען חנוכה, וואס פלעגט מאכען אויף דעם קינד אזא'ן איינדרוק ווי פורים. ווי פאנטאסטיש האבען זיי אויסגעזעהן די חנוכה־ליכטלאך, זיך פערגרעסערענדיג אין צאהל פון

איין נאַכט אויף דער אַנדערער, צוערשט איינס, דערנאָך צווי ביז דעם אכטען אָוענד, ווען עס האָבען געברענט אַכט ליכטלאַך אין איין שורה, ניט אַריינגערעכענט דעם „שמש‟, דעם העכסטען ליכטעל, וואָס האָט אָנגעצונדען די אַנדערע, און דאָס אַלעס האָט דערמאָנט אָן דעם גרויסען נס, אָן דאָס קריגעלע בוימעל, וואָס מען האָט געפונען אַ פערזיגעלטען אין בית המקדש דאָן, ווען די חשמונאים האָבען מנצח געווען די יונים, און וואָס איז גענוג געווען פאַר'ן „נר תמיד‟ אויף אַכט טאָג צייט.

און אַזוי האָט דאָס קינד געלעבט און איז אויפגעוואַקסען אין דער דאָזיגער אינערליכער וועלט, פול מיט טרוימען, ווענדענדיג זיין פאַנטאַזיע צוריק צו דער אַמאָליגער היים פון די אידען, צו פאַלעסטינאַ, און האָ־פענדיג אויף אַ מין וואונדערבאַרער גאולה, אַזוי שטאַרק בעאיינפלוסט פון געבעט און פון רעליגיעזע צערעמאָניעס, אַז זאָגאַר שפּיעלענדיג זיך מיט די קינדער אין נים האָט ער אויך געהאַט אַ תפלה צו דעם קינדער־מלאך סנדלפון, וועלכער האָט געלויטעט: „אָה סנדלפון, דו שר פון די וועלדער, היט אונז אָב פון שלעכטס!‟

II.

צוויי זאַכען זיינען געווען אין דער גהעטאָ, וואָס האָבען געהאַט אַ מאָדנע אָנציהונג פאַר דעם קינד: איינע פון זיי איז געווען אַ ברייטער פלאַכער מאַרמאָר־שטיין אויף דער וואַנד לעבען זיין הויז; ביסלאַכווייז האָט ער אויסגעפונען, אַז דאָס איז געווען אַ בעפעהל, אַז די אידען, וואָס שמד'ן זיך, זאָלען זיך קיינמאָל ניט אומקערען אין דער גהעטאָ און ניט האָבען קיין שום פערבינדונג מיט איהרע איינוואוינער, אַניט וועלען זיי בעשטראָפט ווערן מיט תפיסה, מיט שמיץ, מיט'ן שאַנד־פלאָקען און זאָגאַר מיט דער תליה. די צווייטע זאַך איז געווען אַ מאַרמאָרנע פיגור פון אַ שעהן מיידעל מיט אַ לאַנגער שלעפ, וואָס איז געלעגען אויף דער סאַמע לעצטער וואַנד פון דער גהעטאָ, קוקענדיג דערויף מיט העל־אָפענע אויגען.

דאָס איז געווען אַן אַנטיקיטעט, אַן איבערבלייבעניץ פון די אַלטע צייטען, און צוזאַמען מיט דעם מאַרמאָר־שטיין האָט עס דערמאָנט דעם קינד אָן דער מערקווירדיגער וועלט דאָרט אויף דרויסען, וואו מענשען

פון א פערבאָטענער אמונה האָבען אויסגעקריצט פערבאָטענע בילדער. אָבער ער איז קיינמאָל נים אַרוים פון דער גהעטאָ; על כל פנים קיינמאָל ניט מעהר ווי עטליכע גאַסען, ווארים וואָס האָט ער געהאַט צו טהאָן אין ווענעדיג? אַז ער איז אונטערגעוואַקסען און האָט זיך שוין געקענט מאַכען ניצליך מיט וואָס עס איז, האָט איהם דער פאָטער צוגענומען צו זיך אין זיין לייה־געשעפט, און פאַר דער פרייער צייט זיינער איז ער געווען פערזאָרגט מיט דער שוהל און מיט אַ גאַנצען ים פון למודים; אַחוץ חומש מיט רש"י האָט ער געהאַט פאַר זיך די געוואַלדיגע צאָהל פון גמרות, יענעם מיש־מאַש פון תלמוד'ישע תורה און הלכה. און אַז ער איז צוגעקומען צו זיין דרייצעהנטען יאָהר, האָט ער זיך גענומען גרייטען צו ווערן „בר מצוה". ווארים צו דרייצעהן יאָהר איז דאָס קינד געוואָרען אַ מאַן. די זינד זיינע, וואָס זיינען ביז דאַן געלעגען אויף דעם פאָטער'ס פלייצעס, וועלען איצט פאַלען אויף איהם אַליין, און אַנשטאָט דעם, וואָס ער איז ביז אַהער געווען אַזוי וויניג פערעכענט אין שוהל ווי אַ פרוי, וועט ער ווערן אַ פאָלנער מענש און מען וועט איהם קענען מצרף זיין צום „מנין". און אַזוי האָט ער ניט נור געקראָגען אַ טלית, ווי אַן ערוואַקסענער איד, נאָר ער האָט אויך אָנגעהויבען „לייגען תפילין". דערצו האָט ער זיך גענומען איינ'חזר'ן זיין „פרשה", ווארים דעם ערשטען שבת, נאָכדעם ווי ער ווערט דרייצעהן יאָהר אַלט, וועט מען איהם אויפרופען, אַזוי ווי אַ מאַן, צו דער תורה, מעהר ניט, אַנשטאָט צו הערען, וועט ער אַליין דאַרפען לייענען אַ פרשה פון דער ספר־תורה, וועלכע איז גאָר אָהן נקודות און אָהן טראָפ. ער איז געווען אַ שעהמעדיג אינגעל, און דער געדאַנק, אַז ער וועט דאַרפען אַרויפגעהן אויף דער בימה פאַר דער גאַנצער שוהל אידען, האָט איהם שטאַרק געשראָקען. אַחוץ דעם קען ער נאָך אַ טעות האָבען אין די ווערטער אָדער אין דעם ניגון. ס'איז געווען אַ ביטער שטיקעל צייט פאַר איהם, און אפילו דער געדאַנק מכח די נייע מלבושים, די „בר מצוה"־מתנות און די סעודה, וואָס זיינע עלטערן האָבען צוגעגרייט, האָט אויך וויינעג וואָס פערקלענערט זיין שרעק. צייטענווייז פלעגט ער זיך אויפכאַפען אין מיטען נאַכט, אָבגעגאָסען פון שוויים; ס'האָט זיך איהם גע'חלום'ט, אַז ער איז געשטאַנען אויף דער בימה, אַ צומישטער, ניט וויסענדיג, ווי אַזוי אַרויסצוקריכען פון זיין צרה, און דאָ זיינען אַלע אויגען אויסגעשטעלט אויף איהם. דאַן פלעגט ער שטילערהייט איבערזינגען זיין „פרשה" פאַר זיך, כדי צו זיין זיכער מיט זיך. און מערקווירדיג! ס'האָט זיך אָנגעפאַנגען מיט די ווערטער: „ויהי בחצי הלילה — און עס איז געווען אַרום האַלבע נאַכט". דעם אמת

זאָגענדיג, האָט ער עס געקענט אַזוי קלאָהר ווי דעם „אלף־בית", מחמת ער איז געווען אַ גרויסער מתמיד. ער האָט קיין איין מאָל ניט פֿערפֿעהלט אייסצילערנען אויף ריכטיג אַ „שיעור", וואָס מען האָט איהם אויפֿגעגעבען. אין דאָס יאָם איז שייך צו לשון קודש אָהן נקודות, דערפֿאַר האָט ער זיך שיין לאַנג אייפֿגעהערט שרעקען; נקודות זיינען בלויז געשאַפֿען געוואָרען פֿאַר קינדער און שוטים, און ער איז אַ גמרא יונג, אַ חריף אין די שוועריסטע פלעצער פֿון דעם תלמוד — אַ קליינער רב, פֿלעגען זיי זאַגען אין דער גהעטאָ! און אַז דער גרויסער מאָמענט איז ענדליך געקומען, האָט ער זיך בלויז אין אָנפֿאַנג אַביסעל געשראָקען, נאָר באַלד האָט ער געקראָגען זיין טריאומפֿירענדע שטימע, און וואָס פֿאַר אַן איידעלער תענוג איז דאָס געווען פֿאַר איהם צו האַלטען געשפּאַנט צו זיך די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון דעם גאַנצען עולם! דערנאָך האָט מען פֿון אַלע זייטען ארומגערינגעלט זיין פֿאָטער און מוטער און זיך גאָרניט געקענט גענוג אָבלויבען וועגען דעם ווי אַזוי ער „האָט געלייענט זיין פרשה".

און אַצונד, אַז ער איז געוואָרען אַ מאַן מיט אַלע גרויסע צוגלייך, האָט ער זיך אויך גענומען אָבגעבען מיט אַנדערע טהיילען פֿון דעם יודענטהום. ער איז געוואָרען אַ מיטגליעד פֿון דער „חברה קדישא", וועלכע האָט מטהר געווען און אָבגעהיט די מתים איידער זיי זיינען געקומען צו קבורה אויף דעם קליינעם אינזעל, וואָס מען האָט גערופֿען „בית חיים", מחמת ס'איז ניטאָ קיין טויט אין דער גאַנצער וועלט, ווי ער פֿלעגט זינגען יעדען פֿרייטאָג־צו־נאַכט'ס: „מחיה מתים ברחמים רבים — גאָט וועט מיט זיין גרויס רחמנות לעבעדיג מאַכען די טויטע." אויך האָט ער איצט גענומען נעהמען אָנטהייל אין די טרויער־צערעמאָניעס נאָך די טויטע, צווישען אַלע אַנדערע אבלים, וועלכע פֿלעגען זיצען „שבעה" און זאָגען קדיש פֿאַר די פֿערשטאָרבענע נשמות. וואו קומען זיי פֿאָרט אַהין, אַט די אַלע נשמות? אַ טהייל פֿון זיי, האָט ער מורא געהאַט, וועלען אודאי פֿערפֿאַלען ווערן אין גיהנום, מחמת ער האָט געוואוסט, אַז די דאָזיגע מענשען האָבען געזינדיגט און געגעסען טרפות. וואָס פֿאַר אַ נחת איז דאָס געווען צו דענקען, אַז אין גיהנום אפילו איז שבת קיין פֿייער ניטאָ, און קיין „שבת־גויה" אויך ניט. אַז משיח וועט קומען, וועט זיי אפשר גאָט אַלעמען פֿערגעבען זייערע זינד. זאָגט דען ניט די גמרא, אַז „כל ישראל", אַלע אידען — און מיט זיי די גוטע מענשען פֿון אַלע נאַציאָנען — „יש להם חלק לעולם הבא", וועלען האָבען אַ חלק אין יענער וועלט?

III.

אין דעם לוח פֿון דער גהעטאָ זיינען אויסגערעכענט געווען היבשע עטליכע תעניתים; דאָס רוב פֿון זיי האָבען אָנגעהאַלטען בלויז צוועלף שעה, נאָר צוויי האָבען זיך געצויגען אַ גאַנצען מעת לעת, פֿון איין זונען־אונטערגאָנג צום אַנדערן. דאָס קינד האָט בלויז געמענט האַלטען אַ פּאָר תעניתים, אי דאָס אויך ניט דעם גאַנצען טאָג, נאָר אַצונד איז ער געווען זיין אייגענער בעל הבית, און זיין נשמה האָט אַליין געדאַרפֿט ענטשיידען ווי לאַנג און ווי אָפֿט זי זאָל זיך פּייניגען, און זי האָט בעשלאָסען אויסצוניצען יעטוועדע געלעגענהייט. און איינע פֿון די גרויסע געלעגענ־הייטען איז איהם באַלד געקומען פֿאַר דער האַנד. ניט דער טרויעריגער תענית פֿון תשעה באב, נאָר דער שרעקליכער טאָג פֿון יום כפור. אַ גאַנצען מאָנאַט לאַנג, דעם חדש אלול, האָט מען פֿערבראַכט אין סליחות־זאָגען ביז ראש השנה. ראש השנה אַליין איז געווען דער הייליגסטער פֿון די ימים טובים. אחוץ די עקסטראַ־תפלות, וועלכע האָבען געדויערט אַ גאַנצען האַלבען טאָג, האָט דאָס שופר־בלאָזען געגעבען אָנצוהערען, אַז „היום הרת עולם”, היינט איז אַ מורא'דיגער טאָג. דאָס איז געווען אַ וואָרנונג פֿאַר דעם זינדער תשובה צו טהאָן, מחמת ראש השנה איז געווען דער אָנהויב פֿון דעם יום הדין. ניין טעג צייט האָט גאָט גע'משפט די נשמות פֿון די לעבעדיגע און בעשטימט זייער מזל אויף דעם יאָהר וואָס קומט — מי יחיה ומי ימות, ווער עס זאָל לעבען און ווער עס זאָל שטאַרבען, מי יעשר ומי יעני, ווער עס זאָל זיין רייך און ווער אָרים, ווער ער זאָל זיין קראַנק און ווער געזונד. נאָר ביים סוף פֿון דעם צעהנטען טאָג, יום כפור פֿאַרנאַכט, זיינען די ביכער געשלאָסען געוואָרען אויף אַ גאַנץ יאָהר צייט. ביז „נעילה” איז נאָך געווען צייט, אָבער דערנאָך איז אַלצדינג אָבגע'חתמ'עט געוואָרען, און דער, וואָס האָט ניט תשובה געטהאָן מיט'ן פּולען האַרצען אויף זיינע זינד, האָט פֿערזוימט דעם לעצטען שאַנס פֿון מחילה וסליחה. וואָס זשע איז דער חידוש, וואָס די איינוואוינער פֿון דער גהעטאָ האָבען זיך בעצייטענס בעוואָרענט און תיכף אין אָנהויב פֿון די „עשרת ימי תשובה” האָבען זיי זיך אַ שאָט געטהאָן צו „תשליך” צום בריק פֿון דעם קאַנאַל, כדי צו בעטען גאָט, ער זאָל זיי בעפֿרייען פֿון זייערע זינד, וואָס זיי וואַרפֿען אַצונד אַריין אין וואַסער!

ס'איז געווען דער צעהנטער טאָג, און אַ מורא'דיג געפֿיהל פֿון הייליגקייט איז געהאַנגען איבער דער גהעטאָ. די גאַנצע נאַכט האָט אין יעדען הויז געברענט אַ וועקסען ליכט, ווייס און עהרפֿורכטיג. גראָה און

קאַלט איז דער פריה־מאָרגען אויפגעגאַנגען, נאָר שוין בעגינען צו טאָג איז דער עולם געווען אויף די פיס, וואָרים דאָס דאַוונען האָט זיך אָנגע־הויבען זעקס אַזייגער אין דערפריה און האָט זיך געצויגען אָהן אַ שום איבערשלאָג ביז זיבען אין אָוונד. אַ גרויסער טהייל פון די מענער, וואָס זיינען געווען פערזאַמעלט אין שול, האָבען געטראָגען ווייסע קיטלען, און די שטאַרק פרומע זיינען געבליבען שטעהן אויף די פיס דעם גאַנצען טאָג, שאָקלענדיג זיך און זיך שלאָגענדיג אין האַרצען „על חטא". אַ היבשע צייט לאַנג האָט זיך אויך דעם אינגעל געגלוסט צו בלייבען שטעהן, נאָר די איינגע, געפאַקטע שול איז פול געווען מיט אַ שווערען גערוך, און ענדליך, אַרום מיטאָג־צייט, איז ער געוואָרען אַזוי שוואַך, אַז ער האָט זיך געמוזט אַנידערזעצען. אָבער ער איז געווען פעסט ענטשלאָסען ביי זיך צו פאַסטען ביז ביינאַכט. ביז אַהער האָט ער שטענדיג איבערגעבראָכען זיין תענית אין מיטען דאַוונען, פלעגט געהן אַהיים עפּעס איבערכאַפּען און קומען צוריק אין שול אַריין. אַז ער איז אַלט געווען זיבען אָדער אַכט יאָהר, איז דער דאָזיגער אָנבייסען געקומען אַרום מיטאָג־צייט, נאָר וואָס עלטער ער איז געוואָרען, אַלץ לייגגער האָט ער געפאַסט, און ס'איז פאַר איהם געוואָרען אַ מין כבוד זיך אַליין אַריבערצושטייגען יעדעס יאָהר. דאָס לעצטע מאָל האָט ער געפאַסט ביז שפּעט נאָכמיטאָג, און עס וואָלט פשוט געווען אונפערצייהליך אַצונד, ווען ער זאָל ניט קענען אויסהאַלטען דעם גאַנצען טאָג און דערנאָך, שטאָלץ און ריין פון זינד, געהן אַהיים און טרינקען ווייַן אינאיינעם מיט די גרויסע, דערוואַקסענע מענער. נאָכמיטאָג, ווען דער מוסף האָט זיך נאָך אַלץ געצויגען און געצויגען, איז ער געוואָרען אַזוי בלייך, אַז דער פאָטער האָט זיך געהאַלטען אין איין בעטען ביי איהם, ער זאָל געהן אַהיים עסען. נאָר דאָס אינגעל האָט ניט געוואָלט וויסען דערפון. און אַלע ווייַלע איז איהם גרינגער געוואָרען; ער האָט זיך פשוט פערגעסען אָן זיין קאָפּ־ווייטאָג און אָן דעם מורא'דיגען הונגער זייַנעם, זיך פערטיעפענדיג אין דעם דאַוונען. און מיט אַמאָל האָט ער ביי זיך אין דער פאַנטאַזיע דערזעהן, ווי די הימלען עפענען זיך אויף איבער זיין קאָפּ און ווי גאָט זיצט אויף זיין כסא המשפט, פערשטעלט פון דעם בלישטשענדען ליכט, און אַרום איהם די כרובים מיט די פיער פליגלען און די ברענענדיגע רעדער, און די שרפי קודש, די הייליגע ברואים, אומרים זה לזה, זאָגען איינער צום אַנדערן: „קדוש, קדוש, קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו." און איבער דער שול איז געלעגען אַ מורא'דיגע עהרפורכט, און ס'האָט אויסגעזעהן אָקוראַט ווי די געוואַלדיגע כוחות פון דער נאַטור וואָלטען זיך אַרומגעקליבען אַרום איהר, עפּעס אַזוי־

ווי די גאַנצע וועלט וואָלט געוואַרט אין טיעפֿער שטילקייט צו הערען די שרעקליכע ווערטער פֿון גאָט'ס משפט. און דאַן האָט ער מיט אַמאָל דערפֿיהלט אַ קיהלען, געשמאַקען ריח איבער'ן שטערן, און אַזוי ווי פֿון דער אַנדער עק וועלט האָט ער דערהערט אַ קול, וואָס האָט געקלונגען ווי זיין פֿאָטער'ס שטימע, און וועלכע האָט איהם געפֿרעגט, צי עס איז איהם שוין בעסער. ער האָט אויפֿגעעפֿענט די אויגען, האָט אַ שמייכעל געטהאָן און געזאָגט, אַז עס איז איהם גאָרנישט, נאָר אַצונד האָט דער פֿאָטער זיינער גאַנץ איינפֿאַך זיך אָנגעזועצט אויף איהם, ער זאָל געהן אַהיים עסען.

אַ צוטומעלטער, נאָך אַלץ צומישט פֿון די גרויסע וואונדער, וואָס ער האָט געזעהן, האָט ער זיך דורכגעשפּאַרט דורך דעם וויינענדען, בעטענדען עולם, איבער ווענען ס'איז נאָך אַלץ געלעגען אַ געוויסער מורא'דיגער שרעק, און ער איז אַרויס אויף דרויסען אין דעם קליינעם פֿיער־עקיגען־פּלאַץ. דאָרט האָט ער אָבגעכאַפּט דעם אָטהעם, אַריינגעצויגען אַביסעל פֿרישע לופֿט אין זיך, ניט קענענדיג אין גאַנצען אויפמאַכען די אויגען אַנטקעגען דעם פּלעצליכען בליאַסק פֿון דער זונן און דעם בלויען הימעל. נאָר דאָס געפֿיהל פֿון עהרפֿורכט און שרעק האָט איהם נאָך ניט פֿערלאָזען, מחמת די גהעטאָ איז געווען פּוסט, די קלייטען צוגעמאַכט, און אַ הייליגע שטילקייט איז געלעגען איבער די שטיינער און די הייזער, וועלכע זיינען אַזוי ווי דורכגענומען געוואָרען פֿון די אונאויפֿהערליכע קולות, וואָס האָבען זיך געהערט פֿון די שולען. ער איז צוגעגאַנגען צו דעם הויכען, ניין שטאָקיגען הויז, נאָר מיט אַמאָל האָט ער זיך שטאַרק פֿערשעהמט. נו, אודאי האָט ער זיך צו פֿריה אונטערגעגעבען. ס'איז איהם דאָך שוין בעסער, די לופֿט האָט איהם אָבגעמינטערט. ניין, ער וועט ניט אָברעכען דעם תענית; ער וועט אַרומשפּאַצירען אַ ווײַלע, און דערנאָך וועט ער געהן צוריק אין שוהל אַריין. יאָ, אַ מונטערער שפּאַציר וועט איהם אין גאַנצען ברייננגען צו זיך. און ביים אָפֿענעם טויער איז קיין שומר ניט געווען; די וועכטער פֿון דער גהעטאָ האָבען זיך געמאַכט יום טוב, וויסענדיג גאַנץ גוט, אַז אין דעם יום הנורא, אין דעם טאָג פֿון די טעג, איז ניט נייטיג קיינעם צו היטען. די וועכטערבאַרקע איז געלעגען צוגעבונדען צו אַ סלופּ. אַלצדינג האָט האַרמאָנירט מיט דעם אינגעל'ס געפֿיהל פֿון פֿייערליכקייט. נאָר אַזוי ווי ער האָט געשפּאַנט איבער דעם ברעג פֿון „קאַנאַרעדזשיאָ", און ווייטער און ווייטער אַריין אין די אונבעקאַנטע שטאָדט, האָט איהם עפּעס אָנגעהויבען ווערן מאָדנע שווער אויף דער נשמה. ניט קוקענדיג אויף דעם מורא'דיגען

געפֿיהל פֿון שרעק, וואָס איז געלעגען איבער דער גאַנצער וועלט, זיינען פֿונדעסטוועגען די קראָמען געווען אָפֿען און מענשען זיינען זיך גלייכגילטיג אַרומגעגאַנגען אין די קליינע, פֿיינע געסלאַך; פּיצלאַך קינדער האָבען געלאַכט ביי די נאָמען זייערע אין די אָרעמס, די „גאָנדאָליע'ס" זיינען, ווי דער שטייגער איז, געשטאַנען אויף דעם הינטערשטען טהייל פֿון זייערע שעהנע שוואַרצע שיפֿלאַך און זיי גערודערט אָהן אויפֿהער. דאָס וואַסער האָט געבלישטשעט און געטאַנצט אַנטקעגען דער נאָכמיטאָגדיגער זונן. אויף'ן מאַרק האָבען די ברוינע אַלטע ווייבער פֿריילאַך געפּלוידערט מיט זייערע קונים. ער איז געגאַנגען אַלץ ווייטער און ווייטער, און אַלץ שטאַרקער איז געוואַקסען זיין ערשטוינונג. פּלוצלינג האָט ער זיך אויפֿגעהערט וואונדערן, עפּעס אַנדערש האָט געפֿאַנגען געצומען זיין נשמה: ער האָט דערהערט אַ וואונדערבאַרע מעלאָדיע. דאָס איז ניט געווען בלויז אַ פֿריילעכער ניגון, נאָר ס'האָט אויסגעזעהן, עפּעס אזוי ווי אַסך אַנדערע ניגונים וואָלטען זיך אויסגעמישט דערמיט, אַז זיין האַרץ איז אַזש צוגאַנגען פֿון ענטציקונג. ער האָט זיך געלאָזט לויפֿען נאָך די מאָדנע קלאַנגען, צוקומענדיג אַלץ נעהנטער און נעהנטער צו זיי, און ענדליך איז ער אומגעריכטערהייט אַרויפֿגעקומען אויף אַן אונגעהייער גרויסען פּלאַץ, אַרומגערינגעלט מיט זיילען, אונטער וועלכע עס זיינען געזעסען שעהן פֿערפּוצטע הערען און דאַמען ביי קליינע טישלאַך און האָבען געטרונקען און זיך צוגעהערט צו מענער, אָנגעטהאָן אין רויטען, מיט גרויסע שוואַרצע קאָקאַרדעס אין די היטלען, וועלכע זיינען געזעסען אויסגעזעצט אויף אַ פּלאַטפֿאָרמע אין מיטען פּלאַץ און האָבען געבלאָזען אויף גרויסע, גלאַנציגע טרומייטערס; אַ פּלאַץ, וואָס איז געווען אַזוי גרויס און ברייט און אַזוי פֿול מיט גליקליכע, פֿריילעכע מענשען און מיט פּלאַטערנדע טויבען, אַז ער האָט זיך אומגעקוקט, ניט וויסענדיג אויף וואָס פֿאַר אַ וועלט ער איז. און דאַן, אויפֿהויבענדיג די אויגען, האָט ער דערזעהן עפּעס, וואָס האָט איהם איינפֿאַך פֿערכאַפּט ביים אָטהעם — אַ הערליכער בנין, אַזוי ווי דער בית המקדש, וועגען וועלכען ער האָט אַזוי פֿיעל גע'חלום'ט, גלאַנצענדיג אין גאָלד, מיט וואונדערבאַרע שפּיצען, און בעקרוינט מיט פֿיער בראָנזענע חיות, וואָס ער איז זיכער געווען, אַז דאָס זיינען די פֿערד, וואָס זיינען געווען געשפּאַנט אין פּרעה'ס רייטוואָגען, בעת ער האָט נאָכגעיאָגט די אידען צום ים סוף. און האַרט לעבען דעם האָט זיך אויפֿגעהויבען אַ ריעזען־טהורם, אַזוי ווי דער טהורם פֿון בבל, אַזוי הויך, אַז דאָס אויג האָט עס ניט געקענט פֿערכאַפּען. זיין האַרץ איז פֿול געזאָרען מיט אַ מאָדנעם פֿערגניגען, וואָס איז כמעט געווען אַזוי ווי אַ

שמערץ. די דאָזיגע צויבער־געביידע האָט איהם צוגעצויגען אַלץ נעהנטער צו זיך; ער האָט געזעהן ווי אַן אָרעמע פֿרוי מיט אַ הוילען קאָפּ געהט אַריין אַהין, איז ער איהר נאָכגעגאַנגען. און אַ וואונדערליך־גאָלדענע דונקעלהייט איז איהם בעפֿאַלען, און אַ ים פֿון האַלב קיילעכדיגע באַלקענס און זיילען און שוועבענדע דעכער און אויסגעקריצטע שעהנע ווענד מיט פֿיעל־פֿאַרביגע בילדער; און דער פֿערגניגען, וואָס איז כמעט געווען אַזוי ווי אַ שמערץ, איז געוואַקסען און געוואַקסען אין איהם, אַז דאָס האַרץ האָט איהם שיער ניט געפּלאַצט. דאַן האָט ער געזעהן, ווי די אָרעמע פֿרוי מיט׳ן הוילען קאָפּ פֿאַלט אויף די קניע, און ער האָט גלייך פֿערשטאַנען, אַז דאָס בעט זי אַזוי גאָט — יאָ, און אויף דעם זעלביגען אָרט וואָס די מענער — און אַז דאָס איז ניט קיין בית המקדש, נאָר איינער פֿון יענע טרפה׳נע ערטער, וואָס מען רופֿט קירכען, און וואו עס געהען יענע פֿערהאַסטע משומדים, מכח וועלכע ס׳רעדט זיך אויף יענעם מאַרמאָר־שטיין אין דער גהעטאָ. און בעת ווען ער האָט זיך געראַנגעלט מיט דעם מיש־מאַש אין זיינע געדאַנקען, איז צו איהם צוגעלאָפֿען אַ שעהנער גלאַנציגער מאַן מיט אַ קאָקאַרדע אויף׳ן הוטעל און מיט אַ שווערד, און האָט איהם געהייסען אויסטאָהן דאָס היטעל. אין אימפעט און אין טויט־שרעק איז ער אַרויסגעלאָפֿען פֿון דער וואונדערבאַרער געביידע, זיך אָנשלאָגענדיג אָן די פֿיעלע שפּאַציר־געהער אויף דעם ברייטען פּלאַץ, און ער האָט זיך ניט אָבגעשטעלט ביז וואַנען די לוסטיגע מוזיק פֿון די גרויסע גלאַנציגע טרומייטערס איז פֿערשטומט געוואָרען הינטער איהם. און זאָגאַר דאַן איז ער אויך געלאָפֿען שנעל, עפּעס אַזוי ווי נאָך איהם וואָלט זיך געיאָגט די מאָדנע גרויסע וועלט, וואו ער האָט צום ערשטען מאָל אַריינגעשטעלט אַ פֿוס.

און פּלוצלינג האָט ער זיך אַרומגעקוקט, אַז ער איז אין אַ פֿינסטער געסעל, און ער האָט געוואוסט, אַי ער וועט שוין ניט קענען געפֿינען דעם וועג צוריק אין דער גהעטאָ. ער האָט געהאַט בדעה אַ פֿרעג צו טהאָן ביי אַ פֿרוי, וואָס האָט אויסגעקוקט פֿריינדליך, נאָר מיט אַמאָל איז איהם אַריבער אַ שוידער איבער׳ן רוקען; ער האָט זיך דערמאָנט, אַז ער טראָגט ניט קיין געלען O אויף׳ן האַרצען, אַזוי ווי אַ מאַן דאַרף טראָגען, און אַזוי ווי ער איז שוין „בר מצוה״, וועלען איהם די ווענעציאַנער אודאי בעטראַכטען פֿאַר אַ מאַן. אַ ווייל איז ער געבליבען שטעהן אַ פֿערצווייפֿעלטער, ס׳האָט זיך איהם אויסגעדוכט, אַז ער וועט שוין קיינמאָל ניט זיין צוריק אין דער גהעטאָ; נאָר ענדליך האָט ער זיך בערעכענט און געפֿרעגט, ווי אַזוי מען געהט צום „קאַנאַרעדזשיאָ״, און אויף אַזאַ׳ן

אופן איז ער אַ פֿערציטערטער צוגעקומען צו דעם בעקאַנטען אייזערנעם טויער און האָט זיך שטילערהייט אַריינגעגנב'עט אינעווייניג. אַלעס איז געוועזן אַזוי ווי פֿריהער אין דער גהעטאָ. דיזעלביגע הייליגע שטילקייט אין הויף און אויף'ן פלאַץ, דאָס זעלביגע מורמלען פֿון די שוהלען, מעהר ניט, די אָוועגד־שאָטענס האָבען זיך גענומען אויסלייגען איבער דעם פלאַץ, און דאָס האָט די ערנסטקייט געמאַכט טיעפֿער ווי פֿריהער.

„נו, האָסט געגעסען?" האָט דער פֿאָטער געפֿרעגט. דאָס אינגעל האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ: „יאָ". די פֿאַרב איז איהם געקומען אין זיין בלייכען פנים אַריין; ער האָט געזיעגט. ער וועט אַלזאָ פֿאָרט אויסהאַלטען דעם גאַנצען תענית. דער עולם האָט זיך געשלאָגען אין האַרצען על חטא. „על חטא שחטאנו לפניך בכחש ובכזב—פֿאַר די זינד, וואָס מיר האָבען געזינדיגט פֿאַר דיר זאָגענדיג ליגען", האָט דאָס אינגעל צוגעשטימט. און כאָטש ער האָט געלייגט זיין גאַנצע אויפֿמערקזאַמקייט אויף דעם וויינענדיגען ניגון פֿון די ווערטער און מחמת דעם האָט ער במעט ניט בעמערקט זייער בעדייטונג, דאָך איז דאָס שוין ניט געוועזן די אַלטע ליידענשאַפֿט און די היץ, וואָס איז פֿריהער געלעגען אין זיין שטימע. ס'האָט אָנגעהויבען ווערן דונקעל; די שאָטענס פֿון דער נאַכט האָבען זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר פֿערשפרייט איבער דער שול, די ווייסע געשטאַלטען, וויינענדיג און קלאָגענדיג אין זייערע קיטלען, האָבען אויסגעזעהן אַזוי געהיימניספֿאָל; אָט, אָט קומט די מינוט, ווען די ביכער פֿון לעבען און טויט וועלען געשלאָסען ווערן. מיט ליידענשאַפֿט און מיט אַלע כוחות האָט דער עולם איינמאָל נאָך'ן אַנדערן אויסגערופֿען: „ה' הוא האלהים, ה' הוא האלהים!" דאָס איז געוועזן די שטונדע, ווען דעם אינגעל'ס געפֿיהל פֿון עהרפֿורכט און שרעק איז אַלע מאָל געוועזן אַם שטאַרקסטען. אָבער ער האָט בשום אופן ניט געקענט אָבטרייסלען פֿון זיך דעם געדאַנק מכח דעם פֿריילינבען פלאַץ אין דער וואונדערליכער קירכע, וואו אַנדערע מענשען האָבען געזאָגט אַנדערע תפלות. וואָרים עפּעס גרעסערעס און ברייטערעס האָט זיך אַצונד אַריינגעקליבען אין זיין לעבען, אַ געפֿיהל פֿון אַ גרעסערער ברייטערער וועלט אויסער דער גהעטאָ, און איהר גרויסקייט און איהר מערקווירדיגקייט האָט אָנגעפֿילט די נשמה זיינע מיט אַ שרעקליכער זאָרג און אַ מורא'דיגער אומרוהיגקייט. ער איז שוין מעהר ניט געוועזן קיין קינד פֿון דער גהעטאָ.

II.

יוסף דער טרוימער.

יוסף דער טרוימער.

I.

„מיר האָבען מעהר ניט וואָס צו וואַרטען, רחל," האָט זיך מנשה אָבגערופֿען מיט אַ נידעריגען, ערנסטען, אָבער ניט-ציטע־נדען טאָן. „ס'איז שוין באַלד האלבע נאַכט."

רחל האָט איינגעהאַלטען איהר שלוכצען און אָנגענומען אַ פֿרומע מיענע, בעת איהר מאַן האָט אָנגעהויבען זאָגען די ברכות. נאָר זי האָט ניט געפֿיהלט קיין שום רעליגיעזע פֿרייד ביי דער עראינערונג אָן דעם נס, וואָס גאָט האָט געטהאָן מיט איהרע פֿאָטערס, ראַטעוועוענדיג זיי און דעם בית המקדש זייערן פֿון גריכישער שענדונג. דאָס האַרץ איז איהר צוריסען געוואָרען, איבערקלעהרענדיג וועגען דעם שיקזאַל פֿון איהר זוהן, איהר עילוי, וועלכער איז ניט געקומען אַהיים בענשען חנוכה־ליכט. דאָס טרעפֿט איהם דאָס ערשטע מאָל, און גאָר אומגעריכטערהייט. וואָס האָט ער פֿאָרט צו טהאָן דאָרט — אַרויס פֿון די גהעטאָ־טויערן — אין דער דאָזיגער גרויסער, פֿינסטערער שטאָדט רוים מיט איהרע שמאָלע געסלאַך, אַריבערטרעטענדיג דעם פּאַפּסט'ס געזעץ, און דערצו נאָך אין אַזאַ נאַכט, וואָס איז אַן אויסנאַהם פֿון אַלע נעכט פֿון אַ גאַנץ יאָהר, אין אָט דער ווינטער נאַכט, ווען עס געפֿאַלט גראָד אויס ז י י ע ר יום טוב אויך, ווען דער קריסטליכער שונא פֿייערט די געבורט פֿון זיין ערלייזער? דורך איהרע פֿערשלייערטע, מיט טרעהרען פֿערגאָסענע אויגען האָט זי געזעהן איהר מאַן'ס געזיכט, וואָס איז געווען האַרט און פֿערביסען, נאָר די ווייסע האָר פֿון זיין באָרד און פאות, אַזוי ווי די געפֿלאָכטענע הבדלה, מיט וועלכע ער האָט זיך צוגעגרייט אָנצוצינדען דעם חנוכה־לאָמפּ, האָבע

איהם געגעבען אַן אויסדרוק פֿון טיעפֿער עהרפֿורכט. ער האָט געטראָגען אַ לאַנגען מאַנטעל, וואָס האָט דערגרייכט ביז די פֿיס, און אונטער דעם אַ ברוינעם בגד, אַרומגענומען מיט אַ גאַרטעל. אָט די דונקעלע קליידער זיינען ניט געווען קיין נייע, נאָר געניצטע, ווי די שטרייַנגע איינפֿאַכקייט פֿון דעם אידישען געזעץ האָט געפֿאָדערט. די סנהדרין האָבען ניט ערלויבט זייערע אונטערטהאַנען זיך צו פוצען אַזוי ווי די רוימער פֿון יענער צייט. די אידישע יונגע לייט, וועמען דאָס קריסטענטהום האָט פֿערבאָטען זיך צו רופֿען „סיניאָרי" (הערען), האָבען לויט׳ יודענטהום ניט געטאָרט זיך גלייכען צו די „סינאָרי" אין לוקסוס.

„ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה," האָט דער אַלטער מאַן געזונגען.

מיט אַ ציטערענדער שטימע האָט רחל נאָכגעזאָגט די אַלטע תפילה, וואָס קומט תיכף נאָך די חנוכה־ליכט. „מעוז צור ישועתי, אָה, דו פֿעלזענ־שטאַרקע פֿעסטונג פֿון מיין ישועה," האָט די אַלטע פֿרוי געזונגען. „לך נאה לשבח, דיר לוינט זיך צו לויבען; תכון בית תפלתי, זאָל מיין געבעט־הויז אויפֿגעשטעלט ווערן פֿון דאָס ניי; ושם תודה נזבח, און מיר װעלען דיר צו דאַנקען דאָרט מקריב זיין קרבנות; לעת תכין מטבח מצר המנבח, און אַז דו וועסט אויסראָטען דעם לעסטערנדען פֿיינד, אז אגמור בשיר מזמור חנוכת המזבח, וועל איך שליסען מיט געזאַנג וועגען דער בענייאונג פֿון דעם מזבח".

נאָר איהר געדאַנק האָט אַרומגעוואַנדערט אין די מרה־שחורה׳דיגע, שוואַך־בעלייכטעטע גאַסען פֿון דער פֿינסטערער שטאָדט, מיט אָפֿענע, ווייט־זעהענדע אויגען, פֿול מיט ליעבע. אַז די „סבירי", די פּאָליציי־לייט וועלען איהם אַרעסטירען, — אין דעם האָט זי גאָרניט געצווייפֿעלט; נאָר אַחוץ דעם זיינען נאָך געווען אַנדערע סכנות, אויף וועלכע מען האָט זיך געמענגט ריכטען. אמת, אַז די דאָזיגע שטאָדט רוים איז געווען זיכערער איירער אַנדערע שטעדט פֿאַר איהרע אידען, וועלכע האָבען זינט קריסטוס׳עס געבורט געוואוינט אין דעם סאַמע האַרצען פֿון קריסטענ־טהום, דאָס אייביגע פֿאָלק אין דער אייביגער שטאָדט, — אַ נס, וואָס איז נאָך אונבעשטרייטבאַרער איידער דער נס פֿון חנוכה, וועלכער ווערט אַצונד געפֿייערט. אמת, אַז אָט די גהעטאָ האָט ניט געזעהן אַזעלכע בילדער ווי באַרצעלאָנאַ אָדער פֿראַנקפֿורט אָדער פּראַג. די בלוטיגע ווילדע סצענעס פֿון די קרייץ־ציגע האָבען געבושעוועט ווייט אַוועק פֿון דער הויפּט־שטאָדט פֿון׳ם צלם. אין ענגלאַנד, אין פֿראַנקרייך׳

אין דייטשלאַנד האָט דער איד, אָט דער שעיר לעזאזל פֿון אַלע נאַציאָנען, פֿער'סמ'ט די ברונענס און געבראַכט די שווארצע מגפה אויף דער גאַנצער בעפֿעלקערונג, ער האָט געקוילעט קריסטליכע קינדער זיך צו בענוצען מיט זייער בלוט אויף פסח, געלעסטערט די נעמען פֿון די היילינע און געטהאָן אלעס, וואָס די פֿאַנטאַזיע פֿון די שווינדלערישע בעלי חובות האָט נור געקענט אויסקלעהרען. נאָר די אידען פֿון רוים זיינען איינפֿאַך געווען פֿערפעסטעטע, אָנשטעקענדיגע כופרים. אפשר איז דאָס געווען צו פֿער־דאַנקען די פֿערהעלטניסמעסיגע אָרימקייט פֿון דער דאָזיגער גהעטאָ, וואָס איהר טראַגעדיע האָט זיך גיכער אויסגעדריקט אין אַ שטענדיגער ערנידעריגונג, איידער אין מורא'דיגע הריגות. נאָר פֿונדעסטוועגען איז בלוט־פֿערגיסונג אויך דאָ ניט געווען קיין אונבעקאַנטע זאַך; און דאָס געזאַנג איז אָבגעשטאָרבען ביי רחל'ן אויף די ליפען, נאָר דער פֿערביסענער, האַרטער מנשה האָט נאָך ווייטער געזונגען:

„יונים נקבצו עלי אזי בימי חשמנים — די גרעקען האָבען זיך דאַן פֿערזאַמעלט אַנטקעגען מיר אין די טעג פֿון די חשמונאים; און זיי האָבען איינגעבראָכען די מויערן פֿון מיינע טהורעמס און טמא געמאַכט אַלע בוימלען; נאָר איין קריגעל איז געבליבען און אַ נס איז געשעהן פֿאַר דיר, כנסת ישראל; דערפֿאַר האָבען די פֿערשטענדיגע לייט בעשטימט די דאָזיגע אַכט טעג פֿאַר געזאַנג און לויב."

זיי זיינען געווען רייכע לייט, און רחל'ס מלבוש האָט אייגענטליך געצייגט אַ שטיקעל לוקסוס, פֿערשטעהט זיך, אויף ווי וויט דאָס געזעץ האָט ערלויבט — אַ געניצעוועט זיידען קלייד, צוגעשפילעט ביים האַלז מיט אַ שפילקע, וואָס האָט געטראָגען אין זיך איין איינציגען פערל, דערצו אַ בראַסליעט אויף איין האַנד, אַ גלאַטען רינג אויף איין פֿינגער, אַ דינעם האַלז־באַנד אַרום האַלז, איהרע האָר פֿערפֿלאָכטען אין אַ ביליגען טול.

זי האָט געקוקט אויף דעם חנוכה־לאָמפ מיט די נייַן ליכטלאַך, און איהר האַרץ איז פֿול געוואָרען מיט אַ געהיימניספֿולער אומעטיגקייט. הלואי וואָלט זי געהאַט נייַן צווייגען אין איהר הויז, אַזוי ווי מרים'ס מאַמע, אַ ווירקליכע אידישע מוטער; נאָר אַך! זי האָט בלויז געהאַט איין ליכט — איין קליין ליכטעלע. אַ בלאָז און עס איז פֿערביי דערמיט, און פֿינסטער וואָלט דאָס לעבען געוואָרען.

אַז יוסף איז ניט אין דער גהעטאָ, דאָס איז געווען זיכער. ער וואָלט איהר קיינמאָל ווילענדיגערהייט ניט פֿעראורזאַכט אַזעלכע יסורים, און ווירקליך, זי און איהר מאַן און מרים זיינען שוין אויסגעלאָפֿען דעם גאַנצען קוואַרטאַל,

זיינען אויסגעווען וואו נאָר אַ ווינקעלע, זאָגאַר אין יענע בלאָטיגע געסלאַך, וואו דער טייך טיבער פֿלעגט פֿערשלעפּען אַלערליי געפֿעהרליכע, אָנשטעקעדיגע שמוץ, וואו ס'האָבען זיך אויפֿגעהאַלטען געזינדען, צו צעהן־ווייז אין אַ הויז, וואו פֿערקריפּעלטע מענער און איינגעקאָרטשעטע פֿרויען האָבען זיך אַרומגעבלאָנקעט אין די גאַסען, און אַ מחנה פֿון קראַנקע, האַלב־נאַקעטע עופּה'לאַך האָבען זיך אַרומגעוואַלגערט אונטער די פֿיס. זיי האָבען געהאַט גענוג עגמת נפש, מנשה און רחל, פֿון זייער מאָדנעם קינד זייערן, פֿון דעם דאָזיגען „יוסף דער טרוימער", ווי מען האָט איהם גערופֿען, פֿון אָט דעם שעהנעם, זאָרגלאָזען זוהן זייערן, מיט די שוואַרצע אויגען, מיט דעם פֿיינעם קיילעכדיג־לייגגליכען פּנים, מיט די עדלע געזיכטס־ציגע; פֿון דעם דאָזינען יונגען מאַן, וואָס האָט ניט געפּאַסט פֿאַר די בענרענעצטע פֿאָרמען פֿון דעם האַנדעל אין דער גהעטאָ, נאָר וועלכער האָט גיכער פֿון אַלצדינג געזאָלט ווערן דער רב פֿון דער קהלה, באָטש זיין חריפות איז צייטענווייז געווען צו שטאַרק פֿאַר די פֿעהיגע מלמדים זיינע, ווען ער פֿלעגט איבעראַשען מיט זיין שאַרפֿען, פּלעצליכען געדאַנק, אויפֿריהרענדיג דאָס, וואָס וואָלט גלייכער געווען צו לאָזען ווי עס איז, אונבעריהרט. יאָ, זיי האָבען געהאַט גענוג צרות פֿון איהם, נאָר קיינמאָל ניט אַזאַ עגמת נפש ווי היינט. פֿאַרוואָס איז ער ניט ווי אַנדערע בחורים, פֿאַרוואָס געהט ער אַרום אַזוי פֿערטראַכט, פֿאַרוואָס פֿערגיסט ער אַזוי פֿיעל טרעהרען איבער דאָס וואָכעדיגע העברעאיש פֿון די שפּאַנישע משוררים, אָקוראַט ווי די שירים זייערע וואָלטען געווען סליחות אָדער תפלות תשובה צו טהאָן? פֿאַרוואָס האָט ער ניט חתונה מיט מרים'ן, ווי מען קען גאַנץ גוט זעהן, אַז דאָס מיידעל וויל? פֿאַרוואָס איז ער אַזוי מבטל דעם מנהג פֿון דער גהעטאָ, דערמיט וואָס ער האַלט זיך צוריק פֿון אַזאַ פּאַסענדען שידוך צווישען די קינדער פֿון צוויי אַלטע פֿריינד, וואָס זיינען ביידע רייך און האָבען ביידע די „חזקה" אויף די הייזער, אין וועלכע זיי וואוינען; הויכע, פֿיינע הייזער, וואָס זיינען אָבגעטהיילט איינס פֿון אַנדערן בלויז דורך אַן אַלטע געביידע, און וועלכע שטעהען ביים עק פֿון דער גרויסער „וויאַ רואַ," וואו זי קומט זיך צונויף מיט דעם שמאָלען געסעל „דעלע אַזימעלע", דאָרט וואו מען באַקט די מצות?

אַזוי ווי מרים'ס פֿאַמיליע איז געווען אַ גרויסע, האָט זי געהאַלטען די גאַנצע וואוינונג זייערע פֿאַר זיך, בעת ווען מנשה האָט פֿערדונגען אַ גרויסען טהייל פֿון זיין הויז צו פֿרעמדע; וואָרים פּלאַץ איז וואָס ווייטער אַלץ טהייערער געוואָרען אין דער גהעטאָ, וואָס איז געווען אַ בענרענעצטער,

בעשטימטער אָרט פאַר אַ בעפעלקערונג, וועלבע האָט געהאַלטען אין איין וואַקסען.

II.

זיי האָבען זיך געלייגט שלאָפען. מנשה האָט אַנדערש ניט געוואָלט. זיי האָבען דאָך שוין ניט געקענט ערוואַרטען יוסף'ן ביז אין דערפריה. ווי צוגעוועהנט רחל איז ניט געווען צו איהר מאַן'ס שטרייגקייט, האָט איהר אָבער אין דער רגע זיין טאָן אויסגעוויזען צו שטרייגג. די נאַכט איז געווען מורא'דיג לאַנג. הונדערטער שרעקליכע בילדער האָבען זיך דורכגעוואָרפען פערביי איהרע שלאָפלאָזע אויגען. די זונן איז אויפגעגאַנגען איבער דער גהעטאָ, שטרעבענדיג דורכצוגליטשען איהרע שטראַהלען צווישען די הויכע, איינגעפרעכטע שפיצען פון די הייזער, וואָס זיינען געשטאַנען איינע אַנטקעגען די אַנדערע. די פינף גהעטאָ-טויערן האָבען זיך געעפענט, נאָר יוסף איז דורך קיין איינציגען פון זיי ניט אַריינגעקומען. די אידישע הויזירער האָבען זיך ביי די טויערן צורעכט געמאַכט די געלע היטלען זייערע און זיינען אַרויס, שטופענדיג פאָראויס קליינע וועגעלאַך, אָנגעלאָדען מיט ספּעציעלע ווייהנאַכט-זאַכען. „העב, העב," האָבען זיי געשריען, פערבייגעהענדיג די גאַסען פון רוים. אַ טהייל פון זיי האָבען פערקויפט קרייטיכער און זייערלאַך און קמיעות אין דער פאָרמע פון קליינע מאַנדאָלינען און אַנדערע אינסטרומענטען מיט פיער סטרונעס, אָבצוהיטען קליינע קינדער פון קריינק.

מיט זיין שטרייגגען פנים, וואָס איז נאָך געוואָרען האַרטער און פערביסענער ווי פריהער, איז מנשה אַוועק צו זיך אין געשעפט אַריין. ער האָט פערזאָגט, מען זאָל זיך גאָר ניט נאָכפרעגען אויף יענער זייט גהעטאָ ביז נאָכמיטאָג; דאָס וואָלט פשוט געהייסען אויסזאָגען דעם שונא, אַז יוסף האָט געבראָכען דאָס געזעץ. דערווייל קען אפשר דער וואַנדערער פון זיך אַליין צוריקקומען. מנשה'ס געשעפט איז געווען אין דער „פיאַצאַ זשודעאַ". אַ היבש ביסעל קלייטען האָבען זיך געפונען אויף יענעם פלאַץ, זיך אָבגעבענדיג דער עיקר מיט דעם פערקויף פון אַלטע קליידער, מחמת דער האַנדעל מיט נייע זאַכען איז געווען פערבאָטען דורך דעם פאַבסט'ס אַ בעפעהל; דערפאַר אָבער האָט מען דאָ געקענט קריגען וואָס פאַר עס איז געניצטע זאַך, פון דעם גראָבען קאָסטיום פון אַן אַברוזער פאַסטוך

ביז די אָבגעבליאַקעוועטע אַלטע קליידער פון אַ הויף־שררה. אין מיטען פּלאַץ איז געשטאַנען אַ פאָנטאַן מיט צווי דראַגאָנען, וואָס האָט פער־זאָרגט די גהעטאָ מיט וואַסער, ניט פון דעם אונריינעם טייך טיבער, נאָר פון דער וואַסער־לייטונג פון פּאָול דעם פינפטען. ביי די עקען פון דעם פלאַץ האָבען זיך אויפגעהויבען עטליכע הויכע שעהנע געביידען, וועלכע האָבען עפּעס אַזוי ווי איבערגעשלאָגען די איינטאָניגקייט פון די פּראָסטע גהעטאָ־הייזער; דער אַלטער פּאַלאַץ פון די באָקאַפּאַדולס, און אַ געביידע מיט אַ הויכען טהורם און דריי פערלאָזענע קירכען. אַ טויער, וואָס איז געשטאַנען אַלס אָנדיינקען דאָרט און וועלכער פלעגט זיך פער־מאַכען גלייך מיט זונען־אונטערגאַנג, האָט אַריינגעפיהרט אין אַ צווייטער „פּיאַצאַ זשודעאַ", וואו קריסטען פלעגען זיך צונויפקומען פיהרען מסחר מיט אידען — ס'איז געווען אַ מין פאָרשטאָדט פון דער גהעטאָ. מנשה האָט ניט געהאַט ווייט צו געהן, מחמת דער עק פון דער „וויאַ רואַ", וואו זיין הויז איז געשטאַנען, איז אַריינגעפאַלען אין דער „פּיאַצאַ זשודעאַ"; דער אַנדערער עק, וועלכער איז געלאָפען פּאַראַלעל מיט דער „וויאַ פעסקעריאַ" און דעם טייך, האָט זיך פערבויגען לעבען דעם אָקטיאַוויוס־טויער און זיך געענדיגט ביי דעם בריק „קוואַטראָ קאַפּי". דאָס איז געווען די גאַנצע גהעטאָ אין דעם זעכצעהנטען יאָהרהונדערט.

תיכף נאָכדעם ווי מנשה איז אַרויס פון שטוב, איז אַריינגעקומען מרים מיט אַ פערזאָרגטען פנים זיך נאָכפרעגען, צי יוסף איז שוין צוריק־געקומען. ס'איז געווען אַ שעהן אָריענטאַליש געזיכט, וועמעס אויגען זיינען פול געווען מיט דעם ליכט פון ליעבע און מיטלייד, אַ געזיכט, וואָס די מאַהלער פלעגען געבען דער מאַדאָנאַ, ווען זיי האָבען זיך דערמאָנט, אַז די „הייליגע מוטער" איז געווען אַ יודין. זי איז געגאַנגען אָנג עטוין אין אַן איינפאַך וואָלקליידער, אָהן שפּיצען און אָהן שנירלאַך, דאָס איינציגע שטיקעל צירונג, וואָס זי האָט געטראָגען, איז געווען אַ זילבערנער בראַסליעט. מיט טרעהרען אין די אויגען האָט איהר רחל דערצעהלט, אַז ס'איז ניטאָ קיין שום נייעס פון דעם פערשוואונדענעם, נאָר מרים האָט ניט מיטגעוויינט מיט איהר. אדרבה, זי האָט איהר געטרייסט און איהר געבעטען, זי זאָל ניט זיין אַזוי פערצווייפעלט.

און טאַקי באַלד איז יוסף געקומען, מיט אַ מיאוס'ן און אין דער־זעלבער צייט רייצענדען אויסדרוק, זיינע שוואַרצע האָר און זיין באָרד ניט פערקעמט, מיט אַ מאָדנעם גלאַנץ אין די אויגען, אַ מערקווירדיגע פּאָעטישע פיגור אין זיין רויט־ברוינעם מאַנטעל און זיין טונקעל געל היטעל.

"Pax vobiscum" (פֿריעדען מיט איך!), האָט ער אַ געשריי געטהאָן הויך אויף'ן קול.

„יוסף, וואָס פֿאַר אַ מין שגעון איז דאָס?" האָט רחל געשטאַמעלט.

„עהרע צו גאָט אין הימעל, און פֿריעדען אויף דער ערד צו אַלע גוטע מענשען," האָט יוסף ווייטער געזאָגט. „ס'איז וויהנאַכטען, מוטער." און ער האָט אָנגעהויבען זינגען אַ פֿערז פֿון אַ קירכען־ליעד: „שמעון, דער גוטער אַלטער הייליגער — —"

אין אימפעט האָט רחל אַרויפֿגעלייגט איהר האַנד דעם זוהן איהרען אויף'ן מויל. „גאַמעס־לעסטערער!" האָט זי אַ געשריי געטהאָן און אַן אַש־גראָער וואָלקען האָט זיך אויסגעשפּרייט איבער איהר געזיכט.

יוסף האָט לאַנגזאַם אַוועקגענומען איהר האַנד. „מוטער, דאָס לעסטערסט דו גאָט, ניט איך," האָט ער געזאָגט. „פֿרעה זיך, פֿרעה זיך, היינט איז דער טאָג, ווען דער ליעבער הערר קריסטוס איז געבוירען געוואָרען — ער איז געקומען שטאַרבען פֿאַר די זינד פֿון דער גאַנצער וועלט."

רחל האָט פֿון דאָס ניי אויסגעבראָכען אין אַ ביטער געוויין. „אונזער יונג איז פֿון זינען אַראָב — אונזער יונג איז פֿון זינען אַראָב. וואָס האָבען זיי פֿאַרט געטהאָן מיט איהם?" אַלע איהרע שרעקליכע ערוואַר־טונגען זיינען געווען אַ גאָרנישט אַנטקעגען דעם דאָזיגען קלאַפּ.

מרים איז געשטאַנען לעבען פֿענסטער, איהר זיס געזיכט דורכגענומען פֿון טיעפֿען שמערץ.

„פֿון זינען אַראָב! אָה, מוטער מיינע, איך בין אַזוי ווי איינער, וואָס האָט נאָר וואָס ערוואַכט. פֿרעה זיך, פֿרעה זיך מיט מיר. לאָמיר זיך פֿערטיעפֿען אין דער אַל־וועלטליכער פֿרייד, לאָמיר זיין איינס מיט דער גאַנצער מענשהייט."

רחל האָט אַ שמייכעל געטהאָן צווישען די טרעהרען איהרע. „גענוג דיר שוין צו מאַכען זיך משוגע," האָט זי זיך געבעטען. „ס'איז חנוכה, ניט פורים. ס'איז ניט נייטיג זיך צו מאַסקירען היינט."

„יוסף, וואָס איז דיר אַזוינס געשעהן?" האָט זיך אַריינגעמישט מרים'ס זיסע שטימע. „וואָס האָסט דו געטהאָן? וואו ביסט דו געווען?"

„דו ביסט דאָ, מרים?" זיינע אויגען האָבען איהר אָקאָרשט דערזעהן. „אַך, ווען דו וואָלסט געווען מיט מיר דאָרט!"

„וואו?"

„אין דער פעטערס־קירכע. אָה, די הימלישע מוזיק!"

„אין דער פעטערס־קירכע!" האט רחל ווידערהאלט מיט א הייזעריגען טאן. „דו, מיין זוהן יוסף, דער לערנער פון גאט'ס תורה, דו האסט זיך דאס אזוי פעראונרייניגט?"

„ניין, דאס איז ניט קיין פעראונרייניגונג," האט זיך מרים אבגערופען מיט א מילדען טאן. „האסט דו אונז ניט דערצעהלט, ווי די עלטערן אונזערע פלעגען געהן שבת נאכמיטאג אין דער סיקסטינער קירכע?"

„יא, אבער דאס איז געווען דאן, ווען מיקעל אנדזשעלא בואנאראטי האט געמאהלט זיינע בילדער וועגען דער בעפרייאונג פון דעם פאלק ישראל. און זיי זיינען אויך געגאנגען זעהן די פיגור פון משה רבנו ביי דעם פאבסט אויף'ן בית הקברות. און איך האב זאגאר געהערט מכח אידען, וועלכע פלעגען זיך אריינ'גנב'ענען אין דער פעטערס־קירכע גופא צו קוקען אויף דעם געפלאכטענעם זייל פון שלמה המלך'ס טעמפעל, וואס איז בעונותינו הרבים אריינגעפאלען צו די דאזיגע כופרים אין די הענד. אבער דער אפיקורס איז דאך געגאנגען הערען דאס מיטען־נאכט געבעט אין דער פעטערס־קירכע."

„און אז יא," האט זיך יוסף אבגערופען מיט א פער'חלום'טער שטילער שטימע, „דאס מיטען־נאכט געבעט — וויהרייך און ליכט און די פיגורען פון היילינע, און וואונדערליך געמאהלטע פענסטער, און א גרויסער עולם פון וויינענדע גאט־בעטער און א מוזיק, וואס האט מיטגעוויינט מיט זיי, דא ליארמענדיג אזוי ווי דער ליידעגשאפטליכער געשריי פון מארטירער און דא ארויסהויבענדיג פון זיך דעם פריעדען פון דעם היילינען גייסט."

„ווי אזוי האסט דו גאר געסמייעט זיך צו וויזען אין דער קירכע?" האט רחל געיאמערט.

„וועמען האט זיך עס גאר געקענט חלום'ען, אז אין דער אונגעהייער גרויסער מאסע געפינט זיך א איד? אויף דרויסען איז געווען פינסטער, אינעווייניג איז געווען דונקעל. איך האב בעהאלטען דאס געזיכט אין די הענד און געוויינט. זיי האבען געקוקט אויף די קארדינאלען מיט זייערע וואונדער־שעהנע קליידער, אויף דעם פאבסט, אויף דעם אלטאר. ווער האט זיך געקענט אומקוקען אויף מיר?"

„אבער דיין געל היטעל, יוסף!"

„מען טראגט ניט קיין היטעל אין קירכע, מוטער."

„דו ביסט אלזא ווי א גאטעס־לעסטערער געגאנגען מיט א הוילען קאפ, און בעת'ן געבעט?"

„כ'האב גאר אין זינען ניט געהאט צו בעטען גאט, מוטער מיינע. א געוואלדיגע נייגיריגקייט האט מיך געצויגען אהין — איך האב געוואלט

זעהן מיט מיינע אייגענע אויגען, און הערען מיט מיינע אייגענע אויערן די דאָזיגע פערגעטערונג פון קריסטוס׳ן, פון וועלכער מיינע רביים הערען גיט אויף חוזק צו מאַכען. נאָר אַ מעכטיגע כוואַליע פון אָרגעל־מוזיק האָט מיך אַ פּאַק געטהאָן, אַ וואונדערבאַרע מוזיק, וואָס איז אַרוים פון דער דאָזיגער נידעריגער ערד און האָט זיך געריסען אַרויף, אַזש צו גאָט׳ס כסא הכבוד אויבען אין הימעל. און פּלוצלינג איז מיר קלאָהר געוואָרען נאָך וואָס מיין נשמה בייגקט אַזוי און שמאַכט. איך האָב געוואוסט די בעדייטונג פון יענעם אונאויפהערליכען טיעפען פערלאַנג, וועלכער האָט מיך תמיד געהאַלטען אין איין טאַטשען, כאָטש איך האָב קיין וואָרט גיט געגעדט דערפון, יענע מאָדנע רעיונות, יענע דונקעלע געפיהלען — כהרף עין האָב איך פערשטאַנען דעם סוד פון פריעדען.״

„און דאָס איז — יוסף?״ האָט מרים אַ פרעג געטהאָן גאַנץ מילד, מחמת רחל איז געווען אַזוי פערמאַטערט, אַז זי האָט גיט געקענט ריידען.

„אויפאָפּפערונג,״ האָט יוסף מיט אַ צאַרטען טאָן און מיט אַ שנעלען בליק געזאָגט. „ליידען, זיך פריוויליג אָבגעבען אין גאַנצען דער וועלט; אָבשטאַרבען פאַר זיך אַליין אין זיסען שמערץ, אָקוראַט ווי די לעצטע ציטערנדע נאָטען פון דער זיסער אינגעל־שטימע, וועלכע האָט אַרויפגעשוועבט צו גאָט, זינגענדיג דעם „מאַגניפיקאַט״, דאָס לויב־ליעד פון דער הייליגער יונגפרוי. אָה, מרים, ווען איך וואָלט געקענט אַרויספיהרען מיינע ברידער פון דער גהעטאָ, ווען איך וואָלט געקענט שטאַרבען און זיי דערמיט ברייגגען גליק, זיי מאַכען פאַר פרייע זיהן פון רוים.״

„אַ גוטער וואונש, מיין זוהן, וואָס קען אָבער דורך קיין אַנדערן גיט ערפילט ווערן, נאָר דורך גאָט אַליין.״

„זאָל זיין אַזוי. דאַן לאָמיר ווערן גלוביג. אַז מיר וועלען זיין קריסטען, וועלען די טויערן פון דער גהעטאָ אַוועקפאַלען.״

„קריסטען!״ האָבען מיט שרעק אויסגעשריען רחל און מרים אין איין און דערזעלבער רגע.

„יאָ, קריסטען,״ האָט יוסף געזאָגט מיט דעם זעלבען זיכערן טאָן וואָס פריהער.

רחל איז צוגעלאָפען צו דער טהיר און האָט זי פעסטער צוגעמאַכט. זי האָט זיך געטרייסעלט און איז שיער גיט געפאַלען פון די פיס. „שטיל!״ האָט זי געזאָגט. „זאָל דיין שגעון גיט געהן ווייטער. גאָט פון אברהם, אימיצער קען נאָך חלילה הערען וואָס דו זאָגסט און עס אָבטראָגען

דיין פֿאָטער." זי האָט אָנגעהויבען פֿערברעכען די הענד פֿאַר עגמת נפש.

„יוסף, בערעכען פֿאָרט וואָס דו זאָגסט," האָט זיך מרים מיט אַ צובראָכען האַרץ געבעטען „איך בין ניט קיין געלעהרענטע, איך בין בלויז אַ פֿרוי. אָבער דו — דו מיט דיין למדנות — דו האָסט דאָך אודאי ניט געקענט פֿערפֿיהרט ווערן פֿון די דאָזיגע שוואַרץ־קינצלער, וועלכע פֿערדרעהען די הייליגע ווערטער פֿון דעם תנ"ך? דו קענסט דאָך זיי אודאי ענטפֿערן אויף די פֿאַלשע רייד, וואָס זיי לייגען אַריין די נביאים אונזערע אין די מיילער?"

„אַך, מרים," האָט יוסף געענטפֿערט צערטליך. „וואָס זשע, דו ביסט אויך אַזוי ווי אונזערע ברידער? זיי פֿערשטעהען ניט. ס'איז אַ פֿראַגע פֿון'ם האַרצען, ניט פֿון ווערטער. וואָס איז דאָס אַזוינס, וואָס איך פֿיהל, אַז עס איז דאָס העכסטע, דאָס געטליכסטע אין מיר? אויפֿאָפּפֿערונג! אָט דערפֿאַר מוז ער, וועלכער איז געוועזן לויטער אויפֿאָפּפֿערונג, לויטער מאַרטירעריי, זיין געטליך."

„אַרויסגעוואָרפֿען דיינע רייד מיט איהם, מרים," האָט זיין מוטער געשריען. „אָה, דו כופר, ווען איך בין געוועזן אַזוי זינדיג צו ברייגנען אויף דער וועלט! פֿאַרוואָס געהט ניט אַראָב אַ פֿייער פֿון הימעל, וואָס זאָל דיך פֿערברענען אַזוי ווי דו שטעהסט דאָרט?"

„דו רעדסט פֿון מאַרטירעריי, יוסף", האָט זיך מרים אָבגערופֿען, ניט צוהערענדיג זיך צו רחל'ס רייד. „מיר אידען זיינען דאָס די מאַרטירער, ניט די קריסטען. מיר זיינען איינגעשפּאַרט דאָ אַזוי ווי בהמות אין אַ שטאַל. מען בעצייכענט אונז מיט שענדליכע צייכענס. אונזערע הייליגע ספרים ווערן פֿערברענט. אונזער אייגענטהום נעהמט מען ביי אונז אַוועק פֿאַר שטייער. מיר זיינען אויסגעשלאָסען פֿון יעטוועדער אַנשטענדיגער בעשעפֿטיגונג. מיר טהאָרען אפילו ניט בעגראָבען אונזערע טויטע מיט עהרע אָדער שטעלען אַ מצבה אויף זייערע קברים." איהר געזיכט איז געוואָרען אַזוי ליידענשאַפֿטליך ווי זיינס. די זיסקייט איהרע איז פֿער־וואַנדעלט געוואָרען אין פֿייער. זי האָט אויסגעזעהן אָקוראַט ווי אַ **יהודית** אָדער אַ **יעל**.

„מיר זיינען אַליין שולדיג, מרים. אונזער פֿייגהייט בעט זיך, מען זאָל אויף אונז שפּייען. וואו איז ערגעץ דער גייסט פֿון די מאַקאַבייער, ווען מען אָנדיינקען מיר פֿייערן היינט אום חנוכה? דער פּאַבסט לאָזט אַרויס בעפֿעהלען, און מיר אונטערוואַרפֿען זיך — אויסערליך. אונזער ווידערשטאַנד איז אַ שטילער, אַ קרומער. ער הייסט טראָגען געלע היטלען;

מיר טראָגען געלע היטלען, נאָר בּיסלאַכוויז בּייט זיך דער קאָליער איבּער; ס'ווערט טונקעל-געל, דערנאָך רויטלאַך, בּיז וואַנען מיר געהען ענדליך אָנגעטהאָן אין רויטע היטלען, ווי די קאַרדינאַלען, אַרויסרופענדיג אַ פרישען בּעפעהל. מיר טהאָרען ניט האָבּען מעהר ווי איין שוהל. מיר האָבּען פינף פאַר אונזערע פערשיעדענע אידען, נאָר מיר בּויען זיי אַלע אונטער איין דאַך און מיר רופען פיער פון זיי חדרים."

„שטיל, דו יודענפיינד," האָט זיין מוטער אַ געשריי געטהאָן. „בּריינג ניט אַרויס אַזעלכע ווערטער פון מויל. מיין גאָט! מיין גאָט! ווי האָבּ איך דאָס אַזוי געקענט זינדיגען פאַר דיר?"

„וואָס ווילסט דו האָבּען, יוסף?" האָט מרים געזאָגט. „מען קען זיך דאָך ניט אויס'טענה'ן מיט וועלף. מיר זיינען אַזוי ווייניג — מיר מוזען זיי אַלזאָ אויפנעהמען מיט כיטראָסט."

„אַה, אָבּער מיר שרייען דאָך, אַז מיר זיינען גאָט'ס נעהנטסטע, זיינע עדות, מרים. אונזער גלויבּען בּעשטעהט פון קיין אַנדער זאַך ניט נאָר פון מורמלענדע תפלות און פרומע פערמאַסקירטהייטען. די קריסטליכע אַפּאָסטעלן האָבּען אַרומגעוואַנדערט איבּער דער וועלט, פּריידיגענדיג און איבּערצייגענדיג זייער גלויבּען. בּעסער אַ קורצער העלדענמוטהה איידער די דאָזיגע לאַנגע שאַנדע." און פּלוצלינג האָט ער אויסגעבּראָכען אין אַ בּיטער געוויין און איז אָהן כוחות אַנידערגעזונקען אויף אַ שטוהל.

גלייך אויף'ן שטעל איז די מוטער זיינע געוועזען לעבּען איהם, אָנבּוי-געענדיג איהר פייכט געזיכט צו זיין פנים.

„גאָט זיי דאַנק! גאָט זיי דאַנק!" האָט זי געשלוכצט. „דער שגעון איז אַריבּער."

ער האָט איהר ניט געענטפערט. ער האָט קיין כח ניט געהאַט ווייטער צו טענה'ן. אַ היבּשע ווייל איז געווען שטיל. דערנאָך האָט די מוטער אַ פרעג געטהאָן:

„און וואו האָסט דו געגעכטיגט?"

„בּיי אַניבּאַלע דע פראַנקי אין פּאַלאַץ."

מרים האָט אַ ציטער געטהאָן. „דער פאָטער פון דער שעהנער העלענאַ דע פראַנקי?" האָט זי געפרעגט.

„דער זעלבּער," האָט יוסף געענטפערט, און די פאַרבּ איז איהם בּעת מעשה געקומען אין פנים.

„און ווי קומסט דו דערצו צו געפינען שוץ דאָרט, אין אַזאַ גרויס-אַרטיג הויז, בּיי דעם פּאַבּסט'ס אַ מקורב אונטער'ן דאַך?"

„האָבּ איך דיר דען ניט דערצעהלט, מוטער, ווי אַזוי מיר איז דעם

לעצטען קארניוואל אויסגעקומען א שטיקעל טובה צו טהאן זיין טאכטער, זועלכע איז געווען א מאסקירטע צווישען דעם עולם אין „קארסא״; זי איז שיער ניט צוטראטען געווארען פון די בופלאקסען, בעת זיי זיינען צוריקגעקומען פון דעם וועט-לויף.״

„ניין, איך געדיינק גאר נישט דערפון,״ האט רחל געזאגט, שאקלענדיג מיט׳ן קאפ. „נאר דו דערמאנסט מיך אן דעם, ווי אזוי אט די קריסטען לאזען אונז לויפען אזוי ווי די בהמות אין א וועט-לויף.״

ער האט זיך געמאכט כלא ידע וועגען דעם דאזיגען פארוואורף איהרען.

„סיניאר דע פראנקי האט געוואלט טהאן גאר אסך פאר מיר,״ האט ער ווייטער געזאגט. „נאר איך האב איהם בלויז געבעטען, ער זאל מיר לאזען דורכקוקען זיין גרויסע ביבליאטהעק. דו ווייסט וואס פאר א צרה ס׳איז פאר מיר דאס, וואס די קריסטען גיבען אונז קיין ביכער ניט. און דארט בין איך אלזא געזעסען גאנצע טעג נאכאנאנד לעזענדיג, ביז דער אווענד-גלאק האט מיך דערמאנט, אז איך מוז לויפען צוריק אין גהעטא.״

„אה! דאס איז בלויז געווען דיך אראבצופיהרען פון דרך הישר.״

„ניין, מוטער, מיר האבען גאר ניט גערעדט מכח רעליגיאן.״

„און נעכטען ביינאכט ביסט דו, הייסט עס, געווען צו שטארק פערטיעפט אין לעזען?״ האט מרים א פרעג געטהאן.

„אזוי איז דאס טאקי געווען, מרים.״

„אבער פארוואס האט דיך העלענא ניט דערמאנט, אז דו דארפסט געהן צוריק?״

דאס מאל האט יוסף א ציטער געטהאן. נאר ער האט געענטפערט איינפאך:

„מיר האבען אינאיינעם געלייענט דעם איטאליענישען פאעט טאססא. זי האט זועלטענע פעהיגקייטען. אפטמאל איבערזעצט זי מיר שטיקער פון פלאטא׳ס און סאפאקלעס׳עס ווערק.״

„און דו, אונזער צוקינפטיגער רב, ביסט געזעסען און געהערט?״ האט רחל א געשריי געטהאן.

„ניטא קיין אייןווארט וועגען קריסטענטהום אין די דאזיגע ביכער, מוטער, און זיי בעפרידעגען ניט די מענשליכע זעעלע. ווי קלוג זינגט יהודה הלוי: „ניט פערנעהם זיך מיט די גריכישע חכמות״!״

„דו ביסט געזעסען לעבען איהר ביי דעם מיטען-נאכט געבעט?״ האט זיך מרים נאכגעפרעגט.

ער האָט זיך אומגעקוקט צו איהר מיט זיין אויפריכטיגען בליק.

„זי איז גאָרנישט געגאַנגען אין קירכע,“ האָט ער געזאָגט.

מרים האָט זיך מיט אַמאָל אַלאָז געטהאָן צו דער טהיר.

„אַצונד אַז דו ביסט זיכער, יוסף, האָב איך דאָ ווייטער גאָרנישט וואָס צו טהאָן. גאָט זאָל דיך בעשיצען.“

איהר בוזים האָט זיך געהויבען. זי איז אַרויסגעלאָפען פון שטוב.

„אָרעמע מרים!“ האָט רחל אַ זיפץ געטהאָן. „זי איז אַ ליעבענס־ווירדיג מיידעל, אַן עהרליכע, כשר'ע נשמה. זי וועט קיין וואָרט ניט אויסריידען מכח דיינע גאָטעס־לעסטערונגען.“

יוסף איז אויפגעשפרונגען אויף די פיס, אַזוי ווי עלעקטריזירט.

„קיין וואָרט ניט אויסריידען! אָבער, מוטער, איך וועל עס אַרונטער־שרייען פון די דעכער.“

„שטיל! שטיל זאָל זיין!“ האָט זיין מוטער געשעפטשעט אין טויט־שרעק. „די שכנים קענען נאָך דערהערען דיינע ווערטער.“

„דאָס וויל איך דאָך.“

„דיין פאָטער קען יעדע רגע אַריינקומען געוואָהר ווערן, צי דו ביסט דאָ צוריק.“

„איך וועל איהם געהן אַנטקעגען און איהם בערוהיגען.“

„ניין.“ זי האָט איהם אָנגעכאַפּט ביים מאַנטעל. „איך וועל דיך ניט לאָזען געהן. שווער מיר, אַז דו וועסט איהם גאָרנישט זאָגען מכח דיינע גאָטעס־לעסטערונגען, אַניט וועט ער דיך נאָך דערשלאָגען אויף טויט ביי זיינע פיס.“

„וואָס זשע, דו ווילסט איך זאָל איהם זאָגען אַ ליגען? ער מוז וויסען אַלעס, וואָס איך האָב דיר געזאָגט.“

„ניין, ניין; זאָג איהם, אַז דו האָסט פערשפעטיגט, אַז די טויערן זיינען שוין געוועזען פערשלאָסען, ווען דו האָסט געוואָלט אַריינגעהן, אַז דו האָסט זיך ערגעץ־וואו פערשטעקט איבער נאַכט.“

„די וואַהרהייט אַליין איז גרויס, מוטער. איך געה איהם אַנטקעגען טראָגען די וואַהרהייט.“ ער האָט אַ ריס געטהאָן זיין מאַנטעל פון איהר האַנד און איז אַרויסגעלאָפען אויף דרויסען.

זי האָט זיך אַנידערגעזעצט אויף דער ערד, זיך אַרומוואַרפענדיג אַהין און אַהער אין טויט־שרעק. די שווערע בלייענע שטונדען האָבען זיך געצויגען אַזוי לאַנג. קיינער איז ניט געקומען, ניט דער זוהן, ניט דער מאַן. מורא'דיגע בילדער מכח דעם, וואָס איז פאָרגעקומען צווישען זיי, האָבען איהר געמאַטערט. אַרום מיטאָג־צייט האָט זי זיך אויפגעהויבען

און זיך גענומען מאַשינאַלנע צוגרייטען וואַרעמעס פאַר'ן מאַן. צו דער בעשטימטער מינוט, ווי ער איז שוין געווען צוגעוועהנט פון יאָהרען לאַנג, איז ער געקומען. ביי איהר אין די שרעקעדיגע אויגען האָט זיין ביסטרער פנים אויסגעזעהן בלייכער ווי געוועהנליך, אָבער מען האָט קיין שום זאַך ניט געקענט בעמערקען דערויף. ער האָט זיך געוואַשען צום עסען, געמאַכט אַ ברכה און זיך אַנידערגעזעצט ביים טיש. אַ הונדערט מאָל איז די פראַגע געהאַנגען ביי רחל'ען אויף די ליפען, נאָר ערשט ביים סוף פון עסען האָט זי זיך דערוועגט צו זאָגען: „אונזער זוהן איז דאָ צוריק. האָסט איהם גאָרנישט געזעהן?"

„זוהן? וואָסער זוהן? מיר האָבען ניט קיין זוהן." און ער האָט געענדיגט זיין מאָהלצייט.

III.

דער געלערנטער אַפּאָסטעל, פון וועמען אַלע, אַלע בעקאַנטע און פערוואַנדטע האָבען זיך אָבגעטרייסעלט, איז אויפגענומען געוואָרען מיט אָפענע אָרעמס פון דער „הייליגער קירכע"; און נאָך וואַרעמער איז די דאָזיגע אויפנאַהמע געווען, מחמת ער איז געקומען פון זיין אייגענעם גוטען ווילען און האָט מוחל געווען דעם יעהרליכען צינז, וואָס די פאַבסטען פלעגען אָפּט בעשטימען פאַר די, וואָס האָבען אָנגענומען די „אמת'ע רעליגיאָן" — אויף די קאָסטען פון דער גהעטאָ, וועלכע האָט געמוזט בעצאָהלען די דאָזיגע סומען געלד צו איהרע משומדים. ס'איז געווען אַ מנהג צו טויפען די בעקעהרטע אידען גאַנצע פעק־ווייז, צונויפבריינגענדיג זיי פון דרויסען, אויב ס'האָבען אויסגעפעהלט היימישע קאַנדידאַטען פאַר'ן קריסטענטהום, און צייטענווייז האָט מען געהאַט אַלס צוגאָב אַ טערק, וועמען מען האָט שוין אין איין וועגס אָבגעטויפט אינאיינעם מיט די אידען. נאָר אַזוי ווי דאָס איז געווען אַ וויכטיגער פאַל, און דערצו איז געווען נאָהענט צו דעם הייליגען עפיפאַנוס־טאָג, — דעם יום טוב פון „גאָט'ס ערשיינונג", וועלכער געפאַלט דעם 6טען יאַנואַר, — איז געבליבען, אַז מען זאָל אָנטאָהן יוסף בן מנשה'ן אַ ספּעציעלען כבוד און איהם בעזונדער טויפען. די טעג, וואָס זיינען נאָך איבערגעבליבען ביז דאַן, האָט ער פערבראַכט אין אַ מאָנאַסטיר, וואו ער האָט שטודירט זיין נייעם גלויבען און פון וואַנען ער האָט ניט געקענט האָבען קיין שום פערבינדונג מיט

זיינע עלטערן אָדער מיט זיינע ברידער אידען, אפילו ווען ער אָדער זיי וואָלטען געוואָלט. ער האָט ניט געטאָרט קומען צוריק אין גהעטאָ, ניט עסען, טרינקען, שלאָפען, אָדער ריידען אפילו מיט וועמען עס איז פֿון זיין ראַסע אין משך פֿון דער פּראָבע־צייט; פֿאַר אריבערטרעטען דעם דאָזיגען בעפֿעהל האָט איהם ערוואַרטעט דער קאַנטשיק. ביימאָג פֿלעגען רחל און מרים אַרומגעהן ניט וויט פֿון דעם מאָנאַסטיר, טאָמער װעלען זיי כאַפּען אַ קוק אויף איהם; זיי האָבען זיך געמוטט האַלטען נײַנציג איילען וויט פֿון דעם מאָנאַסטיר, אַניט וואָלט מען זיי בעשטראָפֿט מיט קלעפּ און מען וואָלט זיי אַרויסגעטריבען פֿון רוים. איין וואָרט, ווען מען שיקט צו צו איהם, אַ וואָרט, וואָס וואָלט פֿיליכט ווייך געמאַכט זיין האַרץ, אַ בקשה, וואָס וואָלט אפשר אומגעקעהרט איהם צוריק אַהיים — און דער פֿערברעכער וואָלט גלייך פֿער'משפּט געוואָרען צו אייביגער קאַטאָרגע.

ענדליך איז געקומען דער עפּיפֿאַנוס־יום טוב. די קירכע פֿון לאַטראַן איז געוועזן פֿול געפּראָפּט מיט מענשען. דער פּאַבסט גופא איז דאָרט געוועזן, און אין רעכטען מיטען פֿון גלאַנציגען פּראַכט און זיסע מוזיק אי יוסף אויפֿגענומען געוואָרען אין שויס פֿון דעם קאַטוילישען גלויבען.ז אַניבאַלע דע פֿראַנקי, וועלכער האָט געשאָנקען יוסף'ן זיין שטאָלצען פֿאַמיליען־נאָמען, איז געוועזן דער גוט־זאָגער זיינער; ער האָט איהם גענומען אונטער זיין השגחה. דער עלצטער קאַרדינאַל האָט אין זיין פֿייערדיגער רעדע גראַטולירט די געמיינדע מיט דעם נס, וואָס האָט געטראָפֿען פֿאַר זייערע אויגען, און דערנאָך האָט מען דעם ניי־געטויפֿטען, וועלכער איז געוועזן אָנגעטהאָן אין ווייסען אַטלעס, אַרומגעפֿיהרט איבער די גאַסען פֿון רוים, כדי אַלע זאָלען זעהן, ווי אַזוי אַ נשמה איז געראַטעוועט געוואָרען פֿון גיהנום און אויפֿגענומען געוואָרען אין שויס פֿון דעם אמת'ן גלויבען. און אַריינגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין דער דאָזיגער פֿער־איינינונג מיט דער מענשליכער ברידערשאַפֿט, מיט גאָט דעם פֿאָטער און מיט קריסטוס'ן, וועלכער איז דער סימבאָל דערפֿון, האָט דזשוזעפּע דע פֿראַנקי צווישען עולם ניט געזעהן די פֿער'חשך'טע, פֿער'מרה'טע פנים'ער פֿון זיינע ברידער, די שנאה, וואָס האָט געסמאַליעט אין זייערע פֿינסטערע אויגען, ווען די פּראָצעסיאָן איז פֿערבייגעגאַנגען אין די גאַסען. און ביי־נאַכט, בעת ער האָט געקניעט פֿאַר דעם קרייץ און פֿאַר דעם בילד פֿון דער הייליגער מוטער, האָט ער ניט גע'חלום'ט אפילו פֿון יענער אַנדערער צערעמאָניע אין דער גרויסער שוהל אויף דעם פּלאַץ פֿון'ם טעמפּעל, ניט וויט פֿון דעם טייך; אַ סצענע, וועלכע איז געוועזן איינדרוקספֿולער מיט

איהר פֿינסטערקייט איידער די גאַנצע שעהנקייט פֿון דעם קירכען־גלאַנץ.

די שוהל איז געוועזן אַ בעהאַלטענע געביידע, וואָס האָט פֿון דרויסען אויסגעזעהן אָקוראַט ווי אַלע אַנדערע הייזער אַרום איהר; נאָר אינעווייניג האָט עס געבלישטשעט מיט די גילדערנע און זילבערנע גלעקלאַך און גראַנאַט־עפּעל, וועלכע זיינען געהאַנגען אויף די ספר־תורה׳ס, און מיט דעם גאָלד־געשטיקטען פּרוכת; די שויבען פֿון איין פֿענסטער, וועלכע האָבען אָבגעשלאָגען פֿון זיך מיט אַ דוצענד קאָליערען אַלס אָנדיינקען פֿון די צוועלף שבטים, האָבען פֿאָרגעשטעלט דעם „אורים ותומים״. אין חצר איז געשטאַנען אַ מאָדעל פֿון דעם בית המקדש, אויף אַ וואונדער־באַרען אופן צוזאַמענגעשטעלט, לזכר דעם חורבן.

די סנהדרין האָבען אַרויסגעגעבען זייער פּסק. יוסף בן מנשה האָט געמוזט ליידען די לעצטע און די העכסטע שטראָף פֿון דעם אידישען דין. די גאַנצע גהעטאָ, כל ישראל איז צונויפֿגערופֿען געוואָרען אין שוהל אַריין. אַ מורא׳דיג געפֿיהל פֿון שרעק איז געהאַנגען איבער די פֿערזאַמעלטע; שטיל אַזוי ווי אין אַ קבר איז דאָרט געווען, און יעדער איינער פֿון די מענער האָט געהאַלטען אין דער הויך אַ שוואַרץ ליכט, וואָס האָט פֿער־שפּרייט אַ צוויבערליכען שיין אין די שאָטענס פֿון דער שוהל. מיט אַמאָל האָט זיך דערהערט דער שרעקליכער קול פֿון דעם שופר און די גאַנצע תוכחה איז אויסגעגאָסען געוואָרען אויף דעם עוכר ישראל׳ס קאָפּ; יעדעם מענשען־רעכט איז צוגענומען געוואָרען פֿון איהם, סיי ביים לעבען און סיי נאָך׳ן טויט—ער איז אין חרם. און די פֿערזאַמעלטע, אויסלעשענדיג מיט אַמאָל זייערע ליכט, האָבען געענטפֿערט „אמן״.

דערשלאָגען און שוואַרץ ווי די ערד, האָט זיך מנשה אַוועקגעשלעפּט אַהיים און צוזאַמען מיט זיין פֿרוי האָט ער זיך געזעצט שבעה און געקלאָגט אויף דעם טויט פֿון זייער יוסף. אַ קליין לעמפּעל מיט בוימעל האָט געברענט ביי זיי אין שטוב און האָט דערמאָנט אָן דעם פֿער־שטאָרבענעם׳ס נשמה און דער קול פֿון דעם קדיש האָט אָבגעקלונגען איבער דער גהעטאָ. און מרים, מיט איהר מאַדאָנאַ־געזיכט בענאָסען מיט הייסע טרעהרען, האָט פֿערברענט דעם טלית, וואָס זי האָט שטילער־הייט געוועבט פֿאַר דעם מאַן, וועלכער וואָלט איהר אפשר אַמאָל געשאָנקען זיין ליעבע, און זי איז אַוועק מנחם זיין די אבלים. מיט אַ צובראָכען געמיטה האָט זי געהאַלטען רחל׳ס מאָגערע האַנד אין די דאָזיגע ווייבע, זיסע פֿינגער איהרע, וועלכע האָבען שוין מעהר ניט געדאַרפֿט בעריהרט ווערן פֿון קיין שום ליבהאָבער אין דער וועלט.

נאָר רחל האָט געוויינט נאָך איהר קינד, און האָט זיך בשום אופן ניט געלאָזט טרייסטען.

IV.

העלענאַ דע פראַנקי האָט איבערגעגעבען דזשוזעפע דע פראַנקי׳ן די נייעס מכּח דעם חרם. זי האָט עס געקראָגען צו וויסען פון אַ חבר׳טע איהרע, וועלכע האָט עס געהערט פון „שלמה דעם לץ״, אַן אונסימפּאַ־טישער, שפּאַסהאַפטער בחור, וועלכער איז געווען אַ גאַנצער קאָב־לעפעל אי ביי די אידען, אי ביי די קריסטען.

דזשוזעפע האָט אַ זיפץ געטהאָן און טרעהרען האָבען זיך איהם כמעט געשטעלט אין די אויגען. „זיי ווייסען ניט וואָס זיי טהוען,״ האָט ער געזאָגט.

„דיינע עלטערן בעוויינען דיך אַזוי ווי אַ טויטען.״

„זיי בעוויינען דעם טויטען אידען; דעם לעבעדיגען קריסט׳ס ליעבע וועט זיי בערוהיגען.״

„אָבער דו טהאָרסט דאָך ניט צוקומען נאָהענט צו זיי, ניט זיי צו דיר.״

„דורך׳ן גלויבען ווערן בערג אפילו געריהרט; מיין גייסט נעהמט אַרום זייער גייסט. מיר וועלען זיך נאָך פרעהען צוזאַמען אין דעם ליכט פון דעם ערלייזער, וואָרים וויינען און קלאָגען קען בלויז אָנהאַלטען איבער נאַכט, נאָר דער פריה־מאָרגען מוז ברייננגען פרייד.״ זיין בלאַס געזיכט האָט געגלאַנצט מיט אַ הימלישען גלאַנץ.

העלענאַ האָט געקוקט אויף איהם מיט אַ וואונדערנדען בליק פון מיטלייד. „דו ביסט מאָדנע געשטימט, סיניאָר דזשוזעפע,״ האָט זי געזאָגט.

„עס איז ניט מאָדנע, סיניאָראַ, ס׳איז גאַנץ איינפאַך — אַזוי ווי אַ קינד׳ס געדאַנק,״ האָט ער געענטפערט, בעגעגענדיג איהרע קלאָהרע אויגען מיט זיין טיעפען געהיימניספאָלען בליק.

זי איז געווען הויך און שעהן, מעהר עהנליך צו יענע גריכישע סטאַטוען, וואָס די סקולפּטאָרען פון איהר צייט האָבען נאָכגעמאַכט, איידער צו אַ רוימיש מיידעל. דורך אַן איינפאַך קלייד פון ווייסע זיידענס, וואָס זי האָט געטראָגען, האָבען זיך אַרויסגעוויזען די שעהנע געבויגענע

טהיילען פון איהר פיגור. די קאלטע זונען־שיין, וואס איז אריין דורך דעם גרויסען פענסטער, לעבען וועלכען זיי זיינען געשטאנען, האט אנגע־ריהרט איה־ע האר און געמאכט הערליכע פלעקען אויף די פעלען, וועלכע האבען בעדעקט די פאדלאגע, און אויף די טאפעטען, וואס זיינען געהאנגען אויף די וואנד. די בילדער, די מאנוסקריפטען און די ביוסטס—אט דאס אלעס האט זיך אזוי מערקווירדיג צוגעפאסט צו איהר נאבעלער פיגור. ער האט געציטערט בעת ער האט געקוקט אויף איהר.

„און וואס פאר א ציעל האסט דו זיך געשטעלט אין לעבען?" האט זי געפרעגט.

„איבערגעבונג, אויפאפפערונג," האט ער געזאגט שטיל, כמעט שעפטשענדיג. „מיינע עלטערן זיינען גערעכט. יוסף איז טויט. זיין ווילען איז גאט'ס, זיין הארץ איז קריסטוס'עס. ניטא פאר מיר קיין לעבען אחוץ טהאן גוטעס און ניצליך זיין פאר אנדערע."

„און וועמען ווילסט דו גוטס טהאן?"

„מיינע ברידער, סיניארא."

„זיי פערשטויסען דיך."

„איך פערשטוים זיי ניט."

זי איז געבליבען שטיל אויף א ווילע. דערנאך האט זי מיט מעהר ליידענשאפט אויסגעשריען: „אבער, סיניאר דושוזעפע, דו וועסט גאר־נישט מאכען. הונדערט דורות האבען זיי ניט געקענט ריהרען. די בעפעהלען פון אלע פאבסטען האבען זייער עקשנות ניט געבראכען."

„קיינער האט ניט געפרואווט אנגעהן מיט ליעבע, סיניארא."

„דו וועסט ארויסווארפען דיין לעבען אומזיסט און אומנישט."

„דו פערגעסט, אז איך בין טויט," האט ער געענטפערט מיט א שמייכעל.

„דו ביסט ניט טויט — דער לעבענס־זאפט איז אין דיינע אדערן. דער פריהלינג קומט באלד אן. זעה, ווי די זונן שיינט שוין אויף'ן בלויען הימעל. דו דארפסט ניט שטארבען—ס'איז דיין אויפגאבע זיך צו פרעהען מיט דער זונן און מיט דער שעהנקייט פון דער וועלט."

„די זונענשיין איז בלויז א סימבאל פון דער געטליכער ליעבע, די שפ־אצענדע קנעפעלאך פון די פלאנצען זיינען בלויז א פארבילדער פון דער אויפשטעהונג און פון דעם לעבען."

„דו חלום'סט, דושוזעפע מיינער. דו חלום'סט מיט אט די וואונ־דערליכע אויגען דיינע אפענערהייט. איך קען ניט פערשטעהן די דאזיגע

ליעבע דיינע, וועלכע אַנטלויפֿט פֿון אַלעס, וואָס איז ערדיש, וועלכע צוריסט דיין פֿאָטער׳ס און דיין מוטער׳ס האַרץ אין צווייען."

זיינע אויגען זיינען פֿול געוואָרען מיט טרעהרען. „געדולד! ערדישע זאַכען זיינען בלויז שאָטענס, וואָס געהען פֿערביי. דאָס חלום׳סט דו, סיניאָראַ, ניט איך. פֿיהלסט דו ניט, ווי דאָס אַלעס האָט קיין האַפֿט ניט, ווי דאָס געהט פֿערביי — יאָ, אפילו אָט דער הימעל, וואָס זעהט אויס ווי אַ פֿעסטע שטיק פֿלאַכע ערד, אָט דער דאַך, וואָס הייננט איבער אונזערע קעפּ, מיט די שעהנע ליכטער, וואָס זיצען אין איהם פֿאַר אונזער פֿערבייגעהענדען תענוג וועגען! אָט די זונן, וועלכע שווימט יעדען טאָג דורך דעם הימעלס־געוועלב, איז בלויז אַ געמאָלט בילד אין פֿערגלייך מיט דעם אייביגען פֿעלזען פֿון קריסטוס׳עס ליעבע."

„דיינע ווערטער קלינגען ווי צימבלען אין מיינע אויערן, סיניאָר דזשוזעפּע."

„דאָס זיינען די ווערטער פֿון דיין גלויבען, סיניאָראַ."

„ניין, ניט פֿון מיין גלויבען," האָט זי אַ געשריי געטהאָן מיט היץ. „דו ווייסט, אַז איך בין ניט קיין אמת׳ע קריסטין. ניין, קיינער פֿון אונזער הויז איז דאָס ניט, כאָטש זיי בעגרייפֿען עס ניט. מיין פֿאָטער היט אָב די פֿאַסט טעג, אָבער דער הייד אַריסטאָטעל ערנעהרט זיין געדאַנק. רוים פּריַפּעלט איהרע תפלות און מורמעלט איהרע „פֿאָטער־אונזער׳ס", אָבער זי האָט אַריבערגעשטיגען דעם פֿערצייטיגען גלויבען מיט איהר קריסטליכער ענטזאַגונג. אונזערע פּאַראַדען און פּראָצעסיאָנען, אונזערע גלענצענדע ימים טובים, אונזערע גרויסאַרטיגע קאָסטיומען, וואָס האָבען אָט די אַלע זאַכען צו טהאָן מיט דעם בלאַסען קריסטוס, וועמען דו ווילסט אויף אַ נאַרישען אופֿן נאָכטהאָן?"

„דאַן איז דאָ פֿאַר מיר גענוג אַרבייט צו טהאָן, אפילו צווישען די קריסטען אויך," האָט ער מיט אַ מילדען טאָן געזאָגט.

„ניין, דו וועסט בלויז אָנמאַכען צרות מיט דיין קאַלטען, ניט ליידענ־שאַפֿטליכען גלויבענס־גייסט. דאָס האָבען די קינסטלער און ניט קיין אַנדערע צוריקגעבראַכט דער וועלט איהר פֿרייד, די קינסטלער, וועלכע האָבען דורכדרונגען די זעעלע פֿון שעהנקייט אין יעטוועדער זאַך. און כאָטש זיי האָבען ליעב געהאַט צו מאָהלען די „הייליגע פֿאַמיליע" און די „קרייציגונג" און דעם „טויטען קריסטוס" און דאָס „לעצטע נאַכטמאָהל", דאָך האָט בלויז די ליעבע צום לעבען בעגייסטערט זייער קונסט. יאָ, פֿון דעם גאָטספֿאָרכטיגען מאָהלער דזשיאָטאָ און ווייטער, איז דאָס קיין אַנדער זאַך ניט נאָר דער שטאָלץ פֿון לעבען, ס׳איז די פֿערהערליכונג

פֿון דער מענשליכער פֿאָרם, ס'איז די פֿרעהליכקייט פֿון דער פֿאַרב, ס'איז דער ווערטה פֿון דעם מענשען, ס'איז די פֿערגעטערונג פֿון דער קונסט. יאָ, און צי האָבען דען אונזערע אַדעל-לייט גופא זיך ניט געלאָזט אויס-מאָהלען אַלס אַפּאָסטעלן, צי האָבען זיי דען ניט אַריינגעשפּאַרט די פּנים'ער זייערע אין הייליגע סצענעס, צי האָבען זיי דען ניט פֿערשטאַנען וואָס פֿאַר אַן אויסרייד די דאָזיגע רעליגיעזע קונסט איז? וואָס זשע, איז רוים דען ניט פֿול מיט היידישער קונסט? האָט מען דען ניט אַוועקגעשטעלט די פֿערצייטיגע סטאַטועז, דעם „לאַאָקון" און די „קלעאָפּאַטראַ" און די „ווענוס", אין דעם סאַמע אָראַנזשען-גאָרטען פֿון דעם וואַטיקאַן?"

„דאָך האָבען די מאַהלער אייערע אַם בעסטען ליעב געהאַט צו מאָהלען די יונג-פֿרוי און דאָס קינד."

„ס'איז בלויז ווענוס און קופּיד, די ליעבע און די ליידענשאַפֿט, איבערגעניצעוועט פֿון דאָס ניי."

„ניין, אָט דער שפּאָט פּאַסט זיך גאָר ניט פֿאַר דער נאָבעלער סיניאָראַ דע פֿראַנקי. דו קענסט דאָך ניט זיין בלינד ניט צו זעהן דאָס געטליכע שטרעבען, וואָס איז געלעגען אין אַ מאַדאָנאַ פֿון סאַנדראָ באָטיטשעלי."

„דו האָסט ניט געזעהן זיינע בילדער אין דער „ווילאַ לעמי", הינטער פֿירענזע, דעם וואונדערליכען חן פֿון זיינע פֿאָרמען, דעם צויבערהאַפֿטען קאָליער, אַניט וואָלסט דו פֿערשטאַנען, אַז זיין נשמה האָט ניט געגאַרט בלויז נאָך גייסטיגער שעהנקייט אַליין."

„אָבער ראַפֿאַעלאָ דאַ אורבינאָ, אָבער לעאָנאַרדאָ—"

„לעאָנאַרדאָ," האָט זי איבערגעזאָגט. „האָסט דו געזעהן זיין ווייןגאָט באַקכוס, אָדער זיין שלאַכט-בילד? קענסט דו דאָס לעצטע ווערק פֿון ראַפֿאַעלאָ? און וואָס זאָגסט דו עפּעס צו אונזער „ברודער" ליפּאָ ליפּי? אַ שעהנער קריסטליכער מאָנאַך, כ'לעבען! וואָס זאָגסט דו צו דזשאָרדזשיאָנאָ פֿון ווענעדיג און זיינע תלמידים, צו אָט דעם אויפֿבליהען פֿון ליעבליכקייט, צו אונזערע סקולפּטאָרען און אונזערע בוי-מייסטער, צו אונזערע גאָלדשמידען און מוזיקער? אַה, מיר האָבען פֿון דאָס ניי ענטדעקט דעם סוד פֿון גריכענלאַנד. דעם גריכישען פּאָעט האָמער האָבען מיר ליעב, דעם גריכישען פֿילאָזאָף פּלאַטאָ, דעם גריכישען טראַגיקער סאָפֿאָקלעס מיט זיין נאָבעלער איינפֿאַכקייט; אונזער דאַנטע, דער מייסטער פֿון דער „געטליכער קאָמעדיע," האָט געלייגט, ווען ער האָט געזאָגט, אַז ווירגיל איז געוועזען זיין פֿיהרער. דער פּאָעט פֿון מאַנטואַ האָט קיינמאָל ניט געפֿיהרט קיין שום מענשליך וועזען אַהין אין יענע שמערצליכע געגענדען, וואו דאַנטע האָט אַרומגעוואַנדערט. ער זינגט

וועגען כמארעס און ביהנען, מכח פויגעלאך און לויפענדיגע וואסערן, און וועגען דער איינפאכער ליעבע פון די פאסטוכער; און מיר הערען זיך צו צו איהם און מיר אטהעמען איין אין זיך די זיסע לופט פון לאנד, וועלכע איז אונז אצונד נאך זיסער, אז מיר דערמאנען זיך אן יענע גיהנום־רויכען, וועלכע האבען גאנצע יאהר־הונדערטע נאכאנאנד פער'סמ'ט דאס לעבען. אפאלא איז דער הערר גאט, ניט קריסטוס."

„יא, ס'איז אפאלאן, דער גאט פון דער קונסט, וועלכער רייצט רוים און פערפיהרט איהר אין דעם זומפ פון די נידעריגע תאוות."

„וואס ביסט דו פון זינען אראב, מיין סיניאר דושוזעפע? דו ווייסט דאך גאנץ גוט, אז אט די זאבען דערהויבען און ניט זיי ערנידעריגען די זעלען אונזערע. ביסט דו ניט מיט מיר אינאיינעם דורך און דורכגע־נומען געווארען ביים אנבליק פון א שעהנער פיגור, ביי דעם גליה פון א ליכטיגען קוליער, ביי דעם ווייסען גלאנץ פון א סטאטוע?"

„איך האב געזינדיגט, אויב איך האב ליעב געהאט די שעהנקייט צוליעב דער שעהנקייט גופא, און—פערגיב מיר, אויב איך טהו דיר וועה, סיניארא — אט די פערגעטערונג פון דער שעהנקייט איז פאר די רייכע, די זאטע, די איינצעלנע. וואס מכח די ארימע און די אונטערדריקטע, מיט די פיס געטראטענע, וועלכע וויינען און קלאגען אין דער פינסטער? וואס פאר א טרייסט האט דיין גלויבען פאר אזעלכע? אט די אלע וואונדער פון דער מענשליכער האנד און פון דעם מענשליכען מוח זיינען דאך בלויז ווי שטרוי אנטקעגען א ריין הארץ, א גוטע, גערעכטע האנדלונג. די צייטען פון קונסט זיינען תמיד געווען פינסטערע, עקעלהאפטע צייטען, סיניארא. ניט אין כיטראסט נאר אין איינפאכקייט ענטפלעקט זיך דער הערר גאט אונזערער: סיידען איהר ווערט ווי קליינע קינדער, אניט קענט איהר ניט אריינקומען אין דעם „מלכות השמים", אין דעם הימעלס־רייך."

„דער הימעל איז דא אויף דער ערד." איהרע אויגען האבען גע־פונקעלט. איהר בוזים האט זיך געהויבען. דאס פייער פון איהר בליק איז אריבער צו איהם אין די אויגען. די ליעבליכקייט איהרע האט איהם ניט געלאזט רוהען, די אונפערגלייכליכע געשטאלט, וועלכע האט איצט פערמישט אין זיך די ריינקייט פון א סטאטוע מיט דער ווארימקייט פון א לעבעדיגער פרוי.

„ריכטיג, וואו קריסטוס איז, דארט איז דער הימעל. דו האסט זיך בעוועגט אין אזא מין פראכט, אין אזויפיעל ליכט, סיניארא דע פראנקי, אז דו גיסט זיך גאר קיין רעכנונג ניט אב וועגען דיין פריווילעגיע.

אָבער איך, וואָס איך בין שטענדיג אַרומגעגאַנגען אין דער פֿינסטער, איך בין אַזוי ווי אַ בלינדער מענש, וואָס האָט מיט אַמאָל צוריק געעפֿענט די אויגען און דערזעהן די שיין. איך בין געוועזן עהרגייציג, וואויל־לוסטיג, געמאַטערט פֿון צווייפֿלען און פֿראַגען; אַצונד בין איך אָבגעבאָדען אין דעם געטליכען פֿריעדען, אַלע מיינע קשיות פֿערענטפֿערט, מיין צוקאָבט בלוט איינגעשטילט. ליעבע, ליעבע, דאָס איז אַלעס; איבערגעבען אין גאַנצען דעם ווילען צו דער ליעבע, וועלכע בעוועגט די זונן און אַל די שטערען, ווי אייער דאַנטע זאָגט. און די זונן און די שטערען בעוועגען זיך בלויז דערפֿאַר, סיניאָראַ — כדי די מענשליכע נשמות זאָלען קענען געבוירען ווערן און שטאַרבען און זיין איינס מיט דער ליעבע. אָה, ברידער מיינע"—ער האָט אויסגעשטרעקט זיינע אָרעמס אין אַ געבעט, און זיינע אויגען און זיין שטימע זיינען געוועזן פֿול מיט טרעהרען—„פֿאַרוואָס דינגט איהר זיך אַזוי אין מאַרק? פֿאַרוואָס קלייבט איהר אָן אוצרות מיט גאָלד און זילבער? פֿאַרוואָס יאָגט איהר זיך אַזוי נאָך די פּוסטע שאָטענס פֿון עולם הזה, פֿון ערדליכער פֿרייד? אָט דאָס, אָט דאָס איז דער אמת'ער תענוג, זיך איבערצוגעבען צו גאָט, אַלע ווי איין מאַן, און בעטען בלויז, ער זאָל דורכפֿיהרען אין אייך זיין הייליגען ווילען."

העלענאַ'ס געזיכט איז געוועזן פֿול מיט אַ מיעֿען וואונדער; אַ ווײַלע האָט עס געלויכטען מיט אַ מאָדנעם ליכט, עפּעס אַזוי ווי זי וואָלט גע־בּיינקט נאָך די מערקווירדיגע ענטציקונגען, וועלכע זי האָט ניט געקענט פֿערשטעהען.

„אָט דאָס אַלעס איז אַ ריינער שגעון. דיינע ברידער הערען דיך אַצונד אַזוי ווייניג ווי זיי וועלען דיך ווען עס איז הערען."

„איך וועל טאָג אַזוי ווי נאַכט בעטען גאָט, אַז מיינע ליפּען זאָלען בעריהרט ווערן פֿון דעם הייליגען פֿייער."

„ליעבע איז אויך אַ הייליג פֿייער. האָסט דו בדעה צו לעבען אָהן דעם?" זי איז צוגעגאַנגען נעהנטער. איהר הויך האָט אַ ריהר געטהאָן דאָס בינטעל שוואַרצע האָר אויף זיין שטערן. ער האָט אַ טראָט געטהאָן צוריק און אַ שוידער איז איהם בעת מעשה אַריבער איבער'ן לייב.

„איך וועל האָבען די געטליכע ליעבע, סיניאָראַ."

„דו דיינקסט אַלזאָ צו ווערן אַ מאָנאַך?"

„איך בין ענטשלאָסען דערצו."

„דער קלויסטער וועט דיך צופֿרידענשטעלען?"

„ס'וועט זיין דער הימעל פֿאַר מיר."

„נו יאָ, דאָרט וואו מען ווייסט ניט פֿון הייראַטהען און פֿון קיין

פֿערהייראַטהען לעבען. וואָס פֿאַר אַ שמשון־גבורה ליגט עס אין דעם דאָזיגען גלויבען, וואָס ציהט אַרונטער מיט זיך די זיילען פֿון דער מענשליכער געזעלשאַפֿט?"

„ניין, הייראַטה איז ניט געגען דעם גלויבען. ס'איז דער סימבאָל, דער צייכען פֿון אַ געטליכער איינינונג. נאָר ס'איז ניט פֿאַר אַלע מענשען. ס'איז ניט פֿאַר די, וועלכע שטעלען מיט זיך פֿאָר געטליכע זאַכען, נאָר אויף אַן אַנדער אופֿן, וועלכע וויזען זייערע מיט־מענשען אַ ביישפּיעל פֿון דעם געקרייציגטען גוף, פֿון דער געלייטערטער נשמה. ס'איז ניט פֿאַר גלחים."

„אָבער דו ביסט דאָך נישט קיין גלח."

„ס'איז בלויז אַ פֿראַגע פֿון עטליכע טעג. נאָר ווען מען זאָל מיר אפילו ניט וועלען אויפֿנעהמען אין קלויסטער, וועל איך אַלץ בלייבען אַ בחור."

„אַלץ בלייבען אַ בחור! פֿאַרוואָס?"

„וויל מיין אייגען פֿאָלק איז אָבגעשניטען פֿון מיר. און אַז איך זאָל חתונה האָבען מיט אַ קריסטין, אָקוראַט ווי אַזוי פֿיעל גע'שמד'טע אידען טהוען, דאַן וואָלט די קראַפֿט פֿון מיין ביישפּיעל געווען פֿערלאָרען. זיי וואָלטען געזאָגט אויף מיר, אָקוראַט ווי זיי זאָגען אויף זיי, אַז ניט דאָס ליכט פֿון קריסטוס'ן נאָר אַ קריסטליך מיידעל'ס אויגען האָבען מיך פֿערבלענדעט און צוגעצויגען צום קריסטענטהום. זיי זיינען שטריינג; זיי גלויבען ניט, אַז ס'איז גאָר מעגליך צו ווערן אַן אמת'ער קריסט צוליעב דעם קריסטענטהום גופא. אַנדערע זיינען רייך געוואָרען דורך דער שמד, אָדער אויב זיי זיינען פֿריהער געווען רייך, האָבען זיי זיך אויסגעדרעהט פֿון די מורא'דיגע ציגזען און שטייערן, וועלכע וואָלטען זיי מיט דער צייט געמאַכט פֿאַר אָרימע לייט. אָבער איך האָב פֿערלאָרען מיין גאַנצע ירושה, און איך וויל גאָרנישט אָננעהמען פֿון קיינעם. מחמת דעם האָב איך אָבגעזאָגט דיין פֿאָטער'ס פֿריינדליכען אָנבאָט, די שטעלע אין דעם זיעגעל־בוראָ, אָדער זאָגאַר די נידעריגערע פּאָזיציע פֿון אַ סצעפּטער־טרעגער ביי זיין הייליגקייט דעם פּאַבסט. אַז מיינע ברידער וועלען זעהן, אַז אַחוץ דעם אַלעמען פֿאָדער איך פֿון זיי ניט קיין שום פענסיע און ניט קיין געלד, קיין פרוטה אפילו ניט, אַז פֿריידיגען זאָגאַר פריידיג איך פֿאַר ־י אָהן געצאָהלטס, בלויז לשם שמים, אוים ליעבשאַפֿט צו גאָט, ווי מען איז געוועהנט ביי אייך צו זאָגען; ווען זיי וועלען זעהן, אַז איך לעב ריין און אַליין פֿאַר זיך, דאַן וועלען זיי מיך אויסהערען. אפשר וועלען זייערע הערצער ווערן געריהרט און די אויגען זייערע געעפֿענט." זיין געזיכט

האט געשיינט מיט א בלאסען גלאנץ. ער איז זיכער געווען ביי זיך, אז דאס איז וואס ער דארף האבען. קיין געטויפטער איד איז נאך קיינמאל ניט בעטראכט געווארען פון זיינע ברידער אלס ריינער קריסט, אהן חשד, אהן מורא און אהן א שום פארוואורף. אה וואס פאר א גליקליכע פריווילעגיע דאס איז פאר דעם, וואס מוז אויספיהרען די דאזיגע ראלע פון אן אפאסטעל!

„אבער ווי איז אז — —" העלענא האט ניט געקענט געהן ווייטער. דערנאך האט זי אויפגעהויבען איהרע ליעבליכע אויגען און אריינקוקענדיג איהם גלייך אין פנים אריין האט זי געזאגט: „ווי איז אבער אז די, וועמען דו וואלסט ליעב געהאט, וואלט ניט געווען קיין קריסטין?"

ער האט א ציטער געטהאן, צוזויפדריקענדיג זיינע הענד, כדי צו פעריאגען פון זיך די משוגענע כוואליע פון ערדליכע געפיהל'ען, וואס האט ארויסגעפלייצט פון איהרע ברענענדיגע אויגען.

„דאן וואלט איך סיי ווי סיי דערשטיקט מיין ליעבע אין זיך," האט ער מיט א הייזעריגען טאן געזאגט. „די אידען זיינען שטריינג. זיי וועלען ניט מאכען אזא איידעלען אונטערשיעד. זיי קענען ניט קיין אנדערע, נאר אידען און קריסטען."

„כ'מיין, מיין פאטער קומט דא צו פאהרען," האט זיך העלענא אבגערופען, זיך אומדרעהענדיג צום פענסטער. „דאס איז, דוכט זיך, זיין פעדער און זיין ברוין טערקיש פערד. נאר די זונן בלענדט מיר אין די אויגען! איך וועל דיך איבערלאזען."

זי איז צוגעגאנגען צו דער טהיר, ניט א קוק געבענדיג אויף איהם. דערנאך האט זי זיך פלוצלינג א קעהר געטהאן צוריק מיט'ן פנים צו איהם, אזוי אז ס'האט איהם אנגעהויבען שווינדלען אין די אויגען, און זי האט געזאגט:

„מיין הארץ איז מיט דיר, וואס דו זאלסט ניט טהאן. נאר בערעכען זיך גוט, איידער דו טהוסט אן די גלח'ישע קליידער, יענעם אונגליקליכען קאסטיום, וואס שטעלט מיט זיך פאר אלעם וואס איז אונליעבליך. אדיע!"

ער איז איהר נאכגעגאנגען, האט איהר אנגענומען פאר דער האנד, און זיך אנבייגענדיג האט ער איהר דערלאנגט א קוש. זי האט די האנד איהרע ניט צוגענומען.

„האסט דו די קראפט צו פיהרען דאס לעבען פון א מאנאך, דזשוזעפע מיינער?" האט זי מיט א צארטען טאן געפרעגט.

ער האָט אָבגעטראָטען צוריק, ניט אַרויסלאָזענדיג איהר האַנד פון זיינע.

„יאָ," האָט ער געזאָגט. „דו ווערסט מיך בעגייסטערן, העלענאַ. דער געדאַנק וועגען דיין בלישטשענדער ריינקייט וועט מיך האַלטען ריין און פעסט."

אַן אונערגרינדליכער אויסדרוק איז אַריבער איבער העלענאַ'ס געזיכט. זי האָט אַוועקגענומען איהר האַנד.

„איך קען ניט בעגייסטערן צום טויט," האָט זי געזאָגט. „איך קען בלויז בעגייסטערן צום לעבען."

ער האָט פערמאַכט די אויגען, פערטיעפט אין ענטציקענדע רעיונות. „ס'איז ניט קיין טויט. ער איז די אויפשטעהונג און דאָס לעבען," האָט ער געמורמעלט.

אַז ער האָט געעפענט די אויגען, איז זי שוין ניט געווען. דאַן איז ער אַנידערגעפאַלען אויף די קניע אין אַן אויסגוס פון געבעט, אין דער גסיסה פון דעם געקרייציגטען גוף.

V.

אין דער צייט, וואָס ער האָט זיך צוגעגרייט צו ווערן אַ מאָנאַך, האָט ער געמאַכט אַ פּראָבע און געהאַלטען אַ „דרשה פאַר די אידען" אין אַ גרויסען געבעט־הויז לעבען דער געהעטאָ. אַ ריכטיגע קירכע וואָלט פעראומרייניגט געוואָרען דורך דער אָנוועזענהייט פון די כופרים, און פון דעם געבעט־הויז אפילו האָט מען אויך אַוועקגענומען אַלע רעליגיעזע חפצים, וועלכע האָבען זיך דאָרט אַרומגעוואַלגערט אין אַלע ווינקעלאַך. צווישען די פערזאַמעלטע איז געווען אַ היבשע צאָהל קריסטען פון די הויכע פענסטער, פערפוצט אין גאָלד־געשטריקטע מאַנטלען מיט זיידענע בענדלאַך; מחמת ס'איז אַרוים אַ קלאַנג, אַז ער איז אַ גוטער פּריידיגער, און אַניבאַלע דע פראַנקי איז דאָרט געווען מיט זיין גאַנצער פּראַכט, אַלס פּאָרזיצענדער. איין איד איז געקומען — „שלמה דער ליץ", וועלכער האָט קיין מורא ניט געהאַט פאַר'ן חרם; ער האָט זיך פערלאָזט אויף זיין פעהיגקייט זיך ווי עס איז אַרויסצופּלאָנטערן פון דער צרה, און אַזוי ווי ער האָט געוואוסט, אַז די פרומע אידען פון דער געהעטאָ אפילו זיינען אויך ניט מעהר ווי נייגיריגע מענשען, וואָס וועלען שטאַרק חשק האָבען

צו וויסען, וואס דארט אין דעם געבעט־הויז ביי דער דרשה איז פאר־געקומען, וועלען זיי פערבויגען דעם חרם און א זייט צוליעב דעם בעריכט, וואס ער וועט זיי אבגעבען. ער האט געהאט גענוג המצאות, גענוג שכל'דיגע איינפעלע, דער דאזיגער שלמה. האט ער דען ניט מאנאטען־לאנג געשטאבען די קריסטליכע בעפעלקערונג אין די אויגען מיט א רויט היטעלע וואס ער האט געטראגען אויף'ן קאפ? און אז מען האט איהם געבראכט פאר די ריכטער, האט ער גע'טענה'ט, אז דאס איז בלויז געווען א מאדעל פון די היטלען, וואס ער פלעגט פערקויפען, און אז זיין אמת געל היטעל האט זיך אומגערן פערקנייטשט און זיך פערשטעקט אונטער דעם. הכלל, אט דער „שלמה דער לץ" איז געווען דער איינציגער איד אין דעם געבעט־הויז, און דזשוזעפע דע פראנקי האט זיך מיט איהם דערפרעהט.

„ער איז א פלוידער־זאק, ער וועט פערשפרייטען דעם זאמען איבער־ראל," האט ער זיך געטראכט.

אויף מארגען שפעט נאכמיטאג האט דער פריידיגער ארומגעשפאצירט איבער דער „וויא לעפידא", לעבען דעם מאנאסטיר פון דעם הייליגען דאמיניקוס. מיט אמאל האט ער דערפיהלט, ווי אימיצער האט אנגעריהרט זיין מאנטעל. ער האט זיך אומגעדרעהט. „מרים!" האט ער א געשריי געטהאן, אבטרעטענדיג צוריק מיט שרעק.

„פארוואס ציטערסט דו אזוי פאר מיר, יוסף?"

„וואס זשע, דו ווייסט דען ניט, אז איך בין אין חרם? זעה, איז דאס ניט א איד, וועלבער שטעהט און קוקט אויף אונז?"

„ס'ארט מיך ניט. איך האב דיר וואס צו זאגען."

„אבער דו וועסט פערשאלטען ווערן."

„איך האב דיר וואס צו זאגען."

זיינע אויגען האבען זיך אנגעצונדען. „אה, דו גלויבסט!" האט ער א געשריי געטהאן מיט שמחה. „דו האסט אויסגעפונען דעם ריכטיגען וועג."

„ניין, יוסף, דאס וועט קיינמאל נישט זיין. איך האב ליעב די אמונה פון מיינע פאטערס. מיר דוכט, איך האב עס פערשטאנען בעסער פאר דיר, כאטש איך האב זיך ניט אונטערגעטונקט, אזוי ווי דו, אין דעם ים פון דער הייליגער תורה. איך פערשטעה בלויז, ווייל איך פיהל, ווייל דאס הארץ זאגט מיר אזוי."

„היינט נאך וואס זשע ביסט דו געקומען? לאמיר ארונטערגעהן צום

קאַליסעאום. ס'איז שטילער, און זעלטען ווען אימיצער פֿון אונזערע ברידער געהט דאָרט פֿערביי."

זיי האָבען פֿערלאָזען די אונרוהיגע גאַס מיט איהר גערויש פֿון וועגען, און וואַסער־טרעגער מיט זייערע עזלען, און לאַסט־טרעגער, און אַדעל־לייט אויף די פֿערד מיט זייערע סווימעס, און אָנגעבלאָזענע, שטאָלצע אָפֿיצירען, וואָס יעדער איינער פֿון זיי וואָלט נאָך געקענט בעליידיגען מרים'ן, וועלכע האָט זיך געוואָרפֿען אין די אויגען מיט איהר שעהנקייט און מיט דעם שטיק געלען שטאָף, אַנדערהאַלבען הענד די ברייט, וואָס זי האָט געטראָגען אויף די האָר. זיי זיינען אַלזאָ געגאַנגען שטילערהייט, ניט אויסריידענדיג קיין וואָרט צווישען זיך, ביז וואַנען זיי זיינען צוגעקומען צו דעם טויער פֿון טיטוס. ניט־ווילענדיגערהייט זיינען זיי שטעהן געבליבען; צווישען די זאַבען, וואָס האָבען פֿיגורירט אין דעם פֿייך־געשניצטען בויגען, וועלכער האָט פֿאַרגעשטעלט טיטוס'עס נצחון, איז אויך געוועזען דער „נר תמיד" פֿון דעם בית המקדש, און קיין איד האָט זיך דאַרום ניט דערוועגט דאָרט פֿערבייצוגעהן. טיטוס און זיין קייזער־רייך זיינען פֿערשוואונדען, נאָר דער איד האָט נאָך געלאַסטשעט זיינע זכרונות און זיינע טרוימען.

די בייזע שוועבעלדיגע שטראַהלען פֿון דער אונטערגעהענדער זונן זיינען געהאַנגען איבער די רואינירטע טעמפּלען פֿון די אַלטע געטער. מיט אַ גלאַנץ אַזוי ווי פֿון בלוט האָבען זיי אָנגעריהרט דעם העכסטען מהייל פֿון דער קאָליסעאום־וואַנד, הינטער וועלכער חיות און מענשען פֿלעגען זיך לוסטיג מאַכען, כדי צו אַמוזירען די הערן פֿון דער וועלט.

„וואָס מאַכען מיינע עלטערן? געהט עס זיי גוט?" האָט זיך יוסף ענדליך אָבגערופֿען.

„דו האָסט נאָך די העזה צו פֿרעגען? דיין מוטער וויינט גאַנצע טעג נאָכאַנאַנד, סיידען דיין פֿאָטער איז אין דערהיים. דאַן מאַכט זי זיך אַזוי פֿערשטיינערט ווי ער. ער — אַ גבאי פֿון שוהל! — דו האָסט געבראַכט אַ שמאַך און אַ שאַנד אויף זיין גראָען קאָפּ און דו טרייבסט איהם מיט שמערץ אין קבר."

ער האָט שיער ניט אַרויסגעפּלאַצט מיט אַ געוויין, נאָר ער האָט עס אַרונטערגעשלונגען. דערנאָך, מיט אַ מיענע וואָס האָט דערמאָנט אָן זיין פֿאָטער'ס שטיינערדיגקייט, האָט ער געזאָגט: „יסורים זיינען אַן אָבקומעניש אויף דער וועלט, מרים. ס'איז גאָט'ס שטראָף."

„וואַרף ניט אַרויף די שולד פֿון דיין גרויזאַמקייט אויף גאָט. איך האָב דיך פֿיינט." דערנאָך האָט זי גענומען ריידען שנעלער: „מען

שמיעסט אין דער גהעטא, אז דו וועסט ווערן א פריסטער פון דעם הייליגען דאמיניקוס. „שלמה דער לץ" האט געבראכט די נייעס."

„ס'איז אמת, מרים. דאס וועט געשעהן גאר אין גיכען."

„אבער ווי אזוי קענסט דו ווערן א גלח? דו האסט דאך ליעב א פרוי."

ער איז געבליבען שטעהן, א פערציטערטער.

„וואס זאגסט דו, מרים?"

„נא, דאס איז ניט די צייט צו לייקענען. איך קען איהר. איך ווייס, ווי ליעב דו האסט זי. ס'איז העלענא דע פראנקי."

ער איז געווען בלייך און אויפגערעגט. „ניין, איך ליעב ניט קיין פרוי."

„דו האסט ליעב העלענא'ן"

„ווי אזוי ווייסט דו דאס?"

„איך בין א פרוי."

זיי זיינען געגאנגען ווייטער, שוויינענדיג.

„און דאס איז, וואס דו ביסט מיר געקומען זאגען?"

„ניין, אט וואס. דו מוזסט חתונה האבען מיט איהר און זיין גליקליך."

„איך — איך קען ניט, מרים. דו פערשטעהסט ניט."

„כ'פערשטעה ניט! איך קען עס איבערלייענען אויף דיין געזיכט, אזוי ווי דו לייענסט די תורה — אהן נקודות. דו דיינקסט, מיר אידען וועלען זיך אויסלאכען פון דיר, מיר וועלען טייטלען אויף דיר מיט די פינגער און זאגען, אז דאס האסט דו גאר געליעבט העלענא'ן, ניט דעם געקרייציגטען; דו מיינסט, אז מיר וועלען דאן ניט וועלען הערען דיינע דרשות."

„וואס זשע, ס'איז דען ניט ריכטיג אזוי?"

„יא, אזוי איז דאס."

„נו, דאן — —"

„אבער עס וועט סיי ווי סיי זיין אזוי, וואס דו זאלסט ניט טהאן. מעגסט זיך צושניידען אויף שטיקלאך, וועלען מיר אלץ ניט גלויבען אין דיר און אין דיין עוואנגעליום. איך אליין גלויב נאך אין דיין ערנסטקייט, און ביי מיר אין די אויגען ביסט דו אזוי ווי איינער, וואס איז פון זינען אראב פון צופיעל לערנען. יוסף, דיין חלום איז פוסט. די אידען האסען דיך. זיי רופען דיך המן. מיט פערגניגען וואלטען זיי דיך געזעהן אויפגעהאנגען אויף א הויכען בוים. דיין אנדיינקען וועט בלייבען א

פלוך ביז דעם דריטען און פערטען דור. דו ווערסט זיי אזוי ריהרען ווי דו קענסט ריהרען די זיבען בערג פון רוים. זיי האבען אויסגעהאלטען צו לאנג, זיי זיינען צו לאנג געשטאנען אויף זייערע אייגענע פים."

„יא, זיי זיינען געשטאנען ווי שטיינער. איך וועל זיי צושמעלצען. איך וועל זיי ראטעווען."

„דו ווערסט זיי פערניכטען. ראטעווע זיך בעסער אליין — האב חתונה מיט דער דאזיגער פרוי און זיי גליקליך."

ער האט א קוק געטהאן אויף איהר.

„זיי גליקליך," האט זי ווידערהאלט. „ווארף ניט ארוים דיין לעבען פאר א פוסטען שאטען. זיי גליקליך. דאס איז מיין לעצט ווארט צו דיר. פון איצט און ווייטער, אזוי ווי אן אמת'ע אידישע טאכטער, וועל איך אבהיטען דעם חרם, און וואלט איך געווען א מוטער, דאן וואלט איך די קינדער מיינע געלערנט, זיי זאלען דיך האסען, פונקט ווי איך האס דיך. פריערען מיט דיר!"

ער האט איהר אנ:עכאפט ביים קלייד. „געה ניט אוועק אהן מיין דאנק, כאטש איך מוז פערווארפען דיין עצה. מארגען ווער איך אויפגע־נומען אין דער „ברידערשאפט פון גערעכטיגקייט" אלס פריסטער." אין דעם פערשווינדענדען ליכט פון טאג האט זיין געזיכט געלויכטען איבער־נאטירליך און הימליש אין מיטען פון די שווארצע האר זיינע. „אבער פארוואס האסט דו ריזיקירט מיט דיין גוטען נאמען צו קומען מיר זאגען, אז דו האסט מיך פיינט?"

„ווייל איך האב דיך ליעב. זיי־געזונד."

זי איז אוועקגעגאנגען מיט שנעלע טריט.

ער האט אויסגעשטרעקט די ארעמס נאך איהר. זיינע אויגען זיינען געווען פערצויגען מיט א טומאן. „מרים, מרים!" האט ער געשריען. „קום צוריק, אויך דו ביסט א קריסטין! קום צוריק, מיין זיסע שוועסטער אין קריסטענטהום!"

א שבור'ער מאנאך איז איהם אריינגעפאלען אין די אפענע ארעמס.

VI.

די אידען האבען בשום אופן ניט געוואלט קומען הערען „ברודער" דושוזעפע'ן. זיין גאנצע לײדענשאפטליכע גייסטליכקייט איז בסדר פער־שווענדעט געווארען אויף קריסטען און געטויפטע אידען, וועלכע זיינען

געקומען צו זיינע דרשות. ניט וויסענדיג וואָס צו טהאָן פאַר ערגערניש, האָט ער זיך גענומען צו פלפול, נאָר אומזיסט האָט ער אָנגעווענדעט די וואַפען פון דער תלמוד׳ישער דיאַלעקטיק געגען די תלמודיסטען גופא. אפילו די ערפינדונג זיינע, וואָס ער האָט געמאַכט פון דעם „זוהר" און אַנדערע קבלה־ספרים, אַז דעם פאַבסט׳ס נאָמען און זיין גדולה זיינען פאָראויסגעזאָגט געוואָרען אין דער תורה, — אפילו דאָס האָט ניט געקענט צוציהען די אידען, און בלויז אין די גאַסען פלעגט ער זיך אָפט בעגעגענען מיט די זויערע פנים׳ער פון זיינע ברידער.

מאָנאַטען־לאַנג האָט ער פונדעסטוועגען ניט פערלאָרען קיין געדולד און איז אָנגעגאַנגען מיט זיינע דרשות. נאָר איינמאָל, ווען ער איז געוואָרען שטאַרק פערצווייפעלט און צורודערט, האָט ער זיך געסטאַרעט צו קומען צום פאַבסט, כדי איהם צו בעטען, ער זאָל בעפעהלען די אידען זיי זאָלען קומען צו זיינע דרשות. ער האָט געפונען דעם הייליגען פאָטער אין בעט, ניט ביים גאַנצען געזונד, נאָר דאָך פיהרענדיג אַ גאַנץ מונטערן געשפרעך מיט דעם בישאָף פון סאַלאַמאַנקאַ און מיט׳ן שאַך־מייסטער מכח אַ קאָמישער געשיכטע, וואָס האָט געטראָפען מיט דעם פאַבסט׳ פאָרשטעהער אין פראַנקרייך. אויף׳ן ווייסען קישען אונטער אַ רויטליך היטעלע האָט ער געזעהן דעם הייליגען פאָטער׳ס בלאַס געזיכט, וואָס האָט געטראָגען אויף זיך שטאַרקע צייכענס פון טהעטיגקייט. אַ צושואָקענער איז דזשוזעפע געשטאַנען ביי דער טהיר, ביז וואַנען דער קליידער־האַלטער, אַ מאַן פון נאָבעלער פאַמיליע, האָט איהם געהייסען צוגעהן נעהנטער. מיט עהרפורכט איז ער צוגעגאַנגען צום בעט, און פאַלענדיג אויף די קניע האָט ער געקושט דעם פאַבסט׳ס פיס. דערנאָך האָט ער זיך אויפגעהויבען און פאָרגעלייגט זיין בקשה.

נאָר דער הערשער פון קריסטענטהום האָט געמאַכט אַן אונצופריעדענע מיענע. ער איז געווען אַ געלערנטער און אַן אַדעלמאַן, אַ גרויסער אָנהענגער פון ליטעראַטור און קונסט. אין זיין בענעהמונג צו די אידען איז ער געווען קליגער, איידער די וועלטליכע קעניגע פון יענער צייט, און זיין אידישע פאָליטיק איז שטענדיג געווען פערהעלטניסמעסיג מילדער איידער זייערע. ער איז איבערהויפט געווען אַריינגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין זיין אויסלענדישער פאָליטיק, און זיין פאָפולאַריטעט האָט מחמת דעם היבשלאַך געליטען אין רוים גופא.

אין דער צייט, וואָס דזשוזעפע דע פראַנקי האָט אויסגעגאָסען זיין האַרץ פאַר אַ בישאָף, בעלעסטיגענדיג איהם מיט זיין פלאַן און איהם ערקלעהרענדיג, ווי אַזוי ער וואָלט געקענט לייזען די יודען־פראַגע, ווי

אַזוי ער וואָלט געקענט שפּיעלען זיינע ברידער אויף די הערצער ווי **דוד** אויף דער האַרף, ווען ער וואָלט זיי נור געקענט קריגען אונטער דעם צויבער פֿון זיין שטימע, — אין דער צייט האָט אַן אַדעל־מאַן פֿון דעם פּאַבסט'ס שלאָפֿ־קאַמער אַריינגעבראַכט אַ מאָהלצייט אויף אַ זילבערנער טאַץ. אימיצער האָט אַפֿריהער פֿערזוכט דאָס עסען, ווי דער שטייגער איז געווען, צו זיין זיכער, אַז עס איז ניט פֿערגיפֿטעט, כאָטש עס איז געקומען פֿון דעם פּאַבסט'ס קיך, און אויף אַ וואונק פֿון זיין היילינקייט, האָט דזשוזעפּע געמוזט אַבטרעטען אָן אַ זייט. און איידער דער פּאַבסט האָט נאָך געענדיגט זיין מאָהלצייט האָבען זיך געמאַכט אַנדערע איבער־שלאָגען: דער דירעקטאָר פֿון זיין אָרקעסטער איז געקומען נאָכפֿרעגען זיך מבח דעם קאָנצערט, וואָס האָט געזאָלט זיין דעם ערשטען אויגוסט; און צו די צרות זיינען נאָך געקומען אַ פּאָר גאָלדשמידען מיט זייער אַרבייט און מיט בעזונדערע, קאָנקורירענדע מאָדעלען פֿון אַ קנאָפּ פֿאַר דעם פּאַבסט'ס מאַנטעל. דזשוזעפּע האָט זיך אין זיך אויפֿגעגעסען פֿאַר פֿערדרום. בעת ווען דער „היילינגער פֿאַטער" האָט אָנגעטהאָן די שפּאַקולען צו בעטראַכטען די גרויסע זילבערנע וואַזע, וועלכע איז געווען בעשטימט פֿאַר די ברעקלאַך און די טראָפּענס — די „שירים" פֿון זיין טיש, איהרע רייך־איינגעפֿאַסטע הענטלאַך און איהרע וואונדערבאַרע מאָהלערייען; און איהר חבר'טע, אַ צווייטע וואַזע, וואָס האָט געדאַרפֿט שטעהן מיט וואַסער ביי איהם אין שאַפֿע, און וועלכע האָט געהאַט אויף זיך אַ שעהנע צייכנונג. פֿאָרשטעלענדיג דעם היילינגען אַמבראָדזשיאָ, רייטענדיג אויף אַ פֿערד און זיך יאָגענדיג נאָך די אַריאַנער. און אַז איינער פֿון די גאָלד־שמידען איז שוין קיום אַמאָל אָבגע'פּטר'ט געוואָרען און איז אַוועק, אָנגעלאָדען מיט דוקאַטען פֿון דעם פּאַבסט'ס אוצר, איז דער אַנדערער געבליבען אַ זעהר לאַנגע צייט. וואָרים ס'האָט אויסגעזעהן, אַז זיין היילינקייט איז גאָר ענטציקט פֿאַר זיין וועקסענעם מאָדעל, זיך וואונ־דערנדיג, ווי גרויסאַרטיג דער קינסטלער האָט פֿאָרגעשטעלט „גאָט דעם פֿאַטער" אויף אַ בולט'ן אופֿן, זיצענדיג גאַנץ געמיטהליך אויף זיין כסא הכבוד, און ווי קונציג ער האָט אַריינגעזעצט דעם דינעם שפּיץ פֿון דעם גרעסטען דיאַמאַנט פּונקט אין מיטען. „איל זיך צו, מיין זוהן," האָט זיין היילינקייט געזאָגט, אָבלאָזענדיג איהם ענדליך, „איל זיך צו, וואָרים איך וואָלט אַליין געוואָלט טראָגען דעם קנאָפּ איידער איך שטאַרב." און דערנאָך האָט ער זיך מיט אַ שמייכלענדען געזיכט געווענדעט צו דזשוזעפּע'ן און געזאָגט: „דו פֿערלאַנגסט נאָך עפּעס פֿון מיר, פֿראַ דזשוזעפּע? אַה, איך האָב גאָר פֿערגעסען! דו ווילסט פריידיגען צו דיינע

איינגע'עקשן'טע ברידער. מהיכי תיתי, ס'איז אַ גוטע אַמביציע. לואידושי, דו וועסט מיר דערמאָנען מאָרגען אַרויסצולאָזען אַ בעפעהל."

מיט בליצענדע אויגען איז דער פריסטער ווידער אַמאָל געפאַלען דעם פּאַבסט צו די פיס, וועלכע ער האָט געקושט, מורמלענדיג עפּעס אַלס דאַנק. דערנאָך, זיך פערנייגענדיג, איז ער אַרויס און מיט פרייד אַוועק צוריק אין מאָנאַסטיר.

דער פּאַבסטליכער אוקאַז איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אין צייט. די אידען האָבען געמוזט קומען צו דער נעכסטער דרשה. אין אַ וואַהנזין פון גייסטליכער ענטציקונג האָט ער ערוואַרטעט דעם שבת נאָכמיטאָג. ער האָט צוגענרייט אַ וואונדערבאַרע דרשה. די אידען וועלען זיך ניט דער־וועגען אַריבערטרעטען דעם אוקאַז. ער איז געוועזן קלאָהר און דייטליך און בעשטימט. זיי האָבען זיך ניט געקענט אויסדרעהען דערפון. און דערצו פלעגט זייער ווידערשטאַנד ערשט קומען שפּעטער, נאָכדעם ווי זיי פלעגען די ערשטע צייט אָבהיטען דעם בעפעהל. די טעג זיינען פערבײ. דער אוקאַז איז ניט צוריקגערופען געוואָרען, כאָטש די רייכע באַנקירען פון דער אידישער קהילה האָבען, ווי ער האָט געקראָגען צו וויסען, אָנגעווענדעט אַלע מיטלען דערצו; ער איז אפילו ניט געענדערט געוואָרען מיט אַן אויסרייד, אַז מען וויל איהם כלומר'שט מאַכען קלאָהרער. ווי ס'פלעגט זיין דער שטייגער פון די פּאַבסטען צו טהאָן מיט צו שטרייגגע אוקאַזען. ניין, קיין זאַך האָט נישט געקענט ראַטעווען די אידען פון זיין דרשה.

נאָר דאָנערסטאָג האָט אויסגעבראָכען אַ מגפה אין דער געהעטאָ; פרייטאָג איז שוין אַ צעהנטעל-חלק פון דער בעפעלקערונג געווען טויט. דערצו האָט זיך נאָך געמאַכט אַן איבערגוס פון דעם טייך טיבער, וועלכער האָט מיטגעהאָלפען פערשטאַרקען די פּעסט אין די דאָזיגע געדיכטע געסלאַך, אין יענע איינגע הייזער, וואו ס'האָט געקישעט מיט קינדערלאַך שבת האָבען זיך די טויערן פון דער געהעטאָ אין גאַנצען צוגעמאַכט. די מגפה איז פערלאָסען געוואָרען אינעווייניג. דריי חדשים צייט זיינען די אויסגעשטויסענע פון דער מענשהייט געווען פערשפּאַרט אין זייער פערפעסטעטער תפיסה, טאָג אַזוי ווי נאַכט, צו לעבען אָדער שטאַרבען ווי זיי האָבען געוואָלט. און ענדליך, אַז די געהעטאָ איז געעפנט און אויסגעלופטערט געוואָרען, איז זי געווען געפּאַקט מיט טויטע, ניט מיט לעבעדיגע.

VII.

יוסף דער טרוימער איז געווען האַלב דערשלאָגען פון דעם דאָזיגען צווייטען קלאַפּ, וואָס זיינע חלומות האָבען געקראָגען. אַן ערדליכע אַנגסט, וואָס ער האָט ניט געוואָלט צולאָזען צו זיך, האָט איהם איינפאַך אויפגעגעסען. אַ לעבעדיגען אין דער צייט פון דער מגפה, וועלכע האָט זיך, ניט קוקענדיג אויף אַלע אָנשטריינגונגען, דאָך אַרויסגעריסען פון דער גהעטאָ און זיך פערשפרייט איבער דער שטאָדט, עפּעס אַזוי ווי צו בעשטראָפען די, וואָס האָבען בעשאַפען די בעדינגונגען פון איהר עקזיסטענץ. אָבער ניט פאַר זיך אַליין האָט ער זיך געשראָקען — זיין גאַנצע זאָרג איז געווען וועגען זיין פאָטער און מוטער, וועגען דער נאָבעלער מרים. אַז ער האָט נאָר געהאַט אַ פרייע שעה, נאָכדעם ווי ער פלעגט בעזוכען זיינע קריסטליכע חולאים, האָט ער אַרומגעשפאַצירט לעבען דער שטאָדט פון די טויטע, פון וואַנען מען האָט ניט געקענט הערען קיין שום נייעס. און ענדליך, ווען ער האָט שוין געהערט, אַז זיינע ליעבע און טהייערע זיינען געבליבען לעבען, האָט ער געקראָגען אַן אַנדער קלאַפּ. דער אוקאַז איז געבליבען אין קראַפט נאָך דעם פאַבסט'ס אויער איז ווייבער געוואָרען צו די טענות פון די לעבען-געבליבענע אידען. ער האָט רעספעקטירט זייער שנאה צו „ברודער" דזשוזעפע'ן, ער האָט אָנערקענט זייער טענה, אַז זיי וואָלטען שוין צופריעדענער געווען צו הערען וואָס פאַר ס'איז אַנדער פריידיגער. עס איז אַלזאָ געבליבען, אַז די אַנדערע דאָמיניקאַנער גלחים זאָלען דרש'ענען פאַר די אידען, איינער נאָך'ן אַנדערן. נאָר דזשוזעפע אַליין איז אויסגעשלאָסען געוואָרען. אומזיסט האָט ער זיך געסטאַרעט צוקומען צו זיין הייליגקייט דעם פאַבסט; ער האָט קיין צוטריט ניט געקראָגען. אַזוי האָט זיך אָנגעפאַנגען יענער מאָדנער מנהג, די „פרעדיקאַ קאָאַטיוואַ", דאָס הייסט די געצוואונגענע דרשה.

יעדען שבת, נאָך זייער אייגענעם גאָטעס-דיענסט אין שוהל, האָט אַ דריט-חלק פון דער גהעטאָ-בעפעלקערונג, אַריינגערעכענט אין דעם כלל אַלע קינדער איבער צוועלף יאָהר אַלט, געמוזט קומען אַריינגעהמען דעם געגען גיפּט אין דער קירכע פון „סאַן בענעדעטאָ אַלאַ רעגאָלאַ", וועלכע איז ספּעציעל בעשטימט געוואָרען פאַר זיי. דאָרט האָט אַ גלח זיי געגעבען אַ „רבנישע" פערטייטשונג פון דערזעלביגער פרשה, וואָס זיי האָבען געהערט אין שוהל צו קריאת התורה. דער פאַבסט, וועלכער האָט געהאַט

מעהר איינזעהן איידער זיינע בישאָפּס און זיינע גלחים, האָט אָנגעבעטען די פּריידיגער, זיי זאָלען זעהן אויסמיידען די נעמען פֿון „יעזוס" און פֿון דער „היילינגער יונגפֿרוי", וואָס זיינען אַזוי טרייף ביי אידען, אָדער זיי זאָלען אָט די נעמען אויסריידען שטילערהייט; נאָר די פּריידיגער האָבען זיך ווינציג וואָס אומגעקוקט אויף דעם דאָזיגען אָנזאָג, האָבענדיג פֿאַר זיך אַן עולם פֿון אידען, וועמען ס'איז אַ מצוה געווען צו מוסר'ן און צו פֿערדאַמען מיט אַלע ווילדע ווערטער און מיטלען, וואָס זייער רעדע־קראַפֿט האָט זיי נור ערלויבט.

אַסך אידען זיינען צוריקגעבליבען אויף'ן וועג צו דער קירכע. אַ מחנה פּאָליציי־לייט האָט זיי מיט בייטשען אַריינגעטריבען אינעווייניג אין דעם היילינגען אָרט. אָט די נייע קירכען־פּראָצעסיע פֿון מענער, פֿרויען און קינדער איז געוואָרען איינער פֿון רוים'ס ספּעקטאַקלען. אַ נייער פֿערגניגען איז אויסגעקלעהרט געוואָרען פֿאַר דעם המון. אָט דער געצוואונגענער גאָטעס־דיענסט האָט געקאָסט גענוג געלד; און קאָמיש ווי ס'איז געווען, האָבען די אידען גופא געדאַרפֿט בעצאָהלען פֿאַר זייער אייגענער בעקעהרונג.

זיך אויסדרעהען פֿון די דאָזיגע דרשות, איז געווען אַן אונמעגליכע זאַך; ביי דער טהיר פֿון קירכע איז געלעגען אַ בוך, וואו עס זיינען פֿערשריבען געוואָרען די נעמען פֿון די, וואָס האָבען געפֿעהלט, און וועלכע זיינען דערנאָך בעשטראָפֿט געוואָרען מיט געלד אָדער תפיסה. כדי צו פֿיהרען ריכטיג דעם חשבון, איז נייטיג געווען צו האָבען אַלס בוך־האַלטער אַ ניי־געטויפֿטען, איינעם, וואָס האָט געקענט יעדען איינציגען פֿערזענליך און וואָס וואָלט געקענט לייכט אויסגעפֿינען וואָס פֿאַר עס איז מעגליכען שווינדעל. און ווער האָט נאָך בעסער געפּאַסט דערצו ווי דער נייער ברודער? אומזיסט האָט דושוזעפּע פּראָטעסטירט. דער אויבער־גלח האָט נישט געוואָלט וויסען פֿון קיין זאַך. און אויף אַזאַ'ן אופן, אָנשטאָט צו ווייזען זיינע ברידער אַן ערהאַבענעם ביישפּיעל פֿון אונבעצאָהלטער אַפּאָסטעלשאַפֿט, איז ער, דער פֿעראורזאַכער פֿון דער גאַנצער צרה, געזעסען אָנגעבויגען איבער זיין שרייב־טיש און בעטראַכט יעדען איינעם פֿון די פֿערזאַמעלטע, וועלכע זיינען פֿערבייגעגאַנגען לעבען איהם. און ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אַז דאָס וואָס די אידען מוזען זיך טרעפֿען מיט איהם פּנים אל פּנים, מיט איהם, דעם אויסגעשטויסענעם, דעם פֿערשאָלטענעם, און זעהן ווי ער שרייבט אום שבת, — אַז דאָס איז נאָך אַ צוגאָב צו זייערע יסורים.

נים איין שבת האָט ער געזעהן זיין פֿאָטער, אַ טראַגישע, גרייז־גראָע חורבה. ער האָט געזעהן, ווי זיי האָבען איהם מיט אַ בייטש אונטערגעטריבען, ער זאָל אַריינגעהן גיכער אין קירכע. דער בייטש האָט יוסף׳ן נאָך מעהר וועה געטהאָן איידער דעם פֿאָטער זיינעם. ווען דער קירכען־שמש, וועלכער האָט געהאַט די אויפֿגאַבע צו זעהן, אַז די פֿערזאַמעלטע זאָלען זיך צוהערען צו דער דרשה, און דער עיקר אַז זיי זאָלען נים איינדרעמלען, — ווען אָט דער בעאַמטער האָט אויפֿגעוועקט רחל׳ן מיט אַ שטיק אייזען, איז איהר אונגליקליכען זוהן אַריבער אַ קאַלטער שוויים איבער׳ן גאַנצען לייב. יעדען דריטען שבת, אַז מרים פֿלעגט פֿערבייגעהן לעבען זיין שרייב־טיש מיט אויסגעגלאָצטע אויגען, פֿול מיט פֿעראַכטונג, פֿלעגט איהם ווערן היים און קאַלט אין איין און דערזעלבער צייט. זיין איינציגע נחמה איז געווען צו זעהן גאַנצע שורות פֿון פֿרומע פּנים׳ער, וועלכע האָבען צום ערשטען מאָל אין זייער לעבען זיך צוגעהערט צו דעם עוואַנגעליום. וויינינגסטענס האָט ער כאָטש וואָס עס איז דערגרייכט. אפילו „שלמה דער לץ" איז עפּעס גאָר געוואָרען אַן אַנדער מענש; ער האָט מיט אַכטונג און מיט עהרפֿורכט זיך צוגעהערט צו די פּרעדיגער.

יוסף דער טרוימער האָט נים געוואוסט, אַז אויף דעם דאָזיגען שלמה׳ס עצה טאַקי האָבען אָט די אַלע פֿרומע אידען זיך אָנגעשטאָפּט מיט וואַטע טיעף אין די אויערן, כדי זיי זאָלען נים הערען קיין איין וואָרט פֿון די דרשות.

נאָר דערפֿאַר האָט „ברודער" דזשוזעפע אין אַנדערע קירכען זיך געמאַכט אַ גרויסען נאָמען. קריסטען זיינען געקומען פֿון ווייט און נאָהענט איהם הערען. ער פֿלעגט אַרומגעהן צווישען פֿאָלק און מען האָט איהם ליעב געקראָגען. ער האָט געפּריידיגט ביי הינריכטונגען; זיין שוואַרצער מאַנטעל און זיין ווייסער שולטער־באַנד זיינען אויפֿגענומען געוואָרען מיט פֿריינדליכקייט אין שמוציגע טורמעס. ער האָט געזאָגט וידוי מיט די שטאַרבענדע און זיי בעפֿרייט פֿון זייערע זינד, ער האָט פֿערטריבען שדים. נאָר איין זינדער איז געווען, וועמען ער האָט נים געקענט רייניגען, נים דורך דאָס „האָר־העמד" און נים דורך מלקות, און דער דאָזיגער זינדער איז געווען ער אַליין. און איין שד, איין דעמאָן איז געווען, וועמען ער האָט בשום אופן נים געקענט אַרויסטרייבען — דעם דעמאָן, וואָס איז געזעסען ביי איהם אין האַרצען, די אונרוהיגקייט פֿון זיין אייגענער נשמה, וואָס האָט זיך געהאַלטען אין איין אָנשלאָגען אָן די ווירקליכקייטען פֿון לעבען און וועלכע איז איצט צוריסען געוואָרען דורך די צוקורצקומונג

פֿון דעם קריסטענטהום, אַזוי ווי פֿריהער דורך די שוואַכע ווייטען פֿון דער העטאָ.

VIII.

ס'איז אַלזאָ ווידער געווען די קאַרנאַוואַל־וואָך — די פֿערריקטע גאָטעס־לעסטערנדע וואָך פֿון הוליאַנקעס און טייוועלשע שמחות. די גאַסען ויינען געווען בעגאָסען מיט פֿערשיעדענ־פֿאַרביגע קליידער, ווי אַ רעגענ־בויגען, און האָבען געקאָכט מיט דעם גערויש און דעם געלעכטער פֿון דעם עולם, וועלכער האָט זיך אין משך פֿון די עטליכע טעג נאָך פֿער־גרעסערט דורך די מחנות פֿון פֿרעמדע, וועלכע פֿלעגען קומען קיין רוים. פֿון די פֿענסטער און פֿון די דעכער, וואָס זיינען געווען שוואַרץ מיט מענשען־קעפּ, האָט מען געהאַלטען אין איין אַרונטערוואַרפֿען און אַרונ־טערגיסען האָניג, שמוציגע וואַסער, פֿערפֿוילטע אייער און זאָגאַר קאָכעדיגען עהל אויף די פֿוס־געהער און די רייטער, וועלכע האָבען זיך געפֿונען אונטען אין די גאַסען. אַלע ווילע האָבען אויסגעבראָכען מורא'דיגע געשרייען, גאָטעס־לעסטערנדע מאַסקען־טרעגער האָבען זיך אַריינגעריסען אין די קירכען, זיי האָבען פֿערפּאַטשקעט און געמאַכט מיט דער בלאָטע צוגלייך אַלעס, וואָס איז זיי נור געקומען אין דער האַנד, אַלצדינג, אי מענשליכע אי געטליכע זאַכען; קיין וואַך האָט ניט געהאָלפֿען איינצוהאַלטען די דאָזיגע הפקרות פֿון דעם המון, קיין שום מיטעל, ניט די ריטער און ניט די תליה אפילו, וועלכע מען פֿלעגט אָפֿט אָנווענדען. יעדער אוקאַז, וואָס האָט פֿערוועהרט וואָס עס איז פֿון די אַלע ווילדקייטען, איז איינפֿאַך געווען אַ טויטער בוכשטאַב.

אין אַזאַ צייט האָבען די אידען געהאַט פֿאַר וואָס צו ציטערן, זייענדיג אין גאַנצען ביי דעם לוסטיגען קריסט אין די הענד. אַזוי ווי זיי זיינען תמיד אויסגעצייכענטע שליפּשטיינער פֿאַר יעטוועדען שפּאַס, זיינען זיי אין די קאַרנאַוואַל־טעג געווען אַ זעלטען־מיטעל צום צייט־פֿערטרייב. דעם ערשטען טאָג איז אַ דעפּוטאַציע פֿון אידישע בעלי בתים, אַריינגערעכענט אין דעם אויך די דריי עלצטע פֿון דער קהילה און די רבנים, געגאַנגען פֿאָראויס אין אַ פּראָצעסיע צום סענאַט. אָנגעטהאָן אין רויט־געלע קאָסטיומען, האָבען זיי דורכמאַשירט די גאַנצע שטאָדט, פֿון דעם „פֿאַלקס־פּלאַץ" ביז דעם ק אַ פּ י ט אָ ל, דעם יופּיטער־טעמפּעל, צווישען

אַ דאָפּעלטען פייער פון אַלערליי געמיינהייטען. צוקומענדיג צום „קאַפּיטאָל", איז די פּראָצעסיע אַריין אין דעם טראָהן־זאַאל, וואו די דריי „קאָנסער־וואַטאָרען" און דער עלצטער פון די „קאַפּאָריאָני" זיינען געזעסען אויף רויטע סאַמעטענע שטוהלען אינאיינעם מיט דעם שאַץ־מייסטער פון דעם „קאַפּיטאָל" אין זיין שוואַרצען מאַנטעל און זיין סאַמעטען היטעלע. דער אויבער־ראַבינער האָט אַנידערגעקניעט אויף דעם ערשטען טרעפּעל פון דעם טראָהן, און איינבויגענדיג זיין גרייז־גראָען קאָפּ צו דער ערד, האָט ער געזאָגט: „פול מיט רעספּעקט און איבערגעבענהייט צו דעם רוימישען פאָלק, קומען מיר, די גבאים און די רבנים פון דער אונטערוואָרפענער אידישער קהילה, פאָרלייגען פאַר אייער הויכען טראָהן אונזער טרייהייט און אונזער טיפען רעספּעקט אין נאָמען פון אונזערע רעליגיאָנס־ברידער, און בעטען ביי אייך אייער לייטזעליגען מיטלייד. וואָס איז שייך צו אונז, וועלען מיר ווי ביז איצט אַזוי אויך ווייטער מתפּלל זיין צום אל עליון, צום אַלמעכטיגען אין הימעל, ער זאָל שיינקען פריעדען און לאַנגע, רוהיגע יאָהרען אונזער הערשער דעם פּאַבסט, וועלכער רעגירט פאַר דאָס גליק פון דעם כלל; און דעסגלייכען וועלען מיר בעטען גאָט פאַר אייערע הויכקייטען, פאַר דעם זעהר געשעצטען סענאַט און פאַר דעם גאַנצען פאָלק פון רוים."

אויף וואָס דער עלצטער פון די „קאָנסערוואַטאָ־ען" האָט געענט־פערט: „מיט פערגניגען נעהמען מיר אָן דעם אויסדרוק פון טרייהייט, פון הכנעה און פון רעספּעקט, וואָס איהר בענייט היינט אין נאָמען פון דער גאַנצער אידישער קהילה, און זייענדיג זיכער, אַז איהר וועט רעספּעקטירען די געזעצען און די בעפעהלען פון דעם סענאַט, און אַז איהר וועט ווי ביז אַהער אַזוי אויך ווייטער צאָהלען די צינזען און די שטייערן, וואָס ליגען אויף אייך, שיינקען מיר אייך אונזער שוץ, מיט דער האָפנונג, אַז איהר וועט וויסען ווי זיך צו בעגעהן, כדי צו האָבען די ווערטה אונזער פּראָטעקציע." דערנאָך, אַרויפשטעלענדיג דעם פוס ביים רב אויף'ן נאַקען, האָט ער אַ געשריי געטהאָן: „אַנדאַטע!" (טראָגט זיך פון דאַנען!)

דער רב האָט זיך אויפגעהויבען, האָט איבערגעגעבען די „קאָנסער־וואַטאָרען" אַ בוקעט און אַ בעכער מיט צוואַנציג קראָנען, און ער האָט זיך אָנגעבאָטען צו פערפוצען די ביהנע פון דעם סענאַטאָר אויף'ן „פאָלקס־פּלאַץ". און דאַן האָט די דעפּוטאַציע ווידער מאַרשירט איבער די געדיכטע, לוסטיגע גאַסען, פערביי אַלערליי געמיינהייטען, כדי צו

ווידערהאָלען פון דאָס ניי איהרע היפּאָקריטישע ערקלעהרונגען פאַר דעם טראָהן פון דעם סענאַטאָר.

שפּאָטישע פּראָצעסיעס האָבען איבערגעקרימט דעם דאַזיגען מאַרש פון די אידען. די פיש־הענדלער, וועלכע זיינען געווען שטיקלאַך שכנים פון דער געהעטאָ און זיינען אויף אַזאַ'ן אופן בעקאַנט געווען מיט איהרע מנהגים, האָבען בערייכערט דעם קאַרנאַוואַל מיט פערשיעדענע אַנדערע שפּאָטישע צערעמאָניעס; אָט איז כלומר'שט פאָרגעשטעלט געוואָרען די לויה פון אַ רב, און אָט האָט זיך געצויגען אַ גאַנצע שורה פון אידען, רייטענדיג אויף עזלען; פאַראויס פאָהרט אַ רב אויף אַ פערד, מיט'ן פנים צום הינטען; מיט איין האַנד נעהמט ער אָן דעם פערד פאַר'ן עק און אין דער אַנדער האַנד האַלט ער אויסגעשטרעקט אַ נאָכגעמאַכטע ספר־תורה, און דער המון קאַטשעט זיך איינפאַך פון געלעכטער. נאָר מען האָט זיך ניט בענוגענט בלויז מיט דעם וואָס מען האָט אָבגעלאַכט פון די אידישע מנהגים; מען האָט זיך אויך לוסטיג געמאַכט מיט די אידען גופא. מען האָט זיי אַרונטערגעריסען די היטלען פון קאָפּ און זיי פערוואָרפען מיט אַלערליי שמוץ. יענעם יאָהר האָט זיך דער גובערנאַטאָר פון רוים אַריינגעמישט און האָט אָנגעזאָגט, מען זאָל די אידען קיין שום אַנדער זאַך ניט וואַרפען אין פנים אַריין, אַחוץ פּרוכט. אַ רוימישער אַריסטאָקראַט, אַ מאַרקיז, האָט זיך קונה שם געווען ביי דעם קאַרנאַוואַל־עולם דערמיט וואָס ער האָט די אידען פערוואָרפען מיט פיין־עפּעל. אָבער דאָס אַלעס איז געווען אַ גאָרנישט געגען דעם דריטען טאָג, נאָך דעם וועט־לויף פון די עזלען און די בופלאָקסען. דאַן האָבען די אידען געהאַט אויסצושטעהן די גרעסטע ערנידעריגונג, וואָרים אין יענעם טאָג איז פאָרגעקומען זייער וועט־לויף.

ס'איז געווען אַ קאַלטער פריה־מאָרגען, דער הימעל איז געווען ריין און בלאָה; נאָר באַלד האָבען זיך די וואָלקענס גענומען קלייבען, און דער לוסטיגער עולם האָט זיך דערפרעהט מיט דער מעגליכקייט, עס זאָל היינט אַראָבגעהן אַ גוס־רעגען. ביי דעם טויער פון סאַן לאָרענצאָ, אין דער לאַנגער שמאָלער גאַס פון דער „וויאַ קאָרסאָ" וואו אַלעס, די טהירען, די טרעפּ, די דעכער און די טראָטואַרען זיינען געווען פערנומען מיט מענשען, האָבען זיך געפונען עטליכע אידען. זיי האָבען נאָר וואָס געהאַט אָבגעגעסען אַ גוטען מאָהלצייט, נאָר זיי האָבען גאָרנישט אויסגעקוקט זאַט און צופריעדען. כמעט נאַקעטערהייט, מיט גאַנץ קליינע ווייסע מאַנטלען, בעדעקט מיט פליטערלאַך און פערפוצט מיט לאָרבער־קראַנצען, זיינען זיי געשטאַנען און געציטערט פון קעלט, ערוואַרטענדיג דעם

בעפֿעהל צו נעהמען לויפֿען פֿערביי אָט דעם פֿינסטערן, ווילדען, גיפֿטיגען און צוויש:טען המון. ענדליך האָט אַן אָפֿיציר אויף אַ פֿערד געגעבען דעם בעפֿעהל, און די האַלב־נאַקעטע געשטאַלטען, מיט זייערע מערק־ווירדיגע אָריענטאַלישע פנים'ער פֿול מיט אומעט, האָבען אָנגעפֿאַנגען זייער ווילדען געלויף אַרונטער דעם „קאָרסאָ", בעגלייט פֿון די מורא'דיגע יובלענדע געשרייען פֿון דעם פעבעל. דער ציעל־אָרט, פֿון וואַנען דער וועט־לויף פֿלעגט זיך אָנפֿאַנגען, איז געווען דער טהורם פֿון דעם הייליגען אַנדזשעלאָ. פֿריהער פֿלעגט זיך דער וועט־לויף ענדיגען מיט דעם „קאָראָסאָ", נאָר שפּעטער האָט מען איהם פֿערלייגנגערט, כדי צו בעפֿרידיגען דעם וואונש פֿון אַ פּאַבסט, וועלכער האָט געוואָלט, אַז די לוסטיגע סצענע זאָל זיך ענדיגען אונטער זיינע פֿענסטער, בעת ער פֿלעגט זיצען אין אַ האַלב־פֿערשטעלטען צימער, דעקאָרירט מיט נאַקעטע פֿיגורען — די מאַלערייען פֿון דזשוליאָ ראָמאַנאָ.

שנעל, שנעל זיינען זיי געפֿלויגען, די וועט־לויפֿער; וואָרים וואָס שנעלער זיי זיינען צוגעקומען צום ציעל־פונקט, אַלץ גיכער זיינען זיי בעפֿרייט געוואָרען פֿון דעם האָגעל פֿון שפּאָט, אויסגעמישט מיט שווערע שטיינער און בעגלייט פֿון קלעפּ מיט שטעקענס, מיט וואָס די ווילדע צושויער האָבען זיי מכבד געווען. און עפּעס אַזוי ווי זיי וואָלטען ניט געווען שנעל גענוג אין זייער לויפֿען, האָט מען זיי נאָך אונטערגעטריבען: דער אָפֿיציר מיט זיינע סאָלדאַטען, רייטענדיג אויף פֿערד, האָבען גאַלאָפּירט הינטער זייערע פֿיס, אַזוי אַז יעדער איינער פֿון די אונגליקליכע לויפֿער איז געווען אין געפֿאַהר איבערגעפֿאָהרען צו ווערן. זיי זיינען אַלזאָ געלאָפֿען און געלאָפֿען אין איין אָטהעם, סאָפּענדיג, שוויצענדיג, אַז דער שלאַג האָט זיי שיער ניט געכאַפּט. אָה, וואָס פֿאַר אַ שפּאַסיגע סצענע! אָה, וואָס פֿאַר אַ זיסקייט דאָס איז געווען פֿאַר די קאַרנאַוואַל־לייט!

איינער פֿון די וועט־לויפֿער, אַ יונגער מאַן, וואָס האָט זיך געוואָרפֿען אין די אויגען מיט זיין אויסגעמאָגערטען געזיכט און זיין יוגענדליכער דרייסטקייט, איז געלאָפֿען פֿאָראויס. און דער המון האָט איהם בעגלייט מיט ווילדע, שפּאַסהאַפֿטע הורראַהס. שעהנע דאַמען, וואָס זיינען געזעסען אויף די באַלקאָנען — ניט מאַסקירט, אַזוי ווי אין פֿראַנקרייך, נאָר מיט אָפֿענע, אויפֿ:ערעקטע געזיכטער — האָבען זיך דורכגעוואָרפֿען מיט שטיפֿערישע, לוסטיגע שמייכלען. און פּלוצלינג האָט אויסגעבראָכען אַ שטורם פֿון געלעכטער, וועלכער האָט פֿערפֿלייצט די האַלב־נאַקעטע לויפֿער. אַלץ ווייטער און ווייטער האָבען זיי זיך געיאָגט, אָהן אַן אָטהעם,

בלינד, סאָפּענדיג, פֿערוואָרפֿען מיט שמוץ און מיט שטיינער; אַלץ ווייטער און ווייטער דורך די טוזענד איילען פֿון דעם אונענדליכען מאַרשרוט; אַלץ ווייטער און ווייטער, קאָכענדיג אין זיך און טריפֿענדיג און פֿאַלענדיג פֿון די פֿיס. זיי זיינען שוין געווען ניט ווייט פֿון דעם ציעל־פונקט. זיי זיינען שוין פֿערבייגעלאָפֿען דעם „סאַן־מאַרקאָ“, דעם אַלטען ציעל־אָרט. דער יונגער איד איז נאָך אַלץ געלאָפֿען פֿאָראויס, נאָר אַ פֿעטער אַלטער איד איז געווען גאַנץ נאָהענט לעבען איהם. די אויפֿרעגונג פֿון דער מאַסע איז געוואָרען אונגעהייער גרויס. אַ טויזענד שפּאָטישע שטימען האָבען אָבגעהילכט אין דער לופֿטען און אויפֿגעמונטערט די קאָנקורענטען. אָט זיינען זיי שוין געווען אויף דער בריק. מען האָט שוין געקענט זעהן דעם טהורם פֿון דעם הייליגען אַנדזשעלאָ, וועמעס פֿעסטונגען האָבען געטראָגען די נעמען פֿון די אַפּאָסטעלן. דער פֿעטער אַלטער איד האָט זיך גערוקט אַלץ נעהנטער; איצט, ווען ער איז שוין געקומען אַזוי ווייט, האָט ער געוואָלט קריגען די זעקס און דרייסיג קראָנען, וואָס דער פּרייז וואָלט איהם געקענט איינברייננגען. נאָר דער יונגער מאַן האָט דערלאַנגט אַ מעכטיגען שפּרונג. ער איז אַריבער דעם פּאַבסט׳ס פֿענסטער, און ס׳איז געווען זיין טאָג. די גאַנצע לופֿט האָט אָבגעהילכט פֿון געלעכטער, ווען די איבעריגע קאַנדידאַטען האָבען אין אימפּעט זיך אָנגעשלאָגען אָן איהם. און גלייך נאָכדעם האָט זיך געהערט אַ מורא׳דיגער טויזענדפֿאַכער ליאַרם. דאָס האָבען די צווישעטע צושויער בעגריסט דעם פֿעטען אַלטען מאַן, וועלכער איז אַנידערגעפֿאַלען אָהן כוחות אין מיטען וועג.

אַ בעאַמטער האָט דעם געווינער איבערגעגעבען דעם פּרייז — אַ שטיק רויטע ווענעציאַנער געוואַנד. דער יונגער איד האָט עס גענומען, עס בעטראַכט מיט אַ מאָדנעם, אונערגרינדליכען בליק, נאָר מיט אַמאָל האָט זיך דער ריכטער אָבגערופֿען:

„דער קאַפּיטאַן פֿון די סאָלדאַטען זאָגט מיר, אַז זיי האָבען ניט אָנגעפֿאַנגען אַלע גלייך ריכטיג ביים טויער. זיי מוזען מאָרגען לויפֿען נאָך אַמאָל.“ דאָס איז געווען אַ געוועהנליכע המצאה, כדי צו פֿערלייגערן דעם שפּאַס. נאָר דעם געווינער׳ס אויגען האָבען געשאָסען מיט צאָרן.

„ניין, מיר האָבען אָנגעפֿאַנגען אַלע אין איין סעקונדע, אַזוי ווי קוילען, וואָס קומען אַרויס פֿון אַ קאַנאָן,“ האָט ער געזאָגט.

„שטיל, שטיל, גיב איהם אָב צוריק דעם פּרייז,“ האָט געשעפּטשעט איינער פֿון די וועט־לויפֿער הינטער איהם, ציהענדיג איהם פֿאַר׳ן מאַנטעל.

„זיי גיבען עס שטענדיג צוריק צו דעם ערשטען געווינער.“ נאָר דער יונגער מאַן האָט זיך ניט צוגעהערט צו דער עצה.

„אויב אַזוי, טאָ פאַרוואָס האָט אונז דער קאַפּיטאַן פריהער ניט אָבגעשטעלט?“ האָט ער געפרעגט.

„האַלט דיין צונג צווישען דיינע הינטישע צייהן,“ האָט דער ריכטער געענטפערט. „יעדענפאַלס מוז נאָך אַמאָל איבערגעלאָפען ווערן, ווייל דאָס געזעץ הייסט, עס זאָלען זיין וויניגסטענס אַכט לויפער.“

„מיר זיינען אַכט,“ האָט דער יונגער איד געזאָגט.

דער ריכטער האָט אָבגעמאָסטען דעם בונטאָוושטשיק מיט די אויגען; דערנאָך האָט ער מיט אַ שטעקען אָנגעקלאַפּט יעדען איינעם פון די וועט־לויפער אָן פּלייצע, אַקוראַט ווי זיי וואָלטען געווען שטיקער האָלץ, און ער האָט געצעהלט: איינס — צוויי — דריי — פיער — פינף — זעקס — זיבען!“

„אַכט,“ האָט זיך אָבגערופען דער יונגער מאַן, דערוועהענדיג צום ערשטען מאָל דעם אַלטען אידען, אויף דער ערד הינטער איהם, און זיך איינבויגענדיג איהם אויפצוהויבען.

„אָט די בריאה! אויך מיר אַ מענש! ער רעכענט זיך ניט. ער איז שכור.“

„דו פערפלוכטער הונד!“ און זיך פּלוצלינג אויסגלייכענדיג, האָט דער יונגער איד אַרויסגענומען אַ קרייץ פון אונטער זיין מאַנטעל. „דו ביסט גערעכט!“ האָט ער אַ געשריי געטהאָן מיט אַ דונערנדער שטימע. „פאַרהאַן בלויז זיבען אידען, וואָרים איך — איך בין ניט קיין איד. איך בין פראַ דזשוזעפע!“ און דער צלם האָט זיך אַרומגעדרעהט, פערשפּריי־טענדיג אַ געפיהל פון פּחד אַרום איהם.

דער ריכטער האָט אָבגעטראָטען צוריק אין ערשטוינונג און שרעק. די זעלנער זיינען געבליבען זיצען ווי פערשטיינערט אויף זייערע פערד, דער קאָכענדער עולם איז אויף אַ ווײלע שטיל געבליבען, זיך צוהערענדיג אויפמערקזאַם צו דעם, וואָס דאָ קומט פאָר. דער גוס־רעגען האָט אויפגעהערט און אַ שטראַהל פון זונען־ליכט האָט געבלישטשעט אויף'ן קרייץ.

„אין קריסטוס'עס נאָמען פערפלוך איך דאָס דאָזיגע טייוועלשע חוזק־מאַכען פון גאָט'ס אויסערוועהלטען פאָלק,“ האָט דער גלח געדונערט. „טרעט אַלע אָב צוריק! וועט קיינער פון אייך ניט ברייננען דעם דאָזיגען אָרעמען אַלטען מאַן אַביסעל קאַלט וואַסער?“

„האָט איהם דער הימעל דען ניט געגעבען גענוג קאַלט וואַסער?“

האָט אַ פֿרעג געטהאָן אַ לץ צווישען עולם. נאָר קיינער האָט זיך ניט געריהרט פֿון אָרט.

„טאָ מעגט איהר אַלע ברענען ווי אַ פֿייער,“ האָט דער פריסטער געזאָגט. ער האָט זיך ווידער אָנגעבויגען און לאַנגזאַם אויפֿגעהויבען דעם אַלטען מאַן'ס קאָפּ. דאַן איז זיין געזיכט געוואָרען האַרטער און ווייסער. „ער איז טויט,“ האָט ער זיך אָבגערופֿען. „זאָל קריסטוס, אין וועמען ער האָט ניט געגלויבט, איהם צונעהמען צו זיך און איהם שיינקען זיין גנאָד.“ און לאַנגזאַם האָט ער אַרונטערגעלאָזט צוריק דעם בר־מינן און איהם צוגעמאַכט די גלעזערנע אויגען זיינע. אַ שווידער איז אַריבער די צושויער איבער'ן לייב. דער טויט האָט אַרויסגערופֿען אַ געפֿיהל פֿון אַבטונג זאָגאַר צו דעם אַלטען אידען. ער איז געלעגען דאָרט, געטראָפֿען פֿון אַן אַפּאָפּלעקציע, וועלכע איז געקומען דורך דעם שווערען מאָהלצייט, וואָס מען האָט איהם מיט געוואַלד געגעבען פֿאַר'ן לויפֿען. די פּאַטשער־קעס האָבען געבלישטשעט אויף זיין ווייסען מאַנטעל, זיינע נאַקעטע פֿיס זיינען געווען אַזוי ווי פֿערגליווערט. פֿון וויטען האָבען זיך געהערט די ווילדע קולות, דער ליאַרם פֿון אַ פֿערריקטען עולם, די וויטע מוזיק פֿון פֿידלען און פֿיאָלען. דעם קאַפּיטאַן איז אַלע ווייל געוואָרען וואַרים און קאַלט. ס'איז אמת, אַז ער האָט פֿון פֿערגניגען וועגען מיט זיין פֿערד אונטערגעיאָגט דעם פֿעטען לויפֿער, אָבער ער האָט ניט בדעה געהאַט איהם צו ערמאָרדען. אַ געפֿיהל פֿון חרטה איז אַריבער איבער די צושויער. נאָר דער ריכטער איז ענדליך געקומען צו זיך.

„לייג די האַנד אויף אָט דעם פֿאַלשען פריסטער!“ האָט ער אַ געשריי געטהאָן. „ער איז אַ פֿערראַטהער. ער האָט זיך אומגעקעהרט צוריק צו זיין פֿאָלק. ער איז געוואָרען צוריק אַ איד — מען מוז איהם אַראָבשינדען די הויט לעבעדיגערהייט.“

„טרעט אָב, אין נאָמען פֿון דער הייליגער קירכע!“ האָט פֿראַ דזשוזעפּע אויסגערופֿען, זיך אומדרעהענדיג פונקט אַנטקעגען דעם קאַפּיטאַן, וועלכער איז פֿונדעסטוועגען געבליבען זיצען ווי צוגעשמידט אויף זיין פֿערד. „איך בין ניט קיין איד. איך בין פונקט אַזאַ גוטער קריסט ווי זיין הייליגקייט דער פּאַבסט, וועלכער איז נאָר וואָס געזעסען דאָרט ביי זיך אין פֿענסטער און האָט געקליבען נחת פֿון דעם דאָזיגען היידישען לוסטיגען יום טוב.“

„טאָ פֿאַרוואָס זשע ביסט דו געלאָפֿען אינאיינעם מיט די אידען? ס'איז אַ חלול השם. דו האָסט פֿעראונרייניגט דיין פריסטער־מאַנטעל.“

„ניין, איך האָב ניט געטראָגען מיין מאַנטעל. זעהסט ניט, אַז איך

בין האַלב נאַקעט? איז דאָס אפשר דער מלבוש, וואָס איך דאַרף רעספּעקטירען — אָט די שמאַטע, וואָס אייערע בירגער האָבען געמאַכט פאַר אַ ציעל, צו וואַרפען דערויף אַלערליי פּאַסקודסטוואָ?"

„דו ביסט אַליין שולדיג אין דעם," האָט זיך דער קאַפּיטאַן אָבגערופען מיט אַ מילדען טאָן. „נאָך וואָס ביסט דו געלאָפען מיט אָט די פערפעסטעטע לייט?"

דער פּריסטער האָט איינגעבויגען דעם קאָפּ. „דאָס איז מיין תשובה," האָט ער מיט אַ ציטערנדער שטימע געזאָגט. „איך האָב געזינדיגט געגען מיינע ברידער. איך האָב שווערער און ביטערער געמאַכט זייערע יסורים. דערפאַר האָב איך געוואָלט זיין איינער פון זיי אין דעם מאָמענט פון זייער גרעסטער ערנידערונג, און כדי איך זאָל זיך קענען טהיילען מיט זייער מאַרטירעריי, האָב איך געבעטען ביי איינעם פון די וועט־לויפער, ער זאָל מיר איבערגעבען זיין פלאַץ. אָבער תשובה איז ניט די גאַנצע סבה פון מיין זיין דאָ איצט."
און ער האָט אויפגעהויבען די אויגען און זיי האָבען מורא'דיג געבליצט, און זיין קול איז ווידער געוואָרען אַזוי ווי אַ דונער, וואָס האָט זיך געקייקעלט דורך דער מאַסע, און וויים אַריבער דער בריק. „איהר, וואָס איהר קענט מיך, געטרייע זיהן און טעכטער פון דער הייליגער קירכע, איהר, וואָס איהר האָט אַזוי אָפט זיך צוגעהערט צו מיין שטימע, איהר, צו וועמען אין די הייזער איך האָב אַריינגעבראַכט טרייסט און האָפנונג, — שליסט זיך אַצונד אָן אָן מיר, כדי צו מאַכען אַ סוף צו די לאַנגע מאַרטירעריי פון אייערע ברידער די אידען. ניט מיט האַס נאָר מיט ליעבע רעגירט קריסטוס איבער דער וועלט. איך האָב געמיינט, ס'וועט ריהרען אייערע הערצער מיך צו זעהן בעדעקט מיט שמוץ, מיך, וועמען איך וויים, אַז איהר האָט ליעב, און אויף וועמען איהר וואָלט קיינמאָל קיין ברעקעל שטויב ניט אַרויפגעוואָרפען, ווען איהר ווייסט, אַז דאָס בין איך דאָס געוועזן פערשטעלט אין אָט דעם מאָדנעם קאָסטיום. נאָר זעהט, אָט דער אָרעמער אַלטער מאַן, וואָס ליגט דאָ פאַר אייערע אויגען, רעדט אַסך שטאַרקער און ווירקזאַמער פון מיר. זיינע טויטע ליפען צוטרייסלען אייערע זעעלען. געהט אַהיים, אַנטלויפט פון דער דאָזיגער היידישער לוסטיגקייט, און זעצט זיך אַנידער אויף דער ערד אין זעק מיט אַש, און בעט גאָט ער זאָל אייך מאַכען פאַר בעסערע קריסטען."

דער עולם איז געוואָרען אונרוהיג: דער פאַנטאַסטישער, פערבלאָטיגטער מאַנטעל, בעשפריינקעלט מיט פליטערלאַך, און די באַרוהעסע פּנים פון דעם רעדנער, — דאָס האָט בלויז צוגעגעבען מעהר איינדרוק צו זיינע

זוערטער; ער האט אויסגעזעהן אזוי ווי א מערקווירדיגער פערציייטיגער נביא, וואס איז געקומען פון די וויטע עקען פון דער וועלט.

„שוויג שטיל, דו גאטעס־לעסטערער," האט זיך דער ריכטער אבגערופען, „די לוסט־שפיעלען האבען די צושטימונג פון דעם הייליגען פאטער. גאט אליין האט פערשאלטען אט די פער'עפוש'טע כופרים. פאה!" ער האט א בריק געטהאן דעם טויטען אידען מיט זיין פוס. דעם פריסטער'ס הארץ האט שיער ניט געפלאצט פון פערדרוס. זיין קאפ האט געברענט ווי א פייער.

„ניט גאט נאר דער פאבסט האט זיי פערשאלטען," האט ער מיט א פייערדיגען טאן געענטפערט. „פארוואס טרייבט ער זיי ניט ארויס פון זיין מלוכה? ניין, ער ווייסט גאנץ גוט, ווי ניצליך זיי זיינען פאר'ן לאנד. ווען ער האט זיי ארויסגעיאגט פון אלע שטעדט אחוץ די דריי „ערי מקלט," און ווען די אידישע סוחרים פון די מזרח־פארטען האבען ארויפגעלייגט א חרם אויף אונזער האפען־שטאדט אנקאנא, אזוי אז מיר האבען ניט געהאט גענוג פראוויאנט, מיט וואס זיך צו ערנעהרען, — וואס האט זיין הייליגקייט דער פאבסט געטהאן? האט ער ניט גלייך אויף'ן שטעל גערופען די אידען צוריק, אנערקענענדיג זייער ווערטה? אט דערפאר זאג איך, אז מיר מוזען זיך מיט זיי בעגעהן מיט ליעבע, ניט מיט קיין האס און מיט הונדערטער ערנידעריגענדע אוקאזען."

„דו וועסט פערברענט ווערן לעבעדיגערהייט דערפאר," האט דער ריכטער געליארעמט. „ווער ביסט דו דאס, וואס דו שטעלסט זיך אנטקעגען גאט'ס פריסטער?"

„ער גאט'ס פריסטער? ניין, איך בין גיבער גאט'ס פריסטער. גאט רעדט דורך מיר."

זיין בלאס, אויסגעמאגערט געזיכט איז געווארען גלאנציג און פול מיט ענטציקונג; ביי דעם צושראקענעם פעבעל אין די אויגען האט ער איצט אויסגעזעהן אזוי ווי א ריעז.

„דאס איז פעראטה אין גאטעס־לעסטערונג. ארעסטירט איהם!" האט דער ריכטער געשריען.

דער גלח האט ארייגעקוקט די סאלדאטען גלייך אין די אויגען אריין. ער איז געשטאנען אזוי נאהענט צו זיי, אז בלויז דער קערפער פון דעם אלטען אידען האט איהם אבגעטהיילט פון זייערע צווישעטע פערד.

„יא," האט ער זיך אבגערופען מיט א מילדען טאן, און א זיסער שמייכעל האט זיך אויסגעמישט מיט די סודות פון זיין בליק. „גאט איז מיט מיר. ער האט אוועקגעשטעלט די דאזיגע פעסטונג פון טויט צווישען

אייך און מיין לעבען. ניין, איהר וועט ניט קעמפפען אונטער דער פאהן פון דעם אַנטי־קריסט."

„טויט דעם פעררעטהער!" האט זיך דערהערט אַ הויכע שטימע אין דער מאסע. „ער רופט דעם פאבסט אַנטי־קריסט."

„יאָ, דער, וואס איז ניט פאַר אונז, איז געגען אונז. וואס זשע, ער געוועלטיגט אפשר פאַר קריסטוס'ן איבער רוים? זיינען דען די אידען די איינציגע, וועמען ער יאָגט און פלאָגט? צי האט דען דער ווילדער דורשט זיינער נאך מאכט ניט געבראַכט דעם שונא ביז די טויערן פון רוים? האָבען דען ניט זיינע באַנדעס פון פרעמדע העלפער אויסגעלאַכט און פערשפּאָטעט אונזערע בירגער? איהר ווייסט וויפיעל רוים האט געליטען דורך די מאַכינאַציעס פון זיין ממזר־זוהן, מיט זיין בעריהמערישער מחנה פון האלז־שניידער. האט ער פון קריסטוס'עם וועגען געשאַפען דעם דאָזיגען שרעק אין אונזערע גאסען?"

"אַרונטער מיט באַטשיאָ וואלאָרי!" האט זיך דערהערט אַ געוואלטיגע שטימע, און אַ דוצענד ענטהוזיאַסטישע העלזער האָבען ווידערהאָלט דעם זעלבען געשריי.

„יאָ, אַרונטער מיט באַטשיאָ וואלאָרי!" האט אַ געשריי געטהאָן דער דאָמיניקאַנער.

„אַרונטער מיט באַטשיאָ וואלאָרי!" האט ווידערהאָלט די בייגזאַמע מאסע. איהר יום טוב'דיגע שטמונג איז אויף אַן אײדעלען אופן איבער־געגאַנגען אין אַן אַנדער פאָרמע פון זאָרגלאָזיגקייט. אַ טהייל, וועלכע האָבען ליעב געהאט דעם פריסטער, האָבען זיך איינפאַך איבערגעגעבען צו איהם מיט לייב און לעבען, אַנדערע, אין אַ פערריקטען צושטאַנד, זיינען געווען גרייט צו וואס פאַר עס איז צייט־פערטרייב. עטליכע, און די האָבען געשריען העכער פון אַלעמען, זיינען געווען סתם שרייער און בייטעל־שניידער.

„יאָ, אָבער ניט באַטשיאָ וואלאָרי אַליין!" האט געדונערט פראַ דזשוזעפע. „אַרונטער מיט די אַלע ממזרים, וועלכע בליהען אין דער הויפט־שטאָדט פון קריסטענטהום. אַרונטער מיט דעם גאַנצען העלישען געזינדעל, וואס איז די אָבלייקענונג פון קריסטוס'ן; אַרונטער מיט דעם פערצייהער, מיט דעם, וואס איז מכפר אייערע עונות ופשעים! גאָט איז ניט קיין האַנדעלס־מאַן, וואס ער זאָל שאַבערן מיט דעם פערגעבען פון זינד. בפרט נאך — אָה, וואס פאַר אַ גאָטעס־לעסטערונג! — פון זינד, וואס זיינען קיינמאָל ניט בעגאַנגען געוואָרען. אונזער הייליגע מוטער דאַרף ניט האָבען אייערע וועקסענע ליכט. אַ וויים האַרץ, אַ פלאם פון אַ ריינער נשמה — אָט וואס

די הייליגע יונגפרוי פערלאַנגט. אַוועק מיט אייערע פּאַטשערקעס און מיט אייערע מאַסקירונגען, מיט אייערע „פאַטער־אונזער'ס" און אייער פּאַלען אויף די קניע! אַוועק מיט אייערע קאַרנאַוואַלען, אייער גאָטלאָזע ענטזאַגונג פון פלייש! איהר זייט אַלע צופוילט. דאָס איז ניט גאָט'ס שטאָדט, ס'איז די שטאָדט פון געדונגענע באַנדיטען און עקעלהאַפטער הולטאַיסטוואָ און זולל וסובא'דיגע ימים טובים, און דער בליאַסק פון אויג, און דער גענוס פון דעם גראָבען חומר. אַרונטער מיט דעם צו־פוילטען קאַרדינאַל, וועלכער פריידיגט ביים אַלטאַר און לייהט געלד ביי די פערהאַסטע אידען פאַר זיינע געהיימע זינד! אַרונטער מיט דעם מאָנאַך, וועמעס געבעט־בוך איז „באָקאַטשיאָ"! אַרונטער מיט גאָט'ס שטעל־פערטרעטער, וועלכער שאַכערט מיט קאַרדינאַלען־היטלען, וועלכער סמייעט ניט צו נעהמען דאָס הייליגע אָוועגד־מאָהל אין מויל אַריין, איידער אימיצער פערזוכט אַפריהער דערפון, וועלכער איז אַריינגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין אונהייליגע גריכישע שריפטען, אין פיינע ציערונג, אין פאָליטישע מאַנעוורעס און הייםישע אינטריגעס, וועלכער קומט צו פאָהרען אין סאַמעט און אין זייד, רייטענדיג אויף זיין שטאָלצען נעאַפּאָליטאַנער פערד, מיט זיינע בלויז־קעפיגע קאַרדינאַלען און זיינע הונדערטער גלאַנציגע רייטער. ער דער פאָרשטעהער פון דעם שוואַכען קריסטוס, וועלכער איז געפאָהרען אויף אַן עזעל און וועלכער האָט געזאָגט: „פערקויף וואָס דו האָסט און גיב עס אַוועק די אָרעמע לייט, און קום מיט מיר"! ניין," און די פייערדיגע לײדענשאַפט פון גערעכטיגקייט האָט געוואונען אַלע צוהערער זיינע, „ניין, כאָטש ער וואוינט אין וואַטיקאַן, כאָטש הונדערטער גרויסאַרטיגע בישאָפס ערנידעריגען זיך צו קושען זיינע פיס, דאָך זאָג איך דאָ גאַנץ אָפען, אַז ער איז אַ ליגען, אַ פעטליע, אַן אָבגעקאַלכטער קבר, קיין בעשיצער פון די אָרעמע, קיין ליעבענדער פאָטער פון די יתומים, קיין גייסטיגער הערשער, קיין פריידיגער פון קריסטוס'עס לעהרע, נאָר דער אַנטי־קריסט אַליין."

„אַרונטער מיט דעם אַנטי־קריסט!" האָבען אויסגעשריען אַ פּאָר קאָרסיקאַנער האַלז־שניידער.

„אַרונטער מיט דעם אַנטי־קריסט!" האָט געליאַרעמט די מאַסע. דער לאַנג־אונטערדריקטער האַס צו דער הערשענדער מאַכט האָט אַצונד געפונען זיין וועג אין אַ גרויסער בוואַליע פון היסטערישער בעוועגונג.

„קאַפּיטאַן, טהו דיין פליכט!" האָט דער ריכטער אַ געשריי געטהאָן.

„ניין, דער גלח זאָגט דעם אמת. נעהם אַוועק דעם אַלטען מאַן, אַלעסאַנדראָ!"

„אָט אַפּנים רוים איז משוגע געוואָרען, צי וואָס? לויף נאָך די שטאָדט־וואַך, דזשאַקאָפּאָ!"

פּראַ דזשוזעפּע האָט שנעל צוגעבונדען דעם „פּרייז־באַנד" צו זיין קרייץ, און אויפהויבענדיג דאָס רויטע שטיק געוואַנד אין דער לופטען, האָט ער אויסגעשריען: „דאָס איז קריסטוס'עס אמת'ע פאָהן! דאָס איז דער סימבאָל פון אונזערע ברידער'ס מאַרטירעריי! זעהט, דאָס איז דער קאָליער פון'ם בלוט, וואָס ער האָט פערגאָסען פאַר אונז. ווער ס'איז פאַר יעזוס'ן, זאָל געהן מיט מיר!"

„פאַר קריסטוס'ן, פאַר יעזוס'ן! וויווא זשעזי!" אַזוי ווי אַ קראַכענדער דונער האָט עס אויסגעבראָכען פון דער וויגענדער מאַסע. זיין אייגענער פייער האָט זיך נאָך מעהר פונאַנדערגעפלאַקערט, זעהענדיג זייער ברענענדע בעגייסטערונג.

„קומט מיט מיר! היינטיגען טאָג וועלען מיר ווייזען, אַז מיר זיינען קריסטוס'עס ריכטיגע נאָכפאָלגער, מיר וועלען איינפיהרען זיין מלוכה אין רוים."

ס'איז געוואָרען אַ ווילדער געלויף, די זעלנער האָבען אָנגעטריבען זייערע פערד, מענשען זיינען געפאַלען אונטער זייערע פיס און צוטראָטען געוואָרען פון די שווערע פאָדקאָוועס זייערע. ס'איז געווען אַ מאָמענט פון וואַהנזין. דער דאָמיניקאַנער איז געלאָפען פאָראויס, בעוועגענדיג דאָס רויטע שטיק געוואַנד אין דער לופטען, און די צאָהל פון זיינע נאָכפאָלגער איז געוואַקסען און געוואַקסען ביי יעדען זייטען־געסעל, וואָס די פראָצעסיאָן איז פערבייגעגאַנגען. אונגעשטערטערהייט איז ער צוגעקומען צו דעם גרויסען פלאַץ, וואו אַ נייע סטאַטוע פון דעם פּאַבסט איז געשטאַנען און געבלישטשעט וויים און מאַיעסטעטיש.

„אַרונטער מיט'ן אַנטי־קריסט!" האָט אַ געשריי געטהאָן אַ בייטעל־שניידער.

„אַרונטער מיט'ן אַנטי־קריסט!" האָט אָבגעקלונגען דערזעלבער געשריי פון דעם פעבעל.

דער גלח האָט אַ מאַך געטהאָן מיט דער האַנד און ס'איז געוואָרען שטיל. ער האָט דערזעהן דעם געלען בליאַסק פון אַ אידען'ס קאָפּ אין דער מאַסע און ער האָט איהם געבעטען, ער זאָל איהם געבען זיין הוטעל. ס'איז איבערגעוואָרפען געוואָרען פון האַנד צו האַנד ביז וואַנען ס'איז געקומען צום פריסטער. פּראַ דזשוזעפּע האָט עס אויפגעהויבען אין דער לופטען און געזאָגט: „מענער פון רוים, זיהן פון דער הייליגער קירכע, זעהט וואָס פאַר אַ שענדליכען צייכען מיר זעצען אַרויף אויף

אונזערע מיט מענשעז, כדי יעדעד גראָבער יונג זאָל מעגען שפּייען אויף זיי. זעהט דאָס געלע — דער קוליער פון שאַנדע, דער שאַנד־פלעק פון פרויען, וואָס האַנדלען מיט זייער פרויענשאַפט — מיט וואָס מיר בראַנד־מאַרקען די עהרווירדיגע שטערנס פון רבנים און די קעפּ פון עהרליבע סוחרים. נאַט זעהט! איך טהו עס אָן אויף דעם קאָפּ פון דעם דאָזיגען אַנטי־קריסט, אַ סימבאָל פון אונזער האַס צו אַלעס, וואָס איז ניט ליעבע." און זיך אויפהויבענדיג אויף דעם קאַפּיטאַן'ס זאַטעל, האָט ער בעקרוינט די סטאַטוע מיט דעם געלען צייכען.

אַ ים פון שפּאָט האָט זיך פונאַנדערגעגאָסען אין דער לופטען, ס'איז געוועזן אַ פּיעלפאַכיגער טומעל פון ווילדע קולות.

„אַרונטער מיט'ן אַנטי־קריסט! אַרונטער מיט'ן פּאַבסט! אַרונטער מיט באַטשיאַ וואַלאַרי! אַרונטער מיט דער פּרינצעסען טערעזאַ!"

נאָר אין אַ ווײַלע אַרום איז אַלצדינג איבערגעקעהרט געוואָרען מיט'ן קאָפּ אַראָב און מיט די פיס אַרויף. אַ מחנה פון דער שטאָדט־וואַך — סאָלדאַטען מיט פּיקעס אין מיט ביקסען און רייטער מיט שווערדען אין די הענד — זיינען אַנגעקומען אויף'ן פּלאַץ פון איין גאַס, און דעם פּאַבסט'ס זעלנער פון אַן אַנדער גאַס. מיט אַ ווילדער רציחה זיינען זיי אַנגעפאַלען אויף דער מאַסע. די סאָלדאַטען פון דעם רעוואָלטירענדען קאַפּיטאַן, וועלכע האָבּין אַצונד פון זייער זייט רעוואָלטירט געגען זייער פיהרער, האָבען זיך אויסגעדרעהט און צוריקגעטריבען זייערע נאָכפאָלגער. ס'איז געוועזן אַ מיש־מאַש פון קרעכצען, קווימשרייען און מורא'דיגע געשרייען, ביקסען האָבען אויסגעשאָסען, מעסער געבליצט, שווערדען און פּיקעס זיך בעוועגט רעכטס און לינקס; פונקען זיינען געפלויגען אין אַלע זייטען, די לופט איז פול געווען מיט רויך, און דער המון איז געלאָפען און געפאַלען און זיך קוים געראַטעוועט מיט'ן לעבען, איבערלאָזענדיג די פייכט רויטע ערד, אָנגעוואָרפען מיט טויטע קערפּער.

און לאַנג נאָך איידער די צוזישעטע ליידענשאַפטען פון דעם נידעריגען פעבעל האָבען זיך געזעטיגט מיט רויב און מאָרד אין די ווייטע, פערוואָרפענע גאַסען, איז יוסף דער טרוימער געלעגען אין דעם פינסטערסטען קעלער פון דעם „נאָנאַ מהורם" אויף אַ שטיק צופוילטען מאַטראַץ, צונויפגעדרעהט אין זיין צוריסענעם בעשפּריינקעלטען מאַנטעל. דאָס בלוט איז איהם געראָנען פון אַ דוצענד וואונדען אין זיין קערפּער און ער איז געוועזן אַזוי שטאַרק אייסגעמוטשעט פון דעם קאַמפּף מיט זיינע תלינים, אַז ער האָט ניט געקענט טראַכטען מכח דעם שייטער־הויפען, וועלכער איז צוגעגרייט געוואָרען פאַר איהם.

IX.

ער האָט לאַנג ניט געהאַט צו וואַרטען. געבען דעם עולם אין אַזאַ צייט דעם ספעקטאַקעל פון אַ הינריכטונג, האָט געהייסען בעקרוינען דעם קאַרנאַוואַל. אָבגע׳משפט׳ע פערברעכער פלעגט מען אָפּט האַלטען ביז דעם דינסטאָג פאַר די פאַסט-טעג, און ווי שטאַרק איז געווען די ענטטוישונג, ווען ס׳איז קיין אַנדער זאַך ניט געווען צו זעהן נאָר ווי מען שמייסט הויפּלייט, וועלכע מען האָט געכאַפּט מאַסקירטערהייט. דאָס שמייסען פון אַ אידען, וועלכען מען האָט געפונען אָהן דעם געלען צייכען, איז געווען די נעקסטע בעסטע זאַך בייצוואוואוינען נאָך דער הינריכטונג פון אַ קריסט, מחמת דער שמייסער האָט געקראָגען דאָפּעלט בעצאָהלט (אויף׳ן חשבון פון דעם שולדיגען, פערשטעהט זיך,) און ער האָט געשמיסען מיט דאָפּעלטער קראַפט און מיט דאָפּעלטען חשק. נאָר בעסער פון אַלצדינג איז געווען צו זעהן די הינריכטונג פון אַ אידען. און אַז „ברודער" דזשוזעפּע איז געווען אַ איד, האָט גאָר קיין שום ספק ניט געקענט זיין. די איינציגע פראַגע איז בלויז געווען וואָס ער איז: אַ בעל-חרטה אָדער גאָר אַ שפּיאָן. אין יעדען פאַל האָט איהם געקומט דער טויט. און ער האָט דאָך דעם פאַבסט געמאַכט מיט דער בלאָטע צוגלייך — וואָס דאָס איז פאַר זיך אַליין אַן אונפערצייהליכע זינד. דער אונבעליעבטער פאַבסט האָט שכל געהאַט צו שאַנעווען אַלע אַנדערע — בלויז דער איד אַליין האָט געמוזט שטאַרבען.

גאַנץ פריה איז שוין די בעפעלקערונג געווען אויף די פיס. אויף דעם „פאָלקס-פלאַץ" — דער מיטעל-פונקט פון דעם קאַרנאַוואַל — וואו מען האָט אויפגעשטעלט דעם קאָסטיאָר, האָט זיך אַ גרויסער עולם געשפּאַרט און געראַנגעלט צו פערכאַפּען די בעסערע פּלעצער. דאָס איז אַן און פאַר זיך אַליין געווען אַ פרעהליכער, שפּאַסהאַפטער שטרייט. דער גרויסער פאַנטאַן האָט אַרויפגעשיקט זיינע בליצענדע זילבער-שפּריצען צום בלויען הימעל. אַז דער טויטען-וואָגען איז אָנגעקומען אויף׳ן פלאַץ, האָט דער פראָסטער עולם מקבל פנים געווען דעם פערברעכער מיט אַלערליי שמוציגע ליעדער, און זיינע ווילדע, פערצווייפעלטע אויגען האָבען בעגעגענט מעהר ווי איין פרעהליך און לוסטיג געזיכט פון די גופא, וועלכע זיינען ערשט מיט עטליכע שעה צוריק געווען זיינע נאָכפאָלגער;

און אויסגעמישט מיט די דאָזיגע געזיכטער, האָט ער אויך געזעהן די פנים׳ער פון זיינע ברידער־אידען, וועלכע האָבען געגליהט מיט א פינסטערן רשעות׳דיגען פייער. קיין שום ברודער גלח האָט ניט געהאַט פאַר איהם קיין איין טרייסט־וואָרט צו זאָגען, האָט ניט געהאַלטען דעם קרייץ פאַר זיינע אויגען. ווארים איז ער דען ניט געווען א פערפלוכטער כופר, אַן אויסגעשטויסענער פוןביידע וועלטען?

דער עלצטער פון די „קאַפּאַריאָני" איז אַרונטערגעקומען צו דער צערעמאָניע. דער שייטער־הויפען איז געווען אַרומגערינגעלט פון סאָלדאַטען, מורא האָבענדיג טאָמער האָט נאָך דער פעררוקטער חסידים, וועלכע וועלען פיליכט מאַכען א פערזוך איהם צו ראַטעווען. נאָר די אַלע פאָרזיכטיגקייטען זיינען געווען איבעריג. ס׳איז קיין איין געזיכט ניט געווען, וואָס זאָל אַרויסצייגען וואָס פאַר עס איז מיטגעפיהל פאַר איהם. די, וועלכע זיינען פריהער געווען בעצויבערט פון איהם און זיינען נאָכגעגאַנגען נאָך זיין קרייץ און זיין רויטען „פרייז־באַנד", האָבען אַצונד מיט א כיוון געמאַכט וואָס מעהר חווק פון איהם, מורא האָבענדיג מען זאָל זיי ניט דערקענען. די אידען, ווידער זיינען געווען מלא שמחה אויף גאָט׳ס נקמה, וועלכע האָט געטראָפען דעם משומד.

דער דאָמיניקאַנער איד איז צוגעבונדען געוואָרען צו די הילצערנע באַלקענס, וועלכע זיינען געשטאַנען אין מיטען פלאַץ. זיי האָבען איהם אָנגעטהאָן אין א פילץ־מאַנטעל און אַרויפגעזעצט דאָס געלע היטעל אויף זיין אָבגעגאָלטען קאָפּ. אונטער דעם האָט זיין געזיכט אויסגעזעהן רוהיג, נאָר זעהר טרויעריג. ער האָט אָנגעהויבען ריידען.

„פערשטאָפּ איהם דאָס מויל!" האָט א געשריי געטהאָן דער ריכטער.

„ער וויל שוין ווייטער לעסטערן גאָט."

„ניין, טהוט עס ניט," האָט זיך דערהערט א געבעט אין דער מאַסע׳

„מיר וועלען פערלירען דעם לומפ׳ס געשרייען."

„ניין, האָב קיין מורא ניט. איך וועל קיינעם ניט לעסטערן," האָט זיך יוסף אָבגערופען מיט א טרויעריגען שמייכעל. „איך וויל זיך בלויז מתודה זיין אויף מיינע זינד און מקבל באהבה זיין מיין פערדיענטע שטראָף. איך האָב זיך פאָרגענומען צו געהן אין די פוס־טריט פון דעם הערר — צו געווינען מענשען דורך ליעבע, זיך ניט אויפהויבען מיט געוואַלט געגען שלעכטס. און וועה! איך האָב בענוצט געוואַלט געגען מיינע אַלטע ברידער, די אידען, און געוואַלט געגען מיינע נייע ברידער, די קריסטען. איך האָב אויפגערייצט דעם פאַבסט געגען די אידען, איך האָב אויפגערייצט די קריסטען געגען דעם פאַבסט. איך האָב געפיהרט

צו בלוט-פֿערגיסונג און צו געוואַלט-טהאַטען. בעסער וואָלט איך גאָרנישט געבוירען געוואָרען! זאָל מיך קריסטוס אויפֿנעהמען צו זיך און מיר שיינקען זיין אונענדליכע גנאָד! זאָל ער מיר פֿערגעבען אַזוי ווי איך פֿערגיב אייך!" ער האָט צונויפֿגעדריקט זיינע צייהן און מעהר קיין וואָרט ניט גערעדט, אַ בילד פֿון אונענדליכער פֿערצווייפֿלונג.

די פֿלאַמען האָבען זיך פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט. זיי האָבען אָנגעהויבען שמאַליען זיינע גליעדער, אָבער זיי האָבען קיין שום קלאַנג ניט אַרויס-געריסען פֿון איהם. נאָר אין דער מאַסע האָט זיך דערהערט אַ געוויין. און פּלוצלינג האָט זיך פֿון דעם אונבעמערקבאַרען הימעל אַרויסגעריסען אַ בליץ, ס'האָט אָנגעהויבען דונערן און באַלד נאָכדעם איז אַראָב אַ שרעקליכער גוס-רעגען. די פֿלאַמען זיינען פֿערלאָשען געוואָרען. דער שלאַגס-רעגען האָט אפילו ניט אָנגעהאַלטען לאַנג, נאָר דאָס האָלץ האָט שוין מעהר ניט געוואָלט ברענען.

אָבער דער עולם האָט ניט געטאָרט אָבגענאַרט ווערן אויף אַזאַ'ן אופן. אויף דעם ריכטער'ס בעפֿעהל האָט דער תליין אַריינגעשטאָכען אַ שווערד דעם פֿערברעכער אין בויך, דערנאָך האָט ער אָבגעבונדען דעם קערפּער און איהם געלאָזט אַרונטערפֿאַלען אויף דער ערד מיט אַ שרעקליכען קראַך. ער האָט זיך איבערגעקעהרט אויף'ן רוקען און איז אַ ווילע געבליבען ליגען רוהיג, מיט'ן ווייסען, אויסגעמאָגערטען פּנים צום הימעל. דערנאָך האָט דער הענקער גענומען אַ האַק און צוהאַקט דעם טויטען קער-פּער אויף שטיקער. אַ טהייל האָבען ניט געקענט אויסהאַלטען און האָבען זיך אָבגעקעהרט אָן אַ זייט, נאָר די גרויסע מאַסע איז געבליבען שטעהן און געקוקט מיט אויסגעגלאָצטע אויגען אויף דער שוידערליכער סצענע.

דערנאָך איז אַ פֿראַנציסקאַנער גלח אַרויפֿגעשפּרונגען אויף'ן וואָגען, און פֿון דעם בלוטיגען שוידערליכען בוך, וואָס איז געווען אָפֿען פֿאַר אַלע אויגען, האָט ער געהאַלטען אַ פֿייערדיגע דרשה מכח קריסטוס'עס ליעבע און האָט פֿונאַנדערגעלאָזט דעם עולם אין ביטערע טרעהרען.

X.

ביי יוסף'ס פֿאָטער מנשה'ן אין הויז איז געווען ששון ושמחה. קלעזמער האָט מען געבראַכט צו פֿייערן דעם יום טוב פֿון דעם משומד'ס

טויט, ווי דער מנהג האָט געפֿאָדערט, און אַזויפֿיעל וואוילטאָג וויפֿיעל ס'איז נור על פי דין ערלויבט געווען זיך אָנצוטהאָן, האָט מען דאָרט אין שטוב געקענט זעהן. און זיי האָבען געטאַנצט, מענער מיט מענער און פֿרויען מיט פֿרויען. מנשה האָט מיט אַן ערנסטער מיענע דערלאַנגט זיינע געסט פֿריכטע און וויין, נור די אַלטע מוטער האָט געטאַנצט אַזוי ווי אַ פֿעררינקטע; אַ געזעצטער שמייכעל איז געלעגען אויף איהר איינגעקאָרטשעטעם געזיכט, און אַלע ווײַלע האָט זי אויסגעבראָכען אין אַ מורא'דיגען וואַהנזיניגען געלעכטער.

מרים איז אַנטלאָפֿען פֿון הויז, כדי ניט צו זעהן דעם דאָזיגען געלעכטער. זי איז אַרויס פֿון דער גהעטאָ און האָט אַרומגעוואַנדערט איבער די גאַסען פֿון רוים, ביז וואַנען זי האָט געפֿונען דאָס שטיק אונגעהייליגטע ערד, וואו די צוהאַקטע שטיקער פֿון יוסף דעם טרוימער זיינען ווי עס איז פֿערשאַרט געוואָרען אָן אַ זייט. דער הויפֿען שטיינער, וואָס פֿרומע אידען האָבען אָנגעוואָרפֿען אויף דעם אָרט, כדי מקים צו זיין אַ מצוה מן התורה און דן זיין דעם מסית ומדיח מיט סקילה, האָט מרים'ן גלייך געגעבען צו וויסען, אַז דאָס איז זיין קבר. זי איז שיער ניט דערשטיקט געוואָרען פֿון שלוכצען. איהרע אויגען זיינען פֿול געווען מיט טרעהרען, וועלכע האָבען פֿערשטעלט די שעהנקייט פֿון דער וועלט. אין אַ ווײַלע אַרום האָט זי לעבען זיך דערזעהן נאָך אַן אָנגעבויגענע פֿיגור — אַ הערליכע פֿרויען־פֿיגור — און כמעט ניט אַ קוק געבענדיג אויף איהר, האָט זי דערקענט, אַז דאָס איז העלענאַ דע פֿראַנקי.

„אויך איך האָב איהם ליעב געהאַט, סיניאָראַ דע פֿראַנקי,‟ האָט זי זיך אָבגערופֿען איינפֿאַך.

„ביסט דו מרים? ער פֿלעגט ריידען פֿון דיר.‟ און העלענאַ'ס זיל־בערנע שטימע האָט געציטערט.

„יאָ, סיניאָראַ.‟

העלענאַ'ס טרעהרען האָבען זיך געגאָסען אָהן אַן אויפֿהער. „אַך! אַך! דער טרוימער. ער האָט געוואָלט זיין גליקליך — גליקליך מיט מיר, גליקליך אין דער פֿולקייט פֿון מענשליכער ליעבע, אין דעם ליכט פֿון דער זונן, אין דער שעהנקייט פֿון דער דאָזיגער הערליכער וועלט, אין דער פֿרייד פֿון קונסט, אין דער זיסקייט פֿון מוזיק.‟

„ניין, סיניאָראַ, ער איז געווען אַ איד. ער האָט געוואָלט זיין גליקליך מיט מיר, אין דעם שיין פֿון דער תורה, אין דעם רוהיגען פֿאַמיליען־לעבען, זיך אָבגעבענדיג מיט געבעט, מיט צדקה און מיט אַלע מעשים טובים. איך וואָלט איהם אָנגעצונדען די שבת־ליכט און אַרויפֿגעזעצט די

קינדערלאַך אונזערע אויף זיינע קניע, ער זאָל זיי בענשען. אַך! אַך! דער טרוימער!"

„ס'איז איהם ניט בעשעהרט געווען ניט דאָס איינע און ניט דאָס אַנדערע שיקזאַל, מרים. קום, גיב מיר אַ קוש, לאָמיר זיך טרייסטען איינע די אַנדערע."

זייערע ליפּען האָבען זיך בעגעגענט און די טרעהרען זייערע האָבען זיך צונויפגעמישט.

„פון היינט און ווייטער, מרים, זיינען מיר שוועסטער."

„שוועסטער," האָט מרים געשלוכצט.

זיי האָבען זיך אַרומגענומען איינע די אַנדערע — די נאָבעלע הײדנישע זעעלע און דאָס וואַרעמע אידישע הארץ אין איין אויסגוס פון געפיהלען איבער דעם קריסט'ס קבר.

פּלוצלינג האָט זיך דערהערט דער קלאַנג פון גלאָקען אין שטאָדט. מרים האָט אַ ציטער געטהאָן און האָט זיך אַרויסגעמאַכט פון העלענאַ'ס אָרעמס.

„איך מוז געהן," האָט זי אין איילעניש געזאָגט.

„ס'איז בלויז „אווע מאַריאַ", האָט העלענאַ געזאָגט. „דו האָסט דאָך ניט קיין אָבענד-געבעט צו זאָגען."

מרים האָט אָנגעריהרט דעם געלען צייכען אויף איהר קאָפּ. „ניין, אָבער די טויערן פון דער גהעטאָ װעלען זיך פערשליסען, שוועסטער."

„אַך, איך האָב גאָר פערגעסען. איך האָב געמיינט, אַז מיר וועלען פון היינט אָן שטענדיג קענען זיין אינאיינעם. איך וועל דיך בעגלייטען אַזוי וויט ווי איך מעג, שוועסטער."

און זיי זיינען שנעל אַוועק פון דעם איינזאַמען, אונגליקליכען קבר, זיך האַלטענדיג פאַר די הענד.

די שאָטענס האָבען זיך אַרונטערגעלאָזען. ס'איז שוין כמעט געווען פינסטער, ווען זיי זיינען צוגעקומען צו דער גהעטאָ.

מרים האָט קוים אוספייעט זיך אַריינצו'גנב'ענען אינעווייניג, ווען די טויערן האָבען זיך פערמאַכט מיט אַ שטאַרקען קלאַפּ, זיי צושיידענדיג איינע פון דער אַנדערער דורך דער לאַנגער, פינסטערער נאַכט.

קאטאלאג

פון דער

ראדיקאל פובלישינג קאמפאני.

עדעלשטאדט'ס שריפטען

די לאנדאנער אויסגאבע פון עדעלשטאדט'ס ריהרענדע סקיצען איז יעצט פיעל שעהנער ווי די פריהערדיגע. אויך איז יעצט צוגעגעבען א נייע סקיצע „מיוזיק". פרייז בלויז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

א פינפפאכער מארד

דער פינפפאכער מארד איז קיין שונד ראמאן נאר א העכסט בעלעהרענדע שילדערונג פון דער ארבייטער בעוועגונג, געשריבען פון א בעוואוסטען ארבייטער פיהרער. פרייז 4 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באוושאווער'ס בילדער און געדאנקען

איז יעצט פערגרעסערט געווארען אויף 64 זייטען און איז העכסט ארטיסטיש געדרוקט אויף גוטען פאפיר. עס איז די שעהנסטע ווערק אין דער אידישער ליטעראטור. פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באוושאווער'ס ליעדער און געדיכטע

א נייע זאמלונג פון ליעדער, וועלכע זיינען ביז איצט נאך ניט געוועזען געדרוקט אין קיין בוכפארם. פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באוושאווער'ס פאעזיע און פראזא

א ביכעל פון 128 זייטען, ענטהאלט צוזאמען די „ליעדער און געדיכטע" און „בילדער און געדאנקען". פרייז 9 פענס, אין אמעריקא 20 סענט.

זאלען זיך קבצנים מעהרען?

פערהייראטהע מענער וואס ווילען ניט ליידען קיין צרות דעם גאנצען לעבען, פרויען וואס ווילען ניט קראנק זיין דעם גאנצען לעבען, זאלען קויפען דעם ביכעל. עס וועט זיי אויסהיטען פון ארעמקייט, פון קראנקהייט און פון אלעם בייז. פרייז אין ענגלאנד 1 פעני.

די מענשליכע ענטוויקלונג

א זעהר בעלעהרענדע בראשורע איבער רעליגיאן פון דר. מאקס נארדוי, פרייז 1 פעני, אין אמעריקא 3 סענט.

על נהרות בבל

אן אויסגעצייכענטע קריטיק איבער רעליגיאן פון גראף דע וואלניי. איבער־זעצט פון א. מאנענבוים. ענטהאלט 82 זייטען.

פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

סימבאלישע פאסט קארדס

יעדער פריינד פון אויפקלעהרונג דארף פערברייטען דיזע פראכטפאלע פאסט קארדס, ווייל זיי זיינען דער בעסטער מיטעל פיר דער פראפאגאנדא. די בעסטע רעדע ווירקט נים אזוי גוט ווי איינע פון דיזע קארטלעך. ביז יעצט זיינען ערשינען פאלגענדע:

„ויברא אלהים את האדם בצלמו", „הקב"ה מזווג זיווגים", „רוסישע טיראַניי און דער קאמפף פיר פרייהייט", „ניקאליי—דער מלאך השלום", „הונגער און לוקסוס", חמשה הרוגי מלכות", „די מענשהייט צווישען 2 גנבים", „דער איד אין דעם צוואנציגסטען יאהרהונדערט" און „לואי דער 16טער צו ניקאליי דעם לעצטען".

זיי זיינען פראכטפאל געדרוקט און קאסטען ביליג 1 פעני יע"ע.

קאנאוואלאוו

איינע פון מאקסים גארקי'ס בעסטע ערצעהלונגען. ענטהאלט 72 זייטען. פרייז 5 פענס. אין אמעריקא 10 סענט.

דער בראדיאגא

א זעהר אינטערעסאנטע ערצעהלונג פון בראדיאגע לעבען, פון מאקסים גארקי. פרייז 3 פענס, אין אמעריקא 6 סענט.

דער מענש און זיין נשמה

א וויסענשאפטליכע אבהאנדלונג איבער דעם וואס מיר רופען נשמה פון דר. אינגערמאן. פרייז 3 הייפענס, אין אמעריקא 3 סענט.

גאט, רעליגיאן און מאראל

א קריטיק איבער רעליגיאן פון פיליפ קראנץ. פרייז 2 פענס, אין אמעריקא 5 סענט.

גלויבען און פערנונפט

פון דזשאהן מעסליע. איינער פון די וואונדערבארסטע ביכער, וועלכער ענטהאלט א בריליאנטענע קריטיק איבער די ווידערשפריכע און אבער־גלויבען פון דער רעליגיאן, געשריבען פון א גלח העכער 2 הונדערט יאהר צוריק. אזעלכעס, וואס איז נאך אין דער אידישער שפראך נים געווען.

אלע בעשטעלונגען צו אדרעסירען

RADICAL PUBLISHING CO., 71, Hanbury St., Spitalfields, LONDON, E.

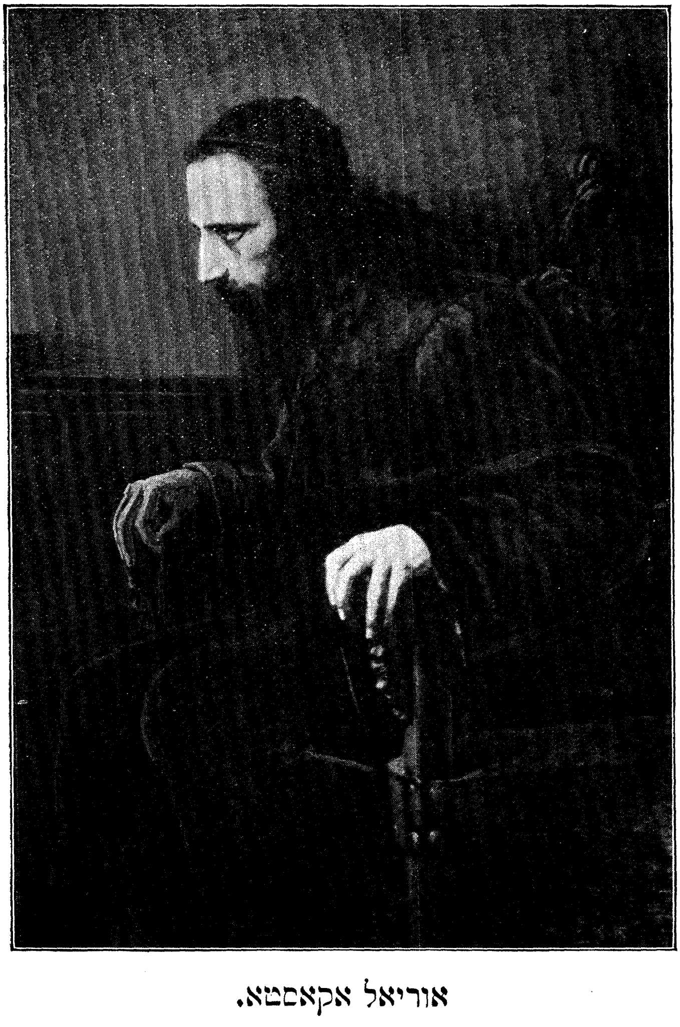

אוריאל אקאסטא.

III.

אוריאל אקאסטא.

אוריאל אקאסטא.

ערשטער טהייל.

גבריאל דא קאסטא.

I.

גבריאל דאַ קאָסטאַ האָט לאַנגזאַם אַ שטויס געטהאָן זיין פערד מיט די שפּאָרען, און אַרונטערדרייטענדיג די לאַנגע ברייטע גאַס, בעזעצט מיט קאָרקען־בוימער, האָט ער זיך געסטאַרעט אַרויסשלאָגען פון קאָפּ די מוטשענדע גייסטיגע פּראָבלעמען זיינע, איבערלאָזען די טהעאָלאָגיע הינטער זיך מיט די מאָנאַסטירען און די קירכען פון דער שטאָדט פּאָרטאָ. ער האָט געריטען מיט חן און מיט פייער, אָט דער שעהנער יונגער מאַן מיט די גליצענדע אויגען און מיט די שוואַרצע האָר, וואָס זיינען איהם אַרונטערגעפאַלען איבער׳ן זיידען רעקעל; אָט דער רייצענדער יונגער מאַן, וועמען אַ פּאָעט וואָלט גענומען אַלס בילד פון דעם ליידענשאַפטליכען פריהלינג פון די דרום־לענדער, נאָר אין וועמעס זעלע גופא דער וואַרעמער בלויער הימעל פון פּאָרטוגאַל, די ווייסע קוויטעלאַך פון די מאַנדעל־בוימער, די איידעלע ריחות פון די פרישע, שפּראָצענדע בליטהען, און דער פרעהליכער געזאַנג פון די פויגעלאַך — אין וועמעס נשמה אָט דאָס אַלעס האָט ערשט אויף צו׳ן אמת׳ן אַרויסגערופען אַ שטורמדיגען ים פון רעיונות.

ניין; ס׳איז אונמעגליך געוועזן צו גלויבען, אַז דערמיט וואָס ער איז זיך אָפּט מודה אויף זיינע זינד, ווי די קירכע הייסט, קען ער טאַקי דערגרייכען צו אַ פולע פערגעבונג. אויב ס׳וואָלט מעגליך געוועזן צו

ראַטעוועז די נשמה בלויז דורך געוויסע, בעשטימטע וועגען, טאָ פאַרוואָס ישע זאָלען זיין אַזעלכע, וועלכע זיינען זיך גאָר מיאש און האָפען גאָר אויף קיין שום רעטונג ניט? און ווער וויס? אפשר איז ערווירקליך פעראורטהיילט צו אייביגער פערדאַמונג, טאקי מחמת זיינע צוויפלען גופא, ניט קוקענדיג דערויף וואָס ער היט אָב פינקטליך און מעכאַניש זיין גאָטעס־דיענסט! אָה, וואו נעהמט מען אַן ערלייזער — אַן ערלייזער פון די פראַגען און צוייפלען, וועלכע פערוואַנדלען די הערליכע דונקעלהייט פון די קירכען אין אַ פינסטערניש פאַר דעם געפאַנגענעם גייסט! די דאָזיגע פערפלוכטע יעזואיטען, וועלכע פערביטערן דאָס לעבען מיט זייער מורא׳דיגען פאַנאַטיזם פון אַ נייעם אָרדען! זיין בלוט האָט אין איהם געקאָכט, ווען ער האָט געטראַכט מכח זייערע כיטראָסטען, זייערע פינ־סטערע מעשים, און אריינלייגענדיג די האַנד אין זיין לעדערנעם בייטעל, וואו עס זיינען געהאַנגען צוויי אָבגעזילבערטע פיסטאָלעטען, בעצייכענט מיט זיין נאָמען, האָט ער אַרויסגענומען איינעם פון זיי און האָט זיך געצילעוועט אין אַ פויגעלע, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ צווייג, זיך צו־פרידענשטעלענדיג מיט דער נאַרישער פאַנטאַזיע, אַז דאָס שיסט ער אויף איגנאַץ לאָיאָלאַ, דעם פאָטער פון דעם יעזואיטיזם. נאָר כאָטש ער איז געווען אַ גוטער און זיכערער שיסער, האָט ער קיין האַרץ ניט געהאַט צו הרג׳ענען אַ לעבעדיגען נפש, און שנעל ווי אַ פייל פון בויגען, האָט ער אויסגעדרעהט זיין פיסטאָל און אויסגעשאָסען אין דעם צווייג, איהם אַרונטערהאַקענדיג פון בוים.

פאַרוואָס האָט זיין פערשטאָרבענער פאָטער איהם אָנגעזאָגט, ער זאָל שטודירען דעם גלויבען? אמת, אַז פאַר אַ רייכען יונגען מאַן פון דעם העכערען מיטעל־קלאַס איז דאָס געווען דער איינציגער וועג פון אויס־צייכנונג, אַ מיטעל ווי אַזוי אַנצושפאַרען אין די הויכע פענסטער פון דער אַריסטאָקראַטיע—און וועמעס שולד איז דאָס געווען, אויב ניט זיינע אַליין, וואָס זאָגאַר נאָכדעם ווי ער האָט שוין גענומען צוויפלען, האָט ער פונ־דעסטוועגען אָנגענומען אַ האַלב־גלח׳ישען אַמט, אַלס אויבער־קאַסירער פון אַ רעליגיעזען סעמינאַר? אָבער ווי אַזוי האָט ער געקענט פאָראויסזעהן, אַז די דאָזיגע יוגענדליכע אונרוהיגקייט וועט ניט נור ניט איינגעשטילט, נאָר נאָך פערשטאַרקט ווערן דורך זיין פערטיעפען זיך אין לערנען און אין געבעט? מערקווירדיג! אַלע אַרום איהם, סיי אין סעמינאַר און סיי אין קירכע, זיינען פול מיט גלויבען און פריעדען און רוה; בלויז ביי איהם אין דער נשמה ליגט אַ געהיימע אונרוהיגקייט און אַן איינגעהאַלטענע

געהרונג, וואָס קיין שום זיסע מוזיק פֿון די פֿרישעסטע אינגעל־שטימען קען ניט בערוהיגען.

פּלוצלינג האָט ער דערפֿיהלט, ווי זיין פֿערד הויבט אָן געהן לאַנג־זאַמער, און ער האָט אַ היבשע ווײַלע בענוצט זיינע שפּאָרען אומזיסט און אומנישט, ביז וואַנען ער האָט זיך אומגעקוקט, אַז ער איז צוגעקומען צו אַ משופּע'דיגען ברעג פֿון אַ שמאָלען קאַנאַל און אַז דעם פֿערד'ס זייטען זיינען פֿערפֿלעקט מיט בלוט. גלייך אויף'ן שטעל זיינען די אויגען זיינע פֿייכט געוואָרען מיט טרעהרען.

„פּאָברע!" (אָרעמער!) האָט ער אַ געשריי געטהאָן, אַרונטערשפּרינגענדיג פֿון זאָטעל און גלעטענדיג צערטליך דעם פֿערד פֿאַר די נאָזלעכער. „כ'האָב שטענדיג מורא געהאַט, איך זאָל ניט פֿערשעהמט ווערן פֿאַר מענשען אין די אויגען, נאָר ס'איז אַסך ערגער פֿערשעהמט צו ווערן פֿאַר זיך אַליין."

און פֿיהרענדיג זיין פֿערד פֿאַר'ן צוים, האָט זיך דער יונגער רייטער אומגעקעהרט צוריק אין שטאָדט, דורך געדרעהטע גראָזיגע שטעגען, בעדעקט מיט רויטליבע ווינד־בלומען און אַרומגעזוימט מיט גראָע אָליווען־ביימער. דאָ און דאָרט האָט זיך געזעהן דער לעבעדיגער גלאַנץ פֿון אָראַנזשען, אַרויסקוקענדיג פֿון אַ טיעפֿען ים פֿון גרינע בלעטער, וועלכע האָבען פֿערוואַנדעלט דעם הימעל אין אַ טויזענד בלויע פֿלעקען.

II.

אַז ער איז צוגעקומען צום מאַרק, פֿון וואַנען די שטאָדט האָט אָנגעהויבען געהן באַרג־אַרויף, האָט ער זיך צוריק אויפֿגעזעצט אויף'ן פֿערד; נאָר דער וועג איז געווען פֿערשפּאַרט, מחמת ס'איז געווען אַ מאַרק־טאָג, און דער גרויסער פּלאַץ, אַרומגעזוימט מיט אַ זיילענגאַנג, וואָס האָט געדיענט אַלס באַזאַר, איז געווען געדיכט אָנגעשטעלט מיט טישלאַך, וועמעס ווייסע לייווענטענע דעכלאַך האָבען אָבגעשלאָגען מיט אַ זיסער קיהלקייט געגען דעם פֿאַרענדען בלויען הימעל און די פֿלאַמענדע קאָסטיומען פֿון די בויערן, וועלכע זיינען זיך צונויפֿגעקומען פֿון די אַרומיגע דערפֿער. דורך אַ ווינקעל פֿון דעם מאַרק האָט מען געקענט אַרויסזעהן פֿערשיעדענע ביימער און דעם פֿרישען גלאַנץ פֿון דעם טייך. ס'האָט גערוישט און געקאָכט פֿון די הונדערטער קולות, מיט וועלכע דער מאַרק

איז געווען פול. ביים אריינגאנג פון באזאר, וואו אלטע ווייבער האבען פערקויפט בלומען און אלערליי פרוכט, האט גבריאל איינגעהאלטען זיין פערד.

„ווי גליקליך אט די איינפאכע זעעלען זיינען דאס!" האט ער זיך געטראכט. „ווי זיכער זיי זיינען דאס מיט זייער רעטונג! צעהלען זייערע פאטשערקעס און פרעפלען זייערע תפלות; דאס איז דאך אלץ וואס זיי דארפען. יענער פישער דארט, מיט זיינע גרויסע גאלדענע אויררינגלאך, וועלכער ווארפט זיינע נעצען און לאטשעט זיין יפה־פיה און שכור'ט מיט זיינע חברים, האט מעהר פאר וואס צו דאנקען די הייליגע איידער איך אומגליקליכער, וואס כאטש איך בין געבענשט מיט רייכטהום, בין איך אבער פערשאלטען זיך צו פיהלען איינזאם, און מיט מיין גאנצער ליעבע צו מיינע מיט־מענשען, ווייס איך אבער, אז זיי זיינען בלויז א סטאדע פון שאף. גאט'ס שעפסען, וואס זיינען נאריש און טויב צו דעם געשריי פון זייער אמת'ן פאסטוך, און וועלכע ווערן פערפיהרט פון גלח'ישע וועלף."

אן ארעמער קאליקע האט איהם איבערגעשלאגען די רעיונות בעטענדיג ביי איהם א נדבה. ער איז געווען אזוי אבגעריסען און זיין קול אזוי וויינענדיג, אז גבריאל'ן איז פאר רחמנות אריבער א שוידער איבער'ן לייב, און דערלאנגענדיג דעם בעטלער א זילבערנע מטבע האט ער זיך ווידער אמאל פערטיעפט אין א נייעם ים פון געדאנקען מכח דעם סוד פון ליידען.

„דיינע קרייטיכער זיינען אויך אויספערקויפט!" האט זיך דערהערט דער מורמעל פון א פרעהליכער גוט־בעקאנטער שטימע, און אומדרעהענדיג דעם קאפ, האט גבריאל געזעהן, אז דער דיקער אלטער מאן, וואס איז געזעסען אויף א מויל־עזעל און גערעדט צו דער איינגעקארטשעטער מארק־פרוי, איז ווירקליך געווען דאס דיעגא דע באלטהאסאר, געוועזענער פראפעסאר פון לאגיק אין דער אוניווערזיטעט פון קאימבראַ, וועלכער האט זיך ניט לאנג צוריק בעזעצט אין פארטא אלס דאקטאר.

„יא, נאך פארמיטאג!" האט די אלטע פרוי געענטפערט מיט א ברומענדען טאן. „גאנץ פארטא איז היינט עפעס אזוי ווי אויסגעהונגערט נאך ביטערע קרייטיכער. אבער דאס איז כמעט אלע יאהר אזוי ארום פסח־צייט, כאטש איך אליין בין גארניט פערליעבט אין דעם כארט סאלאד."

„נאטירליך. די קרייטיכער זיינען גוט צום בלוט," האט דאס דיעגא

געלאַכט, בעמערקענדיג בעת מעשה גבריאל'ן. „און דו האָסט קיין בלוט ניט, גוטע פרוי."

ס'האָט כמעט אויסגעזעהן אַזוי ווי דער פּראָפעסאָר וואָלט אַ וואונק געטהאָן מיט'ן אויג, און דער יונגער רייטער האָט געענטפערט מיט אַ ליעבליכען שמייכעל אויף דעם דאָקטאָר'ס וויץ.

„זיינען די, וואָס עסען די קרייטיכער, הייסט עס, געשייט," האָט ער זיך אָבגערופען.

„נאָך ווי! די איינציגע געשייטע מענשען אין פּאָרטוגאַל," האָט גע־ענטפערט דאָס דיעגאָ, איבערבייטענדיג זיין שפּראַך אויף לאַטיין, נאָר אימער מיט דעם זעלבען שמייכעל. „און דאָס איינציגע גוטע בלוט, דאַ קאָסטאַ," האָט ער צוגעלייגט, איצט שוין מיט אַ זיכערן וואונק. נאָר דאָס מאָל האָט גבריאל ניט פערשטאַנען וואָס ער מיינט.

„דאָס איינציגע גוטע בלוט?" האָט ער ווידערהאָלט. „דו האָלסט אַלזאָ מיט די טראַפּיסטען, אַז פלייש איז אַן איבעל?"

אַ מאָדנער בליק איז דורך אַזוי ווי אַ בליץ פערביי דעם דאָקטאָר'ס געזיכט, וואָס האָט זיך מיט אַמאָל געביטען אין קוליער, און כאָטש זיין שמייכעל האָט זיך תיכף אויף'ן שטעל אומגעקעהרט צוריק, האָט עס אָבער אויסגעזעהן אַזוי ווי דאָס וואָלט געשעהן מיט געוואַלד.

„אין אַ געוויסער מאָס יאָ," האָט ער געענטפערט. „צופיעל פלייש רופט אַרויס קאַפּריזען און צורייצט די בלוטען. מחמת דעם האָט די הייליגע קירכע געמאַכט די פאַסט־טעג. זי איז אונז, דאָקטוירים, גאָר קיין פריינד ניט. אַדיע!" און ער האָט זיך אַוועקגעיאָגט אויף זיין מויל־עזעל, צוואַרפענדיג דעם יונגען רייטער אַ לאַבענדען זייט־געזונד.

נאָר גבריאל איז אַרומגעפאָהרען דעם מאַרק און דערנאָך האָט ער זיך אַריינגעלאָזט אין שטאָדט אַריין, פערטיעפט אין זיינע מחשבות. ער האָט געפיהלט, אַז דאָ מוז עפּעס זיין אַ געהיימניס, און דאָס דאָזיגע געפיהל האָט איהם שטאַרק געמאַטערט; און שפּעטער, ריידענדיג מיט אַ גלח פון דעם סעמינאַר, האָט ער איהם דערצעהלט דעם גאַנצען גע־שפּרעך, וואָס ער האָט געהאַט מיט'ן דאָקטאָר.

III.

אין אַ וואָך אַרום האָט ער געהערט אין שטאָדט, אַז דאָס דיעגאָ דע באַלטהאַסאַר איז אַרעסטירט געוואָרען דורך דער אינקוויזיציע אויף דעם חשד, אַז ער איז אַ איד. די נייעס האָט איהם דורכגענומען אַסך מעהר איידער יענער געפֿיהל פֿון שרעק, וואָס פֿלעגט דורכדרינגען די ברוסט פֿון זיינע מיט־בירגער, בעת זיי האָבען געהערט מכח די עקשנות פֿון אַ שמוּ־ציגען אַפּיקורוס. ער האָט זיך אַצונד דערמאָנט, אַז די בלוט־הינד פֿון דער הייליגער אינקוויזיציע האָבען געהאַט פֿיער און דרייסיג וועגען, ווי אַזוי צו דערשמעקען דעם פֿערבאָרגענעם אידען, און אַז איינע פֿון די דאָזיגע שפּורען איז געווען: „אויב ער פּראַוועט דעם ס ד ר, עסענדיג ביטערע קרייטיכער און גרינעם סאַלאַד“. נאָר דער שוידער, וואָס דער געדאַנק וועגען דעם אידען פֿלעגט אַמאָל אַרויסרופֿען אין איהם, איז איצט, צו זיין אייגענער איבערראַשונג, פֿערביטען געוואָרען אויף אַ געפֿיהל פֿון געהיימער סימפּאַטהיע. אין זיין לאַנגזאַם צייטיג געוואָרענעם, זעלבסט־ענטוויקעלטען סקעפּטיציזם, האָט ער גאָר פֿערגעסען, אַז אַ גאַנצע ראַסע איז געבליבען פּ ר אָ ט ע ס ט אַ נ ט י ש פֿון דער ערשטער מינוט, פֿערוואַר־פֿענדיג אום יעדען פּרייז דעם גרונד־שטיין פֿון דער קריסטליכער אמונה. און אָט די ראַסע — האָט ער זיך פּלוצלינג דערמאָנט, און ס'האָט איהם בעת מעשה אַ צופּ געטהאָן ביים האַרצען און דאָס בלוט האָט אין איהם אָנגעהויבען מאָרנע צו קאָכען — די דאָזיגע ראסע איז אַמאָל געווען זיין אייגענע! אָט די טהאַטזאַך, וועלכע האָט געלויערט אין דעם הינטער־גרונד פֿון זיין בעוואוסטזיין, אָקוראַט ווי אַ פֿעריאָגטער אָנדיינקען פֿון אַן אַלטער שאַנדע, איז אַצונד אַרויסגעשפּרונגען, שטאַרק און זיכער ביי זיך. די ווייטע, גאַנץ ווייטע שאָטענדיגע פֿיגורען פֿון יענע נידעריג־געבאָרענע אור־זיידעס זיינע, וועלכע האָבען געדאַוועט אין די אַלטע שוהלען אין יענע צייטען, פֿאַר דעם ג ר ו י ס ע ן ג י ר ו ש, האָבען אַראָבגעטרייסעלט פֿון זיך דעם שטויב פֿון אַ הונדערט יאָהרען און זיינען געשטאַנען פֿאַר איהם פֿעסט, העלדיש, פֿאָדערנדיג זייער רעכט.

און דאַן, זיך דערמאָנענדיג אָן דעם יקרות אויף ביטערע קרייטיכער אין מאַרק, וואָס האָט זיך גענומען, ווי ער האָט אַצונד פֿערשטאַנען, דערפֿון וואָס עס איז געווען ערב פסח, — איז איהם מיט אַמאָל קלאָהר

געוואָרען, אַז עס איז פֿאַרהאַן אַ גרויסע געהיימע אידישע קהילה, וועלכע לעבט און ווירקט אונטער דעם גאַנצען אויסערליכען לעבען פֿון קירכע און שטאַאַט; אַ געזעלשאַפֿט, דורכדרונגען מיט יודענטהום, וואָס האַלט זיך אויף פֿעסט און אייביג, ניט קוקענדיג אויף די מורא'דיגע רדיפות, וואָס זי האָט אויסצושטעהן; אַ געזעלשאַפֿט, ניט אין צוואָרפֿענע יחידים, אַזוי ווי די אינקוויזיציע שפּיאָנירט אוים, נאָר אין געמיינדען, וועלכע קענען ניט אויסגעוואָרצעלט ווערן. איצט איז איהם קלאָהר געוואָרען, אַז דער אומפֿאָרזיכטיגער דאָקטאָר האָט דערפֿאַר געוואַגט איהם צו אונטערהאַלטען מיט זיינע דורכזיכטיגע וויצען, מחמת ער האָט אַ טעות געהאַט און געמיינט, אַז אויך ער איז אַ מיטגליעד פֿון דער אידישער קהילה. „גרויסער גאָט!" האָט זיך דאַ קאָסטאַ געטראַכט, און ס'איז איהם איינפֿאַך שפּל געוואָרען אויף'ן האַרצען, ווען ער האָט זיך דערמאָנט אָן דעם „אויטאָ־דאַ־פֿע", וואָס ער האָט געזעהן אינגעלוויז אין דער שטאָדט ליסאַבאָן, ווען דער אידיש־פֿראַנציסקאַנער מאָנאַך דע לאַ אַסונטשאָאָ, אַנגעטהאָן אין זיין גלח'ישען מאַנטעל, איז פֿערברענט געוואָרען לעבעדיגערהייט אין די אויגען פֿון דעם קעניג און דער קעניגין, די הויפֿלייט און דעם ווילדען המון. „צי האָט ניט אַקאָרשט מיין געשיכטע, וואָס איך האָב דערצעהלט דעם „ברודער" זשאָזע, געפֿיהרט צו דאָס דיעגאָ'ס אַרעסט? אָבער ניין, דאָס וואָלט דאָך אָהן צווייפֿעל געווען אַ קליינער בעוויז, און יעדענפֿאַלס צווייד׳ייטיג און צווייפֿעלהאַפֿט." און ער האָט פֿערטריבען פֿון זיך דעם שמערצליכען חשד און איז געלאָפֿען אַהיים, וואו ער האָט זיך פֿערשפּאַרט אין זיין צימער, נאָכדעם ווי ער האָט אַרונטערגעשיקט מיט פעדראָ'ן, דעם שוואַרצען משרת זייערן, עפּעס אַ תירוץ צו זיין מוטער און זיין ברודער, פֿאַרוואָס ער קען ניט פֿערברייגגען מיט זיי אינאיינעם.

גבריאל'ס שטודיר־צימער איז געווען איינער פֿון די שעהנסטע חדרים אין דעם הערליכען הויז דאָרט אויף'ן שפּיץ באַרג, וואָס דער זיידע זיינער האָט אויסגעבויט און וואָס איז געווען פֿערציערט מיט פֿיינע שייבעלאַך און פֿיעל־פֿאַרביגע שטיקלאַך האָלץ, וועלכע זיינען אַריבערגעבראַכט געוואָרען פֿון בראַזיליען. די פּאָדלאָגע און די וועגד פֿון'ם צימער זיינען געמאַכט געווען פֿון הערליכע, קאָליערטע ציגעל, די אויסגעבויגענע סטעליע איז געווען בעשלאָגען מיט פֿיין־פּאָלירטע האָלץ און האָט אויסגעזעהן אַזוי ווי אַן אויסגעשיילטער האַלבער אָראַנזש. טהייערע פֿאָרהאַנגען האָבען פֿערהאַלטען דעם געוויש פֿון דרויסען, ער זאָל ניט אַריינקומען אינעווייניג, און גרויסע לאָדענס האָבען, ווען ס'איז נייטיג געווען, פֿערשטעלט דעם בלענדענדען שיין פֿון דער זונן. בלויז די שטראַהלען פֿון דער פֿערנונפֿט

האָבען ניט געקענט אויסגעשלאָסען ווערן, און גראָד אין דעם דאָזיגען רוהיגען און פריעדליכען אָרט האָט דער יונגער קאַטהאָליק דורכגעמאַכט זיינע ביטערסטע שטונדען פון אונרוה־גקייט. און דאָ האָט ער זיך אַצונד מיט חשק גענומען צום אַלטען טעסטאַמענט, צום תנ"ך, וועלכען ער האָט ביז דאַן, אַזוי ווי די קירכע, פערנאַכלעסיגט.

„דאָס דאָזיגע בוך, וויינינגסטענס, מוז דאָך זיין וואָהר," איז איהם דורכגעלאָפען אַ געדאַנק אין מוח. „וואָרים פון אָט דעם אַלטען טעסטאַמענט האַלטען דאָך ביידע אמונות, וועלכע רייסען זיך אַרום מכח דעם נייעם." ער האָט געהאַט אַ לאַטיינישען תנ"ך, און ראשית האָט ער אויפגעמישט דאָס דריי און פופציגסטע קאַפּיטעל פון ישעיה, און לייענענדיג עס מיט אַ קריטישען בליק, האָט ער מיט אַמאָל דערזעהן, אַז אָט די אַלע פסוקים, וועלכע ער האָט פריהער אָנגענומען אַלס אָנדייטונגען וועגען אַ משיח, קענען פאַראויסזאָגען גאַנץ אַנדערע און אַסך פערנינפּ־טיגערע זאַכען. און ביז שפּעט נאָך האַלבע נאַכט האָט ער געלייענט די נביאים, מיט פלאַמענדע באַקען און בליצענדע אויגען, אַזוי ווי איינער, וואָס איז שכור פון נייעם וויין. וואָס פאַר הערליכע וואַהרהייטען, וואָס פאַר שטרעבונגען נאָך פריעדען און גערעכטיגקייט, וואָס פאַר אַ טרומ־פּייטען־רוף אין קאַמפּף פאַר רעכט!

ער האָט אַ ציטער געטהאָן ביי דעם געשריי פון עמוס: „נעהם אַוועק פון מיר דעם רויש פון דיינע ליעדער, וואָרים איך וויל ניט הערען די מוזיק פון דיינע פיאָלען. און זאָלען לויפען ווי פליסענדעס וואַסער די ווערטער פון משפט, און די צדקה ווי אַ מעכטיגער שטראָם." און ביי דער פראַגע פון מיכה: „וואָס בעט דען דער האַר אין הימעל מעהר ביי דיר ווי נאָר דו זאָלסט האַנדלען גערעכט און ליעב האָבען מיטלייד און זיין בעשיידען מיט דיין גאָט?" יאָ, גערעכטיגקייט און מיטלייד און בעשיידענהייט — ניט קיין „פאָטער־אונזער'ס" און תשובות. ער איז אַזש צוגאַנגען אין טרעהרען, אין הימעל האָט ער זיך אויפגעהויבען פון בע־גייסטערונג.

ער האָט געמישט צוריק און זיך אומגעקעהרט צו תורת משה, צו די מילדע בעפעהלען פאַר דעם אָרימאַן, דעם גר, די חיה. „ואהבת לרעך כמוך — ליעב דיין מיטמענשען ווי דיך זעלבסט." „דו זאָלסט מיר זיין אַ הייליג פאָלק."

פאַרוואָס האָבען זיך זיינע אור־עלטערן אָבגעריסען פון דעם דאָזיגען גרויסען פאָלק, וועמעס אמונה איז אַמאָל געווען אַזוי ערהאַבען און אַזוי איינפאַך? ער האָט געהערט וואָס עס איז מכח די מורא'דיגע טראַגעדיעס

פֿון דעם גרויסען גירוש, ווען די דאָזיגע איינגע'עקשן'טע אידען האָבען קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט נאָר אָנגעהמען דאָס קריסטענטהום אָדער אַרויסגעטריבען ווערן פֿון לאַנד; נאָר איצט האָט ער מיט חשק געזוכט אין זיין ביכער־שאַפֿע, פֿילייכט וועט ער געפֿינען עפּעס אַ געשיכטע פֿון יענע פֿינסטערע טעג פֿון טאָרקוועמאַדאַ'ס הערשאַפֿט. די היסטאָריקער פֿון פּאָרטוגאַל האָבען ווייניג וואָס געבראַכט מכח דעם, נאָר דאָס ווייניגע האָט פֿונדעסטוועגען אָנגעפֿילט זיין מוח מיט שרעקליכע בילדער פֿון יענעם גירוש — הונגער, די מגפה, רויבעריי, אויסשלאַכטונג, די פֿערגוואַלטיגונג פֿון יונגע מיידלאַך.

און דאָס אַלעס צוליעב די האַרטנעקיגע אַמביציע פֿון אַ פּאָרטוגעזישען קעניג, וועלכער האָט זיך פֿאָרגענומען צו געוועלטיגען איבער שפּאַניען, זיך פֿעראייניגענדיג מיט אַ שפּאַנישער פּרינצעסין — אַן אַמביציע וועלכע איז פּונקט מיט אַזאַ האַרטנעקיגקייט פֿערניכטעט געוואָרען דורך דער איראָניע פֿון דער געשיכטע. ניין, זיי זיינען ניט געווען אונפֿערצייהליך, יענע אור־זיידעס זיינע, וועלכע זיינען געבליבען הינטערשטעליג אין די אָרעמס פֿון דער קירכע. צי האָבען זיי אָבער געקענט זיין אמת'ע קאַטהאָליקען, יענע מאַראַנען אָדער נייע קריסטען? האָט ער זיך געפֿרעגט. מילא, וואָס זיינע אור זיידעס זאָלען ניט האָבען געפֿיהלט, נאָר זיין פֿאָטער'ס גלויבען איז געווען אויפֿריכטיג און ערנסט גענוג — אין דעם האָט ער ניט געקענט צווייפֿלען. ער האָט זיך דערמאָנט אָן די לאַנגע יאָהרען פֿון רעליגיעזע צערעמאָניעס; די קינדערשע זכרונות וועגען דער פֿרומקייט פֿון די עלטערן. ניין, די פֿאַמיליע דאַ קאָסטאַ האָט זיך ניט געצעהלט צווישען די מיטגליעדער פֿון דער געהיימער קהילה. און איהם האָט זיך געוואָלט גלויבען, אַז אפילו די אור־עלטערן זיינע זיינען אויך ניט געווען קיין צבוע'יאַקעס; וואָרים אַזוי וויט ווי איהם איז געווען בעקאַנט, זיינען זיי אַריבער צו דער קאַטוילישער קירכע נאָך פֿאַר'ן גירוש; על כל פנים איז ער צופֿריעדען געווען וואָס ער האָט ניט אָבגעשטאַמט פֿון מענשען אָהן מוטה און איבערצייגונג. געלויבט איז גאָט, די דאַ קאָסטאַס זיינען ניט געווען קיין פֿייגלינגע! און ער—ער איז אויך ניט קיין פֿייגלינג, האָט ער זיך געטראַכט ביי זיך.

IV.

אויף מאָרגען אין דער פריה, כאָטש ס'זיינען אַריבער ניט מעהר ווי עטליכע שטונדען פון שלאָפען, דאָך איז דער ענטהוזיאַזמוס פון דער נאַכט אַביסעל אָבגעקיהלט געוואָרען. „פון וואַנען האָט זיך גענומען משה'ס בעגייסטערונג?" איז איהם דורכגעפלויגען אין מוח כמעט אַזוי גיך ווי ער האָט נור אויפגעעפענט די אויגען און אַ קוק געטהאָן אויף דער ליכטיגער, מיט זונען־שטראַהלען בעגאָסענער וועלט. ער האָט געעפענט דאָס פענסטער פון זיין שלאָפצימער, אַ שטראָם פון פרישע, געשמאַקע לופט איז אַריין אינעווייניג, און ער האָט פערטראַכטערהייט אַרויסגעקוקט אויף דער וויסער שטאָדט, וועלכע האָט זיך געצויגען אַראָב ביז צום בלישטשענדען טייך. האָט זיך גאָט ווירקליך אַנטפלעקט אויף'ן באַרג סיני? נאָר דער דאָזיגער פרישער צווייפעל איז פערטריבען געוואָרען דורך דעם בענייטען פערדאַכט וועגען דאָס דיעגאָ'ס אַרעסט. יאָ, דאָס האָט ער מיט זיין פלאַפלען אונגליקליך געמאַכט דעם געניאַלען אַלטען דאָקטאָר.

נאָך עטליכע אונרוהיגע טעג, ווען ער האָט ניט געקענט קיין זאַך אַרויסקריגען פון דעם פריסטער, מיט וועמען ער האָט גערעדט, איז ער אַוועק זיך זעהן מיט דעם סעקרעטאַר פון דער אינקוויזיציע ביי איהם אין ביוראָ ערגעץ וואו אין אַ מאָנאַסטיר פון די דאָמיניקאַנער. דער סעקרעטאַר האָט זיך געריבען די הענד, בעת ער האָט דערזעהן גבריאל'ס אויפריכטיג געזיכט. „אַהאַ! וואָס פאַר נייע פיקס האָסט דו שוין דערשמעקט?" האָט ער איהם אַ פרעג געטהאָן. די דאָזיגע ווערטער האָבען געשטאָכען ווי שפיזען.

„קיינע ניט," האָט ער געענטפערט מיט אַ ציטער אין זיין שטימע און אין זיין גאַנצען לייב. „כ'וואָלט בלויז געוואָלט וויסען, צי דאַרף איך געטאַדעלט ווערן פאַר דאָס דיעגאָ'ס אַרעסט?"

„געטאַדעלט ווערן?" און דער סעקרעטאַר האָט איהם דורכגענומען מיט זיינע פאָרשענדע אויגען. „זאָג בעסער, געלויבט ווערן."

„ניין, געטאַדעלט ווערן," האָט גבריאל מיט אַ פעסטען טאָן ווידערהאָלט. „ס'קען דאָך געמאָלט זיין, אַז איך האָב איהם ניט פערשטאַנען אָדער איך האָב שלעכט איבערגעגעבען זיין געשפרעך. ס'איז אַ צו

מאָגערער בעוויז צו פערשפּאַרען אַ מענשען דערפאַר. איך האָף, איהר האָט אויסגעפונען מעהר."

„יאָ, דו האָסט בלויז אַרויסגעפיהרט „ברודער" ושאָזע'ן אויף'ן וועג. מיר האָבען דיך אפילו ניט געוואָלט מטריח זיין אַלס עדות פאַר די ריכטער."

„און ער איז טאַקי באמת אַ איד?"

„אַ איד פון אידען-לאַנד, דורך זיין האַרטנעקיקייט. אָבער ס'איז ניט פאַלשטענדיג בעוויזען געוואָרען; דער פוקס איז אַ כיטרע חיה. ער איז שוין דורכגעגאַנגען די דריי „ערשטע פערהערען", נאָר ער וויל זיך באין אופן ניט מודה זיין און ווערן אַ בעל-תשובה. היינט פאַרמיטאָג וועלען מיר פּרוּאווען אַנדערע מיטלען."

„פייניגונג?" האָט זיך אָבגערופען גבריאל, און ער איז בעת מעשה בלייך געוואָרען. דער סעקרעטאַר האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ.

„אָבער טאָמער איז ער אונשולדיג?"

„ניטאָ וואָס מורא צו האָבען דערפאַר; ער וועט זיך מודה זיין ביי דעם ערשטען ווייטאָג, וואָס ער וועט דערפיהלען. קום, הער אויף צו קנייטשען דעם שטערן. ווילסט זיין זיכער, אַז דו האָסט גדיענט גאָט? דו זאָלסט מיט דיינע אייגענע אויערן הערען ווי ער וועט זיך מודה זיין — אַלס בעלוינונג פאַר דיין פרומקייט."

„ער וועט מיינען, אַז איך בין געקומען קלייבען נחת פון זיינע יסורים."

„אָט האָסט דו אַ מאַסקע."

ניט ווילענדיג האָט גבריאל גענומען די מאַסקע. תחילת האָט איהם דער פּלאַן אָבגעשטויסען, נאָר וואָס ווייטער איז ער אַלץ מעהר צוגעצויגען געוואָרען דערצו, און נאָכדעם ווי ער האָט אין אַ פיעבערישען צושטאַנד אָבגעוואַרט אַ האַלבע שעה צייט, האָט ער זיך געפונען אינאיינעם מיט דעם סעקרעטאַר, מיט דעם ריכטער פון דער אינקוויזיציע, מיט דעם דאָקטאָר און מיט נאָך אַ מאַסקירטען מאַן אין אַ קעלער, שוואַך בעלויכטען דורך היינג-לאָמפּען. אין איין זייט זינען געווען די מאַשינע, אַלטע, פערשאַווערטע מהירען פון פערשטיקטע קעמערלאַך; אויף דער אַנטקעגענדיגער וואַנד, בעדעקט מיט שפּינוועבס, וואו ס'איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אַן אייזערנער לייטער, זיינען געווען אָנגעשלאָגען פערשיעדענע אייזערנע רינגען. אַ שרויף, וועלכען מען פלעגט בענוצען צום צודריקען דעם גראָבען פינגער פון דעם אָפּפער, איז געשטאַנען איי אַ ווינקעל. און אין

מיטען הייהל איז געווען אַ קליינער שרייב־טיש, ביי וועלכען דער ריכטער אַליין איז געזעסען.

דער סעקרעטאַר האָט אויפגעשלאָסען איינע פון די טהירען און דורך די לעבער פון זיין מאַסקע האָט גבריאל דערזעהן די דערשלאָגענע פיגור פון דעם געלערנטען דאָקטאָר, איינגעבויגען אין דרייען אין אַ קעמערל, וואָס איז געווען אַזוי שמאָל, אַז מען האָט זיך דארט כמעט ניט געקענט אויסדרעהען.

„קום צו נעהנטער, דאָס אברהם דע באַלטהאַסאַר!" האָט זיך אָבגערופען דער ריכטער, קוקענדיג מיט אַ בעריהמערישען בליק אין אַ פּאַפּיר.

דער דאָקטאָר האָט אַ פינטעל געטהאָן מיט די אויגען, וועלכע זיינען איהם פערבלענדעט געוואָרען פון דעם פּלעצליכען ליכט, נאָר ער האָט זיך ניט געריהרט פון אָרט.

„מיין נאָמען איז דאָס דיעגאָ," האָט ער געזאָגט.

„דיין טויף־נאָמען מאַכט אונז ווינציג וואָס אויס, אָקוראַט ווי דיר אַליין. כ'וואָלט אפשר גאָר גערעדט זאָגען דאָס יצחק. קום צו נעהנטער!"

דער דאָקטאָר האָט אויסגעגלייכט דעם איינגעבויגענעם רוקען, קוקענ־דיג מיט אַ פינסטערן בליק אויף'ן ריכטער. „אַ שעהנעם כבוד גיט מען עס אָב אַ געטרייען זוהן פון דער הייליגער קירכע, וועלכער האָט געדיענט זיין זעהר פרומען און קאַטוילישען הערשער אין דער אוניווערזיטעט," האָט ער געמורמעלט. „ווער בעשולדיגט דאָס מיך, אַז איך בין אַ איד? לאָמיך איהם זעהן, דעם לומפ!"

„ס'איז געגען אונזער געזעץ," האָט דער סעקרעטאַר געזאָגט.

„לאָמיך הערען די פרטים, פאַר וועלכע איך ווער אָנגעקלאָגט. לייען מיר פאָר די פונקטען."

„אין דעם פערהער־צימער. שפּעטער אַ ווילע."

„זיי זיך מודה! זיי זיך מודה!" האָט דער ריכטער מיט אַ בייזען טאָן געזאָגט.

„כדי זיך מודה צו זיין, מוז מען האָבען בעגאַנגען אַ זינד. איך האָב קיין שום זינד ניט בעגאַנגען, אַחוץ די, וואָס איך האָב דערצעהלט דעם גלח. נאָר איך וויים, ווער ס'האָט מיך בעשולדיגט — דאָס איז גבריאל דאַ קאָסטאַ, אַ ניכטערער און פלייסיגער יונגער הערר, וואָס האָט ניט קיין אויער פאַר אַ וויץ און וועלכער האָט ניט פערשטאַנען, אַז איך האָב דאָס געשפּאַסט מיט דער מאַרק־פרוי מכח דעם ווי אַזוי די דאָזיגע עפּוש'דיגע

כופרים האָבען דאָס אַביסעל ביי איהר אויסגעקױפֿט איהר גאַנצע ביסעל סחורה. איך בין ניט מעהר איד איידער דאַ קאָסטאַ אַליין." נאָר אפילו איצט, ווען ער האָט אזוי גערעדט, האָט גבריאל געוואוסט, אַז זיי זיינען ברידער־אידען — ער און דער אַרעסטאַנט.

„דו צבוע'יאַק!" האָט ער ניט ווילענדיג אַ געשריי געטהאָן.

„האַ!" האָט זיך דער סעקרעטאַר אָבגערופֿען, און זיינע אויגען האָבען געבליצט פֿון נצחון.

„דאָס דאָזיגע עקשנות'דיגע לייקענען וועט דיר גאָרנישט נוצען," האָט דער ריכטער געזאָגט, „ס'וועט דיר בלויז ברייגגען פייניגונג."

„פייניגען אַן אונשולדיגען מענשען! ס'איז שרעקליך!" האָט דער דאָקטאָר פּראָטעסטירט. „אַ חדר־איינגעל, וואָס הויבט אָן לערנען לאָגיק, וועט דיר זאָגען, אז ניט דער אַנגעקלאָגטער נאָר דער אַנקלאָגער דאַרף ברייגגען בעווייזע."

„נו! נו! דאָ איז ניט קיין אוניווערזיטעט. תליון, טהו דיין אַרבייט."

דער אַנדער מאַסקירטער מאַן האָט אַ נעהם געטהאָן דעם אַלטען דאָקטאָר און איהם איינגעצויגען אין שטריק ביז די הויט זיינע.

„זיי זיך מודה!" האָט דער ריכטער געוואָרענט.

„אַז איך זאָל זיך מודה זיין, אַז איך בין אַ איד, וואָלט איך אויף אַ דאָפּעלטען אופן געווען אַ שלעכטער קריסט, אַחוץ דעם וואָס איך וואָלט געזאָגט אַ ליגען."

„האָלט דיינע פּלפּולים פֿאַר זיך. אַז דו וועסט שטאַרבען אונטער די ענוים (זאָל דער סעקרעטאַר עס פֿערשרייבען), וועט דיין טויט ניט פֿאַלען אויף דער הייליגער קירכע'ס קאָפּ, נאָר אויף דיין אייגענע האַרט־נעקיגקייט."

„קריסטוס וועט זיך נוקם זיין פֿאַר זיינע מאַרטירער," האָט זיך דאָס דיעגאָ אָבגערופֿען מיט אַזאַ מין ערנסטער מיענע, אַז גבריאל האָט זיך געמוזט פֿרעגען, צי האָט איהם דער אינסטינקט, נאָך אַלעם דעם, פֿאָרט ניט אָבגענאַרט.

דער ריכטער האָט אונגעדולדיג אַ מאַך געטהאָן מיט דער האַנד און דער מאַסקירטער מאַן האָט צוגעבונדען דעם דאָקטאָר'ס הענד און פֿיס מיט אַ גראָבען שטריק. אַרומדרעהענדיג דעם דאָזיגען שטריק אַרום זיין ברוסט, האָט ער אַוועקגעשטעלט די איינגעהויקערטע, נאַקעטע פֿיגור אויף אַ ביינקעל. דערנאָך האָט ער דורכגענומען די עקען פֿון דעם

שטריק דורך צווי פֿון די אייזערנע רינגען, וועלכע זיינען געווען אָנגעשלאָגען אָן וואַנד, און אַוועקשטויסענדיג דעם שטוהל מיט'ן פֿוס, האָט ער געלאָזט הייגגען דעם אָפּפֿער אין דער לופֿטען אויף די שטריק, וועלכע האָבען זיך איינגעשניטען אין זיין פֿלייש.

„זיי זיך מודה!" האָט געזאָגט דער ריכטער.

נאָר דאָס דיענאָ האָט פֿערביסען מיט די צייהן. דער תליון האָט צוגויפֿגעצויגען די שטריק אַלץ פֿעסטער און פֿעסטער, ביז וואַנען דאָס בלוט האָט אַרויסגעשאָסען פֿון אונטער דעם אונגליקליכען'ס נעגעל, און פֿון צייט צו צייט האָט ער אַ וואָרף געטהאָן דעם שאַרפֿען אייזערנעם לייטער אָן זיינע נאַקעטע פֿיס.

„אָה הייליגע מאַריאַ!" האָט דער דאָקטאָר ענדליך אַרויסגעקרעכצט.

„דאָס איז בלויז דער אָנפֿאַנג פֿון דיינע ענוים, און דו ביסט זיך נאָך אַלץ ניט מודה?" האָט דער ריכטער געזאָגט. „ציה פֿעסטער."

„ניין," האָט איבערגעשלאָגען דער אינקוויזיציאָנס-דאָקטאָר. „נאָך אַ ציה און ער קען אויסגעהן."

נאָך אַ ציה, און גבריאל דאַ קאָסטאַ וואָלט געפֿאַלען אין אונמאַכט. ער האָט געפֿיהלט אַ ניט-גוטקייט און געציטערט מיט'ן גאַנצען קערפּער, זיין געזיכט איז געווען בלאַס ווי דער טויט אונטער דער מאַסקע. איהם האָט זיך אָבגעדוכט, אָקוראַט ווי די שטריק וואָלטען זיך איינגעשניטען אין זיין אייגען לייב. זיין האַרץ איז געווען צוקאָכט אי געגען די ענוים, אי געגען דעם געפּייניגטען, און ער האָט בעוואונדערט דעם דאָקטאָר'ס מוטה זאָגאַר דאַן, ווען ער האָט פֿעראַכטעט זיין פֿייגהייט. און אין דער צייט, וואָס דער אינקוויזיציאָנס-דאָקטאָר איז געווען פֿערנומען אָבצומינטערן דעם אָפּפֿער, כדי ער זאָל קענען פֿערטראָגען נייע ענוים, האָט גבריאל דאַ קאָסטאַ געהאַט אַ שוידערליכען בעגריף מכח דער טראַגעדיע פֿון דעם אידישען פֿאָלק — ערהאַבען און געמיין אין איין און דערזעלבער צייט.

V.

פונקט מיט אַזעלכע פֿערשיעדענע געפֿיהלען, פֿערמישט מיט ערשטוינונג, האָט ער זיך אין אַן ערך אַ וואָך אַרום דערוואוסט, אַז דאָס

דיעגאָ איז ערקלעהרט געוואָרען אונשולדיג און מען האָט איהם אַרויסגעלאָזט פֿריי. איהם האָט זיך זעהר שטאַרק געוואָלט זעהן און ריידען מיט דעם ליידענדען. ער איז אַריבער דעם טייך צו דעם דאָקטאָר'ס הויז, נאָר ס'איז איהם אָנגעקומען מיט שווערער מיה ביז וואַנען מען האָט איהם אַרויפֿגעלאָזט אין דעם אויבערשטען צימער, וואו דער אַלטער מאַן איז געלעגען צו בעט, אַרומגערינגעלט מיט גרויסע ביכער, וועלכע זיינען געלעגען אויף'ן קישען און אויף דער געשטעפּטער קאָלדרע, און אַריבער־געהאַנגען מיט אַ בילד פֿון קריסטוס'ן.

„פֿערצייה מיר, וואָס איך האָב ניט געוואָלט אַוועקגעהן, איידער איך האָב אַ קוק געטהאָן אויף דיר," האָט גבריאל געזאָגט. „מיר האָט זיך זעהר געוואָלט זעהן ווי דו געהסט אָן נאָך די שוידערליכע ענוים, וואָס די העל־הינט האָבען דיר אָנגעטהאָן."

דאָס דיעגאָ האָט אַ וואָרף געטהאָן אויף איהם אַ בליק פֿון איבער־ראַשונג און חשד.

„די הינט מעגען צייטענווייז נאָכלויפֿען אַ פֿאַלשען שפור; אָבער זיי זיינען פֿון הימעל, ניט פֿון העל," האָט ער געענטפֿערט מיט אַ טאָן פֿון פֿאָרוואורף. „אויב איך האָב געליטען אומזיסט און אומנישט, איז דאָס קריסטליך צו ליידען, און קריסטליך צו פֿערגעבען."

„דאַן פֿערגיב מיר," האָט זיך אָבגערופֿען גבריאל, צוטומעלט פֿון דער דאָזיגער איינגע'עקשן'טער פֿערמאַסקירטהייט, „מחמת איך האָב דאָס דיר אומזיסט און אומנישט פֿערשאַפֿט די יסורים דיינע. איך וואָלט זיך ליעבערשט אויסגעריסען די צונג איידער צו שעדיגען אַ ברודער־אידען."

„איך בין ניט קיין איד," האָט דער דאָקטאָר מיט אַ ווילדען קול אַ געשריי געטהאָן.

„אָבער נאָך וואָס טויג דיר דאָס לייקענען, אז איך זאָג דיר, איך בין אַ איד?"

„„אומזיסט ליגט דער נעץ אויסגעשפּרייט דעם פֿויגעל פֿאַר די אויגען,"" האָט דאָס דיעגאָ מיט אַ בייזען טאָן איבערגעזאָגט דאָס שפּריך־וואָרט. „דו ביסט פונקט אַזאַ גוטער קריסט ווי איך, — און אַן ערגערער פֿויגעל־כאַפּער. אַ שעהנער איד, כ'לעבען, וואָס ווייסט ניט וואָס די ביטערע קרייטיכער בעדייטען! ניין, דער פֿויגעל־קליי איז אָנגעשמירט צו דיק, און ס'איז ניטאָ קיין שטריק צווישען די לעבער פֿון דעם נעץ."

„אמת, איך בין ניט קיין איד און ניט קיין קריסט," האָט דער יונגער מאַן מיט אַ טרויעריגען טאָן געזאָגט. „איך בין אויפֿגעבראַכט געוואָרען אַלס קריסט, נאָר מיין זעלע ווערט צוריסען פֿון פֿראַגען און

פון צווייפלען. נא זעה, איך גיב זיך אין גאנצען איבער צו דיר אין די הענד."

נאר דאס דיגא איז נאך א היבשע ווײלע געבליבען פערהארטע־וועט, אפילו דאן, ווען גבריאל האט זיך מודה געווען פאר איהם, אז דאס איז ער דאס געווען דער מאסקירטער מאן, וועלכער האט אונטען אין דער מארטער־הייהל א געשריי געטהאן אויף איהם „צבוע'יאק!" ערשט דאן, ווען ער איז ארונטערגעשפרונגען פון בעט און האט זיך איבערצייגט, אז דער יונגער מאן האט ניט אוועקגעשטעלט אויף דרויסען קיין עדות, וועלכע זאלען זיך צוהערען וואס זיי ריידען, האט ער זיך ענדליך אבגערופען: „נו, איצט קומט מיין ווארט געגען דיינס. ס'קען זיין, איך פערשטעל זיך בלויז, כדי דיך צו ציהען ביי דער צונג." דאן האט ער ארונטערגענומען קריסטוס'עס בילד פון וואנד און עס אריינגעווארפען אין א שופלאד, און אנגיסענדיג צוויי וויין־גלעזער פון א פלאש, וואס איז געשטאנען לעבען בעט, האט ער מיט פרייד א געשריי געטהאן: „קום! א צומישענעש אויף דער הייליגער אינקוויזיציע!"

דער יונגער מאן האט זיך געפיהלט, אקוראט ווי א שווערער שטיין וואלט איהם ארונטער פון הארצען. ער האט געשמייכעלט, זופענדיג דעם גוטען, רייכען וויין.

„מיר דוכט, דו האסט שוין געבראכט א צומישענעש אויף דער הייליגער אינקוויזיציע."

„הא! הא!" האט דער דאקטאר געלאכט, שוין צוהיצט אביסעל פון דעם וויין. „יא, דער פוקס איז ניצול געווארען פון דער פאסטקע, וועלכע מען האט איהם אונטערגעלייגט, נאר ניט מיט קיין גאנצער פעל."

„ניין, אך! וואס מאכען דיינע וואונדען?"

„כ'האב ניט געמיינט מיין קערפערליכע פעל," האט דער דאקטאר געזאגט, כאטש ס'איז איהם פונדעסטוועגען אריבער א שוידער בעת ער האט זיך דערמאנט אן די ענוים זיינע. „איך האב געמיינט די פעל, פון וואס מיין בייטעל איז געמאכט. כדי צו דערווייזען מיין איבערגעבענהייט צו דער הייליגער קירכע, האב איך איהר אנגעבאטען א העלפט פון מיין פערמעגען, און די פראבע איז אנגענומען געווארען. דאס האט מיר דער דאקטאר פון דער אינקוויזיציע געגעבען די עצה אין דער שטיל. ער איז איינער פון אונז!"

„וואס! א איד!" האט גבריאל א געשריי געטהאן, אזוי ווי געטראפען פון א דונער.

„שטיל! שטיל! אניט וועלען מיר נאך האבען א שונא אויף זיין

ארט. דאס האט זיין מיט־געפיהל צו מיר, אי אלס ברודער אי אלס דאקטאר, איהם געטריבען מיר צו געבען די דאזיגע עצה אין דער לעצטער מינוט. ווען דער טויט איז מיר געשטאנען פאר די אויגען. איבעריגענס, האב איך אליין געוואוסט ווי אזוי איינצוהאלטען אין זיך מיין אטהעם, בעת דער לץ האט מיך געבונדען מיט די שטריק, אניט וואלט איך געווען צו שטארק איינגעצויגען צו קענען אטהעמען. אבער דו מוזט דאך האבען א קוכען צום וויין — יאנטהע!"

א שעהן קליין מיידעלע איז אריינגעקומען פון א צווייטען צימער. איהרע שווארצע אויגען האבען זיך ארומגעלאזען; זי האט זיך פער־שעהמט, דערזעהענדיג דעם פרעמדען ביי זיי אין הויז.

„דו זעהסט, כ'האב אן עדות געגען דיר," האט דער דאקטאר גע־לאכט; „און וואס איז שייך צו דעם בעוויז געגען מיר, וואס די נאראנים האבען ניט געקענט געפינען, דאס וועלען מיר אצונד אויפעסען. די איבעריגע מ צ ו ת, טאכטערל!" און ארויסנעהמענדיג א שליסעל פון אונטער זיין קישען, האט ער עס איהר דערלאנגט. „אצונד, שטילינקערהייט, מיין קליינטשקע, און בעהאלט זיי גוט."

אז דאס קינד איז ארויס פון צימער, האט זיך דער פאטער בעקלאגט, וואס ער איז געצוואונגען איהר צו ערציהען צו פיהרען א צווייענדיגען לעבען. „אבער דאס שארפט דעם שכל," האט ער געזאגט. „יאנטהע זאל אויסוואקסען אזוי כיטרע, ווי די געהיימע שאפע אין א שאפע, וואס זי עפענט אצונד אויף דארט. נאר א פרוי דארף זעלטען האבען, מען זאל איהר ערציהען דערצו; זי ווערט עס פון זיך אליין." ער האט נאך גע־האלטען אין לאכען איבער זיין אייגענעם וויץ, ווען יאנטהע איז אריינ־געקומען צוריק און האט פון אונטער א טיכעל ארויסגענומען עטליכע גרויסע, דיקע קוכענס, וועלכע זיינען געווען מאדנע אויסגערעדעלט. גבריאל האט געקוקט אויף זיי מיט נייגיעריגע אויגען.

„וואס זשע, דו ווייסט ניט וואס מצות זיינען?" האט דאס דיענא געפרעגט.

גבריאל האט געשאקעלט מיט'ן קאפ.

„דו האסט, הייסט עס, קיינמאל ניט געגעסען קיין ניט־געזייערט ברויט?"

„ניט־געזייערט ברויט! אה, כ'האב ערשט נעכטען געלייענט מכח דעם אין דער ביבעל. שטעה, איז דאס ניט איינע פון דער אינקוויזיציע'ס פראבעס? אבער איך האב זיך עס גארניט פארגעשטעלט אזוי."

„דאס איז דער מוסטער פון גאנץ אלטע צייטען, און עס ווערט

אַריינגעשמוגעלט אַהער פֿון אַמסטערדאַם," האָט דער דאָקטאָר שטילערהייט געזאָגט. „פֿערזוך! ס'איז געשמאַקער איידער דאָס הייליגע קריסטוס־ברויט."

„אַמסטערדאַם איז, הייסט עס, אַ אידישע שטאָדט?"

„אַ פֿראַגע אַביסעל, ס'איז דאָס ירושלים פֿון מערב־אייראָפּאַ. זינט דאָס קליינע האָלאַנד האָט אַראָבגעטרייסעלט פֿון זיך דעם פּאַפּסטענטהום, האָט עס ניט קיין פֿערפֿאָלגונגס־פּאָליטיק, ווי די אַנדערע נאַציאָנען. און גאַנץ נאַטירליך, וואָרים ס'איז גיכער אַ שיף, איידער אַ לאַנד. אַ העלפֿט פֿון מיינע אַלטע פֿריינד זיינען אַוועק אַהין — ס'איז אַ טרויעריגער קאַנאַל פֿאַר אונזער אַלטער פּאָרטוגעזישער קהילה."

גבריאל'ס האַרץ האָט געקלאַפּט ווי מיט האַמערס. „טאָ פֿאַרוואָס זשע זאָלען מיר זיך אויך ניט אַנשליסען אָן זיי?"

דער אַלטער דאָקטאָר האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ. „ניין, איך האָב ליעב מיין פּאָרטוגאַל. דאָ בין איך געבוירען געוואָרען, און דאָ וועל איך שטאַרבען. כ'האָב זי ליעב — איהרע בערג, איהרע טייכען, איהרע טהאָלען, איהרע מעדיצינישע קוואַלען — האָב תמיד ליעב פּאָרטוגאַל, יאַנטהע ——"

„יאָ, פֿאָטער," האָט דאָס קליין מיידעל מיט אַן ערנסטען טאָן געענטפֿערט.

„און, אָה, איהרע פּאָעטען — איהר ריביירא, איהר פֿאַלקאַאָ, איהר קאַמאָענס — מיין אייגענער זיידע איז געווען פֿערערבענט פֿאַר אַ בעריהמטען פּאָעט; און אויך איך האָב געמאַכט אַ פּאָרטוגעזישע פּאָעמע וועגען היפּאָקראַט'ס ערשטען אַפֿאָריזם, כאָטש ס'איז נאָך ניט אָבגעדרוקט."

„נאָר אַז דו סמייעסט ניט צו האַלטען עפֿענטליך דיין גלויבען," האָט זיך גבריאל אָבגערופֿען, „דאָס איז מעהר איידער אַלעס אַנדערע. צו לעבען טאָג־טעגליך אין ליגען און בעטרוג — אונערטרעגליך!"

„נאַ, אָט האָסט דו דיר! דו ביסט יונג און איינגעשפּאַרט. די קאַטוילישע רעליגיאָן! ס'איז ניט מעהר ווי פֿיינע מאַניערען; ווי מיר זאָגען אין העברעאיש, „דרך ארץ", דער מנהג פֿון לאַנד. פֿאַרוואָס טראָג איך הויזען און אַ שפּיציגען הוט — ווען איך בין אין גאַס, הייסט עס? פֿאַרוואָס טראָגט די קליינע יאַנטהע אַן אונטערקליידעל?"

„ווייל איך בין אַ מיידעל," האָט זיך יאַנטהע אָבגערופֿען.

דאָס דיעגאָ האָט זיך צולאַכט. „פֿאַרהאַן אַ פֿראַגע אַזוי זיך בדרך מליצה, הייסט עס, און פֿאַרהאַן אַ פֿראַגע, אויף וועלכער מען ערוואַרטעט

אַן ענטפּער, מיין קליינינטשקע. יעדענפֿאַלס, מיר וועלען דיר ניט פֿער־דרעהען קיין מוח מיט רהעטאָריק. געה צו דיין פֿידעל. און אַזוי איז דאָס, סענהאָר דאַ קאָסטאַ. כ'האָב ליעב מיין יודענטהום בעסער איידער מיין פּאָרטוגאַל; נאָר אַז איך קען אויסהאַלטען מיינעביידע געליעבטע מיט אַביסעל שלויקייט——"

„אָבער די געפֿאַהר פֿערברענט צו ווערן לעבעדיגערהייט!"

„דאָס איז אַזוי ווי דער גיהנום פֿאַר דעם קריסטליכען זינדער — טומאַנע און זעה־ ווייט."

„כ'מיין, דו ביסט שוין פֿערסמאַליעט."

„אַזוי ווי אַן אויסגעריסענער בוים. דער בליץ וועט צוויי מאָל ניט טרעפֿען. נעהם נאָך אַ גלאָז וויין. אַחוץ דעם, מיין מאָגען איז ניט צוגעוועהנט צום ים. גאָט האָט אונז געמאַכט צו לעבען אויף דער יבשה."

נאָר גבריאל האָט בשום אופן ניט געקענט אָננעהמען דעם דאָקטאָר'ס מיינונגען, און די פּערזאָן גופא האָט איהם נור טהיילווייז צוגעצויגען צו זיך. דאָך איז דאָס ניט געווען זיין לעצטער בעזוך, וואָרים דאָס דיעגאָ איז געווען דער איינציגער איד, וועמען ער האָט געקענט, און ער איז דערום געוואָרען אַ בן בית ביי איהם. ער האָט ביי איהם אַנטליהען אַ העברעאישע ביבעל און אַ גראַמאַטיק, און האָט אין געהיים אָנגעהויבען לערנען לשון קודש, בריינגענדיג דער קליינער יאַנטהע שפּיעל־צייג און בלומען, און איינמאָל אויך אַ בעסערן פֿידעל איידער איהרען, — דאָס אַלעס פֿאַר דער הילף, וואָס דער פֿאָטער איהרער האָט איהם געגעבען אין זיינע נייע שטודיען. ער האָט אויך געליהען אַ טהייל פֿון דאָס דיעגאָ'ס אייגענע ווערק, וועלכע זיינען געדרוקט געוואָרען אונטער אַ פֿערשטעלטען נאָמען אין אַמסטערדאַם; און פֿון די דאָזיגע ביכער, וועלכע האָבען זיך אָבגעגעבען מיט טהעאָלאָגישע פֿראַגען, האָט דער יונגער ענטהוזיאַסט געשעפּט מאַטעריאַל צו פֿערשטאַרקען זיינע צווייפֿלען. אין פּאָרטוגאַל גופא האָט מען געקענט בלויז איין ווערק פֿון דעם אַלטען דאָס דיעגאָ און וואָס איז ערשיענען אויף זיין נאָמען. דאָס איז געווען אַ טיכטיגע אָבהאַנדלונג וועגען די ברוסט־קראַנקהייט.

אָבער גבריאל האָט בשום אופן ניט געקענט נאָכמאַכען דאָס דאָזיגע בעקוועמע צופּאַסען־זיך צו די אומשטענדען. ער האָט געפֿיהלט, אַז דאָס איז בלויז אַ האַלבער שטריט פֿאַר'ן אמת, און ער האָט אויפֿגעהערט זיך אָבגעבען מיט דעם האַלב־שרעקעדיגען דאָקטאָר. וואָרים אַזוי ווי ער האָט וואָס ווייטער אַלץ מעהר און מעהר ליעב געקראָגען דעם תנ"ך מיט זיין

איינפאכער לעהרע וועגען אן אויסעריועהלטען און געהייליגטען פאלק, אזוי איז אויך געוואקסען זיין געפיהל מכח א ווייטען, ווייטען שיקזאל, מכח א פעראייניגטע, צונויפגעקייטעלטע ראסע, וועלכע איז ארויסגעקומען פון דעם געהיימניספאלען מזרח, פון דעם וויגעלע פון דער געשיכטע; א ראסע, וואס שרעקט זיך ניט אב פאר פערניכטונג און לעבט איבער אלערליי רדיפות און ראנגעלט זיך מיט'ן טויט פאר איהר גלויבען און איהר אונגלויבען. און זיין פאנטאזיע האט זיך א קעהר געטהאן מיט א טיעפער בייגקעניש צו אמסטערדאם, צו יענער שטאדט פון די הייליגע, די היים פון דעם אמת'ן גלויבען, פון דער ברידערשאפט פון די מענשען און דער פאטערשאפט פון גאט.

VI.

„מוטער," האט זיך גבריאל אבגערופען, „איך האב דיר עפעס צו זאגען."

זיי זיינען געוועזן אין גבריאל'ס שטודיר־צימער, און זי איז בלויז אריינגעקומען זאגען גוטע נאכט דעם איינזאמען לערנער, נאר די ווערטער זיינע האבען איהר פערהאלטען ביי דער טהיר. זי האט זיך אנידערגעזעצט און מיט ליעבע געקוקט אויף איהר בכור, וועלכער האט אויסגעזעהן פונקט ווי איהר פערשטארבענער מאן אין זיינע יונגע יאהרען. „ס'מוז אודאי זיין וועגען איזאבעלא'ן," האט זי זיך געטראכט, און איהר הארץ איז געוועזן פול מיט פרייד ביי דעם געדאנק, אז די פערשטעלטע אויגען פון איהר געלערנטען זוהן האבען זיך ענדליך געעפענט און דערזעהן די שעהנקייט און די גוטסקייט פון דער הויכ־געבוירענער יורש'טע, וועלכע האט איהם געליעבט.

„מוטער, איך האב געפאסט א וויכטיגען בעשלוס, און ס'איז צייט עס דיר צו זאגען."

איהרע אויגען זיינען געווארען ליכטיגער.

„מיין טהייערער גבריאל!"

„ניין, כ'האב מורא, דו וועסט מיך פיינט האבען."

„דיך פיינט האבען!"

„ווייל איך מוז דיך פערלאזען."

„ס'איז דער נאַטירליכער גורל פֿון יעדער מוטער פֿערלאָזען צו ווערן, מיין גבריאל."

„אַה, אָבער דאָס איז גראָד זעהר אוננאַטירליך. אָה, גאָט מיינער! פֿאַרוואָס בין איך אַזוי געשטראָפֿט?"

„וואָס מיינסט דו? וואָס האָט געטראָפֿען?" די אַלטע פֿרוי איז אויפֿגעשטאַנען.

„איך מוז פֿערלאָזען פּאָרטוגאַל."

„נאָך וואָס? אין גאָט'ס נאָמען! פֿערלאָזען פּאָרטוגאַל!"

„שטיל, אַניט וועלען נאָך די דיענער דערהערען. איך וויל ווערן," האָט ער שטילערהייט אַרויסגעשעפּטשעט, „איך וויל ווערן אַ איד!"

דאָנאַ דאַ קאָסטאַ האָט אָבגעטראָטען צוריק און געקוקט אויף איהם מיט אַ מאָדנעם בלישטש, וועלכען ער האָט ניט ערוואַרטעט.

„ס'איז דער פֿינגער פֿון גאָט!" האָט זי מיט אַ דערשראָקענער שטימע געשעפּטשעט.

„מוטער!" אַ ווילדער פֿערדאַכט האָט איהם דורכגענומען.

„יאָ, מיין פֿאָטער איז געווען אַ איד. איך בין אויפֿגעבראַכט געוואָרען אַלס יודין."

„שטיל! שטיל!" האָט ער איהר ווידער געוואָרענט, און צוגעהענדיג צו דער טהיר, האָט ער אַרויסגעקוקט אין דער פֿינסטער. „אָבער מ י י ן פֿאָטער?" האָט ער געפֿרעגט, צומאַכענדיג פֿאָרזיכטיג די טהיר.

זי האָט אַ שאָקעל געטהאָן מ'ט'ן קאָפּ.

„זיין פֿאַמיליע, כאָטש אויך מאַראַנען, זיינען פֿונדעסטוועגען געווען אמת'ע גלויביגע. דאָס איז געווען דער טיעפֿסטער וועיטאָג פֿון מיין לעבען, אָבער איך האָב עס איהם קיינמאָל ניט געסמייעט צו זאָגען. אָפֿטמאָל, זינט ער איז געשטאָרבען, זיינען מיר אַרויפֿגעשוואומען זכרונות פֿון מיינע מיידעלשע יאָהרען, עראינערונגען, וועלכע האָבען מיך געצויגען און גענאָגט ביים האַרצען. נאָר איך האָב ניט געטאָרט ווירקען אויף מיינע קינדער'ס גלויבען—ס'וואָלט זיי געקענט אַריינברייגגען אין אַ שרעקליכער, טויטליכער געפֿאַהר. און איצט — אָה גאָט! — פֿלייכט פייניגונג — דער שייטער-הויפֿען — — !"

„ניין, מוטער, איך וועל אנטלויפֿען אַהין, וואו דער גלויבען איז פֿריי."

„דאַן וועל איך דיך סיי ווי סיי פֿערלירען. אָה גאָט פֿון ישראל, דיין נקמה האָט מיך ענדליך דאָך געפֿונען!" און זי איז אַנידערגעפֿאַלען אויף דער זאָפֿאַ, שלוכצענדיג, אָהן כוחות. ער איז געשטאַנען לעבען איהר, הילפֿלאָז, זיך סטאַרענדיג בלויז איהר איינצושטילען.

„ווי אַזוי איז דאָס געקומען צו דיר?" האָט זי שלוכצענדיג געפֿרעגט.

אין קורצען האָט ער איהר דערצעהלט וועגען זיינע אינערליכע קעמפפֿע, מכח דער געשיכטע מיט דאָס דיעגאָ'ן, וועגען זיין איבערציי־גונג, אַז דער אַלטער טעסטאַמענט איז דער וואַהרער און גענוגענדער פֿיהרער צום לעבען.

„אָבער נאָך וואָס אַנטלויפֿען?" האָט זי געפֿרעגט. „לאָמיר זיך אַלע אומקעהרען צום יודענטהום; דיין ברודער ווידאַל איז יונג און מען קען נאָך מיט איהם מאַכען וואָס מען וויל, ער וועט געהן אין אונזער וועג. מיר וועלען זיין געהיים; פֿון מיין יוגענד אָן וויים איך ווי אַזוי אויסצומיידען וואָס פֿאַר ס'איז פֿערדאַכט. מיר וועלען איינציגווייז איבערבייטען אַלע דיענער אַחוץ פעדראָ'ן און אָננעהמען בלויז שוואַרצע. פֿאַרוואָס זאָלסט דו פֿערלאָזען די דאָזיגע שעהנע היים דיינע, דיינע פֿריינד, דיין גוטען נאָמען אין דער געזעלשאַפֿט, דיינע שאַנסען פֿאַר אַ גרויסאַרטיגען שידוך?"

„מוטער, דו טהוסט מיר וועה מיט דיינע רייד. וואָס איז אַלעס אַנדערע אחוץ אונזער פֿליכט צו דעם אמת, צו דער פֿערנונפֿט, צו גאָט? איך מוז דיענען דאָס אַלעס פֿריי, אונטער דעם אָפֿענעם פֿרייען הימעל."

„מיין בראַווער יונג! זיי מיר מוחל!" און זי איז אויפֿגעשפרונגען פֿון איהר פלאַץ איהם צו אומאַרמען. „מיר וועלען געהן מיט דיר; מיר וועלען גרינדען אַ נייע היים אין אַמסטערדאַם."

„ניין, ניט אין דיינע יאָהרען, מוטער." און ער האָט געגלעטט איהרע זילבערנע האָר.

„יאָ; אויך איך האָב געלערנט דעם אַלטען טעסטאַמענט." און איהרע אויגען האָבען געשמייכעלט דורך די טרעהרען, וואָס זיינען געשטאַנען אין זיי. „וואו דו וועסט געהן, וועל איך אויך געהן. דיין לאַנד וועט זיין מיין לאַנד, און דיין גאָט — מיין גאָט."

ער האָט איהר אַ קוש געטהאָן אין איהר נאַסער באַק.

זיי זיינען אַזוי דורכגעזעסען די גאַנצע נאַכט, און בעגינען צו טאָג, איידער זיי האָבען זיך צושיידט, האָבען זיי שוין געהאַט אויסגעאַרבייט דעם גאַנצען פלאַן, ווי אַזוי צו פֿערקויפֿען זייער הויז און גוט מיט אַזוי וויי־ניג היזק און אַזוי אונבעמערקבאַר ווי נאָר מעגליך, און ווי אַזוי אָבצו־רייזען גאַנץ געהיים קיין האָלאַנד. די מינדעסטע אונפֿאָרזיכטיגקייט האָט זיי געקענט פֿערראַבּהען צו דער הייליגער אינקוויזיציע, און מחמת דעם איז ביי זיי געבליבען, אַז מיט ווידאַל'ן זאָל מען ערשט ריידען דאַן, ווען אַלעס וועט שוין זיין פֿיקס און פֿאַרטיג.

דער אָרעמער יונג איז געבליבען שטעהן דערשראָקען און בלייך.

„וואָס, דו ווילסט מיך טרייבען אין גיהנום אַריין?" האָט ער געפֿרעגט.

„ניין, דאָס יודענטהום האָט ניט קיין גיהנום." דערנאָך, זעהענדיג אַז דאָס איז עפּעס ניט קיין ריכטיגע טרייסט פֿאַר דעם ברודער זיינעם, און בדי מיט אַמאָל צו בערוהיגען דעם, וואָס ער האָט אַזוי שטאַרק ליעב געהאַט, האָט גבריאל מיט אַ גאַנץ זיכערן טאָן געזאָגט: „ס'איז ניטאָ קיין גיהנום."

ווידאַל האָט אויסגעזעהן נאָך אַסך דערשראָקענער ווי פֿריהער. „אָבער די קירכע זאָגט — — " האָט ער אָנגעהויבען.

„די קירכע זאָגט, דער גיהנום איז אונטער דער ערד; נאָר אַזוי ווי די וועלט איז קיילעכדיג, איז ניטאָ קיין אונטען, און ווער ווייס? ס'קען זיין, אַז אויף דער אַנדער זייט ערד, פּונקט אַנטקעגען אונזערע פֿיס, וואוינען אַזעלכע מענשען ווי מיר אליין. און די קירכע האַלט מיט אַריסטאָטעל'ן, אַז מען קען גאָר צו די הימלען ניט צוקומען, און זי פֿעראַכטעט קאָפּערניק'ן מיט זיין טהעאָריע; דאָך האָב איך געהערט פֿון דאָס דיעגאָ דע באַלטהאַסאַר, וועלכער איז אַ געלעהרטער פֿון דער אוניווערזיטעט, אַז אַ יונגער איטאַליענער, מיט'ן נאָמען גאַלילעאָ גאַלילעי, האָט אָקאָרשט געמאַכט אַ וואונדערליכען אינסטרומענט, וואָס צייגט יעדע זאַך צוויי און דרייסיג מאָל אַזוי גרויס ווי עס איז, און אַז ער האָט דערמיט ענטדעקט אַ נייעם שטערן. אויך ערקלעהרט ער, אַז די „מילך־גאַס" בעשטעהט בלויז פֿון קליינע שטערנדלאַך; פֿאַר וואָס די הייליגע קירכע איז שטאַרק ברוגז אויף איהם, זאָגט מען."

„אָבער וואָס האָב איך צו טהאָן מיט דער מילך־גאַס?" האָט ווידאַל געפֿרעגט, און זיין אייגען געזיכט איז געוואָרען ווייס ווי מילך.

גבריאל איז אַביסעל געבליבען הינטערשטעליג. „ס'איז דעם פּאַבסט'ס אונפֿעהלבאַרקייט, וואָס ווערט דורך דעם צוטרייסעלט," האָט ער ערקלעהרט. „אָבער אַחוץ דעם איז טאַקי די קריסטליכע אמונה גופא אַסך אָבשטויסענדער פֿאַר דער פֿערנונפֿט, איידער דער אידישער גלויבען. די זאַכען, וואָס זי לערנט מכח גאָט, האָבען אין זיך מעהר שוועריגקייטען."

„וואָסערע שוועריגקייטען?" האָט זיך ווידאַל אָבגערופֿען. „איך זעה ניט קיין שום שוועריגקייטען."

נאָר סוף כל סוף איז דער יונגער ברודער, וועלכער איז אין גאַנצען געשטאַנען אונטער גבריאל'ס איינפֿלוס און האָט אַליין ניט געהאַט קיין שום קראַפֿט צו שטעהן אויף זיינע אייגענע פֿיס, מרוצה געוואָר'ען זיך אָנצושליסען אָן די אויסוואַנדערער.

אין משך פֿון די דאָזיגע בעהאַלטענע הכנות צו אַנטלויפֿען, האָט גבריאל דערוויייל געמוזט אָנגעהן מיט זיינע האַלב־גלח'ישע פֿליכטען און בעהמען אַנטהייל אין די קירכליכע צערעמאָניעס ווי פֿריהער. דאָס האָט

איהם אַזוי דערצאָרענט, אַז ער האָט צייטענווייז געהאַט בדעה זיך אויס־
צוגעבען פאַר אַ אידען; נאָר כאָטש ער האָט זיך ניט אָבגעשראָקען ביי
דעם גערדאַנק מכח דעם שייטערהייפען, האָט ער זיך אָבער געשראָקען
פאַר דער טורמע, פאַר דער עפענטליכער ערנידעריגונג, זעהענדיג פאָר־
אויס דעם ביטערן האַס און די פעראַכטונג צו איהם ביי אַלע בעקאַנטע
אין די אויגען. און צייטענווייז, ניט קוקענדיג אויף דער פערנונפט און
אויף דער נייער רעליגיאָן זיינער, איז איהם טאַקי אַרויפגעקומען אויף'ן
זינען, ווי טהייער אָט די פריינד פון זיין יוגענד זיינען איהם; ווי האַר־
מאָניש און ווי האַרץ־דערקוויקענד איז געווען דער שמייכעל אין זייערע
אויגען, זייער פאַטשען מיט די הענד, די אַלע לוסטיגע מאָמענטען אין
סעמינאַר און מאָנאַסטיר, אויף'ן מאַרק און אין דער רייט־שולע! ווי גוט
ס'איז געווען, דאָס דאָזיגע געמיינשאַפטליכע לעבען, ווי זיס זיך אַריינצואַ־
ווארפען אין דעם אַלגעמיינעם שטראָם און פערטראָגען ווערן ווייט, העט
ווייט! אפילו ווען ער איז געפאַלען אויף די קניע, בעוואוסט, אַז ער איז
אַ היפאָקריט, האָט איהם די בעגייסטערונג פון אָט די אַלע גאָט־בעטער־
צייטענווייז צוגעצויגען אַזוי ווי מיט אַ מאַגנעט, און די מחנות פון פרעהליכע
לייט אין די גאַסען, אָנגעטהאָן יום טוב'דיג, האָבען אין איהם דערוועקט
אַ געפיהל פון ביינקעניש. און איצט, ווען ער האָט זיך גערדאַרפט אָב־
רייסען פון דעם אַלעמען, ווי טהייער איז איהם געווען יעדער בעקאַנטער־
אָרט—די וועלדלאַך און די טייכלאַך, די אַנגענעהמע בערגלאַך, פערשפרייט
מיט די פאַשענדע בהמות! ווי צערטליך און לאַסטשענדיג האָט זיך דער
בלויער הימעל אַריבערגעבויגען איבער איהם, זיך בעטענדיג ביי איהם
צו בלייבען! און די שטאָדט גופא, ווי ער האָט דאָס ליעב געהאַט איהרע
משופע'דיגע גאַסען, די מאַסיווע מורישע טויערן, די פאַלאַצען, די קלויסטערס,
די אָבגעקאַלכטע הייזער, די אַלט־מאָדישע, נעט און אָהן פענסטער, און
די נייע מיט די באַלקאָנען — יאָ, און טאַקי דעם ריח פון קנאָבעל און
ציבעלע, וואָס האָט דורכגעדרונגען אַלצדינג! ווי אָפט פלעגט ער אַרומגעהן
אין דער „רוא דאַס פלאָרעס", זיך צוקוקענדיג צו די גאָלד־אַרבייטער!
און אַז ער פלעגט איצט אַרומגעהן לעבען דאָס אַלטע פאַמיליען־הויז,
האָט ער דערפיהלט אַ ניי געפיהל, עפעס אַזוי ווי עס וואָלט איהם גע־
צויגען, גערופען פון אינעווייניג. יעדער שעהנער שטיין און ציגעל, יעדער
חן'עוודיגער קאַרב פון דער גרויסער שטיעג, יעדע סטאַטוע האָט געהאַט
אַ פלאַץ ביי איהם אין האַרצען, און האָט איהם גערופען צו זיך.

אָבער גרעסער און שטאַרקער איידער דאָס אַלעס איז געווען די־
שטימע פון דער פערנונפט, וועלכע האָט איהם געהייסען פאַהרען.

צווייטער טהייל.

אוריאל אַקאָסטאַ.

VII.

מיט וואָס פֿאַר אַ בעגייסטערונג, — אַזוי ווי אַ וואַנדערענדער גאָטבעטער, בעת ער קומט אָן קיין פּאַלעסטינאַ — האָט זיך גבריאל ענדליך געפֿונען אין דער שטאָדט, וואו אַ שוהל איז געשטאַנען פֿריי און אָפֿען אַנטקעגען דעם ליכטיגען שיין פֿון טאָג! די דאָזיגע וואַרימקייט אין זיין הארצען האָט פֿערטריבען פֿון דאָרט די קעלט, וואָס האָט זיך אַריינגעגנב'עט אַהין ביי דעם אָנבליק פֿון די גראָע אַמסטערדאַמער גאַסען, נאָך דעם פֿאַרב און דעם גלאַנץ פֿון פּאָרטאָ. די ערשטע זאַך, וועגען וואָס ער האָט געטראַכט, אַזוי גיך ווי ער האָט זיך נור בעזעצט אין דעם גרויסען הויז, וואָס זיין מוטער'ס אַלטע פֿריינד און קרובים אין אַמסטערדאַם האָבען פֿאַר איהם געקויפֿט, איז געוועזען צו געהן שבת מיט זיין מוטער און זיין ברודער אין דער פּאָרטוגעזישער שוהל. כאָטש ער איז געוועזען אַזוי אונוויסענד מכח די פּרטים פֿון זיין נייער אמונה, אַז ער האָט אַרונטערגענומען דאָס היטעל ביים אַריינגעהן אין שוהל, האָט ניט אָנגעהויבען וויסען, ווי אַזוי מען טהוט אָן דעם טלית, וואָס דער שמש האָט איהם אַנטליהען, און איז געוועזען אין אַ פֿערלעגענהייט וואָס זיין מוטער קען ניט זיצען לעבען איהם, נאָר זי מוז אַרויפֿגעהן אויבען אין אַ בעזונדער אָבגעזאַמטען אָרט פֿאַר די ווייבער, — דאָך איז ער געוועזען צו אויפֿגערעגט און האָט כמעט ניט געפֿיהלט וואָס ער טהוט. דער סידור האָט איהם שטאַרק אינטערעסירט, און כאָטש ער האָט זיך געסטאַרעט צו דאַווענען גלייך מיט אַלעמען, האָט ער אָבער מיט זיין ידיעה אין לשון קודש בשום אופן ניט געקענט נאָכהאַלטען דעם עולם, און ער האָט זיך צייטענווייז שטאַרק פֿערשעהמט, ווען ער האָט פֿערפֿעהלט זיך אויפֿצוהויבען אָדער

זיך אָנבויגען ביים דאַווגען. ווידאַל, וועלכער האָט נאָך גאָר קיין העברעאיש ניט געקענט, האָט זיך פֿעראינטערעסירט אין דעם עולם, וואָס איז געווען אין שוהל, געפֿינענדיג אַלע ווילע אַן אַנדער אַלטען ב׳רגער פֿון פּאָרטאָ און איבערגעבענדיג זיינע ענטדעקונגען דעם ברודער זיינעם הויך אויף׳ן קול. דאָס האָט אַרויסגערופֿען אַ חשק ביי גבריאל׳ס צווייטען שכן, וואָס איז געזעסען לעבען איהם, אויסצורעכענען אַסך מיטגליעדער פֿון דער אַמסטערדאַמער קהילה, וועלכע זיינען אין שפּאַניען געווען גאַנצע זיילען פֿון דער הייליגער קירכע, בישאָפֿס און זאָגאַר אַרצבישאָפֿס. דאָס איז געווען אַ מאָדנע פֿיגור, דער דאָזיגער רויט־בערדיגער, גראָב־בייכיגער שכן זיינער, וועלכער האָט זיך געשאָקעלט אין זיין טלית אויטאָמאַטיש אַהין און אַהער, נאָר וועלכער האָט, ווייזט אויס, געהאַט מעהר חשק צו שמועסען איידער צו דאַווגען.

גלחים און נאָנען כמעט פֿון יעדען מאָנאַסטיר, האָט ער גבריאל׳ן דערציהלט, האָבען זיך דאָ פֿערזאַמעלט און זיינען געוואָרען צוריק אידען. ער אַליין, יצחק פּעריירא, וועלכער איז זיך דאָ געזעסען רוהיג און בעקוועם, איז געווען אַ יעזואיט אין שפּאַניען.

„די פֿרומע צבוע׳יאַטסטוואָ איז מיר נמאס ומאוס געוואָרען און איך האָב זיך געריסען צו אַנטלויפֿען אַהער. נאָר די נאַראָנים האָבען מיך געלאָזט אויסקויפֿען מענשען פֿון וייערע זינד, זיי פֿערקויפֿען אָבלאָז־צעטלען פֿאַר גוט געלד, און איך האָב נאָך געהאַט אַ היבש ביסעל סחורה ביי מיר, און דער האַנדעל איז דאַן—דאָ האָט ער זיך אַליין איבערגעשלאָגען די רייד מיט אַ הייסען „אמן", וואָס ער האָט געענטפֿערט צום דאַווגען — גראָד געשטאַנען שלעכט אין שפּאַניען. ס׳האָט דאָך קיין זינן ניט זיי אַריבערצונעהמען מיט מיר קיין האָלאַנד, האָב איך זיך געטראַכט; זיי זיינען צו געשייט דאָרט. איך מוז פּטור ווערן פֿון דער סחורה ערגעץ־וואו אין אַ לאַנד, וואָס איז פֿריי פֿאַר אידען און האָט דאָך פֿרומע קאַטאָליקען ביי זיך. מילא, וואָס זשע טהו איך? כאַפּ איך זיך בגנבה אַריבער פֿון מאַלאַגאַ קיין באַרבאַרי, וואו איך האָב פֿערקויפֿט דעם רעשט פֿון מיין וואַארע צו קאַטאָליקען, וועלכע לעבען דאָרט צווישען די אַראַבער. און קוים האָב איך נור געהאַט דאָס געלד—„אמן!" — אין קעשענע, האָב איך זיי ערקלעהרט, אַז איך בין אַ איד. גאָט פֿון אברהם! וואָס פֿאַר פּנים׳ער די דאָזיגע גוים האָבען דאָס געמאַכט, ווען זיי האָבען אויסגעפֿונען וואָס פֿאַר אַ שלעכטען מסחר זיי האָבען געמאַכט מיט גאָט! זיי האָבען זיך געקלאָגט פֿאַר׳ן קאַדי געגען דעם, וואָס זיי האָבען גערופֿען שווינדעל. נאָר" — און דאָ האָט זיך זיין געלעכטער

אויסגעמישט מיט דעם געוויש פֿון דער בעטענדער מאַסע — „איך האָב גע׳טענה׳ט, אַז עס איז אַ פֿרייער פּאָרט און איך האָב אַ רעכט צו פֿערקויפֿען וואָס פֿאַר אַ סאָרט וואַארע איך וויל, און דער קאַדי האָט געמוזט אַרויסגעבען זיין אורטהייל לויט׳ן געזעץ.״

אין דעם פֿרעהליכען געמיטהס־צושטאַנד, אין וועלכען ער האָט זיך דאַן געפֿונען, האָבען די דאָזיגע ווערטער געקלונגען גאַנץ אַנגענעהם פֿאַר גבריאל׳ן. דאָס איז געווען אַ ריכטיגער ענטפֿער די נאַראָנים אויף זייער נאַרישקייט. אָבער ס׳האָט ניט גענומען לאַנג און אָט די געשיכטע איז איהם אַרויפֿגעקומען אויף׳ן זינען, עפּעס אַזוי ווי אַ צוגאָב צו זיין איבערדריסיגקייט און זיין ענטטוישונג אין זיינע נייע ברידער און זיין נייעם גלויבען. וואָרים נאָכדעם ווי ער און זיין ברודער האָבען זיך געלאָזט מל זיין, נאָכדעם ווי ער האָט איבערגעביטען זיין טויף־נאָמען אויף דעם עכט־העברעאישען נאָמען אוריאל און ווידאַל׳ס נאָמען אויף יוסף, איבערמאַכענדיג אין דערזעלבער צייט דעם פֿאַמיליען־נאָמען אויף אקאָסטאַ, האָט ער ערשט דערזעהן, וואָס פֿאַר אַ ים פֿון קליינליכע געבאָטען עס שטעהט איהם פֿאָר אָבצוהיטען, אַסך ביטערער איידער די געבאָטען פֿון דער קירכע. עסען, טרינקען, שלאָפֿען, זיך אָנטהאָן, זיך וואַשען, אַרבייטען! קיין שום מינדעסטע זאַך קען ניט געטהאָן ווערן אָהן דעם בעפֿעהל אָדער דעם פֿערבאָט פֿון דער דאָזיגער רעליגיאָן.

פֿון ערשטוינונג איז ער אַריבער צו שרעק, און פֿון שרעק צו פֿעראַכטונג און האַס, ווען ער האָט דערזעהן, אין וואָס פֿאַר אַ נעץ פֿון צערעמאָניעס ער האָט זיך אַליין איינגעפּלאָנטערט. די תורה גופא מיט איהרע תרי״ג מצוות איז דאָך ניט מעהר געווען ווי אַ בלויזער סקעלעט פֿאַר אַ פּאַראַזיטישען וואוקס, וועלכער האָט זיך פֿונאַנדערגעשפּרייט אין דער לייננג און אין דער ברייט און איז אַריינגעקראָכען אין די סאַמע אינטימסטע קעמערלאַך פֿון דעם מענשליכען לעבען.

וואָס! אָט אויף דער דאָזיגער רבנים׳שער פֿאַבריקאַציע האָט ער דאָס אויסגעביטען די הערליכע צערעמאָניעס פֿון דעם קאַטאָליציזם? האָט ער דערפֿאַר אַרונטערגעוואָרפֿען פֿון זיך די גייסטיגע קייטען, כדי אָנשטאָט זיי געשלאָסען צו ווערן אין אַנדערע, אין קערפּערליכע קייטען?

איז דאָס די גאָלדענע צייט, אויף וועלכער ער האָט אויסגעקוקט — משה׳ס איינפֿאַכע גאָטעס־לעהרע פֿון פֿערנונפֿט און גערעכטיגקייט?

און די אידען גופא, זיינען זיי דאָס אויסערוועהלטע פֿאָלק, וועגען וועמען ער האָט אַזוי פֿיעל פֿאַנטאַזירט? — פֿעטע בירגער, וועלכע ליגען און קוואָקטשען בעקוועם אונטער די פֿליגלען פֿון דעם פּראָטעסטאַנטישען

שטאַאט; רייכע קויפֿלייט, וועלכע ענטוויקלען דעם האָלע־דישען האַנדעל אין אינדיען און וועלכע ווערן בלויז דורך זייערע צערעמאָניעם און זייער גלויבען אָבגעטהיילט פֿון די קריסטליכע האָלענדער, וועמען זיי זוכען נאָכצומאַכען אַזוי ווי אַפֿען; אָדער יענע אָבגעריסענע, האַלב־בלינדע אביונים, דער צווייטער טהייל פֿון דער דאָזיגער פֿאַלשער קהילה, די וואָס שלעפּען אַרום זייערע װעגעלאַך מיט אָבגענוצעוועטע סחורות, אָדער זיי בילדען אַ שמוציגע גהעטאָ פֿון דיאַמאַנטען־שניידער און ציגאַרען־מאַכער אין איינגע געסלאַך אָדער אויף די מיט מיסט־אָנגעלאָדענע ברעגען פֿון די קאַנאַלען. אָה, ער איז בעשווינדעלט, אַריינגעצויגען און פֿערראַטהען געוואָרען!

זיין צאָרן איז געוואַקסען פֿון טאָג צו טאָג און ער האָט זיך אויס־געדריקט אין ביטערע, פֿיינדליכע רייד. אויב דאָס איז געוואָרען פֿון משה'ס תורה און פֿון דעם אויסערוועהלטען פֿאָלק, דאַן איז וואָס גיכער אַ אידיש קינד פּראָטעסטירט געגען דעם, אַלץ בעסער איז פֿאַר זיין ראַסע. איז דאָס ניט געווען מן השמים, אַ וואונק פֿון הימעל, וואָס ער האָט זיך אַ נאָמען געגעבען א ו ר י א ל — „גאָט'ס פֿייער"? און אַז זיינע פּריוואַטע געשפּרעכען זיינען געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מען האָט איהם געשיקט רופֿען צום ב י ת ד י ן, איז ער אַהין געגאַנגען מיט דעם זעלביגען מוטה און מיט דערזעלביגער ענטשלאָסענקייט; דער פּאָרטוגעזישער רב און זיינע דיינים אין זייערע עהרווירדיגע מאַנטלען האָבען איהם לחלוטין ניט איבערגעשראָקען.

„פֿאַריסעער! היפּאָקריטען!" האָט ער געשריען; און ניט קוקענדיג אויף זיין פֿערלאָרענעם קריסטענטהום, דאָך איז אין דעם וואָרט געלעגען די גאַנצע פֿעראַכטונג פֿון זיין קינדליכער ערציהונג.

„אַפּיקורוס!" האָבען זיי געענטפֿערט, נאָך מיט אַ בייסענדערע פֿעראַכטונג.

„ניין, אפּיקורוס'עס ווערק האָב איך קיינמאָל ניט געלייענט, און וואָס איך האָב געהערט מכח זיין לעהרע, ברייננט מיך אַרויס פֿון די כלים איך בין פֿאַר גאָט און פֿערנונפֿט, און פֿאַר אַ ריינעם יודענטהום."

„פּונקט אַזוי האָט גערעדט א ל י ש ע ב ן א ב ו י ה אין דעם אַמאָליגען פּאַלעסטינאַ," האָט זיך דער דין שני אָבגערופֿען אַביסעל מילדער. „ער מיט זיין גריכישער קולטור, וועלכער איז אַריבערגעגאַנגען פֿון הר ס י נ י צום באַרג אָ ל י מ פּ ו ס און איז סוף כל סוף געוואָרען אַן אַטהעאיסט."

„איך ווייס גאָרניט וועגען אלישע׳ן, נאָר ס׳איז פֿאַר מיר קיין וואונדער ניט וואָס אייער לעהרע האָט איהם געטריבען צום אַטהעאיזם."

„האָב איך ניט געזאָגט, אַז דאָס וואָס דו רעדסט איז אַטהעאיזם, ניט יודענטהום? און קיין אַטהעאיסט קענען מיר ניט אויפֿהאַלטען אין אונזערע רייהען: אונזער קהילה איז נאָך גאָר יונג אין אַמסטערדאַם. זי ווערט נאָך דערווייל בלויז געדולדעט, און די דאָזיגע האָלענדער קען מען גרינג טרייבען צו געוואַלט־טהאַטען. מיר האָבען געוואונען אונזער באָדען דורך אַרבייט. פֿעררעטהער! ווילסט דו איינוואַרפֿען די וואַנד, וואָס האַלט אויף דאָס וואַסער?"

„אַ פֿעררעטהער ביסט דו!" האָט געענטפֿערט אוריאל. „אַ פֿעררע־טהער צו גאָט און זיין הייליגער תורה."

„זיי שטיל!" האָט דער רב געדונערט, „אַניט וועט מען דיך אַריינלייגען אין חרם."

„שטיל זיין!" האָט אוריאל געענטפֿערט מיט שפּאָט. „ניין, איך האָב פֿערלאָזען מיין היימאַטה צו זיין פֿריי; איך וועל ניט זיין שטיל צוליעב דעם חרם."

און ער איז ווירקליך ניט געוועזן שטיל. אין דער היים און אין גאַס האָט ער גערעדט; ער איז פֿערמאַטערט געוואָרען ריידענדיג.

„זיי שטיל, אוריאל," האָט זיך געבעטען זיין אַלטע מוטער, מורא האָבענדיג עס זאָל ניט צוריסען ווערן איהר גליק, די צופֿריעדענהייט פֿון איהר נשמה, וואָס זי האָט ענדליך צוריקגעפֿונען אין דער אידישער רעליגיאָן. „דאָס דאָזיגע יודענטהום, פֿון וואָס דו מאַכסט חווק, איז דאָס אמת׳ע, דאָס ריינע יודענטהום, ווי מען האָט עס מיך געלערנט מיידעלוויז. לאָמיך שטאַרבען אין פֿריעדען."

„זיי שטיל, אוריאל," האָט זיך געבעטען זיין ברודער יוסף. „אַז דו וועסט זיך ניט אונטערגעבען, וועט דער אַלטער מנשה און זיינע פֿריינד מיך אויסשליסען פֿון יענע איינטרעגליכע שפּעקולאַציעס אין די אינדיענס, וואו איך לייג אַריין אויך דיין געלד פֿאַר דיר. זיי האָבען שוין אַ פֿופֿציג פריוואַטע קריגס־שיפֿען, און די האָלענדישע רעגירונג קוקט אוים אויף סיי וואָס פֿאַר אַן אונטערנעהמונג, אַבי זי זאָל נור מאַכען אַ תל פֿון שפּאַניען; אויף אַזאַ׳ן אופן, אַז מיר זאָלען קענען כאַפּען איהר זילבער־פֿלאָט, אָדער פֿע־נעהמען פּאָרטוגעזישע קאָלאָניעס אין זיעד־אַמעריקאַ, וועלען מיר האָבעןביידע זאַכען, אי אַ נקמה אין אונזערע שונאים, אי גרויסע פּראָצענטען. און ער האָט אַ פֿיינע טאָכטער, האָט מנשה, און יר דוכט, זי האָט מיך גאָרנישט פֿיינט. גיב זיך אַלזאָ אונטער, איך בעט

דיך! די דאָזיגע רעליגיאָן געפעלט מיר זעהר — ניטאָ קיין מתורה זיין זיך אויף די זינד, ניטאָ קיין פערדאַמונג, און ס'איז די אמונה פון אונזערע פאָטערס."

„ניטאָ קיין פערדאַמונג — יאָ, נאָר קיין רעטונג, קיין ערלייזונג אויך ניט. זיי לערנען גאָרנישט מכח דער אונשטערבליכקייט; זייער גלויבען איז ערדיש און ער האָט בלויז צו טהאָן מיט דער וועלט."

„טאָ פאַרוואָס זשע האָסט דו מיך אַוועקגעשלעפּט פון פּאָרטוגאַל?" האָט יוסף געפרעגט מיט כעס.

נאָר אוריאל — גאָט'ס פייער — האָט ניט געקענט פערלאָשען ווערן; און אַזוי, נאָך פערשיעדענע אָפטע וואָרנונגען, איז אויף איהם געפאַלען דער פייער פון די מענשען. אין שוהל, פאַר אַן עדה אידען מיט פערלאָשענע שוואַרצע ליכט אין די הענד, איז אוריאל אַקאָסטאַ אַריינגעלייגט געוואָרען אין חרם, און פון דאַן אָן האָט קיין מאַן, פרוי אָדער קינד ניט געטמייעט אַרומגעהן אָדער ריידען מיט איהם. די בעטלער אפילו האָבען זיך אָבגעזאָגט צו נעהמען פון איהם אַ נדבה, די גאַסען-הענדלער האָבען אויסגעשפּיגען, בעת ער פלעגט פערבייגעהן פערביי זיי. זיין אייגענע מוטער און זיין ברודער, וועלכע זיינען איצט אין גאַנצען געווען אונטער דעם איינפלוס פון זייער נייעם אידישען קרייז, האָבען זיך ניט געוואָלט געפינען אין זיינע ד' אמות. זיי זיינען אַוועק און האָבען איהם איבערגעלאָזט אַליין אין דעם גרויסען הויז מיט דעם שוואַרצען משרת. און דאָס דאָזיגע הויז איז אויסגעווייכט געוואָרען, אָקוראַט ווי עס וואָלט געטראָגען אויף זיך דעם צייכען פון דער פּעסט, דעם צלם. די דרייסטערע אידישע אינגלאַך פלעגען וואַרפען שטיינער אין די פענסטער אָדער קלאַפּען אין די טהירען, נאָר אַנדערע זיינען נאָך דרייסטער געווען און זיי פלעגען נאָכלויפען אוריאל'ן אַליין, ווען ער פלעגט זיך אַמאָל ווייזען אין די גאַסען, און אָקוראַט ווי זייערע עלטערן פלעגען זיי אויס-שפּייען ווי זיי האָבען איהם נור דערזעהן, איהם פערוואַרפען מיט בלאָטע און איהם נאָכשרייען „אַפּיקורוס!" „ממזר!" „עוכר ישראל!"

VIII

נאָר כאָטש דורך דער דאָזיגער אָבזונדערונג האָבען די רבנים פשוט אויסגעשניטען דעם אפּיקורוס די צונג — מחמת ער האָט ניט געקענט קיין האָלענדיש, און ער האָט זיך אין דער גאַנצער צייט אפילו ניט

אויסגעלערנט ריידען מיט זיינע קריסטליכע שכנים — איז אָבער געבליבען זיין פֿעדער. זיי האָבען געציטערט פֿאַר איהר אַזוי ווי פֿאַר זיין וואָרט; און אַזוי ווי ס׳איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז ער זיצט דאָרט הינטער די פֿער־מאַכטע פֿענסטער פֿון זיין גרויסען איינזאַמען הויז און גרייט צו אַ שריפֿטליכע אַטאַקע אויף זיי, האָבען זיי אָנגעשטעלט אויף איהם אַ געוויסען שמואל דאַ סילוואַ, אַ דאָקטאָר, וועלכער איז געווען פּונקט אַזוי געשיקט מיט זיין פען אַזוי ווי מיט זיין אָפּעראַציאָנס־מעסער. ער האָט עס אוריאל׳ן פֿערכאַפּט אַפֿריהער מיט אַ געגען־קלאַפּ, מיט אַן אויסרעכנונג אַרונטערצומאַכען דעם אָנגרייפֿער. ער לייקענט אָב די אונשטערבליכקייט, האָט דאַ סילוואַ אָנגעדייטעט אין זיין עלעגאַנטער פּאָרטוגעזישער אָבהאַנדלונג „טראַקטאַט פֿון דער אונשטערבליכקייט". זיינע ידיעות איבער אוריאל׳ס „טהיערישע און שעדליכע אידעען" האָט ער אַפּנים גענומען פֿון די אונדייטליכע בעריכטען, וואָס דעם אפיקורוס׳ ברודער האָט אָבגעגעבען, נאָר ער האָט זיך פֿונדעסטוועגען געהיט אין זיין בוך ניט צו דערמאָנען חלילה זיין טרייפֿענעם נאָמען.

„פֿאַלשע בלבולים!" האָט אוריאל געענטפֿערט אין זיין בוך, וועלכען ער האָט געענדיגט נאָכדעם ווי דאַ סילוואַ׳ס אָבהאַנדלונג איז אַרויס אויף דער וועלט. נאָר אָנשטאָט זיך צו פֿערענטפֿערן, האָט ער נאָך דערמיט פֿעסטער געמאַכט די מיינונג פֿון דעם גרויסען עולם מכח זיינע מאַטע־ריאַליסטישע טעות׳ן, מחמת פֿון זיין ווערק האָט מען געקענט זעהן, אַז מכח עולם הבא איז ער אַליין ניט קלאָהר ביי זיך. זיין געדאַנק איז פֿאַר דער צייט אַוועק פֿאָראויס: פֿריהער האָט ער זיך געהאַט בעקלאָגט פֿאַר יוסף׳ן, אַז די רבנים לייגען קיין געוויכט ניט אויף דער אונשטערב־ליכקייט פֿון דער נשמה, אָבער אַז ער האָט טיעפֿער און גרינדליכער דורכגעשטודירט די תורה, האָט ער געזעהן, אַז משה אַליין האָט גאָר אין גאַנצען ניט דערמאָנט דעם דאָזיגען בעגריף, אַז ער האָט ניט געזוכט אויפֿצוהאַלטען די מאָראַל פֿון היינט דורך דעם שרעק פֿון אַ „יענער וועלט" נאָך׳ן טויט.

אַזוי איז אוריאל געשטאַנען אַ פֿער׳משפּט׳ער פֿון זיך אַליין, און די רבנים האָבען געקוואָלען פֿון נצחון, פֿאָלשטענדיג גערעכטפֿערטיגט אין די אויגען פֿון זייער סטאַדע געגען דעם דאָזיגען גאָטעס־לעסטערנדען מאַטעריאַליסט. נאָך מעהר, אוריאל האָט געמוזט אַריינפֿאַלען אין דעם גרוב, וואָס ער האָט אַליין אויסגעגראָבען. די פֿאָרשטעהער פֿון דער קהילה האָבען זיך געווענדעט צו די ריכטער; מיט אַ בייזען אָנהייב האָבען זיי איבערזעצט גאַנצע שטיקער פֿון זיין בוך „די טראַדיציאָנעלע

פאריסעער, פערגליכען מיט דער תורה שבכתב". אוריאל איז געשטעלט געוואָרען צום געריכט. מען האָט איהם פעראורטהיילט צו בעצאָהלען דריי הונדערט גולדען און זיצען אכט טאָג אין טורמע. דאָס בוך איז פערברענט געוואָרען.

ניט קיין קלענערער פייער האָט געברענט ביי אוריאל'ן אין הארצען, ווען ער האָט בעטראכט זיין לאגע. ליגענדיג אויף זיין געפענגנים־בעטעל, זיך בייסענדיג די ליפען און איינגראָבענדיג די נעגעל אין זיינע הענד פאר פערדרוס, האָט ער פערפלוכט די דאָזיגע רשעות'דיגע פערדארבער פון דעם ריינעם יודענטהום, וועלכע האָבען איהם זאָגאר פערשעהמט פאר די האָלענדער אין די אויגען. ער, דער שטאָלצער און מוטהיגער מאן פון פאָרטוגאל, איז געבראנדמארקט געוואָרען אלס פערברעכער פון די דאָזיגע קאלטבלוטיגע האָלענדער. ער וועט שוין מעהר קיינמאָל ניט האָבען צו טהאָן מיט זיינע מיטמענשען — קיינמאָל, קיינמאָל ניט! אליין מיט גאָט און מיט זיינע געדאנקען וועט ער לעבען און שטארבען.

און אזוי איז אוועק א יאָהר נאָך א יאָהר. כאָטש ער האָט זיך אויפגעהאלטען אין דער שטאָדט, וואו זיינע ליעבע און טהייערע זיינען געווען, האָט ער אָבער געלעבט פאר זיך אין זיין קאלטען, מארמאָרנעם הויז, ניט איינרעדענדיג קיין וואָרט מיט קיין מאן און מיט קיין פרוי אחוץ זיין שווארצען דיענער. אויך פלעגט ער זעלטען ווען ארויסגעהן אין גאס, אי דאָס אין די שטונדען, ווען די קינדער, וועלכע פלעגען איהם נאָכלויפען, זיינען געשלאָפען. נאָר שפעט ביינאכט פלעגט מען איהם צייטענווייז בעגעגענען, ארומוואנדערנדיג ביי די קאנאלען, פערזונקען אין זיינע געדאנקען, מיט טיעף אין זיך איינגעגראָבענע אויגען, וואָס האָבען עפעס אזוי ווי גאָרניט צוגעקוקט זיך צו דער שעהנקייט פון די פונקעלענדע וואסערן, בעלויכטען פון די שטערן, אָדער צו דער צערטליכער פארב פון דעם לייכטען טומאן, וואָס איז געלעגען איבער זיי. פול מיט מרה־שחורה זיינען די אויגען זיינע געווען, און צייטענווייז פלעגען זיי פייכט ווערן, זיך פערביינקענדיג נאָך דער זונן און די אָראנזשען־בוימער און די ווארמקייט פון פריינדליכע געזיכטער. און אָפטמאָל, בעגינען צו טאָג, האָבען איהם די מארק־לייט בעגעגענט רייטענדיג ווילד אויסער דער שטאָדט, אָנגעטהאָן מיט א העמדעל פון א פאָרטוגעזישען מאגנאט, מיט א שווערד ביי דער זייט, און אין דער האנד האָט ער געהאלטען א פיסטויל, בעצויגען מיט זילבער, מיט וועלכען ער האָט ארונטערגעשאָסען די צווייגען פון די בוימער, בעת ער איז פערבייגעפלויגען פערביי זיי.

און אז זיין ליעבער ברודער האָט חתונה געהאט מיט דער טאָכטער

פֿון מנשה דעם מיליאָנער און דעם פּרעזידענט פֿון דער „אינדיאַ געזעלשאַפֿט" — וועלכע האָט אין יענעם וואונדערבאַרען יאָהר אויסגעצאָהלט איהרע אַקציאָנערן אַ דיווידענד פֿון פֿינף און זיבעציג פּראָצענט — האָבען אַ טהייל פֿון די געסט פֿערזיכערט, אַז זיי האָבען בעמערקט אוריאל'ס פֿער'חושך'ט און דערשלאָגען געזיכט צווישען דעם עולם, וואָס האָט זיך פֿערקליבען אַרום שוהל זעהען דעם חתן יוסף אַקאָסטאַ און זיין שעהנע כלה; און עס זיינען געווען אַנדערע, וועלכע האָבען געזאָגט, אַז אוריאל'ס הענד האָבען זיך אויפֿגעהויבען אין דער הויך, אָקוראַט ווי ער וואָלט זיי געבענשט. און איינמאָל אין אַ פֿינסטערער נאַכט, ווען די אַלטע דאָנאַ אַקאָסטאַ איז געשטאָרבען, האָט דער קברות־מאַן פֿון דעם אידישען בית עלמין דערהערט עפּעס אַ פֿערדעכטיגען גערויש, און אַרויסגעהענדיג פֿון זיין שטיבעל, האָט ער אָנגעשטעלט זיין לאַמטערנע — ניט אויף איינעם, וואָס איז געקומען גנב'ענען אַ טויטען קערפּער, נאָר — אָה, אַסך אַ גרעסערער חלול השם! — אויף דער שלוכצענדער פֿיגור פֿון אוריאל אַקאָסטאַ, וועלכער איז געלעגען איבער אַ פֿריש־געגראָבענעם קבר, פֿעראונרייניגענדיג די הייליגע ערד פֿון דעם בית־חיים!

IX.

און אַזוי זיינען פֿערגאַנגען די מאָנאַטען און די יאָהרען, און אַלץ דיקער און פֿעסטער איז געוואָרען די אייז־וואַנד, וועלכע האָט אַרומגענומען דעם איינזאַמען דיינקער'ס האַרץ, אַזוי פֿעסט, אַז עס איז שוין כמעט ניט מעגליך געווען, עס זאָל ווען עס איז צוגעהן. קרוב צו פֿופֿצעהן לאַנגע ווינטער־יאָהרען זיינען אַריבער אין איינזאַמקייט, און אוריאל, וועלכער איז שוין כמעט געווען אַ פֿערגעסענער, איז פֿאַר דער צייט אַוועק גאַנץ ווייט און זאָגאַר משה'ס רעליגיאָן האָט איהם שוין ניט בעפֿרידיגט. נור דאָס האַרץ אַליין האָט צו זאָגען איבער דער רעליגיאָן, האָט ער זיך געטראַכט; מחמת דעם קען קיין זאָגענאַנטע געטליכע ענטפּלעקונג, וועלכע איז אין ווידערשפּרוך מיט דער נאַטור, ניט זיין וואָהר. די אמת'ע רעליגיאָן מוז זיין אין אײַנקלאַנג מיט דער אמת'ער פֿערנונפֿט; נאָר קיין רעליגיאָן איז ניט פֿערנינפֿטיג, ווען זי קען אויפֿהויבען אַ ברודער געגען אַ ברודער. אלע צערעמאָניעס זיינען געגען דער פֿערנונפֿט. גוטסקייט איז די איינציגע אמת'ע רעליגיאָן. אַזעלכע מוטהיגע שליסע פֿלעגט

איהם צייטענווייז אליין איבערשרעקען, ניט האבענדיג קיין אנדערן אויף דער וועלט, זיך צו טהיילען מיט די דאזיגע געדאנקען זיינע. „אלע צרות," האט ער פערצייכענט ביי זיך אין ביכעל אין זיין עלענ־אנטען לאטיין, „נעהמען זיך דערפון וואס מען געהט ניט נאך דעם שכל הישר און דעם געזעץ פון דער נאטור."

און דיינקענדיג אזעלכע געדאנקען אין דער טויטער שפראך, וועלכע האט זיך געפאסט פאר איינעם וואס איז אבגעשניטען פון לעבען, ביי וועמען האלענדיש איז קיין אנדער זאך ניט געווען נאר א מיש־מאש, א זשארגאן פון אן אונפעהיגער ראסע, איז ער איינמאל אין א קאלטען אווענד ארוים פון זיין הויז. מיט אמאל האט ער דערפיהלט, ווי אימיצער גיט איהם א קלאפ איבער'ן שולטער, און זיך אומדרעהענדיג מיט ער־שטוינונג, איז ער נאך מעהר ערשטוינט געווארען, ווען ער האט צום ערשטען מאל זייט פופצעהן יאהר דערזעהן פאר זיך א מיטמענשען, וואס האט פאר איהם א פריינדליכען שמייכעל און שטרעקט איהם אוים א פריינדליכע האנד. אינסטינקטיוו האט ער אבגעטראטען צוריק, ניט דערקענענדיג אפילו דעם אלטען, וויים־בערדיגען און דאך רונדען מאן.

„וואס זשע, סענהאר דא קאסטא! דו האסט שוין פערגעסען דיין אפפער?"

א מאדנער שוידער איז איהם אריבער איבער'ן לייב, אבער אין דער רגע האט ער דערפיהלט עפעס אזוי ווי די אונענדליכע יאהרען, וואס ער האט פערבראכט אין אמסטערדאם, וואלטען מיט אמאל פערשוואונדען פון זיין זכרון, ווען ער האט דערקענט די פרעהליכע שטימע פון דעם אלטען דאקטאר; און כאטש דאס האט צוריקגעפיהרט זיין געדאנק צו דער תפיסה פון דער הייליגער אינקוויזיציע, האט ער אבער ניט געפיהלט די פינסטערניש פון דעם אונטעראירדישען קעלער, נאר זונענשיין און בלויע הימלען און פריהלינג און יוגענד. דורך דעם זאנפטען שלייער פון זיסע טרעהרען האט ער געקוקט אויף דעם פריינדליכען געזיכט פון דעם גרייז־גראען דאקטאר, און ער האט געדריקט זיין גרויסע ווארימע האנד, איהר האלטענדיג פעסט און זיך גאר פערגעסענדיג זי אבצולאזען, אקוראט ווי זי וואלט איהם געצויגען צוריק צו לעבען און ליעבע און פריינדשאפט.

די ערשטע עטליכע ווערטער האבען קלאהר און דייטליך געוויזען, אז דאס דיעגא האט ניט געהערט מכח אוריאל'ס חרם. ער איז נאר וואס אנגעקומען קיין אמסטערדאם, געטריבען אהער אין די סאמע לעצטע טעג פון זיין לעבען דורך די פרישע טהעטיגקייט פון דער הייליגער אינקווי־

זיציע. „איך האָב געגאַרט צו שטאַרבען אין פּאָרטוגאַל", האָט ער געזאָגט מיט זיין פולען געלעכטער; „אָבער ניט ביי דער אינקוויזיציע אין די הענד."

אוריאל האָט דערשטיקט אין זיך די ווילדע לוסט צו פערדאַמען די נאָך גרוויזאַמערע אינקוויזיציע פון דער אידישער קהילה, זיך פלוצלונג דערמאָנענדיג, אַז דאָס דיעגאָ קען נאָך גלייך צונעהמען ביי איהם די געבענשטע פּריווילעגיע פון דער מענשליכער שפּראַך.

„האָסט געהאַט אַ גוטע רייזע?" האָט ער אָנשטאָט דעם געפרעגט.

„ניין, די כוואַליעס זיינען געווען שטאַרק קאַטויליש," האָט דער אַלטער מאַן געענטפערט, מאַכענדיג דערביי אַ קרומע מיענע. „על כל פנים, ער דערמעלט ניט און שלאָפט ניט, דער גאָט פון ישראל, און איך בין אַזוי צופרידען וואָס איך האָב דיך דאָ געטראָפען, ווען איך וויניג־סטענס האָבען מיט ועמען צוריקצוגעהן צו מיר אין דער וואוינונג דאָ אין מיטען פון דעם דאָזיגען וואַסער־פלאָנטער."

אויף'ן וועג האָט אוריאל געענטפערט אַזוי וויים ווי ער האָט נאָר געקענט אויף דעם אַלטען מאַן'ס פראַגען. זיין מוטער איז טויט; זיין ברודער ווידאַל האָט חתונה געהאַט, כאָטש זי איז אין עטליכע יאָהר אַרום געשטאָרבען איבערלאָזענדיג איהם אַ אינגעל, וועלכער ווערט שעהנער פון טאָג צו טאָג. יאָ, ער האָט אויך גרויס הצלחה אין וועלטליכע עסקים, נאָר ער האָט זיי שוין פון לאַנג אָן איבערגעגעבען צו יוסף'ן — דאָס הייסט, צו ווידאַל'ן — אין די הענד, וועלכער האָט אַריינגעלייגט דאָס גאַנצע פערמעגען פון דער פאַמיליע אין אַ האָלענדישער אונטערנעהמונג מיט דעם נאָמען „די מערב אינדיען געזעלשאַפט", — אַ קאָמפּאַניע, וואָס האָט אַן אייגענעם פּלאַן מיט דעם צוועק אָנצופאַלען אויף די שפּאַנישע קריעג־שיפען. ער האָט ניט דערצעהלט, אַז די פּראָצענטען זיינע קריגט ער אויסגעצאָהלט דורך אַ געוויסע באַנק, וועלכע שיקט איהם אַריין דאָס געלד אין הויז, און אַז ער געהט אַרום און ציטערט, זיין פערפערמדטער און פרומער ברודער, וועלכער איז איצט אַ גאַנצער מנהיג פון דער קהילה, זאָל ניט אַמאָל, דורך ווער ווייסט וואָס פאַר אַ טייפלישען רעליגיעזען אָדער שטאַאַטליכען אויסרייד, גאָר אין גאַנצען ווערן דער בעל הבית איבער דעם אפיקורס' פערמעגען און איהם לאָזען שטאַרבען פאַר הונגער. נאָר אויף'ן גאַנצען וועג, בעגלייטענדיג דעם אַלטען דאָקטאָר, האָט ער זיך ניט אויפגעהערט וואונדערן פאַרוואָס דאָס דיעגאָ, וועלכער איז געשטאַנען אין שטענדיגער שריפטליכער פערבינדונג מיט אַמסטערדאַם, האָט קיינמאָל גאָרנישט געהערט מכח זיין חרם, און זיין ביטערער פערדרוס האָט זיך

ערשט ריכטיג דערוועקט, ווען ער האָט זיך דערמאָנט, אַז לויט'ן חרם האָט מען אפילו זיין נאָמען ניט געטאָרט דערמאָנען, אַז ער איז טויט, בעגראָבען, פערזונקען אין פערגעסענהייט. און נאָך איידער דער דאָקטאָר האָט איהם איינגעלאַדען צו זיך אַהיים, האָט ער בעשלאָסען ביי זיך, אויסצוניצען די דאָזיגע שטילקייט פאַר זיין אייגענעם נוצען: ער, וועלכער האָט שטאָלצירט דערמיט, וואָס ער איז תמיד געווען אויפריכטיג אין עהרענהאַפט, האָט אָבגעמאַכט ביי זיך צו לייגען שוויינענדיגערהייט. איז דאָס ניט געווען בעצאָהלט מדה כנגד מדה, צו בעקעמפפען די לומפען מיט זייער אייגענער וואַפע? ער איז פערשוואונדען פון דעם מענשליכען זכרון — זאָל זיין אַזוי. וואָס זשע, האָט ער טאַקי אין דער אמת'ן געזאָלט צושטערען אָט די פלעצליכע פרייד פון אַ פריינדליכער בעגעגעניש מיט איינעם פון זיין אייגען בלוט, פון זיין ראַסע, ער, וועמעס נשמה איז אויסגעגאַנגען אין דורשט און בייגקעניש, כאָטש ביז אין דער רגע איז ער געווען צו שטאָלץ עס צוצוגעבען?

נאָר אַז ער איז אַריין צו דאָס דיעגאָ'ן אויף'ן קוואַרטיר און האָט דערזעהן די אומגעריכטע, פערגעסענע יאַנטהע — יאַנטהע, וועלכע איז אויסגעוואַקסען פון יענעם זיסען קינד צו אַן אונפע־גלייכליכער רייצענדער יונגפרוי; יאַנטהע מיט איהרע דונקעלע, שמייכלענדע אויגען און איהר לאַסטשענדער שטימע און איהרע איידעלע בעוועגונגען — דאַן איז דיזער אָבמאַך פון אַ פאַסיווען שטילשווייגען פערוואַנדעלט געוואָרען ביי איהם אין האַרצען אין אַ פעסטען בעשלוס צו שטרייטען מיט אַלע כחות, אַז זיי זאָלען ניט אויסגעפינען וואָס מיט איהם איז געשעהן. אין דעם פייער פון זיין נשמה, אין דעם אויפברויזען פון יוגענד און פריהלינג אין זיינע אָדערן, אין זיין ענטציקונג, איז דער דאָזיגער ערשטער אָנבליק פון אַ שעהן מיידעל'ס געזיכט געגוג געווען אָנצוצינדען ביי איהם אין האַרצען אַ פייער פון נייע, זיסע, שטורמדיגע און הייליגע געפיהלען. אַה, וואָס פאַר אַ פרעהליכע וועטשערע דאָס איז געווען! יעדער מאכל איז געווען אויסגעמישט מיט דעם זאַפט פון די פרעהליכסטע, זיסעסטע זכרונות. מיט וואָס פאַר אַ פרעהליכען געמיטה ער האָט דערמאָנט יאַנטהע'ן אָן איהרע קינדערשע שטיקלאַך און אָן איהרע קינדערשע ווערטלאַך! פער־שטעהט זיך, אַז זי געדיינקט איהם נאָך, האָט זי געזאָגט, און די שפּיעלצייג און די בלומען, וואָס ער פלעגט איהר בריינגען; און ווי קאָמיש ער האָט עס דאַן אויסגעזעהן, ווען ער פלעגט פערקנייטשען דעם שטערן, בעת ער פלעגט זיך מתוכח זיין מיט איהר פאָטער! יאָ, נאָך איצט האָט ער אין זיך די דאָזיגע קאָמישע ציגע, און ריידענדיג מיט איהם מכח דעם, האָט

זי איהם אָנגעריהרט דעם שטערן מיט איהרע דינע פֿינגער, עפּעס אַזוי ווי זי וואָלט איהם וועלען בעסער ערקלעהרען וואָס זי מיינט, און ער האָט בעת מעשה אַ ציטער געטהאָן פֿון שמערצליכער ענטציקונג. און זי האָט אויך אויף איהר פֿידעל געשפּיעלט, אויף דער פֿידעל, וואָס ער האָט איהר אַמאָל מיט יאָהרען צוריק געגעבען, און די פּאָזע איהרע, בעת זי האָט געשפּיעלט, איז נאָך בעצויבערנדער געווען, איידער די צויבערנדע מוזיק, וואָס איהרע איידעלע פֿינגער האָבען אַרויסגעבראַכט. וואָס פֿאַר אַ שעהנער גלאַנץ פֿון ווייסע שולטערן און פֿיינע שפּיצען עס האָבען זיך אַרויסגעזעהן איבער איהר גלייך־געשניטענעם שוואַרצען קאָרסעט!

פֿער׳שכור׳ט, אויסער זיך פֿאַר בעגייסטערונג, איז ער אַרויס פֿון דאָס דיעגאָ׳ס הויז, און בעת די קאַלטע נאַכט־לופֿט האָט איהם געגלעט איבער׳ן שטערן, וועלכען זי האָט מיט אַ ווײַלע צוריק אָנגעריהרט, איז ער דורכגענומען געוואָרען מיט אַ פֿייערדיגער ענערגיע. אַ דאַנק גאָט, ער איז נאָך יונג, כאָטש פֿופֿצעהן יאָהר זיינען אויפֿגעגעסען געוואָרען פֿון זיין לעבען, און ער האָט געמיינט, ער איז שוין אַזוי אַלט און אַזוי גראָה ווי די זומפּען. יאָ, ער איז נאָך יונג, האָט ער צו זיך אַליין גערעדט מיט אַ פֿייערדיגען טאָן. אין דערהיים איז זיין נאָטיץ־בוך געלעגען אָפֿען, ווי געוועהנליך, ביי איהם אויף׳ן שרייב־טיש, אַזוי ווי א פֿריינד, וועלכער וואַרט צו הערען וואָס פֿאַר נייע געדאַנקען זיינען איהם אַרויפֿגעקומען אויף׳ן זינען אין דער צייט, וואָס ער האָט אַרומגעשפּאַצירט אַליין פֿאַר זיך. ווי דערוויטערט און פֿרעמד האָט דער דאָזיגער קאַלטער פֿריינד זיינער איצט אויסגעוויזען ביי איהם אין די אויגען, ווי אונפּאַסענד! און דאָך, אַז זיין אויג האָט אויף אַ ניי־גיריגען אופֿן אַ בליק געטהאָן אויף זיין לעצט־פֿערצייכענטען זאַץ — ווי פּאַסענד האָט דאָס איהם געקלונגען! „אַלע צרות נעהמען זיך דערפֿון וואָס מען פֿאָלגט ניט די פֿערנונפֿט און דעם געזעץ פֿון דער נאַטור.“ ווי אמת! ווי אמת דאָס איז! ער האָט ניט געפֿאָלגט ניט די פֿערנונפֿט און ניט דאָס געזעץ פֿון דער נאַטור.

X.

אויף מאָרגען אין דער פֿריה, ווען דאָס קאַלטע, אומ׳ברחמנות׳דיגע אויג פֿון דעם דיינקער האָט דורכגעדרונגען די סאָפֿיזמען פֿון זיין פֿערלאַנג אַזוי דייטליך און אַזוי קלאָהר ווי זיין קערפּערליכע אויג האָט געזעהן די

גראָהקייט פֿון זיינע האָר און די פֿריה־צייטיגע אַלטקייט אויף זיין פנים, — דאַן האָט ער זיך אַרומגעקוקט, ווי אונמעגליך עס איז צו פֿערהוילען זיין לאַגע פֿון דאָס דיענאָ׳ן. זיין עהרע האָט עס איהם פֿערוועהרט, כאָטש דאָס וואָלט אפשר ניט אַזוי שטאַרק אויסגעמאַכט, ווען ער וואָלט ניט זיכער געווען, אַז דאָס געהיימניס קען יעדע מינוט ענטדעקט ווערן. אַז ער זאָל ווערן אַן אָפּטער אײנגעהער ביים דאָקטאָר אויף דער קוואַרטיר, וועט ער זיך מוזען דאָרט צונויפֿטרעפֿען מיט ברידער־אידען. ביי אַ טהייל אפשר, פֿון דעם יונגען דור, וואָלט זיין פֿערגעסענער נאָמען ניט אַרויס־געררופֿען אַזאַ שרעק; נאָר דאָס דיענאָ׳ס אינטימע פֿריינד מוזען דאָך אודאי זיין פֿון די עלטערע בעלי בתים פֿון דער אידישער קהילה. ניין; ער מוז אַליין וואָרענען דאָס דיענאָ׳ן, אַז ער איז אַ מצורע — אַן אויס־געשטויסענער. אָבער ניט אָהן אַ זיי־געזונד וויינינגסטענס. ער האָט דערום אַריבערגעשיקט פעדראָ׳ן צום דאָקטאָר מיט אַ בריעף, איהם בעטענדיג, ער זאָל איהם אָנטהאָן דעם כבוד און איהם אָבצאָהלען דעם בעזוך טאַקי דעם זעלבען אָוועגד. און אַזוי ווי דער דאָקטאָר האָט צוגעזאָגט צו קומען מיט זיין טאָכטער, האָט מען געשיקט נאָך אַ וואַש־פֿרוי, דאָס גרויסע הויז, בעדעקט מיט שפּין־וועבס, איז אויסגעריינינט געוואָרען, די אַלטע זילבערנע כלים זיינען אַרויסגענומען געוואָרען פֿון די פֿערזשאַווערטע שאַפֿעס; מען האָט אָבגעשטויבט די גרויסע, שווערע בילדער, און אין עסס־שטוב, אויף אַ מאַרמאָרנעם זייל, האָט מען אויפֿגעהאַנגען אַ פֿרעהלאַך קאַנאַריקעל אין אַ העל שטייגעל. און בלומען האָט מען געבראַכט, און ביינאַכט, אין דעם זאַנפֿטען שיין פֿון די וועקסענע ליכט, האָט דאָס גאַנצע הויז אויסגעזעהן אַזוי יום־טוב׳דיג און פֿרעהלאַך, אַז דעם שוואַרצען משרת׳ רויטע הויזען און זיין גאָלד־געשטריקטער ראָק און זיין בלויער טורבאַן, וואָס זיינען ביז אַהער געווען אַזוי ניט צוגעפּאַסט צו דער אַלגע־מיינער גראָהקייט וואָס האָט געהערשט אין הויז, האָבען איצט אויסגעזעהן עפּעס אַזוי ווי אַ טהייל פֿון דעם נאָרמאַלען, גאַנץ געוועהנליכען קאָליער. און אוריאל, וועלכער איז אויך יונג געוואָרען אינאיינעם מיט׳ן הויז, האָט אויסגעזעהן שעהן, בעת ער איז געזעסען ביים טיש און האָט פֿרעהלאַך געשמועסט מיט דעם דאָקטאָר און מיט יאַנטהע׳ן.

נאָך דער מאָהלצייט און דעם גוטען, אַלטען וויין, איז דאָס דיענאָ אַנדרעמעלט געוואָרען, און דער געשפּרעך צווישען אוריאל׳ן און יאַנטהע׳ן האָט אָנגענומען אַ זאַנפֿטערן טאָן, מורא האָבענדיג זיי זאָלען ניט אויפֿ־וועקען דעם אַלטען. גאָר גיך האָבען זיך אויך זייערע הענד געשלאָסען איינע אין די אַנדערע. און פּלוצלינג, ווערענדיג ליידענשאַפֿטליך דורך

איהר וואַרעמער בעריהרונג און איהר אָטהמענדער אַנוועזענהייט, ציטערנדיג, אַז דאָס זאָל ניט זיין דאָס לעצטע מאָל וואָס ער זעהט איהר, האָט ער איהר געזאָגט, אַז צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען האָט ער זיך איצט דערוואוסט וואָס ליעבע בעדייטעט.

„אָה, ווען דו וואָלסט כאָטש געענטפערט אויף מיין ליעבע!" האָט ער געזאָגט מיט אַ הייזעריגען טאָן. „אָבער ניין! דאָס וואָלט געווען צו-פיעל צו האָפען פאַר אַ מאַן אין מיינע יאָהרען. נאָר לאָמיך הערען אַ וואָרט פון דיר, זאָג מיר ווייניגסטענס, אַז איך בין דיר ניט אָבשטויסענד."

זי האָט געהאַט בדעה צו ענטפערן, נאָר מיט אַמאָל האָט ער אָב-געלאָזט איהר האַנד און איז געבליבען זיצען אַנטקעגען איהר מיט אַ מאָדנער מיענע, אַזוי אויסגעריכט ווי זיין מודה זיין זיך.

„ניין, ענטפער מיר ניט. ניט ביז וואַנען איך וועל דיר דערצעהלען דאָס, וואָס מיין עהרע דערלאָזט מיך ניט צו בעהאַלטען פון דיר."

און ער האָט איהר דערצעהלט די געשיכטע פון זיין חרם און זיין לאַנגער איינזאַמקייט, און איהר געזיכט איז בעת מעשה געוואָרען אַלערליי קאָליערען, דורכגענומען פון שרעק און מיטלייד.

„ענטפער מיר אַצונד," האָט ער געזאָגט, כמעט מיט אַ בעפעהלענדען טאָן. „וואָלסט דו געקענט ליעבען אַזאַ מאַן, וואָס איז אויסגעשטויסען פון זיין ראַסע, צו שאַנד און צו שפּאָט ביי אַלעמען אין די אויגען, מיט וועמען ס'איז אַ זינד צוריידען אפילו?"

„זיי וועלען אונז אודאי ניט וועלען חתונה מאַכען," האָט זי אַרויסגע-שעפּטשעט מיט אַ פערצווייפעלטען טאָן.

„אָבער וואָלסט דו מיך געקענט ליעבען?"

איהרע אויגען האָבען זיך אַרונטערגעלאָזען, ווען זי האָט אַרויסגערעדט די ווערטער: „איצט נאָך מעהר, פאַר דיינע יסורים."

נאָר זאָגאַר אין דעם עקסטאַז פון דער דאָזיגער ערקלעהרונג איהרער האָט איהם עפּעס אַזוי ווי דאָס האַרץ געזאָגט, אַז זי פערשטעהט ניט אויף ריכטיג וואָס דאָ טהוט זיך; אַז אַזוי ווי זי האָט קיינמאָל ניט געלעבט אין אַ ניט-פערפאָלגטער אידישער קהילה, האָט זי ניט קיין ריכטיגען בעגריעף פון איהר אייגענער פערפאָלגונגס-מאַכט. נאָר ס'איז דאָך ניט דוקא נייטיג געווען צו בלייבען אין אמסטערדאַם: זיי וואָלטען דאָך געקענט לעבען צוזאַמען ערגעץ אין אַן איינזאַמען אָרט, אין דער רעליגיאָן פון פ ע ר נ ו נ פ ט, וואָס ער וואָלט איהר געלערנט. אזוי האָבען זיך זייערע הענד צוריק בעהעפטעט, און איינמאָל האָבען זיך זייערע ליפּען זאָגאַר בעגעגענט איינע מיט די אַנדערע. נאָר קודם כל מוז מען דאָך דערצעהלען

דעם פּאָטער מכח זייער פלוצלינג-געבוירענער, פּלוצלינג אויסגעוואַקסענער ליעבע, און דאָס האָט אוריאל אין פייערדיגע ווערטער געטהאָן אַזוי גיך ווי דער אַלטער דאָקטאָר האָט זיך אויפגעכאַפּט.

„גאָט מיינער!" האָט זיך דאָס דיעגאָ אָבגערופען. „וואָס זשע! איך חלום נאָך?"

אָבער זיין טרוים-געפיהל איז נאָך שטאַרקער געוואָרען, ווען אוריאל האָט ווידערהאָלט די געשיכטע וועגען זיין חרם.

„און דער חרם—איז ער נאָך אין קראַפט?" האָט ער איהם איבער-געשלאָגען די רייד.

„ער איז ניט אַרונטערגענומען געוואָרען," האָט אוריאל געענטפערט מיט אַ טרויעריגען טאָן.

דער דיקער מאַן מיט דער גראָער באָרד איז אויפגעשפּרונגען פון זיין אָרט. „און מיט אַזאַ מין בראַנד-מאַרק אויף דיין שטערן האָסט דו געסמייעט ריידען מיט מיין טאָכטער!"

„פּאָטער." האָט יאַנטהע אַ געשריי געטהאָן.

„וואָס מיר פּאָטער! ער האָט אונז פערנאַרט אָהער מיט פאַלשע אויסריידען. ער האָט געמאַכט מיר זאָלען אַריבערטרעטען דעם הייליגען געבאָט פון דער שוהל. ער איז אין חרם — ער און זיין הויז און זיין עסען — דו רשע! וואָס פאַר אַ פליישׁ האָסט דו אונז געגעבען צו עסען? האָסט עס גע'כשר'ט?"

„דו, אַ געבילדעטער, אַ קולטור-מענש, דו קוקסט אויף אַזעלבע קינדערשע זאַכען?"

„קינדערשע זאַכען? נאָך וואָס זשע האָב איך אַוועקגעוואָרפען מיין פּאָרטוגאַל?"

„אַלע צערעמאָניעס זיינען געגען דער ריינער פערנונפט," האָט אוריאל געזאָגט מיט אַ נידעריגען טאָן און זיין געזיכט איז בעת מעשה געוואָרען טויט-בלאַס.

„איצט זעה איך, אַז דו האָסט קיינמאָל ניט פערשטאַנען אונזער הייליגע און שעהנע רעליגיאָן. געבילדעטע, קולטור-מענשען, גאָט מיינער! איז דען אונזער אַמסטערדאַמער קהילה ניט פול מיט קולטור-מענער — גראַמאַטיקער, פּאָעטען, פילאָזאָפען, יוריסטען, נאָר פליישׁ און בלוט, פערשטעהסט דו מיך, ניט קיין טויטע געאָמעטרישע צייכנונגען? פון וואַנען קומט די צוזאַמענהאַלטונג פון אונזער ראַסע? צערעמאָניע! וואָס האַלט אויף און פעראייניגט איהרע צווייטע און צושפּרייטע אַטאָמען איבער דער גאַנצער וועלט? צערעמאָניע! און וואָס איז אַזוינס

צערעמאָניע? פּאָעזיע! ס'איז די טראַדיציע, וואָס איז איבערגעגעבען געוואָרען פון די אַלטע, אַלטע דורות; ס'איז די פאַרב פון לעבען."

„ס'איז אַ מיזעראַבלע קנעכטשאַפט," האָט זיך אוריאל מיט אַ שוואַכען טאָן אָבגערופען.

„אַ מיזעראַבלע! אַ גליקליכע גאָטעס־דיענסט. אָט אפנים דו האָסט קיינמאָל ניט געטאַנצט שמחת תורה אין שוהל? ווער איז אַזוי פרעהלאַך ווי אונזערע ברידער? וואו האָסט דו נאָך אַזאַ לוסטיגע אמונה? די צרה מיט דיר איז וואָס דו האָסט ניט קיין קינדערשע פערבינדונגען מיט אונזער הערליכער רעליגיאָן, דו האָסט זי אָנגענומען ווען דו ביסט שוין געווען אַ דערוואַקסענער מאַן, מיט קיין אַנדער זאַך ניט אין זיך נאָר דאָס קאַלטע אויג פון פערנונפט."

„אָבער דו נעהמסט דאָך ניט אָן אַלעס וואָס די רבנים האָבען אויסגעקלעהרט. דאָס איז דאָך קיין צווייפעל ניט, אַז אין פאָרטאָ האָסט דו ניט געהאַלטען אַלעס פון דער אידישער רעליגיאָן."

„איך האָב געהאַלטען וואָס איך האָב נאָר געקענט. איך גלויב וואָס איך קען גלויבען. אויב איך האָב מיר מיינע אייגענע, פּריוואַטע צווייפלען, נאָך וואָס זאָל איך זיי אויסשרייען אויפצורייצען געגען מיר די גאַנצע קהילה. פאַרהאַן דאַ אַ פריינד מיינער טאַקי אין דער דאָזיגער שטאָדט— איך וויל ניט פורש בשמו זיין — נאָר ער איז אַ גרעסערער אפיקורוס, מיין איך, ווי דו אפילו. אָבער שטערט ער דען די רוה פון דעם פּראָסטען עולם? ניין, ניט ער: ער האָט אַ הויבען־אָן אין שוהל, איז אַ גדול בישראל, און זיינע צווייפלען פערטרויט ער מיר אָן אין בריוולאַך, געשריבען אין אַן עלעגאַנטען לאַטיין. ניין, ניין, סעניאָר דאַ קאָסטאַ, די וועלט האָט נישט ליעב קיין עקשנים, וואָס ווילען אייגברעכען מויערן מיט זייערע קעפּ."

און בעת דער אַלטער דאָקטאָר האָט גערעדט, האָט אוריאל אָנגעהויבען קלעהרען, אַז ער האָט שלעכט בעגריפען דאָס מענשליכע לעבען, אַז ער האָט עס גענומען צו ערנסט, און אין האַרצען האָט ער מיט אַמאָל דערפיהלט אַ שמערצליך געפיהל פון נוצלאָזער אויפאָפּפערונג. און אַחוץ דעם האָט זיך אויך דערוועקט אין איהם אַ חשד, אַז ער האָט אַ טעות געהאַט אין דעם יודענטהום, אַז ער האָט ניט איינגעזעהן די פּאָעזיע און די מענשליכקייט וואָס ליגט הינטער די צערעמאָניעס; און כאַפּענדיג פון דער זייט אַ קוק אויף יאַנטהע'ס פערפינסטערט געזיכט, האָט ער דערפיהלט, ווי דאָס אַלטע ראָמאַנטישע געפיהל פון ברודערשאַפט וואַקסט פון דאָס ניי אויף אין איהם. ווי וואונדערבאַר, ווי גרויסאַרטיג דאָס וועט

זיין, זיך אַריינצוּוואַרפֿען צוריק אין זיין ראַסע, צונויפֿגיסען זיך מיט יאַנטהע׳ן!

אָבער די ריינע פֿערנונפֿט איז אַלע ווײלע צוריקגעקומען, און ער האָט געוואוסט, אַז זיין געדאַנק וועט שוין קיינמאָל ניט קענען אַנדערש ווערן, אַז ער וועט שוין קיינמאָל ניט קענען גלויבען אין קיין שום ענטפֿלעקונג.

„איך וועל זיין אַן אַף צווישען אַפֿען,“ האָט ער מיט אַ ביטערן געפֿיהל געטראַכט.

XI.

און וואָס ווייטער ער האָט זיך פֿערטיעפֿט אין דעם דאָזיגען בעשלוס זיינעם, נאָכדעם ווי דאָס דיעגאָ האָט זיך מיט פֿעראַכטונג אָבגעזאָגט אַריבערצוטרעטען מעהר זיין שוועל, אַלץ פֿעסטער איז דער געדאַנק אין איהם געוואָרען. אָבצונאַרען די אידישע קהילה וואָלט געווען די ביטערכטע נקמה זיינע, כלומר׳שט ווערן אַ טרייער, איבערגעבענער מיטגליעד איהרער און אין האַרצען זיך אויסלאַכען פֿון איהר. און אויף אַזאַ׳ן אופן וואָלט ער אויך געקענט פֿערהיטען די געפֿאַהר, זיי זאָלען ניט לייגען די האַנד אויף זיין פֿערמעגען. דאָס איז שווינדעל? נו יאָ, אָבער דאָס איז דאָך זייער שולד; זיי האָבען איהם דערצו געטריבען, איבערלאָזענדיג איהם בלויז אַ לעבען פֿון אַ מצורע, פֿון אַ פֿערשטויסענעם. אין שפּאַניען און פּאָרטוגאַל האָבען זיי זיך פֿערשטעלט צווישען קריסטען, וועט ער זיך פֿערשטעלען צווישען אידען, נאָכמאַכענדיג די אַלטע אַפֿען. ער האָט ניט אַרויסגעזעהן קיין שום שוועריגקייט אין זיין תשובה־טהאָן. און — וואָס פֿאַר אַ גלענצענרע אידעע! — זיין ברודער יוסף, דער גוטער אָרעמער נאַר, וועט עס שוין ווי עס איז דורכפֿיהרען, אונטער דער אילוזיע, אַז ער איז אַן אינסטרומענט פֿון דער השגחה: וואָרים מאַכען דאָס דיעגאָ׳ן פֿאַר דעם פֿערמיטלער צווישען איהם און די רבנים, וואָלט געווען אַ ריזיקע, מחמת דער אַלטער דאָקטאָר וואָלט נאָך געקענט דערשמעקען זיין ווירקליכען ציעל. דאַן, ווען די קהילה וועט איהם אַריינגעהמען צוריק אין איהרע אָרעמס, וועט יאַנטהע—אָה, וואָס פֿאַר אַ גליקליכער געדאַנק!— אודאי ווערן זיין פֿרוי. ער האָט ווינציג וואָס געצווייפֿעלט אין דעם; איהר בליק ביים געזעגענען זיך, נאָכדעם ווי דער פֿאָטער האָט זיך אומגעדרעהט

מיט'ן רוקען צו איהם, איז געווען אזוי זיס און אזוי פול מיט פערשפרע־כונגען און מיט געבעט! און א קליין ב־יוועלע, וואס ער האט געקראגען פון איהר אויף מארגען גאנץ פריה, האט גאר אין גאנצען פערטריבען זיינע לעצטע צווייפלען.

„מיין ארעמער סענהאָר דא קאסטא," האט זי געשריבען, „איך האב די גאנצע נאכט קיין אויג ניט געקענט צומאכען, קלעהרענדיג וועגען דיר. נאך וואס רואינירען דיין לעבען פאר אן איינפאכען גדאנק? קענסט דו בעסער ניט מאכען שלום? — דיין פריינדין, יאנטהע."

ער האט א קוש געטהאן דאס בריוועל; דערנאך האט ער זיך מיט חשק אוועקגעזעצט צו דער ארבייט, מאכען דעם פלאן ווי אזוי זיך צו טרעפען מיט זיין ברודער; און זאגאר בעת ער האט געטראכט ווי אזוי איהם אבצונארען, איז זיין הארץ פול געווען מיט ליעבשאפט צו זיין קליינעם ווידאל. ארעמער ווידאל! ווי האט ער דאס געמוזט ליידען דערפון וואס ער האט פערלארען זיין שעהנע פרוי!

עס זיינען געווען טעג, ווען יוסף פלעגט דורכגעהן פערביי זיין ברו־דער'ס הויז, כאטש ער איז שטענדיג געגאנגען אויף דער אנדער זייט, און אוריאל איז אצונד געזעסען ביי זיין פענסטער פון אין דערפריה ביז ביינאכט, אויסקוקענדיג אויף זיין ברודער; ער האט זיך דערצו בענוצט מיט א פאר האלענדישע שפיגלען, וואס ער האט ארויסגעשטעלט פון דער אנדער זייט פענסטער, און דאס האט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו זעהן פון אינעווייניג אלץ, וואס טהוט זיך אויף דער גאס, בלייבענדיג אין דערזעלבער צייט אונבעמערקט. נאך דריי טעג פון גדולדיגען אויסקו־קען, האט ער אין שפיגעל דערזעהן דאס בילד פון דעם אנגעזעהענעם שוהל-גבאי און מיט איהם זיין קליינעם זעקס-יעהריגען איינגעל. ער איז ארונטערגעלאפען די טרעפ גלייך אין גאס אריין און האט א כאפ געטהאן דאס קינד אין זיינע ארעמס—

„אה, ווידאל!" האט ער געזאגט מיט א שטימע פול מיט אמת'ער ליעבע.

„דו!" האט זיך יוסף אבגערופען, צוטרייסעלט פון שרעק און ציטערנדיג ביי דעם קלאנג פון זיין דערטרונקענעם, פערגעסענעם נאמען. דערנאך, קומענדיג צו זיך, האט ער מיט כעס געזאגט: „פעראונרייניג ניט מיין דניאל'ן מיט דיינע הענד."

„ער איז מיין פלימעניק. איך האב איהם אויך ליעב! אה, ווי שעהן ער איז!" און ער האט א קוש געטהאן דעם וואונדערבארען קליינעם יונג. ער האט איהם ניט געוואלט ארא־בלאזען פון די הענד. ער איז צוגעלאפען

מיט איהם צו זיין אייגענער טהיר. ער האָט געבעטען ווידאַל'ן, ער זאָל רחמנות האָבען אויף זיין איינזאַמקייט און זאָל איהם שיינקען אַ מינוט צייט; ער האָט עפּעס צו ריידען מיט איהם. יוסף האָט מיט שרעק אַ וואָרף געטהאָן זיין בליק איבער דער גאַס, האָט זיך אומגעקוקט אין אַלע זייטען. קיין איד האָט זיך ניט געזעהן. דאַן האָט ער זיך אויף גיך אַריינ־געגליטשט דורך דער טהיר. פֿון דער רגע אָן האָט אוריאל געשפּיעלט מיט זיין ברודער אַזוי ווי מיט אַ שאַך־פיגור, וואָס דאַרף מאַכען פֿער־שיעדענע קאָמפּליצירטע געננ און דיינקען, אַז זי מאַכט זיי פֿון איהר אייגענעם פֿרייען ווילען. ביסלאַכווייז, דורך געהיימע געשפּרעכען, וואָס זיינען פֿאָרגעקומען טאָג־טעגליך צווישען די צוויי ברידער, האָט יוסף צוריק געוואונען אוריאל'ן צום יודענטהום; און ער איז פֿול געווען מיט ענטהוזיאַזמוס און מיט פֿרייד איבער דעם גרויסען כבוד, וואָס ערוואַרטעט איהם אין דער קהילה, ווען דער פּלאַן וועט דורך איהם דורכגעפֿיהרט ווערן. און אַז אַלעס איז געווען פֿיקס און פֿאַרטיג צווישען די צוויי ברידער, האָט עס יוסף פֿונאַנדערגעטראָגען איבער דער שטאָדט און האָט זיך געשטעלט אין דירעקטער פֿערבינדונג מיט די רבנים.

אוריאל אַקאָסטאַ האָט געקראָגען אַ פּאַפּיר, אין וועלכען ער האָט זיך מודה געווען אויף אַלע זיינע טעות'ן, דאָס האָט ער געמוזט אונטער־שרייבען; ער האָט צוגעזאָגט פֿון דאַן אָן און וויטער צו לעבען ווי אַן אמת'ער איד, און דער חרם איז אַרונטערגענומען געוואָרען פֿון איהם. שבת איז ער געגאַנגען אין שוהל און איז אויפֿגערופֿען געוואָרען צו דער תורה. די מנהיגים און די גבאים זיינען צוגעקומען צו איהם און האָבען איהם געדריקט די האַנד; אַ געפֿיהל פֿון בעגייסטערונג האָט דורכגענומען די גאַנצע קהילה. אוריאל, וועלכער איז גייסטיג פֿערבלענדעט געוואָרען פֿון דער דאָזיגער נייער זונען־שיין, האָט געהאַט מאָמענטען, ווען ער האָט זיך אין גאַנצען פֿערגעסען אָן זיין צבוע'יאַטסוואָ, דורכגענומען פֿון דעם געפֿיהל, אַז ער איז צוריק פֿערקניפּט מיט דער מענשהייט, און געריהרט פֿין איהר פֿערצייהענדען גוטען ווילען. דער האַלב־צירקעל פֿון מאַנדעל און לעמאָן־בויער פֿון פּאָרטוגאַל, וואָס זיינען געשטאַנען אין העל־געפֿאַרבטע וואַזען ביים ארון קודש, האָט אָנגעפֿילט זיין ברוסט מיט צאַרטע, ריהרענדע זכרונות פֿון דער יוגענד און פֿון די זונען־לענדער. און בעת יאַנטהע'ס גליקליכע אויגען האָבען אַרונטערגעשמייכעלט צו איהם פֿון דער ווייבער־שער שוהל, האָבען איהם אין די אויערן געקלונגען די ווערטער פֿון יואל הנביא: „און איך וועל אייך אומקעהרען צוריק די אַלע יאָהרען, וואָס דער היישעריק האָט אויפֿגעגעסען."

ס'איז געווען אַ פֿרעהליכע נאַכט, ווען דאָס דיעגאָ און יאַנטהע זיינען ווידער געזעסען ביי זיין טיש, דאָס מאָל צוגעגרייט בתכלית הכשרות, און מיט זיי איז אויך געווען זיין געליעבטער ברודער יוסף, וועלכער האָט זיך געפֿיהלט ניט ווייניגער גליקלאַך איבער דעם שלום מיט אוריאל'ן און איבער דער נאָהנטער אויסזיכט צו ווערן דער קאַסירער פֿון דער געמיינדע. וואָס פֿאַר אַ שעהנער מענש ער איז! האָט אוריאל מיט ליעבשאַפֿט גע־טראַכט. ווי פֿיין ער בענעהמט זיך דאָס, און דאָך וואָס פֿאַר אַ מונטערקייט אין זיין ריידען!—קיין שום סימן פֿון ליידען אויף זיין שטערן, קיין גראָע האָר אויף זיין קאָפּ. דער אַלטער ווין האָט זיך געגאָסען, די אַלטע זכרונות האָבען געגליהט. אוריאל האָט אויסגעזאָגט יוסף'ן דעם סוד מכח דעם שידוך מיט יאַנטהע'ן — וואָס האָט געדאַרפֿט בלייבען אַ געהיימנים פֿאַר עטליכע חדשים צייט — נאָר ער איז געווען אַזוי זיכער מיט דער ראָלע, וואָס ער האָט געשפּיעלט, אַז ער האָט ניט געהאַט דעם מינדעסטען חשד, אַז מען האָט זיך מיט איהם בענוצט פֿאַר אַן אינסטרומענט. נאָך'ן עסען האָבען זיי געבענשט מיט אַ מזומן; יוסף האָט געזונגען די ברכות און יאַנטהע האָט איהם צוגעהאָלפֿען מיט איהר זיסער שטימע. איידער די ברידער זיינען זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען, האָט אוריאל גע'פועל'ט ביי יוסף'ן, ער זאָל איהם אַנטלייהען דעם קליינעם דניאל'ן אויף עטליכע טעג, כדי צו בערוהיגען זיין גליק און אויפֿצומונטערן אַביסעל דאָס גרויסע איינזאַמע הויז פֿאַר אוריאל'ס חתונה.

XII.

אוריאל אַקאָסטאַ איז געזעסען ביים מיטאָג מיט דעם קליינעם דניאל, ניט קענענדיג זיך זאַט אָנקוקען אין דער פֿרישער שעהנקייט פֿון דעם אינגעל, וועמעס פלוידעריי האָט די לעצטע צוויי טעג אַריינגעבראַכט לעבען און לוסטיגקייט אין דעם אומעטיגען הויז. דניאל האָט זיך געמוזט וואונדערן, וואָס זיין גרויסער דערוואַקסענער פֿעטער קען ניט ריידען קיין האָלענדיש און אַז ער מוז ריידען פּאָרטוגעזיש, אום ער זאָל איהם פֿער־שטעהן. ער האָט זיך ביז אהער פֿאָרגעשטעלט אַז דערוואַקסענע מענשען קענען אַלצדינג. פעדראָ, וועמעס שוואַרץ געזיכט איז איינפֿאַך געווען גרין פֿון פֿרייד, האָט אַרומגעטאַנצט אַרום דעם קליינעם יונג און האָט איהם דערלאַנגט אַלעס, וואָס ער האָט נור פֿערלאַנגט.

איצט האָט ער צוגענומען זיין טעלער פֿון פֿלייש און איהם דערלאַנגט אַ שטיק טאָרט. „אַביסעל שמאַנט?“ האָט זיך אָבגערופֿען אוריאל, דער־לאַנגענדיג דעם קינד דאָס קריגעלע.

„ניין, ניין!“ האָט דניאל אַ געשריי געטהאָן מיט אַ בליק פֿון שרעק און אַ געפֿיהל פֿון אָבשטויס.

אוריאל האָט זיך צולאַכט. „וואָס! קליינע אינגלאַך ניט ליעב קיין שמאַנט! באַלד וועלען מיר, הייסט עס, זעהן, ווי קעץ אַנטלויפֿען פֿאַר מילך!“ און אויסגיסענדיג דאָס איבעריגע פֿון קריגעל איבער זיין אייגען שטיק טאָרט, האָט ער ווייטער געגעסען.

אָבער דער קליינער דניאל האָט אויסגעשטעלט אויף איהם אַ פּאָר צושראָקענע, מורא'דיגע אויגען און האָט זיך גאָר פֿערגעסען אָן עסען.

„פֿעטער,“ האָט ער ענדליך אַ געשריי געטהאָן, „דו ביסט ניט קיין איד.“

אוריאל האָט זיך ווידער צולאַכט, נאָר דאָס מאָל ניט אַזוי פֿריי ווי פֿריהער. „קליינע אינגלאַך“, האָט ער געזאָגט, „דאַרפֿען עסען און ניט ריידען.“

„אָבער, פֿעטער! מיר טהאָרען דאָך ניט עסען קיין מילך נאָך פֿלייש.“

„נאַ, נאַ, זאָל זיין אַזוי, מיין קליינער רבי!“ און אוריאל האָט אַוועקגערוקט זיין טעלער און מיט ליעבשאַפֿט אַ ציה געטהאָן דעם קינד ביים אויער.

נאָר אַז דאָס קינד איז געקומען אַהיים האָט ער געפּלוידערט וועגען זיין פֿעטער'ס מעשים, און יוסף איז געקומען צו לויפֿען, אָנפֿאַלענדיג אויף זיין ברודער דערפֿאַר וואָס ער פֿיהרט איהם איבער זיין קינד און וואָס ער האַלט ניט דעם צוזאָג, וועלכען ער האָט געגעבען דער קהילה. אוריאל האָט געענטפֿערט בייז מיט יענער געבירטיגער אויפֿריכטיגקייט זיינער, וועלכע האָט עס געמאַכט פֿאַר איהם אונמעגליך צו קענען שפּיעלען אַ פֿערשטעלטע ראָלע.

„איך בין דאָך בלויז אָן אַף צווישען אַפֿען,“ האָט ער געזאָגט, זיך בעגרוצענדיג מיט זיין געליעבט ווערטעל.

„זאָג בעסער אָן אַף צווישען ווילדע, שאַרפֿזיכטיגע קעץ, וועלכע וועלען דיך אויסשפּיאָנירען,“ האָט זיך יוסף געקאָכט. „דיין צוויי פּנים'־דיגקייט וועט אויסגעפֿונען ווערן, און איך וועל ווערן צו שאַנד און צו שפּאָט אין דער קהילה.“

ס'איז געווען דער אָנהויב פֿון אַ צווייטען קריעג — נאָך שטאַרקער,

ביטערערער איידער דער ערשטער. יוסף האָט שטילערהייט פֿער׳מסר׳ט אוריאל׳ן פֿאַר דאָם דיענאָ׳ן, וועלכער האָט פֿון זיין זייט געדונערט אויף דעם אפּיקורוס.

„איך וועל ניט אָבגעבען מיין טאָכטער צו אַן אַף," האָט ער גע־ענטפֿערט, ווען אוריאל האָט, ווי דער שטיינער איז, זיך אַרויסגעשטעלט מיט זיינע איבערצייגונגען.

„יאַנטהע האָט ליעב דעם אַף; ס׳איז איהר עסק," האָט אוריאל געזאָגט מיט אַ בייסענדען טאָן.

„ניין, ס׳איז מיין עסק. ביי גאָט, איך וויל ניט האָבען קיין גאָרילאַס פֿאַר אייניקלאַך!"

„מיר דוכט, אין פּאָרטאָ ביסט דו אַליין געווען אַן אַף," האָט זיך אוריאל אָבגערופֿען מיט כעס.

„הונד!" האָט דער אַלטער דאָקטאָר אַ געשריי געטהאָן, און זיין געזיכט איז בעת מעשה געוואָרען אַלערליי קוליערען; „וואָס זשע, ביי דיר איז אַלצאיינס אָבצונאַרען די קריסטען און דיינע אייגענע ברידער?" און ער איז אַנטלאָפֿען פֿון זיין הויז.

אוריאל האָט געשריבען צו יאַנטהע׳ן. זי האָט געענטפֿערט —

„איך האָב דיך געבעטען, דו זאָלסט מאַכען שלום. דו האָסט פֿער־פֿיהרט נאָך אַ ביטערערן קריעג. איך קען ניט שטרייטען געגען מיין פֿאָטער און געגען כל ישראל. זיי געזונד!"

אוריאל׳ס געזיכט האָט זיך בעצויגען מיט אַ וואָלקען; די קנייטשען אויף זיין שטערן, וואָס איהרע פֿינגער האָבען ניט לאַנג צוריק געהאָט אָנגעריהרט, האָבען פֿון דאָס ניי געוויזען סימנים פֿון מורא׳דיגע ליידען; זיינע צייהן האָבען זיך צונויפֿגעדריקט. דער אַלטער בליק פֿון דעם געיאָגטען מאַן איז צוריקגעקומען. ער האָט אַרויסגענומען איהר ערשט בריוועלע, וואָס ער האָט געהאַלטען נאָהענט צום האַרצען, און האָט עס לאַנגזאַם איבערגעלייענט נאָך אַמאָל —

„נאָך וואָס טויג דיר רואינירען דיין לעבען פֿאַר אַן איינפֿאַכען גע־דאַנק? קענסט דו ניט מאַכען שלום!"

אַן איינפֿאַכער געדאַנק! אַה! פֿאַרוואָס האָט דאָס איהם ניט געוואָרענט, פֿאַרוואָס האָט ער דערפֿון ניט אַרויסגעזעהן, וואָס פֿאַר אַ סאָרט פֿרוי דאָס איז? יאָ, פֿאַרוואָס האָט ער זיך פֿערגעסען — און דאָ איז פֿאַר זיינע אויגען אַרויפֿגעשוואומען אַ לעבעדיג בילד פֿון אַ קליין מיידעלע, וואָס ברייינגט אַריין די מצות — אַן איהר ערציהונג צו פֿיהרען אַ דאָפּעלטען לעבען? פֿערשטעהט זיך, די פֿרוי דאַרף גאָרניט ערצויגען ווערן דערצו

— דאָס דיעגאָ איז גערעכט געווען. פֿאַלשע, שוואַכזיניגע בעשעפֿעניסען! קיין סימפּאַטהיע מיט פּרינציפּען, קיין שום אַנערקענונג פֿון דעם גרויסען קאַמפּף, וואָס ער האָט אונטערנומען. טרעהרען פֿון זעלבסט-מיטלייד זיינען איהם געקומען אין די אויגען. נו, על כל פנים האָט זי איהם געראַטעוועט, ער זאָל זיך ניט אונטערגעבען ווי אַ פֿייגלינג. דאָס אַלטע פֿייער האָט זיך צופֿלאַקערט אין זיינע אָדערן. ער איז געווען גרייט צו שטרייטען ביז׳ן טויט.

און בעת ער האָט צוריסען איהרע בריוולאַך, האָט זיך אַ מאָדנע געפֿיהל פֿון ער־לייכטערונג אויסגעמישט מיט דער ביטערקייט און דער ווילדקייט פֿון זיין געמיטהס-צושטאַנד. ס׳איז געווען פֿאַר איהם אַן ער־לייכטערונג צו דיינקען, אַז ער וועט שוין קיינמאָל מעהר ניט דאַרפֿען פּלוידערן מיט די אַפֿען, וועט קיינמאָל מעהר ניט דאַרפֿען דריקען זייערע גראָבע לאַפּעס און נאָכמאַכען זייערע לעבערליכע מיענעס; קיינמאָל וועט ער שוין ניט געשטערט ווערן פֿון דער רוה און דער אָבגעשלאָסענקייט פֿון זיין שטודיר־צימער, פֿון זיינע ביכער. די געוואוינהייטען פֿון פֿופֿצעהן יאָהר צייט האָבען איהם געצויגען צוריק אַזוי ווי מיט שטריק.

ער האָט זיך אַנידערגעזעצט ביי זיין שרייב־טיש און גענומען די פֿעדער פֿאָרטצוזעצען ווייטער זיין מאַנוסקריפּט. „אַלע צרות נעהמען זיך דערפֿון, וואָס מען פֿאָלגט ניט די ריינע פֿערנונפֿט און דאָס געזעץ פֿון דער נאַטור.” ער האָט געשריבען און געשריבען גאַנצע שטונדען נאָכאַנאַנד, זיך אָבשטעלענדיג פֿון צייט צו צייט, אום אויסצוקלייבען זיינע לאַטיינישע פֿראַזען. מיט אַמאָל האָט ער דערפֿיהלט אַ הויהלקייט אין זיך, אַ געפֿיהל פֿון פוסטקייט אין זיינע ווערטער, אין דער פֿערנונפֿט, אין דער נאַטור, אין אַלצדינג. וואָס איז דאָס אַזוינס געווען, די דאָזיגע פוסטקייט ביי איהם אין האַרצען? ער האָט אָנגעשפּארט זיין מיעדען, צוואוייטאָגטען קאָפּ אויף זיין שרייב־טיש און האָט זיך פֿונאַנדערגעוויינט, ווי דער קליינער דניאל האָט נאָך קיינמאָל ניט געוויינט.

XIII.

דער גרויסער עולם, וועלכער האָט קיין ידיעה ניט געהאַט מכח די אינערליכע מחלוקות, האָט זיך דערוואוסט וועגען אוריאל׳ס מעשים דורך

די שווייַן־פֿלייש, וואָס דער קריסטליכער קצב פֿלעגט אַצונד יעדען טאָג גאַנץ אָפֿען צושטעלען אין הויז אַריין. די פֿרומע אידען האָבען זיך מיט איהם אַרומגעריסען אין די גאַסען, און אַ פּאָר מאָל איז דאָס געקומען צו אַן עפֿענטליכען צוזאַמענשטויס. די בעליידיגטע מנהיגים פֿון דער קהילה האָבען געוואָלט ניט אַנדערש נאָר מען זאָל אוריאל'ן פֿון דאָס ניי אַריינ־לייגען אין חרם; נאָר די רבנים האָבען זיך אָבגעהאַלטען דערפֿון, דיינקענדיג פּיליטיש, אַז ס'וועט זיין גלייכער פֿון איצט אָן און ווייטער צו איגנאָרירען דעם דאָרן, וואָס שטעכט זיי אין די זייטען.

האָט זיך אָבער געמאַכט, אַז אַ שפּאַניאָל און אַן איטאַליענער זיינען אַריבערגעקומען פֿון לאָנדאָן און האָבען געוואָלט, מען זאָל זיי אויפֿנעהמען אין דעם אידישען גלויבען, מחמת ס'איז דאַן געווען אַ גאַנץ אָפֿטע זאַך, אַז קריסטליכע צווייפֿלער זאָלען זיך אַריינוואַרפֿען אין בוזים פֿון דער אַלטער אמונה. אַז די דאָזיגע צוקינפֿטיגע גרים האָבען דערהערט דעם קלאַנג מכח אוריאל אַקאָסטאַ, האָבען זיי זיך מישב געווען, אַז עס וואָלט גאָרניט געשאַדט צו פֿרעגען ביי איהם אַן עצה. ווען דער בית דין האָט זיך דערוואוסט, אַז ער האָט זיי אָנגעזאָגט, זיי זאָלען זיך היטען פֿאַר דעם אונערטרעגליכען יאָך פֿון די רבנים, האָבען זיינע מיטגליעדער דערפֿיהלט, אַז דאָס איז שוין צופֿיעל. אוריאל אַקאָסטאַ איז ווידער אַריינגעלייגט געוואָרען אין חרם.

און אַצונד האָבען זיך אָנגעהויבען נייע יאָהרען פֿון רדיפות, נאָך שאַרפֿערע, נאָך ענטשלאָסענערע ווי פֿריהער. ווידער אַמאָל איז זיין הויז פֿערוואָרפֿען געוואָרען מיט שטיינער, זיין נאָמען געוואָרען אַ שימפּף־וואָרט, זיין אַרומגעהן אויף דרויסען אַ צייט־פֿערטרייב פֿאַר די קליינע קינדער פֿון אַ נייעם דור. און איצט האָט זאָגאָר פּאַסירט דאָס ערגסטע, פֿאַר וואָס ער האָט זיך געשראָקען. ביסלעכווייז האָט זיין ברודער פֿער־כאַפּט ביי איהם זיין גאַנצען פֿערמעגען. אוריאל האָט ניט געסמייעט איהם אָנצוקלאָגען פֿאַר די ריכטער, ביי וועמען אין די אויגען ער איז שוין געווען פֿערדעכטיגט אַלס אַ ט ה ע א י ס ט; אַחוץ דעם, האָט ער נאָך אַלץ ניט געקענט קיין האָלענדיש, און אין וועלט־זאַכען איז ער געווען אַזוי נאַאיוו און אונוויסענד ווי אַ קינד. נאָר די ליעבע זיינע צו זיין ברודער האָט זיך פֿערוואַנדעלט אין אַ טויטליכער שנאה, וועלכע איז קנאַפּ וואָס פֿערשטאַרקט געוואָרען, ווען יוסף האָט געשטעלט אַ חופּה מיט יאַנטהע'ן.

אַזוי זיינען אַריבער זיבען מורא'דיגע יאָהרען, און אוריאל, דער איינזאַמער, פֿריה־צייטיג אַלט־געוואָרענער אוריאל, האָט גענומען זינקען

אין אַ ביטערער מרה־שחורה. ער האָט געגאַרט נאָך מענשליכער געזעל־שאַפט, און דער געדאַנק, אַז ער וואָלט עס געקענט געפינען ערגעץ אַנדערש ניט צווישען די אידען, איז איהם קיינמאָל אויף׳ן זינען ניט ארויף. און ענדליך האָט ער זיך ערנידעריגט און ווידער געבעטען מחילה ביי דער קהילה.

אָבער דאָס מאָל איז ער ניט אַזוי לייכט אויפגענומען געוואָרען צוריק אין שויס פון׳ם יודענטהום. נאָכמאַכענדיג די פינסטערע צערעמאָניעס פון דער אינקוויזיציע, פון וועלכער זיי האָבען אַזוי פיעל געליטען, האָבען זיך די מנהיגים פעראייניגט מיט די רבנים און אויסגעטראַכט אַ תשובה, וועלכע זאָל איבערלאָזען אַ זכר פון דעם אפיקורוס׳ חרטה אין די מוחות פון דעם גאַנצען דור זיינעם.

אוריאל איז מרוצה געוואָרען אויף דער תשובה, ניט וויסענדיג כמעט וואָס זיי פערלאַנגען פון איהם. זאָל זיין וואָס עס וויל זיך, אַבי ניט נאָך אַ טאָג פון איינזאַמקייט! אַזוי האָט מען אין דער גרויסער שוהל, וועלכע איז געווען געפאַקט מיט מענער און פרויען, אַריינגעפיהרט דעם בעל תשובה, אָנגעטהאָן אין אַ שוואַרצען טרויער־מאַנטעל מיט אַ שוואַרץ ליכט אין דער האַנד. ער, וועלכער האָט זיך פון קינדוויז אָן געשראָקען פאַר דעם געדאַנק פערשעהמט צו ווערן פאַר מענשען אין די אויגען, האָט געמוזט אַרויפגעהן אויף אַ בימה, וואו ער האָט הויך אויף׳ן קול פאָרגע־לייענט אַ לאַנגע מגילה, אין וועלכער ער האָט זיך מודה געווען אויף אַלע זיינע טעות׳ן, צוזאָגענדיג, אַז ער וועט ביז׳ן טויט בלייבען אַן אמת׳ער איד. דער „חכם״, דער ראַבינער פון דער געמיינדע, וועלכער איז גע־שטאַנען לעבען שמש, האָט מיט אַ פייערדיגען טאָן פאָרגעזאָגט דעם אַכט און זיבעציגסטען קאַפּיטעל פון תהילים: „והוא רחום יכפר עון ולא ישחות והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו; ויזכר כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב—און ער, זייענדיג פול מיט רחמנות, האָט זיי פערגעבען זייערע זינד און האָט זיי ניט אומגעבראַכט; און מעהר ווי איינמאָל האָט ער פערבויגען זיין כעס און האָט ניט אויפגעוועקט זיין גאַנצען צאָרן געגען זיי. וואָרים ער האָט זיך דערמאָנט, אַז זיי זיינען ניט מעהר ווי פלייש און בלום: אַ ווינד, וואָס געהט פערביי און קומט נישט צוריק.״

שטיל אויף׳ן אויער האָט ער עפּעס געזאָגט אוריאל׳ן, וועלכער איז אַריבער אין אַ ווינקעל פון שוהל, אויסגעטהאָן ביז׳ן גאַרטעל, און דאָרט האָט ער מיט פערביסענע ליפּען געקריגען ניין און דרייסיג מלקות. דער־נאָך האָט ער זיך אַ צובלוטיגטער אַנידערגעזעצט אויף דער ערד און האָט

געהערט, ווי דער חרם איז פֿון איהם אַרונטערגענומען געוואָרען. ענדליך, זיך אָנטהאָנדיג צוריק זיינע קליידער, האָט ער זיך אויסגעצויגען איבער'ן שוועל פֿון שוהל, און דער עולם איז אַריבער איבער זיין קערפּער, אַ טהייל האָבען איהם געבריקעט, איהם שעלטענדיג דערביי מיט אַ פֿרומער מיענע. אַנדערע ווידער האָבען אַזוי רשעות'דיג איהם געטראָטען מיט זייערע פֿיס. דער בעל תשובה איז געבליבען ליגען אונבעוועגליך, זיין געזיכט צוגע־דריקט צו דער ערד. נאָר ווען זיין ברודער יוסף האָט אויף איהם געטראָטען, האָט ער פֿון זיין טראָט און פֿון זיין אָטהעמען דערקענט ווער דער פֿייגלינג איז געוועז.

אַז דער לעצטער פֿון די שוהל־אידען איז אַריבער איבער זיין קערפּער, האָט זיך אוריאל אויפֿגעהויבען און איז אַרויס פֿון טהיר, ניט אויסריידענדיג קיין וואָרט. די פֿערזאַמעלטע, וועלכע זיינען געשטאַנען אין גרופּקעס אַרום דער קאַנאַל־בריק, ריידענדיג צווישען זיך מכח דער שרעקליכער סצענע, האָבען מיט אַ שוידער אָבגעטראָטען אָן אַ זייט, בעת די דאָזיגע מערק־ווירדיגע פֿיגור איז אַזוי ווי אַ נאַכט־וואַנדלער פֿערבייגעגאַנגען, מיט פֿערוואָרפֿענע שולטערן, דעם קאָפּ מיט שטאָלץ אין דער הויך, סאָפּענדיג, נאָר דאָס געזיכט אַזוי ווי ביי אַ טויטען.

פֿון דעמאָלט אָן האָט איהם קיינער מעהר אין די אויגען ניט געזעהן. פֿערשלאָסען ביי זיך אין שטודיר־צימער, האָט ער געאַרבייט מיט חשק טאָג און נאַכט, שרייבענדיג זיין אייגענע לעבענסבעשרייבונג. „עקזעמפּלאַר הומאַנע וויטע" — אַ ביישפּיעל פֿון'ם מענשליכען לעבען, האָט ער עס גערופֿען. ס'איז דאָרט כמעט קיין איין וואָרט ניט געוועזן פֿון דעם, וואָס די וועלט רופֿט אָן אַ מענשען'ס לעבען — בלויז אַ טרוקענער בעריכט פֿון זיין אַבסטראַקטען געדאַנק, פֿון זיין פֿאָרטשריט, וואָס ער האָט געמאַכט צו אַ ברייטערן שטאַנדפּונקט, צו דער גרויסער ענטדעקונג — „אַלע צרות נעהמען זיך דערפֿון, וואָס מען פֿאָלגט ניט די ריינע פֿערנונפֿט און דאָס געזעץ פֿון דער נאַטור." און דערמיט אַ ביטערע פֿערדאַמונג פֿון דעם יודענטהום און זיינע רבנים: „זיי וואָלטען זאָגאַר איצט געקרייציגט קריס־טוס'ן, ווען ער שטעהט אויף נאָך אַמאָל." און רעזומירענדיג די וועיזהייט פֿון זיין לעבענס־ערפֿאַהרונג, האָט ער געראַטהען יעדען מענשען צו ליעבען זיין חבר, ניט מחמת גאָט הייסט איהם אַזוי, נאָר דערפֿאַר ווייל ער איז אַ מענש. וואָס דאָס יודענטהום, וואָס דאָס קריסטענטהום האָט אין זיך וואַהרעס, געהערט ניט צו דער ענטפּלעקטער, נאָר צו דער נאַטירליכער רעליגיאָן. די ליעבע איז עלטער פֿון משה'ן; זי פֿערבינדט די מענשען

איינע מיט די אַנדערע. משה'ס תורה צושיידט זיי: דאָס איינע ברייננט האַרמאָניע, דאָס אַנדערע צווּיסטיגקייט, מחלוקות אין דער מענשליכער געזעלשאַפֿט.

זיין אויפֿגאַבע האָט געהאַלטען ביים סוף. אויך זיין לאַנגער שטרייט מיט די רבנים האָט זיך געענדיגט. „מיין זאַך איז אויף אַזוי פֿיעל העכער איידער זייערע, ווי דער אמת איז ערהאַבענער איידער דער שקר: וואָרים בעת וועו זיי זוכען צו פֿערטהיידיגען אַן איינפֿאַבען שווינדעל, כדי זיי זאָלען קענען האַלטען די מענשען אין שקלאַפֿעריי, בין איך מיט'ן גאַנצען האַרצען פֿאַר'ן אמת, און איך שטעל פֿעסט די נאַטירליכע רעכטע פֿון די מענשען, וועלכע דאַרפֿען לעבען לויט זייער נאַטור, פֿריי פֿון דעם יאָך פֿון אַבערגלויבען און פוסטע צערעמאָניעס."

ס'איז אַלזאָ געווען פֿאַרטיג. ער האָט אָוועקגעלייגט זיין פֿעדער און האָט אָנגעלאָדען זיין פּאָר בעזילבערטע פּיסטוילען. דאַן האָט ער זיך אַוועקגעזעצט ביים פֿענסטער, ווי אַמאָל, קוקען אין זיינע צוויי שפּיגלען און וואַרטען, זיין ברודער יוסף זאָל פֿערבייגעהן. ער האָט געוואוסט, אַז זיין האַנד וועט ניט פֿערפֿעהלען איהר ציעל. אַזוי איז אוועק אַ טאָג נאָך אַ טאָג, אָבער יעדען פֿריהמאָרגען איז ער געזעסען אויף זיין אָרט, ביי די שפּיגלען.

איינמאָל נאָכמיטאָג איז יוסף דורכגעגאַנגען, נאָר דניאל איז געווען מיט איהם. און אוריאל האָט אַוועקגעלייגט זיין פּיסטויל און געוואַרט, ווייל ער האָט נאָך ליעב געהאַט דאָס קינד. און אַן אַנדערס מאָל איז יוסף פֿערבייגעגאַנגען מיט יאַנטהע'ן. און אוריאל האָט ווידער געוואַרט.

נאָר דאָס דריטע מאָל איז יוסף געקומען אַליין. אוריאל'ס האַרץ איז אויפֿגעשפּרונגען פֿון פֿרייד. ער האָט זיך אומגעדרעהט, פֿאַרזיכטיג אַנגעשטעלט זיין פּיסטויל און אויסגעשאָסען. דער שאָס האָט אָבגעקלונגען איבער דער גאַנצער צוטרייסעלטער נאָכבאַרשאַפֿט, נאָר יוסף איז אַנטלאָפֿען אין טויט-שרעק, מאַכענדיג אַ געוואַלד, כאָטש ער איז געווען אונבעשעדיגט.

אוריאל האָט אַ וואָרף געטהאָן זיין פּיסטויל, האַלב אין ערשטוינונג איבער זיין דורכפֿאַל, האַלב אין פֿערצווייפֿלונג.

„ניטאָ קיין גערעכטיגקייט," האָט ער געמורמעלט. ווי גראָה איז דער הימעל געווען! וואָס פֿאַר אַ קאַלטע, שוואַרצע וועלט!

ער איז צוגעגאַנגען צו דער טהיר און האָט זי פֿערריגעלט. דערנאָך האָט ער גענומען זיין צווייטען פּיסטויל. אומגעריכטערהייט האָט ער

בעמערקט דעם בוכשטאַב „ג״, וואָס איז געוועזן אויסגעקריצט דערויף. גבריאל! גבריאל! וואָס פאַר זכרונות האָט דער אַלטער נאָמען זיינער אַרויסגערופען אין איהם! טרעהרען האָבען זיך איהם געשטעלט אין די אויגען. נאָך וואָס האָט ער איהם אומגעביטען אויף אוריאל? גבריאל! גבריאל! איז דאָס זיין מוטער׳ס קול, וואָס רופט איהם, ווי זי האָט איהם גערופען אין דעם זוניגען פּאָרטוגאַל, צווישען די וויינשטעק און די אָליווען-בוימער?

אויסגעמוטשעט, פערמאַטערט, אַלט פאַר דער צייט, דערשלאָגען אין דעם לאַנגען קאַמפף, פערצווייפעלט אין דער גערעכטיגקייט אויף דער ערד און אָהן אַ שום האָפנונג אויף וואָס פאַר עס איז הימעל, האָט זיך אוריאל אַקאָסטאַ לאַנגזאַם אָנגעשפּאַרט אויף זיין ליעבען שרייב-טיש, צוגעלייגט דעם קאַלטען מויל פון זיין פיסטויל צו זיין שטערן, אַ דריק געטהאָן און איז געפאַלען טויט איבער די אָפענע בלעטער פון זיין „עקזעמ-פּלאַר הומאַנע וויטע״. דער דינער, קרייזעלדיגער רויך איז געשטאַנען אַ ווייל אין צימער, איידער ער איז פערשוואונדען, אַזוי ווי דער פוסטער גייסט פון אַ פערבייגעהענדען וועזען — „אַ ווינד, וואָס געהט פערביי און קומט ניט צוריק.״

ברוך שפינאזא.

IV.

ברוך שפינאזא.

ברוך שפינאזא.

בעת דער מאָגערער, דונקעלער און עטוואָס איינגעבויגענער פאַסאַזשיר, וועלכער האָט זיך צווישען די בלאָנדע האָלענדער געוואָרפען אין די אויגען דורך זיין נאָבעלען שפאַנישען געזיכט מיט זיינע שוואַרצע ברעמען און זיינע לאַנגע געקרייזעלטע לאָקען, איז אַרונטער פון שיף און האָט זיך געלאָזט געהן צום ברעג פון קאַנאַל אין ס'גראַווענהאַגע, האָט זיין אַבסטראַקטער ברוך התהילת ניט בעמערקט די וויערע פנים'ער פון די ליידיג־געהער, ייטרבע האָבען זיך געוואַרימט אין דער זונן, בשעת דאָס שלעפּ־שיף איז אַנגעקומען. ער איז ניט געווען קיין שטאַרקער בעאָבאַכטער פון אויסערליכע זאַכען, און כאָטש ער האָט הנאה געהאַט פון זיין רייזע אַהיים פון א ו ט ר ע כ ט איבער דעם שטילען וואַסער, צווישען גרינע וויענדען בוימער און קוסטען, דורכגעוואָרפען דאָ און דאָרט מיט פלאַכע לאַנדשאַפטען און ווינד־מיהלען, איז אָבער זיין געפיהל געווען דורכדרונגען פון דעם מאַטער־איינדרוק, וואָס די שטילקייט פון דער נאַטור האָט אויף איהם געמאַכט, פון אַ דורכדרינגענדען הינטער־גרונד פון רוהיגקייט און פליסענדען וואַסער; ער האָט גאָר אויף ריכטיג ניט בעמערקט די פערשידענאַרטיגע בוימער, די לינדען, די אולמען, די וויערבען, נאָך ווייניגער האָט ער זיך צוגעקוקט צו די וואַסער־פלאַנצען און די בלומען, מיט וועלכע די אויבערפלעכע פון דעם קאַנאַל איז אויף אַ רייכען אופן געווען אויסגעבעט.

זאָגאַר ווען ער איז פערטראַכטערהייט געגאַנגען אַהיים דורך די שעהנע גאַסען פון האַאג און האָט שוין ענדליך יאָ בעמערקט אַ געוויסע בייזקייט אין די געזיכטער, וועלכע זיינען איהם אַנטקעגען געקומען, האָט ער עס צוערשט ניט צוגעשריבען צו זיך, נאָר צו דער אַלגעמיינער קריעגס־אויפרעגונג פון דעם המון, ס'איז אמת, אַז דער יונגער פ ר י נ ץ פון אָ ר אַ נ ז ש

האָט זיי בעלוינט דערפֿאַר וואָס זיי האָבען איהם ערוועהלט אַלס שטאָדט־האַלטער, בעפֿרייענדיג זיי פֿון דער פֿערצווייפֿעלטער לאַגע, אין וועלכער די פֿראַנצויזישע אַרמעע און די ענגלישע פֿלאָטע האָבען זיי אַריינגעוואָרפֿען; ניט קוקענדיג אויף זיין בעריהמט וואָרט: „איך וועל שטאַרבען אין דעם לעצטען קאַנאַל”, האָט האָלאַנד שוין מעהר ניט געטראַכט צו בעגעהן זעלבסט־מאָרד, אויפֿעפֿנענדיג איהרע אייגענע וואַסער־טויערן און אונטער־געהן אינאיינעם מיט'ן שונא, — און דאָך איז דער שטראָם פֿון דעם פֿאָלקס־צאָרן בלויז טהיילווייז איינגעשטילט געוואָרען. אַ שטיין, וועלכער האָט בעריהרט זיין באַק און האָט זיך דערנאָך אָנגעשלאָגען אָן זיין קליינעם האַנד-בייטעל, וואו זיין גאַנצער באַגאַזש איז געלעגען, האָט איהם ערשט ווי עס איז געבראַכט צום בעוואוסטזיין.

זיי זיינען אַלזאָ געריכטעט אויף איהם, די דאָזיגע בייזע בליקען. גע־שרייען פֿון „פֿעררעטהער!” „גאָטלאָזער פֿערברעכער!” „נידער מיט דעם פֿערפֿלוכטען רענעגאַט!” האָבען פֿערטריבען יעטוועדען צווייפֿעל, וואָס איז נאָך געבליבען ביי איהם אין האַרצען. אַ שאָטען פֿון מרה־שחורה האָט פֿערדונקעלט דעם אויסדרוק פֿון דעם זיסען, געדאַנקען-פֿולען מויל; דערנאָך, עפּעס אַזוי ווי דורך זיין ווילען, איז דער געוועהנליכער בליק פֿון פֿער־טראַכטער מונטערקייט צוריקגעקומען, און ער איז זיך רוהיג געגאַנגען זיין וועג.

איז, הייסט עס, דער סוד דאָך אַרויס, זאָגאַר אין זיין אייגענער שטאָדט, אַז ער איז דאָס דער פֿערפֿאַסער פֿון דעם אונפֿערשעהמטען „טהעאָלאָגיש־פּאָליטישען טראַקטאַט”, דער „פֿעררעטהער צום שטאַאט און צו דער קירכע”, דער שד פֿון די גלויביגע. אומזיסט אַלזאָ איז זיין אָבהאַנדלונג אַרויסגעגעבען געוואָרען מיט דער אויפֿשריפֿט „האַמבורג” אויף'ן שער-בלאַט. אומזיסט האָט ער זיך געסטאַרעט צו פֿערבינדען זיין פּערזענליכע רוהע מיט דעם אַבסטראַקטען, אונפּערזענליכען געדאַנק, צו פֿערשפּאַרען זיין קערפּער ערגעץ־וואו אויף אַ בוידים און אַרויסשיקען זיין זעלע אין די וועלט. דער שאַפֿער פֿון אַזאַ מין דונער־קראַך האָט ניט געקענט בלייבען בעהאַלטען פֿון די אויגען פֿון אייראָפּאַ. ווער ווייסט, ווער עס האָט אַרויסגעטראָגען דעם סוד? אפשר האָבען דאָס די בעריהמטע אויסלענדער און די שעהנע געלערנטע דאַמען, וועלכע פֿלעגען איהם אָבהאַקען די טהיר פֿון זיין צימער און איהם אָפֿט שטערן אין זיין אַרבייט פֿון שלייפֿען אויגען־גלעזער — אפשר האָבען זיי דאָס אָנגעפֿילט די לופֿט אין האַאג מיט שוועבעל. גיכער האָבען דאָס געמוזט זיין די היצ-קעפּ, די יונגע אָנהייגגער זיינע, וועמען ער האָט אונטערריכטעט מינדליך אָדער שריפֿטליך; זיי האָבען דאָס מן

הסתם אין זייער ענטהוזיאַזם איהם פֿערראַטהען צו בעריהמטהייט — אָדער שאַנדע. ס'איז תמיד אַזוי געווען, האָט ער זיך געטראַכט ביי זיך; זאָגאַר אין יענע אַלטע, האַלב-פֿערגעסענע צייטען, ווען ער האָט זיך געהאַלטען אין בעפֿרייען פֿון דער גהעטאָ. דאַן פֿלעגען די האַלב־דערשראָקענע אָנהייגער זיינע, פּונקט ווי די פֿרומע פֿאַנאַטיקער, איבערגעבען דעם בית דין וועגען זיין אפיקורסות, וועגען דעם אַז ער גלויבט ניט אין נסים און צערעמאָניעס. אָרעמער שאול מאָרטייראַ! ווי פּיינליך האָט עס געמוזט זיין פֿאַר אָט דעם אַמאָליגען רבי'ן זיינעם איהם אַריינצולייגען אין חרם, כאָטש קיין זאַך האָט איהם ניט געדאַרפֿט איבערראַשען, האָבענדיג פֿאַר זיך אַ תלמיד, וואָס האָט געסמייעט צו פֿרעגען אַזעלכע האַרבע קשיות, זאָגאַר דאַן ווען ער איז אַלט געווען פֿופֿצעהן יאָהר! און אַצונד, אַז ער האָט זיך אָבגעטרייסעלט פֿון דער גהעטאָ, אָדער בעסער געזאָגט, אַז די גהעטאָ האָט זיך אָבגעטרייסעלט פֿון איהם, האָט ער אויף דעם זעלביגען שרעקליכען אופֿן סקאַנדאַליזירט טאַקי דאָס אייגענע קריסטענטהום, וואָס ער האָט, לויט דער מיינונג פֿון דער גהעטאָ, כלומר'שט אָנגענומען אַלס זיין גלויבען: ער איז גאָר אָהן מורא אַרויסגעטראָטען געגען יעדען סיסטעם פֿון דעם יאָהרהונדערט, געגען דער הערשענדער קאַרטעס'יאַנער פֿילאָזאָפֿיע, אַזוי גוט ווי געגען דעם גלויבען פֿון דער קירכע, און זיין קאַמפּפֿס-רוף פֿאַר פֿרייהייט פֿון דעם געדאַנק האָט עס אַם בעסטען בעווייזען. אמת טאַקי, אַז ווען האָלאַנד איז בעפֿרייט געוואָרען פֿון דעם שפּאַנישען יאָך, האָט זי זיך אויף אַ נאָבעלען אופֿן ערקלעהרט פֿאַר רעליגיעזער פֿרייהייט, אָבער אַ וויסענשאַפֿטליכע אָבהאַנדלונג פֿון דער ביבעל, וועלכע איז נאָך אַלעמען אַ הייליגע שריפֿט, האָט אפילו די האָלענדישע טאָלעראַנץ ניט געקענט דערלאָזען, און דער אויפֿרוף צום שטאַאט, אַז ער זאָל זיך שטיצען אויף אמת'ער רעליגיאָן און אַוועקוואַרפֿען די גלענצענדע טהעאָלאָגען, — דאָס האָט איינפֿאַך געשטאָכען אין די אויגען. „וואָס קען נאָך זיין אַן ערגערע זאַך פֿאַר אַ מלוכה, איידער פֿערשיקען עהרליכע און ווירדיגע מענער אין גלות אָדער זיי פֿיהרען צום עשאַפֿאָט, דערפֿאַר וואָס זיי האָבען זייערע אייגענע געדאַנקען און קענען ניט האַנדלען ווי היפּאָקריטען און לעבען אין ליגען און בעטרוג?" די האָלענדישע רעגירונג האָט שוין געהאַט געלייגט די האַנד אויף דעם ווערק, וואָס האָט ענטהאַלטען אין זיך די דאָזיגע פֿראַגע, און פֿערבאָטען עס צו פֿערקויפֿען: איצט, ווייזט אויס, וועט מען איהם אַליין נעהמען פֿערפֿאָלגען, דאָס קריסטענטהום וועט זיין פֿאַר איהם אַ צוגאָב צו דעם, וואָס ער האָט שוין פֿון לאַנג אָן געליטען פֿון דעם יודענטהום. ער האָט זיך דערמאָנט אָן דעם פֿאַנאַטישען אידען, וועמעס פֿערזוך איהם צו

שטעכען האָט איהם געטריבען צו וואוינען ערגעץ־וואו אַרויס פֿון דער שטאָדט אַמסטערדאַם, נאָך איידער די אידען האָבען גע׳פּועל׳ט ביי דער רעגירונג איהם צו פֿעריאָגען פֿון זייער „ניי־ירושלים", און אין אַ בליץ פֿון ביטערקייט האָט זיך איהם אויסגעוויזען, אַז די צערעמאָניעלע פּאָרטוגעזישע קללות פֿון דעם אַמסטערדאַמער בית דין האָבען געהאַט אַ געוויסע ווירקונג אויף איהם. „לויט דעם בעשלוס פֿון די מלאכים און דעם פסק־דין פֿון די הייליגע, מיט דעם הסכם פֿון דעם הייליגען בורא און פֿון דער גאַנצער קהילה, זיינען מיר מחרים און פֿערשעלטען און פֿערפֿלוכען ב ר ו ך ד ע ש פּ י נ אָ ז אַ דאָ פֿאַר די הייליגע ספרים... פֿערשאָלטען זאָל ער זיין בייטאָג, און פֿערשאָלטען זאָל ער זיין ביינאַכט; פֿערשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער לייגט זיך, און פֿערשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער שטעהט אויף. פֿערשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער געהט אַרויס, און פֿערשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער קומט אַריין. גאָט זאָל איהם קיינמאָל ניט מוחל זיין! זיין כעס און זיין צאָרן זאָל זיך אָנצינדען געגען דעם דאָזיגען מאַן, אויף וועמעס קאָפּ עס ליגען אַלע קללות און חרמות, וואָס שטעהען געשריבען אין דער הייליגער תורה...." האָבען אָט די ווערטער געלויערט אין אַ פֿערשטעקטען ווינקעל ביי איהם אין מוח, בעת ער האָט געשריבען זיין ט ר אַ ק ט אַ ט? האָט ער זיך אַליין געפּ־עגט, סטאַרענדיג זיך זיי אויפֿצוזוכען אין זיין זכרון. האָט דאָס געפֿיהל פֿון נקמה זיך אָבגעדריקט אויף די אידישע טהיילען פֿון זיין ווערק? האָט זיין שפּאַ־נישעס בלוט אויפֿגעהאַלטען אין זיך דעם אָנדיינקען פֿון דעם קינזשאַל, מיט וועלכען מען האָט עס געוואָלט פֿערגיסען? האָבען זיינע יסורים געווירקט אויף דער אונפּערזענליכקייט פֿון זיין געדאַנקען־גאַנג? „דאָס טרייבט מיך צו קיין זאַך ניט, וואָס איך וואָלט פֿריהער סיי ווי סיי ניט געטהאָן," האָט ער זיך אָבגערופֿען צו זיין פֿריינד, דעם „מעגאַניט", ווען ער האָט זיך אין דער אודעקירק גאַס דערוואוסט וועגען דעם חרם. אָבער איז דאָס ווירקליך אַזוי געווען? ווען ער וואָלט ניט אָבגעשניטען געוואָרען פֿון זיין פֿאָטער, פֿון זיינע ברידער און שוועסטער און די פֿריינד פֿון זיין קינדהייט, וואָלט ער דען בעהאַנדעלט די שעהנע זייטען פֿון זיין אַמאָליגען גלויבען מיט אַזוי וויניג סימפּאַטיע? דער צווייפֿעל האָט איהם ניט געלאָזט רוהען, איבער־צייגענדיג איהם פֿון דאָס ניי ווי שווער עס קומט אָן די זעלבסט־בעהערשונג, דאָס אַבסאָלוטע איבערגעבען זיך צו דער אַבסאָלוטער וואַהרהייט. ס׳איז אמת, אַז די פֿערפֿאָלגונג האָט איהם קיינמאָל ניט געבויגען ווי א ו ר י א ל אַ ק אָ ס ט אַ ׳ ן — ביי וועמעס קבר ער איז געשטאַנען, ווען ער איז געווען אַ אינגעל פֿון אַכט יאָהר, — נאָר צי האָבען די רדיפות אויף אַ ביטערן אופן דאָך ניט געווירקט אויף זיין גייסט?

„אַך!" האָט ער זיך געטראַכט, „די שווערסטע לאַסט, וואָס די מענשען קענען אַרויפלייגען אויף אונז, איז ניט דאָס וואָס זיי פערפאָלגען אונז מיט זייער האַס און צאָרן, נאָר דאָס וואָס זיי פלאַנצען אויף אַזאַ'ן אופן איין האַס און צאָרן אין אונזערע נשמות. אָט דאָס לאָזט אונז ניט אָטהעמען פריי אָדער קוקען מיט אָפענע אויגען און זעהן אַלעס קלאָהר און דייטליך". אַ בליק צוריק אויף דער פערגאַנגענהייט האָט אַביסעל אָבגעשוואַכט די מורא'דיגקייט פון זיינע אידישע פערפאָלגער; זיי זיינען בלויז געווען קינדער פון אַ פערפאָלגונגס-צייט, און ס'איז באמת געווען שווער פאַר אַ געמיינדע פון מענשען, וואָס זיינען אַנטלאָפען פון שפאַניען און פאָרטוגאַל, צו דולדען, אַז מען זאָל צווייפלען אין דעם גלויבען, פאַר וועלכען זיי אָדער זייערע פאָטערס האָבען אָבגעגעבען זייער פערמעגען און זייער לאַנד. זאָגאַר אין דער שטונדע, ווען דער חרם איז אויף איהם אַרויפגעלייגט געוואָרען, האָבען די קאָסטיאָרען פון דער אינקוויזיציע געפלאַקערט מיט אידישע מאַרטירער, און זיינע געלערנטע חברים האָבען געשריבען שירים אין לאַטיין צו זייער היילגען אָנדיינקען. און זאָל די רעליגיאָן, וועלכע האָט פעסטגעשטעלט און אַרויסגערופען אַזעלכע אָפפער, אַוועקגעוואָרפען ווערן פון איינעם, וואָס איז פריי זי צו האַלטען? ווי האָבען זיי גאָר געקענט פערשטעהן, אַז אַ מאַרטירער'ס טויט איז בלויז אַ צייכען פון גלויבען, אָבער ניט פון אמת? יאָ, יאָ, אויב ער האָט זיינע ברידער ניט אָבגעצאָהלט מיט געגנוג ליעבע פאַר זייער האַס, איז דאָך אויך ניט גוט זיך מצער צו זיין דעריבער, וואָרים צער איז אַ שלעכטע זאַך, אַן איבערגאַנג צו וויניגער פאָלקאָמענהייט, אַ געמינדערטעס לעבען. ער דאַרף זיך בעסער פרעהען דערמיט וואָס זיין ווירקליכעס לעבענס־ווערק — זיין „עטהיק", וואָס ער אַרבייט אויס אויף ריינע געאָמעטרישע פרינציפּען — וועט ניט האָבען אויף זיך קיין שפור פון פערזענליכקייט, וועט ניט טראָגען זיין נאָמען און וועט זאָגאַר ניט געדרוקט ווערן ביז וואַנען דער טויט וועט האָבען צוגענומען די לעצטע מעגליכקייט פון פערזענליכען אינטערעס אין זיינע אוצרות. „וואָרים", אַזוי ווי ער האָט געלערנט אין דעם בוך גופא, „די, וואָס ווילען העלפען אַנדערע דורך ראַטה אָדער טהאַט און זיינען דערביי אויסען די טובה פון'ם כלל, זאָלען אויף קיין פאַל ניט דערלאָזען, אַז אַ לעהרע זאָל אָנגערופען ווערן אויף זייער נאָמען."

נאָך אַ שטיין און אַ ווילדער געלעכטער, וואָס האָט זיך געלאָזט הערען פון אַ מחנה אונוויסענדע יונגען, האָט איהם דערמאָנט, אַז דער טויט קען אַמאָל ניט ווילען וואַרטען ביז וואַנען זיין ווערק וועט זיין געענדיגט. „ס'איז מערקווירדיג," האָט ער זיך געטראַכט, „אַז זיי, וועלכע קענען אפילו ניט

לייענען, זאָלען אַזוי נאָכלויפֿען און פֿערדאַמען." און דאַן איז איהם אַרויפֿגעקומען אויף'ן געדאַנק יענער שרעקליכער טאָג, נאָך קיין יאָהר ניט צוריק, ווען דער ווילדער המון האָט צוריסען אין שטיקער די נאָבעלסטע מענער אין דער וועלט—זיינע פֿריינד, די ברידער דע וויטט. זאָגאַר איצט האָט ער זיך קוים געקענט איינהאַלטען ניט צו וויינען ביי דעם אָנדיינקען פֿון די געפּייניגטע פּאַטריאָטען, וועמעס געשענדעטע אויפֿגעהאַנגענע קערפּערס די פּאָליציי האָט ניט געסמייעט אַרונטערצונעהמען ערשט ביז שפּעט ביינאַכט. ס'איז געווען שווער זאָגאַר פֿאַר דעם פֿילאָזאָף זיך צו דערמאָנען, אַז די ווילדע מענשען האָבען בלויז אויסגעדריקט דעם עסענץ פֿון זייער לעבען, פּונקט ווי ער האָט אויסגעדריקט זיין אייגענעם דאַזיין. דאָך האָט דער שכל ניט מחיב געווען, אַז ער זאָל פֿערשווינדען צוליעב זיי: גיכער פֿערקעהרט, ווען ער וואָלט נאָר געהאַט די קראַפֿט דערצו. פֿערטיעפֿט אין די דאָזיגע געדאַנקען האָט ער זיך מיט אַמאָל פֿערקירעוועט אָן אַ זייט און זיך אַריינגעכאַפּט אין זיין בעליעבטער בוכהאַנדלונג אין דער „ספּויסטראַאט", וואו ער האָט זיך געוואָלט בעהאַלטען צווישען די אַלטע בלעטער און די נייע לאַטיינישע ביכער און די שעהנע אויסגאַבען פֿון די „עלזעווירען", די בעריהמטע אַמסטערדאַמער דרוקער.

„האָסט דו סטופּ'ס בוך „די רעליגיאָן פֿון די האָלענדער"?" האָט ער פּלוצלינג אַ פֿרעג געטהאָן.

„זוך ערגעץ אַנדערש," האָט דער בוכהענדלער געענטפֿערט מיט א בייזען טאָן.

„Et tu, Brute!" (דו אויך, ברוטוס!) האָט זיך שפּינאָזאַ אָבגערופֿען מיט אַ שמייכעל. „וואָס זשע, דו שליסט זיך אויך אָן אָן דעם אַלגעמיינעם כאָר פֿון די ווילדע געשרייען? מיר דוכט, אַז די אפיקורסות שאַדט דיר גאָרנישט צום געשעפֿט. אַ גאַנצער שטראָם פֿון ענטפֿערס, אָבהאַנדלונגען, טראַקטאַטען, פּאַסקווילען — וואָס מעהר אַלץ פֿרעהליכער, ניט אַזוי?"

דער בוכהענדלער האָט איהם אָנגעקוקט מיט אַ פּאָר ווילדע אויגען. „דו זאָלסט אַריינקומען און פֿרעגען אויף סטופּ'ס בוך? ס'איז — ס'איז — אונפֿערשעהמט!"

שפּינאָזאַ איז געבליבען שטעהן אַ צומישטער. „אונפֿערשעהמט? וואָס זשע, דערפֿאַר ווייל ער רעדט דאָרט וועגען מיר?"

„העררר שפּינאָזאַ," האָט דער בוכהענדלער געזאָגט מיט אַ פֿייערדיגען טאָן, „דיין קאַרטעס'יאַנער פירוש האָט מיר איינגעבראַכט אַ היבש ביסעל געלד, און כאָטש דו אַליין האָסט מעהר געלייענט דאָ אויף אַן אָרט איידער

געקויפט, ביסט דו געווען ווילקאָמען צו נעהמען וואָס דו האָסט נור געקענט אַוועקטראָגען אין דעם דאָזיגען לאַנגען קאָפּ דיינעם. אָבער אַריינגעהן איצט מיט דיר אין וואָס פאַר עס איז משא ומתן איז מעהר וויפיעל איך סמייע צו טהאָן, האָבענדיג פאַר זיך דעם המון, וועלכער איז אַזוי אויפגעבראַכט געגען דיר. וואָס זשע! דו האָסט אפנים געמיינט, אַז דיינע עסקים אין אוטרעכט וועלען ניט דערגרייכען אַזש אַהער?"

„מיינע עסקים אין אוטרעכט?"

„יאָ, אין דעם שונא'ס הויפט-לאַגער — פערראַטהענדיג אונז צו די פראַנצויזען!"

שפינאָזאַ האָט אַ שוידער געטהאָן, דאָס איז זאָגאַר געווען ערנסטער ווי ער האָט עס אָנגענומען. די דע וויטטס זיינען דער'הרג'עט געוואָרען דערפאַר, ווייל מען האָט זיי חושד געווען, אַז זיי זיינען פריינדליך צו די פראַנצויזען. דער פּאָליטישער פאַנאַטיזם איז נאָך שרעקליכער איידער דער טהעאָלאָגישער. ס'איז פיליכט געווען ניט קלוג פון זיין זייט אין אַ מלחמה-צייט אָנצונעהמען דעם פּרינץ פון קאָנדע'ס שמייכלענדע איינלאַדונג צו האָבען מיט איהם אַ געשפּרעך מכח פילאָזאָפיע. אַריינקומען אין פראַנצויזישען לאַגער מיט דעם פעלד-מאַרשאַל'ס קאַרטע איז געווען גרינג גענוג; נאָר קומען צוריק אויף זיין אייגענע קוואַרטיר איז גאָר אַן אַנדער זאַך. אָבער דאַן, פרעגט זיך, וואָרום האָט איהם די האָלענדישע רעגירונג ערלויבט צו געהן? אַזאַ צוטרוי איז דאָך זיכער אַ געניגענדער בעווייז פאַר זיין עהרליכקייט.

„אָה, אָבער דאָס איז דאָך לעכערליך!" האָט ער זיך אָבגערופען. „יעדער בירגער אין האַאַג ווייסט, אַז איך בין אַ גוטער רעפּובליקאַנער, און אַז איך האָב קיינמאָל קיין אַנדער ציעל ניט געהאַט נאָר די עהרע און דאָס וואָהלזיין פון דעם שטאַאַט. אַחוץ דעם, האָב איך דאָך גאָר דעם פּרינץ קאָנדע ניט געזעהן. מען האָט איהם אַוועקגערופען, און איך האָב ניט געוואָלט וואַרטען ביז וואַנען ער וועט קומען צוריק."

„יאָ, אָבער דו האָסט געזעהן לוקסעמבורג'ן; דו האָסט פערבראַכט מיט דעם קאָלאָנעל סטופּ, פון דעם שווייצער רעגימענט."

„אמת, אָבער ער איז פונקט אַזאַ גוטער טהעאָלאָג ווי אַ סאָלדאַט."

„ער האָט דיר אָנגעבאָטען שוחד?"

„יאָ, ס'איז אמת," האָט שפינאָזאַ געענטפערט מיט אַ שמייכעל. „ער האָט מיר אָנגעבאָטען אַ פענסיע—"

דער בוכהענדלער האָט זיך פערשטעלט די אויערן. „שש! איך וויל ניט וויסען. איך וויל קיין שום חלק ניט האָבען אין דיין מאָרד".

„ניין, אָבער דאָס וועט דיך אינטערעסירען צו וויסען אַלס בוכהענדלער. זיין קעניגליכער הערר איז גרייט געוועזן מיר צו געבען די פּענסיע, ווען איך וועל זיין מאַיעסטעט ווידמען אַ בוך."

„און דו האָסט אָבגעזאָגט?"

„פֿערשטעהט זיך. לואי דער פֿערצעהנטער האָט געגוג שמייכלער אָהן מיר."

דער בוכהענדלער האָט איהם אָנגעכאַפּט ביי די הענד און האָט זיי געשאָקעלט מיט טרעהרען אין די אויגען. „איך האָב זיי דאָס געזאָגט, איך האָב זיי דאָס געזאָגט. און אַשטייגער אַז זיי האָבען געזעהן אָט די אַלע רייכע פֿראַנצויזען, וועלכע זיינען געקומען צו דיר אויף בעזוך? פּאָליטישע שליחים אודאי, וואָס דען?! אויף אַזאַ'ן אופן וואָלט מען אויך געדאַרפֿט צווייפֿלען אין דער טוגענד פֿון די גרויסאַרטיגע דאַמען, וואָס קלאַפּען אָב ויינע טהירען, זאָג איך צו זיי. זיי זוכען בלויז וויטערדיגע ערקלעהרונגען פֿון זייער פֿילאָזאָף דעקאַרטעס. אַה, פֿראַנקרייך האָט געמעגט אַרויסגעבען אַ פֿילאָזאָף, אָבער מען מוז האָבען האָלאַנד איהם אויפֿצונעהמען אין איהר שויס, אַ האָלענדער — איהם צו פֿערשטעהן. יענער אויסגעפּוצטער פֿראַנט אַ שפּיאָן! וואָס רעדט איהר? דאָס איז דאָך געוועזן ד'הענאָל, דער פּאָעט. פֿון וואַנען איך וויים? נו, אַז אַ מאַן פֿרעגט זיך נאָך אויף ד'הענאָל'ס פּאָעמען און איז האַלב־צופֿריעדען וואָס איך האָב דאָס בוך, און האַלב-פֿערדריסליך וואָס ער מוז עס מחמת העפֿליכקייט קויפֿען ביי מיר—! דער אַפּיקורס ליגט איהם אויף די ליפּען, אַן אמת'ער זוהן פֿון די מוזען. און אַז ס'איז פֿאַרהאַן, זאָג איך, אַ בריעף פֿון ענגלאַנד, מיט דעם זיגעל פֿון דער קעניגליכער געזעלשאַפֿט, איז וואָס!"

„וואָס, ס'איז טאַקי דאָ אַ בריעף פֿון ענגלאַנד?"

„דו ביסט נאָך ניט געוועזן אויף דיין קוואַרטיר? אָט די קעניגליכע געזעלשאַפֿט, זאָג איך, איז אַ פֿעראיין פֿון געלערנטע מענער — ניט קוקענדיג אויף איהר נאָמען — און האָט גאָרנישט וואָס צו טהאָן מיט דעם קעניג טשאַרלס און דער סוויטע, וואָס ער האַלט אויס. דאָס חעצען זיי איהם אונטער מיט אונז מלחמה צו האַלטען, די אויסוואורפֿען!"

שפּינאָזאַ האָט אַ שמייכעל געטהאָן. „ס'מוז אודאי זיין פֿון מיין גוטען פֿריינד אָלדענבורג, דעם סעקרעטער."

„אָט דאָס האָב איך דאָך זיי געזאָגט. ער איז געוועזן ביי מיר אין קלייט, ווען ער איז דאָ געוועזן — —"

„זיך נאָכפֿרעגען אויף זיין בוך?"

„גיין, אויף דייגעם.‟ און דער בוכהענדלער האָט בעת מעשה אויך אַ שמייכעל געטהאָן. „ער האָט מיך געבעטען, איך זאָל צושיקען עקזעמפּלאַרען פֿון די „פּרינציפּען פֿון דער קאַרטעס׳יאַנער פֿילאָזאָפֿיע‟ צו פֿערשיעדענע בעדייטענדע פּערזאָנען. איך בעט גאָט, דו זאָלסט אָנשרייבען אַ נייע בוך!‟

„זעהסט דו, און גאָט קען אפשר גראָד ניט וועלען אָננעהמען דיין תּפלה,‟ האָט אַ מורמעל געטהאָן שפּינאָזאַ, וועלכער האָט גראָד געהאַלטען אין מישען די בלעטער פֿון אַ ווערק, אַן אָנגריף אויף זיין „נייעם בוך‟, און לייענענדיג וועגען זיך, אַז ער איז „אַ מאַן מיט אַ מוטהיגען געזיכט, פֿאַנאַטיש און אָבגעריסען פֿון יעטוועדער רעליגיאָן‟.

„אַ גוטען בוך האָסט דו דאָרט,‟ האָט זיך אָבגערופֿען דער בוכהענדלער. „פֿון מוזעאס, דעם פּראָפֿעסאָר פֿון יענאַ. דער „טהעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט איבערגעוואויגען אויף דער וואָגשאָל פֿון דער וואַהרהייט‟. ווירקליך, אַ טיטעל וואָס ציהט. מען זאָגט, עס איז דאָס בעסטע פֿון אַלע ענטפֿערס אויף דעם שעדליכען און גיפֿטיגען טראַקטאַט.‟

„פֿון וועלכען איך זעה דאָ היבשע עטליכע עקזעמפּלאַרען, פֿערמאַסקירט אין פֿאַלשע שער-בלעטער.‟

„שש! פֿערבאָטענע פֿרוכט ווערט אימער פֿערלאַנגט. נאָר ווייבאַלד איך שטעל צו דעם געגענ-גיפֿט אויך — —‟

„דאַרף פֿרוכט האָבען אַ געגען-גיפֿט?‟

„פֿערגיפֿטעטע עפּעל פֿון דעם עץ הדעת, וואָס קומען פֿון דער שלאַנג.‟

„נו יאָ, אַ שלאַנג,‟ האָט זיך שפּינאָזאַ אָבגערופֿען, לייענענדיג דעם געגען-גיפֿט אין דער הויך: „ער האָט ניט אויסגעלאָזט קיין איין גייסטיגע פֿעהיגקייט, קיין שום כיטראָסט, קיין ניט-געפּרואוועטען קונץ, כדי צו בעהאַלטען זיין פֿאַבריקאַציע הינטער אַ גלאַנציגען שלייער, אַזוי אַז מיר מעגען מיט רעכט צווייפֿלען, צי עס געפֿינט זיך נאָך איינער, צווישען די מאַסע פֿון די, וואָס דער טייוועל אַליין האָט געדונגען צו צושטערען יעדעס מענשליכע און געטליכע רעכט, — צי עס געפֿינט זיך נאָך איינער, וואָס איז געווען אַזוי פֿלייסיג אין דער אַרבייט פֿון פֿערדאַרבונג ווי דער דאָזיגער פֿערדעטהער, וועלכער איז געבוירען געוואָרען צו דער גרויסער פֿערלעצונג פֿון דער קירכע און צו דעם שאָדען פֿון׳ם שטאַאַט.‟ ווי ער צוברעכט עס אַביסעל דער שלאַנג׳ס קאָפּ, אָט דער פּראָפֿעסאָר פֿון טהעאָלאָגיע!‟ האָט זיך שפּינאָזאַ אָבגערופֿען; „ווי ער שטרעקט עס איהר אויס טויט אויף זיין וואָג-שאָל פֿון וואַהרהייט!‟ פֿאַר זיך אַליין האָט ער געטראַכט: „ס׳איז מערקווירדיג, ווי

די אונוויסענדסטע זיינען געוועהנליך די פֿרעכסטע און זיינען אם גרייטסטען צו זיין אָבגעדרוקט!" ער האָט געהאַט אַ שוואַכע פֿאָרשטעלונג, עפּעס אַ מין נבואה, ווי אַזוי זיין נאָמען — אויב ער וועט ווירקליך ענטדעקט ווערן, ניט קוקענדיג אויף אַלע פֿאָרזיכטיגקייטען — וועט זיין אַ בעצייכנונג פֿאַר אַטהעאיזם און אונמאָראַליטעט, אַ שרעקענס-וואָרט אין פֿערלויף פֿון אַ יאָהרהונדערט אָדער צוויי; נאָר באַלד האָט ער ווידער געשמייכעלט, זיך שטיצענדיג אויף דער פֿעסטער פֿערנונפֿט און ריכטיגקייט פֿון דעם אוני־ווערזום.

„ווילסט נעהמען דאָס בוך?" האָט אַ פֿרעג געטאָהן דער בוכהענדלער.

„ניין, ניט דורך אַזעלכע שריפֿטען וועט די וואַהרהייט געהן פֿאָר־ווערטס. אָבער האָסט דו דעם ענטפֿער פֿון לאַמבערט וועלטהויזען?"

דער בוכהענדלער האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ.

„דאָס איז ווערטה הונדערט אַזעלכע ווי דער דאָזיגער. איך בעט דיך, קריג עס און רעקאָממאַנדיר עס צו דיינע קונים, וואָרים וועלטהויזען בעזיצט אַ קרעפֿטיגע שפּראַך, דורך וועלכער די מענשליכע מוחות קענען ווירקליך געררייצט און געטריבען ווערן צו דיינקען."

אויף זיין וועג אַהיים האָט ער נאָך אַליץ בעגעגענט פֿינסטערע גע־זיכטער, אָבער ער האָט זיי אויפֿגענומען מיט אַ מונטערן, אויפֿריכטיגען בליק. ביים עק פֿון דער שמאָלער „ספּויסטראַאַט" האָבען די געשעפֿטען פֿון דעם ברייטען מאַרק צוגעצויגען די גאַנצע אויפֿמערקזאַמקייט פֿון'ם עולם, און דער פֿילאָזאָף איז זיך געגאַנגען זיין וועג אונגעשטערט צווישען די טישלאַך און די גרויסע וועגען, בעדעקט מיט לייוונט. ערשט אַז ער איז צוגעקומען צו דער „פּאַווילאָנסגראַכט" — וואו עס שטעהט איצט זיין מאָנומענט — האָט ער פֿון דאָס ניי בעגעגענט די בייזע, פֿיינדליכע פנים'ער. דאָרט, לעבען זיין אייגענער גאַס-טהיר, אונטער די בוימער, וועלכע האָבען זיך געצויגען איבער דעם ברעג פֿון קאַנאַל, האָט איהם זיין בעל הבית, דער מאַהלער וואַן דער ספּיעק, מיט אַן אויפֿרעגענדער שטימע גראַטולירט וואָס ער איז געקומען בשלום אַהיים, נאָר ער האָט איהם ניט געוואָלט אַריינלאָזען אין הויז. „דאָ קענסט דו מעהר ניט וואוינען."

„דאָ וועל איך היינט נעכטיגען," האָט שפּינאָזאַ מיט אַ רוהיגען טאָן געזאָגט, „אויב עס איז דאָ אַ געזעץ אין האָלאַנד."

„אַ געזעץ! דאָס פֿאָלק וועט נעהמען דאָס געזעץ אין זיינע אייגענע הענד. מיינע פֿענסטער וועלען צושמעטערט ווערן, מען וועט אויפֿברעכען די טהיר פֿון מיין הויז. און דו וועסט ערמאָרדעט און אַריינגעוואָרפֿען ווערן אין קאַנאַל."

זיין קוואַרטיראַנט האָט געלאַכט. „און פאַרוואָס פאָרט? הרג'ענען אַן עהרליכען אַפּטיקער! עפען אויף, ליעבער פריינד!"

„אַז דו וואָלסט געזעסען אין דערהיים און געשליפען דיינע קוק־גלע־זער, אַנשטאָט צו פאַהרען קיין אוטרעכט! געוועהנליך ביסט דו, דוכט זיך, שטענדיג איינגעשלאָסען אַזוי ווי אין אַ קלויסטער, אַז מיין פרוי זאָגט, אַז דו פערגעסט אפילו צו עסען דריי טעג נאָכאַנאַנד. וואָס ושע פאַר אַ רוח האָט דיך בעדאַרפט אָנריידען אין מיטען דערינען צו מאַכען אַ לאַנגע רייזע אין דער דאָזיגער היציגער, ברענענדער צייט? דאָס הייסט ניט, אַז איך גלויב זאָגאַר איין איינציג וואָרט וועגען דעם, אַז דו ביסט געוואָרען אַ פעררעטהער — כ'וואָלט שוין גיכער געגלויבט, אַז מיין מאַהלער־שטעקעל קען פערוואַנדעלט ווערן אין אַ שלאַנג אַזוי ווי אהרן'ס שטעקען — נאָר ביי מיר אין הויז זאָלסט דו ניט דער'הרג'עט ווערן."

„בערוהיג זיך. די גאַנצע שטאָדט ווייסט וועגען מיין פערהעלטניס מיט דעם קאָלאָנעל סטופּ; יעדענפאַלס האָב איך עס דערצעהלט מיין בוכהענד־לער, און עס איז בלויז אַ פראַגע פון עטליכע שטונדען, וועלען עס אַלע וויסען."

„ס'איז אמת, ער איז אַ ריכטיגער פלוידערזאַק."

„יאָ," האָט שפּינאָזאַ געזאָגט מיט אַ טרוקענעם טאָן, „ער האָט זאָגאַר געוואוסט, אַז עס ליגט אַ בריעף פאַר מיר פון דער קעניגליכער געזעלשאַפט פון ענגלאַנד."

וואַן דער ספּיעק איז רויט געוואָרען. „איך האָב איהם ניט געעפענט," האָט ער אויף גיך אַ זאָג געטהאָן.

„פערשטעהט זיך, אַז ניט. נאָר די טהיר מעגסט דו עפענען."

דער מאַהלער האָט זיך מישב געווען מיט זיך אַליין. „זיי וועלען דיך אַרויסשלעפּען, אַזוי ווי זיי האָבען אַרויסגעשלעפּט די ברידער דעוויטט פון תפיסה."

שפּינאָזאַ האָט אַ טרויעריגען שמייכעל געטהאָן. „און אין דעם פאַל וועסט דו מיך מן הסתם ניט אַרויסלאָזען; איצט ווילסט דו מיך ניט אַריינלאָזען."

„ביידע זאַכען בעווייזען, אַז איך האָב מעהר איינזעהעניש מיט דיר, איידער דו אַליין. אַז איך וואָלט דיך דאַן אַרויסגעלאָזט אין גאַס אָנקלעפּען אויף דער וואַנד יענע פערדאַמונג, וואָס דו האָסט אָנגעשריבען מכח דעם ווילדען המון, וואָלסט דו שוין היינט קיין לעבען ניט געהאַט, מיט וואָס צו ריזיקירען. אַנטלויף פון שטאָדט, איך בעט דיך, אָדער געפין דיר די־קערע וואַנד איידער מיינע. דו ווייסט גאַנץ גוט, אַז איך וואָלט דיך בעשיצט,

זוען איך האָב נור די קראַפֿט דערצו; ווענדען זיך דען אונזערע קוואַרטי־ראַנטען ניט צו דיר, ווען זיי זיינען קראַנק אָדער דערשלאָגען, כדי דו זאָלסט מיט דיינע זיסע רייד לינדערן זייערע שמערצען? ליעבען און פֿאָלגען דיך דען ניט אונזערע אייגענע קינדערלאַך מעהר נאָך איידער זייער מוטער און מיך? אָבער ווען דו זאָלסט דער'הרג'עט ווערן ביי אונז אין הויז, וואָס פֿאַר אַ שרעקליכער אָנדיינקען וועט דאָס זיין פֿאַר אונז אַלעמען!"

„איך ווייס גאַנץ גוט, ווי איהר ליעבט מיך אַלע," האָט שפּינאָזאַ געזאָגט, גערידהרט. „אָבער האָב גאָר קיין מורא ניט פֿאַר מיר: איך קען זיך גאַנץ גרינג רעכטפֿערטיגען. פֿאַרהאַן געגוג מענשען, און דערצו גרויסע מענער אין לאַנד אויך, וועלכע ווייסען גוט די מאָטיווען פֿון מיין רייזע. נאָר וואָס עס זאָל ניט אַרויסקומען דערפֿון, אַזוי שנעל ווי דער עולם וועט נור מאַכען דעם מינדעסטען גערויש ביי אייער טהיר, וועל איך אַרויסגעהן און זיך מיט זיי אויס'טענה'ן, ווען זיי זאָלען אפילו טהאָן מיט מיר דאָס, וואָס זיי האָבען געטהאָן מיט די אונגליקליכע דע וויטטס."

וואַן דער ספּיעק האָט פֿונאַנדערגעעפֿענט די טהיר. „דיין וואָרט איז אַ שבועה".

אויף די טרעפּ האָט געשיינט די בעל הבית'טע מיט איהר קלאָהרען געזיכט, אַ לעבעדיגעס וועזען מיט אַ שוואַרץ היטעלע און אַ ווייסען פֿאַרטוך, איהר יאַקעל אַרומגעלייגט מיט גרינע און רויטע בענדלאַך. זי האָט דער־לאַנגט אַ געשריי פֿון פֿרייד און איז איהם געלאָפֿען אַנטקעגען מיט'ן בעזים אין דער האַנד. „זיי מיר ווילקאָמען, הערר שפּינאָזאַ! ווי גליקליך די קליינע חברה וועלען זיין, ווען זיי וועלען קומען פֿון שולע! אַ גאַנצער פּאַק מייז שאַרלאַטאַנעס האָבען דיך פֿערליימדעט רעכטס און לינקס; אַ טהייל פֿון זיי האָבען געפּרואווט ציהען העברי'ן ביי דער צונג, אָבער מיר האָבען זיי אַוועקגעשיקט מיט פֿליגען אין די אויערן — ניט אַזוי, העברי!"

העברי האָט געשמייכעלט תמ'עוואַטע.

„איינגע'עקשן'טער פֿון אַלע איז געווען אַ קאָמפּאַניע פֿון דריי — אַן אַלטער מאַן און זיין טאָכטער און אַ יונגער מאַן. זיי זיינען געקומען צוויי מאָל, שטאַרק אונצופֿריעדען וואָס דו ביסט ניט געווען אין דערהיים, און זיי האָבען זיך אָנגעגעבען פֿאַר דיינע אַלטע פֿריינד פֿון אַמסטערדאַם; על כל פנים, דער יונגער מאַן ניט — ער האָט בעדויערט וואָס ער האָט קיין זכיה ניט צו זעהן דעם בעריהמטען געלעהרטען, וועמען מען האָט איהם געבראַכט אַהער זעהן. אַ באַרג מיט פֿראַגען האָבען זיי געפֿרעגט, אָבער זיי האָבען קנאַפּ וואָס אַרויסגעקראָגען פֿון מיר."

אַ רויטער פלעק האָט זיך מיט אַמאָל בעוויזען אויף שפינאָזאַ'ס באַק. „האָבען זיי אָנגעגעבען וואָס פאַר עס איז נאָמען?" האָט ער געפרעגט מיט אַן אונגעוועהנליבער נייגיעריגקייט.

„עס ענדיגט זיך מיט ע נ ד ע — דאָס איז מיר געבליבען אין זכרון."

„וואָן דען ענדע?"

„אָדער אַזוי וואָס."

„די טאָכטער איז געווען — שעהן?"

„אַ געטין!" איז דער מאָהלער אַריינגעפאַלען אין די רייד.

„עט!" האָט די פרוי געזאָגט. „מיר גיט דעם יונגען מאַן. אַ קאַלטע מאַרמאָרנע בריאה איז ניט מיין אידעע פון אַ געטין."

„ס'איז אַ גריכישע געטין," האָט זיך שפינאָזאַ אָבגעריפען מיט גע־מאַכטער מונטערקייט. „זיי זיינען ווירקליך אַלטע פריינדע מיינע — אַחוץ דעם יונגען מאַן, וועלכער איז אָהן אַ שום ספק דעם אַלטען'ס אַ תלמיד. ער איז אַ זעהר געלערנטער שפּראַכען-קענער, אָט דער דר. וואָן דען ענדע: ער האָט מיר געלערנט לאַטיין — —"

„און גריכישע געטינען," האָט די פרוי אַ זאָג געטהאָן מיט ליעבשאַפט.

שפינאָזאַ האָט פּרובירט זאָגען עפּעס, נאָר ער האָט זיך אָנשטאָט דעם פונאַנדערגעהוסט, און האָט גענומען אַרויפגעהן צו זיך אין צימער. ער איז געווען אויפגערעגט: און עס איז געווען זיין פּרינציפּ זיך צוריקצוציהען אין איינזאַמקייט, ווען זיינע געפיהלען האָבען נור געהאַלטען ביים אַריבער־שטייגען איבער זיין פילאָזאָפישער קאַלטבלוטיגקייט.

„וואַרט! איך האָב דיין שליסעל," האָט די בעל הבית'טע אַ געשריי געטהאָן, אַרויפלויפענדיג נאָך איהם. „און אָה! וואָס פאַר אַ שטויב ביי דיר אין צימער! קיין וואונדער ניט, אַז דו ליידסט פון אַ ברוסט-פעהלער!"

„דו האָסט קיין זאַך ניט געטשעפעט אינעווייניג?" האָט ער זיך מיט שרעק אָבגערופען.

„אַ וויש מיט אַ פעדער-באַרשט, ווען איך פלעג אַריינטראָגען דיינע בריעף — מעהר ניט; מיין האַנד האָט זיך ניט צוגעריהרט צו דיינע פאַפּירען, נאָר זעה! קיין איינס אפילו איז ניט אין אָרדנונג!"

זי האָט אויפגעשלאָסען זיין טהיר, אויפעפענדיג אַ קליינעם צימער, וואו ביכער און פאַפּירען זיינען אויף אַ מאַרנעם אופן געלעגען אויסגעמישט מיט די מעבעל און די געצייג זיינע. עס זיינען דאָרט געווען צוויי פענסטער מיט אָבגעניצטע רויטע פאָרהיינגלאַך. אויף טשוועקעס זיינען געהאַנגען עטליכע מאָדנע בגדים. איינס פון זיי, די קאַמיזעלקע, וועלכע איז אַמאָל דורכגעשטאָכען געוואָרען פון דעם פאַנאַטישען אידען'ס קינזשאַל, האָט

איינפֿאַך געדיענט אַלס אָנדיינקען, כאָטש אויף'ן קוק האָט זי ניט אויסגעזעהן עלטער, איידער די איבעריגע מלבושים זיינע. „ווער לייגט עס אַריין אַ מיטעלמעסיגע זאַך אין אַ טהייערע שייד?״ איז געווען דעם פֿילאָזאָף'ס שטאַנדפּונקט. איבער'ן קאַמין (וואו עס זיינען צווישען עטליכע אַלטע פּיפּקעס געלעגען צוויי זילבערנע ספּראָנטשקעס, זיין איינציגע ציערונג) איז געהאַנגען אַ בילד פֿון דעם איטאַליענישען פֿישער-רעוואָלוציאָנער מאַסאַניעלאָ אין זיין העמדעל, מיט אַ נעץ אויף דער שולטער, וואָס שפּינאָזאַ האָט אַליין אויפֿגעצייכענט מיט קויל, נעהמענדיג זיינע אייגענע געזיכטס־ציגע אַלס מאָדעל: פֿילייכט אין אַ קאַפּריזנעם מאָמענט, ווען ער האָט אויסגעזעהן ביי זיך אין די אויגען אַן אינטעלעקטועלער רעוואָלוציאָנער. אַ פּאַפּיר־שאַכטעל, וואָס איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אָן אַ שפּאַקטיף, האָט ענטהאַלטען אין זיך צייכנונגען פֿון עטליכע בעריהמטע געסט זיינע. דאָס זיינען בלויז געווען שטריכען פֿון זייערע געזיכטס־ציגע, וואָס ער האָט אַרונטערגענומען אויף גיך, ניט אַריינלאָזענדיג זיך אין קיין דעטאַליען. די עטליכע אַנדערע בילדער, וואָס זיינען געהאַנגען אויף די ווענד, זיינען געווען צייכנונגען פֿון אַנדערע הענד. שפּינאָזאַ האָט זיך אַנידערגעזעצט אויף זיין בעטעל מיט אַ טיעפֿען זיפֿץ פֿון צופֿריעדענהייט.

„Desideratoque acquiescimus lecto", האָט ער אַ מורמעל געטהאָן אין לאַטייניש. דערנאָך, וואַרפֿענדיג אַ בליק אַרום זיך, האָט ער זיך אָבגערופֿען מיט אַ טאָן פֿון פֿערדרוס: „מיינע שפּין־וועבס זיינען פֿערשוואונדען!"

„איך האָב דאָך קיין זאַך ניט געקענט בריינגען אין אונאָרדנונג דערמיט וואָס איך האָב זיי אַוועקגעקעהרט!" האָט זיך די בעל הבית'טע פֿערענטפֿערט.

„דו האָסט מיך געבראַכט אין אונאָרדנונג! כ'האָב געלערנט מיין גאַנצע וויזהייט, קוקענדיג אויף די שפּינען!" האָט ער געזאָגט מיט אַ שמייכעל.

„ניין, דו שפּאַסט."

„אויף קיין פֿאַל ניט. דער שפּין און די פֿליעג — דאָס גאַנצע לעבען ליגט דערין. דורכדעם וואָס זיי האָבען זיי אַרויסגעלאָזט פֿון אויג, זיינען די טהעאָלאָגיען אַזוי ליידיג. אַחוץ דעם, ווער וועט איצט כאַפּען די פֿליגען פֿאַר מיין שפּאַקטיף?"

„ס'ווילט זיך מיר גאָרניט גלויבען, אַז דו וואָלסט געוואָלט, די אָרעמע קליינע פֿליגעלאַך זאָלען געפֿאַנגען ווערן פֿון די גרויסע, די מורא'דיגע גרויסע שפּינען, קיינמאָל האָב איך ניט געקענט פֿערשטעהן וואָס פֿאַסטאָר

קאָרדעס האָט געפריידיגט מכה אויסשטעלען די צווייטע באַק, ביז וואַנען איך האָב דיך אָנגעטראָפען."

„ניין, דאָס איז ניט מיין לעהרע. מיינע איז די פערגעסערונג פון דער פרייד, איך האַלט, אַז די אָנשטריינגונג צו דערהאַלטען אונזער לעבען איז טוגענד."

„אָבער דו געהסט דאָך צייטענווייז אין קירכע?"

„הערען אַ פריידיגער."

„אַ מאָרגער מאַטיוו." דערנאָך, פערטראַכטערהייט, האָט זי צוגעלייגט: „וואָס זשע, דאָס קריסטענטהום איז, הייסט עס, ניט אמת?"

„ניט אמת פאַר מיר."

„דאַן אויב דו קענסט ניט גלויבען אין דעם, וועל איך אויך ניט."

שפינאָזאַ האָט אַ זאַנפטען שמייכעל געטהאָן. „געה אין דר. קאָרדעס'עס וועג, ניט אין מיינעם."

די פרוי איז צוטומעלט געוואָרען. „וואָס זשע, דו דיינקסט, הייסט עס, אַז איך קען געפינען אַ רעטונג אין דר. קאָרדעס'עס גלויבען?" האָט זי אונגעדולדיג געפרעגט.

„יאָ, ס'איז זעהר אַ גוטער גלויבען, דער לוטהעראַנישער; קיין צווייפעל ניט, אַז דו וועסט געפינען אַ רעטונג אין איהם, מיט דעם תנאי, אַז דו זאָלסט לעבען בשלום מיט דיינע שכנים."

איהר געזיכט האָט אויפגעשטראַהלט. „דאַן וועל איך בעסער געהן אין דיין וועג."

שפינאָזאַ האָט אַ שמייכעל געטהאָן. די טהעאָלאָגיע פאָדערט פאָל־שטענדיגע געהאָרכזאַמקייט, האָט ער זיך געטראַכט, פונקט ווי די פילאָזאָפיע פאָדערט פאָלשטענדיגעם וויסען; דער גלויבענדער המון, וועלכער פערשטעהט אונטער רעליגיאָן קיין אַנדער זאַך ניט נור די צושטערונג פון דער פערנונפט, קוקט אַלזאָ ניט, צי די חקירות, די ספעקולאַטיווע מיינונגען זיינען ריכטיג אָדער פאַלש, אום צו בעשטימען אויב זיי זיינען רעליגיעזע אָדער ניט, נאָר וואָס ער וויל וויסען איז, צי זיי פערפעסטיגען אָדער זיי צוטרייסלען דעם גלוביגען'ס געהאָרכזאַמקייט.

אָבזאָגענדיג איהר פריינדליכען אָנבאָט איהם צו געבען עטוואָס וואַ־רעמעס צו עסען, און בעטענדיג בלויז ביי איהר, ז' זאָל איהם קויפען אַ לעבעל ברויט, האָט ער אָנגעהויבען לייענען די בריעף, וועלכע האָבען זיך אָנגעקליבען פאַר דער צייט, וואָס ער איז געזעסען אויף'ן וועג. ער האָט זיי אויפגעעפענט איינעם נאָך'ן אַנדערן, ניט מיט וואָס פאַר עס איז גיריגקייט, נאָר מיט אַ רוהיגען אינטערעס. זיין קאָרעספאָנדענץ איז

געווען פֿערשיעדענאַרטיג. אַ טהייל דערפֿ׳ן איז בעשטאַנען פֿון קריטישע בעטראַכטונגען וועגען זיין געדאַנק — פּראָדוקטען פֿון אַ פֿרייער צייט, ווען די דיינקער פֿון איירָאָפּאַ האָבען געלעבט אין ברידערשאַפֿט, זיך דורכריידענדיג איינע מיט די אַנדערע, ניט קוקענדיג אויף די פֿינסטערע בעפֿעלקערונגען, צווישען וועלכע זיי האָבען זיך געפֿונען; אַ טהייל פֿון די בריעף האָבען ענטהאַלטען די רעספּעקטפֿולסטע צווייפֿלען פֿון אָנהייגגער אָדער די עלעגאַנטע מיספֿערשטענדניסען פֿון פֿילאָזאָפֿישע דילעטאַנטען, אַנדערע ווידער זיינען פֿריינדליכע אונטערהאַלטונגען מיט ערפֿאַהרענע סטודענטען פֿון נאַטור־וויסענשאַפֿט ווי דער ענגלענדער ב אָ י ל אָדער דער האָלענדער ה ו י ג ה ע נ ס, וועמעס טעלעסקאָפּען האָבען פֿערגרעסערט דעם פֿילאָזאָף׳ם וועלט־אַל און דעם דיינקער׳ס גאָט. צווישען די בריעף איז אויך געווען אַן אָנערקענונג פֿון דעם אַ מ ס ט ע ר ד אַ מ ע ר פֿעראיין פֿון דער יוגענד — „*Nil volentibus arduum*“, — וועמען ער האָט צוגעשיקט זיין ווערק „עטהיק“ טהיילענווייז, כדי די מיטגלידער זיינע זאָלען קענען איבער דעם דיסקוטירען; וואָרים די גרויסע שטאָדט, וועלכע האָט איהם פֿערטריבען פֿון זיך, האָט ניט געקענט פֿערמאַכען איהרע טויערן פֿאַר זיין געדאַנק. עס האָבען זיך דאָרט אויך געפֿונען די געוועהנליכע קשיות, וואָס בלייענבערגה, דער אָנגעזעהענער סוחר פֿון דער שטאָדט ד אָ ר ט האָט געהאַלטען אין איין פֿרעגען, דאָס מאָל צוגעשטוקעוועט מיט אַ פֿערצווייפֿעלטער ביטע, אַז דער פֿילאָזאָף זאָל אַוועקוואַרפֿען די פֿ ע ר נ ו נ פֿ ט און זיך אומקעהרען צום ג ל ו י ב ע ן. און דער בריעף מיט׳ן זיעגעל פֿון דער קעניגליכער געזעלשאַפֿט איז אויך ניט געווען דאָס, וואָס ער האָט ערוואַרט; אָלדענבורג האָט איהם געבעטען, ער זאָל אין זיין קומענדען בוך ניט זאָגען קיין זאַך, וואָס קען נאָך חלילה לויז מאַכען די באַנדען פֿון טוגענד. „טהייערער היינריך!“ האָט זיך שפּינאָזאַ געטראַכט. „ווי מאָדנע די מענשען זיינען! די גאַנצע צייט, זינט מיר האָבען זיך צום ערשטען מאָל געטראָפֿען אין רינבורג, האָט ער מיך געטריבען און מיר געהאַלטען אין איין צוגעבען השק, איך זאָל אַרויסגעבען מיינע טיעפֿסטע געדאַנקען פֿאַר דער וועלט. ס׳האָט שטענדיג געהייסען: „וואַרף אַוועק די מורא אייפֿצוהויבען אַנטקעגען דיר די קאַרליקעס פֿון דער צייט — דער אמת איז פֿאַר אַלעס — לאָמיר אויפֿציהען אונזערע זעגלען אַנטקעגען דעם ווינד פֿון אמת׳ן וויסען.“ און אַצונד האָט זיך דער טאָן געביטען, איצט הייסט עס: „אָה, למען השם, זיי פֿאָרזיכטיג ניט צו געבען חלילה די זינדער אַ געלעגענהייט אָן וואָס זיך אָנצובאַפּען!“ נו, נו, איך דאַרף אַלזאָ ניט זאָגען די מענשען, אַז דאָס העכסטע גוטע איז דאָס, וואָס מען נעהמט פֿון זיך אַליין אויף זיך; אַז עס איז ניטאָ קיין

טוגענד זאָגאַר אין די טוגענדען, וועלכע דריקען ניט אויס דעם עסענץ, דעם תמצית פון דעם מענשען'ס לעבען. אָה, און איך מוז זיך דער עיקר היטען זיי ניט צו זאָגען, אַז זייער ווילען איז ניט פריי, אוי אַז זיי דיינקען אַזוי נור ווייל זיי ווייסען וואָס זיי ווילען, אָבער ניט פאַרוואָס זיי ווילען עס. איך האָב מורא, אַז אָלדענבורג אפילו פערשטעהט ניט, אַז טוגענד קומט נויטווענדיגערווייזע פון געוויען ווייסען, אַקוראַט ווי פון דער ערקלעהרונג פון אַ דריי־עק מוז אַרויסקומען, אַז זיינע ווינקלען זיינען גלייך צו צוויי גלייכע ווינקלען. אויף אַזאַ'ן אופן דאַרף איך, הייסט עס, לאָזען די מענשען וויטער דיינקען, אַז דער פלאַנעטען־סיסטעם דרעהט זיך אַרום זיי און אַז די דונערן און די בליצען נעהמען זיך דערפון וואָס זיי זינדיגען. אָט אַפנים אָלדענבורג האָט זיך געמוזט דערשרעקען פאַר די אונזיניגקייטען פון דער אויפגעריכטעטער מלוכה. אָבער מיינע לעהרען וועלען דאָך זיכער ניט איבערפיהרען די גאַלאַנטע הערען פון'ם הויף. די, וואָס זיינען צו־פריעדען מיט דער ענטפלעקונג דורך די טראַדיציע, מוזען זיך האַלטען דערביי, אָבער די ענטפלעקונג דורך פערנונפט איז דער לעבעדיגער טעס־טאַמענט פון גאָט'ס וואָרט און קען ניט איבערגעפיהרט ווערן דורך מענש־ליכע רשעות, ווי דאָס טויטע וואָרט. מערקווירדיג, אַז מען האַלט ניט פאַר קיין פערברעכען צו ריידען אין אַן אונווירדיגען טאָן מכח דעם מענשליכען מוח, דאָס אמת'ע געטליכע ליכט, פאַר קיין זינד צו גלויבען, אַז גאָט וואָלט אָנגעטרויט דעם איצר פון זיין אייגענער עקזיסטענץ צו וואָס פאַר עס איז סובסטאַנץ, וואָס איז וויניגער אויסהאַלטענדיג און דויערהאַפט איידער דאָס מענשליכע האַרץ."

אַ געשעפטס־בריעף האָט איהם אַרויסגעפיהרט אויף אַנדערע געדאַנקען. ס'האָט זיך געהאַנדעלט מכח דאָס פערמעגען פון דעם פערשטאָרבענעם מעדיצינישען סטודענט, סימאָן דע וורייס, אַן איבערגעגעבנער שילער זיינער. דיזער דע וורייס, וועלכער האָט געוואוסט, אַז ער מוז שטאַרבען יונגערהייט, האָט געוואָלט מאַכען דעם לעהרער זיינעם פאַר זיין יורש, נאָר שפינאָזאַ האָט איהם צוגערעדט איבערצולאָזען זיין ברודער דאָס גאַנצע פערמעגען, איינוויליגענדיג צו נעהמען בלויז אַ קליינע סומע יעהר־ליך פאַר זיך. דער דאַנקבאַר־ער יורש האָט אַלזאָ אין דעם בריעף פאָרגע־לייגט שפינאָזאַ'ן צו העכערן די סומע פון דריי אויף פינף הונדערט פלאָרין.

„ווי אונפערנינפטיג מענשען זיינען דאָס!" האָט זיך דער פילאָזאָף געטראַכט ביי זיך. „איך בין איינמאָל פאַר אַלע מאָל מרוצה געוואָרען צו

נעהמען דריי הונדערט, און איך וועל זיכער ניט בעשטעטיגט ווערן מיט נאָך אַ „סטיווער“.“

דאָ איז זיין בעל הבית'טע אַריינגעקומען מיט'ן לעבעל ברויט. נאָכדעם ווי ער האָט בעצאָהלט דערפֿאַר און אַריינגעפֿיהרט די סומע אין זיין הוצאה והכנסה־ביכעל, האָט ער אָבגעשניטען אַ רייפֿטעל דערפֿון, צולייגענדיג דערצו אַ פאָר שטיקלאַך האָלענדער קעז, וואָס ער האָט אַרויסגענומען פֿון אַ פעקעל אין זיין האַנד־טאַש.

„דו האָסט נאָך איבערגעלאָזט אַביסעל ווין אין פֿלאַש,“ האָט זי איהם דערמאָנט.

„זאָל ער אַלט ווערן,“ האָט ער געענטפֿערט. „מיין ביכעל וועיזט מיר מעהר ווי צוויי האַלבע קוואָרטען לעצטען מאָנאַט, און די רייזע מיינע איז געוועזען טהייער. כדי זיך ווי עס איז דורכצודרעהען,“ האָט ער צוגעלייגט מיט אַ שפּאַסענדען טאָן, „וועל איך זיך מוזען ראַנגלען ווי די שלאַנג, וואָס סטאַרעט זיך אַריינצוקריגען דעם עק איהרען אין מויל אַריין.“ ער האָט אויפֿגעשניטען אַ פּאַקעט, אויסגעפֿינענדיג, אַז אַ פֿריינד פֿון אַמסטערדאַם האָט איהם צוגעשיקט אַביסעל איינגעמאַכטס פֿון רויטע רויזען. „אַצונד בין איך אויך בעוואָפֿענט געגען פֿיבער,“ האָט ער מיט אַ מונטערן טאָן געזאָגט. דאַן, אַזוי ווי ער וואָלט זיך מיט אַמאָל דערמאָנט אָן עפּעס, האָט ער זיך אָבגערופֿען: „כ'בעט דיך, טראָג אַרויף אַביסעל צו אונזער אָרעמען סיניאָרע. איך האָב זיך גאָר פֿערגעסען נאָכפֿרעגען אויף איהם!“

„אָה, ער געהט שוין אַרום און קען שוין ווידער געבען זיינע לעקציעס, דיר צו פֿערדאַנקען. ער האָט געשטעלט אַ ליכטעל פֿאַר דיר אין זיין קירכע.“

אַ זאַנפֿטער שמייכעל איז אַריבער דעם פֿילאָזאָף'ס ליפּ, בעת די טהיר האָט זיך צוגעמאַכט.

אַ בריעף פֿון הערר לייבניץ האָט אַרויסגערופֿען אין איהם די פֿערוואונדערטע פֿראַגע, וואָס האָט אַזוינס צוגענומען דעם יונגען דייטשען אַדעלמאַן פֿון פֿראַנקפֿורט, און וואָס ער איז אויסען מיט זיין אויפֿהאַלטען זיך אין פּאַריז. זיי האָבען שוין געהאַט מעהר ווי איין וכוח דאָ אין דער דאָזיגער קליינער וואוינונג, נאָר ער איז נאָך ניט זיכער געוועזען מבח דעם יונגען מאַן'ס זאָנדערבאַרען שטאַנדפּונקט. דאָך איז דער אינהאַלט פֿון'ם בריעף גאָר אויף אַן אומגעריכטען אופֿן געווען אַן אַנגענעהמער. וואָרים ס'האָט געהאַט אַ שייכות ניט מיט'ן פֿילאָזאָף, נאָר מיט'ן אַרבייטס־מאַן. זאָגאַר זיינע אינטימע פֿריינד האָבען ניט געקענט אין גאַנצען סימפּאַטיזירען מיט זיין עקשנות'דיגען אָבמאַך צו פֿערדיענען זיין לעבען דורך אַ מלאכה—

אַ האַנד־אַרבייט, אין וואָס דער אויסגעשלאָסענער איד האָט נאָכגעפֿאָלגט די גרויסע חכמי התלמוד; זיי האָבען ניט געקענט בעגרייפֿען די בעפֿרידיגונג פֿון דעם בעל מלאכה, אויך האָט זיי ניט געקענט קלאָהר ווערן, אַז אויסשלייפֿען זיינע קליינע אָפּטישע גלעזער איז פֿאַר איהם פונקט אַזאַ טהייל פֿון זיין לעבען ווי יענע פֿילאָזאָפֿישע טהעטיגקייט, וועלכע אינטערעסירט זיי אויסשליסליך. דאָס וואָס הערר לייבניץ האָט אָנגעדייטעט אויף זיין גרויסקייט אַלס אָפּטיקער, האָט איהם פֿערשאַפֿט אַזאַ בעפֿרידיגונג, וואָס זיין בעריהמטהייט אַלס פֿילאָזאָף האָט קיינמאָל ניט געקענט אַרויסרופֿען. די איינציגע צרה איז געווען דאָס וואָס ער האָט ניט געקענט פֿערשטעהן וואָס לייבניץ האָט געוואָלט. „אַז שטראַהלען פֿון געוויסע פונקטען אויסערהאַלב דעם אָפּטישען אַקס זאָלען פֿעראייניגט ווערן פונקט אויף דעם זעלבען אופֿן ווי די שטראַהלען וואָס אין דעם אָפּטישען אַקס, אַזוי אַז די עפֿנונגען פֿון די גלעזער זאָלען קענען געמאַכט ווערן ווי גרויס מען וויל, ניט פֿערקלענערענדיג דערביי די קלאָהרקייט פֿון דעם בילד!" ער האָט געקנייטשט מיט'ן שטערן און גענומען מאַכען געאָמעטרישע צייכנונגען אויף דעם קאָנווערט, נאָר ניט זיין טהעאָרעטישע מאַטהעמאַטיק און ניט זיין פּראַקטישע מלאכה האָבען זיך ניט געקענט איספּראַווען מיט אַזאַ מין דונקעלע פֿראַגע, און ער האָט פֿערגעסען צו עסען, אַזוי פֿערטיעפֿט איז ער געווען אין זיינע געדאַנקען. ער האָט זיך איינגעקוקט אין זיין אייגענער אָבהאַנדלונג מכח דעם רעגענבויגען, אָבער אָהן אַ שום נוצען. ענדליך אין פֿערצווייפֿלונג האָט ער גענומען דעם לעצטען בריעף און געפֿונען נאָך אַ גרעסערע איבערראַשונג — אַ ידיעה פֿון פּראָפֿעסאָר פֿאַבריציוס; מען האָט איהם דאָרט אָנגעבאָטען אַ פּלאַץ אַלס פּראָפֿעסאָר אין דער אוניווערזיטעט פֿון היידעלבערג. די פֿולע פֿרייהייט אין פֿילאָזאָפֿיע האָט מען איהם געוואָלט געבען: די איינציגע בעדינגונג, ער זאָל ניט טשעפּען די עטאַבלירטע רעליגיאָן.

זיין איבערראַשונג איז שנעל פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין מיסטרויאונג. איז דאָס אַ פֿערזוך פֿון דער קריסטליכער וועלט איהם משחד צו זיין, איהם אָבצוקויפֿען? ווידערהאָלט די קירכע דיזעלבע טאַקטיק וואָס די שוהל ערשט מיט גאָר ניט פֿיעל יאָהרען צוריק האָבען איהם די שליחים פֿון דער אידישער קהילה אָנגעבאָטען אַ פּענסיע פֿון טויזענד פֿלאָרין, מיט דעם תנאי, ער זאָל ניט טשעפּען איהר „עטאַבלירטע רעליגיאָן". פֿולע פֿרייהייט אין פֿילאָזאָפֿיע, זעהר שעהן בנאמנות! אָבער ווי קען דאָס געהן האַנד אין האַנד מיט דער אונטערוואַרפֿונג צו דער הערשענדער רעליגיאָן? אַ בן בית אין קעניגליכען הויף ווי דעקאַרטעס וואָלט אָנגעפֿאַנגען פֿון דעם שטאַנדפונקט פֿון אַבסאָלוטען צווייפֿעל און געענדיגט מיט אַן עולה

לרגל זיין אויף'ן קבר פֿון דער הייליגער „דאַמע פֿון לאָרעטאָ" ; אָבער פֿאַר איהם אַליין, וועלכער האָט געהאַלטען, אַז נסים זיינען אונמעגליך, און אויב מעגליך, זיינען זיי אונאָנווענדבאַר, — פֿאַר איהם קען ניט מעגליך זיין אַזאַ קאָמפּראָמיס מיט אַן אמונה, וועמעס סאַמע יסוד שטעהט אויף נסים. אמת, אַז עס איז פֿאַרהאַן אַ זינן, אין וועלכען קריסטוס וואָלט געקענט בעטראַכט ווערן אַלס גאָט'ס מויל, נאָר דאָס איז ניט דער זינן, אין וועלכען די וועלט פֿערשטעהט עס, די, וועלכע קאַריקאַטורירט אַלע גרויסע זאַכען, וועלכע בעטראַכט די פֿרומקייט און די רעליגיאָן אַבסאָלוט אַלעס וואָס האָט אַ שייכות מיט דער גרויסקייט פֿון דער זעלע, ווי אַ לאַסט, וועלכע מען וואַרפֿט אַראָב פֿון זיך נאָך'ן טויט, ווי אַ שווערע אַרבייט, וועלכע ווערט בּצאָהלט מיט אַן איינשלעפֿערענדער גליקזעליגקייט ; די וועלט, וועלכע האָט געמאַכט די גליקזעליגקייט פֿאַר אַ פּרייז פֿון טוגענד אָנשטאָט דעם וואָס עס איז אייגענטליך ניט מעהר ווי נאָך אַ וואָרט, נאָך אַ נאָמען פֿאַר טוגענד. ניין, ניין, זאָגאַר דער אונערוואַרטעטער שוץ פֿון דעם הויכווירדיגען קאַרל לודוויג קען ניט מאַכען קיין שלום צווישען זיינע געדאַנקען און דער פֿאָלקס-טהעאָלאָגיע.

ווי מאָדנע זיינען געווען אָט די שטענדיגע פֿערזוכען פֿון פֿריינד און פֿיינד צוגלייך צו זאָרגען פֿאַר זיין לעבען, און וואָס פֿאַר אַ טעות'דיגע אַכטונג זיינע שטענדיגע ענטזאַגונגען האָבען איהם געבראַכט, די מענשען האָבען ניט געקענט אויפֿהויבען זייערע הענד הויך גענוג איהם צו פֿער־געטערן, דערפֿאַר וואָס ער האָט געפֿאָלגט דאָס געזעץ פֿון זיין נאַטור, דערפֿאַר וואָס ער האָט פֿאָרגעצויגען אַן איינפֿאַך לעבען, פֿערדיענט אויף אַן איינפֿאַכען אופן, בעת ווען פֿאַר פֿערברעכער, וועלכע פֿאָלגען אויך די געזעצען פֿון זייער נאַטור, האָבען זיי גיכער געהאַט צאָרן איידער רחמנות. אויף אַזאַ'ן אופן דאַרף מען אויך לויבען די ביהן דערפֿאַר וואָס זי גיט האָניג, אָדער די רויז דערפֿאַר וואָס זי פֿיהלט אָן די לופֿט מיט איהר דופֿטענדען ריח. געוויס בעשטעהט זיין כאַראַקטער מעהר פֿון האָניג איידער פֿון גיפֿט, פֿון רויז איידער פֿון דאָרן ; נאָר אַז איהם האָט ניט געפֿעהלט קיין גיפֿט אָדער דאָרן, דאָס האָבען זיינע אייגענע שוועסטער אויסגעפֿונען, ווען זיי האָבען געפּרואווט אויסשליסען זייער אויסגעשלאָסענעם ברודער פֿון זיין ירושה. אין וואָס פֿאַר אַ פֿערלעגענהייט זיינען מרים און רבקה געבליבען, ווען ער האָט זיי דורך'ן געזעץ געצוואונגען איהם איבערצוגעבען דאָס געלד און עס זיי דאַן אָבגעבענדיג צוריק אַלס געשאַנק ! זיי האָבען גאָרניט געקענט פֿערשטעהן, אַז צו דערוויזען אַז דער אויסגעשטויסענער איד האָט נאָך זיין געזעצליך רעכט, איז געווען אַ פֿליכט ; דאָס געלד אַליין

אָבער — אַ לאַסט. יאָ, מען מוז זוכען ריכטיגע זיטען ביים פּראָסטען פֿאָלק, און ניט ווילענדיג האָט זיך זיין האַנד אויסגעשטרעקט און מיט ליעבשאַפֿט גענומען דעם אימער וואַקסענדען מאַנוסקריפּט פֿון זיין *magnum opus*. זיין אויג האָט געלאַסטשעט די דאָזיגע איינג־צוזאַמענגע־קייקעלטע זעצע, וועלכע האָבען צוגליעדערט און בעוויזען דעם סוד פֿון דעם אוניווערזום; דער אינדירעקטער רעזולטאַט פֿון זיין אינערליכען זוכען נאָך גליק, נאָך וואָס פֿאַר עס איז ציעל צום ליעבען, וואָס זאָל אויסהאַלטען, זאָל האָבען אַ קיום אין רעכטען מיטען פֿון דעם אייביגען פֿליסען און צושמעלצען, און אין וועמעס ליעבע ער זאָל געפֿינען אַ פֿאָלשטענדיגע און אייביגע פֿרייד. עשירות, כבוד, די תענוגים פֿון דעם קערפּער — אָט די זאַכען זיינען פֿאַר איהם ניט געווען קיין אמת גליק. די ליידענשאַפֿט, מיט וועלכער וואַן דען ענדע׳ס טאָכטער האָט איהם גערייצט, איז אויף אַ קלוגען אופֿן בעזיעגט געוואָרען. נאָר אין דער אונענדליכער סובסטאַנץ האָט ער געפֿונען דעם ציעל פֿון זיין זוכען און פֿאָרשען: דאָס נייטיגע אייביגע וועזען, אין וועמען און דורך וועמען אַלעס אַנדערע עקזיס־טירט, צווישען וועמעס אונענדליכע אַטריבוטען עס געפֿינען זיך אויך דער געדאַנק און דער רויּם, וואָס בילדען דעם איינציגען אָרעמען אוניווערזום, וועלכען דער מענש קען; וועמען דער מענש קען ליעבען, ניט ווינשענדיג דערביי קיין ליעבע אין אויסטויש. זיין בוך האָט ער געפֿיהלט, וועט איבער־בייטען די טהעאָלאָגיע (גאָטעס־לעהרע) אויף אַ טהעאָנאָמיע (גאָטעס־קענטניס), פּונקט אַזוי ווי קאָפּערניקוס און קעפּלער און גאַלי־לעאָ האָבען איבערגעביטען די אַסטראָלאָגיע (שטערנזעהעריי) אויף דער אַסטראָנאָמיע (שטערן קענטניס). די דאָזיגע קייט פֿון געדאַנקען, אויסגע־שמידט רינג ביי רינג, אָהן רוה, אָהן איילעניש, בעת ער איז געזעסען און האָט געשליפֿט זיינע גלעזער, טאָג פֿאַר טאָג און יאָהר פֿאַר יאָהר: די דאָזיגע זעצע, אויסגעפֿיילט און אויסגעשליפֿט אַזוי ווי זיינע טעלעסקאָפּ און מיקראָסקאָפּ־גלעזער, זיינען ניט וויניגער בעשטימט געווען פֿאַר די דערווייטערונג און די קלאָהר־מאַכונג פֿון דעם מענשען׳ס בליק.

און דאָך ניט קיין אורשפּרינגליכער בליק. כאָטש ער איז געווען דער ערשטער איד צו שאַפֿען אַן אָריגינעלע פֿילאָזאָפֿיע, איז ער דאָך געבליבען אַ איד, ציעלענדיג ניט צו אַבסטראַקטען וויסען, נאָר צו אַ קאָנקרעטער ממשות׳דיגער האַנדלונג: און דער עיקר איז ער געווען אַ איד אין זיין פּראָקלאַמירען די איינקייט. ער האָט געוואָלט לערנען אַ וועלט, וואָס איז צושפּאָלטען און צוטהיילט דורך אַ רעליגיעזען שטרייט, דעם העכערן וועג פֿון גייסטיגער גליקזעליגקייט; איהר בריינגען די אידישע ברכה —

שלום. נאָר אַז ער איז געווען טיפּיש—זאָגאַר אין זיין אָבגעזונדערטקייט—פון דער ראַסע, וועלכע האָט איהם אויסגעשטויסען, האָט ער גאָר אַליין ניט משיג געווען; זיין פילאָזאָפיע האָט ביי איהם צוגענומען דאָס געפיהל פון היסטאָרישער צוגעבונדענקייט און פון אַן אונאויפהערליכער ראַסען־בעגייסטערונג.

נאָר ווען ער האָט היינט דורכגעבליקט די בלעטער פון׳ם דריטען טהייל פון זיין בוך איבער דעם „אורשפּרונג און די נאַטור פון די לייד־דענשאַפטען", האָט ער זיך עפּעס געפיהלט ניט היימליך מיט דער דאָזיגער טרוקענער, בלוטלאָזער וויוויסעקציע פון די מענשליכע געפיהלען, מיט דער דאָזיגער קייט פון אויסגערעכענטע, כמעט מאַטהעמאַטישע זעצע, אויסשטעלענדיג די ליידענשאַפטען אַנטקעגען דעם קאַלטען טראָהן פון דעם שכל. דאָס בעצויבערנדע בילד פון קלאַרטיע וואָס ער האָט געגעבען... װאָס איז ארויפגעשוואומען צוריק דורך דער בעל הבית׳טעס ווערטער, האָט איצט אַרומגעשוועבט אין מיטען די אַלע פּאַראַגראַפען פון זיין בוך. איהר פּאַל־קאָם גריביש געזיכט האָט אויפגעבליצט און איז פערשוואונדען, עפּעס אַזוי ווי זי וואָלט קאָקעטירט מיט איהם; איהר שמייכעל האָט געפלאַטערט אין דער לופטען. ווי געלערנט זי איז געווען, ווי קלוג, ווי וויציג, ווי שעהן! און די רגע, וואָס ער האָט זיך ערלויבט אַזוי צו טראַכטען, האָט זי זיך בעוויזען פאַר זיינע אויגען אין פילער פּראַכט, זיך גליטשענדיג איבער די פערפרוירענע קאַנאַלען, אָדער אַרונטערשמייכלענדיג צו איהם פון דעם אַלט־מאָדישען באַלקאָן. וואָס פאַר אַ יום טוב דאָס איז געווען ביי איהר פאָטער אין הויז, ווען די קלאַסישע וועלט האָט זיך צום ערשטען מאָל געעפענט פאַר דעם בליק פון דעם איבערלאָדענעם גמרא־לערנער, און ווען דער בריליאַנטענער ציניזם פון דעם אַלטען דאָקטאָר און די ברייטערע אויפפאַסט פון זיינע קריסטליכע תלמידים האָבען אָנגעהויבען פערפאַלקאָמען זיין בעפרייאונג פון זיין געבירטיגען קרייז. נאָך די מויטע מחלוקות פון הלל און שמאי אין אַלט ירושלים, ווי דערקוויקענדיג זיינען געווען די דאָזיגע לעבעדיגע דיסקוסיאָנען מכח דעם, צי האָט האָלאַנד גענאַרפּט זיך אָננעהמען פאַר דעם ענגלישען קעניג טשאַרלס סטיוארט און איהם בעשיצען פאַר דעם קעניג־מערדער קראָמוועל, אָדער צי רעמבראַנדט וואַן ריען׳ס בילדער זיינען אַזוי גוט געמאָלען ווי וואַן ראַוואַסטיין׳ס. אין דעם אידישען קוואַרטאַל, כאָטש רעמבראַנדט האָט דאָרט געלעבט, האָט מען זיך בלויז אינטערעסירט מיט די גולדענס, וואָס שמוציגע אַלטע לייט האָבען פערדיענט, זיצענדיג פאַר איהם אַלס מאָדעלען פאַר זיינע בילדער. און מיט וואָס פאַר אַ בעגייסטערונג ער האָט זיך דאָס גענומען צו דער

נייעסטער וויסענשאפט, וואס פאר א פערגעטערונג פון דעם פראנצויזישען פילאזאף דעקארטעס און די פילאזאפען פאר איהם! און דאן דער געשמאקער, דופטענדער געשפרעך וועגען די נייע קאלאניען אין אינדיען! גוטער גאט! צי איז דאס געווען אזוי קלוג פון איהם צו דערשטיקען אין זיך דעם פונק פון יוגענד, זיך אוועקגליטשען אזוי שטילענקערהייט ביז פערציג יאהר? ער האט איהר ערלויבט אין גאנצען ארויסצופאלען פון זיין לעבען — דאס דאזיגע קינד, וואס איז אזוי פריה געווארען א רייצענדע פרוי; זי איז, דוכט זיך, געווען טויט פאר איהם, דאך האט אט די פלעצליכע אידעע וועגען איהר נאהענטקייט זי אזוי לעבעדיג געמאכט אין זיינע אויגען, אז דער פילאזאף האט זיך געוואונדערט אויף דעם נס, אדער אויף זיין אייגענער קראפט פון זעלבסט־בעטרוג.

און ווער איז דאס דער יונגער מאן, וואס איז געווען מיט איהר?

וואס זשע, האט ער אויף ריכטיג צוגליעדערט די ליעבע? ער האט זיך אומגעקעהרט צו פאראגראף 33. „אויב מיר ליעבען א זאך, וואס איז ווי מיר אליין, סטארען מיר זיך אזוי וויט ווי מעגליך צו מאכען, אז עס זאל אונז ליעב האבען אין אויסטויש.“ זיין אויג איז אריבערגעלאפען דעם גאנצען פראבע־בויגען מיט זיין איינדרוקספולען שלום. „אדער אין אנדערע ווערטער, מיר פערזוכען צו מאכען עס זאל אונז ליעב האבען אין אויסטויש.“ אייזען־שטארקע לאגיק, אבער איז דאס אמת? צי האט ער גאר פערזוכט צו מאכען, אז קלארטיע זאל איהם אויך ליעבען ווי ער זי? סיידען מען זאל רעכענען די האלב־בעוואוסטע געשפרעכען, וואס זיי האבען געפיהרט, און די אינטעלעקטועלע בעראטהונגען, וועלכע זיינען אנגעגאנגען צווישען זיי, ווען זי איז אויפגעוואקסען געווארען! אבער צי האט זיך דאס איהם דען איינגעגעבען? ניין, אונמעגליך, און זיין מוטה איז געפאלען און ווידער געשטיגען צו בעווייזען ווי ריכטיג דאס פאלען שטימט מיט זיין ווייטער־דיגען זאץ. „וואס גרעסער מיר שטעלען זיך פאר די ליעבע, וועלכע א געליעבטע פערזאן פיהלט פאר אונז, אלץ גרעסער וועט זיין אונזער זעלבסט־בעגייסטערונג.“ ניין, זי האט איהם קיינמאל ניט געגעבען קיין אורזאכע צו זיין זעלבסט־בעגייסטערט, כאטש צייטענווייז האט עס אויסגעזעהן, אזוי ווי זי וואלט פארגעצויגען צו ריידען מיט איהם זאגאר מעהר ווי מיט די אריסטאקראטישע, פוסטע יונגע לייט, ווענען די עלטערן האבען געשיקט לערנען ביי איהר פאטער.

אין יעדען פאל איז דאס אפשר געווען בעסער וואס ער האט איהר ניט געגעבען קיין געלעגענהייט זיך צו ערקלעהרען פאר איהם אין ליעבע. הייראטה האט ביי איהם אין די אויגען קיינמאל ניט אויסגעזעהן ווי א

מעגליכקייט פֿאַר איהם—דעם דיינקער'ס לעבען מיז נויטווענדיגערווייזע זיין פֿריי פֿון די פלאָנטערס און די פֿאָראורטהיילען, וועלכע קומען אַרויס פֿון דעם פֿאַמיליען־גליק: די אינטעלעקטועלע ליעבע פֿון גאָט האָט אויסגע־פֿילט און דורך און דורך פֿערנומען דעם פּלאַץ פֿון דיזע ערדישע ליידענ־שאַפֿטען.

אָבער אַ פלעצליבע איבערציינונג, אַז קיין זאַך קען ניט פֿערנעהמען זייער אָרט, אַז זיי זיינען דער עטענץ, דער תמצית פֿון פערזענליכקייט, האָט איהם אַצונד אַרומגעוויקעלט אַזוי ווי מיט אַ פֿלאַם. אַ מין פֿיינע־דופֿט פֿון געפֿיהל אַזוי ווי דער ריח פֿון די אָראַנזשען־ווילדלאַך פֿון דער שטאָדט בורגאָס, וואו זיינע אור־עלטערן האָבען אַרומגעוואַנדערט, האָט דורכגענומען דעם זוהן פֿון די נעבלען און די זומפען. פֿיליפּט איז דאָס בלויז געווען די איינגעמאַכטס פֿון די רויטע רויזען. על כל פנים האָט דאָס קיין שום נוצען ניט געהאַט פֿאַר דעם דאָזיגען פֿיבער.

מיט ענטשלאָסענהייט האָט ער זיך גענומען צו זיינע געציינ, נאָר ער האָט ניט געקענט אַרבייטען. ער האָט געפּרואווט זיך אָבגעבען מיט זיין פלאַן וועגען שאַפֿען אַ קלאָהרע, דייטליכע אַ ל ג ע ב ר אַ, נאָר זיינע קלאָהרע פֿאָרמולען האָבען איצט ביי איהם אין די אויגען אויסגעזעהן ווי אַ פֿלעק. ער איז אַראָב אונטען און האָט זיך געשפּיעלט מיט די דערפֿרעהטע קינדע־ און זיך צוגעהערט צו דער בעל הבית'טעס רייד, אַריינוואַרפֿענדיג איהר אַ וואָרט אָדער צוויי, אַן עצה מכח זאַכען, וואָס קומען פֿאָר טאָג פֿאַר טאָג. דערנאָך האָט ער איהר געפֿרעגט, צי די וואַן דען ענדע'ס האָבען איהר עפּעס געזאָגט מכח זייערע פּלענער.

„אָה זיי האָבען אָבגעמאַכט צו בלייבען אין שעווענינגען, אַזוי לאַנג ווי מען קען זיך דאָרט באָדען. דאָס צווייטע מאָל זיינען זיי געקומען פֿון דאָרט."

זיין האַרץ האָט אַ שפּרונג געטהאָן. „שעווענינגען! זיינען זיי דאָך, הייסט עס, דאָ."

„אויב זיי זיינען שוין ניט צוריקגעפֿאָהרען קיין אַמסטערדאַם."

„אמת," האָט ער געזאָגט, און אַ קעלט איז איהם אַריבער איבער'ן לייב.

„אָבער וואַרום ניט געהן זעהן? העגרי פֿלעגט געהן צו פֿוס צעהן מייל פֿאַר מיר יעדען זונטאָג."

שפּינאָזאַ האָט זיך אָבגעקעהרט אָן אַ זייט. „ניין, זיי זיינען שוין מסתמא צוריקגעפֿאָהרען. אַחוץ דעם, ווייס איך דאָך ניט זייער אַדרעס."

„אדרעס? אין שעוועניגגען! אַ דערפֿעל, וואו אַלעמענס עסקים קענען אַריינגענומען ווערן אין איין נעץ.“

שפינאָזאַ האָט זיך געלאָזט צוריק אַרויפֿגעהן אויף די טרעפ. „ניין, ס'איז צו שפעט.“

צו שפעט — וואָס פאַר אַ טרויעריגע ווירקליכקייט! וואָס האָט אַ פֿערציג־יעהריגער פֿילאָזאָף געהאַט צו טהאָן מיט ליעבע?

אַז ער איז צוריק אַריין צו זיך אין צימער, האָט ער גענומען אַ קוק־גלאָז אין די הענד, נאָר באַלד איז ער ווידער געזעסען און האָט געלייענט זיינע אָפּאַ־יזומען מכח היראַטה. „ס'איז קלאָהר, אַז היראַטה איז אין אַנקלאַנג מיט פֿערנונפֿט, אויב דער בעגעהר קומט ניט בלויז דורך אַן אויסערליכער פֿאָרם, נאָר דורך אַ ליעבע צו ברייגגען קינדער אויף דער וועלט און זיי ערציהען ווי געהעריג איז; און אַחוץ דעם, אויב די ליעבע פֿון דעם מאַן און דער פֿרוי האָט אַלס אורזאַכע ניט בלויז די אויסערליכע פֿאָרם, נאָר דער עיקר די געדאַנקען־פֿרייהייט.“ ס'איז קיין ספק ניט, אַז וואָס איז שייך צו איהם אַליין, האָט דער בעגעהר צו האָבען קינדער, וועלכע זאָלען אויפֿגעבראַכט ווערן ראַציאָנעלער און גליקליכער ווי ער, געשפּיעלט אַ געוויסע ראָלע אין זיינע זעלטענע טרוימען; און עס איז ניט געווען בלויז די נאָבעלע פֿאָרם, נאָר די נאָבעלע זעעלע, וועלכע ער האָט פֿערגעטערט אין קלאַרטיע וואָן דען ענדע, וואָס האָט אַמאָל אויסגעפֿילט זיין האַרץ און האָט איהם איצט ווידער געצויגען צו זיך. און ווירקליך, ווי הייליג איז געווען די דאָזיגע פֿרויען־ליעבע, וועלכע ער האָט זיך ערלויבט צו פֿיהלען פֿאַר אַ מאָמענט, ווי לייכט האָט זי געקענט אַריבערגעהן אין יענער גרע־סערער פֿרייד — אין יענער העכערער פֿאָלקאָמענהייט — די ליעבע צו גאָט!

פֿאַרוואָס זאָל ער גיט חתונה האָבען? קיין מיטלען זיינען ניט שווער געווען צו קריגען! ער וואָלט דאָך בלויז געדאַרפֿט אָננעהמען פֿון זיינע רייכע תלמידים דאָס, וואָס זיי האָבען איהם אָנגעבאָטען, און וואָס איז ווירקליך ניט געווען קיין אַנדער זאַך, נאָר שכר לימוד, כאָטש ביז אַהער האָט ער זיך געהאַלטען ביי דעם כלל פֿון די אַמאָליגע רבנים און האָט בעסער געוואָלט לערנען מיט אַנדערע לשם האמת און ניט פֿאַר שכירות. נאָך אַלעמען, האָט דאָך איהם קאַרל לודוויג געגעבען די פֿולע פֿרייהייט צו פֿילאָזאָפֿירען.

נאָר ער האָט פֿערטריבען פֿון זיך די פֿערפֿיהרענדע בילדער און האָט זיך געסטאַרעט צו בעשעפֿטיגען מיט לייבניץ'עס פּראָבלעם. נאָר אומזיסט:

זיין מאַנוסקריפּט איז נאָך אַלץ געלעגען אָפּען; זיין אויג איז געפּאַלען אויף דעם זאַץ 35:

„אויב איך שטעל זיך פאָר, אַז אַ וועזען, וועמען איך האָב ליעב, האָט זיך פעראייניגט מיט אַ אַנדער פערזאָן דורך דעם זעלבען אָדער נאָך אַ שטאַרקערן באַנד פון פריינדשאַפט, איידער דער, דורך וועלכען איך אַליין האָב געהאַלטען דאָס דאָזיגע וועזען, וועל איך קריגען אַ שנאה צו דעם געליעבטען וועזען און וועל מקנא זיין יענע אַנדערע פערזאָן."

ווער איז דאָס געווען דער יונגער מאַן?

ער האָט אַ קריץ געטהאָן מיט די צייהן: האָט ער זיך אַליין, הייסט עס, נאָך אויך ניט ענטוויקעלט צו דער מדרגה פון אַ פרייען מענשען; ער איז נאָך ניט פריי פון די ליידענשאַפטען, וועמעס מעכאַנישע בעוועגונג ער האָט, דוכט זיך, אַזוי פאָלשטענדיג צוגליעדערט. ער איז נאָך אַלזאָ פונקט אַזוי ווייט פון דער געדאַנקען־פרייהייט ווי דער פויער, וועלכער האָט קיינמאָל ניט פונאַנדערגענומען אין שטיקלאַך די ליידענשאַפטען, וואָס געוועלטיגען איבער איהם. אויב דער דאָזיגער פיבער זאָל איהם ניט אָבלאָזען וועט ער מוזען פרואווען זיך בלוט לאָזען, אַזוי ווי ביי קדחת. ענטשלאָסען, האָט ער זיך גענומען צוריק צו זיין אַרבייט. אָבער נאָכדעם ווי ער האָט אַ האַלבע שעה צייט געשליפען זיינע גלעזער און זיך געפיהלט בערוהיגט, האָט ער זיך אַליין אַ פרעג געטהאָן: „פאַרוואָס זאָל איך טאַקי ניט געהן קיין שווענינגען?" פאַרוואָס זאָל ער דורכלאָזען די מינדעסטע געלעגענהייט זיך צו זעהן מיט זיינע אַלטע פריינד, וועלכע האָבען זיך בעמיהט איהם צוויי מאָל צו בעזוכען.

יאָ, ער וועט זיך דורכגעהן אין דערפעל און דערוויל וועט ער בעטראַכטען דאָס אָפּטישע פראָבלעם און אויסזוכען די ריכטיגע ווערטער, ווי אַזוי צוריקצואווייזען דעם פאָרשלאַג מכח דער שטעלע אין דער היידעל־בערגער אוניווערזיטעט. ער האָט זיך גלייך אַרויסגעלאָזט אין וועג אַריין, פערגעסענדיג ווי געפעהרליך ס'איז פאַר איהם צו געהן אויף די גאַסען. ס'איז געווען אַביסעל אַ נעבעלדיגער נאָכמיטאָג און אַ צופעליגער אָנפאַל פון הוסטען האָט איהם דערמאָנט, אַז ער וואָלט געדאַרפט אָנטהאָן עפּעס מעהר ווי דעם קליינעם קאָלנער אויף'ן האַלז און עפּעס אַ דיקערן מלבוש איידער זיין סאַמעטען רעקעל. ער האָט זיך געוואָלט אומקעהרען אַהיים און אַרויפכאַפּען אויף זיך זיין וואָלענעם מאַנטעל, איז ער שוין אָבער געווען אויף יענער זייט פון דעם צפון־מערב'דיגען טויער, און פעררוכערענדיג זיין ליולקע, האָט ער זיך געשלעפּט ווייטער איבער דעם אַנגענעהמען, ניי־אויסגעשטיינערטען וועג, וועלכער האָט געפיהרט קיין שווענינגען. ער האָט

זיך ווייניג וואָס אומגעקוקט אויף די שאָטענס פֿון׳ם שעהנעם פֿאַרבען־שפּיעל צווישען די דונקעלע גרינע אויסזיכטען פֿון ביידע זייטען. ער האָט קוים בעמערקט די ליעבליכע בויערן־פֿרויען אין זייערע מאַנטלען מיט העל־רויטען אונטערשלאַג, וועלכע זיינען געזעסען אין די וואָגענס און געפּלוידערט. פּונקט אין מיטען וועג איז דער פֿערטראַכטער פֿוס־געהער אויפֿגעטרייסעלט געוואָרען, ווען ער האָט מיט אַמאָל דערפֿיהלט דעם וואַרעמען האַנד־דרוק טאַקי פֿון דעם זעלבען מאַן, וועמען ער איז געגאַנגען זעהן.

,,*Salve, O Benedicte*" (זיי געגריסט, בענעדיקט!) האָט פֿרעהלאַך אויסגערופֿען דער פֿייער־אויגיגער אַלטער. „איך האָב זיך שוין גאָר מיאש געווען ווען עס איז צו קענען זעהן דיינע שוואַרצע קרייזעלאַך!" וואַן דען ענדע׳ס אייגענע האָר האָבען אַרומגעפֿלאָטערט אונטער זיין ברייטען, שפּי־ציגען הוט אַזוי ווילד ווי תמיד, כאָטש זיי זיינען געווען אַזוי וויס ווי זיין קאָלנער; אויך זיין בלוט האָט אויסגעזעהן צושלאָגען אַזוי שטאַרק ווי אימער, און אַ געשפּרעך פֿון אַ פּאָר מינוט איז גענוג געווען פֿאַר שפּינאָזאַ׳ן זיך צו איבערצייגען, אַז דעם אַלטען פּעדאַגאָג׳ס זעעלע איז נאָך מעהר אונפֿערענדערט, איידער זיין קערפּער. דער אייגענער פֿרעהליכער אַטהעאיזם, דערזעלבער דאָגמאַטישער אונגלויבען, דיזעלבע איבערצייגונג אין דער מענשליכער דומהייט, וועלכע איז אַזוי אונלאָגיש ווי אַמאָל מיט פּלעגער וועגען פֿאָלקאָמענע שטאַאַטען: אָט אַפּנים די צייט האָט ניט איבערגעביטען קיין שום מיינונג, ניט פֿעראיידעלט קיין שום גראָבקייט. ער געהט איצט, האָט ער געזאָגט, מאַכען אַ לעצטען האָפֿנונגסלאָזען בעזוך זיין בעריהמטען תלמיד; די אַנדערע זיינען פֿערנומען. די אַנדערע—האָט ער ערקלעהרט—דאָס איז זיין קליינע קלאַרטיע און זיין נייסטער תלמיד קערקקרינק, אַ רייכער און נאַרישער יונגערמאַן, נאָר אַן עהרליכער און אויך אַ גוטהערציגער. ער האָט איהם אין גאַנצען איבערגעגעבען צו קלאַרטיע׳ן אין די הענד, וועלכע איז אַזאַ גוטע וועג־ווייזערין פֿאַר די מענשען, פּונקט ווי ער אַליין — דער עיקר פֿאַר די נאַראָנים. „אין דיין צייט איז זי געווען צו יונג, בענעדיקט," האָט דער אַלטער געענדיגט מיט אַ שפּאַס.

בענעדיקט האָט זיך ביי זיך געטראַכט, אַז זי איז נאָך אפילו איצט אויך צו יונג, מען זאָל איהר אָנגעטרויען צו לערנען מיט גוטהערציגע יונגע לייט; געזאָגט האָט ער אָבער בלויז: „אָט אַפּנים איך בין אויך געווען אַ נאַר. וואָרים אייגענטליך וואָלטען מיר דאָך נאָך אַלס קליינע קינדער געדאַרפֿט קענען די גאַנצע לאַטיינישע גראַמאַטיק, און דאָך בין איך שוין געווען אַ פֿערצעהן־יעהריגער בחור מיט אַ סמיכה אויף רבנות, און האָב פֿונדעסט־

וועגען ניט געוואוסט, אז אין דער געשיכטע איז פארהאן אזא מין פערזאן ווי ציצרא."

„און אצונד שרייבסט דו א ציצעראנישען לאטיין. שאקעל נאר ניט מיט'ן קאפ — דאס מאך איך מיר א קאמפלימענט, ניט דיר. ס'מאכט גאר ניט אוים וואס צייטענווייז קוקסט דו נאך איצט אויך מעהר אויף פינקטליכקייט, איידער אויף דער שעהנקייט פון דער שפראך. שטעל זיך נור פאר וואס פאר א קנויל פון העברעאישע שפינוועבס איך האב דאס אביסעל גערארפט אראבנעהמען פון דיין מוח, איידער איך האב דיך פערוואנדעלט פון ברוך אין בענעדיקט."

„עטליכע פעדים פון'ם געוועב זיינען אבער געוועזען זיידענע. איך זעה איצט, וויפיעל בענעדיקט האט צו פערדאנקען ברוך'ן. די ראבינישע גימר־נאסטיק איז ניט אזוי שלעכט, באטש אונמעטאדיש. מיימאנידעס נעהמט אראב פון גאט דעם שלייער, די קבלה שטרייט, אמת אהן ארדנונג, מיט א פילאזאפישען סיסטעם."

„ניט תמיד האסט דו אזוי מילד גערעדט מכח דיין אמאליגען לערנען. אט אפנים דו האכט פערגעסען דיינע צרות און די תוכחה, וואס איז אויס־געגאסען געווארען אויף דיין קאפ. איך וואלט דיך איינגעשלאסען אויף א וואך צייט אינאיינעם מיט משה זאקוט און וואלט אייך ביידען פערוועהרט זיך צונויפצוקומען מיט זעמען עס איז. דאס צימער זאל האבען פיער קוואדראט־איילען, אזוי אז ער זאל זיין געצוואונגען ניט צו פאלגען דעם חרם און זיין אין דיינע ד' אמות."

„דו האסט פערגעסען צו נעהמען אין בעטראכט די מאטעמאטיק," האט זיך שפינאזא צולאכט. „מיר וואלטען זיך א לאז געטהאן אין די געגענגעזעצטע עקען פון דער דיאגנאלע און אויף אזא'ן אופן וואלטען מיר געווען אבגעטהיילט איינער פון אנדערן אויף פינף איילען מיט צוויי דריטעל."

„אה, פערדרעה מיר ניט דעם קאפ מיט דיינע קוואדראט־רעכנונגען. איך בין קיינמאל ניט געווען קיין בעל חשבון."

„אבער משה זאקוט איז, דוכט זיך, גארניט געווען אזוי אונערטרעגליך. איך געדיינק דאך, אז ער האט אויך געלערנט לאטייניש ביי דיר."

„נו יא, און איצט שפייט ער אוים, אז ער דערזעהט מיך. ער האט געפאסט פערציג טעג פאר דעם חטא, וואס ער האט געלערנט דעם מייוועל'ס שפראך."

„וואס האט איהם בעקעהרט?"

„אט דער טערקישער שארלאטאן, מיין איך."

„שבתי צבי?"

„יאָ; ער גלויבט נאָך אַלץ אין איהם, כאָטש דער משיח איז שוין געוואָרען אַ מחמד'אַנער. ער האָט אַרויסגעגעבען „פינף ראיות פון דער אמונה", ערקלעהרענדיג, אַז זיין ערלעזער'ס פּלאַן איז צו בעקעהרען די מחמד'אַנער צום יודענטהום. חאַ! חאַ! וואָס פאַר אַ לעקציאָן אין דער ענטשטעהונג פון די רעליגיאָנען! די גבאים, וועלבע האָבען דיך אַריינגע־לייגט אין חרם, זיינען אַלע געכאַפּט געוואָרען אין דער מעשה — אַ זיסע נקמה פאַר דיר. אָה! אָה! וואָס פאַר שוטים אָט די שטערבליכע זיינען, ווי דער ענגלישער פּאָעט זאָגט. ווי ווילט זיך מיר אַ טרייסעל טהאָן אונזערע קריסטען און אויסשרייען: „טפשים, לצים, לייכטזיניגע, טהוט אַ קוק אָט די אידען אין די אויגען און איהר וועט זעהן אייערע אייגענע דומע ווענעם."

„ניט דאָס איז דער וועג צו העלפען אָדער אויפצוהייבען די מענש־הייט," האָט שפינאָזאָ מילד געזאָגט. „אויף מענשען דאַרף מען ווירקען דורך דעם, אין וואָס זיי זיינען שטאַרק, ניט אין וואָס זיי זיינען שוואַך."

„מיט אַנדערע ווערטער," האָט זיך דער דאָקטאָר צולאַכט, „הייסט עס אַזוי: דער וועג אויפצוהייבען מענשען איז אַפּעלירען צו די טוגענדען, וועלכע זיי האָבען ניט."

„אפילו אַזוי," האָט שפינאָזאָ קאַלטבלוטיג צוגעשטימט. „די טוגענדען, וועלכע זיי קענען בעזיצען. מען דאַרף לערנען די מענשען, זיי זאָלען קוקען אויף נאָבעלע מאָדעלען, ניט אויף געמיינע."

„און וואָס וועט דערפון אַרויסקומען? משה זאַקוט האָט געהאַט מיך און דיך פאַר די אויגען," האָט דער אַלטער געלאַכט. „ניין, בענעדיקט, איך האַלט מיט שלמה המלך: „ענה כסיל כאולתו" — ענטפער דעם נאַר לויט זיין נאַרישקייט. דו ביסט צו האַלב־האַרציג — דו לייקענסט אָב גאָט, אַזוי ווי אַ משרת וואָס זאָגט, אַז זיין בעל הבית איז ניטאָ אין דערהיים — דו לאָזסט איבער אַ האָפנונג, אַז עס קען דאָך געמאָלט זיין, אַז ער איז דאָ. שוין צייט כפּרות שלאָגען מיט די הייליגע געצען."

שפינאָזאָ האָט פערשטאַנען, אַז עס איז אוננוצליך געבען צו פער־שטעהן דעם אַלטען, ווי ווייניג זייערע אידעען שטימען איינע מיט די אַנדערע. „איך וואָלט ליעבערשט געוואָלט אויפבויען, איידער צושטערען," האָט ער מילד געזאָגט.

דער אַלטער סקעפּטיקער האָט זיך צולאַכט: „אַ וואונדער דו האָסט גאָרנישט פערשריבען צושטייער אויף אויפצובויען דעם דריטען בית המקדש,"

האָט ער אויסגעשריען. „אַזוי רופען זיי די נייע שוהל, וועלבע זיי בויען אין אַמסטערדאַם מיט אַזאַ טאַראַראַם."

„ווירקליך? איך האָב גאָרניט געהערט דערפון. ווען איך וואָלט געקענט האָפען, אַז עס וועט באמת זיין דער דריטער בית המקדש, וואָלט איך אָבגעשריבען דערויף אַלעס, וואָס איך וואָלט נור געהאַט."

„דו ביסט דער איינציגער קריסט, וועלכען איך האָב ווען עס איז געקענט!" האָט זיך אָבגערופען וואַן דען ענדע מיט אַ האַלב-שפּאָטישען, האַלב-צערטליכען טאָן. „און דו ביסט אַ איד."

„אַזוי איז געווען קריסטוס."

„אמת, מען פערגעסט זיך גאָר אין דעם. אָבער די ראָלען בייטען זיך גאָר אין גאַנצען איבער. דו ביסט מוחל דיינע שונאים, און אין אַמסטערדאַם געהען די אידען אַרום צו די קריסטען לייהען געלד פאַר זייער שוהל!"

„וואָס מאַכט עפּעס דאָס יונגע פרייליין?" האָט שפּינאָזאַ ענדליך אַ פרעג געטהאָן.

„קלאַרטיע! זי בליהט ווי אַ בלום, אָט די שאַרפע לופט האָט געמאַכט אַ רויז פון מיין ליליע. איהרע באַקען וואָלטען שוין געקענט איבערצייגען די נאַראָנים, וועלכע האָבען צוגענומען זייער פראַקטיקע פון'ם אַלטען דאָקטאָר הארווי. מען קען זעהן, ווי איהר בלוט צירקולירט. אגב אורחא, דיין אַלטער פריינד, דר. לודוויג מייער, האָט מיך געבעטען, איך זאָל דיך לאָזען גריסען."

„ווי מיינסט דו, זי געדיינקט מיר נאָך?"

„צי זי געדיינקט דיר, בענעדיקט? האָט זי מיך דען היינט ניט געשיקט צו דיר? דיין נאָמען איז שטענדיג אויף די דאָזיגע ראָזאָווע ליפען איהרע—מיט איהם בענוצט זי זיך צו פערשעהמען אַלע ניט-פעהיגע שילער. ווי אַזוי דו האָסט ערוואָרבען אַ העלפט פון די אייראָפּעאישע שפּראַבען אין וויניגער צייט, איידער עס האָט זיי גענומען אויסצולערנען אַ שטיקעל גריכיש." דאָ האָט שפּינאָזאַ זיך ערלויבט אַ הוסט צו טהאָן. ער האָט אָבגעקעהרט דעם קאָפּ אָן אַ זייט און געהאַלטען די האַנד פאַר'ן מויל. „מיר רייסען זיך כסדר אַרום מכח דיין „טראַקטאַט" — זי און איך — מחמת זי דערקענט דאָרט דיינע אַלטע אַרגומענטען, פונקט אַזוי ווי איך דערקען מיינע סטיליסטישע דרעהדלאַך."

„זי לייענט, הייסט עס, מיינע ווערק?"

„אַזוי ווי אַ לוטהעראַנער די ביבעל. איהר האָפנונג זיך צו פערשטענ-דיגען מיט דיר אין געוויסע שווירינקייטען איז טהיילוויז געווען די אורזאַכע, וואָס מיר האָבען בעשלאָסען זיך צו בעזעצען אין שווענינגען. איך זאָג ניט,

אַז דער וואַלד, וועלכען דער אָרעמער פּאָל פּאָטער האָט געצייכענט, האָט אין דעם פּרט ניט געקענט זיין קיין קאָנקורענט."

אַ קינדערשע פרייד האָט אָנגעפילט דעם פילאָזאָף'ס ברוסט. אונבעוואוסט האָט ער אָנגעהויבען געהן גיכער. ער האָט אויפגעמונטערט זיין בעגלייטער צו ריידען וואָס מעהר מכח זיין טאָכטער, ווי אַזוי דער מאַלער וואַן טער באָרק האָט געמאַכט פון איהר איינע פון זיינע מייסטער־ווערק אויף ווייסען אַטלאַס, ווי אַזוי זי אַליין האָט זיך מיט געשמאַק איבערגעגעבען אַלע שעהנע קינסטע. נאָר דער אַלטער איז באַלד אַריבער צו פּאָליטיק, האָט געגאָסען פעך און שוועבעל אויף פראַנקרייך, גערעדט מכח זיין בעזוך, וואָס ער גרייט זיך צו מאַכען אין פּאַריז וועגען אַ דיפּלאָמאַטישע שליחות, און ווערענדיג וואָס ווייטער אַלץ פערטרויליכער, האָט ער אָנגעדייטעט אויף אַ גרויסען פּראָיעקט, אַן אויפשטאַנד אין נאָרמאַנדיען, וואָס זאָל זיך ענדיגען מיט דער גרינדונג פון אַ פלאַמאָנישער רעפּובליק אויף די חורבות פון דער פראַנצויזישער מאָנאַרכיע. וואָלט שפינאָזאַ בעמערקט דעם שאָטען פון אַ שנעלליבען טויט, וועלכער האָט געשוועבט איבער דעם מוטהיגען אַלטען מאַן, וואָלט ער פאָראויס געוואוסט, אַז דער אָרעמער אַלטער דזשענטעלמאַן וועט הינגעריכטעט ווערן אין פּאַריז טאַקי פאַר אָט דער קאָנספּיראַציע, — דאַן וואָלטען די ווערטער, וועלכע האָבען געקלונגען אַזוי טייער אין זיינע אויערן, אָנגענומען אַ טראַגישע ווירדע.

זיי זיינען שוין צוגעקומען נאָהענט צום דערפעל; די הייזלאַך האָבען זיך אָנגעהויבען אַרויסצייגען אַזוי גרויסאַרטיג דורך'ן וואַלד אין דער מילדער דעמערונג. די וואַן דען ענדע'ס האָבען געוואוינט מיט אַ קאַפּיטאַן פון אַ פיש־שיפעל אין אַ לאַנגען, שמאָלען הילצערן הייזעל מיט שמוציגע ציגעל, בעדעקט מיט מאָך, און מיט קליינע פענסטערלאַך. דער אַלטער האָט אויפגעמאַכט דעם קליינעם זאַאַל, פערפוצט מיט מוישעלאַך, און איז אַריין אינעווייניג. „קלאַרטיע!" האָט ער אויסגעשריען. אַ בראַזיליאַנער פּאַפּאַגיי האָט אָנגעהויבען קווישען, אָבער שפינאָזאַ האָט בלויז געהערט די ווערטער: „יאָ, פאָטער," וועלכע זיינען געקומען אַזוי זיס עפעס ווי פון אַ העכערער וועלט.

„טרעף, וועמען איך האָב דיר געבראַכט!"

„בענעדיקט!" זי איז אַראָבגעפלויגען, אַ בילד פון ליעבע און גלאַנציגע זייד און ווייסע פּערל. שפינאָזאַ'ס האַנד האָט געציטערט אין איהרע, וועלכע האָט געלויכטען ווי שנעע פון דעם פערקאַטשעטען האַלב־אַרבעל; די ווייבע וואַרעמקייט איהרע האָט בעזיעגט די פילאָזאָפיע. זיי האָבען זיך איבערגעוואָרפען מיט עטליכע געוועהנליכע פראַזען.

„אָבער וואו איז ערגעץ קערקקרינק?" האָט אַ פֿרעג געטהאָן דער דאָקטאָר.

„אין זיין טואַלעט-צימער." זיי האָבען זיך אָנגעקוקט איינס דאָס אַנדערע מיט אַ שמייכעל, און שפינאָזאַ האָט אַ זיסען ציטער געטהאָן.

„איך וועל אויך געהן מאַכען מיין טואַלעט," האָט איהר פֿאָטער געזאָגט, „אין אַ האַלב שעה אַרום עסען מיר נאַכטמאָהל, בענעדיקט. דו בלייבסט דאָ, מאָרגען פֿאָהרען מיר אָב פֿון דאַנען. ס'איז דאָס לעצטע נאַכטמאָהל." און לאַבענדיג, עפּעס אַזוי ווי ער וואָלט מיט די ווערטער בעגאַנגען אַ לעסטערונג און ניט אָנהויבענדיג טראַכטען אפילו וועגען אַ יענע וועלט, וואו מען רעכענט זיך אָב פֿאַר אַזעלכע זאַכען, איז דער לוסטיגער אַלטער פֿריידיינקער פֿערשוואונדען.

אַזוי ווי קלאַרטיע האָט גערעדט מכח זיין בוך מיט פֿונקעלדיגע אויגען און האָט דיסקוטירט מיט אַ טיעפֿער, מוזיקאַלישער שטימע, האָט אין דעם פֿילאָזאָף אויפֿגעפֿלאַמט עפּעס רויהעס און שטורמדיגעס; עטוואָס האָט צו איהם גערופֿען און איהם געהייסען, ער זאָל זיך צונויפֿגיסען מיט'ן אוניווערזאַלען לעבען מעהר פֿיהלבאַר איידער דורך דעם פֿערשטאַנד. זיינע צווייפֿלען און זיין אונענטשלאָסענהייט זיינען פֿערשוואונדען: ער מוז אַצונד ריידען, אַניט וועט די צייט און די שטימונג זיך שוין קיינמאָל ניט אומקעהרען. ווען ער וואָלט נור געקענט אָבציהען דעם געשפּרעך פֿון די פֿילאָזאָפֿישע ענינים! ענדליך איז זייער שמועס פֿון זיך אַליין אַריבער אויף פּערזענליכע זאַכען; איהר פֿאָטער האָט קיין חשק ניט זי מיטצונעהמען מיט זיך קיין פּאַריז, ער רעדט וועגען מעגליכע געפֿאַהרען און ער דייטעט אָן, אַז ע͏ר איז שוין צייט, זי זאָל ווערן זעלבסטשטענדיג. אין איהר לאַכענדען בליק האָט עפּעס אַזוי ווי געציטערט אַ בעקענטניס, אַ מין מודה זיין זיך. דאָס האָט איהם געגעבען מוטה איהר אָנצוכאַפּען ביי דער האַנד און אויסשטאַמלען אַ בקשה, זי זאָל קומען צו א י ה ם — קיין היידעלבערג! די מונטערקייט איז פּלוצלינג אָבגעשטאָרבען אויף איהר געזיכט: ס'האָט אויסגעזעהן אויסגעצויגען און וויים.

דאָס האַרץ האָט איהר אָנגעהויבען שטאַרק קלאַפּען, און נאָך אַ קורצער פּויזע האָט זי געזאָגט: „דו ביסט דאָך אָבער אַ איד!"

ער האָט אַ טראָט געטהאָן צוריק און אָבגעלאָזט איהר האַנד. פֿון זיין פֿערטריקענטען האַלז זיינען אַרויס די ווערטער: „אָבער דו ביסט דאָך — קיין קריסטין ניט!"

„איך וויים—נאָר דאָך—אָה, איך האָב גאָר קיינמאָל ניט געטרוימט וועגען אַזוי וואָס מיט דיר—ס'איז אַלעס געווען אין די געדאַנקען, אין דער נשמה."

„די נשמה און דער גוף זיינען איינס."

„פֿרויען זיינען ניט קיין פֿילאָזאָפֿען. איך — —" זי האָט זיך אָבגעשטעלט. איהרע פֿינגער האָבען זיך נערוועז געשפּיעלט מיט'ן האַלזבאַנד, וועלכער האָט זיך אויפֿגעהויבען און איז אַרונטערגעפֿאַלען אויף איהר ברוסט. ערשט איצט האָט ער אָנגעהויבען בעמערקען די איינצעלנע טהיילען פֿון דער האַלזבאַנד און ער האָט זיך געוואונדערט, פֿון וואַנען ס'האָט זיך צו איהר גענומען אַזאַ פֿערשווענדערישער געשמאַק. דאַן, זיך דערמאָנענדיג אָן איהר פֿערלעגענהייט, האָט ער שטילערהייט געזאָגט: „איז, הייסט עס, ניטאָ קיין שום האָפֿנונג פֿאַר מיר?"

איהר פּנים האָט אויסגעדריקט דעם זעלבען שמערצליכען אויסזעהן.

„קיינמאָל ניט? איהר וואָלט קיינמאָל ניט געקענט...?" ער האָט זיך שטאַרק פֿונאַנדערגעהוסט.

„ווען עס וואָלט ניט געווען קיין אַנדערער," האָט זי אַ מורמעל געטהאָן, און איהר אויג איז געפֿאַלען האַלב פֿערשעהמט אויף'ן האַלז־באַנד.

ביטער, ווי דער טויט, איז איהם געוואָרען אויף'ן האַרצען. ער האָט דערפֿיהלט, עפּעס אַזוי ווי אַ פּלעצליכער איראָנישער ברוך וואָלט פֿאָרגעקומען אין זיין מאַטעמאַטישער פֿילאָזאָפֿיע. ער האָט ערפֿאָרשט דעם סוד פֿון זיין, האָט אַנאַליזירט און פֿעראייניגט אַלע זאַכען פֿון אייביגקייט צו אייביגקייט, דאָך איז דאָ פֿאַרהאַן אַ גאַנץ בעזונדערע קראַפֿט — אַ פֿרוי'ס ווילען — וואָס שטעהט איינגע'עקשנ'ט צווישען איהם און זיין גליק. ס'האָט זיך איהם אויסגעוויזען, אַז ער זעהט די דאָזיגע קראַפֿט הינטער איהר ערנסט געזיכט, ווי עס לאַכט איהם ציניש אויס.

די קליאַמקע פֿון דער טהיר האָט זיך אַ דרעה געטהאָן און עס איז אַריינגעקומען אַ יונגער מאַן. ער איז געווען עלעגאַנט געקליידט — אַ מאַנטעל פֿון ווענעציאַנער זייד האָט אין געשמאַקפֿולע פֿאַלבען אַרומגענומען זיין שעהנעם קערפּער, זיין האַלזטוך פֿון פֿלאַנדערישע שנור, זיינע אַטלעסענע קורצע הויזען, זיינע שיך מיט גאָלדענע ספּראָנטשקעס, זיין קורצער שווערד בעזעצט מיט טהייערע שטיינער. פֿון זיינע אויגען האָט געשפּריצט ענערגיע און קראַפֿט האָט אַרויסגעשטראַהלט פֿון יעדען ריהר זיינעם.

„אַה, דיעדריך!" האָט זי אויסגעשריען, און איהר פּנים האָט אויפֿגעלויכטען מיט אַ טיעפֿער ערלייכטערונג. „אָט איז ענדליך הערר שפּינאָזאַ. דאָס איז הערר קערקקרינק!"

„שפּינאָזאַ!" אַן עהרפֿורכטיגער ציטער האָט זיך געפֿיהלט אין'ם יונגען מאַן'ס קול, די טיעפֿע אַכטונג פֿון'ם בעוואוסטזיניג דומען פֿאַר דעם גרויסען

קאָפּ פון דער וועלט. ער האָט ניט אַריינגענומען שפינאָזאַ׳ס אויסגעשטרעקטע האַנד אין זיינע, נאָר ער האָט זי צוגעלייגט צו זיינע ליפּען.

דער איינזאַמער דיינקער און דער גליקליכער געליעבטער זיינען אַזוי געשטאַנען אַ רגע, מקנא זייענדיג און בעוואונדערענדיג איינער דעם אַנדערן. ענדליך האָט זיך שפינאָזאַ מיט אַ פריינדליכען טאָן אָבגערופען: „און איצט, אַז איך האָב געהאַט דאָס פערגניגען צו טרעפען דעם הערר קערקקרינק, מוז איך זיך איילען צוריק אין שטאָדט אַריין, איידער עס ווערט נאַכט.״

„אָבער דער פאָטער ריכט זיך דאָך, דו זאָלסט עסען נאַכטמאָהל מיט אונז,״ האָט קלאַרטיע אַ מורמעל געטהאָן.

„די לבנה איז היינט ניטאָ, און די גאַסען־יונגען קענען מיך נאָך אָנגעהמען פאַר אַ אידען.״ ער האָט דערביי אַ שמייכעל געטהאָן און צוגעלייגט די ווערטער: „פערגעבט מיך פאַר׳ן דאָקטאָר.״

ס׳איז ווירקליך ניט געווען קיין לבנה־נאַכט, נאָר ער איז גאַר ניט געגאַנגען דעם וועג אין שטאָדט אַריין. אינסטינקטיוו האָט ער זיך פערקירעוועט צום ים.

אַ לייכטער נעבעל איז געלעגען אויף אַלצדינג, אַ צוגאָב צו דער נאַכט; אין דאָרף האָבען נור געבלישטשעט אַ פּאָר פייערלאַך. אויף׳ן ברייטען זאַמדיגען ברעג האָט ער קוים געקענט זעהן די שאָטענס פון די שיפען און פון די פיש־נעצען. ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט אָן אַ שיף, איינאָטהמענדיג אין זיך דעם ריח פון סמאָלע און די ים־לופט, און געקוקט אויף עפּעס אַ דונקעלעס זעגעל־שיף, וואָס האָט אויסגעזעהן אַזוי ווי עס וואָלט זיך בעוועגט און געגאַנגען, ניט קוקענדיג אויף דעם גרויסען רויטען אַנקער, וואָס איז געלעגען ביי זיינע פיס.

דער ים איז געלעגען אויסגעשטרעקט, רוהיג, בעוועגונגסלאָז און פינסטער, אויסער דאָרט, וואו ער פלעגט אויסברעכען אין ווייסע שוים לעבען זיינע פיס; לעבען האָריזאָנט האָט אויסגעזעהן ווי אַ פעך־שוואַרצער וואָלקען הויבט זיך אויף פון׳ם וואַסער און פעראייניגט זיך מיט׳ן גראָען הימעל, וועלכער האָט ווי אַ געוועלב בעדעקט דעם גרויסען פלאַכען רוים. און אַזוי ווי קיין שטערן זיינען ניט געווען, האָט עס עפּעס אויסגעוויזען, אָקוראַט ווי די ערד אַליין וואָלט געוואָרען גרעסער און געהיימניספּולער און פון דער קלאַנגלאָזער נאַכט און ים און הימעל, און פון יענע אונגעהייערע, פייערליכע שטרעקען פון זאַמד און וואַלד, וואו די פאָרמען און די פאַרבען האָבען זיך פערלאָרען אין אַ טיעפער איינהייט, איז צו שפינאָזאַ׳ן געקומען אַ פרישע ערהויבענע געפיהל פון דער אונענדליכער, צייטלאָזער סובסטאַנץ, צו ליעבען

און צו פֿערגעטערן; אַ בעגייסטערונג, אַ מין התלהבות איז אָנגעפֿאַלען אויף איהם. דער איינזאַמער דיינקער האָט זיך צוזאַמענגעגאָסען מיט דעם איינזאַמען וועזען.

„כאָטש ער שלאָגט מיך,‟ האָט זיין האַרץ געשעפּטשעט, „פֿונרעסטוועגען האָב איך דאָך בטחון אין איהם.‟

יאָ, כאָטש ער האָט אַזוי פֿיעל געליטען, האָט ער דאָך געוואָלט זיך פֿרעהען אין דער אייביגער בעוועגונג, וועלכע האָט געבראַכט גליק פֿאַר אַנדערע.

אַנדערע! ווי פֿול די וועלט איז מיט עקזיסטענצען, יעדע איינע פֿאָלקאָמען נאָך איהר אופֿן נאָך, און די געזעצען פֿון גאָט׳ס נאַטור גיבען פֿריי אַרויס יעדען בעגריעף פֿון זיין אונענדליכער פֿערנונפֿט וויפֿיעל מינים, וויפֿיעל אינדיווידואַליטעטען געפֿינען זיך אין׳ם מענשען גופא—פֿון הייליגע ביז פֿערברעכער, פֿון אַלטע פֿילאָזאָפֿען ביז גאַלאַנטע לעבע־יונגען, וואָס אַלע מוזען זיי פֿערשטאַנען אָבער ניט פֿערהאַסט ווערן. און דער מענש איז דאָך בלויז אַ טהייל פֿון׳ם לעבען אויף איין קליינער קוגעל, וועלכע דרעהט זיך — ניט אויף דעם מענשען׳ס אַקס, און בעוועגט זיך — ניט צוליעב זיינע ציעלען. אַט דער ים, וועלכער ליגט אויסגעשטרעקט אָהן אַ בעוועגונג, איז ניט טויט — אַפּילו נאָך׳ן פּראָסטען שכל נאָך; ער דורכדרינגט מיט אַ ציטערענדער פֿיהלבאַרקייט דאָס לעבען פֿון די פֿיש, וועלכע וואַרפֿען זיך, גליטשען זיך, צאַפּלענדיג מיט אַלע איברים, נאָכיאָגענדיג זיך און ווערענדיג אָבגעיאָגט, עסענדיג און ווערענדיג אויפֿגעגעסען: אין דער לופֿט די בעגייסטערונג פֿון די פֿויגעל, אויף דער ערד די גליקליכע בעוועגונגען פֿון חיות, פֿול מיט קריכענדע און פֿויזענדע ברואים, דער באָדען דורכגעלעכערט פֿון דער פֿוילער לעבענס־לוסט פֿון ווערים; יעדע מינדעסטע בריאה אַ פֿאָלקאָמענער אויסדרוק פֿון דער אידעע פֿון איהר וועזען, אינדיווידואַליזירט דורך איהר שטרעבען צו עקזיסטירען אויף איהר אייגענעם אופֿן, כאָטש נור אין דעם מענשען געפֿינט זיך די פֿעהיגקייט אַריינצוגעהן אין דער גייסטיגער ענטוויקלונג פֿון יענער ליעבע, מיט וועלכער גאָט האָט זיך אַליין ליעב — צו פֿרעהען זיך מיט דער שטאַרקייט פֿון׳ם לייב, מיט דעם חן פֿון דער גאַזעלע און מיט דער שעהנקייט פֿון דער פֿרוי, וועלכע געהערט צו אַן אַנדערן. געבענשט זאָלען זיין אַלע גליקליכע ליעבהאָבער, געבענשט אַלע וואונדערליכע ברואים, לויבט, לויבט דאָס אייביגע וועזען, וואָס בעוועגט מיט זיין שטימונג דעם אונגעהייערן אייביגען צוג!

אין דער דאָזיגער פֿערגעטערונג, אין אָט דעם ענטציקענדען זעלבסט־בעוואוסטזיין, אַז ער האָט דורכגעקעמפֿט זיין לעצטען קאַמפּף מיט...

פערשקלאפענדע ליעבעס-געפיהלען, זיינען ביי איהם אין דער נשמה ארויפ־געשוואומען די לעצטע ווערטער פון זיין גרויסען ווערק:—

„מיר זעהען אלזא, אין וואס עס בעשטעהט דער כח פון דעם געלע־רענטען מענשען, און אויך וויפיעל העכער ער שטעהט פון דעם אונוויסענדען, וועלכער ווערט געטריבען בלויז פון תאוה. ווארים דער אונוויסענדער מענש ווערט ניט נור בעוועגט אין אסך פרטים פון אויסערליכע סבות און געניסט קיינמאל ניט קיין אמת'ן זעעלען־פריעדען, נאר ער לעבט אויך אונוויסענד אי מכח גאט, אי מכח דער וועלט, און אזוי גיך ווי ער הערט אויף צו ליידען, הערט ער אויך אויף צו זיין. דער געלערענטער מענש ווידער ווערט זעלטען בעוועגט אין זיין געדאנק, נאר זייענדיג בעוואוסט וועגען זיך אליין, וועגען גאט און וועגען דער וועלט, הערט ער קיינמאל ניט אויף צו זיין, און ער געניסט תמיד דעם אמת'ן פריעדען פון דער זעעלע. אויב דער וועג, וואס פיהרט אין דער ריכטונג, זעהט אויס צו זיין שווער, קען ער אבער דאך געפונען ווערן. ער מוז ווירקליך זיין שווער, ווי באלד מען געפינט איהם אזוי זעלטען אויס: ווארים ווען די ערלייזונג וואלט געלעגען פאר דער האנד און מען וואלט זי געקענט געפינען אהן פיעל ארבייט, ווי וואלט דען געקענט מעגליך זיין, אז כמעט יעדער איינער זאל זי פערנאכלעסיגען? נאר אלע נאבעלע זאכען זיינען פונקט אזוי שווער ווי זיי זיינען זעלטען."

אזוי האבען געלויטעט די ווערטער, וועלכע זיינען בעשטימט געווען צו לעבען און ניט אבצושטארבען.

פלוצלינג האט זיך אויף דעם אויבערשטען ברעג פון דעם שווארצען וואלקען בעוויזען א ליכט־קרייז: דאס האט זיך די לבנה דורכגעבראכען איהר וועג. זי איז ארויס פריהער רויטליך אין דעם נעבעל, דאן האט זי זיך ביסלאכווייז ארויפגעארבייט צו איהר פולען ליכט, כמעט אזוי גאלדיג ווי די זונן.

שפינאזא האט זיך אויפגעכאפט פון זיין טרוימעריי: זיין רעקעל איז געווען נאס פון טוי, ער האט געפיהלט דעם נעבעל אין זיין האלז. ער האט זיך פונאנדערגעהוסט; דאן האט ער געפיהלט אזוי ווי די זאלץ פון דער לופט וואלט איהם אריין אין מויל; און אייטשפייענדיג א שטיק בלוט, האט ער געוואוסט, אז ער וועט ניט בלייבען לאנג אבגעטהיילט פון דער אייביגער איינהייט.

אבער עס ניטא קיין זאך, וועגען וואס א פרייער מענש דיינקט נאך ווייניגער ווי וועגען טויט. וועלענדיג אויפשרייבען דאס, וואס איז פארגעקו־מען ביי איהם אין מוח, איז שפינאזא אוועק פון ים און האט זיך געלאזט געהן זיין פריעדליכען וועג אהיים.

שבתי צבי

V.

דער טערקישער משיח.

דער טערקישער משיח.

די ערשטע מגילה.

I.

אין דעם יאָהר פֿינף טויזענד פֿיער הונדערט און אַכט, לבריאת העולם, זעכצעהן הונדערט און אַכט און פֿערציג יאָהר נאָך קריסטוס'ן, און אין דריי און צוואַנציגסטען יאָהר פֿון זיין אייגענעם לעבען אויף דער ערד, האָט שבתאי צבי, — אַזוי דערצעהלען די מענשען — זיך ערקלעהרט פֿאַר זיינע נאָכפֿאָלגער אין דער שטאָדט סמירנאַ אַלס דער לאַנג־ערוואַרטעטער משיח, דער ערלייזער פֿון די אידען. זיי האָבען זיך פֿערזאַמעלט אינאיינעם, איינמאָל אין ווינטער, אַרום האַלבע נאַכט, אַ קליינע אסיפה פֿון מענשען מיט לאַנגע מאַנטלען און מיט טורבאַנעם אויף די קעפּ. איבער זיי אַ הימעל פֿערזעעט מיט שטערן אָהן אַ צאָהל, פֿאַר זייערע פֿיס דער דונקעלער, ווייטער ים, און די רוישענדע אָריענטאַלישע שטאָדט מיט איהרע געהיימניסטפֿולע דעכער, מיט איהרע מאָשעען און ציפּרעסען, איז זיך געלעגען און געשלאָפֿען אויף די משופּע'דיגע וועגען פֿון איהר שנעע־בעדעקטען באַרג.

מיט אַנגסט און אונגעדולד האָבען זיי געוואַרט אויף דער רגע, ווען זייער נביא וועט אַרויסקומען פֿון זיין היילינגער טבילה אין די אייז־קאַלטע וואַסער פֿון ים, און איצט, אַז ער איז געשטאַנען פֿאַר זיי אין זיין נאַקעטער מאַיעסטעט און דאָס וואַסער האָט אַראָבגעטריפֿט פֿון זיין שוואַרצען באָרד און פֿון זיינע האָר — אַ פֿאָלקאָמענע מענער־געשטאַלט, וואָס איז בלויז געווען צוריטשעט דאָ און דאָרט פֿון זיינע אייגענע שמיץ — איצט זיינען זיי געבליבען אָהן אַן אָטהעם פֿון שרעק און וואונדער. אַריינ-

זייענדיג אין זיך דעם מערקווירדיגען געשמאַקען ריח פֿון געטליכקייט, וואָס האָט אַרויסגעאָטהעמט פֿון זיין לייב, און דורכגעדרונגען פֿון דער קעניגליכער מיענע זיינער, די ליידענשאַפֿטליכע און דאָך גייסטיגע שעהנ-קייט פֿון זיין דונקעלן, טרוימערישען גזיכט, האָבען זיי געוואַרט אויף דער גרויסער ערקלעהרונג. עפּעס אַ געמיינשאַפֿטליכער אינסטינקט האָט זיי געזאָגט, אַז ער וועט ריידען היינט ביינאכט, ער, דער מייסטער פֿון דעם סודות׳דיגען שטיל-שווייגען.

דער זוהר, דער הייליגער ספר פֿון חכמת הנסתר, האָט שוין פֿון לאַנג אָן בעשטימט דאָס דאָזיגע יאָהר אַלס אָנפֿאַנג פֿון דער משיח-צייט, און זינט דער שופר האָט אָנגעזאָגט איהר געבורט, האָבען שבתאי צבי׳ס אָנהייגער מיט דער גרעסטער אונגעדולד ערוואַרט דעם גרויסען מאָמענט קיין ספק ניט, אַז כדי זיך ענדליך אַרויסצוגעבען פֿאַר זיי האָט ער זיי דאָס געשיקט רופֿען אַהער, זיי, די גליקליכע אָנטהייל-נעהמער אין דעם גרעס-טען מאָמענט פֿון מענשליכער און געטליכער געשיכטע.

וואָס וועט ער זיי זאָגען?

שטריינג, שטיל, אַרומגענומען פֿון הייליגקייט, איז ער אַ היבשע ווייַלע געשטאַנען און האָט זיך ניט געריהרט פֿון אָרט. זיינע נאָכפֿאָלגער האָבען געפֿיהלט, אַז דאָס פֿערווירקליכט ער איצט די געהיימע לעהרען מכח משיח׳ן, אַז ער פֿערקערפּערט עס אין זיך די גאָטהייט דורך דעם אור-מענשען, דעם אדם הראשון, ריין, אָהן אַ שום זינד, איינס מיט זיך און מיט דער עלעמענטאַרער נאַטור. ענדליך האָט ער אויפֿגעהויבען זיינע ליכטיגע אויגען צום הימעל, און מיט אַ קלאָהרען, רוהיגען טאָן האָט ער אַרויסגערעדט איין וואָרט —

יהוה!

ער האָט אַרויסגעזאָגט דעם שרעקליכען, פֿערבאָטענעם נאָמען פֿון גאָט. אַ רגע זיינען די מיט טורבאַנען פֿערשלייערטע געבליבען שטעהן פֿער-שטיינערט פֿון פחד, זייער בלוט פֿערגליווערט פֿון אַן אונבעשרייבליכען שרעק. דערנאָך, אַז זיי האָבען צוריק דערפֿיהלט, אַז די שטערן פֿונקלען איבער זייערע קעפּ, אַז דער ים וויגט זיך אַרום ווי תמיד, אַז די ערד איז פֿעסט אונטער זייערע פֿיס, — דאַן האָט זיך אַ גרויסער, הייזעריגער געשריי פֿון הייליגער פֿרייד אַרויסגעריסען פֿון זייערע העלזער, און איז אַרויפֿגעפֿלויגען צו די שיינענדע שטערן. „משיח! משיח! דער ערלייזער!"

די מלוכה איז געקומען.

די משיח-צייט האָט זיך אָנגעפֿאַנגען.

II.

ווי לאַנג נאָך, אָה גאָט, ווי לאַנג נאָך!

דער דאָזיגער פערצווייפעלטער געשריי פון די יאָהר־הונדערטע וועט זיך שוין מעהר ניט לאָזען הערען.

אין דער צייט וואָס דאָס פאָלק ישראל איז געווען צושפרייט און צו־זייט און די וועלט פול מיט זינד, זיינען די העכערע און די נידעריגערע וועלטען געווען פונאַנדערגעטהיילט איינע פון די אַנדערע, און די פיער אותיות פון דעם שם, פון גאָט'ס נאָמען זיינע געווען אָבגעזונדערט, מען האָט זיי ניט געטאָרט אויסריידען אינאיינעם. וואָרים גאָט אַליין איז געוואָרען אונפאָלקאָם דורך דעם וואָס זיין הייליגער צוועק איז געשטערט געוואָרען.

אָבער מיט אַמאָל האָט דער ערלייזער אויסגערעדט דעם שם, און גאָט און די וועלט זיינען ווידער געוואָרען איינס. אָה, וואָס פאַר אַ גע־היימניסטפולע פערוואַנדלונג! די פרעהליכע געשריען זיינען ביסלעכווייז אָבגעשטאָרבען אין נאָך אַ הייליגערע שטילקייט.

פון אַ נאָהנטער מאָשעע האָט זיך פלוצלינג געלאָזט הערען די פייער־ליכע שטימע פון דעם „מועדין“, פון דעם טערקישען חזן, אַרויסגיסענ־דיג זיין געבעט אין דער קאַלטער נאַכט־לופט:

„אַללאַה הו אַקבאַר—גאָט איז גרעסער פון אַלצדינג. ניטאָ קיין גאָט אויסער גאָט, און מחמד איז גאָט'ס נביא.“

שבתאי האָט אַ ציטער געטהאָן: איז דאָס געווען פון קעלט אָדער האָט איהם דאָס האַרץ עפּעס אונבעשטימטעס פאָראויסגעזאָגט?

III.

ס'איז געווען די צייט פון משיח'ישע חלומות. און דעם פערגאַנגענעם יאָהרהונדערט האָבען זיך בעוויזען מאָדנע פיגורען פון נביאים און קדושים און העבראעישע טרוימער. פון דער פינסטערניש און פון וויטען מזרח איז געקומען דוד ראובני, פאָהרענדיג קיין איטאַליען דורך די מדבריות פון נוביא, אום צו שאַפען געוועהר צו בעפרייען פאַלעסטינאַ פון די מחמד'אַנער. דאָס איז געווען אַ דונקעלער קליינער מאַן, וועלכער איז געוואָרען אַן איינפאַכער סקעלעט דורך די שטענדיגע תעניתים. אויף זיין ווייסען פערד איז ער געפאָהרען צום וואַטיקאַן זיך זעהן מיט דעם דעמאָלדיגען פאַפּסט קלעמענטיוס, וועלכער האָט איהם אויפגענומען בכבוד גדול. אין פאָרטוגאַל — וואו דוד ראובני האָט אַריינ־

געשיקט פֿאַר זיך אַ זיידענע פֿאָהן מיט די ע ש ר ו ת ה ד ב ר ו ת דערויף
און איז אויפֿגענומען געוואָרען פֿון דעם קעניג מיט אַן עהרען־פּראָצעסיאָן
— האָט אַ מאַראַנען־מיידעל, וועלכע האָט געזעהן אין חלום משה'ן
און די מלאכים, געוואָלט פֿיהרען איהרע ליידענדע ברידער צוריק אין
היילינגען לאַנד אַריין, און זי איז פֿערברענט געוואָרען פֿון דער אינקוויזיציע.
ד י אָ ג אָ פּ י ר ע ס — אַ שעהנער און בריליאַנטער יונגערמאַן און אַ קריסט
פֿון געבורט—האָט צוריק אָנגענומען די אמונה פֿון זיינע פֿאָטערס, און אונ-
טער דעם נאָמען ש ל מ ה מ ו ל כ ו האָט ער פֿערבראַכט זיין קורץ לעבען
אין פּראָפֿעטישע ענטציקונגען און אין שרעקליכע יסורים פֿון מאַרטירעריי.
ער האָט געוואָלט בעקעהרען דעם פּאַפּסט צום יודענטהום, און זאָגענדיג
נביאות, אַז עס וועט קומען אַ מבול אויף רוים און אַ מורא'דיגע ערדציטערניש
אין ליסאַבאָן—וואָס איז אויך מקוים געוואָרען—האָט איהם דער וואַטיקאַן
בעעהרט מיט אַ פֿרעהליכען טויט אין דער שטאָדט מאַנטואַ, וואו מען האָט
איהם, לויט דעם קייזערס בעפֿעהל, אַרויפֿגעוואָרפֿען אויף דעם ברענענדען
קאָסטיאָר. און אין די דאָזיגע אונרוהיגע און שרעקליכע צייטען פֿאַר די
אידען האָבען זיך מיט אָט די אויסערליכע צרות זייערע פֿערמישט אַ גאַנ-
צע מאַסע פֿון אינערליכע טרוימען. דער ז ו ה ר, דאָס בוך פֿון ליכט, וואָס
איז פֿערפֿאַסט געוואָרען אין דרייצעהנטען יאָהר־הונדערט און איז אין יע-
נער צייט אָבגעדרוקט" געוואָרען צום ערשטען מאָל, האָט וואָס וויטער אַלץ
מעהר פֿונאַנדערגעגאָסען זיינע ליכטיגע שטראַהלען איבער יעדער גהעטאָ.

אין דעם דאָזיגען ספר זיינען אַנטפּלעקט געוואָרען די סודות וועגען
משיח'ן: אליהו הנביא, די גאַנצע פּמליא של מעלה, מלאכים, גייסטער,
דערהויבענע נשמות, און די צעהן „כחות הנפש" האָבען זיך אַלע פֿער־
אייניגט צו בעגייסטערען זיינע פֿערפֿאַסער, זיי צו לערנען די צוויי־
געשלעכטליכע נאַטור פֿון דעם רבונו של עולם, און ענטדעקען פֿאַר זיי די
אמת'ע בעדייטונג פֿון דער ת ו ר ה, וועלכע איז ביז דאַן געלעגען בעהאַל-
טען אין די פּינטעלאַך און פּאַסיקלאַך פֿון דעם חומש, אין די נקודות און
די טראָפּ, און זאָגאַר אין די מעגליכע פֿערוואַנדלונגען פֿון די אותיות.
ל ו ר י א, דער גרויסער דייטש־עגיפּטישער מקובל, מיט דעם איטאַליעני־
שען אַלכימיסט װ י ט אַ ל, האָבען זיך אַוועקגעלאָזט צו דעם קבר פֿון ר'
שמעון בר יוחאי, דעם מחבר פֿון'ם „זוהר," ווי מען האָט דאַן געגלויבט.
לוריא'ן גופא, וועלכער האָט גיכער ליעב געהאַט די שטילקייט און די איינ-
זאַמקייט פֿון דעם נילוס־לאַנד איידער דעם גערויש פֿון'ם בית המדרש,
וועלכער איז געגאַנגען אָנגעטהאָן אין ווייסען אום שבת און האָט געטראָ־
גען אַ פֿיער־פֿאַכען בגד, נאָך די פֿיער אותיות פֿון דעם שם, וואָס מען

טהאָר ניט אויסריידען, און וועלכער האָט געקענט אַרונטערברייגגען נשמות פון הימעל דורך דעם וואָס ער פלעגט פערבייטען און איבערשטעלען די דאָזיגע אותיות פון'ם שם, איהם אַליין האָט מען געהאַלטען פאַר דעם משיח בן יוסף, וועלכער דאַרף קומען פאַר דעם אמת'ן משיח בן דוד. ס'איז געווען די פולע צייט. „דער קץ, די גאולה איז ביי דער האַנד," האָבען די מקובלים אין איין קול געשריען. די אידען האָבען גע־ליטען אַזוי פיעל און אַזוי לאַנג. די שוואַרצע פעסט האָט שיטער געמאַכט זייערע בעפעלקערונגען, די קרייץ־ציהער האָבען זיי געפלינדערט און געמאָרדעט, פון שפאַניען און פאָרטוגאַל האָט מען זיי אָהן רחמנות אַרויסגעיאָגט, און די אינקוויזיציע האָט זיי פערברענט אין די טויזענדער, איבעראַל האָט מען זיי געבראַנדמאַרקט און ערנידעריגט, — וואָס זשע איז דער חידוש, אַז זיי האָבען געפיהלט, אַז דער בעכער פון זייערע צרות איז פול, אַז די גאולה איז ביי דער האַנד, אַז גאָט וועט זיי אויסלייזען פון גלות און וועט אויפ־הויבען זיין פאָלק ישראל איבער אַלע גוים! „אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח ואף על פי שיתמהמה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבא" (איך גלויב באמונה שלמה, אַז משיח וועט קומען, און כאָטש ער וועט זיך פערזאַמען, דאָך וואַרט איך אויף איהם יעדען טאָג ער זאָל קומען).

דאָס איז געווען זייער טאָג־טעגליכער גלויבען.

אין טערקיי האָבען זיך די אידען אַ שטיק צייט געהאַלטען פעסט אויף די פיס, קאָנקורירענדיג מיט די ווענעציאַנער אין דעם שיף־האַנדעל און מיט די גראָן־ווייזירען אין דער שעהנקייט פון זייערע הייזער, גערטנער און זומער־שטיבער. דאַן ווען יוסף איז געווען דער דוכס פון נאַקסאָס און שלמה אשכנזי — באָטשאַפטער אין ווענעדיג; ווען די שטאָדט טבריא איז געוואָרען אַ ניי־ירושלים, פערפלאַנצט מיט טוט־בוימער; ווען רייכע דאָקטוירים האָבען געשריבען עלעגאַנטע לאַטיינישע שירים; אין יענע טעג איז די האָפנונג אויף משיח'ן געווען שוואַך און דונקעל. נאָר זי האָט זיך פונאַנדערגעפלאַקערט מיט אַ געוואַלדיגער קראַפט, ווען זייער כח און זייער גדולה איז אָבגעשטאָרבען מיט דעם כח און גדולה פון דער טערקישער מלוכה; ווען דער „האַרעם" און די יאַניסאַרען פון איין זייט און די טערקישע רייטער פון דער אַנדער זייט האָבען זיך צווישען זיך צוטהיילט מיט דער מאַכט, און די אידען זיינען געווען די ערשטע, וועמען די צווישעטע פאַשאַס האָבען געדריקט און געשטיקט, אָבטהיילענדיג זיי פון די מחמד'אַנער מיט אַ ספּעציעלען צייכען — דעם שוואַרצען טורבאַן אויף'ן קאָפּ. ס'איז געווען אַ רב פון דער טערקיי, וועלכער האָט אָנגע־שריבען דעם טעקסט פון'ם „שלחן ערוך" צו פעראייניגען דאָס פאָלק ישראל

און וואָס גיבער צו ברייננגען די גאולה, און זיין תורה איז אָנגענומען גע-וואָרען ווייט און ברייט איבער דער גאַנצער וועלט.

און ניט נור האָט דאָס פאָלק ישראל אַליין געטרויסט פון דער נאָהנ-גאולה, נאָר דער קלאַנג, אַז משיח דאַרף באַלד קומען האָט זיך הויך פער-שפרייט צווישען די אַנדערע נאַציאָנען. די וועלט האָט צוריקגעקוקט צו דעם געהיימניספולען מזרח, דאָס וויגעלע פון דעם געטליכען. אין'ם ווייטען אינזעל פון ענגלאַנד האָבען ניכטערע פיורעטאַנער געוואַרט אויף דעם „יאָהר־טויזענד" און אויף דער „פינפטער מלוכה פון דער ענטפלעקונג" — מחמת די פיער רשעות'דיגע מלוכות פון בבל, פרס, יון און רוים זיי-נען שוין געווען פערביי — און אַז מ נ ש ה ב ן י ש ר א ל פון אַמסטערדאַם האָט געבעטען ק ר אָ מ ו ו ע ל'ן ער זאָל צוריק אַריינלאָזען די אידען קיין ענגלאַנד, איז זיין טענה געווען, אַז זיי וועלען אויף אַזאַ'ן אופן צוזייט און צושפרייט ווערן צווישען אַלע פעלקער, און עס וועלען מקוים ווערן די נבואות פון דעם תנ"ך וועגען דער גאולה. ס'איז קיין שום ספק ניט, די צייטען זיינען געווען רייף פאַר דעם געבורט פון אַ משיח.

IV.

ער איז געווען מאָדנע און איינזאַם פון קינדוואייז אָן, דער דאָזיגער הייליגער זוהן פון'ם סמירנער קאָמיסיאָנער. ער האָט ניט געהאַט קיין חברים, מיט וועמען זיך צו שפּיעלען, קיינע פון די געוועהנליכע קינדער-שע געוואוינהייטען. ער פלעגט אַרומוואַנדערן איבער די משופע'דיגע געס-לאַך פון דער שטאָדט, וועלכע האָבען אויסגעזעהן אַזוי ווי אויסגעהאַקט אין אַ גרויסען פעלז, אָדער איבער די לאַנגע באַזאַרען מיט די הילצערנע דעכער, און ס'האָט אויסגעוויזען, אַז ער קוקט זיך אַזוי ווייניג אום אויף דאָס פאַנטאַסטישע קוליערטע בילד, ווי אויף די מיסט אונטער זיינע פיס, אָדער אויף די מחנות פון אונגעהייער גרויסע גמלים, וואָס ביי דעם קלאַנג פון זייערע גלעקלאַך פלעגט ער זיך מעכאַניש אָברוקען צו דער וואַנד. און דאָך האָט ער געמוזט זעהן וואָס עס טהוט זיך אַרום איהם, וואָרים אַז ער פלעגט אָנטרעפען אויף'ן וועג עפּעס, וואָס האָט געליטען — אַ קינד, אַן אויסגעמאַרעטען הונד, אַ קריפּעל אָדער אַ מצורע — פלעגען זיך די אויגען ביי איהם אָנפילען מיט טרעהרען. צייטענווייז פלעגט ער שטעהן ביים ברעג ים און אַרויסקוקען מיט בייַנקענדע, פאַרשענדע בלי-קען העט ווייט, און אָפּט־מאָל פלעגט ער אָבליגען שטונדען לאַנג אויף דעם פעלד, וואָס איז געלעגען איינזאַם הינטער דעם געדיכטען פּאָרט.

אין דער קליינער, איינגער תלמוד־תורה, וואו הונדערטער קינדער האָבען אינאיינעם געלערנט חומש איף'ן קול, איז ער אויך געווען איינזאַם און אַליין; שפּעטער, בחור־ווייז, אַז ער איז געזעסען אויבען־אָן ביי דעם גרויסען גאון יוסף אסקאַפּאַ אין דער ישיבה, איז ער געבליבען דער זעלבער צוריקגעצויגענער גייסט. גיכער פון זיינע חברים האָט ער משיג געווען די פּלפּולים און די האָר־שפּאַלטערייען, אין וועלכע די רבנים פּלעגען זיך אָפּט אַריינלאָזען, נאָר פּונקט אַזוי גיך ווי ער האָט געקענט בעגרייפען עפּעס, האָט ער עס אויך געקענט אַוועקמאַכען מיט דער האַנד. שוין אין דער ערשטער צייט, וואָס ער איז געווען אין דער ישיבה, האָט זיך אין זיינע ענטפערס געהערט אַ טאָן פון אונצופריעדענהייט, און באַלד האָט ער אַוועקגעוואָרפען די דאָזיגע טרוקענע פיין־שפּיציגקייטען און האָט זיך אַזוי יונג אַריינגעלאָזט אין די מיסטיציזמען, אין די פאָעטישע בעגייס־טערונגען און אין די זעלבסט־מאַרטירערייען פון דער קבלה. די פערוואַנדלונגען פון די נשמות, די מיסטישע בעהויפּטונגען, דאָס אַרויס־רופען פון די גייסטער, די בעשאַפונג פון דער וועלט דורך אַטריבוטען, אָדער ווי אַזוי די שכינה האָט זיך קאָנצענטרירט אין זיך אַליין, כדי צו ענטדעקען דאָס ענדליכע פּיעלע פון דעם אונענדליכען איינעם; דאָס זיינען געווען די ליעבלינגס־זאַכען, אין וואָס דער פופצעהן־יעהריגער בחור האָט זיך געגריבעלט.

„מיין לעבען זאָל בעשטעהן פון לערנען," האָט ער געזאָגט צו זיין פאָטער.

„דיין לעבען! אָבער וואָס וועסט דו טהאָן צו דערהאַלטען דיין לע־בען?" האָט מרדכי צבי געענטפערט. „דיינע עלטערע ברידער אַרביי־טען ביידע."

„איז אַוודאי נייטיג, אַז כאָטש איינער פון דיין משפּחה זאָל זיך אָפּ־געבען צו גאָט און צו זיין תורה און זאָל דורך דעם ברענגען אַ ברכה אין דער אַרבייט פון די אַנדערע."

מרדכי צבי האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ. יאָהרען־לאַנג האָט ער גע־לעבט אין עלענד און נויטה. נאָר איצט האָט ער אָנגעהויבען מצליח זיין, אַזוי ווי אַסך פון זיינע ברידער אידען. דער סולטאַן איבראַהים האָט גע־פיהרט אַ בלוטיגע מלחמה מיט די ווענעציאַנער, און שטעלענדיג אין סכנה דעם האַנדעל פון די מזרח־לענדער, האָט ער געטריבען די האָ־לענדישע און ענגלישע סוחרים אַריבערצונעהמען זייערע געשעפטען פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל קיין סמירנאַ. די ענגלישע פירמאַ, פון וועמען מרדכי האָט געקראָגען די אַגענטור, איז געוואָרען רייכער פון טאָג צו טאָג, און

פֿערשטעהט זיך, אַז ער האָט אויך געוואַקסען מיט איהר אינאיינעם. אַזוי איז ער געווען בכח צו האָבען אַ זוהן אַ למדן. ער האָט אַלזאָ ניט געמאַכט קיין שום טענות און האָט זאָגאַר ערלויבט צו מאַכען פֿון זיין הויז אַ ב י ת ה מ ד ר ש, אַ פלאַץ, וואו שבתאי און ניין אויסגעוועהלטע חברים זיינען געזעסען און האָבען געלערענט זוהר און קבלה פֿון אין דער פֿריה ביז ביינאַכט. אָפֿט פֿלעגען זיי איבערלאָזען די לערן־שטוב און אַרויסגעהן אויף דעם הילצערנעם באַלקאָן, וואָס האָט אַרויסגעקוקט אין גאָרטען צו די אָראַנזשען און די פֿלוימען־בוימער. און וואָס רייכער מרדכי איז געוואָרען, אַלץ שטאַרקער האָט ער פֿערגעטערט זיין זוהן, וואָרים צו איהם און צו זיין צדקות, ניט צו זיין אייגענער פֿעהיגקייט און עהרליכקייט, האָט ער צוגעשריבען זיין גרויסע הצלחה.

„אויב די עלטערן ווערן געשטראָפֿט פֿאַר די זינד פֿון די קינדער," פֿלעגט ער זאָגען, „איז דאָך קיין ספק ניט, אַז די גוטע מעשים פֿון די קינדער ווערן בעצאָהלט צו די עלטערן." די גרויסע אַכטונג, וואָס ער האָט געהאַט פֿאַר זיין וואונדערליכען זוהן, האָט זיך באַלד פֿערשפּרייט איבער דער שטאָדט, און שבתאי האָט אָנגעהויבען שטילערהייט פֿערגעטערט ווערן אויך פֿון פֿרעמדע, זייטיגע מענשען.

איינמאָל האָט דער פֿאָטער בעמערקט, ווי דער זוהן האָט עפּעס ווי אונבעוואוסטערהייט דערפֿיהלט די דאָזיגע פֿערגעטערונג. מרדכי צבי איז נאָר וואָס געווען צוריקגעקומען פֿון אַ וויי‏טער נסיעה אין ענגלאַנד, און ער האָט דערצעהלט וועגען די אָנהייגער פֿון דער „פֿינפֿטער מלוכה", וועלכע האָבען נביאות געזאָגט, אַז משיח דאַרף קומען און אַז די אידען וועלען אויסגעלייזט ווערן אין דעם יאָהר 1666.

„טאַטע!" האָט זיך דאָס אינגעל אָבגערופֿען. „דאַרף ניט משיח געבוירען ווערען אום תשעה באב?"

„פֿערשטעהט זיך," האָט מרדכי געענטפֿערט, און דאָס האַרץ האָט איהם מורא'דיג געקלאַפּט. „ער וועט געבוירען ווערן אין דעם זעלבען מורא'דיגען טאָג, ווען אונזערע ביידע בית המקדש'ן זיינען חרוב געוואָרען — אַלס צייכען פֿון טרייסט, ווי עס שטעהט געשריבען: „און איך וועל אומקעהרען צוריק די געפֿאַנגענע פֿון יהודה און די געפֿאַנגענע פֿון ישראל, און איך וועל זיי צוריק אויפֿריכטען ווי אין די פֿריהערדיגע צייטען".

דאָס אינגעל איז אַנשוויגען געוואָרען און האָט מעהר גאָרנישט געזאָגט. נאָר איין געדאַנק איז דורגעלאָפֿען ביי ביידען, ביים פֿאָטער און ביים זוהן אין קאָפּ. שבתאי איז געבוירען געוואָרען אום ת ש ע ה ב א ב.

נאָך גרעסער איז געווען דער וואונדער, ווען דער יונגער בחור האָט

אָבגעג׳גט זיין ווייב — די שעהנע חנה. ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, האָט שבתאי געפּאָלגט דעם פּאָטער און חתונה געהאַט מיט דעם מיידעל, וואָס מען האָט איהם געגעבען. אָבער דער יונגער אַסקעט, וועלכער האָט זיך אָבגעזאָגט פון די תענוגי עולם הזה, האָט זיך ניט צוגעריהרט צו זיין פרוי, און דער בית דין האָט איהר אַרויסגעגעבען אַ גט. תפלות, תעניתים און זעלבסט-ענטזאַגונג זיינען געווען די תענוגים פון שבתאי׳ס יוגענד. די רייצענדע אידישע מיידלאַך פון סמירנא, אין זייערע ברייטע הויזען און אויסגעבלויזטע יאַקלאַך, האָבען ניט געהאַט קיין שום ווירקונג אייף איהם, כאָטש זייערע שעהנע פּנים׳ער זיינען ניט געווען פערשלייערט ווי די טערקישע פרויען, און כאָטש ס׳איז זיי ניט פערוועהרט געווען צו לאָזען הערען זייערע זיסע שטימען שבת ביים טיש, ווי ס׳איז דער מנהג ביי די פרומע אידען פון מערב-אייראָפּאַ. אומזיסט האָבען די מיידלאַך געטראָגען רויזען אונטער זייערע אויערן און אין די האָר, אַלס צייכען, אַז זיי זיינען גרייט געפיהרט צו ווערען אונטער דער חופּה. נאָר מרדכי, וועלכער האָט מורא געהאַט, דער זוהן זיינער זאָל חלילה ניט עובר זיין אויף דעם געבאָט, וואָס זאָגט, אַז בלייבען זיצען אַ בחור הייסט לעבען אין זינד, האָט איהם געפונען אַ צווייטע פרוי, נאָך שעהנער ווי די ערשטע; נאָר דער יונגער מאַן איז אַלץ געבליבען צוריקגעצויגען און קאַלט, און ער איז גאָר אין גיכען אומגעקעהרט געוואָרען צוריק צו זיין בחור׳שען צושטאַנד.

„אַצונד וועט די תורה זיין מיין איינציגע כלה,״ האָט ער געזאָגט.

בלינד צו דעם רייץ פון דער פרוי, איז דער יונגער, שעהנער און רייכער שבתאי זיך געגאַנגען זיין איינזאַמען וועג, און אַ בעגייסטערטע קליינע מחנה פון נאָכפאָלגער נאָך איהם. זעלטען ווען זיי פלעגען שטערען זיין איינזאַמקייט מיט זייער פערגעטערענדער בעגלייטונג. אַז ער פלעגט אַריינגעהן אין ים, אין דער פריה און ביינאַכט, זומער און ווינטער, פלעגען זיי אַלע בלייבען שטעהן פון וויטען; ביי טאָג פלעגט ער מתפלל זיין ביי דעם קוואַל, וואָס די קריסטען האָבען גערופען „סאַנקטאַ וועגעראַנדאַ״, ניט וויט פון דעם אידישען בית עלמין, און ביינאַכט פלעגט ער ליגען אויסגעצויגען איבער די קברים פון די צדיקים, אויסגיסענדיג זיין האַרץ אין אַ שטילען געבעט, אין דער צייט וואָס די שאַקאַלען האָבען געבוילען אין דער איינזאַמער פינסטערניש און דער ווינד האָט געוואָיעט אין די בערג.

נאָך צייטענווייז פלעגט ער ריידען מיט זיינע נאָכפאָלגער מכח די געטליכע סודות און די מורא׳דיגע ענוים און זעלבסט-מאַרטירערייען, וואָס

נור דורך זיי אַליין וועלען די מענשען נייגעבוירען ווערען און די מלוכה וועט קומען; און אָפֿטמאָל פֿלעגט ער זיי זינגען שפּאַנישע ליעדער מיט זיין זיסען, ציטערנדען קול — מאָדנע קבלה-שירים, פֿערפֿאַסט פֿון איהם אַליין אָדער לוריא, און אָנגעפּאַסט צו טרויעריגע נגונים, פֿול מיט סודות'דיגער ליידענשאַפֿט. און אין די דאָזיגע שירים איז די ליעבשאַפֿט צו דער פֿרוי, וועלכע ער האָט פֿערוואָרפֿען, צוריקגעקומען מיט אַזאַ שטאַרקען אויסדרוק, וואָס האָט דערמאָנט אָן שלמה'ס שיר השירים, און האָט ביי זיינע אָנהייגנער אין די אויגען אויסגעזעהן אַזוי טיעף ווי יענע אַלטע אַלעגאָריע. ער האָט געזונגען:—

דאָרט דעם קעניג'ס טאָכטער ליגט
אין קריסטאָל-קלאָהרען וואַסער,
מעליסעלדאַ.
עס לאַסטשעט זי דאָס וואַסער
און דריקט זי צו צו זיין ברוסט,
מעליסעלדאַ.
פֿון איהר באָד איז זי אַרויס
ריין און ווייס ווי שנעע דער לייב,
מעליסעלדאַ.
ווי קרעלען איהרע ליפען,
מוטערפערל איהרע צייהן,
מעליסעלדאַ.
און מיט זיסען שטאָלצען ליכט
איז בעגאָסען איהר געזיכט,
מעליסעלדאַ.
די אויגען — פֿיילענבויגען,
דאָס מויל — אַ דופטענדע רויז,
מעליסעלדאַ.

און טרעהרען פֿון פֿערגעטערונג זיינען געשטאַנען ביי די בעגייס־טערטע צוהערער אין די אויגען פֿאַר מעליסעלדאַ'ן, וועלכע איז ביי זיי געווען משיח'ס געהיימניספֿולע כלה.

V.

און כאָטש דער שטילער שבתאי האָט קיין וואָרט ניט געזאָגט וועגען משיח'ן אָדער וועגען זיין שליחות צו די אידען, קיין וואָרט ניט אַ חוץ דאָס איינציגע וואָרט דאָרט ביים ברעג ים, דאָך האָבען די נאָכפֿאָלגער

זיינע, פריהער בסוד, דערנאָך גאַנץ אָפען, פערשפרייט איבער סמירנאַ די נייעם מכח זייער משיח.

זיי זיינען ניט אַלע געווען יונגע מענשען, אָט די ערשטע נאָכפאָלגער פון שבתאי צבי. קיינער האָט ניט אַזוי שטאַרק געגלויבט אין איהם ווי דער אַלטער גרייז-גראָער געלערענטער מאַן משה פינייראַ. נאָר די צאָהל פון די צווייפלער איז פונדעסטוועגען געווען אַ סך גרעסער איידער די צאָהל פון די גלויביגע. שבתאי איז בעטראַכט געוואָרען פאַר אַ משוגע'נעם. ער פלעגט זיך זעלטען צונויפקומען מיט דער גרויסער מאַסע פון זיינע ברידער, בלויז ביי רעליגיעזע צערעמאָניעס, און ביי די דאָזיגע געלעגענהייטען פלעגט ער גראָד געהן אין די אָרעמסטע הייזער פון דעם אידישען אָרעמען קוואַרטאַל. און אין איינעם פון אָט די וואוינונגען, וואָס איז בעשטאַנען פון איין איינציגען חדר, האָט זיך זיין כח הנסתר, זיין פערבאָרגענע קראַפט, ווידער אַמאָל אַנטפּלעקט. ס'איז אַ ברית-מילה געווען, דאָס ניי-געבוירענע קינד איז געווען אַ בכור; און אַז אַלעס איז שוין פאַרטיג געוואָרען פאַר דער צערעמאָניע און דער מוהל איז געשטאַנען גרייט, האָט איהם שבתאי געבעטען ער זאָל וואַרטען אַ ווײַלע. אַ האַלבע שעה איז אַריבער.

„אויף וואָס וואַרטען מיר?" האָבען די געסט ענדליך געסמייעט איהם צו פרעגען.

„אליהו הנביא איז נאָך ניטאָ," האָט ער געענטפערט.

אין אַ ווײַלע אַרום האָט ער אַ מאַך געטהאָן מיט דער האַנד, אַז מען קען אָנגעהן מיט דער צערעמאָניע. מיט אַ הייליגער אימה האָבען זיי געקוקט אויף דעם ליידיגען שטוהל, וואו נור שבתאי'ס בעגייסטערטע אויג האָט געקענט בעמערקען די הימלישע פאָרמע פון דעם אור-אַלטען נביא.

אָבער די אַלטע ישיבה פון די תלמידי חכמים אין סמירנא איז געווען מלא חימה אויף דעם נייעם נביא, דער עיקר ווען זיינע אָנהייננגער האָבען פונאַנדערגעטראָגען איבעראַל זיין ערקלעהרונג דאָרט ביים ברעג ים. מען האָט איהם געשיקט רופען צו די רבנים, וועלבע האָבען געפאָדערט פון איהם דין וחשבון פאַר זיין געוואַגטע טהאַט.

„דו האָסט געסמייעט אויסריידען דעם הייליגען שם!" האָט געשריען יוסף איסקאַפאַ, זיין אַלטער רבי. „וואָס! זאָלען דיינע אונהייליגע ליפען פעראונריינינגען די הייליגע אותיות, וואָס אפילו אין דער צייט פון ישראל'ס גרויסקייט האָט בלויז דער כהן גדול געמעגט אַרויסריידען אין קדשי הקדשים אום יום כפור?"

„ס'איז אַ געטליכער סוד, וואָס נור איך אַליין ווייס,” האָט שבתאי געענטפערט.

אָבער די רבנים האָבען געשאָקעלט מיט די קעפּ און אַרויפגעלייגט אַ חרם אויף איהם און זיינע נאָכפאָלגער. אַ מאָדנער ליכטיגער גלאַנץ האָט בעדעקט שבתאי'ס געזיכט. ער איז אַוועק צום קוואל און האָט מתפלל געווען צו גאָט.

„איך דאַנק דיר, אָה פאָטער אין הימעל,” האָט ער געזאָגט, „וואָס דו האָסט מיך אַנטפּלעקט פאַר זיך אַליין. אַצונד ווייס איך, אַז מיינע אייגענע יסורים און ענוים זיינען ניט געווען אומזיסט.”

נאָר דער חרם אויף די שבתאי צבי'ניקעס האָט ניט איינגעשטילט די אויפרעגונג פון דער סמירנער אידישער קהילה, וועלכע האָט זיך נאָך פערגרעסערט דורך די משיח'ישע טרוימען, וואָס זיינען געקומען אַהין פון מערב-אייראָפּאַ. אין ענגלאַנד איז אויפגעשטאַנען אַ סעקטע פון קריסטען, וועלכע האָבען געגלויבט אין תנ"ך און געאַרבייט, אַז תורת משה זאָל אָנערקענט ווערן אַלס דאָס געזעץ פון דער מלוכה.

פון איין קריסטליכען לאַנד צום אַנדערן איז דער קלאַנג מכח משיח'ן און מכח דער גאולה פון'ם אידישען פאָלק אַריבער אויף די פיבערישע ליפען פון הייסע מאמינים. אַ טהייל פון זיי האָבען געגלויבט, אַז משיח וועט אין יוני 1666 קומען צום סולטאַן, צונעהמען ביי איהם זיין קרוין דורך דעם כח פון מוזיק אַליין, און איהם אַוועקפיהרען אין קייטען ווי אַ געפאַנגענעם. דאַן וועט ער פערשווינדען אויף ניין חדשים צייט, די אידען וועלען דערווייל אויסשטעהן די שרעקליכסטע ענוים קשים; נאָר ער וועט קומען צוריק, רייטענדיג אויף אַ הימלישען לייב מיט אַ צוים, וואָס וועט יין געמאַכט פון זיבען-קעפּיגע שלאַנגען; און ער וועט צוריקברייננגען י פערלאָרענע צעהן שבטים פון יענער זייט טייך סמבטיון, און ועט אָנערקענט ווערן פאַר שלמה'ן דעם קעניג פון דער גאַנצער וועלט; ון דער בית המקדש וועט אַראָב פון הימעל אַ פאַרטיגער, כדי די אידען אָלען דאָרט קענען מקריב זיין זייערע קרבנות. אָבער די דאָזיגע האָפ-ונגען האָבען ניט געפונען קיין פּלאַץ אין די הערצער פון די אידישע נהיגים אין סמירנאַ, וואו איינגע'עקשן'טע ספרדים האָבען זיך פערנומען ויט אַרבייט און האַנדעל. וואָס איז שייך צו די שנאָרערס, די בעטלער, אָס האָבען געלעבט אויף'ן רעכנונג פון אַנדערע, זיי זיינען נאָך געווען עהר איינגע'עקשן'ט איידער די אַרבייטער. דערפון האָבען זיך גענומען טענדיגע רייסערייען און מחלוקות, ביז וואַנען די רעגירונג האָט ענדליך רויסגעיאָגט דעם פערהאַסטען שבתאי פון סמירנאַ. אַז ער האָט דערהערט

דעם בעפעהל, האָט ער געזאָגט: „וואָס זשע, אָט אַפּנים דאָס פאָלק ישראל איז ניט אין גלות?" ער האָט זיך אָבגעזעגנט מיט זיינע ברי־דער און מיט זיין פאָטער, וועלכער איז געוואָרען אַלט און שוואַך און האָט געליטען פון רעמאַטיזם און אַנדערע קראַנקהייטען.

„דו האָסט מיר געבראַכט פערמעגען," האָט זיך דער אַלטער מרדכי אָבגערופען מיט אַ ביטער געוויין; „אָבער איצט וואָלט איך בעסער גע־וואָלט פערלירען מיין פערמעגען איידער דיך. אַך, איך שטעה שוין מיט איין פוס אין קבר, און מיין הייליגער זוהן וועט ניט צומאַכען די אויגען מיינע, און וועט ניט וויסען ווען צו זאָגען קדיש נאָך מיין פערשטאָרבע־נער נשמה."

„ניין, וויין ניט, פאָטער מיינער," האָט שבתאי געזאָגט. „די נשמות געהען אַוועק — נאָר זיי וועלען צוריק קומען."

VI.

ער האָט געוואַנדערט דורך די מזרח־לענדער, איבעראַל געווינענדיג אָנהיינגער, איבעראַל דיסקרעדיטירט. קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט איהם געזעהן, און אַטהען, טהעסאַלאָניקאָ און קיירא.

פאַר דעם אידען גופא איז דאָס ארומפאָהרען ניט שווער געווען אין יענע טעג. איבעראַל האָט ער געפונען מענשען פון זיין ראַסע. די בלוט־פער־וואַנדשאַפט איז געווען אַ גאַראַנטיע אַז ער וועט איבעראַל זיין ווילקאָמען: לשון קודש איז געווען די שפּראַך, אויף וואָס אַלע האָבען זיך געקענט צו־נויפריידען. איבערהויפט דעם געלערנטען גאַסט האָט מען אויפגענומען מיט כבוד. נאָכדעם ווי מען האָט איהם אונטערהאַלטען אויף אַ גרויסאַרטיגען אופן, האָט מען איהם ביים אָברייזען מיטגעגעבען אַלערליי מתנות, איהם אויסגעזוכט אַ קאַראַוואַנע, מיט וועמען צו פאָהרען, בעצאָהלט אַלע הוצאות און זאָגאַר געשאַפט אויסלייז־געלד, ווען ער איז חלילה אריינגעפאַלען אַלס געפאַנגענער ביי גזלנים אין די הענד.

אין דער טערקישער הויפּט־שטאָדט האָט דער פערטריבענער געהאַט אַ געמישטען קבלת פנים. און דעם גרויסען אידישען קוואַרטאַל פון חאַסקוי, מיט זיין געדיכטער בעפעלקערונג פון קליינע סוחרים, האָט ער געפונען אַסך אָנהיינגער און אַסך געגנער. קאָנסטאַנטינאָפּאָל איז געווען אַ נעסט פון שטעכער און וואוילע יונגען. דער בעריהמטער בעל־דרש׳ער א ב ר ה ם ה י כ י נ י, איינער פון די ערשטע מאמינים, האָט געזעהן ברוח הקודש, אַז מען מוז אויפעפענען אַ קבר אויף׳ן אַלטען „בית חיים". ער האָט איינ-

געלאַדען די צווייפֿלענדע רבנים זיי זאָלען אַליין גראָבען די ערד. ס'איז געווען זעהר אַ שווערע אַרבייט, אַ צו האַרטע שטיק ערד, דאָך האָבען זיי אַזוי לאַנג געגראָבען, ביז וואַנען זיי זיינען געקומען איבער אַ טאָפּ פֿון ערד און אינעוויינינג איז געלעגען אַ געשריבענער פּאַרמעט מיט אָט די ווערטער: „איך אברהם, בין געווען פֿערשפּאַרט פֿערציג יאָהר אין אַ מערה. איך האָב זיך געוואונדערט וואָס די צייט פֿון נסים איז נאָך ניט געקומען. מיט אַמאָל דערהער איך אַ קול, וואָס רעדט צו מיר: „אַ זוהן וועט גע־בוירען ווערען אין'ם יאָהר פֿיער טויזענד דריי הונדערט זעקס און אַכציג לבריאת העולם און ער וועט זיך רופֿען שבתאי. ער וועט אונטערדריקען די גרויסע שלאַנג, וואָרים ער איז דער אמת'עם משיח און ער וועט מלחמה האַלטען אָהן כלי זין."

און ווירקליך, אָהן געוועהר האָט שבתאי מלחמה געהאַלטען, כמעט אָהן ווערטער. אפילו דער אַלטער פּאַרמעט האָט ניט איבערציינגט די אָב־לאַכער, נאָר שבתאי האָט זיך פּונקט אַזוי וויינינג אומגעקוקט דערויף ווי זיי אַליין. ער האָט זיך צו קיינעם ניט אַרויסגעגעבען. אין אָבענד פֿלעגט מען בעמערקען זיין הויכע, מאַיעסטעטישע פֿיגור מיט זיין לאַנגען שוואַר־צען באָרד אויף'ן בית עלמין, וואו ער פֿלעגט מתפּלל זיין ביי די קברים פֿון די פֿרומע לייט. מען פֿלעגט איהם זעהן גאַנץ פֿריה, שטעהענדיג ווי אַ סטאַטוע אויף זיין הילצערנעם באַלקאָן, וואָס האָט אַרויסגעקוקט צום „גאָל־דענעם האָרן". אין די טעג, וואָס ער האָט ניט געפֿאַסט, פֿלעגט ער זיך בענוגנען מיט דער איינפֿאַכסטער שפּייז, וואָס קען נאָר געבען. יעדען טאָג פֿלעגט ער זיך אַליין שמייסען. קליינע קינדער האָבען געהאַט אַ צובונד צו איהם, און ער פֿלעגט זיי פֿערוואַרפֿען מיט צוקערקעס און מיט זיסע, ליעבליכע שמייכלען. אַז ער פֿלעגט אַרומגעהן לאַנגזאַם און פֿערטראַכט איבער די מיסטיגע, אָנגעהיצטע גאַסען, זיך אָנשטויסענדיג אָן טרעגער, אייזלען, דערווישען, שרייבער, פֿרוכט־הענדלער, פֿערשלייערטע פֿרויען און בעטלער, האָט זיך זיין געשטאַלט אויף אַ מערקווירדיגען אופֿן אַרויסגעזועהן צווישען דער מאַסע פֿון פֿערשיעדענאַרטיגע פֿוס־געהער. טערקישע שעהנהייטען האָבען אַרויס־געקוקט פֿון זייערע פֿענסטער־לאַך, האַנדעלס־לייט, זיצענדיג מיט די פֿיס הינטער זיך און רויכערענדיג זייערע נאַרגילעס, האָבען אויפֿגעהויבען זייערע קעפּ, ווען ער פֿלעגט פֿער־ביינעהן דורך די געוועלבטע געסלאַך פֿון דעם גרויסען באַזאַר. איינמאָל איז ער פֿערבייגעגאַנגען דעם שקלאַפֿען־מאַרק, וואו שעהנע טשערקעסינען און גרוזינקעס פֿלעגען אויפֿגעקויפֿט ווערן פֿאַר די פּאַלאַצען פֿון'ם באָס־פֿאָרוס, און ער איז געוואָרען אויסער זיך פֿאַר פֿערדרוס איבער דעם פֿער־

דארבענעם לעבען פון דער הויפט שטאדט, מיט איהרע רייך־פערפוצטע פאשאס און שטאָלצע קריגער, איהרע הונדערטער מאשען און באָרדעלען, איהרע גרויזאַמע ריכטער און נאַרישע טאַנצענדע דערווישען. און איינמאל, הערענדיג ווי א מחמד'אַנער, וועלכער האט אנגעטריבען זיין אייזעל, האט זיך צוביזערט אויף איהם און איהם גערופען „איד!", האט זיך זיין הארץ אנגעצונדען מיט א גערעכטען צארן. ווארים באמת גערעדט, האט דאך בלויז דאס פאלק ישראל אויסגעקליבען גערעכטיגקייט פאר זיין ציעל — א קליינע נאציאן, וועלכע דארף ראטעווען די גאנצע וועלט און אראבברינגען די מלוכה פון גאט. נאר, אך! דאס פאלק ישראל אליין איז נאך אויך פול מיט זינד, איינגע'עקשן'ט און אונגלויביג.

„וועה! וועה!" האט ער געשריען הויך אויף'ן קול צו זיינע ברידער, אריינקומענדיג אין דעם אידישען קווארטאל. „אייערע זינד וועלען אייך בעצאהלט ווערען. ווארים וויסען זאלט איהר, אז ווען גאט האט בעשאפען די וועלט, האט ער עס ניט געטהאן מחמת נויטווענדיגקייט, נאר אוים ריינער ליעבשאפט, און כדי די מענשען זאלען איהם אנערקענען אלס זייער בורא און אויבער־הארר. אבער איהר בעצאהלט איהם ניט מיט ליעבע פאר ליעבע. וועה! וועה! עס וועט אראב א פייער אויף קאנסטאנטינאפאל און וועט פערברענען אייערע הייזער און אייער גאנצע האב און גוטס."

דאן האט ער זיך פונאנדערגעשלוכצעט ווי א קליין קינד; אין א מערקווירדיגען עקסטאז האט זיך די נשמה זיינע עפעס אזוי ווי אבגעטהיילט פון זיין גוף און ארומגעשוועבט מיט ליעבע איבער דעם גאנצען המון. יענע גאנצע נאכט האבען זיינע נאכפאלגער געהערט, ווי ער האט הויך אויף'ן קול און מיט הייסע טרערען געבעטען גאט און געזאגט תהילים מיט זיין זיסען, אומעטיגען קול, ארומגעהענדיג ביי זיך אין צימער ארויף און אראב.

VII

אין קאנסטאנטינאפאל האט איהם א שליח פון דמשק געבראכט א בריעף פול מיט לויב פון זיין געטריישטען נאכפאלגער, נתן העזתי.

נתן איז געוועזן אן ענטהוזיאסטישער יונגער מאן, דער זוהן פון א ירושלים'ער משולח. מיט א שטיקעל צייט פאר דעם האט ער חתונה געהאט מיט דער שעהנער אבער איין-אויגיגער טאכטער פון א רייכען פארטוגעזישען אידען, וועלכער האט זיך אריבערגעצויגען פון דמשק אין דער שטאדט עזה. זייענדיג רייך און זעהר פרום, האט זיך נתן אבגעגעבען

מיט לייב און זעעל צו פערשפרייטען איבעראל די ידיעה וועגען משיח'ן און דעם גלויבען אין זיין קומען. פון דאן אן איז ער געווארען און ביז'ן טויט געבליבען זיין אפאסטעל, זיין נ ב י א — ניט מעהר ווי דער א ל י ה ו, וועלכער האט געזאלט זיין דער שליח, וואס לויפט פאראויס אנזאגען, אז ער קומט. ס'האט איהם אויך ניט געפעהלט דער כח צו בעווייזען אלער־ליי מופתים, דורך וועלכע ער האט דעם עולם איבערצייגט אין זיין געט־ליכע שליחות. ער האט בלויז געדארפט איבערלייענען א מענשען'ס נאמען, האט ער תיכף אויסגערעכענט זיין גאנצען לעבען, זיינע פעהלערען און זיינע זינד און האט איהם ארויסגעגעבען די ריכטיגע תשובה. רשעים האבען גע־ציטערט פאר זיין בליק. אסך גיכער ווי אין שבתאי'ן האבען די מענשען געגלויבט אין איהם, נאך מעהר דערפאר ווייל ער האט זיך בלויז אויסגע־געבען פאר משיח'ס העלפער; און א שווינדלער, האבען זיי געזאגט, וואלט זיך אויסגעגעבען פאר משיח'ן אליין. נתן'ס בריעף איז געווען צוזאמענגע־שטעלט אין א תלמודיש־העבראישען סטיל און האט געלויטעט אזוי: —

„22־טער חשון פון אונזער יאהר.

„צו דעם קעניג, אונזער קעניג, דעם האר פון אונזערע הארען, וועל־כער קלייבט צונויף די צושפרייטע און צוזייטע פון ישראל און לייזט אונז אויס פון גלות; צו דעם מאן, וואס איז דערהויבען געווארען צו דער העכסטער מדרגה פון דערהויבענקייט, דער משיח אלהי יעקב, דער אמת'ער משיח ש ב ת א י צ ב י, גרויס זאל זיין זיין כבוד און דערהויבען זיין מלוכה מעתה ועד עולם, אמן. נאכדעם ווי איך קוש דיינע הענד און וויש אב דעם שטויב פון דיינע פים, ווי עס איז מיין חוב צו דעם מלך המלכים, געגרויסט איז זיין נאמען און דערהויבען זיין קעניגרייך, קום איך דא מודיע צו זיין, אז דאס ווארט פון דעם קעניג און פון זיין תורה האט בעלויכטען אונזערע פנים'ער. יענער טאג איז געווען א גרויסער טאג פאר דעם פאלק ישראל און א טאג פון ליכט פאר אונזערע מנהיגים, ווארים מיר האבען זיך תיכף גענומען אבהיטען דיינע געבאטען, ווי עס איז אונזער חוב צו טהאן. און כאטש מיר האבען געהערט אסך מאדנע זאכען, האבען מיר פארט קיין מוטה ניט פערלארען, און אונזער הארץ איז ווי דאס הארץ פון א לייב; מיר טהארען אויך ניט פרעגען קיין קשיות און טראכטען מכח דיינע מעשים; ווארים דיינע מעשים זיינען פול מיט וואונדער און למעלה מן השכל. און מיר זיינען פעסט אין אונזער אמונה און בטחון אהן א שום אויסנאהם, אבגעבענדיג אונזערע נשמות פאר דיין הייליגען נאמען. און אצונד זיינען מיר געקומען ביז דמשק, און מיר האבען בדעה פארטזעצען אונזער מארשרוט קיין סקאנדעראן (אלעקסאנדריא), אזוי ווי דו

האָסט אונז בעפּוילען: כדי מיר זאָלען אויף אַזאַ'ן אופן זוכה זיין צו זעהן דעם ליכטיגען פּנים פון גאָט, ווי דעם ליכטיגען פּנים פון'ם קעניג פון לעבען. און מיר, די קנעכט פון דיינע קנעכט, וועלען אָבריינִיגען דעם שטויב פון דיינע פיס, בעטענדיג ביי דיין גרויסער דערהויבענער מאַיעסטעט אַראָבצוקוקען אויף אונז פון דיין טראָהן און אונז העלפען מיט דעם כח פון דער רעכטער האַנד דיינער דער שטאַרקער, און פערקירצען דעם וועג וואָס ליגט נאָך פאַר אונז. און מיר הויבען אויף אונזערע אויגען צו יה־יה, וועלכער וועט אונז העלפען און בעשיצען געגען די רשעים, אַז זיי זאָלען אונז ניט טהאָן קיין שלעכטס, און וועלכער וועט אונז געבען אייזערנע פיס צו זיין ווערטה צו שטעהן אונטער דעם שאָטען פון דיין אייזעל. דאָס זיינען די ווערטער פון דיין קנעכט פון קנעכט, וואָס ציהט זיך אויס פאַר דיר, געטראָטען צו ווערען פון דיינע פיס. — נתן בנימין."

VIII

אָבער די גרעסטע צאָהל נאָכפאָלגער האָט שבתאי געוואונען אין דער שטאָדט טהעסאַלאָניקאַ, וועלכע איז איצט בעקאַנט אונטער דעם נאָמען סאַלאָניק. וואָרים טהעסאַלאָניקאַ איז געווען די הויפּט פעסטונג פון דער קבלה; און כאָטש די דריי־עקיג בעפעסטיגטע שטאָדט, וועלכע שטעהט באַרג־אַראָב צום ים צו, האָט געהערט צו די טערקען, וועלכע האָבען דאָרט אויפגעבויט פיער פעסטונגען און אַוועקגעשטעלט צוועלף קליינע קאַנאָנען געגען די ים־רויבער, דאָך האָבען די אידען דאָרט געהאַט אַ גרויסען איינפלוס, און זייערע דרייסיג שוהלען האָבען איבערגעשטיגען די מאָשעען פון די טערקען און די קירכען פון די גריכען, פונקט ווי די קראָנען, וועלכע זיי פלעגען קריגען פאַר די קליידער, וואָס זיי האָבען צוגעשטעלט די יאַניטשאַרען, האָבען ווייט אַריבערגעשטיגען זייער יעהרליכען צינז. זיי זיינען געווען שפּאַניאָלען, פּאָרטוגעזען, איטאַליענער, און אחוץ זיי האָט זיך דאָרט געפונען אַ גרויסע מאַסע פון לומדים, וואָס זיינען זיך צונויפגעפאָהרען אַהין פון אַלע טהיילען לאַנד; וואָרים דאָ זיינען געווען צוויי גרויסע ישיבות, וואו עס האָבען געלערענט איבער צעהן טויזענד תלמידי חכמים. אין דער דאָזיגער אַטמאָספערע פון ברענענדער פרומקייט האָט שבתאי געפונען אַ טרייסט פאַר דער גלייכגילטיגקייט און די שנאה, וואָס ער האָט בעגעגענט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. ניט נור מענער זיינען אַצונד געווען צווישען זיינע איבערגעבענע אָנהייגער, גאָר אויך פרויען און מיידלאַך, מיט זייער גאַנצען אָריענטאַלישען פייער,

אויפהויבענדיג זייערע שלייערס, ווען זיי זיינען געזעסען ביי זיינע פים. יונג־פרויען, וועלכע האבען נאך ניט געוואוכט פון ליעבע, האבען פונ־דעסטוועגען אויפגעהויבען פערגעטערנדע אויגען צו איהם. נאר שבתאי האט עס ניט בעמערקט; ער האט נאך אלץ געקוקט ארויף צום הימעל צו. און איינמאל האט ער געמאכט א גרויסען יום טוב און האט איינגע־לאדען אלע זיינע פריינד צו זיין חתונה אין דער גרויסער שוהל. זיי זיי־נען געקומען טאנצענדיג, מיט מוזיק און מיט אנגעצונדענע ליכט, נאר פול מיט נייגיעריגקייט; יעדער איינער האט געוואלט טרעפען ווער די כלה איז. דורך דער פערמאכטער רעשאטקע פון דער ווייבערשער שוהל האבען אריינגעקוקט א טויזענד נייגיעריגע אויגען. אז עס איז געקומען די מינוט, האט זיך שבתאי, אנגעטהאן אין יום טוב'דיגע מלבושים, געשטעלט אונטער דער חופה. נאר מען האט קיין שום כלה ניט געזעהן ביי זיין זייט. מיט א פייערליכער צערעמאניע איז משה פינייראצוגעגאנגען צום ארון קודש און האט ארויסגענומען פון דארט א ספר תורה, אנגע־טהאן אין א פורפור און גאלד־געשטיקטען מענטעלע און בעהאנגען מיט גילדערנע קייטעלאך און א הערצעל און גלעקלאך, וועלכע האבען געקלונ־גען אזוי זים. ער האט צוגעטראגען די ריינינקייט אונטער דער חופה, און שבתאי האט אנגעטהאן א גאלדענעם רינג אויף א זילבערנעם יד פון דער ספר תורה און הויך אויף'ן קול געזאגט:

„הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל."

א געפיהל פון מורא'דיגער ערשטוינונג האט דורכגענומען די גאנצע שוהל. דערנאך האבען זיך געלאזט הערען שווערע מורמלערייען און פראַ־טעסטען פון אסך פרומע לייט. נאר די פאטעטישערע מקובלים האבען פערשטאנען. זיי האבען ערקלעהרט, אז דאס איז געווען די בעהעפטונג פון דער תורה, די בת השמים, די טאכטער פון הימעל, מיט דעם משיח, דעם בן השמים, דעם הימעל'ס זוהן, וועלכער האט זיך קיינמאל ניט גע־טארט צונויפפארען מיט א מענשען־קינד.

נאר איינער פון די רבנים האט זיך ניט געוואלט בערוהיגען. ער האט אויפגעהויבען א ליארם: ס'טייטש, דאס איז א גאטעס-לעסטערונג!

„ניין, דאס לעסטערסט דו נאר גאט," האט רוהיג געענטפערט דער התן התורה. „זאגען דען ניט די נביאים אייערע, אז די וואהרהייט זאל זיין די בעשעהרטע פאר פון די, וואס ליעבען די וואהרהייט."

אבער די ארטהאדאקסישע פארטיי האט מנצח געווען, און ער איז פעריאגט געווארען פון דער שטאדט.

ער איז אוועק קיין מארעא, צו זיין פאטער'ס קרובים; ער האט

אַרומגעוואַנדערט פֿון איין אָרט צום אַנדערן, און די יאָהרען זיינען פֿערפֿלויגען. אויסגעמוטשעט פֿון די תעניתים און די תשובות, וואָס ער האָט אויף זיך גענומען, און לעבענדיג אין אינערליכע חלומות מכח אַ גערעכטער, ניי־געבוירענער וועלט, איז ער דערווייל געוואָרען עלטער און עלטער. דאָך האָט זיך דער שיין פֿון געדולדיגער ערוואַרטונג ניט אָבגעטהאָן פֿון זיין זיסען פֿערטיעפֿטען פנים. די צאָהל פֿון זיינע נאָכפֿאָלגער האָט געהאַלטען אין איין וואַקסען און זיך בייטען; אַ טהייל זיינען געשטאָרבען, אַנדערע זיינען מיעד געוואָרען וואַרטענדיג. נאָר שמואל פרימו פֿון ירושלים איז געוואָרען זיין איבערגעבענער סעקרעטאַר, און אברהם רוביא איז אויך געווען תמיד ביי זיין זייט. דאָס איז געווען אַ מאָדנער, אונפֿערשעהמטער שנאָרער, וואָס האָט כלומר'שט זעהר שטאַרק געגלויבט אין משיח'ן און דערווייל האָט ער מיט אַן אונבעשרייבליכען אַפּעטיט פֿערצעהרט די אַלע גוטע זאַכען, וואָס שבתאי'ס פֿערעהרער האָבען צוגעשיקט, און וואָס דער איינגע'עקשן'טער אַסקעט האָט ניט געוואָלט אָנריהרען.

„ס'איז כ'לעבען אַ גליק וואָס איך וועל זיין מיט דיר, בשעת דו וועסט צושניידען דעם לויתן," האָט זיך דער שנאָרער אַמאָל אָבגערופֿען. „אַניט וואָלטען נאָך די גוי'אישע פּרינצעסינען, וועלכע וועלען אונז בעדיענען, אין גאַנצען אויפֿגעגעסען דיינע חלקים."

„אין יענע טעג פֿון דער מלוכה וועט שוין מעהר ניט נייטיג זיין צו פֿאַסטען און זיך אָבזאָגען פֿון תענוגים," האָט שבתאי געענטפֿערט. „ווי עס שטעהט געשריבען: „און דיינע פֿאַסט־טעג וועלען ווערן פֿעסט־טעג"."

„אויב אַזוי," האָט רוביא געזאָגט, „וועלען דאַן דיינע פֿעסט־טעג ווערן מיינע פֿאַסט־טעג."

שבתאי האָט אַ שמייכעל געטהאָן. דער שנאָרער איז געווען דער איינציגער מענש, וואָס האָט איהם געקענט מאַכען לאַכענדיג. נאָר ער האָט אויך געשמייכעלט — דאָס איז געווען אַ ביטערער שמייכעל — ווען ער האָט דערהערט, אַז דאָס גרויסע פֿייער, וועגען וועלכען ער האָט נביאות געזאָגט, האָט פֿערוויסט קאָנסטאַנטינאָפּאָל און אָנגעמאַכט אַ מורא'דיגען חורבן אין'ם אידישען קוואַרטאַל.

„דאָס פֿייער וועט לייטערן זייערע נשמות", האָט ער געזאָגט.

XI.

נתן הנביא האָט מצליח געווען אין זיין שליחות צו פֿערשפּרייטען די ידיעה מכח שבתאי צבי'ס אַנטפּלעקונג, און זי האָט זיך פֿונאַנדערגעטראָגען ווי אַ בליץ איבער אַלע לענדער פֿון'ם גלות.

זי האָט דערגרייכט יענעם גאַסט-פֿריינדליכען טיש אין דער שטאָדט קיירא, וואו אַ האַלב הונדערט געלערענטע מקובלים האָבען יעדען טאָג געגעסען מיטאָג ביי דעם „סאַראַף באַשי" אין פּאַלאַץ. אָט דער אידישער שאַץ-מייסטער איז אַליין געווען אַ זעהר פֿרומער מאַן, וואָס האָט זיך אָב-געגעבען מיט תשובה און מיט קבלה-זאַכען און פֿלעגט געהן אָנגעטהאָן אין זאַק-קליידער אונטער די זיידענע מלבושים, מיט וועלכע ער פֿלעגט אַרויספֿאָהרען אין זיין גרויסאַרטיגען פּרינצליכען עקיפּאַזש.

„דער, וואָס קומט אַצונד צו דיר," האָט נתן געשריבען צו ר פ א ל י ו ס ף ט ש ע ל ע ב י, צו'אָט דעם פֿרומען און גוטהאַרציגען שר בישראל, „איז דער ערשטער מאַן אין דער וועלט — מעהר דאַרף איך דיר ניט זאָגען. גיב איהם אַלזאָ אָב כבוד, און דו וועסט האָבען דיין שכר נאָך ביי זיין לעבען, ווען דו וועסט זוכה זיין צו זעהן אַזעלכע נסים ונפלאות, וועלכע לייגען זיך גאָר ניט אויף'ן שכל. וואָס דיינע אויגען זאָלען ניט זעהן, ווער ניט נשתומם. ס'איז אַ געטליכער סוד. אַז די צייט וועט קו-מען, וועל איך אַלצדינג אָוועקוואַרפֿען כדי איהם צו דיענען. הלואי וואָלט איך געקענט שוין איצט געהן מיט איהם!"

טשעלעבי איז געווען גרייט צו געהן מיט שבתאי'ן; ער איז אַנטגעגען געגאַנגען שבתאי'ס שיף און האָט איהם מיט גרויס כבוד בעגלייט צו זיך אין פּאַלאַץ. נאָר שבתאי האָט ניט געוואָלט וואוינען דאָרט.

„ס'איז נאָך ניט די צייט דערצו," האָט ער געזאָגט, און ער האָט זיך אויסגעזוכט אַן אכסניא ביי אַן אָרעמען מוכר ספרים, וועמעס פֿערקויף-טישעל איז געשטאַנען צווישען די בודקעס פֿון די חלפנים, אויף'ן וועג צו דער גרויסער שוהל. די נאָכפֿאָלגער זיינע, וועלכע זיינען מיטגעקומען מיט איהם, האָבען זיך פֿערשפּרייט איבער דעם אידישען קוואַרטאַל און זיינען אַרומגעגאַנגען פּראָפֿעציייהענדיג אין די גאַסען און די געסלאַך, אין רעכ-טען מיטען פֿון דעם פֿאַנטאַסטישען מיש-מאַש פֿון קונים און סוחרים און אייזלען, אונטער דעם העל-בלויען עגיפּטישען הימעל. נאָר צו מיטאָג זיינען זיי אַלע געזעסען ביי דעם סאַראַף-באַשי'ס טיש.

„דו האָסט געהאַט וועלכע ס'איז געפֿאָהרען אויף'ן ים?" האָט דער בעל הבית באַלד דעם ערשטען טאָג געפֿרעגט. „מען זאָגט די ווילדע ים-רויבער זיינען ווידער ביי דער אַרבייט."

שבתאי איז געבליבען שטיל, נאָר זיין סעקרעטאַר שמואל פּרימו האָט פֿאַר איהם געענטפֿערט.

„געפֿאַהרען!" האָט ער געזאָגט. „מיין הערר וועט ניט רייִדען פֿון זיי, נאָר דער קאַפּיטאַן וועט דיר דערצעהלען אַ געשיכטע מכח דעם. מיר האָבען

זיך אויף קיין פֿאַל ניט געריכט אַריבערצופֿאָהרען דעם אינזעל רהאָדעס!"

„יאָ," איז אברהם רוביא אַריינגעפֿאַלען אין די רייד, „מיר זיינען אַ גאַנצע נאַכט פֿערפֿאָלגט געוואָרען פֿון צוויי רויב־שיפֿען, ביי יעדער זייט פֿון אונז איינס, אַזוי ווי בעטלער."

„און דער קאַפּיטאַן," האָט זיך אָבגערופֿען יצחק סילווערא, „האָט פֿערלאָרען יעדע האָפֿנונג זיך אויסצודרעהען פֿון זיי, און ער האָט שוין געפּלאַנעוועט זיך צו ראַטעווען מיט זיינע מאַטראָזען אינאיינעם אויף די קליינע שיפֿלאַך, איבערלאָזענדיג די פּאַסאַזשירען אין סכנה."

„אָבער ער האָט עס ניט געטהאָן?" האָט אין איין אָטהעם אַרויסגע־פּלאַצט אַ מקובל.

„לוידער ניט!" האָט אברהם רוביא געענטפֿערט מיט אַ קאָמישער מיענע, „הלואי וואָלט ער עס געטהאָן! וואָרים דאַן וואָלטען מיר געהאַט אונזער אייגענם אַ גוט שיף, און דער הערר וואָלט אונז סיי ווי סיי מציל גע־ווען פֿון טויט."

„וואָס אמת איז אמת, און גיב רעכט דעם וואָס קומט," האָט פּראָ־טעסטירט שמואל פּרימו, „וואָרים דער אמת איז, אַז דער קאַפּיטאַן האָט געוואָלט מיטנעהמען דעם הערר אין די שיפֿלאַך — —"

„דער הערר איז געווען פֿערטיעפֿט אין לערנען," רופֿט זיך אָב שמואל לאַניאַדאָ, „מיט אַמאָל טהוט דער קאַפּיטאַן אַ געשריי: „די ים־רויבער זיינען אויף אונז!" „וואו?" פֿרעגט דער הערר. „אָט דאָ!" ענטפֿערט דער קאַפּיטאַן. דער הערר שטרעקט אויס זיינע ביידע הענד, אַ האַנד צו יעדען שיף, און הויבט אויף די אויגען צום הימעל, און אין אַ רגע דרעהען זיך די רויב־שיפֿען אום און זעגלען אַוועק וויט אויף'ן ים."

שבתאי איז געזעסען און האָט געגעסען זיין מאָגערע מאָהלצייט, ניט אויסריידענדיג קיין איין וואָרט.

נאָר אַז דער קלאַנג וועגען זיין מופת האָט זיך פֿערשפּרייט איבער דער שטאָדט, האָבען די קראַנקע און די קריפּעלם בעלאַגערט זיין וואוינונג און צוגעשטאַנען צו איהם, ער זאָל זיי ראַטעווען. ערקלעהרענדיג, אַז ער קען גאָרנישט טהאָן, האָט ער אַרויפֿגעלייגט זיינע הענד אויף זיי, און אַסך האָבען געזאָגט, אַז זיי זיינען אויסגעהיילט. ער האָט אויך אָנגעריהרט די ברעמען פֿון די, וואָס האָבען געליטען אויף די אויגען און זיי האָבען ער־קלעהרט, אַז זיינע פֿינגער האָבען געווירקט ווי אַן ערלייזענדע זאַלב. אָבער שבתאי האָט גאָרנישט געזאָגט, ער האָט גאָרנישט פּרעטענדירט. מיט שטילע און ענוות'דיגע טריט איז ער זיך געגאַנגען אויף דעם וועג פֿון אמת'ער און איבערגעבענער צדקות. על כל פּנים, לאַנג האָט ער אין מצרים

ניט געקענט בלייבען. ס'איז שוין געווען נאָהענט צו דער בעשטימטער צייט פון דער גאולה — צום געהיימניספולען יאָהר 1666.

שבתאי צבי האָט אָנגעגורט זיינע לענדען, און ניט קוקענדיג אויף די קלאַנגען וועגען אַראַבישע גזלנים, וועלכע בעפאַלען די רייזענדע אויף די וועגען; נאָך מעהר, מיט די תפילין אויף'ן שטערן, אָקוראַט ווי ער וואָלט געוואָלט ווייזען פאַר אַלעמען, אַז ער איז אַ איד און מחמת דעם אויך אַ רייכער מאַן, האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט מיט אַ שיירא קיין ירושלים דורך דמשק.

X.

אָה, די בעגייסטערונג, מיט וועלכער ער האָט זיך אַנידערגעוואָרפען אויף דער ערד און זי געקושט, אַזוי גיך ווי ער איז נור אַריין אין דער הייליגער שטאָדט! טרעהרען האָבען געשטראָמט פון זיינע אויגען, טהייל-ווייז פאַר פרייד און טהיילווייז פאַר ברענענדען שמערץ און טרויער אויף די פערלאָרענע הערליכקייט פון ציון, וועלכע זיינען איבערגעגעבען געוואָרען צו די מחמד'אַנער אין די הענד; אויף איהרע טויערען, וועלכע זיינען בעוואַכט געוואָרען פון טערקישע שומרים; און זאָגאַר דער ערשטער איינדרוק פון שעהנקייט, אַ קוק טהאָנדיג אויף די הויכע בנינים, די טהורעמס און די פעסטונגען, וועלכע זיינען געווען אָבגעבאָדען פון דעם פריה-מאָרגענדיגען זונען-שיין, איז אויך אָבגעשוואַכט געוואָרען ביים אָנ-בליק פון די שמוציגע, שמאָלע געסלאַך פון דער שטאָדט.

נתן הנביא האָט בעקאַנט געמאַכט די אידען מכח דעם אָנקומען פון זייער קעניג, און די מאמינים האָבען איהם מקבל פנים געווען מיט גרויס כבוד. זיי האָבען זאָגאַר איבערגעביטען דעם נאָמען פון'ם סולטאַן מעהעמעד אויף שבתאי צבי אין דעם „הנותן תשועה למלכים", וואָס זיי פלעגען זאָגען יעדען שבת ביים דאַוונען; און ביים כותל המערבי איז דער פערצווייפעלטער געוויין פון די פרומע אידען געמילדערט געוואָ-רען דורך אַ גרויסע האָפנונג.

אָרים, פשוט אויסגעהונגערט דורך די טערקישע רעגירונגס-בעאַמטע, ניט האָבענדיג איצט די געוועהנליכע שטיצע, וואָס זיי פלעגען קריגען פון די פרומע אידען פון פוילען, וועלכע זיינען אויסגעשלאַכטעט געוואָרען דורך די קאָזאַקען, האָט זיך זייער לאַנגעס וואַרטען אויף משיח'ן נאָך פערשטאַרקט דורך דער ידיעה, וואָס ברוך גד האָט מיטגעבראַכט מיט זיך פון פער-זיען — ווי אַזוי די בני משה, וועלכע לעבען אויף דער אַנדער זייט פון'ם טייך סמבטיון (וואָס פלעגט בלייבען שטעהן אום שבת), וואַרטען נור

אויף אַ וואָרט פֿון משיח'ן, וועלען זיי געהן צוריק קיין ירושלים. די פֿער־לאָרענע צעהן שבטים וועלען זיך צונויפֿקלייבען: אויף דעם בלאָז פֿון'ם שופר של משיח וועלען זיך די פֿערשפּרייטע און צווייטע אידען צונויפֿקומען מארבע כנפות הארץ, פֿון אַלע פֿיער עקען פֿון דער ערד. נאָר שבתאי האָט ניט אָנגענומען דעם כבוד און די פֿערגעטערונג; מכח דער גאולה האָט ער קיין וואָרט ניט אויסגערעדט.

און ווירקליך, ס'האָט אויסגעוויזען, אַז זיין קומען האָט גיכער געזאָלט ברייגגען אַ חורבן איידער אַן ערלייזונג. אַ געלד־גיערינער פּאַשאַ, וועלכער האָט געקראָגען צו וויסען מקח דער אונטרייהייט פֿון דער אידישער קהילה צום סולטאַן, האָט אין דעם געפֿונען אַן אויסרייד רייך צו ווערן, און ער האָט אַרויפֿגעלייגט אויף די אידען אַ געוואַלדיג־גרויסע געלד־שטראָף.

די אָרעמע קהילה האָט איינפֿאַך ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן פֿאַר פֿערצווייפֿלונג. אין אַזאַ מורא'דיגען צושטאַנד, שטאַרבענדיג פֿון הונגער, וואו האָבען זיי געזאָלט נעהמען אָט די אונגעהייער גרויסע סומע? נאָר אַז זיי זיינען געקומען צו זיך, האָבען זיך אַלע הערצער מיט אַמאָל געווענדעט צו דער מאָדנער טרויעריגער פֿיגור, וועלכע האָט זיך אַרומגע־דרעהט צווישען זיי, דערשלאָגען און פֿערזומערט.

„געלד?" האָט ער געזאָגט. „וואו זאָל איך נעהמען אַזוי פֿיעל געלד?"

„אָבער דו ביסט דאָך משיח!"

„איך משיח?" ער האָט זיי אָנגעקוקט מיט אַן ערנסטען בליק.

„פֿערגיב אונז — מיר וויסען, אַז די שעה פֿון דיין אַנטפּלעקונג האָט נאָך ניט געשלאָגען. אָבער ווילסט אונז ניט ראַטעווען דורך דיין מענשלי־כען כח?"

„ווי אַזוי?"

„געה פֿאַר אונז, מיר בעטען דיך, אין שליחות צו דעם פֿריינדליכען סאַראַף־באַשי פֿון קיירא. זיין פֿערמעגען אַליין קען אונז אויסלייזען."

„אַלץ, וואָס אַ מענש קען נור טהון, וועל איך טהאָן," האָט שבתאי געענטפֿערט.

„זאָל דיין כח ווערען אַלץ גרעסער און גרעסער!" האָבען זיי איהם אויס דאַנקבאַרקייט געוואונשען, און גרייז־גראָע תלמידי חכמים האָבען זיך איינגעבויגען און געקושט דעם ברעג פֿון זיין מאַנטעל.

אַזוי איז שבתאי געפֿאָהרען צוריק קיין קיירא מיט אַ שיירא דורכ'ן מדבר. איהם פֿאָראויס, — אַזוי דערצעהלט מען — איז געגאַנגען אַן עמוד האש, און אַז ער איז געפֿאָהרען בייגאַכט האָבען איהם בעגלייט גאַנצע מחנות פֿון בעוואָפֿענטע לייט, וועלכע פֿלעגען בעגינען צו טאָג פֿערשווינדען;

און וואו ער איז נור פערבייגעפאָהרען, האָבען זיך אַלע אידישע איינוואוינער צונויפגעקליבען אַ קוק טהאָן אויף איהם. אין חברון זיינען זיי געשטאַנען אַ גאַנצע נאַכט אַרום זיין הויז.

פון זיין פענסטער האָט שבתאי אַרויסגעקוקט צו די שטילע שטערן און אַרונטער צו דעם וויגענדען ים פון געזיכטער.

„און וואָס וועט זיין, אַז דער נס וועט ניט געשעהן!" האָט ער געמורמעלט. „אַז טשעלעבי וועט ניט וועלען אָבגעבען אַזוי פיעל פון זיין פערמעגען! אָבער זיי גלויבען אין מיר. עס קען דאָך אַלזאָ אַנדערש ניט זיין, נאָר אַז ירושלים וועט ניצול ווערן, און אַז איך בין טאַקי באמת משיח."

אין קיירא האָט איהם דער פרומער שאַץ-מייסטער אויפגענומען מיט גרויס בעגייסטערונג, און נאָך איידער ער האָט געענדיגט ריידען, האָט טשעלעבי דערפיהלט זיין בקשה.

יענע נאַכט האָט זיך שבתאי אָבגעטהיילט פון זיינע נאָכפאָלגער, איז אַריבער דעם טייך נילוס, וועלכער איז געווען בעגאָסען מיט'ן שיין פון דער לבנה, צום גרויסען פיראַמיד האָט ער געוואַנדערט, ווייטער, ווייטער, ביז דעם ווייסען מדבר. זיינע אויגען האָבען ניט געזעהן וואָס אַרום איהם טהוט זיך; ער האָט אַריינגעקוקט אינעוויינינג צו זיך אין דער נשמה.

„יאָ, איך בין משיח," האָט ער ענדליך אויסגעשריען אין דער גרויסער נאַכט אַריין, „איך בין ג —— —!"

די פלעצליכע טיעפקייט פון'ם זאַמד אויף אַ געוויסען אָרט האָט איהם אַ טרייסעל געטהאָן, און אין דער רגע האָט ער דערזעהן דעם ספינקס, וועלכער האָט זיך אויפגעהויבען איבער איהם, מיט זיין גרויסען גראַניט-געזיכט, בעגאָסען מיט דעם זילבערנעם ליכט פון דער לבנה. זיין שטימע איז אָבגעשטאָרבען אין מורא'דיגען שרעק. לאַנג, לאַנג האָט ער אַריינגעקוקט אין די גרויסע שטיינערנע אויגען.

„רייד!" האָט ער געשעפטשעט. „דו, „אבו-על-הול", פאָטער פון שרעק, דו, וואָס דו ביסט אויסגעזעסען אַלע שטיל-שווייגענישען נאָך איידער משה בן עמרם האָט אַרויסגעפיהרט מיין פאָלק פון דעם דאָזיגען לאַנד פון שקלאַפעריי, זאָג, וועל איך זיי ניט פיהרען פון זייער גלות צו זייער אַמאָליגער איינינגקייט אין דעם טאָג, ווען גאָט וועט זיין איינס און זיין נאָמען איינס?"

דער ספינקס האָט געשוויגען. דער ווייסער ים פון זאַמד האָט זיך געצויגען און געצויגען אָהן אַן ענד מיט זיינע שטילע, שטומע כוואַליעס. די פיראַמידען האָבען געוואָרפען טויטען-שאָטענס איבער דער טרוקענער וויסטע.

„יאָ," האָט ער מיט פייער אויסגעשריען. „מיין פאָטער האָט מיך ניט

אָבגענאַרט. אין מיר, אין מיר פֿליסען די שטראָמען פֿון געטליכער קראַפֿט ווידער צו בעשאַפֿען און אָנצינדען פֿון דאָס נײ דאָס פֿערלאָשענע ליכט. האָט עס מיר גאָט דען נים מגלה געווען נאָך פֿאַר דער ערלייזונג, וואָס איך האָב היינט געבראַכט דער שטאָדט ירושלים, דורך מיין געבורטסטאָג, דורך דעם אַלטען פֿאַרמעט, דורך נתן'ס פֿערגעטערונג, דורך דער אמונה פֿון מיינע ברידער, דורך מיינע יסורים, דורך די ענוים, וואָס איך האָב אַליין אויף זיך גענומען, דורך די לאַנגע, שווערע יאָהרען פֿון מיין געצוואונגענעם נע ונד זיין אויף דער ערד, דורך מיין איינזאַמקייט— אָה, גאָט — מיין איינזאַמקייט!"

שטיל איז זיך דער ספֿינקס געזעסען אונטער די פֿערטראַכטע, פֿערטיעפֿטע שטערען. שבתאי'ס קול האָט געקלונגען ווי דאָס געוויין פֿון אַ ווינד.

„יאָ איך וועל אויסלייזען די אידען, איך וועל אויסלייזען די וועלט. דורך מיין קדושה וועט די וועלט ווערן אַ בית המקדש. זינד און רשעות און שמערץ וועלען מעהר ניט זיין. דער פֿריעדען וועט זיך זיצען אונטער זיין פֿייגען־בוים, און שווערדען וועלען פֿערוואַנדעלט ווערן אין קאָסעס צו בעשניידען די תבואות, און פֿרייד און ברידערליכקייט וועט אָנפֿילען די ערד, אַזוי ווי מיין פֿאָטער אין הימעל האָט געזאָגט צו דעם פֿאָלק ישראל דורך זיין נביא הושע: „און אָט וועל איך איהר אַרייננאַרען און איהר אַוועקפֿיהרען אין דער מדבר און רײדען צו איהר מיט גוטע, זיסע רייד. און וויינגערטנער וועל איך איהר פֿון דאָרט געבען, און דער עמק עכור זאָל פֿאַר איהר אַ טהיר פֿון האָפֿנונג זיין; און זי וועט זינגען, אַזוי ווי אין די טעג פֿון איהר יוגענד, און אַזוי ווי אין די טעג, ווען זי איז אַרויס פֿון לאַנד מצרים. און איך וועל זאָגען צו די, וואָס זיינען ניט מיין פֿאָלק, איהר זייט מיין פֿאָלק; און זיי וועלען זאָגען, דו ביסט מיין גאָט!"

דער ספֿינקס האָט געשוויגען שטיל. און אין דער דאָזיגער שטילקייט האָט זיך געהערט די שטימע פֿון טויטע דורות, וועלכע האָבען גערוישט און געטרוימט און זיינען פֿערביי, אָהן אַ צאָהל און אָהן אַן ערך אַזוי ווי די זעמדעלאַך פֿון דעם מדבר.

שבתאי האָט אויפֿגעהערט ריידען און בעטראַכט דאָס שטילע, שטומע געזיכט, און זיין אייגענער פנים איז דערביי געוואָרען פונקט אַזוי אונערפֿאָרשליך.

„מיר זיינען שטאַרק און איינזאַם — דו און איך," האָט ער ענדליך אַ שעפּטשע געטהאָן. נאָר דער ספֿינקס האָט געשוויגען שטיל.

(דאָ ענדיגט זיך די ערשטע מגילה.)

די צווייטע מגילה.

XI.

אין אַ קליין פוילישׁ שטעדטעל, איינמאָל אין אַ זומערדיגען פריהמאָרגען, האָבען צוויי אידישע פרויען, וועלכע זיינען פערבייגעגאַנגען פערביי דעם בית עולם, דערזעהן, ווי אַ גייסט, אָנגעטהאָן אין ווייסען, געהט אַרום צווישען די קברים.

פון שרעק האָבען זיי אַ געשריי געטאָהן. די פיגור האָט זיך אומגעדרעהט, און זיי האָבען דערזעהן פאַר זיך אַ שעהן מיידעל אין איהר נאַכט־העמד. איהר געזיכט, כאָטש זעהר בלאַס און אונרוהיג, איז דאָך געווען דורכדרונגען פון לעבען.

„אַה, איהר זייט אידישע טעכטער!“ האָט די ווייסע געשטאַלט אויסגערופען. „העלפט מיר! איך בין אַנטלאָפען פון מאָנאַסטיר.“

„ווער ביסט דו?“ האָבען זיי געפרעגט, צוגעהענדיג נעהנטער צו איהר.

„משיח׳ס כלה!“ און איהר פנים האָט געלויכטען. זיי זיינען געשטאַנען אויף אַן אָרט, אַזוי ווי איינגעוואָרצעלט אין דער ערד. אַ ניי געפיהל פון איבער־נאַטירליכקייט האָט זיי דורכגענומען.

„נאַ, קומט אַהער,“ האָט זי געשריען. „זעהט.“ און זי האָט זיי געוויזען סמנים פון נעגעל אויף איהר נאַקעטען לייב. „נעכטען ביינאַכט האָבען מיין פאָטער׳ס טויטע הענד מיך אַרויסגעשלעפט פון קלויסטער.“

ביי די ווערטער וואָלטען די פרויען אַודאי אַנטלאָפען געוואָרען, נאָר איינע האָט אָבגעהאַלטען די אַנדערע.

„אָרים קינד! זי איז ניט ביים זינען,“ האָבען זיי געוואונקען און געשעפטשעט איינע צו דער אַנדערער. דאַן האָבען זיי אויף איהר אַרויפגעוואָרפען אַ מאַנטעל.

„איהר וועט דאָך מיך בעהאַלטען, זאָגט?“ האָט זי מיט אַ בעטענדע שטימע געפרעגט; און זייערע הערצער זיינען צוגאַנגען פון איהר ווילדער זיסקייט.

זיי האָבען איהר בערוהיגט און געטרייסט און זי אָבגעפיהרט צו זיך אַהיים דורך שטילע זייטיגע גאַסען, וואו עס זיינען געווען ווייניג מענשען.

„וואו זיינען דיינע קרובים — דיינע עלטערן?“

„טויט, צושפרייט און צוזייט — וואָס ווייס איך? אָה, יענע בלוטיגע טעג!“ זי האָט אַ מורא׳דיגען שוידער געטהאָן. „שמד אָדער טויט! אָבער

זיי זיינען געווען שטאַרק. איך זעה נאָך דאָס בילד פֿאַר די אויגען, ווי אַ קאָזאַק שלעפּט מיין מוטער מיט אַ רימען אַרום איהר האַלז. „אָט האָסט דו אַ רויטען באַנד, מיין טייערס,“ שרייט ער מיט אַ ווילדען געלעכטער. זיי האָבען אונז איבערגעגעבען צו די קאָזאַקען, אָט די פּראַוואָסלאַוונע, וואָס זיינען געווען צווישען אונז — די זאַפּאָראָזשציעס האָבען זיך פֿאַרשטעלט פֿאַר פּאָליאַקען — מיר עפֿענען אויף די טויערן — די רינשטאָקען פֿול מיט בלוט—אָה, די מאוים'דיגע יסורים, די גסיסות פֿון די געפּייניגטע! — אָה, פֿאָטער!“

זיי האָבען איינגעשטילט איהרע קולות. צו גוט האָבען זיי געדיינקט יענע שרעקליכע טעג פֿון כמעלניצקי'ס הריגות, ווען אַלע וועגען פֿון אייראָפּאַ זיינען געווען פֿול מיט אויסגעדאַרטע, פֿערמאָרעטע פּוילישע אידען, וועלכע זיינען אַנטלאָפֿען פֿון'ם קאָזאַקען־אַטאַמאַן מיט זיינע מערדערישע היידאַמאַקען און פֿון זייער ווילדער ראַבע; ווען די פֿעלדער פֿון פּוילען זיינען פֿערזעעט געוואָרען מיט אַ פֿערטעל מיליאָן אידישע טויטע קערפּערס.

„זיי האָבען פֿיינט געהאַט מיין פֿאָטער,“ האָט דאָס שעהנע מיידעל דערצעהלט, ווען זי האָט זיך אַביסעל בערוהיגט. „ער איז געווען דער אָבדינגער פֿון די פּוילישע שטייערן; און כדי ער זאָל קענען אויפֿמאָהנען ביי די קאָזאַקען די אָבצאָהלונגען, וואָס זיי האָבען געדאַרפֿט מאַכען פֿאַר זייערע געבורטען און זייערע חתונות, האָט ער געהאַלטען די שליסלען פֿון דער פּראַוואָסלאַוונער קירכע ביי זיך, און דער פּאָפּ האָט זיך געמוזט ווענדען צו איהם, איידער ער האָט געקענט אימיצען חתונה מאַכען אָדער אָבטויפֿען. זיי האָבען איהם געוואָלט אָב'שמד'ען אומזיסט, אָהן אַ שום אָבצאָהלונג, אָבער ער האָט זיך געהאַלטען פֿעסט ביי זיין אמונה. זיי האָבען איהם צוגעבונדען צו אַ קלאָץ און איהם געשמיסען — אָה, גאָט מיינער! און די גוטע שוועסטער האָבען מיך געפֿונען וויינענדיג, אַ קליין מיידעלע, האָבען זיי מיך צוגענומען אין קלויסטער און זיינען געווען פֿריינדליך צו מיר און האָבען גערעדט צו מיר פֿון קריסטוס'ן. אָבער איך האָב ניט געוואָלט גלויבען. די תפלות און די מזמורים פֿון דער שוהל זיינען מיר אַלע ווילע געקומען אויף די ליפּען; ביינאַכט פֿלעג איך אין חלום זעהן מיין פֿאָטער, בעפֿלעקט מיט בלוט, נאָר מיט אַ קרייז־ליכט אַרום זיין קאָפּ.

„„בלייב טריי,“ פֿלעגט ער זאָגען, „בלייב טריי די אידישע אמונה. אַ גרויסע צוקונפֿט ערוואַרט דיך. וואָרים זיי ווייסען, אַז אונזער לאַנגער גלות קומט צו אַן ענד, ס'איז משיח'ס צייטען, און דו וועסט זיין משיח'ס כלה.“ און אַ גרויסע האָפֿנונג האָט אָנגעפֿילט מיין גאַנץ לעבען, און

אין מיר האָט געברענט דער וואונש צו אַנטלויפֿען פֿון מיין תפיסה אין דער ליכטיגער וועלט אַריין. איך, די כלה פֿון דעם קלויסטער!" האָט זי אַ געשריי געטאָהן, און צוויי רויזען האָבען זיך פֿאַר צאָרן געשטעלט אויף איהרע ווייסע באַקען. „ניין, משיח'ס כלה בין איך, וועלכע וועט ברייגנען פֿרייד אויף דער ערד, וועלכע וועט אָבטריקענען די טרערען פֿון אַלע פּנים'ער. נעכטען ביינאַכט איז מיין פֿאָטער ווידער אַמאָל געקומען צו מיר און האָט געזאָגט: „בלייב טריי דאָס יודענטהום." דאַן האָב איך געענטפֿערט: „אַז דו וואָלסט עס געמיינט באמת, פֿאָטער מיינער, וואָלסט דו מיך אויפֿגעהערט וואָרענען; דו וואָלסט געוואוסט, אַז איך וועל ליעבערשט שטאַרבען, איידער זיך אָבזאָגען פֿון מיין גלויבען; דו וואָלסט מיך בעסער אַרויסגעראַטעוועט פֿון די דאָזיגע פֿערהאַסטע ווענד און מיך איבערגעגעבען צו מיין חתן." דערויף האָט ער געענטפֿערט: „שטרעק אויס דיין האַנד!" און איך האָב אויסגעשטרעקט מיין האַנד, און איך האָב דערפֿיהלט, ווי אַן אַנדער האַנד, וועלכע איך זעה ניט, נעהמט מיך אָן, און אַז איך האָב זיך אויפֿגעכאַפּט, בין איך געשטאַנען ביי זיין קבר, וואו איהר האָט מיך געטראָפֿען. אָה, פֿיהרט מיך תיכף אין מקוה, איך בעט אייך, כדי איך זאָל אַראָבוואַשען פֿון זיך די טומאה פֿון די אַלע יאָהרען."

זיי האָבען זי אַוועקגעפֿיהרט אין מקוה, בעוואונדערענדיג איהר זעלטענע שעהנקייט.

„וואו איז משיח?" האָט זי געפֿרעגט.

„ער איז נאָך ניט געקומען," האָבען זיי געענטפֿערט, וואָרים פֿון שבתאי צבי האָבען דערוויל נור געוואוסט עטליכע נאָכפֿאָלגער.

„דאַן וועל איך זיך אַוועקלאָזען איהם זוכען," האָט זי געזאָגט.

זי האָט געוואַנדערט קיין אַמסטערדאַם — די הויפּט-שטאָדט פֿון'ם יודענטהום — און פֿון דאָרט קיין פֿראַנקפֿורט אַם מיין, און פֿון דאָרט צו דרום צו, קיין ליוואָרנע, איבעראַל זוכענדיג און פֿאָרשענדיג אומזיסט.

און דאָרט, אונטער די וואַרעמע שטראַהלען פֿון דער איטאַליענישער זונן, האָט זיך איהר הייסע, קינדערשע נאַטור, וועלכע איז אויסגעהונגערט געוואָרען אין דעם פֿינסטערן מאָנאַסטיר, איבערגעגעבען צו ליידענשאַפֿט, וואָרים עס זיינען געוועזען אַסך, וואָס האָבען זי געליעבט. נאָר זי האָט מיט קיינעם ניט געוואָלט חתונה האָבען. „איך בין משיח'ס בעשעהרטע כלה," האָט זי געזאָגט, און איהרע ווילדע אויגען האָבען ניט אויפֿגעהערט צו טראָגען אין זיך דעם אויסדרוק פֿון ערוואַרטונג.

XII.

אין משך פון די יאָהרען איז די ידיעה וועגען איהר און איהר נבואה אַריבער צו שבתאי צבי און זי האָט איהם געפונען אין קיירא. דאָס איז געווען אויף מאָרגען, נאָכדעם ווי ער האָט גערעדט צום ספינקס, און אונ-טער דעם בלויען עגיפטישען הימעל האָט זיך ביי איהם אין האַרצען מיט אַמאָל אָבגערופען א געפיהל פון ליעבע. דאָס פרויען-וועזען, וואָס האָט איהם ניט געקענט ריהרען פיזיש, זיך געפינענדיג גאַנץ נאָהענט צו איהם, האָט איהם אַצונד דורכגענומען דורך און דורך, מיט איהר מיסטישער, אונבעקאַנטער פיגור, ווי ער האָט זי זיך אויסגעמאָלט פון ווייטען.

„זאָל מען פאָהרען נאָך איהר," האָט ער געזאָגט, און זיינע מקורבים האָבען בעמערקט אויף איהם אַן אונגעוועהנליכע אונרוהיגקייט אין די וואָ-כען, וועלכע זיינען אַריבער, ביז וואַנען זיינע שליחים זיינען צוריקגעקומען פון זייער רייזע.

„ווי מיינסט דו, זי וועט קומען?" האָט ער זיך איינמאָל אָבגערו-פען צו אברהם רוביא.

„וואָס פאַר א פרוי וועט ניט קומען צו דיר?" האָט דער שנאָרער געענטפערט. „וואָס פאַר א געשמאַקען ביסען וועט דיר ניט פאָרגעלייגט ווערען? איך גלויב גאַנץ בעשטימט, אַז דו וועסט זיך אָבזאָגען דערפון און אַז איך וועל קענען, ווי דער שטייגער איז, געניסען פון דיינע שיריים."

שבתאי האָט א לייכטען שמייכעל געטהאָן.

„וואָס האָב איך צו טהאָן מיט פרויען?" האָט ער געמורמעלט. „נאָר איך וואָלט גערן געוואָלט וויסען, וואָס מען האָט איהר מגלה געווען ברוח הקודש!"

איינמאָל נאָך מיטאָג זיינען זיינע שליחים צוריקגעקומען און האָבען מודיע געווען, אַז ווי האָבען זי געבראַכט. זי האָט זיך איצט אויסגערוהט נאָך דער רייזע און איז געווען גרייט אויף מאָרגען קומען צו איהם אויף בעזוך. ער האָט בעשטימט ווי זאָלען זיך צונויפטרעפען ביים „סאַראַף באַשי" אין פאַלאַץ. דערנאָך, ניט קענענדיג איינרוהען, איז ער אַרויף אויף'ן שפיץ פון דער פעסטונג און האָט געזעהן פאַר זיך א הערליך גאָלדען ליכט, וואָס איז געווען אויסגעגאָסען איבער די מאָשעען און די הייזער פון קיירא, בעלייכטענדיג זאָגאַר דעם מדבר און די פיראַמידען. ער איז גע-שטאַנען און האָט געקוקט, ווי די זונן לאָזט זיך אַראָב אַלץ נידעריגער און נידעריגער, ביז וואַנען זי איז מיט אַמאָל אויסגעגאַנגען, אָקוראַט ווי אַן אויסגעבלאָזען ליכט.

XIII.

אויף מאָרגען האָט ער פֿערלאָזען זיין אָרימע וואוינונג אין דעם אידי-שען קווארטאַל און האָט זי אויפֿגענומען אַליין אין אַ בעזונדער חדר פֿון פּאַלאַץ. דאָס צימער איז געווען אויסגעפֿלאַסטערט מיט מאַרמאָר־שטיינער, די ווענד בעפּוצט מיט שניצערייען פֿון אַלערליי בלומען און פֿייגעל, קונ-ציג אויסגעאַרבייט, די כיפּה מיט פֿאַנטאַסטישע פֿערציערונגען, געמאַכט פֿון דינע שטיקלאַך געפֿאַרבטע האָלץ, די לופֿט אַבגעקיהלט דורך אַ פֿאָנ-טאַסטישען פֿאָנטאַן, וואָס האָט אַריינגעשפּריצט אין אַ בעקען, וועלכער איז געווען אַרומגעזוימט מיט שוואַרצע און ווייסע מאַרמאָר־שטיינער און רויטע ציגעל. פֿענסטער מיט רעשאָטקעס זיינען אַרויס אין דעם גרויסען הויף, און דערצו האָט דאָס צימער געהאַט נאָך אַנדערע פֿענסטער מיט קאָליערטע שויבען, דעקאָרירט מיט שעהנע בילדער.

„שלום, אָה משיח!“ האָט זי אויסגערופֿען. איהר שמייכעל האָט גע-בלישטשעט אויף איהר געזיכט, און אין איהר שטימע האָט זיך אַרויסגע-הערט מעהר פֿרעהליכקייט, איידער פֿערגעטערונג. איהרע ווייסע צייהן האָבען געפֿינקעלט צווישען לאַבענדע ליפּען. שבתאי'ס האַרץ האָט מורא'-דיג געקלאַפּט, דערזעהענדיג די פּרוי פֿון זיינע חלומות. זי איז געגאַנגען אָנגעטהאָן אין גלאַנציגע ווייסע איטאַליענישע זייד, וואָס איז געווען גאַנץ איינג אָנגעפּאַסט אַרום איהר בוזים, אַזוי אַז זי האָט אויסגעזעהן ווי אַ פֿונקעלענדע סטאַטוע. בראַסלעטען האָבען געבלישטשעט אויף איהרע ווייסע הענד, פֿייערדיגע עדעלשטיינער האָבען געפֿונקעלט צווישען איהרע לאַנגע ווייסע פֿינגער, אַ נעץ־ווערק פֿון פּערל האָט בעדעקט איהר קאָפּ. איהרע אויגען זיינען געווען דורכדרונגען פֿון ליידענשאַפֿט, אַלערליי זיסע ריחות האָבען אַרויסגעאָטהעמט פֿון איהר לייב. ניט אַזוי פֿלעגען קומען די אידישע מיידלאַך צו דער חתונה, שעהמעדיגע, ריינע, אומע-טיגע, מיט אָבגעשאָרענע האָר, כשר'ע אידישע טעכטער.

„שלום, אָה מעליסעלדאַ,“ האָט ער ניט ווילענדיג געענטפֿערט.

„ניין, פֿאַרוואָס עפּעס מעליסעלדאַ?“ האָט זי געפֿרעגט, צוגעהענדיג נאָהענט צו איהם.

„און פֿאַרוואָס עפּעס משיח?“ האָט ער געענטפֿערט.

„איך האָב דיך געזעהן אין חלום — ס'איז דער פּנים, די געשטאַלט, די נביא'ישע שעהנקייט — — אָבער פֿאַרוואָס מעליסעלדאַ?“

ער האָט איהר אַריינגעלאַכט אין די אויגען אַריין און גענומען שטי-לערהייט זינגען: —

פֿון איהר באָד איז זי אַרויס
ריין און ווייס ווי שנעע דער לייב,
מעליסעלדראַ.

„אמת, אַזוי בין איך טאַקי אַרויס, ווען איך האָב אָראָבגעוואַשען פֿון זיך די טומאה פֿון'ם קלויסטער. נאָר מיין נאָמען איז שרה."

„ניין, ניט שרה, נאָר שרי — מיין פּרינצעסין!" זיין קול איז געווען הייזעריג און שטאַמלענדיג. אָט דאָס מערקווירדיגע נייע געפֿיהל פֿון ליעבע, וואָס האָט זיך קוים געריהרט אין זיין ברוסט, ווי אַ נור וואָס געבוירען אונבעפֿעדערט פֿויגעלע, האָט אַצונד אויסגעשפּרייט זיינע פֿליגלען און איז געפֿלויגען צום הימעל צו. זי איז געווען אונריין — אָבער איהר אונריינינקייט האָט איהר איינגעוויקעלט אין אַ מיסטישען רייץ. די אויסערליכע, וועלטליכע געזעצען האָבען זי פּונקט אַזוי וויניג געבונדען ווי איהם — זי איז געווען פֿריי און נאַטירליך, אַ גייסט וואָס האָט זיך אַזוי גרויסאַרטיג צוגעפּאַסט צו איהם; געריייניגט אָהן אויפֿהער דורך זיין אייגענעם ווייסען פֿייער. זי איז צוגע-קומען נעהנטער, און איהרע אויגען האָבען איהם איינגעוויקעלט אין פֿלאַמען.

„מיין פּרינץ!" האָט זי אַ געשריי געטהאָן.

ער האָט אָבגעטראָטען הינטערוויילאַכס צום דיוואָן. „ניין, איך טהאָר זיך ניט צוריהרען צו קיין פֿרוי."

„צו קיינער ניט נור צו דיין אמת'ער בעשעהרטע," האָט זי געענט-פֿערט „דו האָסט זיך געהאַלטען ריין פֿאַר מיר, פּונקט ווי איך האָב זיך געהאַלטען ליידענשאַפֿטליך פֿאַר דיר. קום, דו וועסט מיך מאַכען ריין, און איך וועל דיך מאַכען ליידענשאַפֿטליך."

ער האָט אַ קוק געטהאָן אויף איהר מיט אַן ערנסטען בליק. דאָס קיהלע פלעטשען פֿון'ם פֿאָנטאַן איז געווען אַזוי אָנגענעהם אין דער שטילקייט.

„איך זאָל דיך מאַכען ריין!" האָט ער אַרויסגעאָטהעמט.

„יאָ," און זי האָט שטילערהייט איבערגעזאָגט די ווערטער: —

„ריין און ווייס ווי שנעע דער לייב,
מעליסעלדראַ.

„מעליסעלדראַ!" האָט ער אַרויסגעשעפּטשעט.

„משיח!" האָט זי אַ געשריי געטהאָן, און איהר בוזים האָט זיך גע-הויבען אַרויף און אַראָב. „קום, איך וועל דיך לערנען די פֿרייד פֿון לעבען. אינאיינעם וועלען מיר פֿיהרען די וועלט. וואָס זשע! אַז דו וועסט האָבען ערלייזט די וועלט, וועט זי זיך דען ניט פֿרעהען דערמיט, וועלען ניט די מאָרגענשטערען זינגען אינאיינעם? מיין קעניג, מיין שבתאי!"

איהר פיגור איז געווען די פיגור פֿון אַ קעניגין, איהרע אויגען זיינען געווען שטערען, איהרע ליפען — די ליפען פֿון אַ פֿרוי.

„קוש מיך!" האָבען זיי פֿאַר איהר געבעטען. „דיין לאַנגע מאַרטירערייי איז אַריבער. אַצונד פֿאַנגט זיך אָן מיין שליחות — צו ברייגנען דיר פֿרייד. אַזוי איז אַנטפלעקט געוואָרען צו מיר."

„איז עס באמת אַזוי ענטפלעקט געוואָרען צו דיר?" האָט ער גע־פֿרעגט מיט אַ הייזעריגער שטימע.

„יאָ, מעהר ווי איין מאָל, אין די חלומות פֿון דער נאַכט. משיח'ס כלה — אַזוי איז מיין בעשעהרונג. נעהם אַרום דיין כלה."

זיינע אויגען האָבען זיך אָנגעצונדען, קוקענדיג אויף איהרע. ס'האָט זיך איהם אויסגעוויזען, אַזוי ווי ער וואָלט געווען אַרומגערינגעלט פֿון בלישט־שענדע ווייסע פֿלאַמען, וועלכע לייטערן און דערקוויקען אָבער פֿערברענען ניט.

„בין איך אַלזאָ ווירקליך משיח," האָט ער זיך געטראַכט, און צום ערשטען מאָל האָט ער פֿערזוכט דעם טעם פֿון אַ פֿרוי'ס ליפען.

XIV.

דער שאַץ־מייסטער איז געווען מלא שמחה וואָס משיח'ס חתונה וועט זיין ביי איהם אין פּאַלאַץ, אונטער זיין אייגענעם בעגילדעטען דאַך. פֿאַר די, וועלכע האָבען געשאָקעלט מיט די קעפּ, הערענדיג מכח דער כלה'ס פֿערגאַנגענהייט, האָט שבתאי גענאָט אַן ענטפֿער, אַז די נבואות מוזען מקוים ווערן, און אַז אויך צו איהם האָט מען זיך בעוויזען אין חלום און איהם אָנגעזאָגט, ער זאָל חתונה האָבען מיט אַן אויסגעלאַסענע פֿרוי, אַזוי ווי דער נביא הושע. און זיינע נאָכפֿאָלגער האָבען געזעהן, אַז דאָס איז אַ גרויסער סוד, אַ וואונק אויף דעם, וואָס גאָט האָט גערעדט דורך ירמיהו'ס מויל: „און איך וועל דיר נאָך צוריק אויפֿבויען און דו וועסט זיין אויפֿגעבויט, דו בתולת ישראל; דו זאָלסט זיך נאָך ווידער אויספּוצען מיט דיינע פּייקלאַך און אַרויסגעהן צום פֿרעהליכען טאַנץ." אַזוי זיינען אָנגעקומען די יום טוב'דיגע, לוסטיגע טעג פֿון שבתאי'ס חתונה, און דער פּאַלאַץ איז פֿול געווען מיט געלעכטער און טענץ און פֿרעהליכקייט.

און מעליסעלדאַ האָט איינגעפֿיהרט די הערשאַפֿט פֿון פֿרייד. איהר אָנקומען האָט געבראַכט שבתאי'ן פֿיעל אָנהיינגער. טראָצדער זיינען בעצויבערט געוואָרען פֿון איהר שעהנקייט, פֿון איהר קעניגליכער האַל־טונג. אַ נייער גייסט פֿון ראָמאַנטירען האָט זיך דערוועקט צווישען די רע־

ליגיעז-פֿרייע אידען. מענער האָבען אָנגעהויבען קוקען מיט עקעל אויף זייערע ווייבער, און ווייבער האָבען געכאַפּט אַביסעל פֿון איהר פֿייער און פֿון איהר האַלטונג און האָבען זיך אויסגעלערנט מאַכען חן'דלאַך און וואַרפֿען ליידענשאַפֿטליכע, ברענענדע בליקען אויף די מענער. און אויף אַזאַ'ן אופן, מיט אַ גרויסע מחנה אָנהיינגער, בעגלייט פֿון מעליסעלדאַ'ס שעהנקייט און דעם שאַך-מייסטער'ס גאָלד, האָט זיך שבתאי אַוועקגעלאָזט אויסלייזען די שטאָדט ירושלים.

ירושלים איז געוועזן פֿער'שכור'ט פֿון פֿרייד: די נבואות פֿון אליהו התשבי, וועלכער איז בעקאַנט געוועזן אויף דער ערד מיט'ן נאָמען נתן העזתי, זיינען פֿאַנאַנדערגעטראָגען געוואָרען אויף לופֿט-פֿליגלען אין אַלע עקען פֿון דער וועלט.

„לשארית ישראל, צו דעם רעשט פֿון'ם פֿאָלק ישראל, שלום אין קץ, פֿריעדען אָהן אַן ענד," אַזוי האָט ער געשריבען. „זייט וויסען, אַז איך נעה מקבל זיין דעם פנים פֿון אונזער האַרר, דערהויבען זאָל ווערען זיין גרויסקייט, וואָרים ער איז דער מלך מלכי המלכים, געגרויסט איז זיין מלוכה. און אַצונד קום איך אייך מודיע זיין, אַז כאָטש איהר האָט גע־הערט מאָדנע זאַכען מכח אונזער האַרר, דאָך זאָלען אייערע הערצער חלילה ניט אָבגעשוואַכט ווערען אָדער זיך אָבשרעקען, גאָר אדרבה, שטאַרקט זיך אין אייער אמונה, וואָרים אַלע זיינע מעשים זיינען פֿול מיט וואונדער, מיט סודות ורמזים, וואָס דער מענשליכער שכל קען ניט משיג זיין, און ווער קען דאָס אויספֿאָרשען זייער טיעפֿקייט? אין אַ קורצער צייט אַרום וועט זיך אַלצדינג אַרויסווייזען פֿאַר אייך קלאָהר און דייטליך, און איהר וועט וויסען און אויפֿגעקלעהרט ווערען פֿון דעם ערפֿינדער אַליין. געבענשט איז דער, וואָס קען אויסוואַרטען און דערגרייכען צו דער גאולה פֿון דעם אמת'ן משיח, וועלכער וועט גאָר אין גיכען אַרויסגעבען זיין מלוכה און זיין ממשלה איבער אונז מעתה ועד עולם.

נתן."

אין דער הייליגער שטאָדט האָבען בלויז די אַלטע רבנים פֿון די היי־ליגע ישיבות אַרויסגעצייגט זייערע צווייפֿלען, מורא האָבענדיג, דער פּאַשאַ זאָל ניט בעגייען יעדעס יאָהר די געלד-שטראָף, אַזוי אַז טשעלעבי'ס פֿער־מעגען אפילו זאָל ניט קלעקען זיי אויסצוקויפֿען. אין אַנדערע ערטער זיינען די אידישע קהילות געווען צוטהיילט אין כתות, וועלכע האָבען געשטריטען צווישען זיך מיט פסוקים און אַרויסגעשטעלט ווערטער געגען ווערטער. אָט דער פסוק האָט בפירוש דערוויזען, אַז משיח איז געקומען, און יענער פסוק, אַז די אותות ומופתים זיינען נאָך ניט דערפֿילט געוואָרען; און

האָט דען ניט דער חכם מכל אדם, דער קלוגער קעניג שלמה געזאָגט, אַז דער נאַר גלויבט אַלצדינג וואָס מען זאָגט איהם, ניט פרעגענדיג קיין קשיות, און דער חכם וועגט אַפריהער איבער און בעטראַכט אַלעס, איידער ער הויבט אָן גלויבען? אויף אַ מורא'דיגען אופן איז אָנגעגאַנגען די מלחמה פון די ווערטער און די פסוקים, און אַ שטערן האָט זיך בעוויזען און איז געקומען די מאמינים צו הילף. עס זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבען דערצעהלט, אַז זיי האָבען געזעהן שבתאי צבי'ן אין הימעל מיט דריי קרוינען, איינע אַלס משיח, אַ צווייטע אַלס קעניג און אַ דריטע אַלס עראָבערער פון די פעלקער. נאָר אַזוי ווי די ירושלים'ער רבנים האָבען נאָך אַלץ ניט געוואָלט גלויבען, האָט נתן אין אַן עקסטאַז פון אויפגעבראַכטקייט ערקלעהרט, אַז ירושלים האָט אויפגעהערט צו זיין די הייליגע שטאָדט און אַז די קדושה איז אַריבער אין דער שטאָדט עזה. נאָר שבתאי האָט ניט אַנדערש נאָר געוואָלט זיך ווייזען אין סמירנאַ, אין זיין געבורט־שטאָדט, און אַהין האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט, שיקענדיג פאָראויס זיינע שליחים, וועלכע האָבען אָנגעצונדען דעם פייער פון גלויבען אין די אַלע אידישע קהילות, וועלכע ער האָט געדאַרפט פערבייפאָהרען. רפאל, נאָך אַ שנאָרער פון גריכענלאַנד, האָט אַרומגעוואַנדערט, זינגענדיג אָהן אַן אויפהער וועגען משיח'ן, און בלאָך, אַ מקובל פון דייטשלאַנד, אַ שוואַכער, איינפאַכער גייסט, האָט אַלע ווילע געהאַט אַן אַנדער אויסברוך פון ווילדער צוקאָכטקייט, און אויף אַזאַ'ן אופן געבראַכט דעם עולם צו גלויבען אין דער נאָהענטער גאולה. שמואל פרימו, דער אונערמידליכער סעקרעטאַר, האָט פערשפרייט בריעף און געהיימע מאַניפעסטען אָהן אַ צאָהל. נאָר שבתאי אַליין האָט זיך פאַר קיינעם ניט אויסגעגעבען אַלס משיח — ער האָט פערזאָגט, מען זאָל ניט ריידען דערפון, ביז די שעה וועט קומען. ניט קוקענדיג דערויף האָט זיך דער גלויבען אין איהם פערשפרייט איבעראַל. אין דער שטאָדט אַלעפּאָ זיינען איהם די אידען אַנטקעגען געגאַנגען מיט געזאַנג און מיט טענץ; „די טויערן פון פרייד זיינען געעפענט," האָבען זיי געשריבען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. אין סמירנאַ גופא איז דער פערטריבענער אויפגענומען געוואָרען מיט אַן אונבעשרייבליכען ענטהוזיאַזם, מיט קולות און געשרייען: „משיח! משיח!", וועלכע ער האָט ניט געוואָלט אָנערקענען, נאָר אויף וועלכע מעליסעלראַ האָט געענטפערט מיט אַ רייצענדען שמייכעל. זיין אַלטער פאָטער איז איהם געפאַלען אויף'ן האַלז.

„די נשמות געהען אַוועק," האָט שבתאי געזאָגט, זיך צוקושענדיג מיט איהם. „נאָר זיי קומען צוריק."

מען האָט איהם געבראַכט פֿאַר דעם „קאַדי", דעם שטאָדט-ריכטער, וועלכער האָט פֿערלאַנגט אַ מופת.

„דו פֿערלאַנגסט אַ מופת?" האָט שבתאי געזאָגט מיט שפּאָט. „וואָלסט געוואָלט זעהן אַ פֿייערדיגען וויל?"

שבתאי צבי'ס אַנהייננער, וועלכע האָבען אַנגעפֿילט דעם קאַדי'ס גאַסט-זאַאל האָבען אַ געשריי געטהאָן פֿאַר שרעק און פֿערדעקט זייערע פּנים'ער מיט די הענד.

„יאָ, מיר זעהען, מיר זעהען," האָבען זיי געשריען; דאָס וואָרט איז אַריבער צו דעם גרויסען עולם, וואָס איז געווען פֿערזאַמעלט אויף דרויסען, און עס האָט זיך פֿערשפּרייט אין דער לייננ און אין דער ברייט פֿון דער שטאָדט. מענער זיינען געלאָפֿען אַהיים דערצעהלען זייערע ווייבער און קינדער וועגען דעם נס, און אַז שבתאי איז אַרויסגעגאַנגען פֿון'ם קאַדי'ס זאַאל, איז ער אויפֿגענומען געוואָרען מיט פֿעררי־קטע קולות און מיט אַ ווילדער בעגייסטערונג.

און אין דער צייט, וואָס סמירנאַ האָט אַזוי געקאָכט און איהרע אידען האָבען זיך דורך תעניתים און תפלות צוגעגרייט צום גרויסען טאָג, איז אָנגעקומען אַהין אַ שליח, שוואַרץ ווי אַ מורין און פֿערברענט פֿון דער זונן. אַ זעהר ווייטע אונרוהיגע רייזע האָט ער געמאַכט, ער איז געקומען פֿון דער הייליגער שטאָדט, מיטבריינגענדיג פֿון דאָרט אַ בריעף. ס'האָט איהם לאַנג גענומען ביז וואַנען ער האָט זיך געקענט זעהן מיט שבתאי'ן, וועלכער האָט איצט אינאיינעם מיט זיינע נאָהענטסטע נאָכפֿאָל-גער געפֿראַוועט דעם לעצטען תענית; און דערווייל איז דער עולם בע-פֿאַלען דעם שליח און איהם פֿערוואָרפֿען מיט נייגיעריגע פֿראַגען. ער האָט זיי דערצעהלט, ווי אַזוי ער האָט וואָכען לאַנג אַרומגעוואַנדערט אין דער מורא'דיגער היץ, כדי צו זעהן משיח'ס פּנים און קושען זיינע פֿיס און איהם איבערגעבען דעם בריעף פֿון די ירושלים'ער הייליגע מענער, וועלכע זיינען געווען צו אָרים און האָבען ניט געהאַט קיין מעגליכקייט איהם צו שיקען מיט אַ שנעלערן וועג. נאָר אַז שבתאי האָט ענדליך איבערגעלייענט דעם בריעף, איז זיין פּנים בעלויכטען געוואָרען פֿון פֿרייד, כאָטש ער האָט קיינעם ניט אויסגעגעבען וואָס דאָרט איז געשטאַנען. זיינע נאָכפֿאָל-גער האָבען געוואָלט ניט אַנדערש נאָר מען זאָל עס אַרויסגעבען פֿאַר דעם גרויסען עולם, און נאָך אַסך הייסע וכוחים האָט שבתאי איינגעוויליגט, אַז דער בריעף זאָל פֿאָרגעלעזען ווערן אין שוהל פֿון דער בימה. אַז זיי האָ-בען זיך דערוואוסט, אַז דאָס קומט פֿון די חכמי ירושלים, וועלכע דריקען אויס אין דער דאָזיגער שריפֿט זייער חרטה און געהען אויך אַריין אין די

רייהען פֿון די מאמינים, איז זייער ענטהוזיאַזם געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבען אַזש געוויינט פֿאַר שמחה. שבתאי האָט אַריינגעוואָרפֿען צוואַנציג זילבער־קרוינען אין אַ טעלער פֿאַר דעם שליח און האָט אויפֿגעפֿאָדערט אַנדערע צו טהאָן דאָס זעלבע, אַזוי אַז דער גליקליכער מאַן האָט כמעט ניט געדאַרפֿט אַוועקפֿאָהרען צוריק מיט ליידיגע הענד.

דאָך האָט זיך שבתאי נאָך אַלץ ניט געוואָלט אַליין אויסגעבען אין דער עפֿענטליכקייט.

נאָר ענדליך האָט געמוזט קומען אַ סוף צו דעם לאַנגען שטיל-שוויי-גען. דאָס גרויסע יאָהר 1666 איז שוין געשטאַנען ביי דער טהיר, ס'איז אין גאַנצען געבליבען עטליכע חדשים ביז דעם ניי-יאָהר פֿון די קריסטען. אויף מעליסעלדראַ'ס בעפֿעהל און אונטער איהר אָנפֿיהרונג האָבען מענער געמאַכט מאַנטלען פֿון ווייסען אַטלעס פֿאַר דעם משיח. און איין טאָג, אָנגעטהאָן אין בלישטשענדע ווייסע בגדים, איז שבתאי, מיט אַ גרויסע־פּראָצעסיאָן פֿון זיינע אָנהייננער, אַוועק אין דער גרויסער שוהל.

XV.

אין דעם דונקעלען שיין פֿון דער גרויסער שוהל, פֿאַר אַן עדה פֿון פֿרומע, פֿער'דבק'עטע אידען און אונטער דעם מעכטיגען קלאַנג פֿון דעם שופר, האָט זיך שבתאי, שטעהענדיג פֿאַר'ן ארון קודש, ערקלעהרט פֿאַר דעם גואל צדק, דעם געזאַלבטען, דעם משיח ישראל.

אַ ווילדער אויסברוך פֿון פֿרייד, איבערגעשלאָגען פֿון געוויין, האָט זיך געלאָזט הערען פֿון אַלע זייטען שוהל.

„לאַנג לעבען זאָל אונזער קעניג! אונזער משיח!" אַסך זיינען אַני-דערגעפֿאַלען מיט די פנים'ער צו דער ערד, וועלכע זיי האָבען געקושט, וויינענדיג, שרייענדיג און אַרויסלאָזענדיג משונה'דיגע קולות פֿון דאַנקבאַר-קייט און פֿרייד; אַנדערע האָבען זיך געשאָקעלט און זיך אַרומגעוואָרפֿען אַהין און אַהער, בעגאָסען מיט טרעהרען, הייזעריג פֿון ווילדען געשריי.

„משיח! משיח!"

„די מלוכה איז געקומען!"

„געבענשט זאָל זיין משיח!"

אין דער וויבערשער שוהל האָבען זיך געהערט מורא'דיגע קוויטשע-רייען און קרעכצען און זיפֿצען; אַ טהייל זיינען געפֿאַלען אין חלשות, אַנדערע האָבען זיך געדרעהט און אַרומגעוואָרפֿען אין ספּאַזמען, אַרויס־לאָזענדיג ווילדע, משונה'דיגע קולות; דער גייסט האָט געפּאַקט קליינע

קינדער, און זיי האָבען געפּאָכעט מיט זייערע הענטעלאַך און געשריען ווי־
די פּערריקטע :

„משיח! משיח!"

דער לאַנגער גלות פון די אידען האָט זיך געענדיגט — די ביטערע יאָהר־הונדערטע פון שאַנד און שפּאָט, פון הריגות און רויבערייען. אָה, גרויסער גאָט! ס'איז אַוועק די צייט פון ערנידעריגונג, ווען מען פלעגט זיך אין פאַלשער הכנעה פערנייגען און בויגען פאַר אַלעמען דעם קאָפּ; מען וועט שוין מעהר ניט דאַרפען זיין ללעג ולקלס; ניטאָ מעהר דער שפּאָט פון דעם גאָסען־יונג; אוים מיט גהעטאָס, וואו מען איז געווען איינ־געשפּאַרט ווי פיה, געבראַנדמאַרקט דורך געוויסע צייכענס פון שאַנד און שפּאָט! די רייד פון די נביאים זיינען ענדליך מקוים געוואָרען, און די אידען זיינען דערהויבען געוואָרען איבער אַלע פעלקער.

„משיח, משיח!"

זיי האָבען זיך אַרויסגעלאָזט אין די שמאָלע געסלאַך, לאַכענדיג, שפּאַ־סענדיג, שפּרינגענדיג, טאַנצענדיג, וויינענדיג היסטעריש און בעטענדיג איינער ביים צווייטען מחילה פאַר די עולות זייערע. זיי זיינען שבתאי'ן גע־פאַלען צו די פיס, פרויען האָבען אויסגעשפּרייט רייכע טאַפּעטען פאַר איהם צו טרעטען דערויף (כאָטש ער איז אַרומגעגאַנגען און האָט זיך גע־היט ניט אַרויפצושטעלען אַ פוס אויף זיי); זיי האָבען אויך בעהאַנגען זיי־ערע פענסטער און זייערע באַלקאָנען מיט אַלערליי טייערע דעקען און קי־שענס. אַ טהייל, וועלכע האָבען זיך געפיהלט זינדיג און האָבען מורא גע־האַט, דאָס זאָל זיי נאָך חלילה ניט אויסשליסען פון'ם קעניגרייך, זיינען אַראָב צום ים און האָבען זיך טובל געווען אין די אייז־קאַלטע וואַסער; אַנדערע האָבען זיך אַליין אויסגעגראָבען קברים אין דער פייכטער ערד און זיך אַליין בעגראָבען ביז וואַנען זיי זיינען דאָרט געבליבען ליגען אין חלשות; אַנדערע ווידער האָבען זיך אַרויפגעגאָסען צושמאָלצענע הייסע וואַקס אויף די נאַקעטע לייבער. נאָר דער געוועהנליכסטער וועג ווי אַזוי זיך צו פייניגען איז געווען זיך אַפּריהער גוט אָנשטעכען די רוקענס און די זייטען מיט דערנער און דערנאָך ערשט קריגען ניין און דרייסיג מלקות. אַסך האָבען געפּאַסט עטליכע טעג נאָכאַנאַנד און זיינען אויף געווען גאַנצע נעכט, זאָגענדיג „תקונים".

אַזוי האָבען זיי געלעבט אין תשובה און תפלה און פראַוועגדיג זייערע ימים טובים און זייערע שמחות. אַז שבתאי צבי האָט זיך בעוויזען אין גאַס, בעגלייט פון אַ גרויסער מחנה פון זיינע נאָכפאָלגער, מיט אַ פאָבער אין דער האַנד, געהענדיג ערגעץ־וואו צו אַ צערעמאָניע אָדער אין שוהל

אַריין, וואו ער פלעגט געבען זיינע פרושים אויף דער תורה על פי הקבלה׳ — האָט מען געקענט טויב ווערן פון דעם טומעל און די פעררוקטע געשרייען. די קרעמער פון דעם אידישען באַזאַר פלעגען פערמאַכען זייערע קראָמען און זיך אַוועקלאָזען נאָך איהם גאַנצע מחנות־ווייז, זינגענדיג דעם פסוק: „ימין ה׳ רוממה, ימין ה׳ עושה חיל״, זיך שטויסענדיג, זיך שפּאַרענדיג; יעדער איינער האָט געוואָלט צוקומען נעהנטער, אָנגערירט ווערען פון דעם פּאָכער און בעגליקט ווערן מיט דער מלוכת השמים, מיט דעם הימלישען קעניגרייך. און איבער אָט די גרויסע צוושעטע מאַסען, וועלכע זיינען געווען פער׳שכור׳ט פון גלויבען, האָט זיך בעוויזען מעלי־סעלדאַ ווי אַ קעניגען מיט איהר רייצענדען שמייכעל און מיט איהרע פרעה־ליבע טענץ, וועלכע האָבען אַזוי שטאַרק געווירקט אויף׳ן עולם, אַז מענער און פרויען, בחורים און מיידלאַך פלעגען זיך אַרומנעהמען אין מיטען גאַס און זיך האַלזען און קושען אין היסטערישען וואַהנזין. דער עול התורה, דער יאָך פון די רעליגיעזע געבאָטען איז אַרונטערגענומען געוואָרען, די אַמאָליגע צניעות פון די אַלטע צייטען איז געווען אַ פערגעסענע זאַך. אין די קהילות פון די מקובלים אין טהעסאַלאָניקאַ, וואו די פרומע האָבען מיט אַמאָל אָנגעהויבען תשובה טהאָן, וואו אַ טהייל אידען זיינען געשטאָרבען פון זיבען־טעגיגע תעניתים און אַנדערע דערפון וואָס זיי האָבען זיך געקאַטשעט נאַקעטערהייט אין שנעע, — אין יענער פרומער שטאָדט האָבען זיך עלטערן צוגעאיילט חתונה צו מאַכען זייערע יונגע קינדער. דאָס איז געטהאָן געוואָרען מיט דעם צוועק צו פערפאָלקאָמען דעם תכלית היצירה און אַראָבצוברייינגען אויף דער וועלט אַלע נייע, ניט־געבוירענע נשמות, וועלכע האָבען ביז דאַן נאָך ניט געקענט געפינען קיין גופים, צוליעב די אַלטע זינדיגע נשמות, וועלכע האָבען געמוזט כסדר מגולגל ווערן איבער אַ נייעס און זיך סטאַרען פערריכטען זייערע פעהלערען אויף דער ערד. זיבען הונדערט קינדער זיינען אויף אַזאַ׳ן אופן געפיהרט געוואָרען אונטער דער חופה. מען האָט אויפגעהערט האַנדלען און אַרבייטען; די קעמלען האָבען זיך שוין מעהר ניט בעוויזען אין׳ם אידישען קוואַרטאַל פון סמירנאַ, די בריק פון די קאַראַוואַנעס האָט אויפגעהערט זיך טרייסלען, זעלטען ווער ס׳איז איצט אַריבער איבער איהר; די קליימען פלעגען נור בלייבען אָפען, אַזוי לאַנג ווי ס׳איז נייטיג געווען אויסצופערקויפען די סחורה פאַר וואָס פאַר עס איז פרייז; ווער עס האָט נור געהאַט איבעריגע הויז־זאַכען, האָט זיי אויך פערקויפט אַבי־ווי, אי דאָס ניט צו אידען, מחמת זיי איז פערוועהרט געווען צו האַנדלען. מסחר איז בעטראַכט געוואָרען פאַר אַן אפיקורסות, און דער וואָס האָט זיך אָבגעגעבען דערמיט איז גע-

ווען אין געפֿאַהר אַריינגעלייגט צו ווערן אין חרם, אָדער בעשטראָפֿט צו ווערען מיט געלד אָדער גאָר מיט אַ קערפּערליכער שטראָף. יעדער איינער האָט זיך צוגעגרייט צו דער צייט, ווען אַלע אידען וועלען זיך אומקעהרען קיין פּאַלעסטינאַ, ווען די גוים וועלען בעדיענען די צדיקים און דער גרויסער לויתן וועט אויפֿגעגעבען ווערן אויף משיח'ס טיש. דערווייל זיינען די אָרעמע לייט אויסגעהאַלטען געוואָרען פֿון די גבירים. אין טהעסאַלאָניקאַ אַליין האָבען פֿיער טויזענד נפשות געלעבט פֿון נדבות; אמת'ע משיח-צייטען פֿאַר די אברהם רוביא'ס. אין סמירנאַ האָט מען זיך אָדער גאָר נישט אומגעקוקט אויף דעם „קאַדי", אָדער מען האָט איהם פֿערשטאָפּט דאָס מויל מיט געלד. דער סמירנער רב, דער „חאַכאַם" אהרן דע לאַ פּאַפּאַ, וועלכער האָט ניט געגלויבט אין שבתאי'ן און איז געווען איינער פֿון די, וועלכע האָבען איהם אין אָנהויב פֿערטריבען פֿון זיין געבורטס-שטאָדט, איז אויף שבתאי'ס בעפֿעהל אַרונטערגעזעצט געוואָרען, און ח י י ם ב נ ב נ ש ת י איז געוואָרען „חאַכאַם" אָנשטאָט איהם. דער גביר חיים פּנייא, דער איינציגער אָנגעזעהענער צווייפֿלער, וואָס איז נאָך געבליבען אין סמירנאַ, איז שיער ניט צוריסען געוואָרען אויף שטיקער פֿון דעם אויפֿגערעגטען המון אין שוהל. נאָר ווען זיינע אייגענע טעכטער האָבען געקראָגען פּראָפֿעטישע ענטציקונגען און האָבען געזעהן בנבואה די הערליכקייט פֿון דער מלוכה, איז ער אַריבער אויף שבתאי'ס זייט. און איבעראַל האָבען זיך פֿערשפּרייט קלאַנגען, אַז משיח'ס שונאים זיינען אַראָב פֿון זינען און האָבען אַזוי לאַנג געמוטשעט און משוגע געמאַכט זיך און אַנדערע, ביז וואַנען ער האָט זיי אומגעקעהרט דעם פֿערשטאַנד; דאַן זיינען זיי געוואָרען זיינע פֿריינד און זיינע נאָכפֿאָלגער. אַנדערע פֿיער הונדערט מענער און פֿרויען זיינען אַריינגעפֿאַלען אין מאָדנע עקסטאַזען; פּינע איז זיי געגאַנגען פֿון מויל, און זיי האָבען דערצעהלט, ווי זיי האָבען אין חלום געזעהן דעם „לייב פֿון יהודה". און זויג-קינדער, וועלכע האָבען קוים געקענט רייטליך אַרויסריידען אַ זילבע, האָבען געהאַלטען אין איין ווידערהאָלען דעם נאָמען פֿון שבתאי, דעם משיח. אַזעלכע קלאַנגען, וועלכע זיינען פֿערשפּרייט געוואָרען איבער דער גאַנצער וועלט דורך די אויסלענדישע קאָנזולען אין סמירנאַ, דורך די שרייבער פֿון די ענגלישע און האָלענדישע פֿירמאַס, דורך די אויסלענדישע איינוואוינער און די גייסטליכע פֿון די קריסטליכע קירכען, האָבען אָנגעמאַכט אַ געוואַלדיגען גערודער און פֿונאַנדערגעטרייסעלט די ציוויליזירטע מענשהייט. אין די בערזען פֿון אייראָפּאַ האָט מען געלייגט געלד פֿאַר און געגען אַ אידישע מלוכה.

אויף די אידען פון דער וועלט האָט די נייעס, אַז דער חלום פון משיח'ן איז פערווירקליכט געוואָרען, געווירקט אַזוי ווי אַ דונער; זיי זיינען געווען אויסער זיך פאַר פרייד; דאַן האָבען זיי זיך גענומען גרייטען צו דער גרויסער רייזע. איבעראַל האָט מען זיך געשלאָגען מלקות, געגעבען צדקה, איבעראַל האָט מען זיך אַריינגעלאָזט אין פראַפּעטישע עקסטאַזען און ענטציקונגען, די לומדים און דאָס פראָסטע פאָלק האָבען זיך פעראייניגט אין איין פרעהליכען און זיסען גלויבען. און איבעראַל זינדיגע מעשים, זנות, געשלעכטליכער פערקעהר צווישען אייגענע בלוט-פערוואַנדטע, וואָס האָט זיך גענומען פון אַ מיסטישער לעהרע, אַז די זינד פון דער וועלט קענען נור אָבגעוואַשט ווערן דורך דעם איבערפלוס פון זינד.

XVI.

אַמסטערדאַם און האַמבורג — די צוויי רייכסטע אידישע קהילות — וועלכע האָבען כסדר בעקומען פראָפעטישע ידיעות פון נתן העזתי, האָבען אָנגעהויבען געהמען אַ שטאַרקען אָנטהייל אין דעם קומענדען קעניגרייך. אין דער הויפט-שטאָדט פון האָלאַנד זיינען די שוהלען פול געוואָרען מיט טומעלדיגע מוזיק און מיט טענץ, די הייזער מיט תשובה און חרטה. די גאַסען זיינען געווען פול מיט מענער און פרויען, וועלכע האָבען זיך אַרומגעוואָרפען אין ספּאַזמען און געזאָגט אַלערליי נביאות. די דרוקערייען האָבען אַרויסגעגעבען נייע געבעט-ביכער מיט תשובות און מיט נייע דינים פאַר די מאמינים. און אין די דאָזיגע תקונים, וועלכע זיינען געווען פול מיט סודות ורמזים וועגען משיח'ן און זיין הערשאַפט, האָט מען געקענט געפינען שבתאי'ס פאָרטרעט זייט ביי זייט מיט דעם בילד פון דוד המלך. אין האַמבורג זיינען די אידען געפלויגען אין הימעל אַריין פאַר בעגייסטערונג; זיי האָבען געקנאַקט מיט די פינגער אויף די קריסטליכע פייניגער, האָבען אויפגעהערט געהן צו די געצוואונגענע קריסטליכע גאָטעס-דיענסטען. זייערע אייגענע גאָטעס-דיענסטען זיינען געוואָרען פרומע אָרגיען, ווילדע אויסגעלאַסענע סצענעס לשם שמים. בכבוד'יגע שפּאַנישע אידען, ערנסטע אַריסטאָקראַטישע פּאָר-טוגעזען, וועלכע האָבען זיך ביז דאַן געהאַלטען ווי קאַסטיליאַנער פריצים, נאָבעלע הערען ווי מאַנועל טעקסייראַ, דער פריינד פון אַ שוועדישער קעניגין, בעריהמטע דאָקטוירים ווי בענדיטאָ דע קאַסטראָ, דער פּרעזידענט פון דער געמיינדע, — אָט די אַלע האָבען אַרונטערגעוואָרפען פון זיך זייער

מערב־אייראָפּעאישען גלאַנץ און מען האָט זיי געקענט זעהן אין שוהל, שפּרינגענדיג ווי יונגע הירשען אויף די בערג, טאַנצענדיג ווילדע טענץ מיט די ספר תורה׳ס צוגעדריקט צו זייערע הערצער.

„הי דידי הולדא הי טי טי!״ אָט די ווערטער אָהן אַ שום זינן האָבען זיי געזונגען, בעת זיי פּלעגען זיך צוקאָכען און אַריינפּאַלען אין זייערע ווילדע עקסטאַזען.

„נאַ, אָבער דאָס איז דאָך פּשוט קינדערש,״ האָט געזאָגט דער גאון יעקב סאַספּאָרטאַס, דער אויבער־ראַבינער פון די ענגלישע אידען, זיצענ־דיג אויף דעם פּרעזידענטען־שטוהל, אַלס עהרען־גאַסט אין האַמבורג. „בנאמנות, דיינע צאן קדושים זיינען פון זינען אַראָב.״

דע קאַסטראָ איז געוואָרען אַלערליי קוליערען.

„גיב אַכטונג, אַניט קענען נאָך מיינע שאָף זיך פערוואַנדלען אין הינט. אַז זיי זאָלען דערהערען וואָס דו זאָגסט, וואָלט געווען אַסך זיכערער פאַר דיר זאָגאַר צוריקצופאָהרען אין דיין לאָנדאָן.״

סאַספּאָרטאַס האָט אַ שמייכעל געטהאָן, צושאָקלענדיג דערביי מיט׳ן קאָפּ.

„יאָ, אויב שבתאי וועט מיטפאָהרען מיט מיר. און אויב ער איז משיח, זאָל ער אויסראָטען די מגפה, זאָל ער קומען און זאָגען זיינע נביאות אין לאָנדאָן; זאָל ער היילען די קראַנקע און פערקלענערען די צאָהל פון די טויטע.״

„ער וואָלט בלויז געדאַרפט אַרויפלייגען זיינע הענד אויף די קראַנקע און זיי וואָלטען אויסגעהיילט געוואָרען!״ האָט דע קאַסטראָ געענטפערט. „נאָר זיין שליחות איז ניט אויף די אינזלען פון מערב־אייראָפּאַ; ער שטעלט אויף זיין טראָהן אין ציון.״

„דיין גליק וואָס ניט אין האַמבורג, אַניט וואָלט דיין הכנסה שטאַרק איינגעשרומפען געוואָרען, אָה, דו קלוגער דאָקטאָר. אָבער די מגפה איז דאָך שוין באַלד אין גאַנצען אַריבער; ווען ער קומט איצט, וואָלט ער אויף אַ גרינגען אופן געקענט האָבען דעם נאָמען אַז ער האָט זי פערטריבען.״

„כאָטש דו ביסט אַ רב, דאָך ביסטו אַן אפיקורוס; דו זיצסט אויף׳ן פּלאַץ פון דעם אָבלאַכער.״

„דאָס האָסטו דאָך מיר אַליין איינגעלאַדען אהער,״ האָט סאַספּאָר־טאַס געמורמעלט מיט אַ שמייכעל.

„די מגפה איז בלויז אַ צייכען פון משיח׳ס צייטען, און דאָס פייער, וואָס האָט פערברענט דיין וואוינונג, איז בלויז די שטראָף פאַר דיין אפיקורסות.״

„יאָ, עס קענען זיין אַזעלכע, וואָס זאָלען אָנעהמען אונזער קעניג

טשאַרלס פֿאַר משיח׳ן און איהם בעטען, ער זאָל זיך אַרויסגעבען,״ האָט סאַספּאָרטאַס געזאָגט, מיט זיין געוועהנליכען שמייכעל. „וואָס זשע, ער האָט דען ניט זיינע מעליסעלדאַס?״

„שטיל, דו גאָטעס-לעסטערער!״ האָט אַ געשריי געטהאָן דע קאַסטראָ, קוקענדיג מיט אַנגסט אויף דעם ליאַרמענדען עולם. „נאָר דו ווערסט זיי אַליין דאַרפֿען אויפֿעסען, דיינע ווערטער.״

„זאָל זיין אַזוי,״ האָט סאַספּאָרטאַס געענטפֿערט מיט אַ מיענע פֿון זעלבסט-ענטזאַגונג. „איך עסס סיי ווי סיי קיין טרפה ניט.״

אָבער אומזיסט האָט זיך דער רב פֿון דעם קליינעם מערב-אייראָפּע-אישען אינזעל געסטאַרעט צו בעקעמפּפֿען די אַלגעמיינע מאַסען-פֿעררִיקט-הייט מיט שטעך-ווערטער אָדער מיט פֿערנינפֿטיגע רייד. אין ענגלאַנד גופא זיינען אַרויסגעשפּרונגען קריסטליכע ענטהוזיאַסטען, וועלכע האָבען ערוואַרט די אידישע גאולה, די מפּלה פֿון דעם פּאַפּסט און דעם אַנטי-קריסט, און אידען און קריסטען זיינען אָנגעצונדען געוואָרען פֿון איין און דעם זעלבען פֿייער.

פֿון דעם וויטען צפון פֿון סקאָטלאַנד איז געקומען אַ וואונדערליכע ידיעה מכח אַ שיף מיט זיידענע זעגלען און זיידענע שטריק, געפֿיהרט פֿון מאַטראָזען, וועלכע האָבען גערעדט צווישען זיך לשון קודש, און מיט אַ פֿאָהן, וואָס האָט געטראָגען אויף זיך די אויפֿשריפֿט: „די צוועלף שבטים פֿון ישראל.״ און אַ מערקווירדיגער קלאַנג האָט זיך פֿערשפּרייט, אַז גע-וואַלדיגע מחנות פֿון אונבעקאַנטע ערטער לאָזען זיך געהן אין די וויטע מדבריות פֿון אַראַביען. אַז מאמינים פֿלעגען זיך צונויפֿקומען מיט צווייפֿ-לער, האָבען זיי זיך געוואָטען און געלייגט צעהן צו איינס, אַז אין משך פֿון צוויי יאָהר צייט וועט שבתאי זיין דער געזאַלבטער קעניג פֿון ירושלים; אין טהרעדנידל סטריט האָט מען אַרויסגעגעבען געלד-אָנווייזונגען אויף דעם רעכנונג.

און ווירקליך, שבתאי איז שוין געווען דער קעניג פֿון די אידען. פֿון אַלע לענדער פֿון גלות זיינען געקומען גאַנצע מחנות פֿון פֿרומע, איבער-געגעבענע אידען איהם אָבגעבען כבוד און אויסדריקען זייער טרייהייט צו איהם — טערקישע אידען מיט רויטע פֿעסען אָדער מיט געלע טורבאַנעס; ירושלים׳ער אידען אין געשטרייפֿטע באַנווילנע בגדים און ווייכע פֿילצענע היטלען; פּוילישע אידען מיט פֿיקסענע היטעלעך און מיט לאַנגע קאַפֿ-טענס; בלאַסע דייטשע אידען, ריעזיגע רוסישע אידען, הויך-ערצויגענע שפּאַנישע אידען; און מיט זיי פֿלעגען אָפֿט קומען זייערע ווייבער און טעכטער — ירושלים׳ער אידישע פֿרויען מיט בלויע פֿאַרטיכער און מיט קאָפּען-שלייערס, מצרים׳ער אידישע פֿרויען מיט לאַנגע קליידער און שוואַרצע

שאַלען אויף די קעפּ, אידישע פרויען פון אשדוד און עזה, מיט ווייסע מאַסקעס, בעזעצט מיט גאָלדענע מטבעות, פוילישע אידענעס מיט גלאַנציגע פאַריקען, אידישע פרויען פון סיריען מיט שוואַרצע ברעמען ווי קויהל, פעטע אידישע פרויען פון טונים מיט אָנגעפּאַסטע הויזען, איינגע-וועבט מיט גאָלד און זילבער.

טאָג-טעגליך איז זיין הויז פול געווען מיט מענשען פון נאָהענט און וויים; טעגליך האָט ער אויפגענומען דעפּוטאַציעס און שליחים. יונגע מע-נער און מיידלאַך האָבען איהם אָנגעבאָטען זייערע לעבענס צו טהאָן דער-מיט וואָס זיין הארץ געלוסט; די גבירים האָבען אַוועקגעלייגט זייערע פער-מעגענס פאַר זיינע פיס און האָבען זיך אַרומגעריסען פאַר דעם כבוד צו בעלאַנגען צו זיין לייב-גוואַרדיע. יענער אַבסטראַקטער גאָט פון דעם תנ"ך — מורא'דיג אין זיין ליעבע און זיין האַס, אָהן אַ שום פאָרם, אָהן אַ סימן פון מענשליכעס — איז אַצונד פערביטען געוואָרען אויף אַ מענ-שען, וועמען מען האָט געזעהן, וועמען מען האָט געקענט אָנגעהמען מיט די הענד, וועמען מען האָט געקענט ליעבען; און דער גאַנצער טיעפער וואונש פון זייערע זעעלען, די גאַנצע אונטערדריקטע בייגקעניש נאָך אַ זיכטבאַרעס וועזען, וואס זיי זאָלען קענען דיענען און פערגעטערען, יענע בייגקעניש, וועלכע האָט זיך אויסגעדריקט אין דער פערגעטערונג פון דער תורה און דער גמרא, האָט אַצונד אַרויסגעשטראָמט צו זייער קערפּערלי-כען ערלייזער. פון די אַלטע, אַלטע צייטען איז אַראָב אַ ניי געטליך וועזען — דער הייליגער קעניג, דער משיח, דער ערשטער, אורשפּרינגליכער מענש, צוויי-געשלעכטליך, פאָלקאָם, וועלכער וועט צונויפגיסען אין איין האַרמאָנישען קלאַנג די אָבגעריסענע, ניט-האַרמאָנירענדע טענער, וועלכער וועט אויפשטעלען צוריק די גייסטיגע איינהייט פון דעם וועלט-אַל. אַנט-קעגען דער ליעבע, וואָס שפּיגעלט זיך אָב אין זיינע אויגען, וועלען זינד און טרויער פערשווינדען ווי אַ שלעכטער דאַמפף; די פערגליווערטע שטראָמען פון גנאַד וועלען ווידער אָנהויבען פליסען.

„איך, יהוה אייער גאָט, שבתאי צבי!"

אַזוי האָט דער סעקרעטאַר שמואל פרימו אונטערשריעבען אַלע בריעף און בעפעהלען פון דעם משיח.

XVII.

דער חודש אב איז אָנגעקומען — משיח'ס געבורטס-טאָג, דער גרוי-סער תענית, וועלכער דערמאָנט אָן דעם חורבן פון ביידע בית המקדש'ן. נאָר מעליסעלדאַ האָט ניט געוואָלט מען זאָל פראַווען דעם תענית און

פייערן דעם טאָג דורך טרויער און תשובה, און ס'איז אַרויס אַ וואָרט צו אַלע אידען פון גלות: —

„דער איינציגער און רעכט־געבוירענער זוהן פון גאָט, שבתאי צבי, דער משיח און ערלייזער פון דעם פאָלק ישראל צו אַלע בני ישראל, שלום! אַזוי ווי איהר האָט זוכה געווען צו דערלעבען דעם גרויסען טאָג, ווען ס'איז מקוים געוואָרען גאָט'ס וואָרט צו די נביאים, דע-רום זאָל אייער געוויין און אייער טרויער פערביטען ווערן אויף פרייד, און אייערע תעניתים זאָלען ווערן ימים טובים; וואָרים איהר דאַרפט מעהר ניט וויינען און קלאָגען. זייט זיך משמח מיט פויקען און מיט מוזיק, מאַכט פון יעדען טאָג אַ ראש חדש און בייט אום דעם טאָג, וואָס איז פריהער בעשטימט געווען פאַר אומעטיגקייט און טרויער, אויף אַ טאָג פון ששון ושמחה, מחמת איך בין געקומען; און האָט גאָר קיין מורא ניט, וואָרים איהר וועט געוועלטיגען ניט נור איבער די פעלקער, נאָר אויך איבער די פערשיעדענע ברואים אין די טיעפענישען פון ים."

דאָס האָט אויפגעהויבען אַ נייע און נאָך אַ מערקווירדיגערע אויפ־רעגונג איבעראַל אין אַלע גהעטאָס, אין אַלע אידישע קהילות. דער גרעס-טער טהייל האָט אויפגענומען דעם געטליכען בעפעהל מיט גרויס שמחה. משיח איז אַלזאָווירקליך געקומען! אָט די שרעקליכע פיער און צוואַנציג שעה פון פאַסטען און געבעט האָבען אַלזאָ געזאָלט פערוואַנדעלט ווערן אין פרעהליכע שטונדען מיט מאָהלצייטען, מיט געזאַנג און טענץ! אָה, וואָס פאַר אַ גערעכטער און ערפרעהענדער בעפעהל דאָס איז געווען פאַר זיי! די אידישע מלוכה האָט געהאַלטען ביים אויפגעריכט ווערן — ווי אַזוי זשע האָט מען נאָך ווייטער געקענט קלאָגען אויף איהר אַמאָליגען חורבן!

נאָר די שטאַרק פרומע האָבען זיך ניט געקענט ענטשליסען דערצו; און דאָס זיינען גראָד געווען שבתאי'ס הייסעסטע נאָכפאָלגער. וואָס! האָ-בען זיי געזאָגט. אַוועקמאַכען מיט די אַלע תשובות און תפלות, וואָס האָ-בען אָנגעהאַלטען זעכצעהן הונדערט יאָהר נאָכאַנאַנד! מבטל זיין דעם עול התורה, דעם יאָך פון די מצוות! ווי קען דאָס מעגליך זיין? אַן אמת'ע רעליגיאָן פאָדערט דאָך אדרבה נאָך נייע, פרישע גדרים, נייע לאַסטען אויף די פלייצעס פון איהרע אָנהייגער. וואָס וואָלט זיך נאָך בעסער צוגעפאַסט צו דער ערלייזונג פון דער וועלט ווי נייע און שטריינ-גערע געבאָטען, אויב די זיינען ניט שטריינג גענוג? ס'איז אמת, אַז גאָט אַליין איז איצט אַראָב אין דער געשטאַלט פון אַ מענשען אויף דער ערד— מכח דעם האָבען זיי קיין שום צווייפעל ניט געהאַט. אָבער ווי אַזוי

האָט ער געקענט ווערן מבטל זיין די געבאָטען, וועלכע האָבען זיך גענומען פֿון דער הייליגער תורה און זיינען צונויפֿגעקליבען געוואָרען, אַ דאַנק דער שווערער, אונערמיעדליכער אַרבייט פֿון אַזוי פֿיעל דורות פֿון פֿרומע רבנים? ווי אַזוי האָט ער געקענט אַוועקמאַכען מיט דער האַנד דעם שולחן ערוך פֿון דעם פֿרומען מאַן בנימין קאַראָ (זכר צדיק לברכה), און די אַלע צערעמאָניעס און מנהגים, פֿאַר וועלכע זייערע אור־עלטערן האָבען אַזוי אָפֿט אָבגעגעבען זייערע לעבענס? ווי אַזוי האָט ער געקענט זיין אַזוי גאָטעס־לעסטערענד?

אַזוי האָבען זיי געטראַכט, און אין זייער בלינדער, איינגע׳עקשן׳טער פֿרומקייט האָבען זיי זיך פֿעסט אָנגעהאַלטען אָן זייער אַלטער רעליגיאָן, וועלכע איז געשטאַנען אין געפֿאַהר; אין יעדער אידישער קהילה האָבען זיי געבילדעט קליינע גרופּען צו בעשיצען און פֿערטהיידיגען דאָס יודענטהום.

דאָס וואָס זיי האָבען דורות נאָכאַנאַנד אַזוי פֿייערדיג, אַזוי ליידענשאַפֿטליך בעגעהרט; דאָס, אויף וואָס זיי האָבען אַזוי פֿיעל און אַזוי לאַנג געבעטען, איז ענדליך געקומען. די האָפֿנונגען, וואָס זיי האָבען אַרויסגענומען פֿון׳ם זוהר, וואָס זיי האָבען אין זיך אויפֿגעהאַלטען און ווידערהאָלט טאָג און נאַכט, דאָס פֿערשפּרעכען, אַז דער טרויער ועט פֿערוואַנדעלט ווערן אין פֿרייד און אַלע מצוות וועלען בטל ווערן — דאָס איז איצט מקוים געוואָרען. משיח איז ווירקליך געקומען — די מלוכה פֿון די אידען איז ביי דער האַנד. אָבער ביי זיי אין די הערצער איז געווען אַן אונבעשטימטע מורא פֿאַר דער בלענדענדער געגענוואַרט און אַ בלינדע צוגעבונדענקייט צו דער אונגליקליכער פֿערגאַנגענהייט.

יענעם נאָכמיטאָג פֿון תשעה באב, וועלכער איז בטל געוואָרען, איז דער משיח אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסען פֿון דעם אידישען קוואַרטאַל אין סמירנאַ, און אַ מחנה פֿון נאָכפֿאָלגער אַרום איהם, טאַנצענדיג און שפּיעלענדיג מיט פֿלייטען און צימבלען, האַרפֿען און פּויקען. מעליסעלדאַ איז געגאַנגען פֿאָראויס, זינגענדיג אַ מזמור פֿון תהלים. פּלוצלינג האָט זיך צווישען דעם המון פֿערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז עס זיינען דאָ אונגלויביגע אין שטאָדט, אַז אַ טהייל פֿון זיי פֿאַסטען און זאָגען קינות אין שוהל. און גלייך האָט מען גענומען לויפֿען ווי די ווילדע. זיי האָבען געפֿונען די טהירען פֿון שוהל פֿערשלאָסען, נאָר מען האָט געקענט הערען די קולות און דאָס געוויין, וואָס איז געקומען פֿון אינעווייניג.

„ברעכט איין די טהירען!“ האָט אַ געשריי געטהאָן יצחק סילוויירא.
„וואָס טהוען זיי אינעווייניג?! זיי זיינען מחלל דעם יום טוב.“

דער המון האָט איינגעבראָכען די טהירען, אַרויסגעריסען די שטיינער פון דער גאַס און זיך אַריינגעלאָזט אין שוהל אַריין.

אויף דער ערד זיינען געזעסען אידען און האָבען זיך געשאָקעלט און אויף'ן קול געזאָגט קינות.

דער עהרווירדיגער אהרן דע לאַ פּאַפּאַ, וועלכער איז געבליבען אַ נכבד אין שטאָדט, ניט קוקענדיג דערויף וואָס ער איז אַרונטערגעזעצט געוואָרען פון'ם כסא הרבנות, האָט זיך אויפגעהויבען פון דער ערד. ער איז געווען איינגעוויקעלט אין אַ ווייסען קיטעל און זיין פּנים איז געווען טויט-בלייך פון דעם לאַנגען תענית.

„האַלט! " האָט ער אַ געשריי געטהאָן. „ווי דערוועגט איהר זיך מחלל צו זיין גאָט'ס הויז? "

„גאָטעס-לעסטערער! " האָט געענטפערט סילוויירא. „איהר, וואָס איהר זייט מתפלל אויף דעם וואָס גאָט מיט זיין אונענדליכען חסד האָט אונז שוין געגעבען, — וואָס זשע, הייסט עס דען ניט חוזק געמאַכט פון איהם? "

נאָר שלמה אַלגאַזי, אַ גרייז-גראָער פאַנאַטיקער האָט אויסגערופען: „מיינע פאָטערס האָבען געפאַסט פאַר מיר, און איך וועל ניט פאַסטען? "

אַלם ענטפער איז געפלויגען אַ גרויסער שטיין אין דער לופטען, לייכט אָנריהרענדיג זיין קאָפּ.

„גיב זיך אונטער!" האָט אַ געשריי געטהאָן אליהו צבי, איינער פון שבתאי'ס ברידער. „הער אויף צו קלאָגען און טרויערן אַניט וועט מען דיך דן זיין בסקילה און דו וועסט פערשטיינט ווערן צום טויט. האָט דען גאָט ניט געמאַכט אַ סוף צו אונזער לאַנגען גלות, צו אונזערע יסורים און ענוים קשים? וואַרף אַוועק די קינות, אַניט וועט דיין בלוט פאַלען אויף דיין אייגענעם קאָפּ." אַלגאַזי און דע לאַ פּאַפּאַ זיינען פערטריבען געוואָרען פון דער שטאָדט; די כופרים, ווי מען האָט גערופען די צווייפלער, זיינען אַריינגעלייגט געוואָרען אין חרם. דער דונער פון די מאמינים האָט איינגעשטילט די שוואַכע שטימע פון צווייפעל, וועלכע האָט ווען ניט ווען געסמייעט זיך לאָזען הערען.

און פון אַלע אידישע קהילות פון דער וועלט, פון מאַראָקאָ ביז סאַר-דיניען, פון לאָנדאָן ביז ליטאַ, פון בראַזיליען ביז אינדיען, האָט זיך אויפ-געהויבען איין גרויסער געשריי און איין שפּראַך: — „לשנה הבאה בירושלים — לשנה הבאה בני חורין. דאָס קומענדע יאָהר אין ירושלים — דאָס קומענדע יאָהר פרייע מענשען!"

XVIII.

ס'איז געווען סוף 1665-טען יאהר. אין עטליכע טעג ארום האט די ערשטע זונן פון דעם גרויסען יאהר 1666 גצואלט אויפגעהן און בעשיינען די וועלט. די אידען האבען אוועקגעווארפען זייערע געשעפטען און זיך אבגעגעבען בלויז מיט דער פראגע פון משיח'ן, די בערזען, די באנק-הייזער, די יריד'ן און אלע אנדערע האנדעלס-פלעצער, — אלעס איז איגנארירט געווארען, און אנשטאט קאמערץ-בריעף האט מען זיך דורכגעשריעבען מכח פערשיעדענע נסים און מופתים, וואס האבען אין יענער צייט געטראפען.

אליהו הנביא, אין זיין פארצייטיגען מאנטעל, פלעגט זיך בעווייזען איבעראל, און איבעראל אין איין און דערזעלבער צייט. מען האט איהם געזעהן אויסטרינקען די כוסות מיט וויין, וואס מען האט איבערגעלאזט פאר איהם, און וועלכע ער פלעגט אפטמאל אנפילען מיט בוימעל. ער איז איינמאל ערשיענען אין סמירנא, ביי דער וואנד פון א הויז, וואו מען האט זיך משמח געווען, און מען האט איהם מקבל פנים געווען מיט קאמפלימענטען, דרשות און דאנק-זאגונגען. אין קאנסטאנטינאפאל האט איהם א איד בעגעגענט אין גאס, און אליהו האט דעם אידען אויס'געמוסר'ט פאר-וואס ער האט ניט געטראגען קיין „ארבע כנפות" און פארוואס ער האט זיך געגאלט דעם קאפ. און מען האט גלייך איבער'ן גאנצען לאנד צוריק אנגעהויבען טראגען „ארבע כנפות'ן" און זיך אויפגעהערט גאלען די קעפ, ווי מען פלעגט ביז דאן טהאן, לויט דעם מנהג פון די טערקען — זאגאר פאות האט מען זיך ווידער פערלאזט, און דער וואס האט זיי ניט געהאט, האט זיך דערמיט אליין פערשעמט אלס כופר.

שבתאי צבי, וועלכער א'ז געווען גליקליך מיט מעליסעלדא'ס ליעבע און ענטציקט פון הימלישע פרייד, ווארטענדיג איצט אויף דעם נס, וואס האט געזאלט בעקרוינען זיין וואונדערליכען לעבען, האט זיך צוגעגרייט צו פאהרען קיין קאנסטאנטינאפאל, וואו ער האט געדארפט ארונטערנעהמען די קרוין פון'ם סולטאן'ס קאפ מיט דער הילף פון מוזיק. ער האט אבגעהאלטען א לעצטען פייערליכען קבלת פנים אין סמירנא, און דארט, ארומגערינגעלט פון זיינע געטרייע נאכפאלגער, מיט מעליסעלדא'ן ביי דער זייט, האט ער זיך גענומען פערטהיילען די וועלט צווישען זיינע זעקס און צוואנציג אדיוטאנטען.

פון אט די אלע האט ער געמאכט קעניגע און פרינצען. צוערשט זיינען געקומען די ברידער זיינע. א ל י ה ו צ ב י ' ן האט ער געמאכט

פאַר דעם מלך המלכים, דעם קעניג פון די קעניגע, און יוסף צבי׳ן פאַר דעם מלך מלכי יהודה, דעם קעניג פון די קעניגע אין דעם לאַנד יהודה.

„אין דיר, אָה יצחק סילווייראַ," האָט ער געזאָגט, „איז מגולגל געוואָרען די נשמה פון דוד מלך ישראל. דערום זאָלסט דו הייסען דוד המלך און זאָלסט האָבען די ממשלה איבער דאָס לאַנד פרס (פערסיען). דו, אָה חיים אינעניאַ, ביסט ירבעם, און דו זאָלסט געוועלטיגען איבער אַראַביען. דו, אָה דניאל פינטו, ביסט חלקיהו, און דיין קעניגרייך זאָל זיין איטאַליען. צו דיר, אָה מתתיהו אשבנזי, וואָס דו ביסט דער גלגול פון דעם קעניג אסא, זאָל געגעבען ווערן צפון-אַפריקאַ, און דו, מיכיהו גאַספּאַר, אין וועמען עס לעבט די נשמה פון צדקיהו, דו זאָלסט הערשען איבער ענגלאַנד." און אַזוי איז אָנגעגאַנגען ווייטער די חלוקה, אליהו אַזאַר איז געוואָרען „שני למלך" ביי אליהו צבי׳ן און יוסף אינערנוך „שני למלך" ביי יוסף צבי׳ן.

„און פאַר מיר?" האָט געפרעגט דער שנאָרער, אברהם רוביא.

„איך האָב דיך ניט פערגעסען," האָט שבתאי געענטפערט. „ביסט דו דען ניט יאשיהו?"

„אמת — כ׳האָב גאָר פערגעסען," האָט דער שנאָרער געמורמעלט.

„דיר גיב איך טערקיי, און דיין כסא המלוכה זאָל שטעהן אין סמירנא."

„זאָל דיין קעניגליכע הויכקייט דערהויבען ווערן לדור דורות!" האָט דער קעניג יאשיהו געענטפערט מיט אַ פייערדיגען טאָן. „איך וועל, הייסט עס, ווירקליך זיצען אונטער מיין אייגענעם פייגען-בוים."

פאָרטוגאַל איז אַריינגעפאַלען צו איינעם פון די אנוסים, אַ דאָקטאָר, וועלכער האָט זיך געראַטעוועט פון דער אינקוויזיציע. אפילו שבתאי׳ס אַמאָליגער שונא, חיים פּנייא, האָט געקראָגען במתנה אַ קעניגרייך.

„דיר, מיין זעהר בעליעבטער רפאל יוסף טשעלעבי פון קאַירא," האָט שבתאי געענדיגט, „ביי וועמען אין פּאַלאַץ מעליסעלדאַ איז געוואָרען מיין קעניגין, דיר, וואָס דו ביסט דער קעניג יואש, גיב איך די מלוכה פון מצרים."

דער מלך מלכי המלכים, דער הערשער פון דער גאַנצער וועלט איז אויפגעשטאַנען, און זיינע קעניגע האָבען זיך אויסגעצויגען פאַר זיינע פיס.

„זייט גרייט," האָט ער געזאָגט. אין דעם ערשטען פריה-מאָרגען פון ניי־יאָהר וועלען מיר אַרויספאָהרען פון דאַנען."

אַז ער איז אַרויס פון שטוב, האָט אויסגעבראָכען אַ גרויסער טומעל. רייכע לייט, וועלכע זיינען געווען שטאַרק ענטטוישט דערפון וואָס זיי האָבען ניט געקראָגען קיין שום חלק אין די מלוכות, האָבען זיך געפּרואווט

אָבקויפֿען זיי ביי די נייע מלכים. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטייגעריי, אַזוי ווי אויף אַ ליציטאַציע, און אַם שטאַרקסטען איז געשטיגען דער פּרייז פֿאַר דער טערקישער מלוכה.

„אַוועק! בלאָזט זיך ניט אַזוי מיט אייערע געלד־ביטלען!" האָט געשריען אברהם רוביא, פֿול מיט אַ ניי־געבוירענער מאַיעסטעט. „וואָס זשע, איהר ווייסט דען ניט, אַז סמירנאַ איז אונזער הויפּט־שטאָדט, און מיר קענען קאָנפֿיסקירען אייער געלד און עס צונעהמען צו אונז אין דער קעניגליכער קאַסע? יאשיהו איז קעניג דאָ!" און ער האָט זיך אַרויפֿגעזעצט אויף דעם טראָהן, פֿון וואַנען שבתאי איז נאָר וואָס אַראָבגעגאַנגען. „געהט זיך אייער וועג, אַניט וועט איהר פֿערזוכען דעם טעם פֿון דער בולאַווע און פֿון דער וועדג-שטריק."

XIX.

פֿונקט דעם ערשטען פֿריה־מאָרגען פֿון דעם יאָהר 1666 האָט זיך דער טערקישער משיח, מיט זיין קעניגין און מיט זיין גאַנצער סוויטע פֿון מלכים, אויפֿגעזעצט אויף אַ שיף קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, אַרונטערצונעהמען די קרוין ביים גרויסען טערק, דעם הערשער פֿון פּאַלעסטינאַ פֿון קאָפּ. ער איז געפֿאָהרען אויף אַ צוויי־מאַסטיגען אָריענטאַלישען זעגעל־שיף, די גרויסע מאַסע פֿון זיינע נאָכפֿאָלגער האָבען די נסיעה געמאַכט דורך דער יבשה. כאָטש דער צוועק פֿון זיין רייזע איז ניט אַרויס אין דער עפֿענטליכקייט, דאָך האָט מען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל געוואוסט, אַז ער קומט. דער סעקרעטאַר שמואל פּרימו האָט עס מפרסם געווען דורך בריעף, וועלכע ער האָט פֿונאַנדערגעשיקט איבעראַל. עס איז זאָגאַר בעשטימט געוואָרען דער טאָג, ווען ער האָט געזאָלט אָנקומען. קאָנסטאַנטינאָפּאָל איז געווען אין אַ מורא'דיג אויפֿגערעגטען צושטאַנד. דער גראַן־וויזיר האָט געגעבען אַ געהיימען בעפֿעהל, אַז מען זאָל איהם אַרעסטירען אַלס בונטאָווטשיק; אַ באַנדע פֿון פּאָליציי־לייט זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרען צו בעגעגענען דאָס זעגעל־שיף. אָבער דער טאָג איז געקומען און אַוועקגעגאַנגען, און עס האָט זיך ניט בעוויזען קיין משיח. אָנשטאָט דעם האָט עס מורא'דיג געדונערט, געבליצט און גערעגענט און עס זיינען אָנגעקומען פֿערשיעדענע ידיעות מכח שיפֿען, וואָס זיינען אונטערגעגאַנגען אויף'ן ים. דער ווינד איז געקומען פֿון צפון, און עס האָט אויסגעזעהן, אַז שבתאי'ס זעגעל־שיף איז אַרויסגעשלאָגען געוואָרען פֿון וועג און פֿערטריבען געוואָרען ווער ווייסט וואו.

די אידען פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָבען זיך נאָכגעפֿרעגט אויף נייעס, יעדעס מאָל וואָס אַ שיף פֿלעגט אָנקומען. דער קאַפּיטאַן פֿון אַ שיף, וואָס איז געקומען פֿון די „מאַרמאָראַ-אינזלען", האָט זיי דערצעהלט, אַז אַ שיף האָט געאַנקערט ביי די אינזלען, און אַ הויכער מאַן, אָנגעטהאָן אין ווייסען, וועלכער האָט אַרומגעשפּאַצירט אויף'ן דעק, דערהערענדיג, אַז די איינוואוינער פֿון די אינזלען זיינען קריסטען, האָט אויפֿגעהויבען זיין פֿינ־גער צום הימעל און די קירכע איז פֿערברענט געוואָרען אויף אַש. אַז די אידען האָבען ענדליך געהערט, אַז שבתאי'ס שיף איז געבליבען גאַנץ און געפֿינט זיך ערגעץ אַרום די „דאַרדאַנעלען", האָבען זיי זיך שוין דערצעהלט איינע די אַנדערע דעם נס, ווי אַזוי זייער הערר און ערלייזער האָט מנצח געווען די כוואַליעס און די ווינדען איינפֿאַך דורך דעם קאַפּיטעל קט"ז פֿון תהילים. אָבער תיכף נאָך די נייעס מכח זיין זיכערהייט איז געקומען די ידיעה, אַז ער איז גענומען געוואָרען אין פלען; דעם גראַן-וויזיר'ס בעאַמטע האָבען איהם געפֿיהרט קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

ס'איז אמת געווען; נאָר דאָך זיינען די מחמד'אַנער, וועלכע האָבען איהם גענומען געפֿאַנגען, ניט געבליבען אָהן אַ געוויסע ווירקונג פֿון זיין פערזאָן און פֿון זיין גרויסקייט, וואָרים אין „טשעקנעזע קוטשוק", ניט ווייט פֿון דער הויפּט-שטאָדט, האָבען זיי זיך אָבגעשטעלט, כדי ער זאָל דאָרט קענען האַלטען שבת; און די שבתאי צבי'ניקעס פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל, וועלכע האָבען זיך דערוואוסט דורך אַ שליח וואו ער געפֿינט זיך, זיינען אַרויס מיט עסענוואַרג און מיט געלד. זיי האָבען נאָך אַלץ ערוואַרט צו זעהן, ווי זייער הערשער וועט אָנקומען מיט גלאַנץ און פראַכט, אָבער ער איז געקומען אין אַ קלעגליכען צושטאַנד אויף אַ מרה שחורה'־דיגען פֿערד, מיט שווערע, קלינגענדע קייטען אויף די פֿיס. דאָך איז ער אויף קיין פֿאַל ניט געווען דערשלאָגען און אַראָבגעפֿאַלען ביי זיך. „איך בין ווי אַ פֿרוי, וואָס געהט צו קינד", האָט ער געזאָגט צו זיין קעניגלי־כער סוויטע; „וואָס שטאַרקער עס זיינען איהרע וועהען, אַלץ נעהנטער איז דער מאָמענט פֿון איהר ערלייזונג. איהר וואָלט געדאַרפֿט לאַכען און זיך פֿרעהען, אַזוי ווי יענער רבי אין תלמוד האָט געלאַכט, ווען ער האָט געזעהן דעם שאַקאַל אַרומלויפֿענדיג אַרום די חורבות פֿון'ם בית המקדש; וואָרים ביז וואַנען די נבואות וועלען אין גאַנצען מקוים ווערן, קען זיך די גדולה ניט אומקעהרען צוריק." און זיין פנים האָט געלויכטען מיט זעלבסטבעוואוסטער געטליכקייט.

מען האָט איהם אַריינגעזעצט אין אַ „כאַן", אַ גרויסע געביידע, מיט אַ שטאַרקער וואַך. נאָר זיינע נאָכפֿאָלגער האָבען איהם אויסגעקויפֿט פֿון

די קייטען און איהם זאָגאַר אויפגעשטעלט אַ מין טראָהן. זונטאָג האָבען די טערקישע פּאָליציסטען איהם אַליין אַריינגעפיהרט קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. אַ גרויסע מחנה פון אידען און טערקען האָט איהם אָבגעוואַרט ביים האַפען; פּאָליציי-לייט אויף פערד זיינען אַרומגעפאָהרען צו מאַכען אַ וועג פאַר די אָנגעקומענע און צו פערהיטען, אַז עס זאָל ניט אויסברעכען קיין געשלעג. ענדליך, אונטער גרויס טומעל און געשרייען, האָט שבתאי אַרויפגעשטעלט זיין פוס אויף'ן ברעג.

זיין טרויעריגע, נאָבעלע מיענע, די שעהנקייט פון זיין געזיכט, זיין ענטשלאָסענע שטילקייט, דאָס אַלעס האָט געמאַכט אַ געהיימניס-פולען רושם אויף אַלע, וועלכע האָבען זיך געפונען אַרום איהם, אפילו די טערקען האָבען אויך געהאַט אַ מאָמענט פון שרעק. קיין ספק ניט, אַ גאָט אין מענשען-געשטאַלט!

דער פּאַשאַ האָט געשיקט זיין אַדיוטאַנט מיט אַ וואַך איהם אַריבערצונעהמען אין דער פעסטונג. צוערשט האָבען זיי איהם אַוועקגעפיהרט אין צאָלל-הויז, די וואַך איז געפאָהרען פאָראויס און האָט פונאַנדערגעטריבען דעם עולם.

שבתאי האָט זיך אַנידערגעזעצט אויף אַ שטוהל מיט אַזאַ מאַיעסטעטישער מיענע, אָקוראַט ווי עס וואָלט געווען שלמה המלך'ס טראָהן.

תחילת האָט שבתאי'ס אָנבליק געוואָרפען אַ מורא אויך אויף דעם אונטער-פּאַשאַ, אָבער ער איז תיכף געקומען צו זיך און האָט געזאָגט:

„שטעה אויף, דו פערּרעטהער! ס'איז צייט, דו זאָלסט קריעגען בעצאָהלט פאַר דיין פעררעטהע און זאָלסט שניידען די פרוכט פון דיינע שגעונות."

און דערביי האָט ער שבתאי'ן אַראָבגעלאָזט אַ פּאַטש.

זיינע חברה-לייט, וועלכע זיינען דורך דעם בעפרייט געוואָרען פון דער שווערער, געשפּאַנטער שטימונג, האָבען אַרויסגעשאָסען מיט אַ רשעות'-דיגען געלעכטער.

שבתאי האָט אַ קוק געטהאָן מיט אַ טרויעריגען בליק אויף דעם ברוטאַלען בעאַמטען, דאַן האָט ער איהם אויסגעשטעלט די צווייטע באַק.

דער אונטער-פּאַשאַ האָט אָבגעטראָטען אָן אַ זייט מיט אַ מורא'דיגען געפיהל פון איבערנאַטירליכקייט. דער שפּאָט פון די אַרומשטעהענדע איז גלייך איינגעשטילט געוואָרען.

כדי אויסצומיידען אַ צוזאַמענשטויס מיט'ן המון, האָט מען שבתאי'ן אָבגעפיהרט דורך זייטיגע וועגען צו דעם „קאַימאַקאָן", דעם וויצע-וויזיר אין פּאַלאַץ אַריין.

„ביסט דו דער מאַן," האָט דער „קאַימאַקאָן" געליאַרעמט, „אויף ווע-

מען די אידען זאָגען, אַז ער האָט בעוויזען נסים אין סמירנא? אַצונד איז די צייט צו ווייזען אַ מופת, וואָרים ווער ווייס וועט דיר זיין אַז ניט! דיין פֿער-ראַטה זאָל דיך טייער קאָסטען!"

„נסים!" האָט שבתאי געענטפֿערט מיט אַ שוואַכען קול. „איך — וואָס בין איך דען? בלויז אַן אָרימער איד, און איך בין געקומען אַהער אויפֿ־קלייבען נדבות פֿאַר מיינע אָרעמע ברידער אין ירושלים. די אידען פֿון דער דאָזיגער גרויסער שטאָדט האָבען זיך איינגערעדט, אַז מיין ברכה וועט זיי ברענגען גאָט'ס גנאָד; זיי קלייבען זיך צונויף מיך צו בעגריסען. קען זיי אָבהאַלטען?"

„דו ביסט אַ פֿערפֿיהרערישער שורקע."

„אַ פראָסטער שווינדלער, וואָס וויל שפּיעלען די ראָלע פֿון אַ גאָט," איז דער אונטער־פּאַשאַ אַריינגעפֿאַלען אין די רייד. „כ'האָב געמיינט, איך וועל פֿערליערען מיין אָרם, ווען איך האָב איהם אַראָבגעלאָזט אַ פּאַטש, אָבער זעהט! ער איז שטאַרקער ווי אימער." און ער האָט זיך בעטאַפּט דעם מוסקול מיט גרויס צופֿריעדענהייט.

„פֿיהרט איהם אָב אין תפיסה, דעם לומפּ!" האָט דער „קאַימאַקאָן" אַ געשריי געטהאָן.

שבתאי, וועמעס געזיכט און מיענע איז פֿול געווען מיט הימלישער איבערציינגונג, איז אַריינגעזעצט געוואָרען אין אַ שמוציגען קעלער, וואָס האָט געדיענט אַלס טורמע פֿאַר אידישע בעלי חובות.

XX.

אַ פּאָר טעג צייט האָבען די מוסולמאַנער זיך לוסטיג געמאַכט איבער די דערשלאָגענע אידען און זייער משיח. די גאַסען־איינגלאַך זיינען נאָכגע־לאָפֿען נאָך שבתאי צבי'ס אָנהייגער, שרייענדיג: „געלדי־מי? געלדי־מי?" (ער קומט? ער קומט?); זאָגאַר דאָס בילען פֿון די הינט אין די גאַסען האָט געקלונגען גרויזאַם. נאָר באַלד האָט זיך די לאַגע איבערגעביטען. שבתאי'ס פּראָפֿעטישע סוויטע האָט ניט אויפֿגעהערט צו גלויבען אין איהם — טאַקי דערפֿאַר אַליין וואָס ער ליידט, איז ער משיח! פֿרויען און קינדער זיינען אַריינגעפֿאַלען אין מיסטישע צושטענדע, האָבען געזעהן פֿערשיעדענע חזיונות, און וואונדער זיינען געשעהן אויף אַלע אָפֿענע וועגען. מ ש ה ס ו ר י א ל, וועלכער האָט פֿריהער געטריבען ליצנות און כלומר'שט אַרויס־גערופֿען גייסטער, איז מיט אַ מאָל אויף צו'ן אמת'ן אַריינגעפֿאַלען אין אַ וויל־דען, צווישטעטען עקסטאַז און האָט אָנגעהויבען אַרויסגעבען פֿון זיך אַלערליי

נבואות; און אַז ער איז געקומען צו זיך, איז ער אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסען און האָט געשריען: „טהוט תשובה! טהוט תשובה! איך בין געווען אַן אָבלאַכער און אַ רשע. טהוט תשובה! טהוט תשובה!" די מוסולמאַנער גופא האָבען זיך אָנגעהויבען אַרומוואַקלען און האָבען ניט געוואוסט וואָס זיי זאָלען דיינקען וועגען שבתאי'ן און זיין מלוכה. אַ טערקישער דערוויש, אָנגעטהאָן אין ווייסע ברייטע בגדים, מיט אַ שטעקען אין דער האַנד, האָט גע'דרשנ'ט פֿאַר זיינע לאַנדסלייט אין די גאַסען, פּראָקלאַמירענדיג דעם אידישען משיח. „בעדיינקט זיך נור," האָט ער געזאָגט, „אַז ווען איהר וואַשט זיך אָב די הענד אייערע, וועלכע זיינען פֿערפֿלעקט מיט דעם בלוט פֿון די אָרעמע לייט און פֿול מיט רויב, אָדער ווען איהר שווייגט אָב די פֿיס אייערע, וועלכע זיינען געגאַנגען אויף'ן וועג פֿון אונגערעכטיגקייט, — איז דאָס גענוג אייך צו מאַכען ריין? אַ פּוסטע איינבילדונג! גאָט האָט געהערט די תפלות פֿון די אָרעמע, וועמען איהר פֿעראַכטעט! ער וועט דערהויבען די ערנידעריגטע און דערשלאָגענע און דערשלאָגען די שטאָלצע." אומזיסט האָט מען איהם עטליכע מאָל געשלאָגען מיט'ן „באַסטינאָדאָ", מיט דער טערקישער בולאַווע. ענדליך האָט מען איהם געבראַכט פֿאַר'ן קאַדי, וועלכער האָט איהם אָבגעשיקט אין „טימאַר־האַנע", אין משוגעים־הויז. אָבער די דאָקטוירים האָבען בעשטעטיגט, אַז ער איז ביים פֿולען פֿערשטאַנד, און ער איז ווידער געבראַכט געוואָרען פֿאַר'ן קאַדי, וועלכער האָט איהם געסטראַשעט מיט'ן טויט, אויב ער וועט ניט אויפֿהערען צו האַלטען זיינע דרשות. „הרג'עט מיך," האָט דער דערוויש זיך געבעטען, „און איהר וועט מיך אויסלייזען פֿון די גייסטער, וועלכע זיצען אין מיר און טרייבען מיר צו זאָגען נביאות." די דאָזיגע ווערטער האָבען אויף'ן קאַדי געמאַכט אַ טיעפֿען רושם און ער האָט איהם בעפֿרייט. ער האָט איהם אויך געוואָלט בעלוינען פֿאַר די יסורים, וואָס ער האָט איהם פֿערשאַפֿט, און איהם אָנגעלאָדען מיט זילבער, נאָר דער דערוויש האָט גאָרנישט געוואָלט נעהמען און איז זיך אַוועק זיין וועג, ווידער דרש'ענדיג און פּראָפֿעצייהענדיג ווי פֿריהער. און אין הימעל האָט זיך בעוויזען אַ פֿלאַמענדער קאָמעט.

באַלד האָט שבתאי געהאַט אַ גרויסע מאַסע פֿון טערקישע נאָכפֿאָלגער. די אידען, וועלכע האָבען זיך געפֿונען אין דער תפיסה פֿון די בעלי חובות אינאיינעם מיט שבתאי'ן, האָבען איהם תיכף אָבגעגעבען דעם בעסטען אָרט און געמאַכט אַ טראָהן פֿאַר איהם. ער איז געוואָרען דער קעניג פֿון דער תפיסה. טויזענדער פֿלעגען זיך פֿערקלייבען טאָג־טעגליך אַרום די טויערן צו כאַפּען אַ קוק אויף איהם. דער הויפּט וועכטער פֿון דער טורמע האָט, פֿערשטעהט זיך, ניט אַרויסגעלאָזט די געלעגענהייט און גע-

צויגען זיינע פּראָפֿיטען פֿון זייער פֿערגעטערונג. אָנשטאָט די פֿינף פּיאַסטער, וואָס מען האָט געדאַרפֿט בעצאָהלען פֿאַר דער ערלויבעניש צו בעזוכען אַן אַרעסטאַנט, האָט ער גענומען פֿון שבתאי'ס אָנהייגער אַ גאַנצע קראָן, דאָס הייסט פֿיער מאָל אזוי פֿיעל, און ער איז גאָר גיך רייך געוואָרען. געוויסע אָנגעזעהענע אידען פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל פֿלעגען בלייבען אַ גאַנצען טאָג לעבען שבתאי'ן, שטעהענדיג פֿאַר איהם מיט הכנעה און פֿערגעטערונג אויף דעם אָריענטאַלישען אופֿן — די אויגען אַראָבגעלאָזט צו דער ערד, די קערפּערס אָנגעבויגען פֿאָראויס און די הענד אַריבערגעלייגט איינע איבער דער אַנדערער אויף'ן האַרצען. פֿאַר אָט די געסט זיינע, וועלכע פֿלעגען קומען אָנגעלאָדען מיט מתנות, האָט שבתאי ווינציג וואָס גערעדט; נור צייטענווייס פֿלעגט ער דערמאָנען דעם קאַפּיטעל פֿון בראשית, וואו עס דערצעהלט זיך וועגען יוסף'ן, וועלכער איז אַרויס פֿון תפיסה און איז געוואָרען דער מושל איבער מצרים.

„ווי געהט עס דיין אָרעמען אַרעסטאַנט?" האָט דער „קאַימאַקאָן" אַמאָל צופֿעליגער ווייזע אַ פֿרעג געטהאָן ביי זיין אונטער־פּאַשאַ.

„אָרעמער אַרעסטאַנט, מיין העדר!" האָט אַרויסגעפּלאַצט דער אונטער־פּאַשאַ. „זאָגט בעסער, גליקליכער און גלענצענדער מאָנאַרך! די טורמע איז געוואָרען אַ פּאַלאַץ. דאָרט וואו ס'האָט פֿריהער געהערשט אַ שטענדיגע פינסטערניש, ברענען איצט כסדר וועקסענע ליכט; דער פּלאַץ, וואָס איז געווען פֿערפּעסטעט פֿון שמוץ און מיסט, איז אַצונד פֿול מיט דעם ריח פֿון רויזען און אַלערליי פּאַרפֿיומען; דאָרט וואו מענשען פֿלעגען פֿריהער אויסגעהן פֿאַר הונגער, זעהט מען איצט אַלערליי לוקסוס־זאַכען; די שיריים, די ברעקלאַך פֿון שבתאי'ס טיש זיינען גענוג פֿאַר אַלע זיינע חברים־אַרעסטאַנטען."

דער „קאַימאַקאָן" איז געווען שטאַרק צוטראָגען און איז אַרומגעגאַנגען און האָט געטראַכט וואָס צו טהאָן.

דערוויל איז שבתאי'ס בעריהמטקייט געוואַקסען און געוואַקסען. מען פֿלעגט דערצעהלען, אַז יעדע נאַכט בעווייזט זיך אַ ליכט איבער זיין קאָפּ, צייטענווייז פֿון שטערען, צייטענווייז ווי אַ צווייג פֿון אַן אָליווען־בוים. עטליכע ענגלישע סוחרים פֿון גאַלאַטאַ (אַ קאָנסטאַנטינאָפּאָלער קוואַרטאַל), זיינען געקומען צו איהם אויף בעזוך און האָבען זיך פֿאַר איהם בעקלאָגט אויף זייערע אידישע בעלי חובות אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, וועלכע האָבען אויפֿגעהערט צו האַנדלען און ווילען ניט בעצאָהלען זייערע שולדען. שבתאי האָט גענומען זיין פֿעדער און אָנגעשריבען פֿאָלגענדע ווערטער:

„צו אייך, די אידען, וועלכע וואַרטען אויף משיח'ן און אויף דער

גאולה פֿון'ם פֿאָלק ישראל, שלום אין קץ, פֿריעדען אָהן אַן ענד. היות אַזוי ווי מען האָט אונז איבערגעגעבען, אַז איהר זייט שולדיג געלד צו עטליכע פֿון דער ענגלישער נאַציאָן, האַלטען מיר פֿאַר רעכט אייך צו בעפֿעהלען, איהר זאָלט בעצאָהלען די דאָזיגע חובות אייערע; און באם איהר וועט זיך ענטזאַגען דערפֿון און ניט פֿאָלגען אונזער בעפֿעהל, זאָלט איהר וויסען זיין, אַז איהר וועט ניט האָבען קיין שום חלק אין אונזערע שמחות און אונזער מלוכה."

די חובות זיינען אויף'ן שטעל בעצאָהלט געוואָרען, און שבתאי'ס נאָמען איז גרעסער און בעריהמטער געוואָרען. די געשיכטע מכח זיין איינגעשפּאַרט ווערן אין תפיסה און מכח דעם כבוד, וואָס ער האָט, אפילו פֿון מוסולמאַנער, האָט זיך פֿערשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט. וואָס! די טערקישע רעגירונג, וועלכע איז געוועזן בעריהמט פֿאַר איהר אכזריות, און וואָס איהר עצם פּאָליטיק איז בעשטאַנען אין דעם, אַז דער הערשער פֿון לאַנד זאָל זיין אַרומגערינגעלט פֿון מענשען, וועמען ער זאָל קענען דערהויבען צו כבוד און גדולה אָדער אַוועקשיקען פֿון דער וועלט, אויב זיין האַרץ האָט עס געגלוסט, — אָט דער טערקישער סולטאַן, וועלכער איז כסדר געווען גרייט מיט'ן שטריק און דעם זאַק, מיט'ן שווערד און דעם „באַסטינאַדאָ", האָט פֿונדעסטוועגען ניט געסמייעט צו טויטען אַ בונטאָוושטשיק, וועלכער האָט זיך בעריהמט, אַז ער וועט אַרונטערזעצען דעם סולטאַן פֿון טראָהן. ווער זשע האָט נאָך געקענט צווייפֿלען, אַז דאָס איז ווירקליך דער לאַנג־ערוואַרטעטער משיח?!

XXI.

אָבער דער „קאַימאַקאָן" האָט זיך גענרייט אַוועקצופֿאָהרען מלחמה האַלטען מיט קרעטאַ; און אין זיין אַבוועזענהייט האָט ער מורא געהאַט איבערצולאָזען שבתאי'ן אין דער הויפּט־שטאָדט. דער אַרעסטאַנט איז מחמת דעם אַריבערגעפֿיהרט געוואָרען אין דעם פּלאַץ, וואו מען האָט געהאַלטען די שטאַאַטס־געפֿאַנגענע, אין דער פֿעסטונג פֿון די דאַרדאַנעלען אין אַבידאָס. דער בעפֿעהל האָט געלויטעט, אַז ער מוז געהאַלטען ווערן גאַנץ שטריינג און ער זאָל קיינמאָל ניט טהאָרען אַרויסגעהן פֿון די טויערן. נאָר מערקווירדיג, צי איז דאָס געווען מחמת דעם וואָס דער „קאַימאַקאָן" האָט דאָך געהאַט אַ געוויסען אינערליכען רעספּעקט פֿאַר שבתאי'ן, אָדער דערפֿאַר וואָס ער האָט געוואָלט האָבען ביי זיך אין די הענד אויך זיין גאַנצע גוואַרדיע, על כל פנים ער האָט ערלויבט שבתאי'ס סוויטע פֿון

מלכים, זיין סעקרעטאַר שמואל פרימו און זיין פֿרוי מעליסעלדאַ, זיי זאָ־
לען מיט איהם מיטגעהן אין תפיסה.

די נייעס, אַז ער איז אַריבערגעפֿיהרט געוואָרען אויף אַ בעסערן פּלאַץ, האָט פֿערשטאַרקט דעם גלויבען פֿון שבתאי׳ס אָנהייגגער אין איהם. נאָך מעהר, מען האָט דערצעהלט, אַז די יאַניסאַראַן, וועלכע זיינען איהם געקומען נעהמען, זיינען געפֿאַלען טויט, ווי ער האָט נור אַרויסגעבראַכט איין וואָרט פֿון מויל; און דערנאָך האָט ער אַ טהייל פֿון זיי צוריק לע־בעדיג געמאַכט, עטליכע זיינען געבליבען טויט, מחמת זיי זיינען ניט גע־ווען קיין אמת׳ע טערקען, האָט ער געזאָגט. דאַן איז ער מיט זיין אייגע־נעם ווילען אַוועק אין דער פֿעסטונג, נאָר די קייטען, וואָס זיי האָבען איהם אָנגעטהאָן אויף די פֿיס, זיינען אַרונטערגעפֿאַלען פֿון איהם, פֿער־וואַנדעלט אין גאָלד, מיט וואָס ער האָט בעשאָנקען זיינע געטרייע און אי־בערגעבענע נאָכפֿאָלגער; און ניט קוקענדיג אויף די שטאָהלענע ריגלען און די אייזערנע שלעסער, האָט מען איהם געזעהן אַרומגעהן איבער די גאַסען מיט אַ גרויסען עולם. די שבתאי צבי׳ניקעס האָבען אויך געפֿונען אַ מיסטישע בעדייטונג אין דעם פֿאַקט, וואָס זייער משיח איז אָנגעקומען אין זיין נייע תפיסה די נאַכט פֿון פסח — פֿון דעם פֿרייהייטס-יום-טוב.

שבתאי האָט זיך תיכף גענומען מקריב זיין דעם קרבן פסח פֿאַר זיך און זיינע נאָכפֿאָלגער, און עסענדיג דאָס פֿלייש מיט׳ן חלב צוזאַמען, ניט קוקענדיג אויף דעם דין אין דער גמרא, וועלכער פֿערוועהרט עס, האָט ער אויסגערופֿען: „געבענשט זאָל זיין גאָט, וועלכער האָט ווידער ערלויבט דאָס, וואָס איז געווען פֿערבאָטען".

צו דעם „מגדל עוז", דעם טהורם פֿון שטאַרקייט, ווי די אָנהייגגער פֿון שבתאי צבי האָבען גערופֿען די פֿעסטונג אין אַבידאָס, וואו דער משיח האָט געפֿיהרט זיין קעניגליכען שטאַט, האָבען זיך פֿערזאַמעלט גאַנצע מחנות פֿון פוילען, דייטשלאַנד, איטאַליען, וויען, אַמסטערדאַם, קאַירא און מאַראָקאָ. זיי פֿלעגען קומען אָנגעלאָדען מיט אוצרות, און האָ־בען געוואָלט זוכה זיין זיך צו זעהן מיט איהם פנים אל פנים; און שבתאי האָט זיי געגעבען זיין ברכה און זיי פֿערשפּראָכען הצלחה אין אַלע זייערע אונטערנעהמונגען אין׳ם הייליגען לאַנד. די שיפֿען זיינען גע־ווען געפּאַקט מיט פּאַסאַזשירען; רייזע-קאָסטען האָבען געשטיגען, די איינגעבאָרענע פֿון לאַנד זיינען רייך געוואָרען דערפֿון וואָס זיי האָבען אויפֿגענומען די געסט און זיי פֿערזאָרגט מיט אַלעס וואָס זיי האָבען גע־דאַרפֿט צום לעבען. דער אויפֿזעהער פֿון דער פֿעסטונג — וועלכער האָט פֿערטייטשט דעם „קאַימאַקאָן׳ס" בעפֿעהל אויף אַ ליבעראַלען אופן און

געדרונגען דערפֿון, אַז אויב דער געפֿאַנגענער טהאָר ניט אַרויסגעהן מע־ גען אָבער זיינע געסט אַריינקומען אינעווייניג צו איהם — האָט אויסגע־ ניצט די געלעגענהייט און זיך אָנגעשאָטען מיט גאָלד; פֿון פֿופֿצעהן ביז דרייסיג מאַרק האָט ער גענומען פֿאַר יעדען איינעם, וועמען ער האָט צו־ געלאָזט צו דעם קעניגליכען קרייז. אַ שטראָם פֿון גאָלד האָט אַריינגע־ פֿלייצט אין אַבידאָס. אידען, מחמד׳אַנער, קריסטען — די גאַנצע וועלט האָט בעוואונדערט, און אַ העלפֿט פֿון איהר האָט געגלויבט. די שעהנקייט און די פֿרעהליכקייט פֿון מעליסעלדאַ׳ן האָבען בעצויבערט די שטאַרקסטע צווייפֿלער. אַלע געדאַנקען, פֿון די וויטע עקען פֿון דער וועלט, האָבען זיך געווענדט צו דעם „טהורם פֿון שטאַרקייט". נאָך קיינמאָל אין דער מענשליכער געשיכטע האָט זיך ניט געטראָפֿען, אַז די נייעס מכח אַ משיח, אַן ערלייזער, זאָל זיך אַזוי וויט און ברייט פֿערשפּרייטען ביי זיין לעבען, ווי דאָ ביי שבתאי׳ן. כדי צו טרייסטען די, וועלכע האָבען ניט געהאַט ביכולת צו מאַכען די הייליגע רייזע צו איהם אָדער קיין ירושלים, האָט שבתאי זיי געגעבען דיזעלבע ברכות און זיי צוגעזאָגט דיזעלביגע הצלחה און שפע, אויב זיי וועלען מתפלל זיין אויף די קברים פֿון זייערע מאַמעס. זיינע ראשי תיבות, ש. צ., זיינען אויפֿגעשריבען געוואָרען אין אותיות פֿון גאָלד כמעט איבער יעדער שוהל, מיט אַ קרוין אויף דער וואַנד און ביי דער זייט דער קאַפּיטעל צ"א פֿון תהלים, און אַ בעזונדערע תפלה פֿאַר איהם איז אַריינגעשטעלט געוואָרען אין דאַוונען: „בענש אונזער האַר און קעניג, דעם קדוש וצדיק שבתאי צבי, משיח אלהי יעקב."

די גהעטאָס האָבען אָנגעהויבען פֿונאַנדערפֿאַלען. אַרבייט און מסחר זיינען געוואָרען וואָס ווייטער אַלץ וויניגער און קלענגליכער זאָגאַר אין די אידישע קוואַרטאַלען, וואו מען האָט אַם וויניגסטען געגלויבט. אין אונגאַרן האָבען די אידען אָנגעהויבען אַליין איינוואַרפֿען זייערע הייזער. די גרויסע מיטעל־פּונקטען פֿון האַנדעל, וועלכע האָבען זיך דאָס רוב אויפֿגעהאַלטען נור אַ דאַנק די אידען, זיינען פּאַראַליזירט געוואָרען. די איבערגעבענסטע פּראָטעסטאַנטען האָבען גענומען צווייפֿלען אין זייער קריסטענטהום. אַמ־ סטערדאַם, דורכדרונגען פֿון אידישען ענטהוזיאַזם, האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן פֿאַר פֿרייד. אין האַמבורג, ניט קוקענדיג אויף די איראָנישע שטעכווערטער פֿון דעם לאָנדאָנער רב יעקב סאַספּאָרטאַס, זיינען שבתאי׳ס געגנער אָדער די „כופרים", ווי מען האָט זיי גערופֿען, געצוואונגען געווען צו ענטפֿערן אמן אויף דער תפלה פֿון דעם משיח; אַזוי האָט געוואָלט דער מנהיג פֿון דער האַמבורגער קהילה בענדיטאָ דע קאַסטראָ. אין דער שטאָדט ליוואָרנאָ האָט דער האַנדעל אויפֿגעהערט. אין וועניגע זיינען

פֿאַרגעקומען געשלעגערייען, און די „כופרים" זיינען געסטראַשעט געוואָרען מיט'ן טויט. אין מאַראַוויאַ האָט זיך דער גובערנאַטאָר געמוזט אַריינמישען, אום איינצושטילען דעם טומעל. אין דער שטאָדט סאַלעע, אַלזשיר, האָבען די אידען אַזוי אָפֿען אַרויסגעגעבען זייער איבערצייגונג מכח דער קומענ־דער אידישער ממשלה, אַז דער „עמיר" האָט אַרויסגעלאָזט אַ בעפֿעהל מען זאָל זיי פֿערפֿאָלגען. אין סמירנאַ, ווידער, איז געווען פונקט דער היפך דערפֿון: דאָרט האָט אַ „חאַכאַם" פֿאַר'ן „קאַדי" פּראָטעסטירט געגען די פֿערריקט־הייטען פֿון זיינע ברידער, האָבען די אידען דורך שוחד אויסגעווירקט, מען זאָל איהם דערפֿאַר אָבגאָלען די באָרד און איהם אַוועקשיקען אויף קאַטאָרגע

דריי חדשים זיינען אַריבער, דריי חדשים פֿון פּרינצליכען רייכטהום און כבוד פֿאַר שבתאי'ן. מעליסעלדאַ'ס פֿרעהליכקייט און איהר רייץ האָבען אַזוי געווירקט אויף איהם, אַז ער האָט אַוועקגעוואָרפֿען אַלע זיינע אַסקעטישע געננ, אַלע זיינע תעניתים און זעלבסט־ענטזאַגונגען, און האָט געפֿיהרט דאָס לעבען פֿון אַ קעניג, רעגירענדיג איבער אַ וועלט, וואָס האָט שוין קיינמאָל ניט געזאָלט פֿערפֿינסטערט ווערען פֿון זינד און עלענד און נויטה. דער וויין האָט געפֿונקעלט און געפֿלאָסען, די בעסטע מאכלים זיינען אויפֿגעגע־בען געוואָרען אויף זיין קעניגליכען טיש, בלומען און אַלערליי זיסע און אָנגענעהמע ריחות האָבען אָנגעפֿילט די לופֿט; שעהנע אידישע מיידלאַך האָבען געטאַנצט פֿאַר איהם, און זייערע אויגען האָבען געשאָסען מיט רייז־צענדע, ליידענשאַפֿטליכע בליקען. דער תענית פֿון שבעה עשר בתמוז איז אָנגעקומען. שבתאי האָט איהם מבטל געווען, ערקלעהרענדיג, אַז אין דעם דאָזיגען טאָג איז אין איהם געבוירען געוואָרען די איבערצייגונג, אַז ער איז משיח. דער תשעה באב — דער טאָג פֿון זיין געבורט — איז ווי־דער אַמאָל פֿערוואַנדעלט געוואָרען פֿון אַ תענית אין אַ יום טוב; דער קעניגליכער בעפֿעהל, וועלכער איז פֿערשפּרייט געוואָרען איבער דער גאַנ־צער וועלט, האָט געבראַכט דעם נביא צפניה'ס ווערטער: „זינג און זיי זיך משמח, אָה דו טאָכטער פֿון ציון; וואָרים זיי ווייסען, אַז איך קום און איך וועל רוהען צווישען דיר, — אַזוי זאָגט גאָט דער האַר." איינצעלנע פּרטים, ווי אַזוי דער גאָטעס־דיענסט און די תפלות פֿון דעם דאָזיגען טאָג זאָלען צוגעהן, זיינען מיטגעשיקט געוואָרען אינאיינעם מיט'ן בעפֿעהל.

און אין דעם דאָזיגען ערהאַבענעם טאָג פֿון ששון ושמחה, פֿון גלאַנץ און פּראַכט, בעקרוינט מיט דעם כבוד און די טיעפֿסטע ווינשע פֿון זיין פֿאָלק, וואָס איז דאָרט געווען פֿערטראָטען דורך דעפּוטאַציעס פֿון אַלע געגענדען און אַלע לענדער פֿון דער וועלט, — אין דעם הערליכען טאָג האָט שבתאי'ס גדולה דערגרייכט די העכסטע מדרגה.

(דאָ ענדיגט זיך די צווייטע מגילה.)

די דריטע מגילה.

XXII.

אין דער שטונדע פון זיין טריאומף, האבען צוויי פוילישע אידען, וועלכע זיינען געקומען זעהן זיין הייליגען פנים, איהם דערצעהלט מכח א נייעם נביא, וואס האט זיך בעוויזען אין דער ווייטער שטאדט לעמבערג, איינער מיט'ן נאמען נ ח מ י ה כ ה ן, וועלכער האט אויך אנגעזאגט דאס נאהענטע קומען פון דער גאולה, נאר ניט דורך שבתאי צבי.

יענע נאכט, ווען זיין קעניגין און זיינע הויפלייט זיינען געשלאפען, האט זיך שבתאי געראנגעלט מיט זיך אליין אין זיין איינזאמען עמפפאנג-צימער. דער גייסט פון זעלבסט-צווייפעל, וועלכער איז אויף א היבשע צייט בערוהיגט געווארען דורך מוזיק און פאראד — האט זיך פון דאס ניי אויפגעכאפט דורך דער דאזיגער נייער און אומגעריכטער ידיעה. דאס איז עפעס געווען אזוי ווי א מורא'דיגע אנצוהערעניש, אז אט דאס גלענצענדע און רייצענדע לעבען איז נאך אלעמען ניט געווען צייטיג גענוג, אז די מלוכה האט נאך ניט געדארפט קומען.

„אה, מיין פאטער אין הימעל!" האט ער מתפלל געווען, פאלענדיג אויף'ן פנים, דו האסט דאך מיך ניט פערפיהרט. זאג מיר, איך בעט דיך, אז אט דער נביא איז א פאלשער, אז נור דורך מיר דארף דיין קעניגריך איינגעפיהרט ווערן אויף דער ערד. איך ווארט אויף'ן נס. די טעג פון'ם גרויסען יאהר זיינען שוין באלד אריבער, און וועה! איך פערברייננג דא מיין צייט אין א לעבערליכער גרויסקייט. א מופת! א מופת!"

„שבתאי!" א רייצענדע שטימע האט איהם א רוף געטהאן ביים נאמען. ער האט זיך אומגעקוקט. מעליסעלדא איז געשטאנען ביי דער טהיר. זי איז געקומען פון שלאף צימער, אזוי לייכט אנגעטהאן ווי אין יענעם פריה-מארגען אויף'ן בית עולם.

אן אויסדרוק פון מאדנער ענטציקונג איז איהר געלעגען אויף'ן געזיכט, און זיך צוקוקענדיג נעהנטער צו איהר, האט ער געזעהן, אז איהרע לאכענדע אויגען זיינען געווען פערצויגען מיט שלאף.

„דאס איז דער מופת," האט ער ארויסגעשעפטשעט אין שרעק.

ער איז אויפגעשפרונגען פון ארט און האט אנגענומען איהר ווייסע האנד, וועלכע האט געברענט ווי פייער, און זי האט איהם אבגעפיהרט צוריק אין שלאף צימער, געהענדיג גלייך אקוראט ווי זי וואלט געווען אויף.

„עס איז דער מופת," האָט ער געמורמעלט, „דער מופת, אַז מעליסעלדאַ האָט מיך באמת געפֿיהרט צו דעם קעניגרייך פֿון פֿרייד."

נאָר אַז ער האָט זיך אויפֿגעכאַפּט אין דער פֿריה, איז ער נאָך אַלץ געווען אונרוהיג און פֿערזאָרגט. די בעדייטונג פֿון דעם מופת האָט ניט אויסגעזעהן צו זיין אַזוי קלאָהר ווי אין דער שטילקייט פֿון דער נאַכט; די פֿיגור פֿון דעם נייעם נביא האָט אַרומגעשוועבט פֿאַר זיינע אויגען און האָט איהם ניט געגעבען קיין רוה.

אַז זיינע צוויי פּוילישע געסט זיינען געפֿאָהרען צוריק אַהיים, האָבען זיי מיטגעפֿיהרט מיט זיך אַ קעניגליכען בריעף, וועלכער האָט מבטיח געווען די פּוילישע אידען, אַז עס וועט גענומען ווערען נקמה אָן די קאָזאַקען; זיי האָבען אויך געהאַט אַ שליחות צו נחמיה'ן, ער זאָל וואָס גיכער קומען צו דעם משיח.

ס'איז געווען אַ לאַנגער וועג, נאָר אַרום אָנהויב סעפּטעמבער איז נחמיה אָנגעקומען קיין אַבידאָס. ער איז תיכף אויפֿגענומען געוואָרען אין אַ חדר מיוחד. ער האָט זיך געהאַלטען זעהר שטאָלץ.

„שלום צו דיר, שבתאי."

„שלום צו דיר, נחמיה. איך האָב זיך געוואָלט דורכריידען מיט דיר; מען זאָגט, אַז דו לייקענסט אין מיר."

„דאָס איז אמת. ווי אַזוי קען משיח — משיח פֿון בית דוד קומען, איידער ס'איז נאָך געקומען זיין פֿאָרלויפֿער, משיח פֿון בית אפרים, ווי אונזערע הייליגע ספרים זאָגען?" שבתאי האָט געענטפֿערט, אַז דער בן אפרים איז שוין געקומען, נאָר ער האָט ניט געקענט איבעררייַדען נחמיה'ן, וועלכער איז געווען אַ גרויסער למדן, האָט געקענט זעהר גוט העברעאיש, סיריש און כאַלדעאיש, און האָט געענטפֿערט אויף אַלעס, פּונקט ביי פּונקט. אָבער דער ערשטער משיח האָט געזאָלט זיין אַ בעל דרשן, אָרים און פֿעראַכטעט, אַ משרת ביי דעם צווייטען. וואו האָט מען איהם געזאָלט געפֿינען?

דריי טעג האָבען זיי זיך מתוכח געווען, נאָר נחמיה איז נאָך אַלץ אַרומגעגאַנגען און געהאַלטען אין איין דרש'ענען געגען שבתאי'ן. די איבערגעבענע שבתאי צבי'ניקעס, וועלכע זיינען געווען שטאַרק אויפֿגעבראַכט אויף דעם איינגע'עקשן'טען און קריגערישען מאַן, וואָלטען איהם אודאי נים געשאַנעוועט, נאָר דער לעמבערגער נביא האָט זיך בעצייטענס אָבגעטראָגען אין דער שטאָדט אַדריאַנאָפּאָל. דאָ האָט ער געמאַכט אַ פּלאַן זיך נוקם צו זיין אָן שבתאי'ן און ער האָט זיך פֿאָרגעשטעלט פֿאַר דעם „קאַימאַקאָן".

„פֿערראַטה, אָה מוסטאַפֿאַ, פֿערראַטה!" האָט ער איהם געוואָרענט.

ער האָט אויסגעגעבען די פֿאַנטאַסטישע פּלענער אַרונטערצוּזעצען דעם סול-טאַן פֿון טראָהן, מכח וואָס שבתאי האָט נאָך אַלץ געטרוימט און וואָס אַלע האָבען געוואוסט אַחוץ די רעגירונג, מחמת דער אופֿזעהער פֿון דער פֿעסטונג אין אַבידאָס האָט ניט געוואָלט פֿערלירען זיין גרויסע הכנסה און ער האָט דערום גאָרנישט געמעלדעט וועגען דעם וואָס דאָרט פּלעגט פֿאָרקומען.

נחמיה האָט פֿאָרגעשטעלט שבתאי'ן פֿאַר אַן אויסגעלאַסענעם מענשען, וועלכער איז אויסען געווען בלויז צו פֿערדאַרבען די אידען, זיי אָבצוּרייסען פֿון זייער עהרליכען און אָנשטענדיגען לעבען און פֿון זייער געהאָרכזאַמ-קייט צום סולטאַן. און נאָכדעם ווי ער האָט זיך אויף אַזאַ'ן אופֿן נוקם געווען אָן זיין געגנער, איז דער לעמבערגער נביא געוואָרען אַ מחמד'אַנער.

אַ רייטער איז גלייך געשיקט געוואָרען צום סולטאַן, און דאָרט האָט מען געהאַלטען אַ בעראַטהונג. די פֿראַגע איז געווען זעהר ערנסט. היני-ריכטען שבתאי'ן, וועלכער איז געווען אַזוי בעליעבט ביי אידען און טער-קען צוגלייך, דאָס וואָלט געהייסען פֿעראייביגען אַ נייע סעקטע. דער „מופֿטי וואַני" — אַ גייסטליכער ענטהוזיאַסט — האָט פֿאָרגעלייגט, אַז מען זאָל שבתאי'ן צוריידען, ער זאָל אָננעהמען נחמיה'ס ביישפּיעל און אַריבערגעהן צום מחמד'אַניזם. דאָס איז ניט נור געווען אַ קלוגע עצה, ווי אַזוי זיך אַרויסצודרעהען פֿון אַ מאָמענטאַנער צרה, נאָר זי האָט אויך אין זינען געהאַט די גרויסע געווינסטען, וואָס קענען דערפֿון אַרויסקומען פֿאַר דעם מחמד'אַנישען גלויבען. אַן עלצטער מיט אַ מחנה יאַניסאַרען זיינען גלייך אָבגעשיקט געוואָרען קיין אַבידאָס. און אין אַ שעהנעם טאָג, ווען די פֿעסטונג פֿון די דאַרדאַנעלען איז געווען בעלאַגערט מיט שבתאי'ס פֿערגעטערער, ווען דער „טהורם פֿון שטאַרקייט" האָט געגלאַנצט מיט די ווייס-געקליידעטע קעניגע, און איז פֿול געווען מיט דופֿטענדע בלומען און אַלערליי זיסע ריחות, און דורכדרונגען פֿון מוזיק און געזאַנג, — האָבען זיך אַראָבגעלאָזט אַהין די יאַניסאַרען מיט די לאַנגע וואַנציעס. זיי האָבען צוטריבען דעם עולם מיט זייערע לאַנגע ריטער, געכאַפּט דעם משיח און זיין קעניגין און זיי אַריבערגעפֿיהרט קיין אַדריאַנאָפּאָל.

XXIII.

דער „האַקים באַשי", דעם סולטאַן'ס דאָקטאָר, וועלכער איז אַליין געווען אַ אידישער טערק, איז אויסגעקליבען געוואָרען אַלס דער פֿאַ-סענדסטער צו ריידען מיט שבתאי'ן. ער האָט איהם פֿאָרגעלייגט דעם סולטאַן'ס בעשלוס אין דעם זעלבען אָבענד, ווען שבתאי איז אָנגעקומען

קיין אדריאנאפאל. אזוי ווי צו מאכען חוזק פון איהם איז דער בעפרייטער אַרעסטאַנט אַריינגעפיהרט געוואָרען אין אַ בעקוועמליכען פליגעל פון׳ם פאַלאַץ, אַרויסקוקענדיג צום טייך. דאָרט איז ער זיך געלעגען אויף אַ רייכען דיוואַן, רויכערענדיג אַ ציבוק, מיט אַ כלומר׳שטער, געמאַכטער רוהיגקייט.

„וואָס פאַר אַ כבוד איז מען זיך נוהג אָבצוגעבען דעם סולטאַן?" האָט ער מיט אַ גאַנץ רוהיגען טאָן אַ פרעג געטהאָן דעם דאָקטאָר, אַזוי גיך ווי זיי האָבען זיך בעגריסט. „איך וואָלט ניט געוואָלט קומען פאַר זיין דערהויבענער מאַיעסטעט ווי איינער, וואָס ווייסט ניט ווי זיך אויפצופיהרען."

„אַ סוף צו דער קאָמעדיע, שבתאי צבי!" האָט דער „האַקים באַשי" מיט אַ שטרייננגען טאָן געזאָגט. „דער סולטאַן פערלאַנגט ניט פון דיר קיין צערעמאָניעלע שטיק, נאָר אַ מופת."

„האָט מען שוין דען ניט געזעהן גענוג מופתים?" האָט שבתאי געפרעגט שטילערהייט.

„צופיעל," האָט דער געוועזענער איד געענטפערט מיט אַ טרוקענעם טאָן. „דאָך אויב דו ווילסט ראַטעווען דיין לעבען, מוזט דו בעווייזען נאָך אַ מופת."

„וואָס פאַר אַ מופת?"

„דו זאָלסט ווערן אַ טערק!" און אַ לייכטער שמייכעל האָט געשוועבט אויף דעם דאָקטאָר׳ם ליפען.

אַ היבשע ווייל איז געווען שטיל. שבתאי׳ם ליפען האָבען זיך אויך פערצויגען, אָבער ניט מיט קיין שמייכעל. דער פרעהליכער גלאַנץ פון אַבידאָס איז פערשוואונדען פון זיין געזיכט, נאָר די אומעטיגקייט, וואָס איז איהם איצט געלעגען אויף׳ן פנים, איז ניט געווען יענע פיינע מרה-שחורה פון אַמאָל.

„און אַז איך וועל זיך אָבזאָגען פון דעם דאָזיגען מופת?"

„מוזט דו אונז געבען אַן אַנדערן אויף זיין אָרט. דער „מופתי וואַני" לייגט פאָר, אַז מען זאָל דיך בינדען אַ נאַקעטען און דיך אַרויסשטעלען אַלם ציעל פאַר די בויגען-שיסער; אויב דיין לייב און דיין הויט וועלען בעשיצט און בעשירמט געגען די פיילען אַזוי ווי אַ פאַנצער, דאַן וועלען מיר דיך אָנערקענען פאַר דעם אמת׳ן משיח, און פאַר דער פערזאָן, וואָס אַללאַה האָט בעשטימט צו געוועלטיגען איבער דער וועלט, ווי דו פרעטענדירסט."

„און אַז איך וועל זיך אָבזאָגען פון דעם דאָזיגען מופת אויך?"

„דאַן וואַרט אויף דיר דער קאָסטיאָר ביים טויער פון פאַלאַץ, דיך צו צווינגען דערצו," האָט געדונערט דער „האַקים באַשי"; „דו וועסט שטאַרבען

אין יסורים און ענוים קשים. מען וועט דיר ניט אַרונטערנעהמען דעם קאָפּ; אַזאַ גנאָד וועט מען דיר ניט טהאָן, וואָרים דו ווייסט דאָך גאַנץ גוט, אַז מחמד׳אַנער וועלען ניט פֿעראונרייניגען זייערע שווערדען מיט דעם בלוט פֿון אַ אידען. פֿאָלג מיין עצה, שבתאי,״ האָט ער פֿאָרטגעזעצט מיט אַ נידעריגערן טאָן. „ווער איינער פֿון אונז. נאָך אַלעמען, קומען דאָך די מחמד׳אַנער אַרויס פֿון הגר׳ן. מחמד איז בלויז משה׳ס נאָכפֿאָלגער. מיר גלויבען אין איין גאָט, וואָס הערשט איבער הימעל און ערד, מיר עסען ניט קיין חזיר. דו קענסט זיין משיח אין אַ ווייסען טורבאַן אַזוי גוט ווי אין אַ שוואַרצען,״ האָט ער געענדיגט מיט אַ וויץ.

שבתאי האָט אַ ציטער געטהאָן. „משומד!״ האָט ער געמורמעלט.

„נו יאָ, און וואָס פֿאַר אַ גלענצענדער אויסטויש!״ האָט זיך אָבגערופֿען דער דאָקטאָר. „דער סולטאַן איז אַ גוטער צאָהלער, זאָל זיין שיין קיינמאָל ניט פֿערגעהן. ער גיט דיר צייט ביז מאָרגען צו בעשליסען — טערק אָדער מאַר-טירער? מיט ברענענדע פֿאַקעלען צוגעבונדען צו דיינע גליעדער, וועט מען דיך אַרומיאָגען איבער די גאַסען מיט פֿייערדיגע ריטער פֿאַר אַלעמען אין די אויגען — דאָס איז דעם סולטאַן׳ס בעפֿעהל. ער איז אַן איידעלער און אַ גוטער צאָהלער. נאָך אַלעמען, וואָס האָבען מיר צו ערוואַרטען — צווישען אונז גערעדט, מיר צוויי אידען, עה?״ און ער האָט אַ וואונק געטהאָן צו שבתאי׳ן מיט שפּאַס. „די זונן בעגריסט מחמד׳ן יעדען פֿריהמאָרגען, זאָגען די דאָזיגע טערקען. זאָל די מאָרגעדיגע זונן בעגריסען נאָך אַ מחמד׳אַנער.״

שבתאי איז אויפֿגעשפּרונגען פֿון אָרט מיט אַ קעניגליכען צאָרן.

„דו אונגלויביגער הונד! אַרויס פֿון דאַנען!״

„ביז מאָרגען! דער סולטאַן וועט דיך שיקען רופֿען מאָרגען,״ האָט דער „האַקים באַשי״ אונגעשטערט געזאָגט, און מאַכענדיג אַ לעכערליכע פֿערנייגונג, איז ער אַרויס פֿון שטוב.

מעליסעלדאַ האָט געדרעמעלט אינעווייניג אין אַ צימער, זיך אָברו-הענדיג אַביסעל נאָך דער רייזע וואָס זיי האָבען געמאַכט; נאָר די דו-נערענדע שלום-טענער פֿון דעם געשפּרעך האָבען זי אויפֿגעוועקט, און זי האָט געהערט דעם דאָקטאָר׳ס לעצטע ווערטער. זי האָט פֿונאַנדערגענומען די פֿאָרהאַנגען און אַריינגעקוקט צו שבתאי׳ן, איהר צויבער-ענדע ליעב-ליכקייט איז געוועזען האַלב-איינגעפֿאַסט, האַלב-פֿערשטעקט דורך דעם טאַ-פּעט. אויף איהר געזיכט איז געלעגען אַ הימלישער שמייכעל.

„שבתאי!״ האָט זי אַרויסגעאָטהעמט.

ער האָט זיך אומגעקוקט צו איהר מיט אַ פֿינסטערן בליק. „דו ביסט לוסטיג!״ האָט ער מיט אַ ביטערן טאָן געזאָגט.

„וואָס זשע, ס'איז דען ניט געקומען די שעה?" האָט זי אַ געשריי געטהאָן מיט פֿרייד.

„יאָ, די שעה איז געקומען," האָט ער געמורמעלט.

„די שעה פֿון דיין לעצטען נסיון און דיין נצחון! די לאַנג-ערוואַרטעטע שטונדע פֿון דיין ערשיינען פֿאַר'ן סולטאַן, ווען דו וועסט אַרונטערנעהמען די קרוין פֿון זיין קאָפּ און זי אָנטהאָן אויף——"

אָנשטאָט צו ענדיגען דעם זאַץ, איז זי צוגעלאָפֿען צו איהם און האָט געוואָלט צוטוליען זיין קאָפּ צו איהר בוזים. אָבער ער האָט אָבגעשטויסען צוריק איהרע אויסגעשטרעקטע לאַסטשענדע אָרעמס. אַ צוטומעלטע האָט זי אָבגעטראָטען אָן אַ זייט. ס'איז געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס זי האָט איהם געזעהן אַזוי שטרענג, אַזוי גראָב, ניט נור צו איהר, נאָר צו וואָס פֿאַר עס איז לעבעדיגען וועזען.

„לאָז מיך אַליין! לאָז מיך אַליין!" האָט ער געשריען מיט אַ הייזעריגער שטימע.

„ניין, דו נייטיגסט זיך אין מיר." און איהרע פֿערצייהענדע אָרעמס האָבען זיך פֿון דאָס ניי אויסגעשטרעקט צו איהם אין פֿרישער צערטליכקייט.

ער האָט געקוקט אויף איהר, זיך ניט ריהרענדיג פֿון אָרט צו בעגעגענען איהר אומאַרמונג.

„יאָ, איך נייטיג זיך אין דיר," האָט ער געזאָגט מיט פייער. „אָט דערפֿאַר טאַקי," און זיין קול איז ווידער געוואָרען פֿעסט, „לאָז מיך אַליין!"

„דו ביסט עפּעס גאָר געוואָרען פֿרעמד צו מיר," האָט זי מיט אַ ציטערענדער שטימע געזאָגט. „איך פֿערשטעה דיך גאָר ניט."

„הלואי וואָלסט דו פֿון תמיד אָן געבליבען פֿרעמד צו מיר; הלואי וואָלט איך דיך קיינמאָל ניט פֿערשטאַנען."

„שבתאי, וואָס זיינען דאָס פֿאַר רייד?!"

„איך בין געקומען צו זיך. אָה, מיין גאָט! מיין גאָט!" און ער איז אַנידערגעפֿאַלען אויף'ן דיוואַן מיט אַ ביטער געוויין.

מעליסעלדאַ'ס שרעק איז נאָך גרעסער געוואָרען.

„שטאַרק זיך, זיי וועלען דיך נאָך דערהערען."

„זאָלען זיי הערען. גאָט הערט מיך ניט."

„הערט דיך ניט? דו ביסט דאָך ע ר!"

„איך גאָט!" ער האָט זיך צולאַכט מיט אַ ביטערן געלעכטער. „דו גלויבסט דאָס! דו, וואָס דו קענסט מיך אַלס מענש!"

„איך קען דיך און איך ווייס, אַז דו ביסט געטליך. איך האָב דיך געדיענט און פֿערגעטערט אין פֿרייד. וואָס זשע, ביסט דו דען ניט משיח?"

„משיח! און איך קען זיך אַליין ניט ראַטעווען!"

„ווער קען דיר עפּעס טהאָן? ווער האָט דיר ווען עס איז שלעכטס געטהאָן פון דיין יוגענד אָן? די מלאכים בעגלייטען דיך און בעוואַכען דיינע טריט. איז ניט דיין לעבען איין לאַנגער נס?"

ער האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ אין פולער פערצווייפלונג. „אָט דאָס גאַנצע יאָהר האָב איך געוואַרט אויף'ן נס — אָט די אַלע לאַנ- גע מאָנאַטען אין דער תפיסה פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל אין דער פעסטונג פון אַבידאָס — אָבער וואָס פאַר אַ זיכערע שטימע האָט גערעדט צו מיר? מאָרגען וועט מען מיר אַרויסנעהמען די געדערים, מען וועט מיך שמיי- סען מיט פּייערדיגע ריטער — ווער ווייסט וואָס נאָך די דאָזיגע הינט קענען טהאָן?"

„שטיל! שטיל!"

„אַה, דו האָסט מורא, דו ציטערסט איבער מיר!" האָט ער אַ גע- שריי געטהאָן, און אַ טאָן פון בייזען נצחון האָט געקלונגען אין זיין קול. „דו ווייסט אַלזאָ, אַז איך בין ניט מעהר ווי אַ בשר ודם, אַ שטערבלי- כער מענש!"

די רויזען פון איהרע שעהנע באַקען זיינען פערשוואונדען, נאָר זי האָט מיט דערזעלבער פעסטער שטימע ווייטער גערעדט:

„ניין, איך גלויב נאָך אין דיר. איך בין געגאַנגען מיט דיר אין דיין תפיסה, ניט ווייסענדיג, אַז עס וועט פערוואַנדעלט ווערן אין אַ פּאַלאַץ. איך געה מיט דיר מאָרגען צו דיין מאַרטירעריי, און איך בין זיכער, אַז עס וועט טרעפען דער גרויסער נס און די פייערדיגע ריטער וועלען פער- וואַנדעלט ווערן אין פעדערען פון מלאכים. עס וועלען דאָ מקוים ווערן זכריה'ס ווערטער: „און אין יענעם טאָג וועל איך מאַכען די פּרינצען פון יהודה ווי אַ פייערדיגען אויווען צווישען האָלץ און ווי אַ פאַקעל פון פייער אין אַ בינטעל מיט תבואה".

זיינע אויגען זיינען פייכט געוואָרען, קוקענדיג אויף איהר. „יאָ, מע- ליסעלדאַ," האָט ער זיך אָבגערופען. „דו ביסט געווען טריי און מוטהיג. און אַצונד, ווען איך בין אַליין, ווען די קולות פון די מאמינים און די אָנהיינגער הערען זיך מעהר ניט, ווען דער קעניג פון דער וועלט ליגט דאָ אַליין אין פינסטערניש און אין אַש, — אַצונד האָסט דו נאָך אמונה אין מיר?"

„יאָ, איך גלויב — ס'איז בלויז אַ פּראָבע, די לעצטע פּראָבע פון מיין גלויבען."

זי האָט אַ שמייכעל געטהאָן צו איהם, אַריינגעבענדיג צוטרוי און

האָפֿנונג אין זיין האַרצען. „אַז דאָס וואָלט בלויז געווען אַ פּראָבע, די לעצ-טע פּראָבע פֿון מיין גלויבען!" האָט ער געמורמעלט. „אָבער ניין — איידער אָט דער ווייסער פֿאָס פֿון דער לבנה וועט זיך איבער אַ נייעם בעוויזען אויף'ן הימעל, וועל איך זיין אַ צוריבענער טויטער קערפּער, די שפּייז פֿון די וועלף, סיידען — — כ'האָב מתפּלל געווען און געבעטען גאָט, ער זאָל מיר געבען אַ צייכען — אָה, ווי איך האָב געבעטען! און אַצונד — אָה, זעה! אַ שטערן פֿאַלט פֿון הימעל. אָה, גאָט מיין גאָט, זאָל דאָס זיין דער סוף פֿון מיין לאַנגער מאַטערניש, פֿון מיינע מורא'דיגע יסורים! נאָר די שטראָף, וואָס האָט זיך אויסגעגאָסען אויף מיר פֿאַר מיין העזה, איז גרעסער איידער איך קען עס אַריבערטראָגען. גאָט, גאָט, פֿאַר וואָס האָסט דו מיר געשיקט יענע כלומר'שט געטליכע שושקערייען, יענע לאַנגע, לאַנגע געדאַנקען, וועלכע האָבען צוטרייסעלט מיין נשמה? נאָך וואָס האָסט דו מיר געדאַרפֿט ווייזען די זינד פֿון דעם פֿאָלק ישראל און זיינע ליידען, דעם טרויער און די רשעות פֿון דער וועלט, דערוועקענ-דיג אין מיר אַ שטרעבען אויסצולייזען און בעשאַפֿען פֿון דאָס ניי?" זיין ברוסט האָט שיער ניט געפּלאַצט פֿון אַ היסטערישען געוויין.

„מיין שבתאי!" מעליסעלדאָ'ס וואַרעמע אָרעמס זיינען געווען אַרום איהם. ער האָט איהר אַ שליידער געטהאָן פֿון זיך מיט כח. „אַוועק, אַוועק!" האָט ער געשריען. „איך פֿערשטעה דעם צייכען; איך פֿערשטעה ענדליך. דורך דיר האָב איך דאָס פֿערלאָרען גאָט'ס גנאָד."

„דורך מיר?" האָט זי געשטאַמעלט.

„יאָ, דיינע ליפּען האָבען אָבגעהאַלטען מיינע פֿון תפילה, דיינע אָרעמס האָבען מיך אַרונטערגעצויגען פֿון די בערג פֿון גערעכטיגקייט. דו האָסט מיך אָבגעריסען פֿון מיין כלה, די תורה. קרוב צו פֿערציג יאָהר האָב איך געלעבט אין יסורים און איינזאַמקייט, כ'האָב אונטערגעטונקען מיין גוף אין אייז און שנעע, זיך אַליין געשמיסען — יאָ, זיך אַליין געשמיסען, איך, וואָס איך האָב איצט אַזוי מורא פֿאַר שמיץ — ביז דאָס בלוט איז מיר געפֿלאָסען פֿון אַ טויזענט וואונדען, און אַצונד, אָה גאָט! אָה גאָט! אשה, דו האָסט מיך מטמא געווען, האָסט מיך פֿעראונרייניגט! איך האָב פֿער-לאָרען דעם רוח הקודש, דעם געטליכען גייסט. ער איז אַוועק פֿון מיר; ער וועט אַריין אין אַן אַנדערן, אין אַ נאָבעלערן פֿון מיר. אַמאָל בין איך געווען משיח, אַצונד בין איך ניט מעהר ווי אַ מענש."

„איך? — איך האָב צוגענומען ביי דיר דעם געטליכען גייסט!"

זי האָט אַ קוק געטהאָן אויף איהם מיט שטאָלץ, און דער גאַנצער גלאַנץ פֿון איהר שעהנקייט האָט איהם דורכדרונגען.

ער איז אויפגעשפרונגען פֿון אָרט, ער איז איהר אַרויפגעפֿאַלען אויף דער ברוסט, ער האָט ליידענשאַפֿטליך, ווי אַ פֿערריקטער געקושט איהרע ליפּען.

„ניין, ניין, אַדרבה, דו האָסט איהם מיר אָנגעוויזען, דעם געטליכען גייסט! ליעבע! ליעבע! ליעבע אָטהעמט עס אין אַלצדינג און נעהמט אַרונטער די שווערע לאַסט פֿון'ם לעבען. ווען ניט דו וואָלט איך געשטאָרבען, ניט קענענדיג די זיסע, די הערליכע מענליכקייט, איך בין אַ מאַן — אַ מאַן, פֿול מיט לעבענס-קראַפֿט! אָה, מיין אויסגעהונגערטע יוגענד! פֿאַרוואָס האָב איך דיך פֿריהער ניט געזעהן?" טרעהרען פֿון זעלבסט-מיטלייד זיינען איהם אַרונטערגערונען אויף די אַש-גראָע באַקען זיינע. „אָה, מיין ליעבע! מיין ליעבע! מיין פֿערלאָרענע יוגענד! גיב מיר אָב צוריק מיין יוגענד, אָה גאָט! ווער בין איך, וואָס איך זאָל ערלייזען? אַ מאַן; יאָ, אַ מאַן, וואָס פֿרעהט זיך מיט זיין מענליכקייט. אַה! אַז וואויל איז צו די וואָס פֿיהרען דאָס געוועהנליכע לעבען פֿון מענשען, גליקליך, מיט זייער ליעבע, זייער היים, זייערע קינדער; וועה צו די, וועלכע ווילען קלעטערן אין דער הויך, וועלכע פייניגען זיך און פֿערלייקענען זיך, וועלכע ווילען ערלייזען די מענשהייט! פֿון וואָס ערלייזען? אויב זיי האָבען ליעבע, האָבען זיי דען ניט אַלעס? דאָס איז דאָך גאָט, עס איז די מלוכה. יאָ, עס איז די מלוכה. קום, לאָמיר לעבען — איך אַ מאַן, דו אַ פֿרוי!"

„אָבער אַ מחמד'אַנער!"

„וואָס מאַכט עס אויס? גאָט איז אומעטום. איז ניט אונזער משה בן מימון (רמב"ם) — אויף וועמעס קבר מיר זיינען מתפלל אין טבריא — איז ער דען אַליין ניט אַמאָל געווען אַ מחמד'אַנער? האָט ער דען ניט געזאָגט, אַז ווען עס געהט אין דעם צו ראַטעווען אונזער לעבען, איז קיין זאַך ניט פֿערוועהרט?"

ער האָט געמאַכט אַ בעוועגונג זי אַרומצונעהמען אין זיינע אָרעמס, נאָר דאָס מאָל האָט זי אָבגעטראָטען צוריק. איהרע אויגען האָבען געבליצט.

„ניין, אַלס מאַן ליעב איך דיך ניט. דו ביסט געטליך אָדער גאָרניט; גאָט אָדער אַ שווינדלער!"

„מעליסעלדאַ!" זי האָט זיך ניט צוגעהערט צו זיין האַרצרייסענדען געשריי.

„הער אויס, דער דאָזיגער נסיון האָט שוין גענוג געדויערט," האָט זי געענטפֿערט מיט אַ שטריינגען טאָן. „זיי זיך מודה, איך האָב אויסגע-האַלטען די פּראָבע."

„איך בין ניט גאָט, ניט קיין שווינדלער," האָט ער געזאָגט מיט אַ

צובראָכענער שטימע. אה! זאָג ניט, אַז דו קענסט מיך ניט ליעבען אַלס מאַן. אַז דו ביסט צוערשט געקומען גליקליך מאַכען מיין לעבען, האָב איך זיך נאָך ניט געהאַט ערקלעהרט אַלס משיח.״

„ווער ווייסט וואָס איך האָב דעמאָלט געטראַכט? אַ ווילד מיידעל בין איך דאַן געווען, פון זינען כמעט אַראָבגעטריבען דורך דעם מאָנאַסטיר, דורך דאָס בלוט, וואָס איז פערגאָסען געוואָרען פאַר מיינע קינדערשע אויגען; און איך בין געקומען צו דיר, פול מיט ווילדע, אונבעשריינקטע לײדענשאַפטען און פאַנטאַסטישע חלומות. אָבער לעבענדיג מיט דיר, אַרויסזעהענדיג די שעהנקייט פון דיין געדאַנק, דיין ברייט הארץ, דיין גרויס רחמנות, די ריינקייט פון דיין לעבען אין רעכטען מיטען פון נסיונות, וועלכע האָבען מיך געמאַכט אייפערזיכטיג ווי אַ פרוי פון דמשק, — דאַן האָב דיך ווירקליך דערקענט אַלס גאָט.״

„ניין, ווען איך האָב דיך דערקענט, האָב איך ערשט דערפיהלט, אַז איך בין אַ מאַן. נאָר אַז די צאָהל פון אונזערע נאָכפאָלגער האָט גענומען וואַקסען, אַז גלויבען און רייכטהום האָבען גענומען געהן אין מיינע פוס־טריט, דאַן האָט מיין גאָטעס־לעסטערענדער טרוים אויפגעלעבט; איך האָב גענומען גלויבען אין דיין חלום מכח דער מלוכה. ווען איך האָב פונאַנדערגעטהיילט די וועלט, האָב איך באמת געדיינקט, אַז איך בין משיח. נאָר אַז איך בין געזעסען אויף מיין טראָהן אין אַבידאָס, מיט פערגעטערער פון אַלע עקען וועלט, וועלכע זיינען געקומען קושען מיינע פיס, דאַן האָט מיך בעהערשט אַ מורא׳דיגער צווייפעל, אַ מין חלום, און דומפיגע שטימען האָבען געהאַלטען אין איין אָבקלינגען אין מיינע אויערן, פרעגענדיג: „ביסט דו משיח? ביסט דו משיח? ביסט דו משיח?״ איך האָב זיך געסטאַרעט זיי צו דערטרינקען מיט דעם פרעהליכען געזאַנג; נאָר אין דער שטילקייט פון דער נאַכט, ווען דו ביסט געשלאָפען ביי מיין זייט, זיינען די שטימען צוריקגעקומען, און זיי האָבען געשריען מיט שפאָט: „מאַן! מאַן! מאַן!״ און אַז נחמיה איז געקומען — —״

„מאַן!״ האָט מעליסעלדאַ מיט אונגעדולד איבערגעשלאָגען זיינע רייד. „הער אויף מיך צו נאַרען. אַזוי ווי איך וואָלט ניט געקענט קיין מענער! יאָ, ווער נאָך מעהר פון מיר? זייערע שוואַכקייטען, זייער פוסטע גאוה, זייער אויסגעלאַסענהייט — גענוג! מאָרגען זאָלסט דו בעווייזען, אַז דו ביסט גאָט.״

ער האָט זיך אַ וואָרף געטהאָן אויף׳ן דיוואַן און טיעף אָבגעזויפצט.

„פערלאָז מיך, מעליסעלדאַ. געה צו דיין רוה; היינט ביינאַכט מוז איך אויף זיין אַליין. ווער ווייסט, צי ס׳איז ניט מיין לעצטע נאַכט אויף דער ערד!״

איהר געזיכט האָט אויפגעפלאַמט. „יאָ, מאָרגען קומט די מלכות

השמים, דאָס קעניגרייך פֿון הימעל.״ און מיט אַ צוטרויליכען שמייכעל האָט זי זיך אָנגעבויגען און אַ קוש געטהאָן זיינע האָר. דאַן איז זי פֿער־שוואונדען פֿון צימער.

און אין זיין שלאָפֿלאָזען מאַרך, און אין זיין געפיינינגטער נשמה איז אין יענער אונענדליכער נאַכט וויטער אָנגעגאַנגען די מורא׳דיגע טראַגע־דיע פֿון צווייפֿעל, וועלכע איז בלויז געמילדערט געוואָרען דורך די צור־קאָכטע קראַמפֿהאַפֿטע תפלות זיינע. אַ גאָט אָדער אַ מענש ? אַ משיח, וואָס דאַרף ביישטעהן דעם לעצטען נסיון פֿון זיין פֿאָטער אין הימעל, אָדער אַ מאַרטירער, וואָס שטעהט פֿאַר אַ שרעקליכען טויט ? און אויב ער איז דער אָפּפֿער פֿון אַ מורא׳דיגער זעלבסט־פֿערפֿיהרונג, וואָס זשע מאַכט עס אויס, צי מען לעבט אויס די יאָהרען פֿון שאַנד אַלס איד אָדער מחמד׳אַנער ? שוין אפשר נאָבעלער צו שטאַרבען און לעבען דערנאָך אַלס אַ העלדישער אָנדיינקען — אָבער דאַן מוז ער דאָך איבערלאָזען מעלי־סעלדאַ׳ן ! איבערלאָזען איהר וואַרעמע ברוסט און דעם שיין פֿון דער זונן און די גרינע ערד, און אָט די גאַנצע שעהנקייט פֿון דער וועלט און פֿון דעם מענשליכען לעבען, וואָס זיינע אויגען האָבען דערזעהן בלויז נאָך אַ גאַנצען לעבען פֿון זעלבסט־פיינינגענדע בלינדקייט ?

„אָה גאָט ! אָה גאָט !״ האָט ער אויסגערופֿען, „פֿאַרוואָס האָסט דו פֿון מיר חוזק געמאַכט ? פֿאַרוואָס האָסט דו מיך פֿערלאָזען ?״

XXIV.

אויף מאָרגען אין דער פֿריה האָט דער לייכטער ריהר פֿון אַ ליעבענ־דער האַנד אויף זיין אַקסעל איהם אויפֿגעוועקט פֿון זיינע טיעפֿע מחשבות.

ער האָט אויפֿגעהויבען זיין בלאַסען, פֿערמאַרעטען פנים. מעליסעלדאַ איז געשטאַנען פֿאַר איהם אין איהר בלענדענדער פֿרישקייט, אָקוראַט ווי אַ ליכטיגער גייסט, וועלכער איז געקומען פֿערטרייבען די שדים פֿון דער נאַכט. דאָס אַלטע שפּאַנישע ליעד איז איהם אַרויף אויף׳ן זינען, און דער זיסער, אומעטיגער ניגון האָט זיך אַרומגעוויגט ביי איהם אין דער נשמה:

פֿון איהר באָד איז זי אַרויס
ריין און ווייס ווי שנעע דער לייב,
מעליסעלדאַ.

ווי קרעלען איהרע ליפען,
מוטערפערל איהרע צייהן,
מעליסעלדאַ.

זיינע אויגען זיינען פול געוואָרען מיט טרעהרען — די געטליכע טרוימען פון דער יוגענד האָבען אויפגעלעבט אויף אַ ווײלע אין איהם.

„איז פריעדען מיט דיר?" האָט זי אַ פרעג געטהאָן.

זיין קאָפּ האָט זיך ווידער אַרונטערגעלאָזט אויף זיין ברוסט.

„פון פענסטער האָב איך געזעהן די זונן אויפגעהן איבער׳ן טייך „מאַריצאַ", בעגיסענדיג די מוטנע וואַסערן מיט איהר שיין," האָט ער געזאָגט, „נאָר מיין גלויבען איז נאָך אַלץ גראָה און טויט. יאָ, גראָד קומט מיר אַרויף אויף׳ן זינען דער וואונדערבאַרער שיר פון משה אבן עזרא פון גרענאַדאַ: „דיינע טעג זיינען פערפיהרערישע חלומות און דיין לעבען ווי יענער מאָרגען-וואָלקען: בעת עס האַלט זיך אויף איבער דיין געצעלט, קענסט דו בלייבען אינעווייניג, אָבער אַזוי גיך ווי עס געהט אַרויף, ווערסט דו אויפגעלייזט און געהסט אַריבער אין אַן אָרט, וואָס איז דיר אונבעקאַנט." דאָס איז דער סוף, מעליסעלדאַ, דער סוף פון מיין גרויסען חלום. וואָס בין איך מעהר ווי אַ מענש, מיט אַ מענשען׳ס זאָרגען און טעות׳ן און זעלבסטבעטריגערייען, אַ מענשען׳ס לעבען, וואָס בליהט בלויז איינמאָל ווי אַ רויז און ווערט דערנאָך פערוויאַנעט, אין דער צייט וואָס דער דאָרן בלייבט אויף שטענדיג? די אונבעשרייבליכע מרה שחורה, וואָס איז געלעגען אין זיינע ווערטער, האָט איהר געצוואונגען צו בלייבען שטיל: די מוזיק פון זיין שטימע, זיינע טרויעריגע, פערטראַכטע אויגען, די אונענדליכע פערצווייפלונג, וואָס איז געלעגען אין זיין גאַנצער האַלטונג, אָט דאָס אַלעס האָט איהר אויף אַ ווײלע געבראַכט אין אַ שטימונג גלייך מיט זיינע. „ווירקליך," האָט ער ווייטער געזאָגט, „פאַר מיר האָט דאָס דער ספרד׳ישער משורר געזונגען —

„בעטראַכט די אַרבייט, מיט וואָס דו האָסט זיך אָבגעגעבען אויף דער וועלט, טאָג און נאַכט, אָהן אַן אויפהער; אַן ארבייט, וואָס דו ווייסט גאַנץ גוט, אַז דאָס איז אָהן אַ שום נוצען; וואָרים ווירקליך, אין אָט די פיעל יאָהרען ביסט דו געגאַנגען אויף אַ פוסטען וועג און ביסט אַליין געוואָרען פוסט. דו ביסט געווען אַ שומר פון וויינגערטנער, נאָר דיין אייגענעם וויינגאָרטען האָסט דו ניט אָבגעהיט; בעת ווען די אויגען פון דעם בורא לויפען אַרום אַהין און אַהער צו זעהן אויב דער וויינשטאָק האָט אויפגעבליהט, אויב די זיסע ווינטרויבען זיינען שוין אַרויס, און וועה! אַלעס איז בעוואַקסען מיט דערנער; אַלעס איז בעדעקט מיט קראָפּיווע. דו ביסט געוואָרען אַלט און גראָה, דו האָסט פערבלאָנדזשעט, נאָר דו האָסט זיך ניט אומגעקעהרט." יאָ, איך האָב פערבלאָנדזשעט, אָבער איז דען דער טויער פערשלאָסען, איך זאָל זיך ניט קענען אומקעהרען? זיין

אַ מענש — נור אַ מענש — ווי גרויס דאָס איז!" זיין שטימע איז אָבגעשטאָרבען, און מיט איהר דער זיסער, לאַסטשענדער צויבער. פּייער האָט געגליהט ביי מעליסעלדאַ'ן אין ברוסט, איהר בוזים האָט זיך געהויבען, איהרע אויגען האָבען געשאָסען מיט פּונקען.

„ניין, אויב דו ביסט אַ מענש, ביסט דו אפילו קיין מאַן ניט. מיין ליעבע איז טויט."

איינגעשרומפּען, קליין איז ער איצט פאָרגעקומען ביי זיך אין די אויגען אַנטקעגען איהר פּעראַכטונג, און אַן אַנדער פּערז פון זיין אַלטען ליעד האָט זיך ניט ווילענדיג אַליין איבערגעזונגען ביי איהם אין מוח. נאָך קיינמאָל האָט ער זי ניט געזעהן אַזוי:

און מיט זיסען שטאָלצען ליכט
איז בעגאָסען איהר געזיכט,
מעליסעלדאַ.
די אויגען — פּיילענבויגען,
דאָס מויל — אַ דופּטענדע רויז,
מעליסעלדאַ.

דאָס מויל אַ דופּטענדע רויז. אַה, גאָט, וואָס פאַר אַ ביטערער רחמנות דאָס איז איבערצולאָזען די רויז פאַר אַ קרוין פון דערנער!

„מעליסעלדאַ!" האָט ער אַ געשריי געטהאָן, און האָט זיך פונאַנדערגעוויינט. „האָב רחמנות אויף מיר."

די טהיר האָט זיך געעפענט; צוויי קייזערליכע וועכטער זיינען אַריינגעקומען.

„דו הרג'עסט מיך אַוועק", האָט ער זיך אָבגערופען צו איהר אין לשון קודש.

„איך פערגעטער דיך," האָט זי געענטפערט אין דערזועלבער הייליגער שפּראַך. איהר געזיכט האָט אָנגענומען זיין געוועהנליכען צוטרוויליכען שמייכעל.

„אָבער איך בין אַ מענש."

נאָך אַמאָל האָבען איהרע אויגען געשאָסען ווי פּיילענבויגען.

„דאַן שטאַרב ווי אַ מענש! וואָס מיינסט דו, איך וועל נעהמען אַנטהייל אין דיין ערנידעריגונג? אויב מיר איז בעשעהרט צו זיין אַ מחמד'אַנער'ס כלה, לאָמיך זיין דעם סולטאַן'ס. אויב איך דאַרף ניט האָבען קיין חלק אין משיח'ס טראָהן, דאַן לאָמיך ווייניגסטענס האָבען אַ טהייל אין דעם טראָהן פון אַ קעניג. דיין שפּאַניש ליעד האָט מיך געמאַכט פאַר אַ בת מלך, פאַר אַ קעניג'ס טאָכטער — איך וועל זיין אַ קעניג'ס פרוי."

און זי האָט זיך צולאַכט מיט אַן אויסגעלאַסענעם געלעכטער.

די וועכטער זיינען לאַנגזאַם צוגעגאַנגען אַביסעל נעהנטער און מען האָט געקענט זעהן אויף זייערע פנים'ער, ווי דערשראָקען זיי זיינען. מעליסעלדאַ'ס בליצענדיג געזיכט האָט זיך פּלוצלינג פערענדערט. זי האָט איהם צוגעצויגען צו איהר ברוסט.

„מיין קעניג!" האָט זי געמורמעלט. „ס'איז געווען גרויזאַם צו שטעלען מיין גלויבען אין אַזאַ נסיון." דאַן, בעפרייענדיג איהם, האָט זי אַ געשריי געטהאָן: „געה צו דיין קעניגרייך!"

ער האָט אָבגעטראָטען אָן אַ זייט; דאָס פייער אין איהרע אויגען האָט אָבגעבליצט אין די זייניגע.

„דער סולטאַן רופט דיך," האָט זיך איינער פון די וועכטער אָבגערופען מיט עהרפורכט.

„איך בין גרייט," האָט ער געזאָגט, רוהיג צונויפנעהמענדיג די פאַלבען פון זיין שוואַרצען מאַנטעל.

מעליסעלדאַ איז געבליבען אַליין. די לאַנגזאַמע מאָמענטען האָבען זיך געצויגען, געשפּאַנט און מורא'דיג. ביסלאַכוויז זיינען די ליכטיגע שטראַהלען פון איהר גלויבען פערשוואונדען פון איהר געזיכט. אַ האַלבע שעה איז אַריבער, און קאַלטע שלאַנגען פון צווייפעל האָבען זיך גענומען אַרומלייגען אַרום איהר אייגען האַרץ.

וואָס וועט זיין אויב שבתאי איז נאָך אַלעם דעם טאַקי ניט מעהר ווי אַ מענש? מיט אַ בליץ-שנעלקייט האָט זי דורכגעבליקט די פערגאַנגענהייט; אָט האָט זי מיט שטראַהלענדער זיכערהייט געזעהן זיין געטליכקייט, דעם כבוד, וואָס זיין פאָלק האָט איהם אָבגעגעבען, די עהרפורכט פון טערקען און קריסטען, רבנים און חכמים זיינען געלעגען פאַר זיינע פיס, די רייכע און די גרויסע לייט האָבען זיך געראַנגעלט צוצוקומען צו איהם, אַ קוש טהאָן דעם ברעג פון זיין פאָכער, אוצרות מיט געלד האָבען זיך געשאָטען אין זיינע הענד; און אָט האָט זי געמוזט אויפציטערן ביי די שרעקליכע זכרונות וועגען זיין שוואַכקייט און זיין מענשליכער אונזיניגקייט. און אַז איהר גלויבען איז פערשוואונדען, אַז די געוואַלדיגע בעגייסטערונג, מיט וועלכער זי האָט איהם אַליין אינספּירירט, איזאָבגעצויגען געוואָרען פון איהר אויך, דאַן האָט זי דערפיהלט, ווי די מורא'דיגע זאָרג פאַר זיין זיכערקייט הויבט אָן אַריינגיסען זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר אין איהר נשמה, ביז וואַנען עס איז געוואָרען אַ מבול, וואָס האָט איהר מיטגעריסען מיט זיך און איהר געטריבען אין זיינע פוס-טריט. און וואָס גרעסער עס איז געוואָרען איהר מורא, אַלץ מעהר האָט זי דערפיהלט, ווי

ליעב זי האָט איהם געהאַט, מיט זיין אומעטיגער, דונקעלער, צאַרט־הוויטיגער שעהנקייט, מיט דעם וויבען, כמעט מאַגנעטישען ריהר פֿון זיין האַנד. משיח אָדער מענש — זי האָט איהם סיי ווי סיי ליעב: ער איז גערעכט. און ווי איז, אויב זי האָט איהם געשיקט צום טויט! אַ קאַלטער, שוידערליכער שרעק האָט דורכגענומען אַלע איהרע גליעדער. ווער ווייסט, אפשר האָט ער געוואַגט צו שטעלען זיין געטליכקייט אויף דער פּראָבע, און דער שמוציגער טערק איז זיך אין דער מינוט טאַקי משמח איבער די יסורים און די וועה־געשרייען פֿון דעם אונגליקליכען זעלבסט-בעטראָגענעם מענשען! אָה, וואָס פֿאַר אַ נאַר זי איז דאָס געווען איהם צו טרייבען צום קאָסטיאָר און צו די פֿייערדיגע ריטער! אויב ער איז געטליך, וואָלט דאָך דאָס געווען אַ טהייל פֿון דעם ערלייזונגס-פּלאַן טאַקי ער זאָל ווערן אַ טערק; ווידער, אויב ער איז ניט מעהר ווי אַ מענש, וואָלט ער דאָך וויינינגסטענס ניצול געוואָרען פֿון אַ מאוים'דיגען טויט. די בלוטיגע בילדער פֿון איהר קינדהייט זיינען צוריק אַרויפֿגעשוואומען פֿאַר איהרע אויגען, פֿייער איז אַרומגעלאָפֿען אין איהרע פֿיבערדיגע אָדערן. זי האָט אַראָבגעכאַפּט אַ זיידענעם שאַל און איהם אַריבערגעוואָרפֿען איבער איהרע שולטערן, דאַן איז זי אַרויסגעלאָפֿען פֿון צימער. איהר הימלישע שעהנקייט אין דעם דאָזיגען פּאַלאַץ פֿון בעהאַלטענע פֿערשלייערטע געזיכטער, איהר ערקלעהרונג, אַז דער סולטאַן האָט זי געשיקט רופֿען צו איהר מאַן, דאָס האָט איהר געעפֿענט דעם וועג און זי איז פֿערבייגעלאָפֿען איין וועכטער נאָך'ן אַנדערן; פֿון טהיר צו טהיר איז זי געלאָפֿען, פֿערביי די שוואַרצע סריסים פֿון דעם „האַרעם" און די ווייסע סריסים פֿון דער קעניגליכער אָבטהיילונג ביז וואַנען זי האָט דורך די שפּאַלטען פֿון די פּורפּורנע פֿאָרהאַנגען געכאַפּט אַ ווייטען קוק אויף דעם דעספּאָט אין זיין גרויסען קייזערליכען טורבאַן, וועלכער איז געזעסען אויף זיין הויכען, שמאָלען טראָהן, און אַרום איהם זיינע אַדיוטאַנטען. אַ קעניגליכער דיענער האָט איהר פֿערהאַלטען און מיט אַ שטרייננגען טאָן געהייסען בלייבען שטעהן. ס'איז איהר געוואָרען ניט גוט אויף'ן האַרצען און זי איז שיער ניט געפֿאַלען אין חלשות.

„מעהמעד עפֿענדי!" האָט דער קעניגליכער דיענער אַ געשריי געטהאָן.

בערוישט, קוים וואָס זי האָט געקענט אויסריידען אַ וואָרט, האָט זי זיך געסטאַרעט פֿאָרלייגען פֿאַר דעם הויכען טהיר־שטעהער, וועלכער האָט פֿונאַנדערגעעפֿענט די פֿאָרהאַנגען, איהר בקשה, מען זאָל איהר צולאָזען צום טראָהן. נאָר ער האָט אויסגעשטרעקט זיינע אָרעמס צו איהר, און דאַן, אַזוי ווי אין אַ מורא'דיגען חלום, האָט זיך איהר עפּעס אַזוי ווי אָבגעדוכט,

אַז זי זעהט אַ בעקאַנטע פיגור פאַר זיך, ניט קוקענדיג אויף דעם ווייסען טורבאַן און דעם גרינעם מאַנטעל, וואָס דער מאַן האָט געטראָגען. אין אַ רגע אַרום האָט זי דערפיהלט אַזוי ווי אַ שטאָך אין האַרצען; זי האָט דערקענט שבתאי'ן.

„וואָס פאַר אַ פורים-שפּיעל איז דאָס?" האָבען איהרע ווייסע ליפּען אַרויסגעשעפּטשעט מיט כעס, בעת זי האָט זיך געראַנגעלט און זיך געוואָלט אַרויסרייסען פון זיינע הענד.

„מיין הערר, דער סולטאַן, האָט מיך געמאַכט פאַר זיין טהיר-שטעהער — „קאַפּודזשי באַשי אָטאַראַק" האָט ער געענטפערט מיט געבעט און ענטשולדיגונג אין זיין טאָן. „ער איז פול מיט רחמנות און פערצייהונג. זאָל אַללאַה דערהויבען זיין מלוכה! די שכירות איז גרויס; ער איז אַ גוטער צאָהלער. איך בעשטעטיג, אַז עס איז ניטאָ קיין גאָט נור גאָט. איך בעשטעטיג, אַז מחמד איז גאָט'ס נביא." ער האָט אַ כאַפּ געטהאָן אין זיינע אָרעמס מעליסעלדאַ'ן, וועלכע איז געפאַלען אין חלשות, און ער האָט בעדעקט איהר געזיכט מיט קושען.

XXV.

נייעס האָט זיך אין יענע צייטען פערשפּרייט גאַנץ לאַנגזאַם. אַ וואָך שפּעטער, אין דער צייט וואָס „אַדזשי מעהמעד עפענדי" און זיין ווייב „פאַטמאַ קאַדין" (געבוירען מיט'ן נאָמען שרה און וועמען איהר מאַן, דעם סולטאַן'ס טהיר-שטעהער, האָט נאָך אַלץ גערופען מעליסעלדאַ) האָבען געלערענט די מחמד'אַנישע רעליגיאָן ביי דעם זיעגרייכען „מופטי וואַני", איז מען זיך קיין אַמסטערדאַם צונויפגעפאָהרען אויף אַ גרויסע רעליגיעזע אסיפה פון אידען. די מעכטיגע כוואַליעס פון גלויבען און פרייד האָבען צונויפגעבראַכט פון אַלע לענדער רבנים, לומדים און ראשי ישיבה, וועלכע האָבען אַוועקגעשיקט אַ בריעף פול מיט אַכטונג און פערגעטערונג צום משיח. און בעת ווען דער סולטאַן האָט געזוכט עצות ווי אַזוי צו פערניכטען אַלע אידען פון דער טערקיי פאַר זייערע רעבעלישע פּלענער און דערנאָך אַרויסגעגעבען אַ גזרה, אַז אַלע יתומים זייערע זאָלען זיין געצוואונגען צו ווערן מחמד'אַנער — אין דער צייט האָבען די אידען פון דער גאַנצער וועלט געפייערט דעם יום כפור. זיי האָבען איהם געפייערט, ווי זיי האָבען געהאָפּט, צום לעצטען מאָל. מיט געוויין און מיט התלהבות, אָנגעטהאָן אין זייערע קיטלען, האָבען זיי אין פערלויף פון יענעם לאַנגען תענית פינף מאָל מתפלל געוועזן פאַר שבתאי צבי, דעם משיח פון ישראל.

אָבער מיט וואָס פֿאַר גייסטרייכע קבלה־פּלפּולים, מיט וואָס פֿאַר טיעפֿע, ריהרענדע פֿאַנטאַזיעס—וואָס וואָלטען געקענט ברייננען די מלאכים צו טרעהרען — זיינע אומגליקליכע נאָכפֿאָלגער האָבען ערקלעהרט זיין פֿעהלער; וואָס פֿאַר סעקטען און געגען־סעקטען עס זיינען דורך דעם געגעבוירען געוואָרען און וואָסערע נייע נביאים עס זיינען אויפֿגעשטאַנען — אַ גיטאַר־שפּיעלער פֿון מאַדריד, אַ טאַבאַק־הענדלער פֿון פּיניעראָל, אַ בלוי־בלוטיגער קריסטליכער מיליאָנער פֿון קאָפּענהאַגען — צו דערהאַלטען יענע גרויסע, פֿייערדיגע האָפֿנונג (וועלכע לעבט נאָך איצט אויך), לאַנג, לאַנג נאָכדעם ווי שבתאי אַליין איז געשטאָרבען איינמאָל אין אַ יום כפור; געשטאָרבען אַן איינזאַמער גרייז־גראָער מאַן ערגעץ־וואו אין אַ קליין אַלבאַנישׁ שטעדטיל, וואו עס איז קיין ברודער איד ניט געווען צו פֿערמאַכען זיינע אויגען אָדער איהם זאָגען אַ וואָרט פֿון אַכטונג פֿאַר'ן טויט; געשטאָרבען ווער ווייסט נאָך וואָס פֿאַר נייע ספּאַזמען פֿון זעלבסט־פֿערשטעלונג און צביעות, וואָסערע בענייטע שטרעבונגען נאָך זיין אַלטער גרויסקייט און זיין אַמאָליגער פֿרומקייט, נאָך וואָס פֿאַר פֿרישע מאַטערנישען פֿון דער נשמה און דעם גוף — איז דען דאָס אַלעס ניט פֿערשריעבען אין דער געשיכטע פֿון דער גהעטאָ?

(דאָ ענדיגט זיך די דריטע און לעצטע מגילה.)

קאטאלאג

פון דער

ראדיקאל פובלישינג קאמפאני.

עדעלשטאדט'ס שריפטען

די לאנדאנער אויסגאבע פון עדעלשטאדט'ס ריהרענדע סקיצען איז יעצט פיעל שעהנער ווי די פריהערדיגע. אויך איז יעצט צוגעגעבען א נייע סקיצע „מיוזיק". פרייז בלויז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

א פינפאכער מארד

דער פינפאכער מארד איז קיין שונד ראמאן נאר א העכסט בעלעהרענדע שילדערונג פון דער ארבייטער בעוועגונג, געשריבען פון א בעוואוסטען ארבייטער פיהרער. פרייז 4 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באוושאווער'ס בילדער און געדאנקען

איז יעצט פערגרעסערט געווארען אויף 64 זייטען און איז העכסט ארטיס־טיש געדרוקט אויף גוטען פאפיר. עס איז די שעהנסטע ווערק אין דער אידישער ליטעראטור. פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באוושאווער'ס ליעדער און געדיכטע

א נייע זאמלונג פון ליעדער, וועלכע זיינען ביז איצט נאך ניט געווען געדרוקט אין קיין בוכפארם. פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באוושאווער'ס פאעזיע און פראזא

א ביכעל פון 128 זייטען, ענטהאלט צוזאמען די „ליעדער און געדיכטע" און „בילדער און געדאנקען". פרייז 9 פענס, אין אמעריקא 20 סענט.

זאלען זיך חבצנים מעהרען?

פערהייראטהע מענער וואס ווילען ניט ליידען קיין צרות דעם גאנצען לע־בען, פרויען וואס ווילען ניט קראנק זיין דעם גאנצען לעבען, זאלען קויפען דעם ביכעל. עס וועט זיי אויסהיטען פון ארעמקייט, פון קראנקהייט און פון אלעם בייז. פרייז אין ענגלאנד 1 פעני.

די מענשליכע ענטוויקלונג

א זעהר בעלעהרענדע בראשורע איבער רעליגיאן פון דר. מאקס נארדוי, פרייז 1 פעני, אין אמעריקא 3 סענט.

על נהרות בבל

אַן אויסגעצייכענטע קריטיק איבער רעליגיאָן פֿון גראַף דע וואָלניי. איבער־זעצט פֿון א. פֿאַנענבוים. ענטהאַלט 82 זייטען.

פרייז 5 פענס, אין אַמעריקאַ 10 סענט.

סימבאָל׳ישע פאָסט קאַרדס

יעדער פֿריינד פֿון אויפֿקלעהרונג דאַרף פֿערברייטען דיזע פּראַכטפֿאָלע פּאָסט קאַרדס, ווייל זיי זיינען דער בעסטער מיטעל פֿיר דער פּראָפּאַגאַנדאַ. די בעסטע רעדע ווירקט ניט אַזוי גוט ווי איינע פֿון דיזע קאַרטלעך. ביז יעצט זיינען ערשינען פֿאָלגענדע:

„ויברא אלהים את האדם בצלמו", „הקב"ה מזווג זיווגים", „רוסישע טיראַניי און דער קאַמפּף פֿיר פֿרייהייט", „ניקאָליי—דער מלאך השלום", „הונגער און לוקסוס", חמשה הרוגי מלכות", „די מענשהייט צווישען 2 גנבים", „דער איד אין דעם צוואַנציגסטען יאָהרהונדערט" און „לואי דער 16טער צו ניקאָליי דעם לעצטען".

זיי זיינען פּראַכטפֿאָל געדרוקט און קאָסטען ביליג 1 פּעני יע׳ ע.

קאַנאַוואַלאָוו

איינע פֿון מאַקסים גאָרקי׳ס בעסטע ערצעהלונגען. ענטהאַלט 72 זייטען. פרייז 5 פענס. אין אַמעריקאַ 10 סענט.

דער בראָדיאַגאַ

א זעהר אינטערעסאַנטע ערצעהלונג פֿון בראָדיאַגע לעבען, פֿון מאַקסים גאָרקי. פרייז 3 פענס, אין אַמעריקאַ 6 סענט.

דער מענש און זיין נשמה

א וויסענשאַפֿטליכע אַבהאַנדלונג איבער דעם וואָס מיר רופֿען נשמה פֿון דר. אינגערמאַן. פרייז 3 הייפענס, אין אַמעריקאַ 3 סענט.

גאָט, רעליגיאָן און מאָראַל

א קריטיק איבער רעליגיאָן פֿון פֿיליפּ קראַנץ. פרייז 2 פענס, אין אַמעריקאַ 5 סענט.

גלויבען און פֿערנונפֿט

פֿון דזשאָהן מעסליע. איינער פֿון די וואונדערבאַרסטע ביכער, וועלכער ענטהאַלט אַ בריליאַנטענע קריטיק איבער די ווידערשפּריכע און אַבערגלויבען פֿון דער רעליגיאָן, געשריבען פֿון א גלח העכער 2 הונדערט יאָהר צוריק. אַזעלכעס, וואָס איז נאָך אין דער אידישער שפּראַך ניט געווען.

אַלע בעשטעלונגען צו אַדרעסירען

RADICAL PUBLISHING CO., 71, Hanbury St., Spitalfields, LONDON, E.

ר׳ ישראל בעל שם.

VI

דער בעל שם.

דער בעל שם.

I.

אַצונד, אַז איך בין צוגעקומען צום סוף פֿון מיינע טעג אויף דער ערד, אַז פֿאַר מיר װעלען זיך באַלד עפֿענען די העכערע װעלטען, װאָס מיין גרויסער און געעהרטער לעהרער האָט מיר מגלה געװען די סודות זייערע — יענע װעלטען, װאו ס'איז ניטאָ ניט קיין עסען ניט קיין טרינקען, און װאו עס זיצען נור די צדיקים מיט קרוינען אויף די קעפּ און פֿרעהען זיך מיט דעם גלאַנץ פֿון דער שכינה — אַצונד, אין דער דאָזיגער מבולבל'דיגער און רשעות'דיגער צייט, װאָלט איך געװאָלט געבען אַ לעבענס-בילד פֿון איהם, װעמען איך האָב אַם בעסטען געליעבט אויף דער ערד; װאָרים ער איז געקומען לערנען דעם מענשען דאָס אמת'ע לעבען און דעם אמת'ן װעג װי צו דיענען גאָט. איהם, דעם הערליכען און ליכטיגען ישראל בעל שם, דעם איינציגען אמת'ן האַר איבער'ן נאָמען, האָב איך צו פֿערדאַנקען פֿאַר מיין ערלייזונג פֿון אַ לעבעדיגען טויט. װאָרים ער האָט מיך געפֿונען בעגראָבען לעבעדיגערהייט אונטער אַ באַרג אַש, און ער האָט מיך אַרויסגעצויגען און די אַש צו פֿייער אָנגעצונדען, אַזוי אַז איך האָב מיך געפֿיהלט דערמיט. איצט אָבער האַלט דער פֿלאַם, װייזט אויס, ביים פֿערלאָשען װערן און דעם רבי'נס לעהרע ביים דערשטיקט אין בעגראָבען װערן טאַקע אונטער אָט דעם זעלביגען באַרג אַש. מחמת דעם בעט איך גאָט, ער זאָל בעגייסטערן מיין ניט-געשיקטע פֿעדער, כדי איך זאָל קענען געבען אַ טריי בילד פֿון דעם מאַן און זיין לעהרע.

פֿון מיין אייגענער געשיכטע װייס איך ניט, צי ס'איז נייטיג זעהר פֿיעל צו דערצעהלען. מיין זיידע איז געקומען קיין פוילען פֿון װיען, פֿון װאַנען ער איז פֿערטריבען געװאָרען אינאיינעם מיט אַלע אידען פֿון דעם גרויס-הערצאָגטהום, אויף'ן בעפֿעהל פֿון דער קייזערין מאַרגאַרעטע, װעלכע איז בעהערשט געװאָרען פֿון די יעזואיטען, און װעלכע האָט דערמיט געװאָלט

אָבגעבעבען דעם הימעל איהר דאַנק פֿאַר איהר געזונט-ווערן פֿון אַן אונגליק, וואָס האָט זיך מיט איהר געטראָפֿען אויף אַ הויף-באַל. איך האָב געהערט, ווי דער אַלטער מאַן האָט דערצעהלט מכח דעם, ווי אַזוי די טרומייטערס האָבען אין די גאַסען פֿונאַנדערגעטראָגען דעם קייזער'ס בעפֿעהל און ווי יעדע בקשה איז געווען פּונקט אַזוי אַרויסגעוואָרפֿען ווי דער גרויסער, גילדערנער בעכער, דער זילבערנער קרוג און די זילבערנע שאָל, וואָס די אידען האָבען דערלאַנגט דעם קייזער־פּאָר, ווען זיי זיינען נאָך'ן גאָטעס-דיענסט אַרויסגעקומען פֿון דער קירכע.

אַ בייזער שטערן האָט מיין זיידען'ס פֿיס געפֿיהרט קיין פּוילען. די לאַגע פֿון די אידען איז דאָרט אַמאָל טאַקע געווען די בעסטע אין גאַנץ אייראָפּאַ, אָבער די הריגות פֿון די קאָזאַקען און די צוטהיילונג פֿון דער מלוכה האָבען געמאַכט אַ סוף צו די גוטע צייטען. אַצונד זיינען פֿון דאָרט געקומען יענע בעטלער, וועלכע האָבען געוואַנדערט איבער אייראָפּאַ און האָבען מיט כיטרעקייט פֿערשטאַנען צו פּריידיגען און צו שמייכלען. מיין פֿאָטער איז פֿונדעסטוועגען אויסגעקומען אָהן בעטלעריי; ס'האָט זיך איהם איינגעגעבען צו קריגען אַ קליינע פֿערמע אין צפֿון־מזרח פֿון ליטא, כאָטש דורך די בלוטצאַפּעניש פֿון דעם פּריץ און די ווילדקייטען פֿון די סאָלדאַטען, וועלכע פֿלעגען זיך אויפֿהאַלטען אין יענער געגענד, איז זיין לעבען געווען ביטער ווי די וואַסערן פֿון מרה. דאָס צימער, אין וועלכען איך בין געבוירען געוואָרען, דערפֿון איז בעשטאַנען אונזער גאַנץ הייזעל, וואָס איז פֿון אינעווייניג און פֿון דרויסען געווען אַזוי שוואַרץ, ווי אַ פֿערקויהלטער קלאָץ. קיינמאָל האָבען די זונען־שטראַהלען ניט אַריינגעקוקט אינעווייניג, אויסער דורך די ריסען אין'ם פּאַפּיר, וואָס האָט בעדעקט די געקרייצטע צווייגען פֿון אַ סאָסנע, וועלכע האָבען געדיענט אַלס פֿענסטער. ווינטער־צייט, ווען דער אויווען האָט אָנגעהייצט די הייזקע, אַז עס איז פּשוט געווען דערשטיקט צו ווערן, און דער ווינד און דער רעגען האָבען צוריקגעטריבען דעם רויך דורך'ן לאָך, וואָס האָט געדיענט אַלס קוימען, דאַן איז די לופֿט געווען כמעט אַזוי שעדליך פֿאַר די מענשליכע איינוואוינער פֿון דעם הייזעל, ווי דער רויך פֿאַר די קליינע חיה'לאַך אין די שלעכט־געוואַשענע קליידער, וועלכע זיינען דאָרט געהאַנגען אויף שטאַנגען. אין אַזעלכע צייטען פֿלעגען מיר זיצען אויף דער ערד און פֿלעגען ניט סמייען אויסשטרעקען דעם קאָפּ אין דער הויך, מורא האָבענדיג מיר זאָלען חלילה ניט דערשטיקט ווערן אין דער געדיכטער לופֿט, וועלכע איז געלעגען איבער אונז. נאָך פֿיהל איך דאָס טריף, טריף, אויף מיין קאָפּ, די טראָפּענס פֿעטס פֿון די וואורשטען, וועלכע זיינען געהאַנגען און זיך געטריקענט אין דער הויך. אין אַ ווינקעל פֿון דעם דאָזיגען וואוינ־ און שלאָף־

צימער איז געשטאַנען אַן עמער מיט ריינע וואַסער און לעבען דעם די פּאָמוניצע און דער עמער, וואָס דער טאַטע פלעגט בענוצען צו מעלקען די קוה. אָרעמע, אַלטע קוה! זי איז געווען אַזוי היימיש, ווי איינע פון דער פאַמיליע, און פלעגט אָפּט ניט וועלען אַרויסגעהן פון צימער, נאָכדעם ווי מען האָט זי אויסגעמאָלקען.

מיין מוטער האָט געקענט גוט קנעטען ברויט, און זי איז געווען פּונקט אַזוי פרום, ווי זי איז געווען אַן אשת חיל. קיינמאָל האָט זי ניט פערגעסען אַריינוואַרפען די חלה-טייג אין אויווען. איהר בריה'שקייט אַלס קעכין צו בעווייזען, האָט זי געפונען ווייניג געלעגענהייט, מחמת אונזער הויפּט-עסען איז בעשטאַנען פון קאָרן-ברויט, געמישט מיט קלייען, און זויער-קרויט און בוריקעס, וועלכע זיינען געלעגען אין זאַפּאַס אויף דער ערד אין פּעסער. דאָ האָבען מיר אַלע געלעבט אינאיינעם — מיין זיידע, מיינע עלטערן, מיין ברודער און שוועסטער — און מיר האָבען זיך גאָר ניט געפיהלט אַזוי אונגליקליך, דער עיקר אין די שבתים און די ימים טובים, ווען מיר פלעגען ביי-נאַכט עסען פיש געקאָכט מיט פּוטער, און אויף מיטאָג פלעגען מיר קריגען פלייש מיט מעהר אָדער שטאַרקע משקאות. מיר קינדער — און טאַקי די עלטערע לייט אויך — פלעגען ניט זעלטען ווערן געבריקעט און געשלאָגען פון די רוסישע זעלנער, ווען זיי זיינען געווען שכור; אָבער דאָך זיינען מיר געווען צופריעדען און גליקליך, ווען מיר האָבען געקענט אַרומלויפען אָבגעריסען און אומגעוואַשען, און אונזער ריכטיגען לעבען פלעגען מיר פערברייננגען דאָרט אין הייליגען לאַנד מיט די אבות, די מלכים און די נביאים. מיר האָבען דאָך געוואוסט, אַז מיר וועלען זיך ווען עס איז אומקעהרען אַהין און אַריינגעהן גלייך אין גן עדן.

איינמאָל, געדיינק איך, איז די פּרינצעסין, די טאָכטער פון אונזער פירסט, צוריקגעקומען פון דער יאַגד. זי איז געווען פערמאַטערט, איז זי אַריין צו אונז אין אונזער אָרים הייזעל זיך אָברוהען אַביסעל. געקומען איז זי מיט איהרע פרויען און איהרע לאַקייען, אַלע אַזוי שעהן און גלענצענד, פונקטלענדיג מיט גאָלד און זילבער־שפּיצען. איך האָב געקוקט אויף דער פּרינצעסין מיט איהר ליעבליכען געזיכט און מיט איהרע רייכע מלבושים; כ'האָב געקוקט אויף איהר מיט אַזאַ אָנגעשטעלטען בליק, עפּעס אַזוי ווי די אויגען וואָלטען מיר געוואָלט אַרויסשפּרינגען פון די לעכער. „אָה! ווי שעהן!" האָב איך ענדליך אַרויסגעפלאַצט מיט אַ זיפץ.

„דו קליינער שוטה!" האָט מיין פאָטער מיט אַ זאַנפטער שטילער שטימע מיך בערוהיגט. „אויף יענער וועלט וועט די פּרינצעסין איינהייצען דעם אויווען פאַר אונז."

איך האָב גאָר נישט געענטפֿערט דערויף. אַ מיש מאַש פֿון געפֿיהלען האָט מיך בעהערשט. וואָס! אַזאַ מין גליק איז אָנגעגרייט פֿאַר אונז אין דער צוקונפֿט — פֿאַר אונז, וועלבע ווערן אַצונד ארומגעיאָגט פֿון שכור'ע קאָזאַקען? אָבער דאַן — אָרעמע פרינצעסין! ווי וועט זי דאָס מוזען אויס־שמירען איהר פרעכטיג קלייד, איינהייצענדיג פֿאַר אונז דעם אויווען! מיינע אויגען זיינען פֿול געוואָרען מיט טרעהרען, בעת איך האָב געקוקט אויף איהר שעהנעם פנים, וואָס האָט משמעות ניט אָנגעהויבען זעהן די חרפה, וואָס האָט איהר ערוואַרט. כ'האָב געפֿיהלט, אַז איך וואָלט דאַן געווען גרייט אויפֿצושטעהן גאַנץ פֿריה און בשתיקה אָבטהאָן די אַרבייט פֿאַר איהר. אַצונד בין איך פֿון מיין רבי'ן דערגאַנגען די סודות פֿון יענער וועלט, און געלויבט איז דער נאָמען, וואָס עס איז אין הימעל פֿאַרהאַן אַ בעזונדער אָבטיילונג פֿאַר פרינצעסינס, וואָס טהוען קיין רשעות ניט.

מיין ברודער און איך זיינען דורך דעם, וואָס מען האָט אונז אריינ־געגעבען אין חדר, דאָך ניט נעהנטער געקומען צום הימעל; וואָרים דער חדר איז געווען אַ שטיבעל, וואָס איז נור אַביסעלע גרעסער אָבער געוויס ניט וויינינגער רויכיג געווען ווי אונזער אייגען הייזעל. דאָרט איז געזעסען אַ קאָמפּאַניע פֿון אינגלאַך, גרעסערע און קלענערע, אויף האַרטע ביינק אָדער אויף דער ערד, דאָס האָט אָבגעהאַנגען דערפֿון ווי געדיכט און שטיקענ־דיג די לופֿט איז געווען אין דער הויך. דער רבי, אָנגעטהאָן אין אַ שמוציג העמד, איז געזעסען אויבען אָן ביים טיש, כדי צו קענען בעסער אַכטונג געבען אויף'ן גאַנצען חדר, און צווישען די קניע האָט ער געהאַלטען אַ שיסעל, און מיט אַ ריזיגען מערזער האָט ער צוריבען שמעק־טאַבאַק. די איינציגע אַרבייט, וואָס ער פֿלעגט אָפֿטמאָל טהאָן, איז געווען, צו שלאָגען אַ קינד ברוין און בלוי. צייטענווייז, אַז דער ווילדער צאָרן איז איהם אָנגעקומען, פֿלעגט ער שיער ניט אָברייסען אַ אינגעל דעם אויער, אָדער איהם שיער, שיער ניט אַרויסנעהמען אַן אויג. דאָס איבעריגע פֿלעגען טהאָן די בעהעלפֿערס — וואָס יעדער איינער פֿון זיי האָט זיך געהאַט זיין ווינקעל. — די דאָזיגע בעהעלפֿערס זיינען געווען פונקט אַזוי בייז און ראַבע-דורשטיג ווי דער רבי אַליין, און דערצו פֿלעגען זיי נאָך אָפֿט צונעהמען פֿאַר זיך אונזער אָנבייסען און אונזער צובייסען, וואָס מיר פֿלעגען מיטברייננגען פֿון דער היים. וואָס זשע איז דער חידוש, אַז אונזער איינציג גליק האָט זיך אָנ־געהויבען, ווי דער לאַנגער טאָג איז אַריבער, אָדער ווען דער שבת האָט אונז בעשעהרט אַ גאַנצען און דער ראש חודש אַ האַלבען פֿרייען טאָג!

ריידען מכח דעם וואָס איך האָב דאָ און שפּעטער אין בית המדרש געלערענט — וואָרים דער זיידע מיינער האָט ניט אַנדערש געוואָלט נאָר

איך זאָל זיין אַ רב — דערפֿון צו ריידען ווערט מיר שווער אויף'ן האַרצען. ווער קען דען ניט די פּוסטע ווילדערניש פֿון די צערעמאָניען־געזעצען, די טרוקענע שפּיציגקייט פֿון די תלמוד'שע וכוחים, וועלכע האָבען דעמאָלט אין מיין היים דערגרייכט די העכסטע מדרגה פֿון מענשליכער שאַרפֿזיניג־קייט אין האָר־שפּאַלטערייען, די זומפּיגע פֿרוכט פֿון לערנען, וועלכע איז ניט געווען בעזעעלט פֿון לעבעדיגע וואַסערן! וואָס זשע איז דער וואונדער, אַז מיין נשמה האָט אין שטילער ביינקעניש געזוכט גרינע פֿעלדער און געלעכצט נאָך פֿרישע וואַסערן, און אַז מיין קינדערשער גייסט האָט זיך געקוויקט מיט די געשיכטען, וואָס מיין זיידע פֿלעגט מיר בסוד דערצעהלען מכח שבתאי צבי, גאָט'ס זוהן? וואָרים ביי זיך אין האַרצען איז דער זיידע מיינער געווען אַ „שאַב" (שבתאי־צבי'ניק). ניט קוקענדיג דערויף וואָס שבתאי צבי איז געוואָרען אַ טערק, איז דער עהרווירדיגער זקן געווען איינער פֿון די איינגע'עקשן'טע מאמינים, וועלכע האָבען בשום אופן ניט געוואָלט אויפֿ־געבען זייער גלויבען אין דעם דאָזיגען געוועזענעם משיח, און וועלכע האָבען אַריבערגעטראָגען זייער אָנהייגערשאַפֿט אויף די שפּעטערדיגע משיחים, וועלכע האָבען איהם פֿערקערפּערט, פּונקט ווי ער האָט פֿערקערפּערט דוד המלך'ן אין זיך. וואָרים די נייע תורה פֿון די שבתאי צבי'ם מכח דער גאָטהייט, לויט וועלכער די צענטראַל פֿיגור פֿון איהר דריי־איינינגקייט ווערט פֿון דאָס ניי בעלעבט און פֿערקערפּערט אין אַ געטליכען מענשען, אָט די לעהרע האָט איבערגעלאָזט אַן אָפֿענע טהיר פֿאַר אַ גאַנצער רייה פֿון נביאים, וועלכע זיינען אויפֿגעשטאַנען אין פֿעשיעדענע לענדער, אָט אין טריפּאָלי, אָט אין דער טערקיי און אָט אין אונגאַרן. איך מוז זיין גערעכט אַנטקעגען מיין זיידען און מודיע זיין, אַז זיינע מאָטיווען זיינען געווען ריינערע, איידער די מאָטיווען פֿון אַסך אַנדערע פֿון דער דאָזיגער סעקטע, פֿאַר ווּעמען דער הויפּט־רייץ איז מסתמא געלעגען אין דער מיסטישער לעהרע פֿון דער פֿרייער ליעבע און אין דעם אויסגעלאַסענעם לעבען. דער אָרימער אַלטער מאַן האָט אדרבה געלעבט מעהר אין יסורים איידער אין תענוגים און האָט גענומען אויף זיך אַלערליי תשובות, כדי וואָס גיכער צו ברייינגען די מלוכה פֿון גאָט אויף דער ערד. ער האָט ניט געגעסען און איז ניט געשלאָפֿען, האָט זיך געקאַטשעט אין שנעע, זיך געפּייניגט מיט רויכערונגען, בעשווע־רונגען און שמיץ, וועלכע ער פֿלעגט זיך אַליין געבען, כדי אויף אַזאַ'ן אופן צו פֿערטרייבען די מחנה פֿון שדים און רוחות רעות, וועלכע פֿערהאַלטען, ווי ער פֿלעגט זאָגען, די גאולה, דאָס אָנקומען פֿון דעם משיח. צייטענווייז פֿלעגט ער מיך איבערשרעקען דערמיט וואָס ער פֿלעגט אָט די בייזע גייסטער אָנרופֿען ביים נאָמען און אָנפֿאַלען אויף זיי מיט אַ מורא'דיגען כעס. ביי

דעם דאָזיגען קאַמפּף פֿלעגט ער צובּרעכען די פֿענסטער און די אויווענס ביז וואַנען ער פֿלעגט אַנידערפֿאַלען אויף דער ערד אָהן כוחות. און כאָטש ער איז געווען אַזאַ זקן, האָט איהם מיין פֿאָטער דאָך ניט געקענט אָבהאַלטען, ער זאָל ניט מיטוואַנדערן מיט דער גרויסער שיירא, וועלכע האָט זיך אַוועקגעלאָזט מיט יהודה החסיד קיין ארץ ישראל, אָבצוּוואַרטען דאָרט דעם גיכען קץ, די גאולה פֿון ישראל. אָט דער יהודה החסיד, וועלכער האָט געהאַט דעם מוטה פֿונאַנדערצובּלאָזען די נאָך טליענדע אַש פֿון דער שבתאי צבי'שער אפּיקורסות אין אַ פֿלאַם פֿייער, שטעהט מיר נאָך לעבעדיג פֿאַר די אויגען, ווייל ער האָט געבּראָכען דעם מנהג און איינמאָל איז ער אַרויף אויף דער גאַלעריע פֿון דער דאָרף-שוהל האַלטען אַ דרשה פֿאַר די ווייבּער. איך קען זיך נאָך דערמאָנען, אַז ער איז געגאַנגען אָנגעטהאָן אין ווייסען אַטלעס און אונטער'ן אָרם האָט ער געהאַלטען אַ ספר תורה, וואָס די גלעקלאַך איהרע האָבען געקלונגען בעת ער איז געגאַנגען. נאָר וואָס איך וועל קיינמאָל ניט פֿערגעסען, וואָס עס וועט קיינמאָל ניט פֿערשווינדען פֿון מיין זכרון, זיינען די פֿייערדיגע ווערטער זיינע, זיין קלאָגען איבּער אונזערע זינד, זיין ים מיט טרעהרען. איך בּין נאָך, דוכט זיך, גאָר געווען אַ קינד, דאָך האָט אין מיר געבּרענט ווי אַ פֿייער דער וואונש מיטצומאַכען די דאָזיגע הייליגע נסיעה, און מיט בּיטערע טרעהרען פֿון דאָפּעלטען שמערץ האָב איך צוגעזעהן, ווי מיין זיידע האָט זיך אַוועקגעלאָזט אויף דער דאָזיגער אונגליקליכער רייזע, וועמעס פֿיהרער איז געשטאָרבען אין דעם סאַמע טאָג, ווען די שיירא איז אָנגעקומען קיין ירושלים.

אַ צייט לאַנג איז מיין אייגענע בּעגייסטערונג פֿאַר שבתאי צבי ניט אָבגעקיהלט געוואָרען און איז נאָך אדרבה געוואַקסען דורך דעם וואָס איך האָב געלערענט קבלה. איידער איך וועל אַוועקלייגען מיין פֿעדער, וועל איך נאָך האָבען וואָס עס איז צו זאָגען מכח דער אויסער-געוועהנליכער ווידער-אויפֿלעבּונג פֿון דער דאָזיגער אפּיקורסות אין מיינע שפּעטערדיגע יאָהרען און מכח די יסורים, וואָס דאָס האָט פֿערשאַפֿט מיין געליעבטען רבּי'ן, דעם בעל שם. נאָר אין מיין יוגענד האָט דער שבתאי צבי'איזם באמת ניט געשפּיעלט קיין גרויסע ראָלע, מחמת די פֿרומע רבנים האָבען אָנגענומען אַזעלכע גרויזאַמע מיטלען געגען איהם, אַז ער האָט אויסגעזעהן ווי אָבגעשטאָרבען אין גאַנצען. אויך איך, ווען איך האָב אָנגעהויבען נאָכדיינקען וועגען דעם, האָב בשום אופן ניט געקענט משיג זיין, ווי אַזוי אַ אידישער גאָט האָט געקענט ווערן אַ טערק; אויף אַזאַ'ן אופן האָט ער דאָך שוין געקענט ווערן אַ קריסט אויך. נאָר אינדירעקט איז די דאָזיגע בּעוועגונג, פֿאַר וועלכע מען האָט אַזוי געציטערט, שטאַרק אַריינגעדרונגען אין

מיין לעבען דורך דער גרויסער אייבשיץ־עמדן־מחלוקה. מיינע לעזער וועלען זיך נאָך אוראי קענען דערמאָנען, אַז דער דאָזיגער אונגליקליכער שטרייט, וועלכער האָט צוריסען און פערביטערט די אידען פון גאַנץ אייראָפּאַ און אָנגעמאַכט אַ רעש אין קעניגליכע הויפען, האָט זיך גענומען דערפון, וואָס מען האָט אָנגעקלאָגט דעם אויבער־ראַבינער פון די „דריי געמיינדען", אַז די קמיעות, וועלכע ער פלעגט — אַלס ראש וראשון, אַלס קאָפּ פון דער אָרטהאָדאָקסישער טראַדיציע — שרייבען פאַר די קינפעטאָרינס, זיינען געווען אָנגעשטעקט מיט שבתאי צבי'אישע אפיקורסות. אַזוי ביטער און אַזוי וויט פערשפּרייט זיינען געווען די קלאַגען און די געגען־קלאַגען, אַז צייטענווייז פלעגט יעדע אידישע געמיינדע אין אייראָפּאַ אַריינגעלייגט ווערן אין חרם אָדער פון די הויפּט רבנים פון דער אייגענער קהלה אָדער פון דער געגען־פּאַרטיי — אַ לעכערליכע לאַגע, וואָס האָט געהאַט בלויז איין איינציגע מעלה: דאָס וואָס דער חרם גופא איז דורך דעם געוואָרען ביליג און אָבגעשוואַכט. מען האָט שוין פון פאָראויס געקענט אָננעהמען, אַז אַזאַ ביטערע, שאַרפע מחלוקה, וואָס האָט אָנגעהאַלטען אַזוי לאַנג, וועט אוראי אויך אָנשפאַרען קיין פוילען. און זי האָט ווירקליך אויסגעבראָכען ביי אונז אַם שטאַרקסטען, ווען ברוך יון, דער אַגענט פון דעם זאַקסישען מיניסטער בריהל, האָט זי צו אונז אַריבערגעבראַכט. יעדער מאַרק און יעדער פערזאַמלונגס־פּלאַץ איז געוואָרען אַ קאַמפּפּס־אָרט פאַר די אָנהייגער פון די צוויי פּאַרטייען. שוחד, בעצאָהלטע שפּיאָנען, מסירות און רציחות — אַט די אַלע סם־פּרוכטען פון מחלוקת — האָבען געבליהט, און ס'האָט אויסגעזעהן, אַז אַ וואָלקען פון קריעג האָט זיך אַריבערגעצויגען איבער מיין גאַנצער יוגענד.

ניט קוקענדיג דערויף וואָס איך בין געווען שטאַרק אַריינגעטהאָן אין דער קבלה, האָב איך פונדעסטוועגען ניט געקענט ווערן קיין פּראַקטישער אָנהייגער פון איהרע סודות. דעמאָלט האָב איך געמיינט, עס קומט דערפון וואָס איך האָב ניט געהאַט אין זיך די פעסטקייט, צו נעהמען אויף זיך די האַרטערע תשובות און זיך פייניגען ווי געהעריג איז, מחמת איך בין אין דעם ניט געווען קיין ריכטיגער יורש פון מיין זיידען. נאָך שטעהט מיר פאַר די אויגען די מאָגערע, אָבגעצעהרטע געשטאַלט פון אַ הייליגען, וועמען איך האָב געפונען ליגענדיג אויסגעשטרעקט אויף'ן וועג הינטער אונזער הויז. איך האָב איהם געבראַכט צו זיך דערמיט וואָס איך האָב איהם אויפגעקנעפּעלט דעם מאַנטעל זיינעם ביים האַלז (בעמערקענדיג דערביי זיין האָריג העמד); אָבער אומזיסט בין איך געלאָפען אַהיים און האָב איהם געבראַכט אַלערליי זאַכען זיך צו דערקוויקען די נשמה. ער

האָט קיין זאַך אין מויל ניט גענומען. איך האָב דעם מאַן געקענט ביים נאָמען. ער האָט שוין געהאַט דורכגעפֿיהרט אויף זיך די תשובה פֿון „קנה", וועלכע איז בעשטאַנען אין דעם צו פֿאַסטען טאָג-טעגליך זעקס יאָהר נאָכאַנאַנד און ביינאַכט, ביים אָנבייסען, ניט צו פֿערזוכען קיין שום דבר מן החי, קיין שום זאַך וואָס קומט פֿון אַ לעבעדיגען וועזען, דאָס הייסט קיין פֿלייש, פֿיש, מילך אָדער האָניג. ער האָט אויך אָבגעריכט גלות, האָט אַרומגעוואָנדערט פֿון דאָרף צו דאָרף, ניט בלייבענדיג קיינמאָל צוויי טעג אויף איין און דעמזעלבען אָרט. איך בין אַוועקגעלאָפֿען נאָך מיין פֿאָטער, כדי דעם אָרעמען מאַן צו צווינגען וואָס עס איז צו עסען, נאָר אַז איך בין צוריקגעקומען, איז דער איינגע'עקשן'טער אסקעט שוין מעהר ניט געווען אויף'ן פלאַץ, וואו איך האָב איהם איבערגעלאָזט. מיר זיינען איהם נאָכגעגאַנגען און מיר האָבען איהם געפֿונען ליגען אַ טויטען אויף'ן וועג. דערנאָך האָבען מיר זיך דערוואוסט, אַז אַלע פֿריהערדיגע ענוים, וואָס ער האָט זיך אָנגעטהאָן, האָבען ניט געשטילט זיין געוויסען, אַזוי אַז ער האָט געוואָלט נעהמען אויף זיך אַ בעזונדער תשובה פֿאַר יעדען חטא, וואָס ער האָט בעגאַנגען אין זיין לעבען. אַזוי ווי ער האָט זיך אָבער בע-רעכענט, אַז די זינד זיינע זיינען צו גרויס אין צאָהל און ער וועט גאָר ניט קענען אויף אַזאַ'ן אופן זיך ריינוואַשען, האָט ער אָבגעמאַכט ביי זיך, צו הונגערן ביז'ן טויט. ניט קוקענדיג דערויף, ווי איך האָב שוין געזאָגט, וואָס איך האָב ניט געהאַט אין זיך די קראַפֿט זיך אָנצוטהאָן אַזעלכע ענוים, האָב איך עס פֿונדעסטוועגען בעוואונדערט פֿון וויטען. איך האָב זיך פֿערטיעפֿט אין דעם „זוהר", אין דעם „שערי אורה" און אין דעם „עץ החיים" (אַ ספר, וואָס איז בעטראַכט געוואָרען פֿאַר צו הייליג, אום עס צו דרוקען), און איך האָב זיך אַריינגעטהאָן אין די סודות פֿון די „צעהן נעמען" און אין דעם מיסטישען סימבאָליזם פֿון גאָט'ס באָרד, וואָס יעדעס איינצעלנע האָר איז אַ בעזונדערער אויסגוס פֿון געטליכער גנאָד. איינמאָל האָב איך געהאַט אַ קאָמישע ענטטוישונג דורך אַן איינפֿאַל, אַז מיר וועט זיך איינגעבען צו ווערן אַ „רואה ואינו נראה", דאָס הייסט, מען זאָל מיך מיט אַמאָל אויפֿהערען זעהן. אַזוי ווי דאָס האָט אַ דירעקטע שייכות מיט מיין פֿרוי, וועלכע האָט מיך רוהיג ווייטער אָנגעקוקט און ניט אויפֿגעהערט ריידען צו מיר, אַ לאַנגע צייט נאָכדעם ווי איך האָב זיך איינגעבילדעט, אַז איך בין פֿערשוואונדען, קומט מיר אַרויף אויף'ן זינען, אַז איך מוז עפּעס וואָס עס איז דערצעהלען וועגען דער דאָזיגער חבר'טע פֿון מיינע אינגעלשע יאָהרען. צום בעדויערן איז זי גאָר באַלד פֿערשוואונדען פֿון מיינע אויגען, מחמת גאָט האָט איהר צום פֿופֿצעהנטען יאָהר פֿון איהר

לעבען צוגענומען פֿון דער וועלט. אַזוי ווי אַלס בכור איז מיר ערלויבט געווען פֿון דער מלוכה צו גרינדען בעצייטענס אַ פֿאַמיליע, האָבען מיך די עלטערן חתונה געמאַכט מיט איהר, בעת איך בין אַלט געווען ניין און זי אַכט יאָהר, און איך האָב דערוויל נים געהאַט קיין אויסזיכט צו האָבען קינדער מיט איהר. שפּעטער, אַז זי האָט געבוירען אונזער ערשט קינד — אַ טויט-געבוירענעם אינגעל — איז זי געשטאָרבען, ניט קוקענדיג אויף דער אַלטער פֿאַמיליען-קמיע, וואָס מען האָט אַמאָל געבראַכט פֿון דער שטאָדט מעטץ און וועלכע איז פֿערפֿאַסט געוואָרען פֿון רבי אייבשיץ. נאָך איהר טויט האָט אַ הייסער אָנהייגגער פֿון רבי עמדן געעפֿענט די דאָזיגע קמיע און זי האָט ווירקליך ענטהאַלטען אין זיך פֿאָלגענדע אפיקורס'ישע ווערטער: „בשם אלהי ישראל, אין נאָמען פֿון'ם גאָט פֿון ישראל, וועלכער וואוינט אין דער פֿערציערונג פֿון זיין מאַכט, און אין נאָמען פֿון זיין משיח, שבתאי צבי, דורך וועמעס וואונדען מיר זיינען געהיילט געוואָרען, בעשווער איך אַלע שדים און רוחות רעות דער דאָזיגער פֿרוי קיין שום שלעכטעס ניט צו טהאָן." איך דאַרף שוין גאָר ניט דערצעהלען, וואָס פֿאַר אַ היץ דאָס האָט צוגעגעבען צו דער מחלוקה ביי אונז אין אונזער דערפֿעל, און איך גלויב ווירקליך, אַז ביי מיר גופא האָט עס צושטערט דעם לעצטען אָנהאַנג, וואָס איך האָב נאָך געהאַט צום שבתאי צבי'איזם. אַז איך קוק איצט פֿון ראַנד פֿון מיין קבר צוריק, זעה איך, ווי אַלצדינג איז פֿערשריבען פֿון פֿריהער אין דעם ספר החיים, אין דעם בוך פֿון'ם שיקזאַל; וואָרים וואָלט מיין פנינה ניט צוגענומען געוואָרען פֿון מיר, אָדער וואָלט איך חתונה געהאַט מיט איינער פֿון די אַנדערע אידישע טעכטער, וועלכע האָבען זיך צו מיר גע'שדכ'ענט, וואָלט איך דאָך ניט געווען אַזוי פֿריי, זיך אַוועקצולאָזען אין וועג נאָך מיין רבי'ן, דורך וועמען מיין לעבען איז בערייכערט און געהייליגט געוואָרען אַסך מעהר ווי עס האָט פֿערדיענט.

תחילת האָט פנינה'ס טויט, פֿערשטעהט זיך, מיך אַריינגעוואָרפֿען אין אַ טרויעריגער שטימונג. איך בין געווען זעהר צוגעבונדען צו איהר, מחמת זי האָט מיך געעהרט פֿאַר מיין לערנען, האָט פֿערדיענט אונזער ברויט און איז געווען אַזוי פֿרום, אַז מיין מוטער אפילו איז געווען צופֿריעדען מיט איהר. מיין ביינקעניש נאָך פֿרישע וואַסערן און גרינע פֿעלדער — וואָס איז אַביסעל איינגעשטילט געוואָרען דורך פנינה'ס ליעבע, ווען זי איז אונטערגעוואַקסען — האָט דאָס פֿון ניי אויפֿגעלעבט און איז געוואָרען נאָך לייַדענשאַפֿטליכער. איך האָב געזוכט אַ לינדערונג צו מיין שמערץ אין מיינע אַלטע קבלה-למודים, כ'האָב ווידער אַמאָל געפּרואווט מאַכען צויבער-

שפּרוכען און עפּעס האָט זיך מיר געדוכט, אַז איצט, ווען איך האָב געהאַט א טייערע פֿריינדין צווישען די טויטע, וועט זי מיר העלפֿען דורכקריכען דורך די געטליכע סודות. אָפֿטמאָל האָב איך אַרויסגערופֿען איהר געשטאַלט פֿון קבר, נאָר אַז איך האָב זי געוואָלט אָנגעהמען, איז זי פֿערשוואונדען פֿון מיר, און איך בין געבליבען אין ספק, צי מיר האָט זיך וואָס עס איז איינגעגעבען. טייכען טרעהרען האָב איך פֿערגאָסען בייטאָג און ביינאַכט, ניט מחמת ווייטאָג וועגען פנינה׳ן, נאָר ווייל מיר האָט זיך אָבגעדוכט, אַזוי ווי איך וואָלט געלעבט אין אַ גרויסען זאַמדיגען מדבר. נאָר ווען איך וואָלט אפילו געוואוסט, וואָס מיר פֿעהלט, וואָלט איך אַלץ ניט געקענט עפּענען מיין האַרץ פֿאַר מיין שווער (ביי וועמען אין הויז, ווייט אַוועק פֿון מיין געבורטס־דאָרף, איך האָב נאָך אַלץ געוואוינט), מחמת ער איז געווען אַ גוטער, איינפֿאַכער מאַן, וועלכער האָט פֿון מיר ערוואַרט, איך זאָל זיין פֿערשטאָרבענער טאָכטער אָנטהאָן כבוד דורך דעם וואָס איך וועל ווערן אַ בעריהמטער רב. באמת גערעדט, בין איך שוין דאַן געווען אַ פֿאַרטיגער רב און איך האָב בלויז געוואַרט אויף אַ רעכטער בכבוד׳יגער שטעלע.

דאָך האָב איך קיין רב קיינמאָל ניט געזאָלט ווערן; וואָרים גראָד דעמאָלט איז דאָס געווען, ווען דער ליכטיגער שאָטען פֿון׳ם בעל שם איז געפֿאַלען אויף מיין לעבענס־וועג.

II.

איינמאָל אין אַ ווינטער־טאָג איז צו אונז אין דאָרף אַראָבגעקומען אַ פֿרעמדער, וועלכער האָט ניט אויסגעזעהן ניט ווי קיין שנאָרער און ניט ווי קיין וואַנדערענדער מגיד. אורטהיילענדיג נאָך דער קורצער צייט, וואָס ער פֿלעגט פֿערברייגגען אין בית המדרש, וואו איך בין גראָד געזעסען אין ברומענדיג געלערנט מיינע טרוקענע למודים, האָט מען איהם אויך ניט געקענט אָננעהמען פֿאַר קיין גמרא-לערנער. ער איז געווען אַ מאָגערער, אָבגעצעהרטער, קרענקליכער יונגער מאַן, נאָר פֿון זיינע אויגען האָט געשפּריצט דאָס פֿייער פֿון אַ לייב, און זיין בליק איז געווען דער בליק פֿון אַ גאָט. האָט ער גערעדט, איז זיין קול דורכגעדרונגען דורך און דורך; האָט ער געשוויגען, איז דער פּלאַץ פֿול געווען פֿון זיין געגענוואַרט. פֿון אליפֿז דעם הויזירער, (וועלכער האָט געהאַט אַ ידיעה אין אַלעס אַחוץ אין דער תורה), האָב איך זיך ענדליך דערוואוסט, אַז ער איז אַ משולח פֿון ר ב ב ע ר, דעם בעריהמטען פֿיהרער פֿון די ה ס י ד י ם.

„די חסידים!" האָב איך זיך אָבגערופֿען, „די זיינען דאָך אויסגע־שטאָרבען אינאיינעם מיט יהודה החסיד."

„ניין, דאָס איז אַ נייע סעקטע. וואָס זשע, איהר האָט נאָך גאָרנישט געהערט פֿון בעל שם?"

דעם אמת זאָגענדיג, האָב איך פֿון צייט צו צייט יאָ געהערט אונ־בעשטימטע קלאַנגען מכח אַ נייעם הייליגען בעל מופת, וועלכער האָט אַפּנים מיט דער קבלה געהאַט מעהר הצלחה איידער איך, און וועלכער האָט זאָגאַר פֿערקליבען אַרום זיך אַסך אַנהייננער. אָבער די נייע, נאָך אונבעקאַנטע בעוועגונג האָט נאָך ניט געהאַט אַנגעריהרט אונזער פֿער־וואָרפֿען דערפֿעל, וואָס איז געווען אַריינגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין דער אַלטער, שבתאי־צבי'אישע מחלוקה, און מחמת דעם האָב איך בלויז געהאַט אַ דונקעלען בעגריעף דערפֿון. איך האָב עס געהאַלטען פֿאַר בע־סער, זיך גאָר אין גאַנצען צו מאַכען ניט וויסענדיג, כדי צו ציהען ווער־טער ביי דעם הויזירער.

„נו, דער בעל שם האָט דורך פֿיעל תשובה אויסגעפֿונען גאָט'ס נאָמען," האָט ער זיך אָבגערופֿען, „און מיט דעם דאָזיגען נאָמען טהוט ער וואָס ער וויל אויף דער ערד און אין הימעל, אַזוי אַז צייטענווייז ווערט אַ גאַנצע מהומה אויף יענער וועלט."

„און זיין נאָמען איז רב בער?"

„ניין; רב בער איז אַ זעהר גרויסער למדן, וועלכער האָט זיך אָנגע־שלאָסען אָן איהם, און ווען ער האָט, אינאיינעם מיט די אַנדערע פֿיהרער פֿון דער סעקטע, איבערגעגעבען אַ טהייל פֿון זיין כח, אַזוי אַז זיי בעווייזען איצט אויך מופתים. אויף'ן וועג האָב איך זיך צופֿעליג אויפֿ־געטראָפֿען מיט דעם יונגען מאַן, און ער האָט מיר דערצעהלט, אַז די סעקטע זיינע טייטשט אויס דעם פסוק פֿון תהלים: „שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים" (זינגט אַ נייע ליעד פֿאַר גאָט, זיין לויב זאָל זיין אין דער געמיינדע פֿון די הייליגע) אויף אַזאַ מין אופן: אַזוי ווי גאָט איז דאָך העכער פֿון יעדען ענדליכען וועזען, מוז זיין לויב אַריבערשטייגען דעם לויב־געזאַנג פֿון יעדען אַזעלכען וועזען. ביז אַהער איז זיין לויב בעשטאַנען אין דעם, וואָס ער קען טהאָן וואונדער און ווייסט אַלעס פֿערבאָרגענע און דאָס וואָס דאַרף קומען. אָבער אַזוי ווי די הייליגע פֿון דער סעקטע האָבען איצט די פֿעהיגקייט צו דעם אַלעמען, שטעהט שוין דער אַלמעכ־טיגער אין דעם פרט פֿון איבערנאַטירליכקייט ניט העכער פֿון זיי — „תהלתו בקהל חסידים", זיין לויב זאָל זיין אין דער געמיינדע פֿון די היי־ליגע — און דערפֿאַר איז נייטיג צו געפֿינען פֿאַר איהם אַ נייעם לויב —

„שירו לה׳ שיר חדש״, זינגט אַ נייַ ליעד פאַר גאָט — צוגעפּאַסט צו איהם אַליין.״

די כמעט לעסטערליכע דרייסטקייט פון דער אויפפאַסונג, וועלכע איז אין אַ געוויסען פּרט נאָך געגאַנגען ווייטער פון דער קבלה און פון די שבתאים, האָט מיך דערשראָקען, פּונקט ווי די נייקייט פון דער אויס־טייטשונג האָט מיך שטאַרק פאַראינטערעסירט.

„און אָט דער יונגער מאַן דאָ — קען ער, הייסט עס, אויך בעהער־שען די אויבערשטע און די אונטערשטע וועלטען?״ האָב איך מיט נייגיע־ריגקייט געפרעגט, האָבענדיג אין זינען בעת מעשה מיינע אייגענע קלעג־ליכע דורכפאַלען.

„נו, אַודאי קען ער בעהערשען די אונטערשטע וועלטען,״ האָט אליפו מיט אַ שמייכעל געענטפערט. „דערויף קען איך אַליין עדות זאָגען, וואָרים איך בין געוועזען אין אַ שטאָדט, וואו עס געפינט זיך אַ קהלה פון חסידים, און איך האָב געזעהן, אַז זיי זיינען געווען ביי איהם אין די הענד ווי קינד אין די הענד פון׳ם גלעזער. ווי איהר זעהט איהם, פאָהרט ער אַרום פון אָרט צו אָרט, כדי צו לערנען די יונגע לייט פון דער חברה ווי אַזוי זיך אויפצופיהרען. די עלטסטע פון דער סעקטע, אָנגעזעהענע פרומע לייט און גרויסע לומדים, האָבען געציטערט ווי קליינע הינטעלאַך פאַר איהם. אַ גרוי־סער למדן, וואָס האָט ניט געוואָלט אָנערקענען דעם יונגען מאַן׳ס אונפעהל־באַרקייט, איז דורך זיין סטראַשענדען בליק אַזוי פערציטערט געוואָרען, אַז ער איז אַריינגעפאַלען אין אַ מורא׳דיגען פיבער און איז געשטאָרבען. איך אַליין האָב עס מיט מיינע אייגען געזעהן.״

„אָבער ביי אונז זיינען דאָך ניטאָ קיין חסידים,״ האָב איך זיך אָב־גערופען, ציטערענדיג האַלב פאַר אויפרעגונג און האַלב פאַר שרעק. „וואָס האָט ער דאָ צו טהאָן?״

„אָה, עס זיינען דאָ פאַרהאַן חסידים, און עס וועלען נאָך זיין מעהר — —״ ער האָט זיך פלוצלינג אָבגעשטעלט. „ניין, כ׳האָב גערעדט סתם אַזוי אין דער וועלט אַריין.״

„דאָס, וואָס איהר האָט געזאָגט, איז אמת,״ האָב איך זיך אָבגערופען מיט אַ פעסטען טאָן. „אָבער רעדט ווייטער — האָט קיין מורא ניט פאַר מיר.״

„איהר זייט בעשטימט צו זיין אַ רב,״ האָט ער געזאָגט און האָט צו־געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ.

„וואָס זשע מאַכט עס אויס?״

„וואָס זשע, אָט אַפנים איהר ווייסט גאָר ניט, אַז די רבנים קעמפפען

איבעראַל מורא'דיג געגען דער נייער סעקטע? אַז זיי פֿערשעלטען איהרע מיטגליעדער און לייגען זיי אַריין אין חרם?"

„פֿאַרוואָס?"

„דאָס ווייס איך ניט. אָט די זאַכען זיינען צו הויך פֿאַר מיר. אפשר דערפֿאַר וואָס דער דאָזיגער רב בער האָט אַרויסגעוואָרפֿען די „פיוטים" פֿון סדור, און דערצו דאַוועגט ער אויך „נוסח ספרד", דאָס הייסט נאָך'ן שטייגער פֿון די שפּאַנישע אידען."

„אַך," האָב איך זיך אָבגערופֿען מיט אַ געלעכטער; „ווען איהר וואָלט ניט געווען אַזאַ עולם הזה'ניק, וואָלט איהר דאָך געוואוסט, אַז עס איז גענוג אַרויסצוואַרפֿען איין שורה פֿון אַ תפלה, אום אויפֿצוהויבען אַנט־קעגען אייך אַלע רבנים, וועלכע וואָלטען אייך תיכף אַריינגעלייגט אין חרם."

„יאָ", האָט ער געזאָגט, „אָבער איך ווייס אויך, אַז אין עטליכע שטעדט, וואו די חסידים האָבען די אויבערמאַכט, זעצען זיי אַראָב די רבנים און זעצען אַרויף אויף זייער אָרט רבי בער'ס מענשען."

„אַהאַ! אָט דאָס וויל, הייסט עס, דער יונגער מאַן טהאָן?" האָב איך געזאָגט.

„דאָס האָב איך ניט געזאָגט," האָט דער הויזירער אונרוהיג געענטפֿערט. „איך האָב אייך בלויז איבערגעגעבען — כ'האָב ליעבערשט גאָרנישט גע־דאַרפֿט זאָגען — וואָס דער יונגער מאַן האָט מיר אונטערוועגס צום צייט־פֿערטרייב דערצעהלט."

„צום צייט-פֿערטרייב און כדי אייך אַריבערצוציהען," האָב איך אַריינ־געוואָרפֿען.

„ניין," האָט אליפֿו געלאַכט, „איך זוך ניט קיין „פֿאָלקאָמענהייט", וואָרים דאָס איז אייגענטליך דער פּזמון פֿון די דאָזיגע לייט."

זיך דערוויסענדיג וועגען דעם אַלעמען, איז עס מיר ניט שווער אָנגעקומען אויסצוגעפֿינען אַ געהיימע אסיפה פֿון די חסידים, (וועלכע איז בעשטאַנען פֿון אַ מנין מענשען, וואָס די סעקטע האָט בעטראַכט פֿאַר אַ גענוי־גענדע צאָהל צו גרינדען אַ נייע געמיינדע, נאָכפֿאָלגענדיג אין דעם פּרט דעם אַלטען אָרטהאָדאָקסישען מנהג). אויך האָב איך זיך איינגעקוקט אין די, וואָס האָבען אָנטהייל גענומען אין דער געהיימער אסיפה, בעת זיי זיינען אַריין און אַרויסגעגאַנגען.

מיט עטליכע פֿון זיי האָב איך גערעדט בסוד, אָבער כּמעט איך האָב זיי פֿערזיכערט, אַז איך בין ניט קיין שפּיאָן, נאָר איינער, וואָס זוכט דעם אמת און ווינשט קיין זאַך ניט אַזוי שטאַרק ווי „פֿאָלקאָמענהייט", האָבען זיי מיר דאָך ניט געוואָלט מגלה זיין די אמת'ע סודות פֿון דער סעקטע.

און ווער ווייסט? אפשר האָבען זיי גאָר ניט געהאַט ביכולת מיר קלאָהר צו מאַכען איבער דער הויפּט־לעהרע זייערער. נאָר סיי ווי סיי, מכח דער פערזענליכקייט פון דעם גרינדער זיינען זיי געווען גרייט צו ריידען, און איך וויל דאָ בעשרייבען זיין לעבענס־געשיכטע, ווי איך האָב זי צוערשט געהערט פון די דאָזיגע איינפאַכע ענטהוזיאַסטען. ס'קען געמאָלט זיין, אַז מיין פעדער זאָל ביים שרייבען אומגערן צוגעבען מעשה'לאַך אָדער פאַרבען, וועלכע האָבען שפּעטער געווירקט אויף מיין געמיטה, אָבער איך בין גרייט צו טהאָן אַלעס וואָס וועט נור ליגען אין מיינע כוחות אויפצוצייכנען די געשיכטע, ווי מען האָט זי מיר דערצעהלט און ווי זי איז דעמאָלט אַרום־געגאַנגען — דעמאָלט! ניין וואָס זאָג איך? — ווי זי געהט נאָך היינט אַרום אין אַלע חסיד'ישע קהלות.

III

רב אליעזר, דעם בעל שם'ס פאָטער, האָט געלעבט אין מאָלדאָווע, און אין זיינע יונגע יאָהרען האָבען איהם די טאָטערן גענומען אין פלען, נאָר זיין ווייב איז ניצול געוואָרען. ער איז אַוועק געפיהרט געוואָרען אין א ווייט לאַנד, וואו קיין אידען האָבען ניט געוואוינט, און דאָרט האָט מען איהם פערקויפט צו א פירסט. דורך זיין טרייקייט און איבערגעבענקייט האָט ער באַלד נושא חן געווען ביי זיין האַר אין די אויגען, און ער האָט איהם געמאַכט פאַר דעם פערוואַלטער פון זיינע גיטער. אָבער ניט פער־געסענדיג אָן דעם גאָט פון ישראל, האָט ער דעם פירסט געבעטען, ער זאָל איהם ערלויבען ניט אַרבייטען אום שבת. דער פירסט, כאָטש ער האָט ניט פערשטאַנען צו וואָס ער פערלאַנגט עס, האָט פונדעסטוועגען איינגע־וויליגט. אָבער רב אליעזר האָט זיך דאָך ניט געפיהלט גליקליך. ער האָט זיך צוגעגרייט צו אַנטלויפען; נאָר דאָ האָט מען זיך צו איהם בעוויזען אין חלום און איהם געהייסען בלייבען נאָך א שטיקעל צייט ביי די טאָטערן. נו, האָט זיך געמאַכט, אַז דער פירסט האָט געדאַרפט אָנקומען צו דער לאַסקע פון דעם משנה למלך'ס יועץ, האָט ער איהם אין אויסטויש אַוועק־געגעבען רב אליעזר'ן אַלס מתנה.

רב אליעזר האָט באַלד געפונען חן אויך ביי זיין נייעם בעל הבית אין די אויגען. מען האָט איהם אָבגעגעבען אַן אייגען צימער, קיין שווערע אַרבייט האָט ער ניט געהאַט, און אַלעס וואָס ער האָט געדאַרפט טהאָן

איז געווען, ווען זיין האַר פלעגט קומען אַהיים, איהם אַנטקעגען געהן מיט אַ בעקען וואַסער און איהם אָבוואַשען די פֿיס, ווי ס'איז דער מנהג ביי די אַדעל-לייט. ווייטער האָט רב אליעזר געהאַט גענוג צייט צו דיענען זיין גאָט.

דאַרף זיך מאַכען, אַז דער קעניג מוז געהן אין קריעג; האָט ער געשיקט נאָך זיין ראַט־געבער, אָבער דער האָט ניט אָנגעהויבען וויסען וואָס פֿאַר אַן עצה איהם צו געבען, און דער קעניג האָט איהם מיט צאָרן אַרויסגעשיקט פֿון זיין פּאַלאַץ. אַז רב אליעזר איז איהם אַנטקעגען געגאַנגען מיט דער שיסעל וואַסער, האָט ער זי מיט כעס אָבגעשטויסען פֿון זיך. פֿרעגט איהם רבי אליעזר, פֿאַרוואָס ער איז אַזוי דערשלאָגען, בלייבט דער ראַטגעבער שטום און ענטפֿערט קיין וואָרט ניט. נאָר אַז דער געטרייער דיענער איז צוגעשטאַנען, האָט ער פֿאַר איהם אויסגעגאָסען דאָס האַרץ.

„איך וועל בעטען גאָט,” האָט זיך רב אליעזר אָבגערופֿען, „אַז מען זאָל מיר פֿון הימעל אַנטפּלעקען דעם רעכטען פּלאַן פֿון דער מלחמה.”

אַז זיין תפלה האָט געפֿונען אַן אָבקלאַנג, האָט ער זיין בעל הבית איבערגעגעבען דעם ראַטה, וואָס מען האָט איהם מן השמים געגעבען, און יענער איז מיט פֿרייד געלאָפֿען צום קעניג. דער קעניג איז אויך געווען מלא שמחה איבער דעם פּלאַן.

„אַזאַ'ן עצה קען ניט קומען פֿון אַן איינפֿאַכען בשר ודם,” האָט ער געזאָגט. „ס'קומט אַודאי פֿון אַ כשוף־מאַכער'ס ליפּען.”

„ניין,” האָט דער ראַטגעבער געזאָגט, „דאָס האָט מיין שקלאַף אויסגעפֿונען דעם פּלאַן.”

דער קעניג האָט דעם שקלאַף תיכף געמאַכט פֿאַר אַן אָפֿיציר אין זיין פּערזענליכער סוויטע. איין טאָג האָט דער מאָנאַרך געוואָלט איינגעהמען אַ פֿעסטונג מיט זיינע שיפֿען, נאָר די נאַכט איז אָנגעקומען. האָט ער זיך אָבגערופֿען:

„ס'איז צו שפּעט. מיר וועלען דאָ איבערנעכטיגען און מאָרגען וועלען מיר מאַכען אונזער אָנפֿאַל.”

אָבער מן השמים האָט מען געלאָזט וויסען רב אליעזר'ן, אַז די פֿעסטונג קען ביי'טאָג כמעט ניט איינגענומען ווערן. „שיק תיכף אַרויס אַהין אַ שיף מיט געפֿאַנגענע, וועלכע זיינען פֿער'משפּט צום טויט,” האָט ער געראַטהען דעם קעניג, „און זאָג זיי צו, אַז דו וועסט זיי שיינקען דאָס לעבען, אויב זיי וועלען איינגעהמען די פֿעסטונג, וואָרים זיי, וועלכע האָבען גאָרנישט וואָס צו פֿערלירען, זיינען די איינציגע, וואָס פּאַסען זיך פֿאַר אַ פֿערלאָרענער האָפֿנונג.”

זיין עצה איז דורכגעפֿיהרט געוואָרען, און די פֿערצווייפֿעלטע קעמפּ־פֿער האָבען חרוב געמאַכט די פֿעסטונג. דאַן האָט דער קעניג געזעהן, אַז רב אליעזר איז אַ געטליכער מאַן, און ווען זיין משנה למלך איז געשטאָר־בען, האָט ער איהם בעשטימט אַלס וויצע־קעניג אויף יענעמס פּלאַץ און האָט איהם חתונה געמאַכט מיט דעם פֿערשטאָרבענעם'ס טאָכטער.

אָבער רב אליעזר האָט ניט פֿערגעסען אָן זיין ערשטער פֿרוי און אָן זיין פֿליכט צו דעם גאָט פֿון ישראל, און ער האָט איהר געמאַכט פֿאַר זיין ווייב נור אין נאָמען. איינמאָל, ווען זיי זיינען געזעסען ביים טיש, האָט זי איהם געפֿרעגט: „פֿאַרוואָס האַלטסט דו זיך אַזוי וויט פֿון מיר?"

„שווער," האָט ער איהר געענטפֿערט, „אַז דו וועסט מיט קיין מענ־שען קיין וואָרט ניט ריידען וועגען דעם, און דו וועסט פֿון מיר הערען דעם אמת."

אויף איהר פֿערשפּרעכען האָט ער איהר דערצעהלט, אַז ער איז אַ איד. ווי זי האָט עס דערהערט האָט זי איהם אין געהיים אַוועקגעשיקט און איהם מיטגעגעבען גאָלד און אַלערליי טייערע מתנות. נאָר אויף'ן וועג האָט מען ביי איהם אַוועקגעראַבעוועט אַלעס, וואָס ער האָט געהאַט.

נאָכדעם ווי ער איז צוריקגעקומען צו זיין פֿרוי, וועלכע האָט די גאַנצע צייט ניט אויפֿגעהערט טרויערן נאָך איהם, מיינענדיג, אַז ער איז טויט, האָט זיך אַ מלאך פֿון הימעל בעוויזען צו איהם און געזאָגט: „פֿאַר־דיינע גוטע מעשים, פֿאַר דיין אמונה אין דעם גאָט פֿון ישראל און דיין בטחון, וואָס דו האָסט געהאַט אין פֿערלויף פֿון די אַלע יסורים און די נסיונות דיינע, וועכט דו האָבען אַ זוהן, און ער וועט זיין אַ ליכט, וואָס וועט בעלויכטען די אויגען פֿון'ם גאַנצען פֿאָלק ישראל. דערום זאָל זיין נאָמען זיין י ש ר א ל, וואָרים אין איהם וועלען מקוים ווערן די ווער־טער פֿון גאָט: דו ביזט מיין קנעכט, ישראל, און אין דיר וויל איך מיין נאָמען פֿערהערליכען."

אָבער רב אליעזר און זיין ווייב זיינען געוואָרען עלטער און עלטער, און קיין זוהן האָבען זיי אַלץ ניט געהאַט. נאָר אַז זיי זיינען שוין געוועזן הונדערט יאָהר אַלט, איז די פֿרוי מעוברת געוואָרען און האָט געבוירען אַ זוהן, וועמען זיי האָבען אַ נאָמען געגעבען ישראל, און וועלכער איז שפּע־טער בעקאַנט געוואָרען צו די מענשען אַלס דער האַר איבער'ן נאָמען — דער ב ע ל ש ם. דאָס איז געווען אין דעם מיסטישען, סודות־פֿולען יאָהר 5459. די אייגענשאַפֿטען פֿון דער דאָזיגער צאָהל זיינען זעהר וואונ־דערבאַר, מחמת די פֿינף, וואָס איז דער סימבאָל פֿון'ם פֿינף־עק, איז דער שליסעל פֿון'ם גאַנצען. פֿינף איז אויך דער רעזולטאַט, וואָס בלייבט, ווען

מען ציהט אַרונטער די ערשטע צוויי פֿון די לעצטע צוויי צאָהלען, און בעת ווען די ערשטע ציפֿער, גע'כפל'ט מיט דער דריטער (5 מאָל 5), איז די קוואַדראַט־צאָהל פֿון פֿינף, איז די צווייטע, גע'כפל'ט מיט דער פֿערטער (4 מאָל 9), די קוואַדראַט־צאָהל פֿון זעקס. רעכענט מען צונויף די ערשטע צאָהל מיט דער דריטער, קומט אַרויס צעהן, און דאָס איז די צאָהל פֿון די צעהן געבאָטען, די ע ש ר ת ה ד ב ר ו ת. די צווייטע צאָהל צונויפֿגערעכענט מיט דער פֿערטער מאַכט דרייצעהן, און דאָס זיי־נען די ש ל ש ה ע ש ר ע י ק ר י ם, די דרייצעהן „אני מאמין'ס". אויך פֿאַר די קריסטען, ביי וועמען דאָס דאָזיגע יאָהר קומט אויס 1700, איז עס דער אָנהויב פֿון אַ נייער צייט.

דעם קינד'ס מוטער איז געשטאָרבען, תיכף ווי עס איז ענטוועהנט געוואָרען, און אַ קורצע צייט נאָכדעם איז אויך רב אליעזר אַראָב אין קבר. אויף זיין טויטען־בעט האָט ער גענומען דאָס קינד אין זיינע אָרעמס, האָט איהם געבענשט און געזאָגט: „כאָטש ס'איז מיר ניט בעשעהרט דיך אויפֿצובריינגען, נאָר האָב תמיד גאָט אין האַרצען און שרעק זיך פֿאַר קיין זאַך ניט, וואָרים ע ר וועט שטענדיג זיין מיט דיר." און דאָס זאָ־גענדיג, איז זיין נשמה אַרויף אין הימעל.

איצט האָט זיך די בעפֿעלקערונג פֿון אוקאָפּ אין בוקאָווינאַ, וואו דער בעל שם איז געבוירען געוואָרען, גענומען זאָרגען פֿאַר איהם און איהם אָבהיטען צוליעב זיין געעהרטען פֿאָטער, כאָטש זיי האָבען קיין שום ידיעה ניט געהאַט מכח דעם קינד'ס גרויסער צוקונפֿט. מען האָט איהם גענומען אַ מלמד; נאָר הגם ס'האָט תחילת אויסגעזעהן, אַז ער האָט אַ גרויסע תשוקה צום לערנען, פֿלעגט ער זיך אָפֿט פֿער'גנב'ענען אין וואַלד, וואָס איז געלעגען אַרום דעם דאָרף. דאָרט פֿלעגט איהם זיין רבי נאָך פֿיעל אַרומזוכען געפֿינען, זיצענדיג אָהן אַ שום מורא אונטער די בוימער. אַזוי שטאַרק האָט זיך אַרויסגעוויזען זיין אונצופֿריעדענהייט מיט די למודים אין חדר, אַז מען האָט איהם סוף כל סוף געלאָזט זיצען אַזוי פֿערקלעהרטער־הייט, ניט נעהמענדיג קיין שום אָנטהייל אין'ם לערנען. קיינער האָט ניט געוואוסט, אַז די מלאכים פֿון הימעל זיינען געווען זיינע לעהרער.

אַז ער איז עלטער געוואָרען, האָט ער געקראָגען אַ שטעל אַלס בעה־העלפֿער ביי דעם מלמד, נאָר זיין אויפֿגאַבע איז ניט געווען צו לערנען מיט די קינדער — ווי האָט אַזאַ אונוויסענדער בחור געקענט לערנען מיט יענעם? — נאָר צו פֿיהרען די קינדער אין שוהל און פֿון דאָרט אין חדר. אויף'ן וועג האָט ער זיי געלערענט געטליכע לויב־ליעדער, וועלכע ער האָט אַליין פֿערפֿאַסט, און האָט זיי געזונגען מיט זיי. און די זיסע שטימען פֿון

די קינדער האָבען אָנגעשפּארט אַזש אין הימעל. און גאָט האָט געפֿונען אַזאַ נחת רוח אין זיי ווי אין דעם געזאַנג פֿון די לוים אין בית המקדש, און עס איז געווען אַ פֿרעהליכע צייט אין הימעל. נאָר דער שטן האָט מורא געהאַט, אַז זיין ממשלה אויף דער ערד קען נאָך דורך דעם אָבגעשוואַכט ווערן, האָט ער זיך פֿערשטעלט אין אַ מענשען־וואָלף, איז אָנגעפֿאַלען אויף די קינדער און האָט זיי פֿונאַנדערגעיאָגט. פֿון דאַן אָן האָבען די עלטערן געהאַלטען זייערע קינדער אין שטוב, און דער געזאַנג פֿון די לויב־ליעדער האָט זיך מעהר ניט געהערט. נאָר ישראל, זיך דערמאָנענדיג אָן די רייד פֿון זיין שטאַרבענדען פֿאָטער, האָט איבערגערעדט די עלטערן, זיי זאָלען איהם אָנפֿערטרויען נאָך אַמאָל די קינדער זייערע. און ווידער אַמאָל איז דער מענשען־וואָלף אָנגעפֿאַלען אויף די זינגענדיגע קינדער, נאָר ישראל האָט איהם פֿעריאָגט מיט זיין בולאַווע.

צו פֿערצעהן יאָהר איז דער כלומר'שט אונוויסענדער ישראל געוואָרען שמש פֿון'ם בית המדרש, וואו די לערנער האָבען איהם געהאַלטען פֿאַר אַן עם הארץ, וואָס „שרייבט נח מיט זיבען גרייזען". בייטאָג פֿלעגט ער אַרומגעהן פֿער'חלום'ט איבערן הויז און האָט נאָך אַלס צוגאָב געקראָגען אַ נאָמען פֿאַר אַ פֿוילענצער, אָבער ביינאַכט, ווען דער בית המדרש איז געווען ליידיג און די לומדים האָבען געשלאָפֿען, דעמאָלט פֿלעגט ישראל אַרונטערנעהמען די הייליגע ספרים און די גאַנצע נאַכט פֿלעגט ער זיך פֿערטיעפֿען אין די הייליגע ווערטער. נו, האָט געטראָפֿען אַזאַ מעשה: ערגיץ וואו אין אַ וואייטער שטאָדט איז נפטר געוואָרען אַ געוויסער הייליגער מאַן רב אדם, וועלכער האָט געהאַט ביי זיך הימלישע כתבים (וואָס זיינען פֿאַר איהם אנטפלעקט געוואָרען בלויז צו אברהם אבינו און צו יהושע בן נון). אויף'ן טויטענבעט האָט ער צוגערופֿען זיין זוהן און האָט איהם געזאָגט, אַז ער איז ניט ראוי צו ירש'ענען די דאָזיגע כתבים. נאָר ער זאָל פֿאָהרען אין דער שטאָדט אוקאָפּ און זיי איבערגעבען אַ געוויסען מאַן מיט'ן נאָמען ישראל, ווען ער וועט דאָרט געפֿינען, און וועלכער וועט מיט איהם לערנען תורה, אויב ער וועט נור טויגען דערצו. נאָך זיין פֿאָטער'ס טויט איז דער זוהן געפֿאָהרען קיין אוקאָפּ און האָט געוואוינט ביי דעם „פּרנס חודש", וועלכער האָט איהם איינמאָל געפֿרעגט, נאָך וואָס ער איז געקומען צו זיי אין שטעדטעל.

„איך זוך אַ גוטען שדוך," האָט ער געענטפֿערט."

עס האָבען זיך תיכף געפֿונען אַסך, וואָס האָבען איהם געוואָלט פֿאַר אַן איידים, און ענדליך האָט ער אַ שדוך געטהאַן מיט אַ גביר'ס אַ טאָכטער. נאָך דער חתונה האָט ער אָנגעהויבען זוכען דעם יורש פֿון די כתבים,

און זעהענדיג דעם שמש פֿון׳ם בית המדרש, איז ביי איהם געבליבען, נים אַנדערש אַז דאָס איז דער, וועמען ער זוכט. ער האָט געפּועל׳ט ביי זיין רייכען שווער, ער זאָל איהם אָבטהיילען אַ בעזונדער אָרט אין בית המדרש, וואו ער זאָל קענען לערנען אַליין, אונגעשטערטערהייט, און דערצו האָט ער געבעטען, אַז דער שמש זאָל נור איהם אַליין בעדיענען.

נאָר אַז דער יונגער מאַן איז ביים לערנען איינגעשלאָפען, האָט זיך ישראל, ווי זיין שטייגער איז געווען, גענומען צום לערנען; און אַז ער ווידער איז אַנשלאָפען געוואָרען, האָט זיין בעל הבית, דעם גביר׳ס איידים הייסט עס, גענומען אַ בלאַט פֿון די פֿערבאָרגענע, סודות׳דיגע כתבים און אַוועקגעלייגט לעבען איהם. אַז ישראל האָט זיך אויפֿגעכאַפּט און דערזעהן דאָס בלאַט, איז ער געוואָרען זעהר געריהרט און האָט עס תיכף בעהאַל-טען. אויף מאָרגען האָט דער מאַן אַנידערגעלייגט נאָך אַ בלאַט לעבען דעם שלאָפֿענדען ישראל, וועלכער האָט עס ווידער בעהאַלטען, ווי ער האָט זיך נור אויפֿגעכאַפּט. דאָ איז דער מאַן שוין געווען איבערצייגט, אַז ער האָט געפֿונען דעם יורש פֿון די גייסטיגע סודות. ער האָט איהם דער-צעהלט די גאַנצע מעשה און איהם אָנגעבאָטען די כתבים בתנאי, ער זאָל זיין זיין רבי און לערנען מיט איהם די פֿערבאָרגענע תורה. ישראל איז מרוצה געוואָרען, האָט אָבער אויסגענומען אַ תנאי, אַז ער זאָל לפנים, פֿאַר דער וועלט הייסט עס, בלייבען זיין משרת און אַז זיינע ידיעות אין די הימלי-שע זאַכען זאָלען בלייבען בסוד און ניט אַרויסגעהן אין דער עפֿענטליכקייט. דער יונגער מאַן האָט אַלזאָ געבעטען זיין שווער, ער זאָל איהם אָבגעבען אַ חדר מיוחד אויסער דער שטאָדט, מחמת זיינע למודים פֿערלאַנגען נאָך מעהר רוה און נאָך אַ גרעסערע איינזאַמקייט. ער נייטיגט זיך ניט אין קיינעם, אַחוץ אין ישראל׳ן, וועלכער זאָל איהם ווייטער בעדיענען ווי ביז אַהער. דער שווער האָט איהם געגעבען אַלעס, וואָס ער האָט פֿערלאַנגט, און איז געווען מלא שמחה, וואָס גאָט האָט איהם בעשעהרט אַזאַ למדן פֿאַר אַן איידים.

אַז זייערע למודים האָבען זיך נאָך מעהר פֿערטיעפֿט, האָט דער תלמיד געבעטען דעם רבי׳ן, ער זאָל איהם אַראָבבריינגען פֿון הימעל דעם הויפּט מלאך, וואָס האָט צו שאַפֿען איבער דער תורה, כדי ער זאָל מיט זיי לערנען. נאָר רבי ישראל האָט איהם אָבגערעדט דערפֿון, מחמת דער צויבער-שפּרוך, האָט ער געזאָגט, איז זעהר געפֿעהרליך און דער קלענ-סטער טעות קען פֿיהרען צו גרויסע אונגליקען. אין אַ שטיקעל צייט אַרום האָט זיך דער מאַן ווידער אָנגעזעצט מיט זיין בקשה, און זיין רבי האָט איינגעוויליגט.ביידע האָבען געפֿאַסט משבת לשבת, פֿון איין עק וואָך צום

אַנדערן, און האָבען זיך געריינינגט און דורכגעמאַכט די גאַנצע צערעמאָ־ניע, וואָס איז נייטיג געווען דערצו. נאָר אין דער לעצטער רגע האָט רב ישראל אויסגעשריען: „מיר האָבען געמאַכט אַ פֿעהלער; אָנשטאָט איהם קומט גאָר דער מלאך האש, דער וואָס האָט צו שאַפֿען איבער׳ן פֿייער. ער וועט פֿערברענען די שטאָדט. לויף געשווינד און זאָג דעם עולם, זיי זאָלען פֿערלאָזען זייערע וואוינונגען און אַרויסכאַפּען מיט זיך זייערע טייערסטע זאַכען."

אויף אַזאַ׳ן אופן האָט זיך רב ישראל׳ס תלמיד דערשלאָגען צו גרויס כבוד אין שטאָדט און אַסך האָבען איהם געהאַלטען פֿאַר אַ בעל מופת און פֿאַר דעם רעטער פֿון זייער לעבען און זייער האָב און גוטס. אָבער איהם האָט זיך נאָך אַלץ שטאַרק געגלוסט האָבען לעבען זיך דעם מלאך, וואָס האָט צו שאַפֿען איבער דער תורה, און ער האָט ווידער גע׳פּועל׳ט ביי ר׳ ישראל׳ן, ער זאָל איהם אַראָבערופֿען פֿון הימעל. ווידער אַמאָל האָבען זיי זיך געריינינגט און געמאַכט אַלע נייטיגע הכנות דערצו, נאָר רב ישראל האָט אויסגעשריען:

„וועה! מיר זיינען פֿער׳משפּט צום טויט, אויב מיר וועלען ניט אויפֿזיין היינט די גאַנצע נאַכט."

אַזוי זיינען זיי געזעסען ביידע און זיך געראַנגעלט מיט׳ן שלאָף, נאָר ענדליך בעגינען צו טאָג האָבען זיך דעם יונגען מאַן׳ס אויגען צוגעמאַכט און ער איז אַריינגעפֿאַלען אין יענעם שלאָף, פֿון וועלכען מען קען זיך מעהר ניט אויפֿכאַפּען.

דאַן איז דער בעל שם אָבגעפֿאָהרען פֿון אוקאָפּ און האָט זיך בע־זעצט אין אַ קליין שטעטעל ניט ווייט פֿון ב ר אָ ד. ער איז געוואָרען אַ מלמד פֿון קינדער, מחמת ליעבשאַפֿט צו די קליינע חברה. קליין איז געווען זיין שכירות און קאַרג זיינע לעבענס-מיטלען. דעם חדר, אין וועל־כען ער האָט געוואוינט, האָט ער געקראָגען מחמת קיין אַנדערער האָט דאָרט ניט געקענט זיין, צוליעב די שדים און רוחות, וועלכע פֿלעגען דאָרט אַרומטאַנצען. אַז דער בעל שם האָט איבערגענומען די דירה און איז אַריין אַהין, האָט דער בעל הבית, אַריינקוקענדיג מיט שרעק פֿון דער אַנדער זייט שוועל, געזעהן אַ ריעזיגען קאָזאַק, וועלכער איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט ביים קאַמין. נאָר אַזוי גיך ווי דער נייער שכן איז אַריינגע־קומען איז די געשטאַלט פֿון׳ם קאָזאַק אַלץ קלענער און קלענער געוואָ־רען, ביז וואַנען דער ריעז איז סוף כל סוף אין גאַנצען פֿערשוואונדען.

ניט קוקענדיג דערויף, וואָס ישראל האָט זיך נאָך ניט געהאַט אַנט־פּלעקט פֿאַר קיינעם, זייענדיג פֿערנומען אין אַ קאַמפּף מיט די געטליכע

סודות און מחמת דעם וואָס ער האָט אין די עולמות עליונים, אין די הע-כערע וועלטען געשוואָרען זיך ניט צו בענוצען מיט דעם כח פון'ם שם ביז וואַנען ער וועט זיין פערציג וויינינער פיער יאָהר אַלט; און ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס ער איז אַרומגעגאַנגען מיט גראָבע מלבושים און מיט צוריסענע שטיוועל, דאָך האָבען אַלע איינוואוינער פון שטעדטעל עפעס געפיהלט די ריינקייט און די צדקות, וואָס האָבען זיך געלאָזט בעמערקען אויף זיין געזיכט. מען האָט אויך געזעהן, ווי ער פלעגט זיך טובל זיין אַסך עפטער ווי געוועהנליכע פרומע אידען. וואו ס'האָט זיך נור געמאַכט אַ שטרייט צווישען צוויי פערזאָנען, פלעגט מען קומען צו איהם, ער זאָל אַרויסגעבען זיין אורטהייל איבער דער מחלוקה; און אפילו דער צד, וואָס האָט דערביי פערלאָרען, איז פונדעסטוועגען קיינמאָל ניט אונצופריעדען געוועזען מיט זיין פסק דין. איינמאָל האָט זיך געמאַכט, ס'איז קיין רעגען ניט געוועזען, האָבען די גוים פון שטעדטעל געמאַכט אַ הייליגע פראָצעסיע און זיינען געגאַנגען איבער די גאַסען מיט זייערע גלחים, טראָגענדיג זייערע געצען אין די הענד, אָבער דאָס איז געוועזען אומזיסט. דאָ האָט ישראל געראַטהען דעם רב, ער זאָל גוזר זיין אַ תענית און צונויפרופען די גאַנצע אידישע קהילה אין שוהל אַריין מתפלל צו זיין צו גאָט. די גוים האָבען זיך געוואונדערט פאַרוואָס דער גאָטעס-דיענסט האָט יענעם טאָג געדויערט אַזוי לאַנג, און אַז זיי האָבען זיך דערוואוסט וועגען דעם תענית, האָבען זיי מיט שפאָט געזאָגט: „וואָס! אייער גאָט וועט העלפען, דאָרט וואו מיר האָבען אונזערע געטער אַרומגעטראָגען אומזיסט און אומנישט?" נאָר דעם זעלבען טאָג טאַקע איז אַראָב אַ רעגען.

אַזוי איז ישראל געוואָרען אַלץ בעריהמטער פון טאָג צו טאָג און זיין בעריהמטקייט האָט דערגרייכט אַזש קיין בראָד.

איינמאָל האָט זיך אין דער דאָזיגער שטאָדט פון לומדים געמאַכט אַ סכסוך צווישען דעם גרויסען געלערענטען מאַן רבי אברהם און אַ אידען פון בראָד. אַזוי ווי זיי האָבען זיך ניט געקענט אויסגלייכען, האָט דער איד איבערגערעדט ר' אברהם'ן צו פאָהרען צו רב ישראל'ן פאַר אַ דין תורה. אַז זיי זיינען אָנגעקומען צו איהם, האָט מען דעם בעל שם מן השמים מגלה געוועזען, אַז ר' אברהם'ס טאָכטער איז בעשטימט צו ווערן זיין פרוי. ער האָט אָבער גאָרנישט גערעדט דערפון, נאָר ער האָט אָבגעגעבען אַ ריכטיגען אורטהייל, לויט דעם רמב"ם. דער אַלטער רבי אברהם איז אַזוי נתפעל געוואָרען פון אָט דעם פרעמדען יונגען מאַן'ס לומדות, אַז ער האָט געזאָגט:

„איך האָב אַ טאָכטער אַ גרושה. איך וואָלט גערן געוואָלט זי חתונה מאַכען מיט דיר."

„איך ווינש זיך גאָר ניט קיין בעסערס דערפֿון," האָט דער בעל שם געענטפֿערט, „וואָרים איך ווייס, זי האָט אַן איידעל האַרץ. נאָר איין תנאי נעהם איך אויס, אַז אין דעם קבלת קנין זאָל ניט צוגעגעבען ווערן קיין שום טיטעל פֿון לומדות צו מיין נאָמען. זאָל עס פשוט הייסען: ישראל בן אליעזר."

אויף'ן וועג, צוריקפֿאָהרענדיג קיין בראָד, איז ר' אברהם געשטאָרבען. נו, און זיין זוהן ר' גרשון איז געווען דער ראש בית דין און אַ זעהר גרויסער און בעריהמטער למדן. צווישען די פּאַפּירען פֿון זיין פֿערשטאָר־בענעם פֿאָטער האָט ער געפֿונען אַ כתב, אַז זיין שוועסטער איז פֿער'־קנס'ט צו אַ פּראָסטען מאַן, וואָס האָט קיין שום נאָמען ניט אַלס למדן. דאָס האָט איהם שטאַרק געוואונדערט און געקריינקט.

ער האָט געשיקט רופֿען זיין שוועסטער צו זיך: „ווייסט דו, אַז דו ביסט ווידער פֿער'קנס'ט?" האָט ער געפֿרעגט.

„ניין," האָט זי געענטפֿערט; „וואָס הייסט?"

„אונזער פֿאָטער, עליו השלום, האָט דיך פֿער'קנס'ט מיט איינעם ישראל בן אליעזר."

„איז דאָס ווירקליך אַזוי? דאַן מוז איך חתונה האָבען מיט איהם."

„חתונה האָבען מיט איהם! אָבער ווער איז ער דאָס, אָט דער ישראל?"

„פֿון וואַנען זאָל איך וויסען?"

„אָבער ער איז דאָך אַן עם הארץ. ער האָט דאָך ניט קיין שום עהרען־טיטעל."

„דאָס, וואָס מיין פֿאָטער האָט געטהאָן, מוז זיין ריכטיג."

„וואָס?" האָט דער ברודער געזאָגט מיט אַ טאָן פֿון אַ בעליידיגטען. „דו, מיין שוועסטער, וואָס דו קומסט אַרויס פֿון אַזאַ בעריהמטער משפחה; דו, וואָס דו האָסט געקענט אַ שידוך טהאָן מיט איינעם פֿון די געלעה־רענטסטע בחורים, דו ווילסט חתונה האָבען מיט אַ פּראָסטען מאַן!"

„אַזוי האָט מיין פֿאָטער בעשטימט."

„נו, געלויבט און געדאַנקט איז גאָט, וואָס דו וועסט קיינמאָל ניט אויסגעפֿינען, ווער אָט דער עם הארץ ישראל איז און וואו ער וואוינט."

„אין דעם קבלת קנין איז דאָ אַ בעשטימטער טאָג, ווען די חתונה דאַרף זיין," האָט זיין שוועסטער רוהיג געענטפֿערט; „אין דער אָבגעמאַכ־טער צייט ועט מיין מאַן קומען און מיך פֿאָדערן."

אַז עס איז געקומען נאָהענט צום טאָג, ווען די חתונה האָט געדאַרפֿט

זיין, האָט דער בעל שם געלאָזט וויסען די איינוואוינער פֿון זיין שטעדטעל, אַז ער וועט זיי פֿערלאָזען. זיי האָבען איהם געבעטען צו בלייבען מיט זייערע קינדער און איהם אָנגעבאָטען העכערע שכירות. אָבער ער האָט זיך אָבגעזאָגט דערפֿון און פֿערלאָזען דאָס שטעדטעל. און אַז ער איז צוגעקומען נאָהענט צו בראָד, האָט ער זיך פֿערשטעלט פֿאַר אַ פויער, האָט זיך אָנגעטהאָן אַ קורצע יאַק מיט אַ ווייסען גאַרטעל. אַזוי האָט ער זיך בעוויזען ביי דער טהיר פֿון׳ם בית דין, בעת רב גרשון האָט געהאַלטען ביי פסק׳ענען אַ וויכטיגען דין תורה. אַז דער ראש בית דין האָט איהם דערזעהן, האָט ער געמיינט, ס׳איז אַן אָרעמאַן, וואָס קומט בעטען אַ נדבה. נאָר דער פויער האָט געזאָגט, ער האָט איהם אַ סוד צו אַנטפלעקען. האָט איהם דער ראש בית דין אַריינגענומען אין אַ חדר מיוחד, וואו ישראל האָט איהם געוויזען זיין קאָפּיע פֿון׳ם קבלת קנין. אַן אויפֿגערעגטער איז רב גרשון אַוועק אַהיים און האָט דערצעהלט זיין שוועסטער, אַז דער מאַן, וואָס פֿאָדערט זי אַלס פֿרוי, איז געקומען. „וואָס אונזער פֿאָטער, עליו השלום, האָט געטהאָן, איז אַודאי רעכט געווען,“ האָט זי געענטפֿערט; „אפשר וועלען פֿון דעם שידוך אַרויסקומען פֿרומע, כשר׳ע קינדער.“ רב גרשון, וועלכער האָט ניט געקענט פֿערטראָגען די חרפה, וואָס איז דורך דעם אָנגעטהאָן געוואָרען זיין משפחה, האָט געגען זיין ווילען געמוזט בעשטימען דעם טאָג פֿון דער חתונה. פֿאַר דער חופה האָט זיך ישראל אין געהיים געזעהן מיט זיין כלה, און האָט זיך פֿאַר איהר ענטפלעקט און איהר אויסגעזאָגט וועגען זיין שליחות.

„פֿיעל צרות וועלען מיר אינאיינעם מוזען ליידען, קליין און אָרעם וועט זיין אונזער וואוינונג, און מיט דעם שוויים פֿון אונזער פנים וועלען מיר מוזען פֿערדיענען אונזער ברויט. דו, וואָס דו ביסט די טאָכטער פֿון אַ גרויסען רב, און וואָס דו ביסט אויפֿגעבראַכט געוואָרען אין עשירות און וואוילטאָג, צי האָסט דו דעם מוטה צו בעגעגענען אָט די צוקונפֿט מיט מיר?“

„איך ווינש מיר גאָר ניט קיין בעסערס דערפֿון,“ האָט זי געענטפֿערט. „איך האָב געהאַט בטחון אין מיין פֿאָטער׳ס אורטהייל, און אַצונד בין איך בעלוינט דערפֿאַר.“

דעם בעל שם׳ס שטימע האָט געציטערט פֿאַר צערטליכקייט. „גאָט זאָל דיך בענשען,“ האָט ער געזאָגט. „אונזערע ליידען וועלען ניט זיין אויף לאַנג.“

נאָך דער חתונה האָט רב גרשון געוואָלט לערנען מיט זיין נייעם שוואָגער, וועלכער איז, פֿערשטעהט זיך, געבליבען וואוינען ביי איהם אין הויז. אָבער דער בעל שם האָט זיך געמאַכט, ווי איהם וואָלט שווער געווען משיג צו זיין די מינדסטע זאַך, און ענדליך איז דער רבֿ פֿערצווייפֿעלט געוואָרען, איז אַריינגעלאָפֿען צו זיין שוועסטער און האָט איהר מיט כעס געזאָגט:

„זעה כאָטש, וואָס פאַר אַ שאַנד און שמאַך מיר האָבען עס דערלעבט דורך דיין מאַן, דעם עם הארץ, וועלכער אַמפּערט זיך נאָך מיט די גרעסטע לומדים אונזערע. איך קען מעהר די חרפה ניט אַריבערטראָגען. הער זשע אויס, שוועסטער מיינע, איך גיב דיר די ברירה, קענסט זיך אויסקלייבען וואָס דו ווילסט: אָדער גט זיך אָב מיט דעם דאָזיגען עם הארץ, אָדער איך וועל דיר קויפען אַ פערד און וואָגען און אייך ביידען משלח זיין פון דאַנען."

„מיר וועלען אַוועקגעהן," האָט זי גאַנץ איינפאַך געזאָגט.

זיי האָבען זיך געשלעפּט אין זייער וואָגען, ביז וואַנען זיי זיינען אָנגעקומען אין אַ געגענד, וויים פון אידען און ווייט פון מענשען אפילו. און דאָרט אין אַן איינזאַמען אָרט, אויף איינעם פון די שפּיצען פון די קאַרפּאַטהען-בערג, דורכגעשניטען מיט הייהלען און בעזעצט מיט בוימער, האָט זיך דאָס פּאָר פאָלק געמאַכט אַ היים. דאָ האָט זיך ישראל פערטיעפט אין תפלות און אין פערטראַכטונג. פאַר זיין חיונה האָט ער געגראָבען קאַלך אין די בערג-גריבער, און זיין פרוי האָט דעם קאַלך אָנגעלאָדען אויף'ן פערד און וואָגען, האָט איהם פערקויפט אין דער נעהענטסטער שטאָדט און געבראַכט מעהל דערפאַר צוריק. ווען דער בעל שם פלעגט ניט פאַסטען — און דאָס איז געוועזען אַ זעלטענהייט — פלעגט ער אויסמישען דאָס דאָזיגע מעהל מיט וואַסער און ערד און עס באַקען אין דער זונן. דאָס איז געוועזען זיין איינציגע שפּייז. וואָס נאָך האָט ער גענאַרפט — ער, וועמעס גרעסטע פרייד איז געוועזען צו האָבען הייליגע טבילות אין די בערג-וואַסערן אָדער אַרויפצוקלעטערן אויף די שפּיץ בערג און אַרומוואַנדערן דאָרט, פערזונקען אין די געדאַנקען וועגען גאָט. איינמאָל! האָבען די רויבער, וועלכע האָבען געלויערט אין די הייהלען, געזעהן, ווי ער קומט צו צו אַן אָבגרונד, קוקענדיג מיט בעגייסטערונג אַרויף צום הימעל. זיי האָבען אַרויפגעשריען צו איהם, נאָר זיינע אויערן האָבען זיך צוגעהערט צו די הימלישע האַרמאָניען. דאַן האָבען זיי איינגעהאַלטען דעם אָטהעם און געוואַרט, אַז אָט, אָט ווערט ער צושמעטערט. אָבער דער אַנטקעגענדיגער באַרג איז צוגעקומען צו איהם. און דאַן האָבען זיך די צוויי בערג צושיידט און שפּעטער זיך ווידער פעראייניגט, ווען ער איז צוריקגעקומען. נאָכדעם ווי די רויבער האָבען דאָס געזעהן, האָבען זיי איהם אָבגעגעבען כבוד אַלס הייליגען מאַן און אויך זיי פלעגען פון איצט אָן קומען צו איהם מיט זייערע סכסוכים אויף אַ דין תורה. און דער בעל שם האָט זיך ניט אָבגעזאָגט דערפון. „וואָרים," האָט ער געזאָגט, „אפילו צווישען די אונגערעכטע מוז הערשען גערעכטיגקייט." נאָר איינער פון דער באַנדע, געגען וועמען ער האָט גע'פסק'ענט, האָט אָבגעמאַכט ביי זיך איהם בעת'ן שלאָף צו דער'הרג'ענען. אָבער אַן אונזיכטבאַרע האַנד האָט פערהאַלטען די האַק,

בשעת זי האָט זיך אויפגעהויבען איבער זיין קאָפּ, און האָט דעם רויבער גוט דורכגעבראָכען די ביינער, ביז וואַנען ער איז אַנידערגעפאַלען אויף דער ערד, בעדעקט מיט בלוט.

אַזוי זיינען אַריבער זיבען יאָהר פון אַרבייט און גייסטיגע זעהונגען. און דער בעל שם האָט זיך אויסגעלערנט די שפּראַך פון פויגעל און חיות און בוימער, און די הייל־קראַפט פון קרייטיכער און וואָרצלען. און ער האָט אויסגעלייזט נשמות, וועלכע זיינען צוליעב זייערע זינד מגולגל געוואָרען אין פרעש און אַנדערע שרצים פון די בערג.

נאָר ענדליך האָט רב גרשון'ן באַנג געטהאָן פאַר זיין שוועסטער, און ער האָט חרטה געהאַט אויף זיין שטרייגגקייט. ער האָט אויפגעזוכט די צוויי עקשנים און זיי צוריקגעבראַכט קיין בראָד. ער האָט זיי אָבגעגעבען אַ וואוינונג לעבען זיך און געמאַכט דעם בעל שם פאַר זיין קוטשער. נאָר זיין שוואָגער איז איהם באַלד ווידער נמאס געוואָרען, וואָרים איינמאָל, ווען זיי זיינען געפאָהרען צוזאַמען, און רב גרשון איז איינגעשלאָפען, האָט דער בעל שם, וועמעס געדאַנקען האָבען זיך אויפגעהויבען אין דער הויך, גע־לאָזט דעם וואָגען אַריינפאַלען אין אַ גרוב. „אָט דער בחור טויג ניט ניט פאַר גאָט און ניט פאַר לייטען," האָט רב גרשון אויסגערופען.

ער האָט ווידער געבעטען זיין שוועסטער צו נעהמען גט פון איהם, אָבער זי איז געבליבען שטאַנדהאַפטיג און האָט דערביי קיין וואָרט ניט אויסגערעדט. אין זיין פערצווייפלונג האָט רב גרשון געבעטען איינעם פון זיינע פריינד, רבי מקטיור, ער זאָל מיטנעהמען ישראל'ן צו אַ משוגע'נער פרוי, וועלכע פלעגט אַרויסזאָגען די מענשען זייערע גוטע און שלעכטע מדות; און רב גרשון האָט געמיינט, אַז דער פרוי'ס בלויזשטעלונג וועט אפשר האָבען אַ ווירקונג אויף זיין צרה'דיגען שוואָגער. דאָס גאַסט־צימער פון דער פערריקטער פרוי איז געווען פול געפאַקט מיט מענשען, און ביי יעדען גאַסט, וואָס פלעגט אַריינקומען, האָבען זיך פון איהרע ליפען אַרויס־געריסען ווערטער, וועלכע האָבען דעם דאָזיגען בעגריסט לויט זיינע אייגענ־שאַפטען. אַז רב מקטיור איז אַריינגעקומען, האָט זי אויסגערופען: „ברוך הבא, דו הייליגער און ריינער", און אַזוי האָט זי בעגריסט די אַנדערע. דער בעל שם איז אַריין דער לעצטער. „ברוך הבא, רב ישראל," האָט אויסגע־שריען די שטימע; „דו מיינסט, איך האָב מורא פאַר דיר, אָבער איך האָב פאַר דיר קיין מורא ניט. וואָרים איך וויים זיכער, אַז דו האָסט אין הימעל געשוואָרען, זיך ניט צו בענוצען מיט דעם שם, מיט גאָט'ס נאָמען, ניט ביז דעם זעקס און דרייסיגסטען יאָהר פון דיין לעבען."

„וועגען וואָס רעדסט דו?" האָט דער עולם געפרעגט אין ערשטוינונג.

דאַן האָט די פרוי ווידערהאָלט נאָך אַמאָל דאָס, וואָס זי האָט געזאָגט, אָבער דער עולם האָט זי ניט פערשטאַנען. און זי האָט געהאַלטען אין איין איבערזאָגען די ווערטער. ענדליך האָט רב ישראל שטאַרק אָנגעשריען אויף איהר דערפאַר.

„שווייג שטיל, אַניט וועל איך צונויפרופען אַן אסיפה פון׳ם בית דין של מעלה, וועלכער וועט מיר געבען דעם כח דיך אַרויסצוטרייבען פון דער דאָזיגער פרוי. דערום פאָלג מיך און געה בעסער אַליין אַרויס מיט גוטען, און מיר וועלען בעטען גאָט פאַר דיר."

און דער גייסט האָט פערשפּראָכען אַרויסצוגעהן...

דאַן האָט דער בעל שם געפרעגט: „ווער ביזט דו?"

„איצט קען איך עס דיר ניט זאָגען," האָט דער גייסט געענטפערט. „דאָס וועט זיין אַ בזיון פאַר מיינע קינדער, וועלכע געפינען זיך דאָ אין צימער. אַז זיי וועלען אַוועקגעהן, וועל איך עס דיר זאָגען."

תיכף נאָכדעם זיינען אַלע שנעל אַרויס און האָבען פערשפּרייט די נאַכריכט, אַז ישראל קען אַרויסטרייבען בייזע רוחות. דער רעספּעקט פאַר איהם איז געוואַקסען, אָבער רב גרשון האָט ניט געוואָלט גלויבען און גע־זאָגט, אַז אַזעלכע זאַכען קען טהאָן בלויז אַ למדן. און ער האָט ווידער פערלאָרען די געדולד מיט אָט דעם עם הארץ, וועלכער איז געווען אַזאַ לאַסט אויף זיין בכבוד׳יגען הויז. ער האָט זיין שוועסטער געקויפט אַ קליינע קרעטשמע אין אַ דאָרף, ווייט אַוועק ביים ראַנד פון אַ וואַלד. אין דער צייט, וואָס זיין פרוי איז געווען בעשעפטיגט אין דער אכסניא, האָט זיך דער בעל שם אויפגעבויט אַ שטיבעל אין וואַלד און זיך אַוועקגעזעצט דאָרט טאָג און נאַכט צו לערנען תורה; נור שבת פלעגט ער אַרויסגעהן, אָנגע־טהאָן אין ווייסען, און פיעל טבילות פלעגט ער נעהמען, ווי ס׳האָט זיך געפּאַסט פאַר אַזאַ כשר׳ן און הייליגען מאַן ווי ער איז געווען.

דאָ האָט ער דאָס דערגרייכט זיין זעקס און דרייסיגסטען יאָהר, אָבער ער האָט זיך נאָך אַלץ ניט אַנטפּלעקט, מחמת ער האָט נאָך ניט געהאַט געוואוג נאָכגעדיינקט און האָט נאָך אויך ניט געהאַט געפונען זיינע ערשטע אַפּאָסטעלן. אָבער אין דעם צוויי און פערציגסטען יאָהר פון זיין לעבען האָט ער אָנגעהויבען ריידען אָפען און צונויפקלייבען אַרום זיך תלמידים. ער האָט געוואַנדערט איבער פּאָדאָליען און וואָלאַכיען און געלערענט דורך דרשות און משלים. טייכען איז ער אַריבער, אויסשפּרייטענדיג זיין מאַנטעל איבער׳ן וואַסער, און האָט געראַטעוועט זיינע תלמידים פון דערפרוירען ווערן אין דעם ווינטערדיגען פראָסט, דורך דעם וואָס ער פלעגט אָנריהרען די

בוימער מיט זיינע שפיץ פֿינגער, אַזוי אַז די בוימער האָבען געברענט, ניט ווערענדיג פֿערברענט.

אַצונד איז ער געוואָרען דער ראש וראשון פֿון אַ מעכטיגער סעקטע, וועלכע האָט זיך פֿערשפרייט איבעראַל, און דער קאָפֿ פֿון אַ שולע פֿון נביאים און בעלי מופתים, וועמען ער האָט מגלה געווען דעם סוד פֿון'ם שם.

IV.

אָט די זעלטענע און וואונדערבאַרע געשיכטע, וואָס איז געווען אַזוי רייך אין גענויע פרטים, און וועלכע איך האָב געקענט גלויבען אויף גרונד פֿון מיינע קבלה־למודים, האָט אויף'ם ניי דערוועקט אין מיר די נאָך אַלץ טלייענדע האָפֿנונג, בעקאַנט צו ווערן און זיך צו קענען בענוצען מיט די דאָזיגע טראַדיציאָנעלע איבונגען פֿון אונזער פֿאָלק. פֿאַרוואָס האָב איך דען, פונקט ווי די אַנדערע רבנים, ניט געוואָלט האָבען דעם שליסעל צו די אַנדערע וועלטען? פֿאַרוואָס האָב איך דען אויך ניט געוואָלט זיין בכח צו בעשאַפֿען אַ שעהן, פֿעט קאַלב אום פֿרייטאָג און עס פֿערצעהרען ביי מיין שבת'דיגער מאָהלצייט? אָדער אַ גולם, וואָס זאָל שטעהן פֿאַר מיר און מיר בעדיענען מיט הענד און פֿיס? די שפיציגקייטען פֿון דער גמרא האָבען מיך לאַנג גענוג געלאָזט דורכוואַנדערן דורך געדרעהטע און פֿערפלאָנטערטע דונקעלע הייהלען. אַצונד האָב איך געוואָלט געהן זוכען דאָס ליכט. ס'האָט מיך געצויגען אָנצוגורטען מיינע לענדען, נעהמען מיין וואַנדער־שטעקען אין דער האַנד און זיך אַוועקלאָזען זוכען דעם הויפט־קוואַל פֿון אַלע חכמות, איהם אַליין, דעם בעל שם, דעם גרויסען האַר איבער'ן נאָמען. איך האָב געוואָלט איהם פֿאַלען צו די פֿיס און איהם בעטען, ער זאָל מיך אויפֿנעהמען צווישען זיינע תלמידים.

דאָס אַרומפֿאָהרען איז ניט געווען קיין שווערע זאַך; אין יעדער שטאָדט איז געווען אַ בית המדרש, וואוהין דער וואַנדערער האָט זיך געקענט גלייך ווענדען; אין יעדער שטאָדט זיינען אויך געווען גאַסט־פֿריינדליכע בעלי בתים, וועלכע האָבען עס גערעכענט פֿאַר אַ כבוד אויפֿצונעהמען פֿאַר אַן אורח אַזאַ למדן ווי איך און איהם געבען קעסט און קוואַרטיר. אפילו אין די אָרעמסטע דערפֿער האָב איך געקענט רעכענען אויף שוואַרץ־ברויט, שאָפֿענע קעז און אַ בעט פֿון טאַנען־צווייגען. אָבער אַז איך האָב זיך גענומען נאָכפֿרעגען, בין איך געוואָהר געוואָרען, אַז דאָס דאָרף אין וואָהלין,

וואו רב בער האָט זיך געמאַכט זיין צענטער, איז געווען אַסך נעהענטער איידער דער ווייטער און ניט־צוגענגליכער וואַלד, וואו דער בעל שם האָט זיך צוריקגעצויגען נאָך זיינע וואַנדערונגען, כדי זיך צו פֿערטיעפֿען אין זיינע געטליכע רעיונות; יאָ, איך האָב זיך דערוואוסט, אַז איך מוז סיי ווי סיי מאַכען מיין וועג דורך יענעם מיזריטש, די פּאָליטישע פֿעסטונג פֿון'ם חסידיזם. אָט די ענטדעקונג איז מיר כלל ניט געווען אונאַנגענעהם, מחמת איך האָב געפֿיהלט, אַז איך וועל אויף אַזאַ'ן אופן קומען בעסער צוגעגרייט צו דעם בעל שם. אין מיין אונגעדולד האָב איך אפילו ניט געקענט אָב־וואַרטען, ביז די וועגען זאָלען ווערן גאַנגבאַר. דער ווינטער איז נאָך כמעט ניט געווען אַריבער און איך האָב זיך שוין מיט אַ לייכטען הארצען און פֿול מיט פֿרעהליכער האָפֿנונג אַוועקגעלאָזט איבער די ווילדע גריבער פֿון די זיבען בערג און די איינזאַמע סטעפּעס פֿון דער אוקראַי־נע. גאָר אין גיכען בין איך אָנגעקומען אין געגענדען, וואו די חסידים־פֿראַגע איז געווען אַ לעבעדיגע און אַ ברענענדע, און אין שטעדט, וואו זי האָט ווירקליך אַרויסגערופֿען אַ גרעסערן אינטערעס איידער די מחלוקת איבער די קמיעות. און אין די דאָזיגע געגענדען האָט דער קלאַנג וועגען דעם בעל שם גענומען וואַקסען וואָס ווייטער אַלץ גרעסער. ס'איז ניט געווען קיין איין דאָרף, וואָס האָט ניט געהאַט צו דערצעהלען עפּעס אַן אייגענעם מופת. איבעראַל האָב איך געהערט מכח דער אויסהיילונג פֿון קראַנקע, מכח דעם אַרויסטרייבען פֿון בייזע רוחות, וועגען גייסטער, וועלכע זיינען אַרויסגערופֿען געוואָרען, און מכח דעם ליכטיגען שיין אויף דעם בעל שם'ס פּנים.

פֿון אָט די אַלע זעלטענע מעשיות וועל איך דאָ אויפֿשרייבען בלויז צוויי. דער בעל שם און זיין סוויטע זיינען אַרויסגעפֿאָהרען אויף אַ רייזע און זיינען אַרויף אויף אַן אונבעקאַנטען מאַרשרוט. זיינע תלמידים האָבען ניט געוואוסט דעם וועג, די קאָמפּאַניע האָט פֿערבלאָנדזשעט, האָט אַרומגעוואַנ־דערט אַ האַלבע וואָך און איז דערנאָך אַריינגעפֿאָהרען אין אַ קרעטשמע. אויף מאָרגען אין דערפֿריה האָט דער בעל אכסניא געפֿרעגט, ווער זיי זיינען.

„איך בין אַ וואַנדערענדער מגיד,” האָט דער בעל שם געענטפֿערט, „און איך וואָלט געוואָלט נאָך פֿאַר שבת אָנקומען אין דער הויפּט שטאָדט, וואָרים איך האָב געהערט, אַז דער רייכסטער מאַן פֿון דער שטאָדט האָט דאָרט חתונה אום פֿרייטאָג, אפשר וועל איך קענען האַלטען אַ דרשה אויף דער חתונה.”

„דאָס וועסט דו ניט קענען,” האָט דער בעל אכסניא געזאָגט, „וואָרים ביז צו דער הויפּט־שטאָדט איז אַ רייזע פֿון אַ וואָך צייט.”

דער בעל שם האָט אַ שמייכעל געטהאָן. „מיר האָבען גוטע פֿערד," האָט ער זיך אָבגערופֿען.

דער בעל אכסניא האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ. „אונמעגליך, סיידען איהר וועט פֿליהען אין דער לופֿטען," האָט ער געזאָגט. אַזוי ווי ער האָט אויך געמוזט פֿאָהרען עטליכע מייל אויף דעם זעלבען וועג צו דער הויפט־שטאָדט, האָט ער געבעטען ערלויבניש, זיך אָנצושליסען אָן דער קאָמפּאַניע, און דאָס איז איהם פֿריינדליך ערלויבט געוואָרען.

דאַן איז דער בעל שם אַריין אין אַ בעזונדער חדר דאַווגען און האָט געהייסען אָנגרייטען אָנבייסען און וואַרעמעס.

„פֿאַרוואָס מאַכסט דו אַזעלכע שהיות?" האָט דער בעל אכסניא מיט פֿערוואונדערונג געפֿרעגט. „ווי קענט איהר דען אויף אַזאַ'ן אופן זיין דאָרט אויף שבת?"

דער בעל שם האָט פֿונדעסטוועגען ניט אויסגעלאָזט קיין איין אות אפילו פֿון זיינע תפלות, און ערשט אָבענד־צייט זיינען זיי אַרויס אין וועג. די גאַנצע נאַכט זיינען זיי געפֿאָהרען, און אויף מאָרגען אין דערפֿריה האָט זיך דער בעל אכסניא צו זיין ערשטוינונג געפֿונען ניט אויף דעם אָרט, ביז וואַנען ער האָט זיך פֿאָרגענומען צו פֿאָהרען מיט די אַנדערע, נאָר אין דער אומגעגענד פֿון דער הויפט־שטאָדט. דער בעל שם האָט זיך אויסגעזוכט אַ אַ קוואַרטיר אין אַן אָרעמען קוואַרטאַל, בעת ווען דער בעל אכסניא האָט אַרומגעוואַנדערט אַ צוטומעלטער איבער די גאַסען פֿון דער גרויסער שטאָדט און ניט אָנגעהויבען וויסען, וואָס צו טהאָן. מיט אַמאָל האָט ער דערהערט אַ געשריי, און אַז ער האָט זיך אומגעקוקט, האָט ער דערזעהן, ווי די מענשען לויפֿען אַהין און אַהער. דאַן האָט ער דערזעהן, ווי עטליכע מענשען טראָגען אַ שעהן טויט מיידעל אין די חופה־קליידער. צווישען זיי איז געווען איינער, וואָס נאָך זיינע שבת'דיגע מלבושים און זיינע ווייסע שיך האָט מען געקענט דערקענען, אַז דאָס איז דער חתן; ער איז געווען מורא'דיג דערשלאָגען און בלאַס ווי דער טויט. דער בעל אכסניא האָט געהערט, ווי דער עולם דערצעהלט, אַז זי איז פּלוצלינג געשטאָרבען אונטער דער חופה שטעהענדיג, נאָך איידער ס'איז אַרויסגעזאָגט געוואָרען דאָס וואָרט אָדער צוגבראָכען געוואָרען דאָס גלאָז, וואָס האָט איהר געזאָלט מאַכען פֿאַר דער פֿרוי פֿון'ם גרעסטען גביר אין דער הויפט־שטאָדט. דאָ איז דער בעל אכסניא צוגעלאָפֿען צו זיי און האָט געזאָגט:

„זייט ניט אַזוי פֿערצווייפֿעלט. נעכטען אָבענד בין איך געווען הונדערטער מיילען ווייט פֿון דאַנען. איך בין געקומען אַהער מיט אַ גרויסען בעל מופת. אפשר וועט ער אייך קענען העלפֿען."

איז דער חתן אַוועק מיט איהם, כדי אויפֿצוזוכען דעם בעל שם אין דעם אַנדערן עק שטאָדט, און ער האָט איהם אָנגעבאָטען אַ גרויסע סומע געלד, ווען ער וועט איהם צוריק לעבעדיג מאַכען זיין געליעבטע.

„ניין, האַלט דיין געלד,‟ האָט דער בעל שם געזאָגט, און איז גע־פֿאָהרען צוריק מיט זיי ביידען צו דעם בר־מינן, וואָס איז דערווייל אַוועק־געלייגט געוואָרען אין אַ בעזונדער חדר.

ווי ער האָט נור אַ קוק געטהאָן אויף דער כלה'ס פנים, האָט ער זיך אָבגערופֿען: „גראָבט אויס אַ קבר און זייט זי מטהר ווי געהעריג איז. טהוט איהר דערנאָך צוריק אָן די חופה־קליידער. איך געה דערווייל אויף'ן בית עולם און איך וועל דאָרט וואַרטען אויף איהר.‟

אַז מען האָט געבראַכט איהר טויטען קערפּער אויף'ן בית עולם, האָט ער געהייסען די טרעגער, זיי זאָלען זי אַריינלייגען אין קבר, ערד צו ערד. די צושויער האָבען געוויינט, זעהענדיג, ווי דאָס ווייסע טויטען־קלייד, וואָס יעדע כלה טראָגט איבער איהר פּעלצענעם בגד, האָט זיך אַצונד אַזוי צו־געפּאַסט צו איהר, און ווי די וואונדערבאַרע שעהנקייט פֿון דער טויטער'ס פּנים, בעקרוינט פֿון דעם מירטען־קראַנץ, האָט דורכגעלויכטען דורך'ן חופּה־שלייער. דער בעל שם האָט אַוועקגעשטעלט צוויי געזונדע מענער מיט'ן פּנים צום קבר און האָט זיי אָנגעזאָגט, אַז אין דער רגע, וואָס זיי וועלען בעמערקען אַן ענדערונג אין איהר געזיכט, זאָלען זיי איהר תיכף ומיד אַרויסנעהמען פֿון קבר. דאַן האָט ער זיך אָנגעשפּאַרט אויף זיין שטעקען און געקוקט דער טויטער גלייך אין פּנים אַריין. און די, וואָס זיינען גע־שטאַנען דערביי, האָבען געזאָגט, אַז פֿון זיין פּנים האָט בעת מעשה אַראָב־געשיינט אַ הימליש ליכט פֿון רחמנות, אָבער דער שטערן זיינער איז גע־ווען איינגעקאָרטשעט, אַזוי ווי ער וואָלט געווען פֿערזונקען אין ערנסטע גע־דאַנקען. איין רגע איז אַריבער נאָך דער אַנדערער, נאָר דער בעל שם איז געבליבען שטעהן אויף אַן אָרט, אונבעוועגליך ווי די טויטע אין קבר. און דער גאַנצער עולם איז געשטאַנען אַרום אין אַן עהרפֿורכטיגען צווייפֿעל; זיי האָבען אפילו ניט געוואַגט צו מאַכען שטילערהייט מיט די ליפּען. פּלוצ־לינג האָט זיך בעוויזען אַ שוואַכע רויטקייט ביי דער טויטער אויף'ן געזיכט, דער בעל שם האָט געגעבען אַ סיגנאַל; די צוויי מענער האָבען אַרויס־געהויבען די כלה פֿון דער בלויזער ערד און ער האָט אַ געשריי געטהאָן: „געהט צו דער חופּה,‟ און איז זיך אַוועקגעגאַנגען.

„ניין, קום מיט אונז,‟ האָט זיך דער חתן וויינענדיג געבעטען, איז איהם געפֿאַלען צו די פֿיס און האָט געקושט דעם זוים פֿון זיין מאַנטעל. „ווער אויב ניט דו זאָל זיין דער מסדר קידושין ביי אונז אויף דער חופּה?‟

אזוי האָט זיך דער עולם מיט פרייידען-געשרייען און מיט געזאַנג גע-לאָזט צוריק אין שוהל אַריין. די אויסגעלאָשענע ליכט זיינען צוריק אָנגע-צונדען געוואָרען, די קלעזמער האָבען ווידער געשפּיעלט, און די כלה, בע-גלייט פון איהרע פריינד, איז געגאַנגען צו דער חופה, און ס'האָט אויס-געזעהן, אַז זי הויבט גאָר ניט אָן וויסען, אַז דאָס איז ניט דערזעלבער פרעהליכער צוג, וועלכער האָט זיך נאָך אין דערפריה אָנגעפאַנגען, אָדער אַז זי איז שוין איינמאָל געשטאַנען אונטער דער חופה. נאָר אַז זיי זיינען גע-קומען צום שוהל-הויף און דער בעל שם האָט אָנגעפאַנגען די צערעמאָניע, דאַן ווען זי האָט דערהערט זיין קול, איז פלוצלינג אַריבער אַ מאָדנע ליכט פון עראינערונג איבער איהר געזיכט. זי האָט אַרונטערגעריסען איהר שליי-ער און אויסגעשריען: „דאָס איז דער מאַן, וואָס האָט מיך אַרויסגעצויגען פון קאַלטען קבר."

„שוויַיג שטיל!" האָט דער בעל שם מיט אַ בעפעהלענדען טאָן גע-זאָגט און איז אָנגעגאַנגען ווייטער מיט דער חתונה-צערעמאָניע. ביי דער חופה-וועטשערע האָבען דער כלה'ס פריינד איהר געפרעגט, וואָס זי האָט געזעהן און געהערט אין קבר. האָט זי זיי ערקלעהרט די גאַנצע געשיכטע. די ערשטע פרוי פון איהר רייכען חתן איז געווען דער כלה'ס אַ מוהמע. אַז זי איז קראַנק געוואָרען און האָט געפיהלט, אַז זי מוז שטאַרבען, האָט זי געוואוסט, אַז ער וועט אַודאי חתונה האָבען מיט איהר יונגער פלימע-ניצע, וואָס איז אויפגעצויגען געוואָרען ביי איהם אין הויז. אַ ווילדע איי-פערזוכט האָט זי בעהערשט, און זי האָט צוגערופען דעם מאַן צו איהר שטאַרב-בעט און גענומען פון איהם אַ שבועה, אַז ער וועט ניט חתונה האָבען מיט'ן מיידעל. זי האָט איהם ניט געטרויט, ביז וואַנען ער האָט געשוואָרען, האַלטענדיג זיין רעכטע האַנד אין איהרע און די לינקע אין דער פלימעניצע'ס האַנד. נאָך איהר טויט האָט קיינער פון זיי ניט געהאַל-טען די שבועה, נאָר זיי האָבען ביידע געוואָלט חתונה האָבען איינס מיט'ן אַנדערן. מחמת דעם האָט די פערשטאָרבענע פרוי, וועמען נור די כלה אַליין האָט געזעהן, זי געטויטעט, בשעת זי איז געשטאַנען אונטער דער חופה. בעת זי איז געלעגען אין קבר, איז דער בעל שם געווען פערנומען דערמיט איבערצואוועגען דעם ענין. ביידע צדדים, די כלה און די אייפער-זיכטיגע פרוי האָבען געמוזט פאָרלייגען זייערע טענות. און ער האָט גע'-פסק'ענט, אַז די לעבעדיגע זיינען גערעכט, און אַז זיי האָבען דער טויטער געגעבען זייער וואָרט ניט מיט זייער גוטען ווילען און נור מחמת רחמנות. און אַזוי האָט ער אויסגערופען: „געהט צו דער חופה!" אָט דער פערהער אין דער וועלט פון די נשמות איז איהר אין גאַנצען אַרויס פון זכרון, ביז

זי האָט דערהערט דעם בעל שם'ס קול, בעת ער האָט אָנגעהויבען מסדר קידושין זיין. דאַן האָט זי אַ געשריי געטהאָן און אַראָבגעריסען דעם שלייער פֿון געזיכט, כדי איהם דייטליך צו זעהן.

דער בעל שם האָט געהאַלטען שבת אין דער הויפּט־שטאָדט; און זונטאָג איז ער אַרויסגעפֿאָהרען פֿון שטאָדט, בעגלייט פֿון אַ גרויסען עולם, וואָס האָט איהם אָנגעטהאָן פֿיעל כבוד. און דערנאָך האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אַלע קראַנקע, וועמעס נעמען זייערע קרובים האָבען צופֿעליג אויפֿגעשריבען אויף דער מצבה, איבער וועלכער זיין מאַנטעל האָט זיך נאָכגעשלעפּט, זיינען גענעזען געוואָרען. און דער דאָזיגער מופת האָט דאָך ניט געקענט זיין בלויז צו פֿערדאַנקען דעם מאַן, וואָס איז געלעגען אונטער דער מצבה, הגם ער איז געווען אַ פֿרומער מאַן!

דינסטאָג אָבענד איז דער בעל שם מיט זיינע תלמידים אָנגעקומען אין אַ קרעטשמע. דאָרט האָט ער געפֿונען דעם בעל הבית, זיצענדיג פֿערטרויערט אין אַ צימער, וואָס איז געווען יום־טוב'דיג בעלויכטען פֿון אַסך ליכט און פֿול געפּאַקט מיט קליינע אינגעלאַך, וועלכע האָבען זיך געשאָקעלט אַהין און אַהער, לייענענדיג קריאת שמע.

„קענען מיר דאָ איבערנעכטיגען?" האָט דער בעל שם געפֿרעגט.

„ניין," האָט דער בעל אכסניא געענטפֿערט מיט אַ פֿעראומערטען טאָן.

„פֿאַרוואָס ביסט דו אַזוי טרויעריג? אפשר קען איך דיר מיט וואָס עס איז העלפֿען," האָט דער בעל שם געזאָגט.

„היינט איז וואַך־נאַכט, ווי דו זעהסט," האָט זיך דער מאַן אָבגערופֿען; „וואָרים מאָרגען דאַרף זיין דער ברית ביי מיין לעצט־געבוירענעם זוהן. דאָס איז מיין פֿינפֿטעס קינד, און אַלע אַנדערע זיינען געשטאָרבען פּלוצלינג פּונקט האַלבע נאַכט אָהן אַ שום צייכען פֿון וואָס פֿאַר עס איז קראַנקהייט. איך וויים ניט, פֿאַרוואָס ל י ל י ת האָט זיך אַזוי אָנגעזעצט אויף מיינע קינדער. אָבער אַזוי איז דאָס, דעם טייוועל'ס מוטער, זי טויטעט זיי אַלע, ניט קוקענדיג אויף די פֿיעל קמיעות און אַנדערע מיטלען געגען כשוף, וואָס היינגען אַרום מיין וויב'ס בעט. יעדען טאָג זינט דער געבורט קומען אָט די קינדער אַהער לייענען קריאת שמע און זאָגען דעם קאַפּיטעל צ"א פֿון תהלים. און היינט ביינאַכט קומען די עלטערן אויף־זיין און לערנען אַ גאַנצע נאַכט. נאָר איך האָב מורא, אַז זיי וועלען פֿאָרט ניט אַרויסרייסען ביי לילית'ן דעם קרבן איהרען. מחמת דעם בין איך ניט אויפֿגעלייגט, אַריינצונעהמען פֿרעמדע מענשען צו מיר אין שטוב."

„זאָלען די קליינוואַרג געהן אַהיים, וואָרים זיי שלאָפֿען שוין איין," האָט דער בעל שם געזאָגט. „און זאָלען זיי זאָגען זייערע פֿאָטערס, אַז זיי

קענען בלייבען אין דער היים אין זייערע בעטען. מיינע תלמידים און איך וועלען אויף זיין און בעטען גאָט."

געזאָגט, געטהאָן. דער בעל שם האָט געהייסען צוויי פון זיינע לייט צו האַלטען אַן אָפענעם זאַק ביים קינד'ס וויגעלע און די איבעריגע פון זיינע תלמידים האָט ער אָנגעזאָגט, זיי זאָלען זיצען און לערנען אָהן אַן אויפהער און אויף קיין פאַל ניט צומאַכען די אויגען, הגם ער אַליין האָט געהאַט בדעה צו געהן שלאָפען. טאָמער ווערט וואָס עס איז אַריינפאַ-לען אין זאַק, זאָלען איהם די צוויי מענער תיכף פערבינדען און איהם אויפוועקען. נאָכדעם ווי ער האָט זיינע תלמידים נאָך אַמאָל דערמאָנט, זיי זאָלען ניט איינשלאָפען, איז דער בעל שם אַריין אין זיין בעזונדערן חדר. שטונדען זיינען פערביי. מען האָט קיין זאַך ניט געהערט אַחוץ דעם מורמ-לען פון די לערנער און דעם פייפען פון'ם ווינד אין וואַלד. אַרום האַלבע נאַכט האָבען די פלאַמען פון די ליכט גענומען שטאַרק פלאַקערן, כאָטש מען האָט אין דעם הייסען צימער קיין שום ווינטעל ניט געשפירט. אָבער די וואַכענדע האָבען מיט זייערע הענד פערשטעלט די ליכט, כדי זיי זאָלען ניט פערלאָשען ווערן. ניט קוקענדיג דערויף, זיינען זיי אַלע אויסגעגאַנגען, און אַ צוויבערישע פינסטערקייט האָט געהערשט אין צימער. דאָס פייער פון'ם אויווען האָט אויף אַ מאוים'דיגען אופן געוואָרפען די שאָטענס פון די לערנער אויף די ווענד און אויף דער סטעליע. אַ שוידער איז זיי אַריבער איבער'ן לייב. נאָר איינער, וואָס איז געווען מוטהיגער פון די אַנדערע, האָט געכאַפט אַ שטיק ברענענדיג האָלץ פון אויווען און ווידער אָנ-געצונדען די ליכט. אַז דאָס לעצטע ליכט האָט צוריק אויפגעפלאַמט, איז אַ שוואַרצער קאָטער אַריינגעפאַלען אין זאַק. די צוויי מענער האָבען איהם תיכף צוגעבונדען און זיינען אַוועק אויפוועקען דעם בעל שם.

„נעהמט צוויי קאַטשעלקעס," האָט ער געזאָגט, „און קלאַפט דורך דעם זאַק אַזוי שטאַרק ווי איהר קענט גור."

נאָכדעם ווי זיי האָבען איהם גוט דורכגעקלאַפט, האָט ער זיי געהיי-סען אויפבינדען דעם זאַק און איהם אַרויסוואַרפען אין גאַס. און אַזוי איז אויפגעגאַנגען דער טאָג, און דאָס קינד איז געבליבען גאַנץ. דעם טאָג האָבען זיי געפראַוועט דעם ברית מיט אַן אונבעשרייבליכער שמחה, און דער בעל שם איז געווען סנדק. נאָר איידער די סעודה האָט זיך אָנגע-הויבען, האָט דער פאָטער פון'ם קינד געבעטען דעם בעל שם, ער זאָל אויסוואַרטען אַ ווייל. „איך מוז אַפריהער אַריבערגעהן צום פריץ און איהם ברייגנען וויין פאַר אַ מתנה," האָט ער געזאָגט. „וואָרים ער איז אַ גרוזאַמער

טיראַן און ער וועט זיך מיט מיר אָברעכענען, ווען איך וועל איהם ניט אָבגעבען קיין כבוד ביי דער היינטיגער שמחה אונזערער."

„געה אין פֿריעדען," האָט דער בעל שם געזאָגט.

אַז דער מאַן איז געקומען צום פריץ אין הויז, האָבען די משרתים איהם געזאָגט, אַז זייער האַר איז קראַנק, נאָר ער האָט אָנגעזאָגט, אַז מען זאָל איהם לאָזען וויסען, ווען מען וועט ברייננען די מתנה. דער מאַן האָט געוואַרט, און דער פריץ האָט געהייסען, מען זאָל איהם אַריינלאָזען; און ער האָט איהם אויפֿגענומען מיט גרויס לייטזעליגקייט און איהם געפֿרעגט, ווי די געשעפֿטען געהען און צי האָט ער עפּעס געסט ביי זיך אין דער אכסניא.

„אָה יאָ," האָט דער בעל אכסניא געענטפֿערט; „ביי מיר שטעהט איצט אַ זעהר הייליגער מאַן, וועלכער קומט פֿון פוילען. ער האָט געראַטעוועט מיין קינד פֿון טויט."

„ווירקליך!" האָט דער פריץ מיט אינטערעס געזאָגט, און דער מאַן האָט איהם דערצעהלט די גאַנצע געשיכטע.

„ברייננ מיר אָט דעם פֿרעמדען," האָט דער פריץ בעפֿוילען; „איך וויל ריידען מיט איהם."

דער בעל אכסניא איז אַוועק אַהיים זעהר דערשלאָגען.

„פֿאַרוואָס זעהסט דו אויס אַזוי דערשראָקען?" האָט איהם דער בעל שם געפֿרעגט.

„דער פריץ וויל, דו זאָלסט קומען צו איהם. איך האָב מורא, ער וועט דיר רשעות טהאָן. איך בעט דיך, פֿאָהר תיכף אָב פֿון דאַנען, און איך וועל איהם זאָגען, אַז איך האָב דיך שוין ניט געפֿונען ביי מיר אין דערהיים."

„איך וועל געהן צו איהם," האָט דער בעל שם געזאָגט.

מען האָט איהם אַריינגעפֿיהרט צום קראַנקען אין צימער. אַזוי גיך ווי דער פריץ האָט אַרויסגעשיקט זיינע משרתים, האָט ער זיך אויפֿגעזעצט אין בעט; און דאָ האָט מען געקענט זעהן שוואַרצע און בלויע צייכענס אויף זיין לייב. בייז און דורשטיג נאָך ראַכע האָט ער מיט אַ שפּאָטענדען טאָן געזאָגט:

„דו מוזט זיך אַודאי האַלטען פֿאַר אַ זעהר גרויסען בריה, וואָס דו האָסט מיך אומגעריכטערהייט געכאַפּט."

„ס'אַ שאָד, וואָס איך בין ניט געקומען, איידער דו האָסט דער'הרג'עט די אַנדערע פֿיער," האָט דער בעל שם געענטפֿערט.

„אָהאָ!" האָט דער כשוף-מאַכער געקריצט מיט די צייהנער פֿאַר כעס; „האַלטסט דו זיך, הייסט עס, פֿאַר אַ גרעסערן צויבערער ווי איך בין. נו גוט, איך פֿאָדער דיך אויף אויף אַ פּראָבע."

„איך האָב קיין וואונש ניט זיך צו פֿערוועטען מיט דיר,‟ האָט דער בעל שם רוהיג געענטפֿערט; „איך בין ניט קיין צויבערער. איך האָב בלויז דעם כח פֿון׳ם שם, פֿון׳ם הייליגען נאָמען.‟

„באַה! די קראַפֿט פֿון מיין כשוף געגען דיין הייליגען נאָמען!‟ האָט דער מכשף מיט שפּאָט געזאָגט.

„נקמה פֿאַר דעם חלול השם!‟ האָט דער בעל שם געזאָגט. „איך נעהם אָן דיין אויפֿפֿאָדערונג. פֿון היינט אין אַ מאָנאַט אַרום וועל איך פֿערזאַמלען מיינע תלמידים. דו און דיינע ברידער רופֿט צונויף אייערע גייסטער. און דו וועסט געוואָהר ווערן, אַז עס איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט.‟

אין אַ מאָנאַט אַרום האָט זיך דער בעל שם און זיינע תלמידים צונויפֿגעטראָפֿען מיט דעם מכשף און זיינע ברידער אויף אַ פֿרייען פֿעלד. דאָרט אונטער׳ן בלויען הימעל האָט דער בעל שם געמאַכט צוויי קרייזען אַרום זיך און איינעם אין אַן אַנדער פלאַץ אַרום זיינע תלמידים. ער האָט זיי אָנגעזאָגט, זיי זאָלען ניט אַראָבנעהמען קיין אויג פֿון זיין געזיכט, און אַז זיי וועלען נור בעמערקען וואָס פֿאַר עס איז ענדערונג דערויף, זאָלען זיי תיכף ומיד אָנהויבען זאָגען די תפלות פֿון תשובה. דער הויפּט מכשף האָט אויך געמאַכט אַ קרייז אַרום זיך און זיינע חברים אויף דעם אַנדערן עק פֿעלד און האָט גלייך אָנגעהויבען זיין אָנגריף. ער האָט אַרויסגעשיקט געגען דעם בעל שם גאַנצע מחנות פֿון חיות, וועלכע האָבען זיך מיט ווילדע קולות און מיט אַ מורא׳דיגען צאָרן געלאָזט לויפֿען צום קרייז. נאָר ווי זיי זיינען נור צוגעקומען צום ערשטען קרייז, זיינען זיי פֿערשוואונדען. דאַן איז אָנשטאָט זיי אַרויסגעקומען אַ צווייטע מחנה — און אַ דריטע — און אַ פֿערטע — לייבען, טיגערס, לעמפּערטען, וועלף, איינהערנער און אַזעלכע בּרואים, וואָס האָבען גאָר קיין נאָמען ניט, אַלע האָבען זיי זיך געוואָרפֿען אויף דעם הייליגען קרייז. אַזוי איז דאָס צוגעגאַנגען אַ גאַנצען טאָג נאָכאַנאַנד; יעדע רגע האָט מען געקענט זעהן אַלץ נייע ווילדע מחנות, ווי זיי קומען אַרויס, גיבען זיך אַ וואָרף און ווערן ווידער פֿערשלונגען.

פֿאַרנאַכט, אַז ס׳האָט אָנגעהויבען ווערן פֿינסטערלאַך, האָט דער הויפּט-צויבערער אָבגעלאָזט אויף דעם בעל שם אַ מחנה ווילדע חזירים, וואָס האָבען געשפּיגען מיט פֿייער; און די האָבען ענדליך אַריבערגעטראָטען דעם ערשטען קרייז. דאָ האָבען די תלמידים דערזעהן אַ פֿערענדערונג ביי דעם בעל שם אויף׳ן פּנים און זיי האָבען אָנגעהויבען זאָגען דאָס תשובה־געבעט.

נאָר די ווילדע חזירים זיינען געלאָפֿען ווייטער, ביז וואַנען זיי האָבען

דערגרייכט דעם צווייטען קרייז. דאן זיינען זיי פערשוואונדען. דריי מאל האט דער מכשף אנגעהעצט זיינע ווילדע חורים אויף דעם בעל שם; די פלאמען, וועלכע האבען ארויסגעשפריצט פון זייערע פיסקעס, האבען בעלויכטען די פינסטערניש, אבער ווי זיי זיינען נור צוגעקומען צום צווייטען קרייז, האבען זיי זיך פערלאשען ווי אויסגעבלאזענע ליכט. דא האט זיך דער כשוף-מאכער אבגערופען: „איך האב געטהאן אלץ, וואס איך האב געקענט.״ און ער האט אראבגעלאזט דעם קאפ. „איך וויים, איין בליק פון דיינע אויגען קען מיך טויטען. איך געזעגען זיך מיט׳ן לעבען.״

„ניין, הויב אויף דעם קאפ,״ האט דער בעל שם געזאגט. „ווען איך וואלט דיך געוואלט טויטען, וואלסט דו שוין לאנג געווען א הויפען אש, צושפרייט איבער דאס דאזיגע פעלד. אבער איך וויל דיר ווייזען, אז עס איז דא א גאט איבער אונז. קום, הויב אויף דיינע אויגען צום הימעל.״

דער מכשף האט אויפגעהויבען זיינע אויגען צום הימעלס-קרייז, וואו די ערשטע שטערען האבען אנגעהויבען צו פונקלען. און צוויי דערנער זיינען אראב און האבען איהם אויסגעשטאכען די אויגען. ביז זיין טויט איז ער געווען בלינד; נאר ער האט געזעהן, אז עס איז דא א גאט אין הימעל.

V.

מכח רב בער׳ן האב איך אויף מיין וועג קיין אנדער זאך ניט געהערט נור לויב-געזאנגען, און זיינע מופתים האבען פערנומען גלייך דעם צווייטען פלאץ נאך די מופתים פון זיין גרויסען רבי׳ן. ער איז געווען א גדול בישראל, א זעלטענער למדן. אפילו די שונאים פון די חסידים — און זיי זיינען געווען א סך און זעהר פערביטערט — האבען געמוזט מודה זיין, אז ער איז א מופלג בתורה, און זיי האבען בעדויערט, וואס זיין אריינטרעטען אין דער סעקטע האט פערשטארקט אט די עם הארצי׳שע בעוועגונג און צוגעצויגען צו איהר אסך אנגעזעהענע אנהיינגער. ווארום לויט זייער מיינונג איז דער בעל שם טאקע באמת געווען אזא בור, ווי ער האט זיך אויסגעגעבען; אויך האבען זיי ניט געגלויבט די ערצעהלונג פון זיינע אנהיינגער, אז זיין לפנים׳דיגע עם-הארצות האט זיך גענומען דערפון, וואס ער האט געשווארען אויף׳ן הימעל, אז ער זאל זיך ניט אנטפלעקען פאר דעם זעקס און דרייסיגסטען יאהר פון זיין לעבען. וואס איז

שייך צו זיינע נאָכפאָלגער, זיינע תלמידים, האָט מען זיי בעטראַכט פאַר א באַנדע פון אונוויסענדע, מאַנצענדע פאַנאַטיקער; און דעם אמת זאָגענדיג, האָט זיך מיר אין אַ שטאָדט געמאַכט צו זיין אין אַ חסידישען מנין, בשעת'ן דאַווענען, און דאָס האָט גאַנץ שטאַרק צוטרייסעלט מיינע האָפנונגען. וואָרום די גאָט־בעטער האָבען געליאַרעמט, זיך געקלאַפט אין די הערצער, זיך געריסען ביי די פאות, געשפרונגען אין דער הויך מיט ווילדע קולות, ביז שוים האָט זיי געשפריצט פון מויל. איך האָב ווירקליך ניט געקענט זעהן קיין שום ערהאַבענע אידעע הינטער די דאָזיגע משוגע'נע העוויות. זיי האָבען דאָ אין שטעדטעל געהאַט זייער אייגענעם, בעזונדערן „צדיק", וועמען זיי האָבען געהאַלטען נאָך גרעסער ווי רב בער.

„ער רעדט מיט די מלאכים," האָט מיר איינער פון זיי דערצעהלט.

„פון וואַנען ווייסט איהר דאָס?" האָב איך צווייפלענדיג געפרעגט.

„וואָס הייסט פון וואַנען? ער אַליין זאָגט עס."

„און ווי איז דער דין, אַז ער זאָגט אַ ליגען?"

„וואָס! אַ מאַן, וואָס רעדט מיט מלאכים, וועט זאָגען אַ ליגען!"

איך האָב זיך ניט גענומען די צייט איהם צו בעווייזען, אַז אָט די ראיה זיינע ווידערשפרעכט אפילו יעדע גמרא־לאָגיק; וואָרים איך האָב מורא געהאַט, אַז אויב איך וועל בעקומען די לעהרע פון אַזעלכע מיילער, קען איך פערלירען מיין גאַנצען ענטהוזיאַזם, נאָך איידער איך וועל דער־גרייכען דעם הויפט־קוואַל. נאָך אָט דער ערפאַהרונג האָב איך אויף מיין וויטערדיגער נסיעה אויסגעמיידעט זיך פונאַנדערצופרעגען ביי די מיט־גליעדער פון דער סעקטע, פונקט ווי איך האָב געזוכט צו פערטרייבען פון מיין מחשבה די רשעות'דיגע קלאַנגען און די קלאַגען פון זייערע נעג־נער, וועלכע האָבען געזאָגט, אַז ניט אומזיסט איז די סעקטע געבוירען געוואָרען אין אַ לאַנד, וואו די מלוכה ערלויבט בלויז דעם עלטסטען זוהן, דעם בכור פון אַ אידישער פאַמיליע חתונה צו האָבען. איך האָב געוואָלט האַלטען מיין קאָפּ פריי און ריין פון פאָראורטהיילען אויף יעדער זייט. און אַזוי, נאָך פיעל שווערע טעג און פערשיעדענע געשעהענישען, וועלכע עס לוינט ניט דאָ צו דערמאָנען, אַזוי ווי די אַלע שידוכים, וואָס מיינע בעלי אכסניות האָבען מיר גערעדט — אַלע גוטע אידישע בעלי בתים, הגם ניט קיין לומדים — בין איך ענדליך צוגעקומען צום ציעל פון מיין ערש־טער סטאַנציע, צו דעם דאָרף מ י ז ר י ט ש.

איך האָב זיך קוים גענומען צייט אָבצורוהען זיך אַביסעל פון וועג, נאָר איך בין תיכף געלאָפען צו רב בער'ס הויז, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ וואַלדיגען באַרג, שטאָלץ און קעניגליך, אַרויסקוקענדיג צום טייך, וואָס

האָט געשווימט צווישען די בערג צום דניעפּער צו. איך בין אַריבער די ברייטע הילצערנע בריק, ניט אַ קוק געבענדיג אפילו נאָך אַמאָל אויף די רוישענדע וואַסערן; נאָר אַז איך בין צוגעקומען צו דעם גרויסען הויז, האָט מען מיר, צו מיין טיעפֿער ענטטוישונג, ניט אַריינגעלאָזט. מען האָט מיר ערקלעהרט, אַז דער צדיק קען זיך ביז שבת ניט ווייזען פֿאַר קיין בשר ודם, מחמת ער געפֿינט זיך אין פֿערבאָרגענע, מיסטישע וועלטען. ס'איז ערשט געווען מיטוואָך. און איך בין ניט געווען דער איינציגער ענטטוישטער; וואָרים די טהיר איז גע[?]ען בעלאַגערט פֿון אַ מערקווירדיגער מחנה פֿון מענער און פֿרויען. אַסך זיינען געקומען פֿון זעהר וויט, אַ טהייל צופֿוס און אָבגעריסען, אין טראַנטעס, און אַ טהייל אין רייכע עקיפּאַזשען. איינע פֿון די לעצטע — אַ שעהנע, רייך־געקליידעטע פֿרוי— האָט אויף קיין פֿאַל ניט געוואָלט אַוועקגעהן. זי האָט געהייסען איהר קוטשער נאָך אַמאָל און ווידער אַמאָל קלאַפּען אין טהיר, און האָט זיך געסטאַרעט אונטערצוקויפֿען דעם טהיר-שטעהער מיט עסענוואַרג, ווין און ענדליך אויך מיט גאָלד. אָבער אַלעס איז געווען אומזיסט. איך בין אַריין אין אַ שמועס מיט עטליכע פֿון די פֿערזאַמעלטע, און איך בין געוואָהר געוואָרען, אַז אַ טהייל זיינען געקומען זוכען אַ רפואה, און אַ טהייל עפּעס אַ צויבער-מיטעל, און אַנדערע זיינען געקומען בעטען פֿאַר זייערע וועלטליכע ענינים, פֿאַר זייערע געשעפֿטען. איינער, האָב איך געפֿונען, האָט געוואָלט, אַז דער מקח פֿון ווייץ זאָל שטייגען, און דער אַנדערער, אַז ער זאָל פֿאַלען. אַ דריטער האָט געוואָלט אַ מאַן פֿאַר זיין טאָכטער, וועלכע איז שוין נײַנצעהן יאָהר אַלט. און אַן אַלט פּאָר פֿאָלק איז געווען דערשלאָגען, מען האָט ביי זיי צוגע'גנב'עט די גאַנצע ציערונג; און זיי זיינען זיכער געווען, אַז דער צדיק וועט געפֿינען דעם גנב און אָבקריגען צוריק די גנבה. איך האָב געפֿונען בלויז איינעם, וואָס איז, אַזוי ווי איך, געקומען מיט דעם טיעפֿען וואונש צו הערען אַ נייע לעהרע פֿאַר דער נשמה. ניט אָהן פֿערגניגען האָב איך זיך דערוואוסט, אַז איך וועל האָבען דעם פֿאָרצוג איבער זיי; וואָרים בעת ווען מיין וואונש וועט ערפֿילט ווערן אום שבת, זייענדיג איינגעלאַדען צו דער סעודה, קענען אָבער די וועלטליכע ענינים ניט אויסגעהערט ווערן ביז זונטאָג. די צייט ביז שבת האָב איך פֿערטריבען אַזוי גוט ווי איך האָב נור געקענט, כ'האָב דורכגעפֿאָרשט די שעהנע געגענד אַרום דעם צדיק'ס הויז און איך בין געגאַנגען אַסך ווייטער ווי וואָר עס איז. און ווירקליך, כ'האָב זעלטען ווען געהערט אַ איד זאָל מאַכען אַ ברכה איבער הויכע בערג אָדער שעהנע בוימער. אפשר מחמת דעם וואָס אונזער געגענד איז על פי רוב געווען אַ גרויסער זומפּ. אָבער אָפּט האָב

איך ביי די דאָזיגע שפּאַציר־גייענג געהאַט אַ געלעגענהייט צו זאָגען: „ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שככה לו בעולמו". אין דער גאַנצער צייט האָב איך כמעט ניט אָנגעזעהן קיין מענשען פאַר די אויגען. נאָר איינמאָל זיינען מיינע רעיונות פּלוצלינג איבערגעשלאָגען געוואָרען, און דאָס דורך אַ געשריי, וואָס האָט מיך פונאַנדערגעטרייסעלט און מיר קוים גע־געבען די מעגליכקייט אויסצומיידען אַן עלעגאַנטען, גלענצענדען עקיפּאַזש, וואָס איז געווען געשפּאַנט צו צוויי ווייסע פערד. אינעווייניג איז געזעסען בעקוועם אָנגעשפּאַרט אַ שטאַרקער מאַן און האָט געדרויכערט אַ ליולקע. מיין רוחניות'דיגע, אין געבעט פערזונקענע שטימונג איז פערשוואונדען, און מיר זיינען מיט אַמאָל אַרויף אויף'ן זינען געדאַנקען וועגען רייכטהום און וואוילטאָג.

פרייטאָג־צו־נאַכטס האָב איך געגעסען ביי אַ גבאי פון די חסידים, וועלכער האָט געהערט פון דעם אינטערעס, וואָס איך האָב גענומען אין זיין סעקטע, אָבער ווענען איך האָב באין אופן ניט געקענט געבען צו פערשטעהן, אַז איך בין געקומען אונטערזוכען, אויספּרואווען, אָבער ניט אָנגעהמען די לעהרע בלינדערהייט. איך האָב איהם פערוואָרפען מיט פראַגען מכח די אידעען פון זיין סעקטע, אָבער ער האָט מיר גאָרנישט געקענט קלאָהר מאַכען, אַחוץ די לעהרע וועגען די דבקות, דאָס אויסטהאָן זיך פון זיך אַליין בשעת'ן דאַווענען, דורך וואָס דער פער'דבקה'טער גאָט־בעטער ווערט איינס מיט דער שכינה; אַ לעהרע, וועלכע וויל נאַטירליך ניט וויסען פון בעשטימטע, פעסטגעזעצטע שטונדען, ווען מען זאָל דאַווע־נען, מחמת די דבקות, די פולע פערטיעפונג קען ניט דערגרייכט ווערן אויף בעפעהל. צייטענווייז איז שווייגען באמת אַ בעסערע תפלה און דאָס איז די ריכטיגע פערטייטשונג פון'ם גמרא־ווערטעל: „מלתא בזוזא שתיקא בתרין" (אויב ריידען איז ווערטה איין זילבער־שטיק, איז שווייגען ווערטה צוויי). און דאָס איז אויך די בעדייטונג פון דעם פסוק אין מלכים ב', קאַפּיטעל ג', פסוק ט"ו: „והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'" (און אַז דער מוזיקאַנט האָט געשפּיעלט, איז גאָט'ס גייסט געקומען איבער איהם). דאָס הייסט, ווען דער מוזיקאַנט איז געוואָרען אַן אינסטרומענט און האָט אַרויס־געגעבען פון זיך מוזיק, איז דאָס געווען מחמת דעם, וואָס גאָט'ס גייסט האָט אויף איהם געשפּיעלט; וואָרים כל זמן אַ מענש איז זעלבסט־טהעטיג, קען ער ניט האָבען קיין רוח הקודש אין זיך.

דער פסוק פון מלכים האָט מיר אויסגעקוקט עפּעס אַזוי ווי אַרויס־געריסען פון זיין צוזאַמענהאַנג און אויסגע'פּשט'לט אויף דעם זעלבען אופן ווי אין די אָרטהאָדאָקסישע ישיבות, דאָס, וואָס איז מיר שוין לאַנג געווען

דערוויידער. נאָר אַזוי ווי איך האָב אין מיין גאַנצען לעבען ניט געהאַט אַזעלכע ערהאבענע מאָמענטען ווי אויף מיינע בערג־וואַנדערונגען, האָב איך דעם בעל הבית מיינעם אייף אַזאַ בעגייסטערטען אופן אַרויסגעזאָגט מיין צושטימונג מיט דער חסיד׳ישער תורה גופא, אַז ער האָט, ווייזט אויס, גאר ניט גע־צווייפֿעלט מעהר, אַז איך וועל ווערן אַ חסיד.

„ניטאָ ביי אונז קיין רעליגיעזע צערעמאָניעס,“ האָט ער מיר פֿערזי־כערט. „דאָס אַליין, וואָס איהר ווינשט פֿאָלקאָמענהייט, איז גענוג, מען זאָל אייך אויפֿנעהמען אין אונזער סעקטע. ביי דער „סעודתא דמלכא קדישא“, ביי דער שבת׳דיגער סעודה הייסט עס, וועט מען אייך גאָרנישט פֿרעגען ניט מכח אייער ביז אַהעריגען לעבען, ניט מכח אייערע זינד; וואָרים אייער הארץ איז ווי אַן אָפֿענע מגילה פֿאַר דעם צדיק, ווי איהר וועט עס אַליין אויסגעפֿינען, ווען איהר וועט האָבען די זכיה איהם צו זעהן פנים אל פנים. הגם ער וועט ריידען צו דעם גאַנצען עולם, וועט איהר אָבער פֿון איהם הערען ווערטער, וואָס וועלען זיך בעציהען נור צו אייך אַליין.“

„אָבער ער האָט דאָך נאָך קיינמאָל גאָרנישט געהערט פֿון מיר?“

„דאָס וואָלט געווען אַ שווערע זאַך בלויז פֿאַר דעם, וואָס דרש׳ענט צוליעב זיין אייגענעם כבוד. אָבער דער, וואָס דער רוח אלהים, גאָט׳ס גייסט, איז אין איהם, דער איז קליגער פֿון אַלע דרשנים.“

מיט אַ קלאַפּענדען הארצען בין איך אין דעם לאַנג-ערוואַרטעטען שבת אַריין צום צדיק אין הויז. אינאיינעם מיט נאָך אַנדערע לייט האָט מען מיך אַריינגעפֿיהרט אין אַן עסס-שטוב, אויסגעלייגט מיט רייכע טעפּי־כער, מיט אַ גרויסען דעמבאָווען טיש, געגרייט פֿאַר אַן ערך צוואַנציג פערזאָן. אַ משרת אין אוניפֿאָרם, וועלכער איז אַרומגעגאַנגען אויף די שפּיץ פֿינגער, האָט אונז אַלעמען אָנגעשטעקט מיט זיין אייגענער עהרפֿורכטיג־קייט, און ניט סמייענדיג צו שעפּטשען אפילו, האָבען מיר ערוואַרט דעם גרויסען מאַן. ענדליך איז ער אַריינגעקומען, הויך און מאַיעסטעטיש, מיט אַ לאַנגען קאַפֿטאַן פֿון ווייסען אַטלעס, אַזוי צוגעשניטען, אַז זיין נאַ־קעטע ברוסט זאָל זיך אַרויסזעהן. זיינע שיך זיינען געווען ווייס, און אפילו די פושקע פֿון שמעק-טאַבאַק, מיט וועלכער ער האָט זיך געשפּיעלט, איז אויך געווען פֿון דעם זעלבען צניעות׳דיגען קאָליער. ווי איך האָב נור אַ בליק געטהאָן אויף זיין געזיכט, האָב איך געפֿיהלט, אַזוי ווי עס וואָלט מיר עפּעס געווען מאָדנע בעקאַנט, נאָר וואו און ווען איך האָב עס געזעהן, דאָס האָב איך זיך ניט געקענט דערמאָנען, און מיין מוח איז אַצונד אין גאַנצען פֿערנומען געוואָרען דערמיט.

„שלום עליכם," האָט ער געזאָגט צו יעדען איינעם בעזונדער. מיט עהרפורכט האָבען מיר שטילערהייט געענטפערט אונזער „עליכם שלום" און זיך אַנידערגעזעצט אויף אונזערע פלעצער ביים טיש. דיזעלביגע פייערליכע שטילקייט האָט אויך געהערשט ביי דער מאָהלצייט, וועלכער האָט זיך געענדיגט מיט „קוגעל". דערווייל איז דאָס צימער פול געוואָרען מיט גיי־צוגעקומענע געסט, וועלכע האָבען זיך אַריינגעכאַפּט מקבל פנים זיין דעם רבי'ן, און וועלכע האָבען זיך איצט אַרומגעשטעלט אַרום טיש און זיך געשפאַרט פאָראויס, צו כאַפּען כאָטש אַ ברעקעלע „שיריים" פון'ם קוגעל. און גרויס איז געווען די שמחה אויף די פנים'ער פון די, וועמען ס'האָט זיך איינגעגעבען צו כאַפּען אַ ביסען, אָקוראַט ווי דאָס וואָלט זיי געפיהרט גלייך אין גן עדן אַריין.

אַז די דאָזיגע אומגעלומפּערטע כאַפּעריי איז אַריבער, האָט דער צדיק — וועלכער איז געזעסען מיט'ן שטערן אָנגעשפּאַרט אָן די הענד און האָט כלומר'שט גאָרנישט געזעהן, וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען, — גענומען זינגען אַ הייליגען ניגון. דאַן האָט ער אַרויפגעלייגט די הענד איבער די אויגען, אַזוי ווי פערזונקען אין בעגייסטערונג. דערנאָך האָט ער פּלוצלינג אָנגעהויבען אויסרופען אונזערע נעמען און די ערטער, פון וואַנען מיר זיינען געקומען, וואָס האָט אונז אַלעמען שטאַרק ערשטוינט. יעדער גאַסט, וואָס איז אויף אַזאַ'ן אופן אויפגערופען געוואָרען, האָט געענטפערט מיט אַ פסוק פון תנ"ך. אַז די רייה איז געקומען צו מיר, בין איך געווען אַזוי צוטומעלט דערפון, וואָס דער צדיק ווייסט אַלצדינג מכח מיר, אַז איך האָב בשום אופן ניט געקענט געפינען קיין פסוק. נאָר ענדליך האָב איך זיך דערמאָנט אָן דעם פסוק, וואָס פאַנגט זיך אָן מיט'ן ערשטען אות פון מיין נאָמען און וועלכען מען האָט מיר אַלס קינד געהייסען גוט איינ'חזר'ן און געדיינקען, כדי איך זאָל זיך דערמאָנען אָן מיין נאָמען, דאַן ווען דער מלאך דומה וועט מיר אָנקלאַפען אין קבר און פרעגען „מה שמך ?" ; און אָט דעם פסוק האָב איך אָבגעזאָגט, ווערענדיג דערביי רויט און נאָך מעהר צומישט ווי פריהער. צו מיין ערשטוינונג האָט דער צדיק אָנגעהויבען האַלטען אַ דרשה איבער אָט די אַלע פסוקים, אַ דרשה, וועלכע איז געווען אַזוי גייסטרייך צוזאַמענגעשטעלט, אַז מען וואָלט געקענט שווערען, אַז קיין בעסערע און פאַסענדערע פסוקים האָט מען גאָרניט געקענט אויסקלייבען. „זיי האָבען אַלזאָ ווירקליך געזאָגט דעם אמת וועגען אָט דעם מאַן'ס לומדות," האָב איך ביי זיך געטראַכט. אָט די וואונדערבאַרע רעדע האָט אויך אַרויסגעוויזען אַזאַ איבערראַשענדע בעקאַנטשאַפט מיט מיין פערגאַנגענהייט — יאָ, אפילו די פרטים וועגען

מיין פֿערשטאָרבענער פֿרוי —, פּונקט ווי דער חסיד, ביי וועמען איך האָב געהאַלטען שבת, האָט מיר פֿאָראויסגעזאָגט. בעגייסטערט האָב איך פֿער־לאָזען דאָס הויז פֿון דעם דאָזיגען בעל מופת, הגם אַלעס, וואָס איך גע־דענק נאָך פֿון דער דרשה, איז די נייע אויסטייטשונג פֿון׳ם מאמר אין פרק: „יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך" (זאָל דער כבוד פֿון דיין חבר זיין טייער ביי דיר, ווי דיין אייגענער).

„דיין אייגענער," האָט רב בער געזאָגט, „מיינט דער כבוד, וואָס דו טהוסט זיך אַליין אָן; הנאה צו האָבען דערפֿון, וואָלט געווען לעבערליך. פּונקט אַזוי ווייניג דאַרף זיך דער קלוגער מענש פֿרעהען מיט זיין חבר׳ס כבוד — דאָס הייסט, מיט דעם כבוד, וואָס זיין חבר טהוט איהם אָן." דאָס האָט זיך, דעם אמת זאָגענדיג, ניט געגראַמט מיט זיין אייגענעם גרויסען און גלענצענדען כבוד, און איך האָב ערשט אין עטליכע חדשים אַרום פֿערשטאַנען זיין אויסטייטשונג.

נאָכדעם ווי אָט די דרשה האָט זיך געענדיגט, איז אַריינגעקומען איינער פֿון די חסידים. „פֿאַרוואָס אַזוי שפּעט?" האָט מען דעם מאַן געפֿרעגט.

„מיין ווייב איז געלעגען געוואָרען," האָט ער מיט אַ שעהמענדיגען טאָן געזאָגט. פֿון אַלע זייטען האָט מען איהם אָבגעגעבען מזל־טוב מיט פֿרעהליכע, לעבעדיגע קולות.

„אַ איינגעל צי אַ מיידעל?" האָבען געשריען עטליכע שטימען מיט אַמאָל.

„אַ מיידעל," האָט ער געזאָגט און דערביי האָט ער זיך נאָך מעהר פֿערשעהמט.

„אַ מיידעל!" האָט דער צדיק מיט אַן אונצופֿריעדענעם טאָן אויסגע־רופֿען, „ביסט ווערטה שמיץ דערפֿאַר."

גלייך אויף׳ן שטעל האָט זיך די קאָמפּאַניע מיט פֿרייד אַ וואָרף גע־טהאָן אויף דעם אונגליקליכען מאַן. מען האָט איהם אַריבערגעלייגט און איהם אויף קאַטאָוועס אַריינגעצעהלט היבשע עטליכע שמיץ. ערשטווינט האָב איך געקוקט אויף׳ן צדיק. זיין געזיכט איז געווען פֿערצויגען מיט אַ מאָדנע העויה, און ווי אַ בליץ איז מיר ווידער אַרויף אויף׳ן זינען די ער־אינערונג מכח אָט דעם פּנים. נאָר איידער איך האָב נאָך צייט געהאַט זיך אויף ריכטיג צו דערמאָנען, וואו איך האָב איהם ערגעץ געזעהן, האָט ער געמאַכט אַ סוף צום שפּאַס.

„קומט ברידער," האָט ער זיך אָבגערופֿען, „לאָמיר דיענען גאָט מיט פֿרעהליכקייט." און ער האָט גענומען זינגען אַ פֿרעהליכען ניגון.

אויף מאָרגען האָב איך מיט געמישטע געפֿיהלען ווידער אויפֿגעזוכט דעם צדיק'ס טהיר, דורך וועלכער עס האָט זיך איצט אַריינגעלאָזט דער שטראָם פֿון די, וועלכע האָבען אַזוי לאַנג געוואַרט. אָבער דער צוטריט צו דעם היילינען מאַן איז נאָך אַלץ ניט געווען לייכט. אין דעם ברייטען פֿאָר־צימער איז געזעסען דעם צדיק'ס שרייבער ביי אַ טיש, אַרום וועלכען דער עולם האָט זיך אַרומגעקליבען, יעדער איינער און יעדע איינע האָט פֿאָרגע־לייגט זיין אָדער איהר בקשה, וואָס דער שרייבער האָט פֿערצייכענט אויף אַ קוויטעל און זיי דערלאַנגט, עס אַריינצונעהמען צום צדיק. איך האָב זיך צוגעהערט צו די בקשות פֿון דעם ליאַרמענדען עולם. „איך, רחל בת חנה, וויל האָבען קינדער," אַזוי האָט געלויטעט די בקשה פֿון דער שעהנער ריי־כער פֿרוי, וועמעס קוטשער האָט יענעם טאָג אַזוי שטאַרק געקלאַפּט אָן טהיר און ניט געוואָלט אָבטרעטען. דעם שרייבער האָט זי אַפּנים אויך בע־לוינט מיט עטליכע גאָלדענע מטבעות פֿאַר זיין טרחה. איך אַליין האָב בלויז בעצאָהלט עטליכע קרייצער און איינפֿאַך געוואונשען — און איך בין געווען דער איינציגער מיט דעם דאָזיגען וואונש — „פֿאָלקאָמענהייט". ביים רבי'נס טהיר איז געווען נאָך אַ מאַן, וואָס האָט ווידער גענומען געלד; נאָר איך בין מיטגעשוואומען אין דעם גאָלד־שטראָם פֿון דער רייכער פֿרוי און איך בין גראָד אָנגעקומען צו דער רעכטער צייט, ווען דאָס אַלטע פּאָר פֿאָלק האָט זיך מיט טיעפֿער דאַנקבאַרקייט אָבגעזעגנט מיט'ן רבי'ן, וועל־כער האָט זיי אומגעקעהרט צוריק זייער אבידה, די צירונג, וואָס מען האָט ביי זיי גע'גנב'עט. מיט אַן ערנסטער מיענע, אָהן אַ שום צייכען פֿון בע־פֿרידיגונג איבער זיין וואונדערליכען ערפֿאָלג, האָט דער צדיק אָבגע'פטר'ט דאָס פלוידערענדע פּאָר'ל און גענומען דאָס קוויטעל, וואָס די שעהנע פֿרוי האָט איהם דערלאַנגט. ער האָט עס אפילו ניט געעפֿענט, נאָר עס צוגע־לייגט צו זיין שטערן און אויפֿגעהויבען די אויגען צום הימעל.

„דו ווילסט האָבען אַ קינד ?" האָט ער געזאָגט.

די פֿרוי איז פֿערציטערט געוואָרען. „אָה, דו געטליכער מאַן !" האָט זי אַ געשריי געטהאָן און איז איהם געפֿאַלען צו די פֿים.

דער צדיק האָט אַרויפֿגעלייגט זיין האַנד אויף איהרע האָר, כדי זי צו בערוהיגען. און אין דער רגע איז אין זיין אויסדרוק געווען עפּעס, וואָס האָט מיר ענדליך געעפֿענט די אויגען. ס'האָט מיר אַזוי ווי אַ שטאָך געגעבען אין האַרצען ; איך האָב דערקענט דעם מאַן, וואָס איז פֿערבייגעפֿאָהרען פֿערביי מיר אין יענעם עלעגאַנטען עקיפּאַזש, וואו ער איז זיך געזעסען פֿו־נאַנדערגעשפּרייט און בעקוועם און האָט געריבערט זיין ליולקע. איך בין געווען אַזוי דערשלאָגען, אַז איך בין גאָר אָהן צערעמאָניעס אַרויסגעלאָפֿען

פון צימער. שעהנע פאלקאמענהייט! אט האסט דו דיר איינעם, וואס לעד־רענט צו זיין עניוות'דיג, און אליין לעבט ער אין רייכטהום און זיצט אויף טעפיכער; א פריידיגער פון גערעכטיגקייט, וואס ליגט ברייט צולייגט אין זיין וואגען דאן, ווען מען מיינט, אז ער איז פערטיעפט און פערזונקען אין געטליכקייט! יא, אט די חסידישע רביים זיינען ניט מעהר ווי אבגעקאלכ־טע קברים; און אזוי ווי עס האט ב"ה די ארטהאדאקסישע קהלות אויך ניט געפעהלט אזעלכע עקזעמפלארען, האט עס מיר אויסגעוויזען, אז עס איז פשוט אן עבירה צו פערשווענדען צייט און ענערגיע צו געהן זוכען נאך. אלצדינג, וואס איך האב אויף'ן וועג זיך אנגעהערט געגען דער סעקטע, איז מיר אצונד ווידער ארויף אויף'ן זינען, און איך האב די מיטגליעדער איהרע צוטהיילט אין צוויי לאגערן: אין שווינדלער און בעשווינדעלטע. און אין דער דאזיגער ביטערער שטימונג האבען זיך גאנצע טוצען פון די־נינקע פעדימלאך אין מיינע אויגען צוזאמענגעקניפט און זיינען געווארען איין געוועב פון רשעות. איך האב ביי זיך געטראכט, אז דאס דערפעל מוז אודאי זיין פול מיט שפיאנען, וועלכע שטעהען אין רב בער'ס דיענסט, און אז דער חסידישער בעל הבית מיינער אליין האט אויף א כיטרען אופן ארויסגעצויגען פון מיר די פאקטען פון מיין לעבענס־געשיכטע. וואס איז שייך געווען צו די ציערונג, וואס דער „צדיק" האט צוריק אומגעקעהרט דעם אלטען פאר־פאלק, בין איך געווען זיכער ביי זיך, אז זיינע אייגענע לייט האבען עס גע'גנב'עט. איך האב גענומען מיין רייזע־זאק איבער די פלייצעס און זיך אוועקגעלאזט אהיים.

אבער קוים בין איך נור אבגעגאנגען עטליכע הונדערט איילען, האט זיך מיין שטימונג בערוהיגט. איך האב זיך דערמאנט אן דער וואונדערליכער דרשה מיט דער אויסטייטשונג פון די פסוקים, וואס רב בער האט ניט גע־קענט פאראויסזעהן, און איך האב זיך בערעכענט, אז ער מוז באמת זיין א גדול בישראל, און אז דוד המלך און דער חכם שלמה האבען דאך אויך געלעבט אין כבוד און גדולה. „און נאך אלעמען," האב איך מיט זיך אליין גע'טענה'ט, „איז דאך דאס א גאנץ אונשולדיגע זאך צו פאהרען שפאצירען ביים ב־רעג טייך. ווער וויסט, צי איז דאס ניט איינע פון די וועגען, ווי אזוי ער פערטיעפט זיך אין גאט? פערזיכערן דען ניט אט די אלע, וועלכע רויבערן דעם טאבאק, אז ער מילדערט און רייניגט די נשמה?"

אחוץ דעם, האב איך ווייטער פאר זיך געקלעהרט, ווער אויב ניט א נאר קעהרט זיך אום אין מיטען וועג, איידער ער האט דערגרייכט זיין ציעל? איך האב געזעהן די פראכט פון דעם תלמיד, לאמיך אויך א קוק טהאן אויף דער גדולה פון'ם רבי'ן אליין און אויף דעם פורפור־גלאנץ פון זיין הויף.

און אַזוי האָב איך זיך ווידער אַוועקגעלאָזט קיין מעזשביזש, נאָר אויף אַ זייטען־וועג, כדי אויסצומיידען בער'ס דאָרף.

VI.

ס'איז געוועזן אַפּריל, איידער איך בין צוגעקומען נאָהענט צו מיין בעשטימונגס־אָרט. די וועגען זיינען נאָך געוועזן זומפּיג און בלאָטיג; נאָר אין דער דאָזיגער גליקליכער צייט צווישען דעם ווינטער־גרוי און דעם זומער־געבעל האָט דער הויך פֿון'ם פֿריהלינג בעשעהנט די וועלט. דער טייך סטרי האָט געפֿינקעלט; אפילו די חורבות פֿון די שלעסער האָבען געהאַט אַ פֿרעהליכען אויסזעהן, בעת ווען די גערטנער פֿון די פּריצים האָבען אָנגעפֿילט די לופֿט מיט אַלערליי זיסע ריחות. איין טאָג, ווען איך בין געגאַנגען אויף אַ באַרגיגען וועג אַרויף צו אַ דאָרף צו, איז פֿערביי מיר פֿערבייגעפֿאָהרען אַ נידעריגער, גראָה־האָריגער מאַן לוסטיג־פֿייפֿענדיג אויף אַ וואָגען מיט עטליכע זעק מעהל. מיר האָבען זיך איינער דעם אַנדערן אָבגעגעבען שלום; וואָרים מיר האָבען זיך דערקענט אַלס ברידער אידען אָן אונזערע פֿעלצענע היטעלאַך און אונזערער פּאות. מיט אַמאָל דערזעה איך, ווי ער שפּרינגט אַראָב פֿון וואָגען, און אויס רחמנות אויף זיין פֿערד, לייגט ער צו די פּלייצע צום ראָד און שטופּט עס אונטער; אָבער ער האָט נאָך ניט געמאַכט קיין פֿופֿציג טריט, האָט זיך זיין פֿערד אויסגעגלימשט און איז געפֿאַלען. איך בין צוגעלאָפֿען איהם העלפֿען אויפֿהויבען דאָס פֿערד; און איידער ס'האָט זיך אונז איינגעגעבען עס צוריקצושטעלען אויף די פֿיער פֿיס, האָט מיך די פֿרעהליכקייט פֿון'ם פֿוהרמאַן, וועלכע האָט אָנגעהאַלטען זאָגאַר אין די קריטישע מאָמענטען, שטאַרק צוגעצויגען צו איהם.

„אָט אַפּנים דער שטן האָט זיך פֿערלייגט אויף מיר, מיר צו פֿערשטערען דעם פּסח," האָט ער געזאָגט; „וואָרים דאָס איז שוין דאָס צווייטע מאָל, וואָס איך פֿיהר מיין פּסח'דיג מעהל אַהיים. מיין ליעבע פֿרוי האָט מיר געזאָגט, אַז מיר וועלען גאָרנישט האָבען וואָס צו עסען אויף יום טוב, האָב איך זיך געמוזט אַן עצה געבען. בין איך אַרויסגעפֿאָהרען מיט מיין חלף אין די צפֿון־דערפֿער — ניין, שרעקט זיך ניט, ניט צו הרג'ענען די איינוואוינער, חלילה, נאָר צו קוילען זייערע עופֿות אויף פּסח."

„איהר זייט אַ שוחט?" האָב איך געפֿרעגט.

„יאָ," האָט ער געענטפֿערט, „אַ שוחט אויך. עס וואָלט געווען אַן

אונערטרעגליכע בעשעפֿטיגונג," האָט ער צוגעלייגט פֿערטראַכטערהייט, „ווען איך וואָלט זיך ניט געזאָגט, אַז וויבאַלד ס'איז דאָך די אָרעמע עופות סיי ווי סיי בעשעהרט געקוילעט צו ווערן, איז זיי בעסער ביי מיר אין די הענד. מילא, ווי עס זאָל ניט זיין, כ'האָב געקוילעט געגוג עופות, כדי צו קענען קויפֿען פסח'דיג מעהל; נאָר איידער איך האָב עס אַהיים געבראַכט, האָט דער טייוועל אָנגעשיקט אַזאַ מבול, אַז עס איז אין גאַנצען איבערגע־פֿיהרט געוואָרען. האָב איך ווידער גענומען דעם חלף און בין אַרויסגעפֿאָה־רען אין די דרום־דערפֿער, און אַט בין איך אַצונד דאָ אין אַ נייע פֿערלע־גענהייט. איך האָף נור, אַז איך וועל ניט מוזען אַוועק'הרג'ענען דאָס פֿערד מיינס אויך."

„ניין, איך גלויב ניט, אַז עס איז נעשעדיגט," האָב איך געזאָגט; און אַזוי איז טאַקע געווען.

אַז איך האָב דעם גוטמוטהיגען קליינעם מאַן און זיין פֿערד אַרויפֿגע־האָלפֿען ביז צום שפּיץ פֿון'ם בערגעל, האָט ער מיך געבעטען, איך זאָל זיך אַריינזעצען צו איהם אין וואָגען, אויב מיין וועג ליגט אין זיין ריכטונג.

„איך געה זוכען דעם בעל שם," האָב איך איהם ערקלעהרט.

„טאַקע!" האָט ער געזאָגט; „ס'איז גאָר ניט אַזוי שווער איהם צו גע־פֿינען."

„וואָס, איהר קענט דעם בעל שם?" האָב איך אויסגערופֿען מיט צו־קאָכטקייט.

ער האָט זיך משמעות אַמוזירט איבער מיין אויפֿרעגונג. די שוואַרצע אויגען זיינע האָבען געפֿונקעלט. „וואָס הייסט, יעדער איינער אין דער דאָ־זיגער געגענד קען דעם בעל שם." האָט ער געזאָגט.

„אָבער ווי אַזוי קען איך איהם אויסגעפֿינען?" האָב איך געפֿרעגט.

ער האָט אַ ציה געטהאָן מיט די פּלייצעס. „איהר דאַרפֿט זיך נור אַריינזעצען ביי מיר אין וואָגען."

„יישר כחכם!" האָב איך אַ געשריי געטהאָן, פֿול מיט דאַנקבאַרקייט. „וואָס זשע, איהר פֿאָהרט אַהין?"

ער האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ.

איך האָב אַרויפֿגעקלעטערט אויף'ן וואָגען און זיך אַנידערגעזעצט צווישען צוויי זעק מיט מעהל. „ס'איז ווייט פֿון דאַנען?" האָב איך געפֿרעגט.

ער האָט אַ שמייכעל געטהאָן. „ניין, אז עס וואָלט געווען ווייט, וואָלט איך אייך ניט אַרויפֿגעבעטען צו מיר אין וואָגען."

דאַן זיינען מיר ביידע אַנשוויגען געוואָרען. ניט קוקענדיג דערויף וואָס דער וואָגען האָט שטאַרק געטרייסעלט, האָב איך דאָך געפֿיהלט, אַז דאָס

פֿאָהרען איז אַ חיות פֿאַר מיינע פֿערמאַטערטע גליעדער. דער בלויער הימעל, דאָס רוישען פֿון די בלעטער און די נאָהענטע אויסזיכט, ענדליך זיך צו קענען זעהן מיט'ן בעל שם, דאָס אַלעס האָט פֿיעל בייגעטראָגען מיך צו פֿערוויגען אין אַ גוט-טהוענדער, דערקוויקענדער מיעדקייט. נאָר מיין פֿער־שלאָפֿענקייט איז ניט געווען אַזוי טיעף ווי די, אין וועלכער מיין נייער פֿריינד איז אַריינגעפֿאַלען; אַזוי האָט עס על כל פּנים אויסגעזעהן. וואָרים אַז מיר זיינען צוגעקומען צום דאָרף, איז אונז אַנטקעגען געקומען אַן אַנדער וואָגען, און נור אַ דאַנק מיינע געשרייען און די קולות פֿון דעם אַנדערן פֿוהרמאַן, האָט ער זיך אויפֿגעכאַפּט אין צייט, כדי צו קענען ראַטעווען זיין וואָגען פֿון צובראָכען ווערן.

„איהר האָט זיך אַודאי געמוזט פֿערטראַכטען וועגען אַ שווערען ענין פֿון דער תורה,” האָב איך געזאָגט.

„אַ שווערען ענין,” האָט ער מיט אַ שוידער געזאָגט. „נור דער שטן מאַכט אַזעלכע קניפּלאַך.”

„אַהאָ,” האָב איך געזאָגט, „ניט קוקענדיג דערויף וואָס איהר זייט אַ שׁוחט, זייט איהר, משמעות, דאָך ניט קיין פֿריינד פֿון דער רבנישער לומדות.”

„וואו עס ווערט אַסך געלערענט,” האָט ער געענטפֿערט, „דאָרט איז דאָ ווייניג פֿרומקייט.”

אין דער רגע זיינען מיר צופֿעליג פֿערבייגעפֿאָהרען דורך דעם בית המדרש פֿון'ם דאָרף, פֿון וואַנען עס האָבען זיך אַרויסגעהערט די הויכע קולות פֿון די לומדים, וועלכע האָבען זיך דאָרט אינעווייניג מפלפל געווען ביי זייערע גמרות. דער פֿוהרמאַן האָט זיך צוגעהאַלטען די אויערן.

„אָט די בעלי־פלפול,” האָט ער זיך אָבגערופֿען און האָט דערביי פֿער־צויגען דאָס געזיכט; „זיי זיינען עס די, וועלכע פֿערלייגערן דעם קץ און האַלטען דאָס פֿאָלק ישראל אין גלות.”

„ווי אַזוי דען?” האָב איך געפֿרעגט.

„דער שטן רעדט אָן אָט די רבנים,” האָט ער געענטפֿערט, „צו לערנען בלויז די טהיילען פֿון אונזערע הייליגע שריפֿטען, ביי וועלכע זיי קענען שאַרפֿען זייער פֿערשטאַנד. נאָר פֿון אַלע שריפֿטען, וועלכע וועקען צו פֿרומ־קייט און גאָטס-פֿורכטיגקייט, האַלט ער זיי ווייט.”

איך בין געווען דערפֿרעהט און ערשטוינט צו הערען דעם שוחט אַזוי ריידען, נאָר איידער איך האָב נאָך צייט געהאַט אויסצודריקען מיין צושטי־מונג, איז זיין אויפֿמערקזאַמקייט צוגעצויגען געוואָרען צו אַ שעהן מיידעל, וואָס איז דורכגעגאַנגען פֿערביי אונז, אָנטרייבענדיג אַ קוה.

„וואָס פֿאַר אַ הערליך ווערען!" האָט ער זיך אָבגערופֿען, און זיינע אויגען האָבען געלויכטען.

„וואָסערס?" האָב איך געפֿרעגט מיט אַ געלעכטער. „די קוה?"

„ביידע," האָט ער געענטפֿערט, זיך אומקוקענדיג הינטערווײלאַכס.

„אַצונד פֿערשטעה איך, וואָס איהר מיינט מיט פֿרומע שריפֿטען," האָב איך איראָניש געזאָגט: „דעם שיר השירים."

מיט אַ מאָדנער ערנסטקייט האָט ער זיך אומגעקעהרט צו מיר, אָקוראַט ווי ער וואָלט גאָר ניט בעמערקט מיין איראָניע. „יאָ, ווירקליך," האָט ער אויסגערופֿען; „אָבער ווען די רבנים לייענען עס, פֿערדרעהען זיי עס און מאַכען דערפֿון אַ בלוטלאָזע אַלעגאָריע, אָהן לייב און אָהן לעבען, אידישע טייוואָלים זיינען זיי! וואָס איז דען די שעהנקייט פֿון יענעם מיידעל, אויב ניט אַן אויספֿלוס פֿון דער געטליכער שעהנקייט? וואָס שעהנער דער גוף איז, אַלץ גלענצענדער פֿיהרט ער אונז צו דעם געדאַנק פֿון גאָט."

איך בין געווען שטאַרק אונטער דעם איינדרוק פֿון אָט דעם מאָדנעם חברה-מאַן, אויף ווענען איך האָב גלייך דערקענט, אַז דאָס איז אַן אָריגינאַל.

„אָבער דאָס איז דאָך אַ זעהר געפֿעהרליכע לעהרע," האָב איך געזאָגט. „מיט דעם זעלבען רעכט קענט איהר פֿערהייליגען און געטליך מאַכען די איינפֿאַכע תאוה, די קערפּערליכע לוסט."

„אַלעס איז געטליך," האָט ער געענטפֿערט.

„אויב אַזוי איז עסען און טרינקען און פֿרעהליך זיין פּונקט אַזוי גוט פֿאַר דער נשמה, ווי פֿאַסטען."

„בעסער," האָט דער פֿוהרמאַן געזאָגט קורץ.

איך בין נשתומם געוואָרען צו טרעפֿען אַזעלכע עפּיקור'שע לעהרען אין אַ געגענד, וואו איך האָב, אַחוץ מיין ערפֿאַהרונג מיט בער'ן ערוואַרטעט צו בעגעגענען דעם אַסקעטישען איינפֿלוס פֿון דעם בעל שם. „זייט איהר, הייסט עס, ניט קיין אָנהענגער פֿון דעם בעל שם?" האָב איך איהם אויסגעפֿאָרשט.

„ניין, קיין ברעקעל אויך ניט," האָט ער געענטפֿערט מיט אַ געלעכטער.

איך האָב געקראָגען אַזאַ סימפּאַטהיע צו איהם — וואָרים דער מאַן האָט געהאַט אַן אויסערגעוועהנליכע אָנציהונגס-קראַפֿט אין זיך — אַז איך האָב עפּעס אַזוי ווי געפֿיהלט, אַז אפילו ווען דער בעל שם זאָל ווירקליך זיין אַן אַסקעט, וואָלט איך פֿונדעסטוועגען פֿאָרט גאָרנישט געקענט האָבען פֿון איהם, און אַז מיין לאַנגע נסיעה וואָלט געווען אומזיסט; וואָרים די גרינע פֿעלדער און דאָס לעבעדיגע, פֿרישע וואַסער איז אַצונד געלעגען אַסך ווייטער פֿון מיין דורשטיגער נשמה, ווי ווען עס איז.

מיר זיינען אַרויסגעפֿאָהרען פֿון דאָרף און אַריינגעקומען אין אַ געדיכטען

וואַלד פֿון סאָסנעס, מיט אַ שמאָלען שטעג, וואָס איז קוים געווען ברייט גענוג פֿאַר'ן וואָגען. פּלוצלינג איז דאָס שטיל־שווייגען, וואָס האָט אַ ווײַלע געהערשט צווישען אונז, איבערגעשלאָגען געוואָרען פֿון מורא'דיגע קולות נאָך „הילף", וועלכע זיינען געקומען פֿון אַ וועלדעל רעכטס. דער פֿוהרמאַן האָט תיכף אָבגעשטעלט דעם וואָגען, איז אַרונטערגעשפּרונגען און האָט אַרויס־געצויגען אַ לאַנגען חלף פֿון זיין גאַרטעל.

„ס'איז אָפֿט נוצליך צו זיין אַ שוחט," האָט ער מיט כעס געזאָגט, זיך דורכשלאָגענדיג דורך די געדיכטע בוימלאַך.

איך בין איהם נאָכגעגאַנגען טריט ביי טריט, און פּלוצלינג האָבען מיר דערזעהן אַ מאָדנע סצענע. אַ שעהנע פֿרוי האָט געקעמפּפֿט מיט צוויי מע־נער, וועלכע זיינען געווען אָנגעטהאָן ווי רבנים אין זיידענע הויזען און מאַנטלען. איינער האָט איהר צוגעהאַלטען די אָרעמס פֿעסט אָן אַ זייט, בעת ווען דער אַנדערער האָט געהאַלטען דערביי איהר אַריינצושטעכען אַ קינזשאַל אין האַרצען.

„האַלט!" האָט דער „שוחט" אַ געשריי געטהאָן.

דער, וואָס האָט אָקאָרשט געוואָלט בעגעהן דעם מאָרד, האָט אָבגעטראָ־טען צוריק מיט אַן אויסדרוק פֿון שרעק אויף זיין שמאָלען, פֿאַנאַטישען פּנים.

„לאָז אָב די פֿרוי!" האָט דער פֿוהרמאַן שטריינג געזאָגט.

אַ דערשראָקענער און צוטומעלטער האָט דער אַנדערער געפֿאָלגט. די פֿרוי איז אַנידערגעפֿאַלען האַלב אָהנמעכטיג, און דער פֿוהרמאַן האָט זי אויפֿגעכאַפּט.

„האָב קיין מורא ניט," האָט ער געזאָגט. — „און איהר, רוצחים, פֿאַלט מיר צו די פֿיס און דאַנקט מיר, וואָס איך האָב אייך געראַטעוועט אייער חלק לעולם הבא."

„ניין, מיר האָבען איהם אדרבה דורך אייך פֿערלאָרען," האָט געזאָגט דער מיט'ן קינזשאַל. „וואָרים מיר האָבען נור וואָס געוואָלט נעהמען נקמה פֿאַר גאָט. זייט וויסען, אַז דאָס איז אונזער שוועסטער, און מיר האָבען אויסגעפֿונען, אַז זי איז אַ זינדיגע, לייכטזיניגע בריאה, וועלכע האָט גע־בראַכט שאַנד און שמאַך צו אונזער הויז פֿון לומדים און צו אונזער גאָטס־פֿורכטיגע שטאָדט. האָבען מיר אַלזאָ און דער מאַן איהרער אָבגעהאַלטען אַ געהיימען בית דין, און אין'ם גייסט פֿון אונזער תורה האָבען מיר בע־שלאָסען, אַז אָט דער שאַנדפֿלעק זאָל אויסגעראָטען ווערן פֿון'ם פֿאָלק ישראל, לכבוד השם."

„לכבוד השם!" האָט דער פֿוהרמאַן איבערגעזאָגט, און די אויגען זיינע האָבען געפֿלאַמט. „וואָס ווייסט איהר פֿון דעם שם און פֿון זיין כבוד?"

די צוויי ברידער האָבען זיך שטאַרק געקרימט אונטער דער שאַרפקייט און די ליידענשאַפט פון זיינע ווערטער. פערוואונדערט און אונבעקוועם האָבען זיי זיך אָנגעקוקט איינער דעם אַנדערן, אָבער זיי האָבען גאָרנישט געענטפערט.

„ווי דערוועגט איהר זיך אָנצורופען אַ אידישע טאָכטער שאַנדפלעק?" האָט זיך דער פוהרמאַן ווייטער געבייזערט. „צי איז דען פאַרהאַן אַ זינד, וואָס זאָל זיין גרוים גענוג, אונז אויף תמיד אָבצורייסען פון גאָט, וועלכער לעבט אין אַלצדינג? בעט גאָט פאַר אייער שוועסטער, אויב איהר ווילט, אָבער ניט דערוועגען זאָלט איהר זיך צו משפט'ן אייערן אַ מיט-מענשען!"

די פרוי האָט אַרויסגעפּלאַצט מיט אַ מורא'דיגען געוויין און איז איהם געפאַלען צו די פיס.

„מיינע ברידער זיינען גערעכט! זיי זיינען גערעכט!" האָט זי גע-שריען. „איך בין אַ זינדיגע בריאה. ס'וואָלט געווען גלייכער, מיך צו לאָזען שטאַרבען."

מיט צערטליכקייט האָט זי דער פוהרמאַן אויפגעהויבען. „ניין, אין אָט דער רגע האָסט דו חרטה געהאַט," האָט ער געזאָגט, „און מיט דער חרטה פון איין איינציגער רגע קעהרט מען זיך אום צוריק צו גאָט. פון איצט אָן און ווייטער וועסט דו לעבען אָהן זינד."

„וואָס! איהר ווילט זי ברייגגען צוריק קיין בראָד?" האָט אַ געשריי געטהאָן דער עלטערער ברודער. „איהר ווילט ברייגגען גאָט'ס צאָרן איבער אַזאַ פרומער שטאָדט? איהר מעגט זיך זיין ווער איהר ווילט, אַ הייליגער אָדער אַ טייוועל, דאָס איז ניט פאַר אייערע כוחות. איהר מאַן וועט זי גע-ווים ניט נעהמען צוריק. ביי איהר משפחה קען זי מעהר ניט זיין."

„דאַן זאָל זי זיין ביי מיינער," האָט דער „שוחט" געזאָגט. „מיין טאָכ-טער וואוינט אין בראָד. איך וועל זי אָבפיהרען צו איהר. געהט זיך אייער וועג."

צוטומעלט זיינען זיי געבליבען שטעהן, ניט וויסענדיג וואָס צו טהאָן. דאָ האָט זיך דער יונגערער אָבגערופען: „פון וואַנען וויסען מיר, אויב זי וועט אויף אַזאַ'ן אופן ניט אַריינפאַלען נאָך אין אַ גרעסערע שאַנד?"

דעם אַלטען'ס פנים האָט אָנגענומען אַ מורא'דיגען אויסדרוק.

„געהט זיך אייער וועג," האָט ער נאָך אַמאָל געזאָגט.

זיי האָבען זיך אָבגעטראָגען, און איך האָב געזעהן, ווי זיי זיינען אַריין אין אַ וואָגען, געשפּאַנט צו צוויי פערד, וועלכען איך האָב ערשט איצט בע-מערקט אויף דער אַנדער זייט וועלדעל. איך בין צוגעלאָפען, כדי צו העל-פען אויפהויבען די פרוי, וועלכע האָט ווידער געוואָלט פאַלען אין אָהנמאַכט,

„האָב איך ניט געזאָגט," האָט זיך דער אַלטער מאַן אָבגערופען מיט אַ פערטראַכטער מינע, „אַז אפילו די ערגסטע פושעים זיינען בעסער איידער אָט די רבנים? אַזוי בלינד זיינען זיי אין זייער גדלות'דיגער זעלבסט־צופרידענקייט, אַזוי פערפינסטערט אין זייער שטאָלץ, אַז אפילו זייער פרומקייט, זייער איבערגעבענהייט צו דער תורה ווערט אויך אַ מיטעל פאַר זייערע זינד."

לאַנגזאַם האָבען מיר דער פרוי אַריינגעזעצט אין וואָגען. איך בין אויך אַריין, נאָר דער אַלטער האָט גענומען געהן צו פוס לעבען זיין פערד, האָט געהאַלטען די לייצעס און פערקירעוועט דעם וואָגען אין אַן אַנדער זייט.

„וואָס זשע, איהר ווילט זיך ניט אויפזעצען?" האָב איך געפרעגט.

„מיר פאָהרען איצט באַרג־אַרויף, ניט אַראָב," האָט ער מיט אַ שמייכעל געענטפערט. „בראָד זיצט אין דער הויך אויף דעם זיץ פון עזות."

אַ געפיהל פון שאַנד האָט מיך דורכגענומען. וואָס! איך זאָל פאָהרען און אָט דער אויסגעצייכענטער אַלטער זאָל געהן! נאר איידער איך האָב נאָך אויספייעט איהם זאָגען, אַז איך וויל אַרונטערגעהן, האָט אַ נייער געדאַנק נאָך פערגרעסערט מיין צוטומעלטקייט. איך, וואָס איך ברען אַזוי פאַר לוסט צו געפינען דעם בעל שם, זאָל זיך גאָר איצט פערהאַיען מיט אַ זייטיגער נסיעה קיין בראָד. און דאָך האָב איך גאָר קיין חשק ניט געהאַט זיך אַזוי גיך צו שיידען מיט מיין נייעם פריינד. אַחוץ דעם האָב איך זיך געטראַכט, אַז די שטאָדט בראָד איז נאָך אַלעמען ווערטה אַ בעזוך. איהרע ישיבות האָבען געהאַט אַ שם איבער דער גאַנצער מלוכה, און הגם איך האָב, אַזוי ווי דער אַלטער מאַן, געפיהלט אַן אָבשטויס צו זיי, דאָך האָט זיך מיר שטאַרק געוואָלט אַ קוק טהאָן, ווי זיי זעהען אויס. איך צוליעב דעם בעל שם גופא וואָלט איך דאָרט געמוזט זיין; וואָרים אַצונד האָב איך זיך דערמאָנט, אַז זיין אַמאָליג לעבען האָט געהאַט אַ גרויסע שייכות מיט דער דאָזיגער שטאָדט, און אַז דאָס איז דער אָרט, וואו זיין פרוי איז געבוירען און ערצויגען געוואָרען.

האָב איך זיך אָבגערופען: „ווי וויט איז בראָד?"

„צעהן מייל," האָט ער געענטפערט.

„צעהן מייל!" האָב איך מיט שרעק ווידערהאָלט.

„צעהן מייל," האָט ער געזאָגט, „און שוין צעהן יאָהר, זינט איך האָב ניט אַריינגעשטעלט קיין פוס אין בראָד.

איך בין אַרונטערגעשפרונגען. „דאָס דאַרף א י ך געהן צו פוס, ניט איהר," האָב איך געזאָגט.

„ניין," האָט ער מיט אַ טאָן פון אויפגעלייגטקייט געזאָגט. „מיר פאַלט

איין, אַז קיינער פֿון אונז דאַרף ניט געהן צו פֿוס. אָט די זעק מוזען אַרונטער. אַרוים מיט זיי!"

„ניין," האָב איך זיך אָבגערופֿען.

„יאָ," האָט ער מיט אַ לאַכענדען טאָן זיך געהאַלטען ביי זיינס. „האָב איך ניט געזאָגט, אַז דער שטן האָט זיך פֿערלייגט אויף מיר, מיר צו פֿער־שטערען מיין פסח? דאָס דריטע מאָל וועל איך אפשר האָבען מעהר מזל."

איך האָב גע'טענה'ט, אַז איך וויל איהם ניט פֿערשאַפֿען אַזוי פֿיעל היזק, און אַז איך וועל געהן אַליין אויפֿזוכען דעם בעל שם, אָבער לאַכענ־דיג האָט ער אַרונטערגעקאַטשעט די זעק מיט מעהל, איבערלאָזענדיג איינעם פֿאַר דער פֿרוי, זיך אָנצושפאַרען אויף איהם.

„אָבער אייער פֿרוי וועט דאָך וואַרטען אויף די זעק," האָב איך בע־מערקט, ווען דער וואָגען איז וויטער געגאַנגען און מיר זיינען שוין ביידע געזעסען אין איהם.

„אויף מיר וועט זי דאָך אויך דאַרפֿען וואַרטען," האָט ער געזאָגט מיט אַן אומעטיגען שמייכעל. „נאָר על כל פנים, זי האָט בטחון אין גאָט. ס'האָט אונז קיינמאָל קיין שפייז ניט געפֿעהלט. וואָרים דער, וואָס שפייזט די ראָ־בען — —" פלוצלינג האָט ער אָבגעהאַקט אין מיטען די רייד, איז אַרונ־טערגעשפרונגען און האָט גענומען לויפֿען צוריק.

„וואָס איז דאָס?" האָב איך געפֿרעגט.

איך האָב געזעהן, ווי ער האָט ווידער אַרויסגענומען זיין חלף און אויף־געשניטען די זעק. „זאָלען די פֿייגעלאַך אויך האַלטען פסח!" האָט ער פֿרעה־ליך אויסגערופֿען.

די פֿרוי האָט נאָך אַלץ געשלוכצט, ווען ער איז אַריין צוריק אין וואָ־גען, נאָר ער האָט זי געטרייסט מיט זיין מונטערער און פֿרייער פֿילאָזאָפֿיע.

„ס'איז אַ מיטעל פֿון'ם טייוועל," האָט ער געזאָגט, „אונז צו מאַכען פֿערצאָגט און פֿעראומערט, און אויף אַזאַ'ן אופן צו דערשטיקען אין אונז דעם געטליכען פֿונק. דיין זינד איז גרויס, אָבער דיין פֿאָטער אין הימעל וואַרט אויף דיר און וועט זיך פֿרעהען מיט דיר, ווי אַ קעניג פֿרעהט זיך מיט אַ פרינצעסין, וואָס קומט אַרויס פֿון תפיסה. יעדע נשמה איז פֿאַר זיך אַליין אַ גאַנצער תנ"ך. אין דיין נשמה געפֿינט זיך שרה און רות, אַזוי ווי איזבל און מיכל. ביז אַהער האָסט דו ענטוויקעלט אין דיר די א י ז ב ל; שטרעב אַצונד צו ענטוויקלען די ש ר ה." מיט אַזעלכע דרייסטע טרייסט־ווערטער האָט ער זי בערוהיגט, ביז וואַנען די מאָנאָטאָנע בעוועגונג פֿון'ם וואָגען האָט איהר פֿערוויגט אין אַ רוהיגען שלאָף. דאַן האָט ער אַרויסגענומען אַ ליולקע און האָט זי פֿעררויכערט, נאָכדעם ווי ער האָט ביי מיר געבעטען

ערלויבניש דערצו. און ווי דער רויך האָט זיך אין קרייזעלאַך אויפגעהויבען אין דער חויך, האָט זיין געזיכט אָנגענומען אַן אויסדרוק פון בעגייסטערונג.

„איך מיין,“ האָט ער מיט אַ פערטראַכטער מינע בעמערקט. „אַז גאָט האָט מעהר נחת רוח פון אָט דעם ווייה־רויך, וואָס איך ברייננ איהם, איידער פון די תפלות פון אַלע רבנים.“

דאָס האָט אפילו מיך אויפגעבראַכט, ווי שטאַרק צוגעבונדען איך בין געווען צו איהם. נאָך קיינמאָל אין מיין לעבען האָב איך ניט בעגעגענט אַזאַ מאַן צווישען דעם גאַנצען פאָלק ישראל. כ׳האָב אַ שאָקעל געטהאָן דעם קאָפּ מיט אַ האַלב־ערנסטען פאָרוואורף. „איהר זייט אַ זינדיגער,“ האָב איך זיך אָבגערופען.

„פאַרוואָס? איז רויכערן ניט קיין תענוג? צו געניסען ווי געהעריג איז פון גאָט׳ס מינדעסטער זאַך, הייסט לויבען גאָט. און איז דען ניט איהם לויבען אין דאַוונען דער גרעסטער פון אַלע תענוגים?“

„דאַוונען?“ האָב איך איבערגעפרעגט מיט פערוואונדערונג. „ניין, מיר דוכט, ס׳איז אַ שווערע לאַסט דורכצוקומען דורך אַלע ספרי תפלה, דורך אַלע אונזערע געבעט־ביכער.“

„אַ לאַסט!“ האָט דער אַלטער מאַן אויסגערופען. „אַ לאַסט אריינ־צוגעהן אין שייכות מיט גאָט, זיך אַריינצוטהאָן, זיך פערטיעפען אין דער געטליכער איינהייט? ניין, אַ פרייד איז דאָס, ווי צווישען חתן-כלה. ווער עס פיהלט ניט אָט די פרייד פון דער פעראייניגונג — אָט דעם געטלי־כען קוש — דער האָט ניט געדאַוונט.“

„דאַן האָב איך קיינמאָל ניט געדאַוונט,“ האָב איך געזאָגט.

„טאָ זייט איהר גאָר דער זינדער,“ האָט ער מיט אַ לאַכענדען טאָן געענטפערט.

זיינע ווערטער האָבען מיך אַריינגעוואָרפען אין אַ פערטראַכטער שטיל-שווייגעניש. ערשט פאַרנאַכט, בין מנחה למעריב, זיינען מיר דריי, וועלכע האָבען זיך אויף אַזאַ מאָדנעם אופן צונויפגעטראָפען, צוגעקומען נאָהענט צו דעם מיטעלפונקט פון די תלמודיסטען. צו מיין ערשטוינונג האָב איך פון וויטען בעמערקט, עפּעס אַזוי ווי אַ גרויסער עולם וואָלט געוואַרט ביי די טויערן פון דער שטאָדט.

„דאָס וואַרטען זיי אויף מיר,“ האָט די פרוי, וועלכע האָט זיך אויפ־געכאַפּט, מיט אַ היסטערישען טאָן געזאָגט. „מיינע ברידער האָבען עס אודאי דערצעהלט די מנהיגים פון דער קהלה. זיי וועלען אייך הרג׳ענען. אָה, אַנטלויפט פון דאַנען!“

„רוהיג, רוהיג,” האָט דער אַלטער מאַן געזאָגט און האָט זיך ווייטער געדרויבערט זיין ליולקע.

אַז מיר זיינען צוגעקומען נעהענטער, האָבען מיר געהערט, ווי דער עולם שרייט, און אַז מיר זיינען געווען נאָך נעהענטער, האָבען מיר אויך געקענט הערען וואָס זיי שרייען. איז דאָס מעגליך? יאָ, כ'האָב קיין טעות ניט געקענט האָבען. „דער בעל שם! דער בעל שם!”

מיין האַרץ האָט געקלאַפּט, ווי מיט האַמערס. וואָס פֿאַר אַ גליקלי־כער צופֿאַל! „דער בעל שם איז דאָ!” האָב איך אויסגערופֿען, אויסער זיך פֿאַר גליקזעליגקייט.

די פֿרוי איז געוואָרען נאָך צושראָקענער. „דער בעל שם!” האָט זי אַ געשריי געטהאָן. „ער איז אַ הייליגער מאַן. מיט איין בליק וועט ער אונז טויטען.”

„רוהיג, מיין שעהן קינד,” האָט דער פֿוהרמאַן געזאָגט. „גיכער קענסט דו איהם טויטען מיט איין בליק.”

דאָס מאָל האָבען מיר זיינע לייכטזיניגע רייד שטאַרק וועה געטהאָן. מיט שפּאַנונג האָב איך אַרויסגעקוקט צו די טויערן, זיך סטאַרענדיג צו כאַפּען אַ בליק אויף דער געשטאַלט פֿון דעם גרויסען און הייליגען מאַן!

דער געדיכטער המון האָט זיך מיט טומעל און געשרייען געשפּאַרט פֿאָראויס. עטליכע פֿון עולם זיינען צוגעלאָפֿען צו אונזער וואָגען. אונזער פֿערד האָט געמוזט בלייבען שטעהן. אין איין נו איז ער אויסגעשפּאַנט געוואָרען פֿון וואָגען. אויף אַ רגע איז געוואָרען אַ שרעקליכע מהומה, און איך האָב געקענט זעהן בעשיינפּערליך, אַז מען האָט זיך דאָ צוגעגרייט צו אַ געשלעג. דאַן האָב איך געזעהן, ווי אונזער וואָגען ווערט געצויגען פֿון הענד, וועלכע פּלאָנטערן זיך און רייסען זיך אַרום איינע מיט די אַנ־דערע, בעת ווען אין מיינע אויערן האָט פֿון טויזענדער העלזער אָבגעדו־נערט דער געשריי: „דער בעל שם! דער בעל שם!” פּלוצלינג האָב איך מיט אַן אונגלויבליכען פֿערדאַכט אַ קוק געטהאָן אויף דעם אַלטען מאַן, וועלכער איז געזעסען גלייכגילטיג לעבען מיר און האָט זיך געדרוי־בערט זיין ליולקע.

„בראַד האָט זיך ווירקליך געענדערט,” האָט ער זיך אָבגערופֿען, האַלב לאַכענדיג, האַלב זיפֿצענדיג.

אַ שלאַפֿקייט האָט מיך איבערוועלטיגט און האָט מיר אָבגעווישט די גאַנצע מערקווירדיגע סצענע פֿון די אויגען — די שטאָדט־טויערן, די צו־פֿלאַמטע פּנים'ער, די משונה'דיגע געשטאַלטען, די הייזער, די דערשראָ־קענע פֿרוי לעבען מיר.

ס'איז געווען די גרעסטע איבעררעשונג פֿון מיין לעבען.

VII.

אַ כאַאָס פֿון בילדער האָט זיך געטומעלט ביי מיר אין מוח. איך האָב געזעהן די מיסטישע געשטאַלט פֿון דעם מעכטיגען בעל שם, ווי ער שטעהט אויף׳ן בית עולם און משפט צווישען די נשמות פֿון די טויטע; איך האָב איהם געזעהן אין די העכערע וועלטען צווישען די מלאכים; איך האָב איהם געזעהן רוהיג און געלאַסען אין זיין צויבער־קרייז, פֿער־ניכטענדיג מיט זיין בליק די פֿלאַמענדע מחנות פֿון די שדים׳דיגע ווילדע חיות. און פונקט ווי יענע זיינע ברואים צושטויסען און צונישט געוואָרען, צוקומענדיג צו זיין קרייז, אַזוי האָבען אַצונד אָט די ערהאַבענע טרוים־בילדער געמוזט פֿערשווינדען פֿאַר דעם דאָזיגען פֿרעהליכען אַלטען מאַן. און דאָך איז מיין ענטטוישונג ניט געווען אין גאַנצען פוסט. נאָך האָבען זיך געהערט די פֿרעהליכע קולות, כדי מיך צו בעגייסטערן, נאָך האָב איך געהאַט פֿאַר זיך מיין מערקווירדיגען קאָמפּאַניאָן, וועמעס אידעען האָבען געמאַכט אויף מיר אַזאַ טיעפֿע ווירקונג און וועמעס פנים האָט מיר איצט אויסגעזעהן ווי אומגעוואַנדעלט און האָט דורך דעם צוריקגעוואונען פֿיעל דערפֿון, וואָס די געטרוימטע געשטאַלט האָט פֿערלאָרען. און אין רעכטען מיטען פֿון דעם אונגלויבליכען טומעל האָט אין מיין הארצען אָבגעקלונגען דער בטחון אין גאָט, אַז דאָ ענדליך האָב איך געפֿונען די פֿרישע, לע־בעדיגע וואַסערן, דאָ די גרינע פֿעלדער. „רבי,“ האָב איך אויסגערופֿען פֿול מיט פֿייער, האָב אָנגענומען זיין האַנד און זי אַ קוש געטהאָן.

„מיין זוהן,“ האָט ער מיט מילדקייט געזאָגט. „יענע מערדער האָבען אַוודאי געמוזט לאָזען וויסען די איינוואוינער פֿון דער שטאָדט, אַז איך קום.“

„אָט אַפנים אַזוי,“ האָב איך געזאָגט; „ווי גליקליך בין איך מיט מיינע אייגענע אויגען צו זעהן אייער נצחון איבער אַ שטאָדט, וואָס איז אַזוי בעהערשט פֿון די רבנים!“

„ניין, רייד ניט פֿון מ י י ן נצחון,“ האָט דער בעל שם געזאָגט. „דאַנק גאָט פֿאַר דער פֿערענדערונג, וואָס איז פֿאָרגעקומען אין ז י י, אויב ס׳איז באמת דאָ אַ פֿערענדערונג. עס דאַרף דעם מענשען זיין אַלצ־איינס, צי ער ווערט געלויבט אָדער געטאַדעלט, געליעבט אָדער געהאַסט, צי ער האָט אַ נאָמען פֿאַר דעם קליגסטען פֿון די מענשען אָדער פֿאַר דעם גרעסטען שוטה.“

„זיי ווילען, איהר זאָלט ריידען צו זיי, רבי,“ האָב איך זיך אָבגערו־פֿען, ווען די פֿריידען-געשרייען האָבען ניט געוואָלט אויפֿהערן.

„זיי ווילען אהן א שום ספק הערען א דרשה פול מיט פלפול'דיגע, האר-שפאלטענדע פשט'לאך און טייוועלשע פלאנטערס. כ'בעט אייך, געהט אראב און גיט אכטונג, מיין פערד זאל ניט צוגע'גנב'עט ווערן."

א פרעהליכער בין איך ארונטערגעשפרונגען פון וואגען, כדי צו דערפיילען זיין ערשטען וואונש, און אז איך האב זיך אויפגעזעצט אויף'ן פערד, האב איך ווידער אריינגעקוקט אין דעם דאזיגען ים פון פנים'ער, וועלכע האבען זיך אלע געווענדעט צו דעם בעל שם. פון דעם צוהיצטען געשפרעך פון'ם עולם בין איך געוואהר געווארען, אז דער בעל שם האט נאר וואס אויסגעפיהרט איינעם פון זיינע גרעסטע מופתים. צוויי ברידער זיינען געווען אויף דער רייזע מיט זייערע א שוועסטער; אין וואלד איז אויף זיי אנגעפאלען א באנדע גזלנים. ס'האט ניט געפעהלט קיין סך, זיי זאלען אלע דער'הרג'עט ווערן, נאר פלוצלינג האט זיך אין וואלד בעוויזען דער בעל שם, און אויסריידענדיג בלויז דעם שם, זיינען די גזלנים איינגעזונקען געווארען אין דער ערד, ווי קרח און זיין קאמפאניע. אזוי ווי די שוועסטער איז געווען צו שטארק דערשראקען און האט מורא געהאט צוריק צו פאהרען מיט איהרע ברידער, האט דער בעל שם גענומען אויף זיך זי אליין צו ברייננגען קיין בראד אין זיין איינענעם הימלישען וואגען, וועלכער זעהט אויס פאר די, וועלכע זיינען ניט בעקאנט מיט די העכערע סודות, ווי אן איינפאכע, גאנץ געוועהנליכע פוהר.

דערווייל האט דער רבי ווידער אנגעפילט זיין ליולקע מיט טאבאק. „איז דאס ניט מיין אלטער פריינד דוד?" האט ער אויסגערופען, זיך ווענדענדיג צו איינעם, וואס האט געטראגען א שוסטערשען פארטוך; „נו, און ווי געהען די געשעפטען?"

דער שוסטער איז געווארען אביסעל צוטומעלט דורך דעם דאזיגען אומגעריכטען כבוד, און רויט ווערענדיג האט ער ארויסגעשטאמעלט: „גאט איז גוט."

„א קלוגליכער ענטפער, דוד; גאט וואלט געווען פונקט אזוי גוט, ווען ער וואלט אייך געמאכט פאר א בעטלער. הא, הא!" האט ער ווייטער געזאגט מיט א פרעהליכען טאן, „איך זעה, אז יוסף דער בעל אכסניא ווערט אלץ עהנליכער צו א פאס. שלום עליכם, יוסף! האט איהר זיך שוין אויסגעלערנט לייענען? ניין! טא זייט איהר נאך אלץ דער קלוגסטער מאן אין שטאדט."

אצונד האבען עטליכע פון די רבנים און די גבירים פון שטאדט, וועלכע זיינען געשטאנען אין פראנט, אנגעהויבען ארויסצוווייזען זייער פערדרוס, דערפאר וואס זיי זיינען אזוי איגנארירט געווארען; און נאך מעהר

ווי אָט די ווילען פֿון דער קהלה האָט דער בעל שם איגנאָרירט די עפֿענט־ליכע אויפֿנאַהמע, דעם גרויסען כבוד, וואָס מען האָט איהם דאָ אָבגעגע־בען. ער האָט זיך גאָר ניט אומגעקוקט דערויף, נאָר ווייטער בעגריסט און גערעדט מיט זיינע איינפֿאַכע אַלטע בעקאַנטע. ענדליך האָט ער געבעטען די מענער, וואָס זיינען געשטאַנען ביי דעם געשפּאַן פֿון זיין וואָגען, זיי זאָלען מאַכען פּלאַץ פֿאַר זיין פֿערד אָדער איהם צוציהען ביז זיין טאָכ־טער'ס הויז, וואוהין ער מוז אָבפֿיהרען די פֿרוי, וועלכע זיי זעהען דאָ (זי איז די גאַנצע צייט געזעסען פערשלאָפֿען, אַזוי ווי אין אַ חלום). נאָר אַזוי ווי דער עולם האָט ניט אויפֿגעהערט שרייען און פֿערלאַנגען אַ דרשה, האָט ער געזאָגט:

„פֿריינד, איך קען פֿאַר אייך ניט דרש'ענען מעהר ווי מיין פֿערד, וואָס שטעהט דאָרט. אַלצדינג דרש'ענט. רופֿט קיין זאַך ניט אָן נידעריג און וואָכעדיג; דורך גאָט'ס אָנוועזענהייט ווערט אַלצדינג הייליג. זעהט, דאָרט זיינען די ערשטע שטערען. איז דאָס ניט אַ הערליכע וועלט? געניסט זי; בלויז שוטים און רבנים ריידען פֿון דער וועלט ווי פֿון עפּעס, וואָס איז פּוסט און אָהן אַ שום ווערטה. נאָר פּונקט ווי דער ליעבהאָבער זעהט אפילו אין די ציערונג פֿון זיין געליעבטער בלויז איהר אייגענע שעהנקייט, אַזוי דאַרפֿען מיר אין די שטערען און אין די וואַסערן זעהן בלויז גאָט.“ ווידער אַמאָל האָט ער גענומען רויכערן זיין ליולקע, אָבער דער עולם האָט זיך נאָך אַלץ ניט געוואָלט פֿונאַנדערגעהן און איהם פֿריי מאַכען דעם וועג. „איהר שוטים,“ האָט ער געזאָגט מיט אַ שטרייגגען טאָן, „איהר ווילט מאַכען פֿון מיר דאָס, וואָס איהר האָט געמאַכט פֿון דער תורה און פֿון דער וועלט, אַ האַלט־פּלאַץ, בעת אַלצדינג געהט פֿאָרווערטס אויף דעם וועג צו גאָט? אַמאָל איז געווען אַ קעניג,“ האָט ער ווייטער געזאָגט; „און אט דער קעניג האָט זיך אויסגעבויט אַ וואונדער־שעהנעם פּאַלאַץ. ער איז אַרויפֿגע־זעצט געוואָרען אויף זיין טראָהן אין רעכטען מיטען פֿון אַ כלומר'שטריגער פֿערפּלאָנטערטער געביידע מיט גערדרעהטע קאָרידאָרען. אין די אַריינגיינג זיינען געלעגען גאַנצע בערג מיט גאָלד און זילבער, און די מאַסע איז געווען צופֿריעדען דאָרט צו קענען פֿערברייגגען און זי האָט אין דעם גע־פֿונען איהר גליק. ענדליך אָבער האָט דער משנה למלך רחמנות געקראָ־גען אויף דעם עולם און האָט אויסגערופֿען צו זיי: „אָט די אַלע אוצרות און אָט די אַלע ווענד און קאָרידאָרען זיינען באמת גאָר ניטאָ. דאָס איז אַלץ ניט מעהר ווי אַ פֿערבלענדעניש, צויבערליכע איינבילדונגען. שפּאַרט זיך נור מיט דרייסטקייט פֿאָרווערטס און איהר וועט געפֿינען דעם קעניג.“

נאָר אַזוי ווי דער עולם איז נאָך אַלץ געווען אונצופֿריעדען און

ענטטוישט און האָט פֿערלאַנגט אַ מופת, האָט דער בעל שם געגעבען אַ פֿייף, און זיין פֿערד איז אַזוי פלוצלינג צוגעלאָפֿען צו איהם, אַז איך בין שיער ניט אַרונטערגעפֿאַלען און דער המון האָט זיך געמוזט שנעל פֿונאַנדערגעהן. אַ הינקעדיגער קריפּעל האָט פֿון שרעק אַוועקגעוואָרפֿען זיינע קוליעס, האָט אָנגעהויבען לויפֿען און איז פֿאָלשטענדיג אויסגעהיילט געוואָרען.

„אַ מופת! א מופת!" האָבען געשריען הונדערטער קולות. „געלויבט און געבענשט איז גאָט!"

די פֿרעהליכע געשרייען האָבען זיך געלאָזט הערען איבער דער גאַנ־צער גאַס, און צוהיצטע צושויער האָבען אַרומגערינגעלט דעם גליקליכען קריפּעל, האָבען איהם פֿונאַנדערגעפֿרעגט און אַרומגעטאַפּט זיינע גליעדער.

„איהר זעהט, איהר זעהט!" האָב איך געהערט, ווי זיי זאָגען איינע די אַנדערע. „אפילו אין דעם פֿערד זיינעם איז אויך דאָ אַ צויבער־קראַפֿט!"

אַז דאָס פֿערד איז צוגעקומען צום געשפּאַן, האָבען די מענער, וועלכע האָבען פֿריהער געצויגען, זיך אויף גיך אָבגעטראָגען. כ'האָב איינגעשפּאַנט דעם וואָגען, און מיר זיינען דורכגעפֿאָהרען דורך דער מאַסע, וועלכע האָט געבעטען דעם בעל שם'ס ברכה. אָבער ער האָט זיי מיט אַ שמייכעל און מאַכענדיג מיט דער האַנד אָבגע'פטר'ט פֿון זיך.

„בענשט זיך איינע די אַנדערע דורך אייערע מעשים," האָט ער זיי עטליכע מאָל געזאָגט. „דאַן וועלען אברהם, יצחק און יעקב אייך בענשען." און אַזוי זיינען מיר צוגעקומען צו דעם רינג־פּלאַץ, און פֿון דאָרט צו דער געביידע, וואָס מיר האָבען געזוכט—אַ הויך צוויי שטאָקיג שטיינערן הויז.

אַז מיר זיינען אַריינגעקומען צו זיין טאָכטער אין הויז, זיינען מיר געוואָהר געוואָרען, אַז זי האָט בלויז געהאַט פֿאַר זיך אַ צימער, אַזוי אַז קיינער פֿון אונז אַחוץ דער פֿרוי האָט ניט געקענט בלייבען דאָרט וואוינען. נאָר דערפֿאַר האָט מען אונז אַלעמען געגעבען עסען און וויין. נאָך נאָכט־מאָהל, ווען די אייזערנע לאָדענס זיינען צוגעמאַכט געוואָרען, האָט דעם בעל שם'ס טאָכטער — אַ שעהנע יונגע פֿרוי מיט שוואַרצע אויגען — געטאַנצט מיט אַזאַ פֿייער און מיט אַזוי פֿיעל התלהבות, אַז דאָס רויטע קאָפּענטיכעל איז איהר שיער ניט אַראָבגעפֿאַלען פֿון קאָפּ, און איך, וואָס מיר איז אַצונד געווען זעהר פֿרעהליך אויף'ן האַרצען, האָב אָנגעהויבען מקנא זיין דעם מאַן איהרען, וועלכער האָט זיך גאַנץ פֿרעהליך פֿערבראַכט מיט דער גרעאַטעוועטער פֿרוי. אין מיטען דער דאָזיגער פֿרעהליכקייט איז דער בעל שם אַוועק אין אַ ווינקעל. ער האָט געזאָגט, אַז ער וויל דאַווענען מנחה און האָט אונז געבעטען, מיר זאָלען זיך ווייטער משמח זיין און זיך ניט אומקוקען אויף איהם.

„מנחה!" האָב איך אונבערעכענטערהייט אויסגערופֿען, „וואָס הייסט? ס'איז דאָך צו שפּעט דערצו."

„ווילט איהר פֿאַרשרייבען אַ קינד, ווען ער מעג ריידען מיט זיין פֿאָטער?" האָט דער בעל שם געענטפֿערט מיט אַ טאָן פֿון פֿאָרוואורף.

האָב איך אַלזאָ ווייטער גערעדט מיט זיין טאָכטער, נאָר פּלוצלינג איז מיר אַריבער אַ שמייכעל איבער די ליפּען, ווען איך האָב זיך דערמאָנט, ווי אַזוי די נאַרישע פֿאַבריצירער פֿון די לעגענדען האָבען פֿערשפּרייט דעם קלאַנג, אַז זיין דאַוונען איז אַזוי רייך און פֿול מיט געהיימניספֿולע הכנות און צערעמאָניעס, אַז דער, וואָס גיט בשעת מעשה אַ קוק אויף איהם, מוז שטאַרבען. איך האָב זיך אומגעדרעהט און געוואָרפֿען אַ גנב'ישען בליק אויף איהם.

דאַן, בעת איך האָב דערזעהן זיין געזיכט, איז מיר צום ערשטען מאָל קלאָהר געוואָרען, אַז ער איז טאַקע באמת דאָס, וואָס די מענשען האָבען איהם גערופֿען: דער מייסטער פֿון געטליכע סודות. אויף זיין שטערן זיינען געשטאַנען גרויסע טראָפּענס שוויס, און אַזוי ווי אין טוידט־קאַמפּף האָבען איהם די טרעהרען אַרונטערגערונען איבער די באַקען. אָבער זיינע אויגען זיינען געווען ווי פֿערגליווערט, און זיין פּנים איז געווען ווי דער פּנים פֿון אַ מת, אָהן אַ נשמה, נאָר מיר האָט זיך אויסגעוויזען, אַז דער שטראַהלענגלאַנץ, מכּה וועלכען די מענשען האָבען דערצעהלט, האָט טאַקע באמת אַרומגעשוועבט אַרום זיין קאָפּ. זיין געשטאַלט, וועלכע איז געווען גאַנץ שטייף און אויסגעצויגען, האָט אויסגעזעהן ווי עפּעס העכער געוואַקסען. מיט איין האַנד האָט ער זיך געהאַלטען אָן דעם ברעג פֿון'ם טיש, ביי וועלכען ער איז געשטאַנען. שנעל האָב איך אָבגעקעהרט מיינע אויגען, מחמת מורא, אַז זיי קענען נאָך געשלאָגען ווערן מיט בלינדקייט. איך ווייס ניט וויפֿיעל מינוטען עס זיינען פֿערביי, נאָר מיט אַמאָל האָב איך דערהערט אַ זיפֿץ. אַז איך האָב זיך אומגעדרעהט, האָב איך געזעהן, ווי דעם בעל שם'ס געשטאַלט ריהרט זיך און ציטערט. אין אַ רגע אַרום האָט ער מיך אָנגעקוקט מיט אַ שטראַהלענדען שמייכעל. „נו, מיין זוהן, האָט איהר חשק צו געהן שלאָפֿען?"

זיין פֿראַגע האָט מיר דערמאָנט אָן אַלעס, וואָס איך האָב אין דעם דאָזיגען טאָג דורכגעלעבט. הגם איך האָב זיך ניט געאיילט צו פֿערלאָזען אָט דעם פֿרעהליכען קרייז, דאָך האָב איך געענטפֿערט, אַז זיין וואונש איז פֿאַר מיר אַ בעפֿעהל; אויף וואָס ער האָט צו מיין פֿרייד בעמערקט, אַז מיר קענען בלייבען נאָך אַ פֿערטעל שעה צייט. אַז מיר זיינען געקומען צו יוסף'ן אין דער אכסניא, וואוהין מיר האָבען פֿאָראויס אַוועקגעשיקט

דעם פֿערד און וואָגען, איז שוין געווען צעהן אזייגער; אָבער דאָך איז נאָך פֿאַר'ן הויז געשטאַנען אַ מאַסע מענשען, אַסך פֿון די אייזערנע טויערן אונטען אין גאַס זיינען נאָך געווען אָפֿען, און מענער און פֿרויען האָבען זיך געשפּאַרט פֿאַראויס, צו קושען דעם זוים פֿון'ם רבי'נס מאַנטעל.

אויף'ן וועג האָב איך איהם געבעטען מיר צו דערצעהלען, וואָס ער האָט געזעהן בשעת'ן דאַוונען.

„כ'האָב געלאָזט מיין נשמה אַרויפשטייגען אויף'ן הימעל," האָט ער געזאָגט גאַנץ איינפאַך, „און איך האָב געזעהן וואונדערליכערע זאַכען, ווי איך האָב געזעהן ווען עס איז, זינט איך בין געקומען צו געטליכער קענ-טעניש. געלויבט זאָל זיין די איינהייט."

„קען איך אויך זעהן אַזעלכע זאַכען?" האָב איך געפֿרעגט אין איין אָטהעם, און בעת מעשה איז מיר פּלוצלינג אַרויף אויף'ן זינען מיין גאַנצע ערפֿאַהרונג וואָס איך האָב געהאַט לערנענדיג קבלה, און אַלע מיינע קלעגליכע פֿערזוכען צו בעווייזען מופתים.

„ניין — איהר ניט."

דאָס האָט מיך דערשלאָגען. נאָר ער האָט ווייטער געזאָגט: „איהר ניט — דער „איהר", דאָס אייגענע זעלבסט מוז אויסגעלאָשען ווערן. איהר מוזט ווערן איינס מיט דער איינהייט."

„אָבער ווי אַזוי?"

„קאָנצענטרירט אייערע געדאַנקען אויף גאָט. פֿערגעסט זיך אָן זיך אַליין."

„איך וועל זיך סטאַרען עס צו טהאָן, טהייערער רבי," האָב איך גע-זאָגט. „אָבער זאָגט מיר, וואָס איהר האָט געזעהן."

„וואָס איך האָב דאָרט אויבען געזעהן און געהערט, איז אונמעגליך איבערצוגעבען אין ווערטער."

אָבער איך האָב איהם זעהר שטאַרק געבעטען, און איידער מיר זייי-נען אַריין אין אונזערע צימערן שלאָפֿען, האָט ער זיך אויסגעדריקט בזה הלשון, ריידענדיג מכח אָט די געטליכע זאַכען אין העברעאיש:

„איך וויל נור דערצעהלען, וואָס איך האָב מיט מיינע אייגענע אויגען געזעהן, ווען איך בין אַראָב אין גן עדן התחתון. כ'האָב דאָרט געזעהן אַזוי פֿיעל נשמות פֿון לעבעדיגע און טויטע, פֿון בעקאַנטע און אונבע-קאַנטע, אָהן אַ שיעור און אָהן אַ צאָהל, וועלכע זיינען געקומען און גע-גאַנגען פֿון איין וועלט צו דער אַנדערער דורך דעם זייל, וואָס איז בע-קאַנט פֿאַר די, וועמען גאָט'ס גנאָד איז ניט פֿרעמד. אַזוי גרויס איז גע-ווען די שמחה, אַז דער קערפּערליכער אָטהעם האָט זי ניט געקענט אויס-דריקען, און דער קערפּערליכער אויער האָט זי ניט געקענט הערען. אַסך

גרויסע רשעים האָבען חוזר בתשובה געווען און זייערע אַלע זינד זיינען פערגעבען געוואָרען, מחמת ס'איז געווען אַן עת רצון, אַ צייט פון גרויסער גנאָד אויף'ן הימעל. איך האָב זיך באמת שטאַרק געוואונדערט, וואָס אַזוי פיעל זיינען אויפגענומען געוואָרען. זיי אַלע האָבען מיך געבעטען און גע-בעטען, איך זאָל אַרויפגעהן מיט זיי אין די העכערע וועלטען, און מחמת דער גרויסער שמחה, וואָס איך האָב ביי זיי געזעהן, האָב איך איינגעווי-ליגט אַרויפצוגעהן. דאַן האָב איך געבעטען מיין הימלישען רבי'ן, ער זאָל מיטקומען מיט מיר, מחמת די סכנה אַרויפצושטייגען אין אַזעלכע הע-כערע וועלטען איז גרויס, וואָרים זינט איך לעב, בין איך דאָרט קיינמאָל ניט געווען. אַזוי בין איך אַרויף פון מדרגה צו מדרגה ביז איך בין אַריינ-געקומען אין דעם היכל המשיח, וואו משיח זיצט און לערענט תורה מיט אַלע תנאים און צדיקים און מיט די זיבען פאַסטוכער; און דאָרט האָב איך געזעהן אַ גרויסע פרייד. איך האָב ניט געוואוסט, וואָס די דאָזיגע שמחה בעדייט. תחילת האָב איך געמיינט, ס'איז צוליעב מיין גיכען טויט. האָבען זיי מיר אָבער מגלה געווען, אַז איך וועל נאָך ניט שטאַרבען, מחמת ס'איז אַ גרויסע פרייד אין הימעל, ווען איך מאַך אונטען יחודים, הימלישע פעראייניגונגען דורך זייער הייליגער לעהרע. נאָר וואָס די שמחה האָט בעדייט, האָב איך נאָך אַלץ ניט געוואוסט. האָב איך געפרעגט: „ווען וועט דער האַר, דער משיח קומען?" האָט מען מיר געענטפערט: „ווען דיין לעהרע וועט בעקאַנט און אַנטפּלעקט ווערן פאַר דער וועלט און דיינע קוואַלען וועלען פערשפּרייטען איבעראַל דאָס, וואָס איך האָב מיט דיר געלערענט, און דאָס, וואָס דו האָסט דאָ געשעפּט. ווען אַלע מענשען וועלען קענען מאַכען יחודים און עליות ווי דו. דעמאָלט וועלען פערשווינדען אַלע קליפות פון דער וועלט, און עס וועט זיין אַן עת רצון וישועה, אַ צייט פון גנאָד און ערלייזונג." איך האָב זיך שטאַרק געוואונ-דערט און געהאַט גרויס צער דערפון, וואָס די צייט איז נאָך אַזוי ווייט. וואָרים ווען קען דאָס זיין? נאָר אָט דאָס לעצטע מאָל, וואָס איך בין אַרויף אויבען, האָב איך זיך אויסגעלערענט צוויי סגולות און דריי הייליגע שמות. זיי זיינען לייכט צו לערנען און צו ערקלעהרען. דאָס האָט בערו-היגט מיין געמיטה. איך גלויב, אַז דורך זיי וואָלטען מענשען פון מיין גייסט קענען דערגרייכען צו מיין מדרגה, נאָר איך האָב ניט קיין ערלוי-בעניש, זיי מגלה צו זיין אַזוי לאַנג איך לעב. האָב איך וויינענדיגערהייט גע-בעטען, מען זאָל מיר ערלויבען זיי אייך אויסצולערנען, אָבער איך מוז האַלטען מיין שבועה. נאָר דאָס וועל איך אייך לערנען, און גאָט וועט אייך העלפען. זאָלען אייערע ווערטער זיין געווענדעט צו גאָט, זאָלען זיי זיך ניט

אבקעהרען פון איהם. ווען איהר זייט מתפלל און ביים לערנען זאלט איהר ביי יעדען ווארט, וואס איהר ברייגגט ארויף אויף די ליפען, האבען אין זינען דעם יחוד, די איינינונג, ווארים אין יעדען אות זיינען פארהאן וועל-טען און נשמות און גאטהייט. די אותיות פעראייניגען זיך און ווערן א ווארט און פעראייניגען זיך ווידער אין דער גאטהייט. מחמת דעם זעהט, אז אייער נשמה זאל ווערן איינם מיט זיי, אזוי אז אלע וועלטען זאלען זיין פעראייניגט, וואס דאס פערשאפט א גרויסע שמחה און אן אונענדלי-כען עונג. אויב איהר פערשטעהט די שמחה פון חתן-כלה און בעגרייפט זי אין א קערפערליכען זינן, וויפיעל בעגייסטערטער איז די פעראייניגונג פון אט דעם הימלישען סארט! אה, דער וואונדערבארער טאג, ווען רשעות וועט סוף כל סוף פערשווינדען פון דער וועלט און גאט וועט זיין איינם מיט זיין שעפפונג. זאל ער אייך קומען צו הילף!"

א ווילע בין איך געבליבען זיצען אין א פערגליווערטער פערוואונ-דערונג. ענדליך האב איך זיך אבגערופען:

„טהייערער רבי, איהר, וואס פאר אייך זיינען אנטפלעקט געווארען די סודות פון אלע וועלטען, קענט איהר ניט וויסען, וואס מיט מיר וועט געשעהן?"

„יא," האט ער געענטפערט. אהן אן אטהעם האב איך איהם אנגע-קוקט. „איהר וועט מיר תמיד בלייבען טריי," האט ער לאנגזאם געזאגט.

מיינע אויגען זיינען פול געווארען מיט טרעהרען. כ'האב א קוש גע-טהאן זיין האנד.

„און איהר וועט חתונה האבען מיט מיין טאכטער."

דאס הארץ האט מיר געקלאפט. „מיט וועלכער?"

„מיט דער, וואס איהר האט נאר וואס געזעהן."

„אבער זי איז דאך פערהייראט," האט איך געזאגט, און א חיות איז מיר אריבער איבער מיין גאנצען לייב.

„איהר מאן וועט איהר געבען גט."

„און וואס וועט ווערן פון איהם?"

„ער וועט חתונה האבען מיט דער פרוי, וועלכע מיר האבען מציל געווען פון טויט. און אויך זי וועט געווינען אסך נשמות."

„אבער ווי אזוי ווייסט איהר דאס אלעס?" האב איך געשעפטשעט, האלב צווייפלענדיג.

„אזוי האט מען מיר מגלה געווען ברוח הקודש," האט דער בעל שם מיט א שמייכעל געענטפערט.

און אזוי איז טאקע אין עטליכע טעג ארום געווען. דאס איז געווען

דער סוף פֿון אָט דעם ערשטען מאָדנעם טאָג מיט דעם געליעבטען בעל שם, וועמעס ליכט שיינט דורך אַלע וועלטען.

VIII.

פֿיעל יאָהרען זיינען פֿערביי, זינט איך האָב צום ערשטען מאָל געזעהן דעם בעל שם, און אויך פֿיעל יאָהרען, זינט איך האָב איהם אַריינגעלייגט אין קבר. דאָך איז יעדעס וואָרט, וואָס ער האָט גערעדט, בעהאַלטען ביי מיר אין האַרצען ווי אַן אוצר, אָקוראַט ווי עס וואָלט געווען גאָלד, יאָ, גינ־גאָלד. אָבער די האַנד פֿון דער עלטער ליגט שווער אויף מיר, און אַזוי ווי איך וועל אפשר ניט לעבען אַזוי לאַנג צו קענען ענדיגען אפילו אָט די קורצע ערצעהלונג, וועל איך דאָ בלויז אין פּראָסטע שטריכען איבערגעבען דעם רושם, וואָס זיין לעהרע האָט געמאַכט אויף מיין גייסט, האָפֿענדיג צו קענען אין אַ בעזונדערן ספר איבערגעבען די געשפּרעכען, וואָס איך האָב געהאַט מיט מיין געטליכען רבי'ן.

און דאָס איז זעהר נייטיג, מחמת ווי איך האָב שוין געזאָגט, ווערט דער שווינדעל און די נאַרעריי פֿון די, וועלכע בענוצען זיך מיט זיין נאָמען, אַלץ גרעסער און שטאַרקער פֿון טאָג צו טאָג. שוין ביי זיין לעבען איז דעם בעל שם'ס תורה, ווי איהר האָט געזעהן, גענוג געפֿעלשט און פֿערקעהרט אויסגעטייטשט געוואָרען פֿון נשמות, וואָס זיינען געווען קלענער ווי זיינע, און אויך דורך דער אונגעהייערער וויטקייט — וואָרים ווי האָט גאָר פֿון איהם געקענט איבערגעגעבען ווערן אַ טריי בילד פֿון שטאָדט צו שטאָדט, דורך'ן וואַלד און איבער די בערג, דורך דער גאַנצער, גרויס ר מלוכה ? דעם רבי'נס לעבען אַליין האָט מיר קלאָהר געמאַכט דאָס, וואָס איך האָב אומזיסט געזוכט צו דערגעהן ביי זיינע אָנהייגער. אָקוראַט ווי זייערע פֿערריקטע טענץ און קולות און ספּאַזמען זיינען בלויז געווען ניט־געלונגענע פֿערזוכען אַרויסצורופֿען זיין התלהבות בשעת'ן דאַוונען, אַזוי זיינען זיי אין אַלצדינג נור געווען אַ קאַריקאַטורע פֿון איהם ; זיי האָבען איהם נור איבערגעקרימט. נאָר איצט, אַז ער איז טויט און אָט די איבערטרייבונגען קענען ניט אָבגעשטעלט ווערן דורך זיין לעבעדיגען ביישפּיעל, איצט זיינען די מעשים, וואָס ווערן אָבגעטהאָן אין זיין נאָמען, און די זאַכען, וואָס ווערן אין זיין נאָמען געפּריידיגט, זעהר שלעכט. זיי זיינען אַזוי שלעכט, אַז איך קען האָבען אַ קנאַפּען פֿערגניגען פֿון די

חסידים, וואָס מיין רבי האָט אַליין בעגרינדעט, און ווייניג פֿרייד פֿון דער פֿערברייטונג פֿון דער לעהרע, פֿאַר וועלכער איך האָב אָבגעגעבען מיין לעבען. און דאָך זיינען זיי געוואָרען אַ געוואַלדיגע סעקטע און זיינען פֿערשפּרייט איבער דער לייגג און דער ברייט פֿון צענטראַל־אייראָפּאַ — ניט קוקענדיג אויף די אַלע רדיפות פֿון די אָרטהאָדאָקסישע אידען, אויף די פּייניגונג פֿון זייערע לייבער; ניט קוקענדיג אויף דעם וואָס אַ טהייל פֿון זיי זיינען געשלאָסען געוואָרען אין קייטען, אויף דעם חרם, וואָס איז אַרויפֿגעלייגט געוואָרען אויף אונזער געמיינדע; ניט קוקענדיג דערויף וואָס אונזערע קלויזען זיינען פֿערמאַכט און אונזערע ספרים פֿערברענט געוואָרען. עס זיינען דאָ צייטען, — איצט, ווען מיין רבי'נס ליכטיגער פּנים שיינט שוין מעהר ניט אויף מיר, אַחוץ נור אין חלום און אין דעם זכרון — צייטען, זאָג איך, ווען איך בין מסופק, צי די וועלט איז בעסער געוואָרען, דורך דעם וואָס ער האָט געלעבט. און צייטענווייז כאַפּ איך זיך זאָגאַר אַליין דערביי, ווי איך סימפּאַטיזיר גאָר מיט אונזער הויפּט־פֿערפֿאָלגער, דעם הייליגען און גרויסען ווילנער גאון.

און ראשית כל לאָמיך דאָ עדות זאָגען, אַז הגם דער בעל שם האָט דעם גוף און זיינע פֿונקציאָנען בעטראַכט פֿאַר הייליג, האָט ער אָבער ניט געגעבען קיין שום גרונד גוט צו הייסען אַזעלכע איבערטרייבונגען, ווי עס געשעהען אַצונד, און — לײדער! — אָנהייגגער פֿון זיין לעהרע וואַנדערן אַרום נאַקעט אין די גאַסען און ערפֿילען זאָגאַר די בעדערפֿנישען פֿון דער נאַטור גאָר אין דער עפֿענטליכקייט, כלומר'שט שטרעבענדיג צו פּשטות, צו דער איינפֿאַכקייט פֿון'ם לעבען. און כאָטש אין זיין ליעבשאַפֿט צו דער זונן, צום וואַסער און צו דער ריינקייט פֿון'ם גוף — וואָס איז פֿאַר איהם געווען אַ הימלישער סימבאָל—פֿלעגט ער זיך אָפֿט באָדען אין ווייטע, פֿערוואָרפֿענע טייכלאַך, איז ער אָבער אין דער עפֿענטליכקייט, פֿאַר מענשען אין די אויגען, תמיד געגאַנגען אָנגעטהאָן ווי געהעריג איז; און הגם ער האָט ניט געלייגט קיין שום ווערטה אויף געלד, האָט ער זיך אָבער דאָך געסטאַרעט, ווען נייטיג, עס דורך אַרבייט צו פֿערדיענען. ער האָט ניט געוואוסט דערפֿון, צו פֿוילענצען, אַרומגעהן ליידיג און רויבערן די ליולקע־ציבוק, ריידען כסדר פֿון זיין פֿאָלקאָמענהייט און דערצעהלען, אַז ער גריבעלט זיך נאָך וועגען גאָט, בעת ווען אַנדערע זאָלען זיך מיהען און פּלאָגען פֿאַר איהם.

וואָרים אויך אין זיין אַרבייט האָט דער בעל שם געלעבט אין דער בסדר'דיגער אָנוועזענהייט פֿון גאָט און פֿון די אבות און די נביאים, די

גדולי ישראל, די תנאים און אמוראים און אַלע די, וועלכע האָבען געשטרעבט דערצו צו ברייננגען די מלכות השמים, גאָט'ס קעניגרייך אויף דער ערד, אַזוי אַז גאָט און די בריאה, די שעפּפונג זיינע זאָלען זיין איינס, און משיח זאָל קענען קומען און דער געטליכער פֿריעדען זאָל זיך פֿערשפּרייטען איבער דער גאַנצער וועלט. און אַז ער האָט מתפּלל געווען און געוויינט אויף די זינד פֿון זיין פֿאָלק, האָט זיך די נשמה זיינע אויפֿגעהויבען אין די הימלישע וועלטען און דאָרט האָט זי געפֿיהרט אַ געשפּרעך מיט די הייליגע. אָבער דאָס האָט איהם ניט געטריבען צו פּוסטער גאוה, ווי יענע, וועלכע בעהויפּטען היינט, אַז זיי מאַכען עליות נשמות, אַ פֿעהיגקייט, צו וועלכער איך האָב — ליידער — נאָך קיינמאָל קיין זכיה ניט געהאַט. און אַז ער האָט זיך אומגעקעהרט צו דער ערד האָט זיך דער בעל שם אויפֿגעפֿיהרט ווי אַן איינפֿאַכער מענש, וועלכער האָט קיינמאָל ניט פֿערלאָזען זיין געבורטס־דערפֿעל. די איצטיגע הימעלס־וואַנדערער מאַכען כלומר'שט דעם איינדרוק, אַז זיי פֿעראַכטען אָט די נידריגע וועלט. יאָ, אַ טהייל פֿון זיי פֿערלירען זאָגאַר אין זייער איינגעבילדעטער גאוה דעם פֿערשטאַנד און זאָגען, אַז זיי זיינען שוין אַרויף אויף'ן הימעל און זיינען שוין ניט מעהר קיין שטערבליכע מענשען. דער בעל שם האָט באמת געהאָפּט ביי זיין לעבען אַרויפֿצוגעהן אויף'ן הימעל ווי אליהו הנביא; וואָרים איינמאָל האָט ער מיר וויינענדיג געזאָגט — ס'איז געווען נאָכדעם ווי ער איז צוריקגעקומען פֿון זיין פֿרוי'ס לויה — : „אַצונד, אַז מיין ווייב איז טויט, וועל איך אויך שטאַרבען ווי יעדער אַנדערער. אַזאַ הייליגע ווי זי וואָלט מיך געקענט מיטנעהמען מיט זיך אויף'ן הימעל. זי איז מיר נאָכגעגאַנגען אָהן שום פֿראַגען אין די וועלדער, האָט געלעבט איינזאַם, אָהן וואָס פֿאַר עס איז געזעלשאַפֿט, זומער און ווינטער, האָט געליטען יסורים און אַריבערגעטראָגען אַלערליי מיה פֿאַר מיר, און ווען זי וואָלט ניט אַזוי שטאַרק געגלויבט אין מיר, וואָלט איך גאָרנישט געקענט דורכפֿיהרען.” קיין מאַן האָט ניט געהערט דאָס ווייבליכע געשלעכט מעהר פֿון דעם בעל שם, און אין דעם, ווי אין אַסך אַנדערע פּרטים, איז זיין לעבען פֿאַר מיר געווען אַ מוסטער. זיין טייערע טאָכטער האָט פּראָפּיטירט פֿון דער דאָזיגער לעהרע, וואָס איהר פֿאָטער האָט מיר געגעבען. מיר מאַכען אַ ביטערן טעות דערמיט, וואָס מיר האַלטען אונזערע פֿרויען אַזוי נידעריג; אונזערע לעבענס־חברים דאַרפֿען זיי זיין, ניט אונזערע שקלאַפֿען, און די עליות הנשמה, די הימלישע רייזען — בדרך משל ריידענדיג — מוזען געמאַכט ווערן אין זייער ליעבענדער געמיינשאַפֿט.

דער בעל שם האָט געגלויבט, אַז דער אָטהעם פֿון גאָט בעלעבט

דעם גאַנצען וועלט-אַל, בענייענדיג טאָג טעגליך דאָס שעפּפונגס-ווערק און אַז די וועלט ווערט מחמת דעם טאָג-טעגליך געטליך בעלעבט ווי די תורה׳ און איינם וואַרפט זיין ליכט אויף דאָס אַנדערע. די תורה שבכתב, דאָס געשריבענע געזעץ מוז אין יעדען דור פערטייטשט ווערן לויט דער הערשענדער אייגענשאַפט פון גאָט — וואָרים גאָט הערשט אין יעדען דור דורך אַן אַנדער אייגענשאַפט: אַמאָל דורך זיין ליעבע, אַן אַנדער מאָל דורך זיין מאַכט און דאַן ווידער דורך זיין שעהנקייט. „ניט די צאָהל פון די מצוות, וואָס מיר זיינען מקיים, ברייננט אונז צו דער פעראייניגונג מיט גאָט,“ האָט דער בעל שם געזאָגט; „איין מצוה, וואָס ווערט מקוים אין ליעבשאַפט און מחמת ליעבשאַפט צו איהם, ווירקט פונקט אַזוי פיעל, אַזוי ווי אַלע מצוות וואָלטען מקוים געוואָרען.“ אָבער דאָס הייסט ניט, אַז די אַנדערע מצוות דאַרפען ניט אָבגעהיט ווערן, ווי אַ טהייל האָבען געדרונגען; אויך ניט אַז איין מצוה זאָל געמאַכט ווערן פאַר דעם מיטעלפונקט פון׳ם גאַנצען לעבען, ווי אַנדערע האָבען געטהאָן. ס׳איז אמת, אַז דער צדיק, וואָס האָט אָבגעגעבען זיין לעבען, צו העלפען זיין פריינד׳ס אָדער פיינד׳ס עזעל, בעת ליגענדיג אונטער דער משא, כדי מקיים צו זיין די מצוה פון „עזוב תעזוב עמו“ (שמות, כ״ג, ה׳), — אַז אַט דער צדיק איז ווערטה מען זאָל איהם בעוואונדערן. (דאָס איז געווען מיין אייגענער תלמיד, וועלכער האָט אויף אַזאַ אופן געוואָלט פייערן דעם אָנדיינקען אָן די געשעהענישען ביין מיין ערשטען צונויפטרעפען זיך מיט׳ן בעל שם.) און דאָך, יענער צדיק, וואָס האָט זיך פאַרגענומען זיין לעבען לאַנג קיין ליגען, אפילו דעם מינדעסטען, ניט צו זאָגען, איז דורך דעם נאָך געקומען צו אַ גרעסערער עבירה. וואָרים ווען ער איז געוואָרען אַזוי בעריהמט, אַז די רעגירונגס-בעאַמטע אפילו האָבען איהם אָבגעגעבען כבוד, און ווען די אידען פון זיין שטאָדט זיינען אָנגעקלאָגט געוואָרען פאַר שמוגלעריי, האָבען דיזעלבע בעאַמטע ערקלעהרט, אַז זיי זיינען גרייט צוריקצוציהען די קלאַגע, אויב דער הייליגער מאַן וועט זאָגען, אַז זיינע ברידער זיינען אונשולדיג. ער האָט זיך אַלזאָ געפונען אין אַ שרעקליכער לאַגע און ער האָט מתפלל געווען צו גאָט, ער זאָל איהם ראַטעווען פון דער צרה, אָנשיקענדיג אויף איהם דעם טויט. און מערקווירדיג! אַז די לייט זיינען געקומען איהם נעהמען אין געריכט אַריין, האָבען זיי איהם געפונען טויט. אָבער אַן אמת׳ער נאָכפאָלגער פון בעל שם וואָלט געמוזט זיין גרייט לשם האמת עדות צו זאָגען אפילו געגען זיינע ברידער, און לויט מיין בעשיידענעם אורטהייל איז זיין טויט ניט געווען קיין ערלייזונג, נאָר אַ שטראָף פון אויבען. נאָך מעהר: וואָלט דער צדיק געלעבט מיט ע נ י ו ו ת — וואָס

דער בעל שם האָט געהאַלטען פֿאַר דער ערשטער פֿון די דריי הויפּט גוטע מדות — דאַן וואָלט ער עס ניט בעטראַכט פֿאַר אַזאַ סכּנת נפשות צו זאָגען אַמאָל אַ ליגען; וואָרים ווער קען גאָר צווייפלען, אַז אין איהם איז געווען מעהר גייסטיגער שטאָלץ איבער זיין אייגענעם כבוד, איידער ריינע ליעבע צום אמת? און וואָלט ער פּראַקטיצירט די צווייטע פֿון די הויפּט מדות — ב ט ח ו ן —, דאַן וואָלט ער געוואוסט, אַז גאָט קען מוחל זיין אַ מענשען זאָגאַר פֿאַר דער עבירה פֿון ליגען זאָגען אויך. און וואָלט ער געהאַנדעלט לויט דער דריטער הויפּט מדה — ה ת ל ה ב ו ת — דאַן וואָלט ער זיך ניט בעגרענעצט אויף איין מצוה, אידאָס נאָך אויף אַ „לאו" — ניט צו זאָגען קיין ליגען. וואָרים דאָרט וואו עס ברענט אַ לעבעדיגער פֿלאַם אין האַרצען, כאַפּט ער אַרום אַלעס צוגלייך.

„דיענען גאָט געפינט אין זיך אַליין זיין שכר, אין זיך אַליין זיין אייגענע פֿרייד," האָט דער בעל שם געזאָגט. „קיין מענש זאָל זיך ניט אָבּליינען בלויז דערויף, ווי אַזוי נ י ט צו טהאָן קיין עבירה: זיין טאָג זאָל אויסגעפילט ווערן מיט פֿרעהליכען גאָטעס-דיענסט." די משיח'ס-צייטען, האָט ער געלערנט, וועלען זיין דאַן, ווען יעדער מענש וועט טהאָן וואָס איז גוט און גערעכט פֿון'ם בלויזען נאַטירליכען טריעב, ניט האָבענדיג אין זינען אפילו, אַז ער האַנדעלט גערעכט, אַ פּשיטא שוין זיך ניט האַלטען גרויס דערמיט, וואָרים קיינער איז ניט שטאָלץ דערמיט, וואָס ער געהט אָדער ער שלאָפט. דאַן וועט די גערעכטיגקייט פֿערקערפּערט ווערן אין דער וועלט, און דער כח פֿון דער קליפּה וועט ענדליך זיין געבראָכען, און יעדער מענש וועט קענען מאַכען הימלישע יחודים און עליות הנשמה.

פֿיעל יסורים האָט דער בעל שם געליטען אין די יאָהרען, וואָס איך בין געווען מיט איהם. אָרעמקייט און רדיפות זיינען אָפּט געווען זיין טהייל, און ווי שטאַרק זיין ווייב'ס טויט האָט איהם פֿערוואונדעט דאָס האַרץ, האָב איך שוין פֿריהער דערמאָנט. אָבער די גרעסטע יסורים האָט איהם פֿערשאַפֿט די אויפֿלעבונג פֿון דער שבתי-צבי'אישער אפּיקורסות דורך י ע ק ב פֿ ר אַ נ ק. דער דאָזיגער פֿראַנק, וועלבער איז אַלע ווילע געווען עפּעס אַנדערש, אַ טערק, אַ איד און אַ קאַטאָליק, האָט געשפּיעלט די ראָלע פֿון שבתאי צבי'ס נאָכפֿאָלגער, אַלס משיח; ער האָט געהייסען זיינע אָנהייגגער, זיי זאָלען איהם רופֿען דער הייליגער האַר, און שפּעטער האָט ער אַרויסגעפֿיהרט זיין שעהנע טאָכטער חוה, ערקלעהרענדיג, אַז זי איז די ווייבליכע גאָטהייט. פֿיעל דערפֿון, וואָס מיין זיידע האָט מיר דערצעהלט וועגען דעם ערשטען „משיח" איז אַצונד ווידערהאָלט געוואָרען, מעהר ניט פּונקט ווי דער ערשטער האָט זיך פֿערבונדען מיט די מחמד'אַנער, אַזוי

האט דער צווייטער קאָקעטירט מיט די קריסטען. דערפון האבען זיך גענו־מען יענע עפענטליכע שטרייטיגקייטען, וואָס די קריסטען האבען ארויס־גערופען, און אין וועלכע די פראנקיסטען האבען געקעמפפט מיט די תלמודיסטען; און אזוי ווי די פראנקיסטען זיינען אנערקענט געוואָרען אלס די זיעגער, האבען זיי געהאט דאָס פערגניגען צו זעהן, ווי מען קאָנפיס־קירט די הייליגע ספרים פון די רבנים. ווען טויזענד גמרות זיינען אריינ־געוואָרפען געוואָרען אין א גרוב און דורך דעם תליון אין קאמעניץ פער־ברענט געוואָרען, האט דער בעל שם פערגאָסען טרעהרען און געהאלטען דעם תענית, וואָס מען האט גוזר געווען צוליעב דער פערברענונג פון דער תורה. וואָרים ניט קוקענדיג אויף דעם אבשטויס, וואָס ער האט געהאט פאר דעם שטן׳ס פלאָנטערס אין תלמוד, האט ער געהאלטען, אז די גמרא שטעלט פאר מיט זיך די תורה שבעל פה, וואָס אין איהר דריקט זיך אויס די כסדר׳דיגע אינספיראציע פון די גדולי ישראל, און אז בויען נור אויף׳ן תנ״ך אליין, וואָלט געהייסען פערעהרען א מומיע, א פערשטיינערטע רעליגיאָן. ניט וויניגער עגמת נפש האט איהם פערשאפט דער וכוח פון די תלמודיסטען און די פראנקיסטען אין דעם לעמבערגער דאָם, ווען די פוילישע פריצים און די בירגער האבען זיך געקויפט איינטריטס-קארטען פאר הויכע פרייזען. „דעם שטן און ניט גאָט ווערט געדיענט דורך רעלי־גיעזע מחלוקות״, האט דער בעל שם געזאָגט. און ווען די פראנקיסטען האבען זיך ענדליך גע׳שמד׳ט אין זייערע טויזענדע און זייער משיח, אנגע־טהאן אין גלענצענדע טערקישע קליידער, איז אריינגעפאָהרען אין שטאָדט אין א וואָגען, געשפאנט צו זעקס פערד און ארומגערינגעלט פון א טער־קישער וואך, האט דער דאָזיגער סוף דעם בעל שם פערשאפט מעהר פערגניגען איידער צער. נאָר דערנאך, אז אט די אידישע קאטאָליקען האט געטראָפען דאָס אונגליק און זיי זיינען געטריבען געוואָרען דערצו צו שטעהן ביי די טהירען פון די קירכען און בעטלען, נאָכדעם ווי די פוילישע אינקוויזיציע האט אריינגעזעצט פראנק׳ן אין תפיסה, — איז דער בעל שם געווען דער איינציגער, וועלכער האט זיך אבגעזאָגט דערפון זיי צו טאד־לען דערפאר, וואָס זיי האבען נאך אלץ מיט בייגקעניש געקוקט צום „טויער פון רוים״, ווי זיי האבען אויף א מיסטישען אופן אנגערופען דעם טשענסטאָכאָווער קלויסטער, וואו פראנק איז געלעגען איינגעשפארט. און ווען זייערע שונאים האבען געזאָגט, אז זיי האבען איצט געפונען זייער כשר פערדיענטען שכר, האט דער בעל שם געזאָגט: „ניטאָ קיין אבטהיי־לונג אין הימעל, וואו די נשמה האלט זיך אויף א קירצערע צייט, ווי אין דער אבטהיילונג פון שכר, און קיין אבטהיילונג, וואו זי פערברייננט לייגגער,

ווי אין דער אָבטהיילונג פֿון ליעבע." זעהר פֿיעל האָט אויך דער בעל שם געהאַט צו ליידען אין די דאָזיגע אונרוהיגע צייטען דורך זיין מיטגעפֿיהל פֿאַר די יסורים פֿון׳ם לאַנד פוילען אין זיין ברודער־קריעג, ווען די קאָזאַקען האָבען אויפֿגעהאַנגען אינאיינעם אַ פריץ, אַ אידען, אַ מאָנאַך און אַ הונד, מיט דעם אויפֿשריפֿט: „אַלע זיינען גלייך". ניט קוקענדיג דערויף וואָס אָט די קאָזאַקען און שפּעטער די טערקען, וועלכע האָבען אונטער דעם אויסרייד, אַז זיי זיינען פוילען׳ס פריינד, פֿערוויסטעט זיינע דרום־פּראָווינצען, — ניט קוקענדיג דערויף וואָס זיי האָבען גיכער געהאָלפֿען איידער געשטערט זיינע אָנהייגער דערמיט, וואָס זיי האָבען פֿערטריבען זייערע פֿערפֿאָלגער, דאָך איז דעם בעל שם׳ס הארץ געווען פֿול מיט רחמנות צו אַלעמען גלייך — הינט, מאָנאַכען, פריצים און אידען. נאָר ווי ער האָט ניט געליטען, האָט אָבער דער קלאָהרער, ערנסטער בטחון אין גאָט ניט אויפֿגעהערט אַראָבצושטראַהלען פֿון זיין געזיכט. אפילו אויף זיין טויטענבעט האָבען איהם די דריי הויפט גוטע מדות ניט פֿערלאָזען. וואָרים קיין מענש האָט ניט געקוקט מיט מעהר בטחון דעם מלאך המות אין די אויגען, אָדער מיט מעהר פֿייער ערוואַרט דאָס צונויפגיסען זיך מיט דער געטליכקייט. און וואָס איז שייך צו זיין עניוות, טאָ זיינען זיינע לעצטע ווערטער פֿאַר׳ן טויט געווען: „אָה פוסטע גאוה! פוסטע גאוה! אפילו אין דער דאָזיגער לעצטער שעה פֿון מיין לעבען סמייעסט דו נאָך צוצוטרעטען צו מיר מיט דיינע נסיונות. „בערעכען פֿאָרט ישראל, וואָס פֿאַר אַ גרויסע לויה דו וועסט האָבען, וואָרים דו ביסט דאָך געווען אַזוי קלוג און אַזוי גוט." אָה פוסטע גאוה, פוסטע גאוה! וועה צו דיר!"

הגם איך בין זיין איידים און בין געווען מיט איהם אין אָט דער לעצטער שעה פֿון זיין לעבען, דאָך איז ידוע פֿאַר אַלעמען, אַז ניט איך, נאָר רב בער איז פֿון איהם בעשטימט געוואָרען אַלס זיין נאָכפֿאָלגער. וואָרים כאָטש מיין בעקאַנטשאַפֿט מיט׳ן בעל שם האָט ניט געקענט פֿערגרעסערן מיין בעוואונדערונג פֿאַר זיין הויפט־תלמיד, דאָך האָב איך דעם רבי׳ן קיינמאָל ניט אַרויסגעזאָגט מיין פֿולע מיינונג וועגען דעם; וואָרים ער האָט מיר תיכף אין אָנהויב געגעבען צו פֿערשטעהן, אַז די אַנדערע זייט פֿון עניוות איז, אַז אַ מענש זאָל האָבען אַ הויכע מיינונג וועגען זיין מיט־מענשען. „ווער עס האָט ליעב דעם פֿאָטער, גאָט, דער וועט אויך ליעב האָבען די קינדער."

נאָר אַזוי ווי ער האָט ניט געוואָלט וויסען סתם פֿון לערנען לשם לערנען, ווען עס פיהרט ניט צו דעם אונענדליכען ליכט, האָב איך זיך

געוואָגט איהם צו פֿרעגען, פֿאַרוואָס ער האָט ערלויבט דעם למדן רב בער אַרומצופֿאָהרען אַלס זיין פֿערטרעטער און גרינדען קהלות אין זיין נאָמען.

„מחמת,״ האָט ער געענטפֿערט אָין שעהנע און פּשוט׳ע ווערטער, „כ׳האָב איינגעזעהן, אַז איך האָב געזינדיגט דערמיט, וואָס עם־הארצות און גוטע מדות זיינען ביי מיר געווען איינס און דאָסזעלבע. אויך צווישען די לומדים זיינען דאָ גוטע מענשען, — מענשען, וואָס זייערע הערצער זיינען פֿערדאָרבען געוואָרען דורך זייער שכל. בער איז געווען אַזאַ איינער, און אַזוי ווי ער האָט אַ גרויסען נאָמען צווישען די לומדים, האָב איך איינגעזעהן, אַז די לומדים, וועלכע וואָלטען זיך ניט צוגעהערט צו אַ פּשוט׳ן מאַן, וועלען זיך צוהערען צו איהם.״

נו, איידער איך זאָג נאָך וואָס עס איז מכח דעם, זאָלען אָט די ווער־טער פֿון׳ם בעל שם זיין אַ מוסר פֿאַר זיינע אונווירדיגע אָנהייגער, וועלכע פֿעראַכטען די לומדים, בעת ווען זיי אַליין זיינען אפילו ניט פֿרום, און בע־ריהמען זיך מיט זייער עם־הארצות, אָקוראַט ווי דאָס וואָלט געווען אַ גאַ־ראַנטיע פֿאַר ליכטיגקייט. נאָר בנוגע צו רב בער׳ן, וויל איך גאַנץ דרייסט אַרויסזאָגען, אַז עס וואָלט געווען בעסער פֿאַר דער וועלט און פֿאַר דעם בעל שם׳ס לעהרען, ווען איך וואָלט אויסגעקליבען געוואָרען, זיי איבערצו־געבען די מענשען. וואָרים בער האָט פֿון׳ם רבי׳נס לעבעדיגען אימפּולס גע־מאַכט אַ תורה און אַ גלויבען, וואָס איז ביסלאַכווייז געוואָרען פֿערגליווערט און טויט. ער האָט איינגעאָרדענט זיינע אָנהייגער דורך אויסערליכע ציי־כענס — אַ ליאַרעמדיגען דאַווענען, טבילות, שבת׳דיגע מלבושים און דער־גלייכען — אַזוי אַז דער גייסט איז אָבגעשטאָרבען און די סימבאָלען זיינען געבליבען. און אַצונד זיינען צווישען די צעהנדליגע טויזענדער, וואָס רופֿען זיך חסידים און וואַרפֿען זיך אַרום ביים דאַווענען און טראָגען די ווייסע קליי־דער און מאַכען די אַלע צערעמאָניעס, ניטאָ קיין צעהן אפילו, וואָס האָבען די מינדעסטע השגה פֿון׳ם רבי׳נס תורה. וואָרים גייסט איז שוועבענדיג און פֿליהט אַוועק, נאָר סימבאָל איז דויערהאַפֿטיג און ווערט אין דער רעליגיאָן איבערגעגעבען פֿון דור צו דור. אָבער די גרעסטע פֿעלשונג איז געקומען פֿון דער צדיקים־לעהרע. אפשר איז בער געווען גערעכט מיט זיין לאָגיק, אַז אויב גאָט, ווי דער רבי האָט געלערענט, איז אין אַלצדינג, דאַן איז אין געוויסע אויסערוועהלטע מענער פֿאַרהאַן אַזוי פֿיעל פֿון איהם, אַז זיי זיינען אַליין געטליך. איך צווייפֿעל ניט, אַז דער בעל שם גופא איז געווען נאָהענט צו געטליכקייט, הגם ער האָט זיך ניט אויסגעגעבען פֿאַר אַ בעל מופת און פֿלעגט זאָגען, אַז די היילונגען זיינע, וועלכע ער האָט דורכגעפֿיהרט, זיינען געווען נור צו פֿערדאַנקען זיינע קענטעניישען אין קרייטיכער און וואָרצלען.

אין שפּאַס פֿלעגט ער זאָגען, אַז דער מלאך הרפואה בעגלייט יעדען גוטען דאָקטאָר, ווען ער געהט צום חולה. הגם ער האָט פֿאַר מיר אין די אויגען קיינמאָל ניט צוגעגעבען, אַז ער קעמפּפֿט מיט שדים און מיט כשוף־מאַכער, אַחוץ בדרך משל, דאָך איז אין איהם געוועזן אַ וואונדערליכער כח, וואָס איז ניט געגעבען געוואָרען די מענשען, דער כח צו היילען און צו מילדערן דעם ווייטאָג דורך אַ בלויזען ריהר, אַזוי אַז — דערויף קען איך אַליין עדות זאָגען — זיינע הענד, ווען ער פֿלעגט זיי אַרויפֿלייגען אויף'ן שטערן, זיינען געוועזן בכח צו היילען קאָפּ־ווייטאָג און פֿערטרייבען יעדע מרה־שחורה. איך וויל זאָגאַר אָננעהמען, אַז אויך אין רב בער'ן איז געוועזן עפּעס פֿון דער דאָזיגער געטליכקייט. נאָר בעת ווען דער בעל שם האָט זיין געטליכקייט בעהאַלטען הינטער זיין מענשליכקייט, האָט בער געשטרעבט דערצו, אונטער דעם מאַנטעל פֿון געטליכקייט צו בעהאַלטען זיין מענשליכקייט און צו פֿערשטאַרקען זיין מאַכט דורך ביטרעקייט און אַלערליי קונץ־שטיק, כדי צו האָבען מעהר איינפֿלוס אויף די מענשען, זיי קענען בעסער בעהערשען און אַרויסקריגען פֿון זיי וואָס מעהר געלד פֿאַר זיינע ווייטערדיגע אונטערנעהמונגען. פֿאַר מיר ציהה איך פֿון זיין לעבענס־געשיכטע אַרויס פֿאָלגענדע לעהרע: אויב דער אמת איז ניט גרויס גענוג צו קענען אַליין הערשען, זאָל ער אויך ניט הערשען דורך ליסטיגקייט און קונץ־שטיק; וואָרים סוף כל סוף וועלען קומען מענשען, וואָס וועלען זיך בענוצען נור מיט דער ביטרעקייט און לאָזען דעם אמת אָן אַ זייט. אַזוי ווייניגסטענס איז דאָ געוועזן. ראשית דער בעל שם, דער ריינער צדיק, דאַן רב בער, דער וועלטליכער צדיק, און ענדליך אַ מחנה צדיקים, וואָס אַסך פֿון זיי האָבען נור פֿון דרויסען געמאַכט דעם איינדרוק פֿון היילִיגע. וואָרים זינט אונזער גרויסע סעקטע האָט זיך צושפּאָלטען און צושפּליטערט אין טויזענד קליינע סעקטען, וואָס יעדע איינע פֿון זיי האָט זיך איהר אייגענעם צדיק — וועלכער איז גרעסער פֿון אַלע אַנדערע און איז דער איינציג אמת'ער פֿערמיטלער צווישען גאָט און די מענשען, דער איינציגער קוואַל פֿון גליקזעליגקייט און דער ברונען פֿון גנאָד — און אַזוי ווי יעדע סעקטע לאָזט איהר צדיק וואוינען אין אַ פּאַלאַץ (וואוהין זיי זיינען עולה לרגל אום יום טוב, ווי אַמאָל אין בית המקדש), איהם ברייננענדיג פּדיונות פֿון גאָלד און אַלערליי טייערע זאכען,— איז עס קלאָהר, אַז אָט די קלעגליכע צדיקים מאַכען אַליין די שפּאַלטונגען, כדי צו קענען האָבען כבוד און גדולה און פּראָפֿיט. און דאָס האַרץ וויינט מיר נאָך מעהר אויף דער דאָזיגער אויסנוצונג פֿון מיינע חסידים, מחמת ס'איז דאָ אַזוי פֿיעל איבערגעפֿיהרטע גוטסקייט צווישען זיי, אַזוי פֿיעל זעלבסט־אויפֿאָפּפֿערונג פֿון איינעם צום צווייטען אין אַ צייט פֿון נויטה און

אזא איבערגעבענהייט צום צדיק, וועלכער פערנעהמט פאַר זיך די פער־עהרונג און די תפלות, וואָס געהערען צו גאָט. אַך! אַז אַ בעוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט אַזאַ ריינעם שטרעבען, וועלכע איז פאַר מיין נשמה און פאַר דער נשמה פון אַזוי פיעל אַנדערע יונגע תלמידים געווען ווי דער שאָטען פון אַ גרויסען פעלז אין אַ הייסער געגענד; אַז אַ לעהרע, וועלכע האָט פאַר דעם יונגען ישראל געעפענט אַזעלכע גייס־טיגע אויסזיכטען אויף גאָט ברוך הוא, זאָל זיך ענדיגען אין אָט די שגעונות און קאַריקאַטורען!

וועה איז מיר! וועט עס תמיד אַזוי זיין מיט דעם פאָלק ישראל? וועלען מיר כסדר אַזוי אַרויסקריכען פון איין זומפּ, כדי פון דאָס ניי צו זינקען אין אַן אַנדערן? נאָר מיט אָט די ספקות, מיט אָט די צווייפלען מיינע טהו איך דעם בעל שם ווינציג כבוד אָן. מיט מעהר עניוות מוז איך אורטהיילען איבער די אַנדערע, מיט מעהר בטחון אַרויסקוקען אין די צוקונפט און מיט מעהר התלהבות ווירקען אויף די יונגע לייט, וועלכע וואַקסען אויף אַרום מיר און פאַר וועמען דעם רבי׳נס ליכט וועט נאָך אַ מאָל לייכטען. פון זייערטוועגען וויל איך דערמאָנען די נשמות, וועלכע ער האָט אָנגעצונדען צו אַ ריינערן פלאַם, זיי וויל איך דערצעהלען פון יענע, וועלכע האָבען אַוועקגעוואָרפען זייערע שטעלען און זייער כבוד און גדולה צו פערשפרייטען זיין תורה, ליידענדיג דערביי הונגער און שפאָט. און לאָמיך דאָ ניט פערגעסען צו דערמאָנען דעם פריינד פון גערעכטיגקייט, רב לעמעל, וועלכער איז אַמאָל מיטגעגאַנגען מיט זיין ווייב צום בית דין, בעת זי האָט געהאַט אַ קלאַגע געגען איהר דיענסט־מיידעל.

„איך דאַרף דיך ניט האָבען, זאָלסט ריידען פאַר מיר," האָט זי ברוגז׳לאך געזאָגט. „כ׳קען אַליין בעשטעהן מיין שטעטעל."

„ניין, ניט פאַר דיר געה איך צום בית־דין ריידען," האָט ער מיט אַ מילדען טאָן געענטפערט. „דאָס וויל איך טענה׳ן פאַר דיין דיענסט — זי האָט קיינעם ניט, ווער עס זאָל זיך אָננעהמען פאַר איהר." און אויסברע־כענדיג אין אַ געוויין, האָט ער איבערגעזאָגט דעם פסוק פון איוב: „אם אמאס משפט עבדי ואמתי ברבם עמדי; ומה אעשה כי יקום אל." (צי האָב איך ווען פעראַכטעט דאָס רעכט פון מיין קנעכט און פון מיין דיענסט, ווען זיי האָבען זיך מיט מיר געקריגט? וואָס זשע זאָל איך טהאָן, אַז גאָט שטעהט אויף געגען מיר?).

אָט די וכדומה נאָך אַזעלכע זאַכען פון לומדים און פראָסטע מענער האָף איך נאָך צו קענען אויפצייכענען פאַר די אידישע יונגע לייט. נאָר מעהר ווי אַלעס זאָל דער אָנדיינקען פון דעם בעל שם גופא זיין פאַר זיי

אַ זיסער ניגון און אַ ברכה. ער, וועמעס לעבען האָט מיר געגעבען צו פֿערשטעהן, אַז דער גרעסטער מאַן איז ניט דער, וואָס זיצט אין רייך־פֿערפוצטע פּאַלאַצען, אַרומגערינגעלט פֿון אַדיוטאַנטען, אָבגעהיט, בעוואַכט און אַרומגעשטראַהלט פֿון פֿאַלשען גלאַנץ, נאָר דער, וואָס רעדט פֿרעהליך מיט זיינע מיטמענשען אויף דעם מאַרק־פּלאַץ, עניוות'דיג, אַזוי ווי מען וואָלט איהם גאָר ניט אָבגעגעבען אַזאַ כבוד, אָרעם, אַזוי ווי קיינער וואָלט זיך גאָר אויף איהם ניט אומגעקוקט, נאָר געטליך בעלויכטען, אַזוי אַז אַ ליכט געהט אַרויס פֿון איהם, אַ ליכט, וואָס גיט די מענשען צו דערקענען די זיכטבאַרע געגענוואַרט פֿון גאָט.

ענדע פֿון ערשטען טהייל.

אינהאלט פון ערשטען טהייל.

		זייטע.
	פארווארט צו דער אידישער אויסגאבע	3
	פארווארט צו דער ענגלישער אויסגאבע	
.I	א קינד פון דער גהעטא	6
.II	יוסף דער טרוימער	31
.III	אוריאל אקאסטא	89
.IV	ברוך שפינאזא	143
.V	דער טערקישער משיח	181
.VI	דער בעל שם	239

קאטאלאג

פון דער

ראדיקאל פובלישינג קאמפאני.

עדעלשטאדט'ס שריפטען

די לאנדאנער אויסגאבע פון עדעלשטאדט'ס ריהרענדע סקיצען איז יעצט פיעל שעהנער ווי די פריהערדיגע. אויך איז יעצט צוגעגעבען א נייע סקיצע „מיוזיק". פרייז בלויז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

א פינפפאכער מארד

דער פינפפאכער מארד איז קיין שונד ראמאן נאר א העכסט בעלעהרענדע שילדערונג פון דער ארבייטער בעוועגונג, געשריבען פון א בעוואוסטען ארבייטער פיהרער. פרייז 4 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באוושאווער'ס בילדער און געדאנקען

איז יעצט פערגרעסערט געווארען אויף 64 זייטען און איז העכסט ארטיס־טיש געדרוקט אויף גוטען פאפיר. עס איז די שעהנסטע ווערק אין דער אידישער ליטעראטור. פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באוושאווער'ס ליעדער און געדיכטע

א נייע זאמלונג פון ליעדער, וועלכע זיינען ביז איצט נאך נים געווען געדרוקט אין קיין בוכפארם. פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באוושאווער'ס פאעזיע און פראזא

א ביכעל פון 128 זייטען, ענטהאלט צוזאמען די „ליעדער און געדיכטע" און „בילדער און געדאנקען". פרייז 9 פענס, אין אמעריקא 20 סענט.

זאלען זיך קבצנים מעהרען?

פערהייראטהע מענער וואס ווילען נים ליידען קיין צרות דעם גאנצען לע־בען, פרויען וואס ווילען נים קראנק זיין דעם גאנצען לעבען, זאלען קויפען דעם ביכעל. עס וועט זיי אויסהיטען פון ארעמקייט, פון קראנקהייט און פון אלעס בייז. פרייז אין ענגלאנד 1 פעני.

די מענשליכע ענטוויקלונג

א זעהר בעלעהרענדע בראשורע איבער רעליגיאן פון דר. מאקס נארדוי, פרייז 1 פעני, אין אמעריקא 3 סענט.

על נהרות בבל

אן אויסגעצייכענטע קריטיק איבער רעליגיאן פון גראף דע וואלניי. איבער־זעצט פון א. טאנענבוים. ענטהאלט 82 זייטען.

פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

סימבאלישע פאסט קארדס

יעדער פריינד פון אויפקלעהרונג דארף פערברייטען דיזע פראכטפאלע פאסט קארדס, ווייל זיי זיינען דער בעסטער מיטעל פיר דער פראפאגאנדא. די בעסטע רעדע ווירקט נים אזוי גוט ווי איינע פון דיזע קארטלעך. ביז יעצט זיינען ערשינען פאלגענדע:

„ויברא אלהים את האדם בצלמו", „הקב"ה מזווג זיווגים", „רוסישע טיראַניי און דער קאמפף פיר פרייהייט", „ניקאליי—דער מלאך השלום", „הונגער און לוקסוס", חמשה הרוגי מלכות", „די מענשהייט צווישען 2 גנבים", „דער איד אין דעם צוואנציגסטען יאהרהונדערט" און „לואי דער 16טער צו ניקאליי דעם לעצטען".

זיי זיינען פראכטפאל געדרוקט און קאסטען ביליג 1 פעני יע. ע.

קאנאוואלאוו

איינע פון מאקסים גארקי'ס בעסטע ערצעהלונגען. ענטהאלט 72 זייטען. פרייז 5 פענס. אין אמעריקא 10 סענט.

דער בראדיאגא

א זעהר אינטערעסאנטע ערצעהלונג פון בראדיאגע לעבען, פון מאקסים גארקי. פרייז 3 פענס, אין אמעריקא 6 סענט.

דער מענש און זיין נשמה

א וויסענשאפטליכע אבהאנדלונג איבער דעם וואס מיר רופען נשמה פון דר. אינגערמאן. פרייז 3 הייפענס, אין אמעריקא 3 סענט.

גאט, רעליגיאן און מאראל

א קריטיק איבער רעליגיאן פון פיליפ קראנץ. פרייז 2 פענס, אין אמעריקא 5 סענט.

גלויבען און פערנונפט

פון דזשאהן מעסליע. איינער פון די וואונדערבארסטע ביכער, וועלכער ענטהאלט א בריליאנטענע קריטיק איבער די ווידערשפריכע און אבער־גלויבען פון דער רעליגיאן, געשריבען פון א גלח העכער 2 הונדערט יאהר צוריק. אזעלכעס, וואס איז נאך אין דער אידישער שפראך נים געווען.

אלע בעשטעלונגען צו אדרעסירען

RADICAL PUBLISHING CO., 71, Hanbury St., Spitalfields, LONDON, E.